

Od fonologije do leksikologije : zbornik u čast Mariji Turk

Edited book / Urednička knjiga

Publication status / Verzija rada: **Published version / Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)**

Publication year / Godina izdavanja: **2018**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:186:619179>

Rights / Prava: [Attribution-NonCommercial-NoDerivs 3.0 Unported / Imenovanje-Nekomercijalno-Bez prerada 3.0](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-02-08**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

Biblioteka časopisa *Fluminensia*

OD FONOLOGIJE DO LEKSIKOLOGIJE

Zbornik u čast Mariji Turk

BIBLIOTEKA ČASOPISA *FLUMINENSIA*
Knjiga 6.

Recenzenti:
Velimir Piškorec
Ines Srdoč-Konestra

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA KROATISTIKU
BIBLIOTEKA ČASOPISA *FLUMINENSIA*
Knjiga 6.

Urednički savjet *Biblioteke*:

Adriana Car-Mihec, Irvin Lukežić, Ines Srdoč-Konestra, Marija Turk

Izvršna urednica *Biblioteke*:

Ines Srdoč-Konestra

Uredništvo Zbornika:

Iva Lukežić, Željka Macan, Kristian Novak, Diana Stolac, Sanja Zubčić

Nakladnik:

Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet, Odsjek za kroatistiku

Za nakladnika:

Ines Srdoč-Konestra

Likovna oprema i grafičko rješenje:

Zvonimir Pliskovac

Tajnica Uredništva Zbornika:

Željka Macan

Jezična redakcija autorska

Recenzenti:

Velimir Piškorec

Ines Srdoč-Konestra

UDK članaka:

Aleksandra Moslavac, Filozofski fakultet u Rijeci

Priprema za tisak:

Tempora, Rijeka

Tisak:

Studiograf, Rijeka

CIP zapis dostupan u računalnom katalogu Sveučilišne knjižnice Rijeka
pod brojem 140306004.

ISBN 978-953-7975-68-5

OD FONOLOGIJE DO LEKSIKOLOGIJE

Zbornik u čast Mariji Turk

Uredila
Diana Stolac

Rijeka, 2018.

Prof. dr. sc. Marija Turk

UVODNO SLOVO

U godini u kojoj obilježavamo dvadesetu godišnjicu Filozofskoga fakulteta u Rijeci i četrdeset godina od osnutka Pedagoškoga fakulteta posve slučajno događa se i odlazak u mirovinu prof. dr. sc. Marije Turk. No nije slučajno da Odsjek za kroatistiku priređuje svojoj istaknutoj članici, znanstvenici i nastavnici zbornik u čast, jer je Marija Turk na Odsjeku od njegova osnutka te je na tom Odsjeku gradila svoju znanstveno-nastavnu karijeru od asistentice sve do redovite profesorice u trajnom zvanju.

U svim važnim trenucima za razvoj Odsjeka Marija Turk bila je siguran oslonac – kao pročelnica, pri donošenju studijskih programa ili zastupanju struke u raznim tijelima, kao članica uredništava i urednica časopisa *Fluminensia*, Riječkih filoloških dana, Biblioteke časopisa *Fluminensia*. Upravo je za njezina uredničkoga mandata časopis *Fluminensia* dostigao kategorizaciju a1, a uz suradnike pokrenula je znanstveni skup i zbornik radova Riječki filološki dani. Zahvaljujući njenome radu i angažmanu Fakultet je bio domaćin međunarodnoga znanstvenog skupa Peti hrvatski slavistički kongres, kojemu je bila predsjednica organizacijskoga odbora i jedna od urednica zbornika radova.

Znanstveni rad Marije Turk sažimam samo na područja u kojim je dala znatne prinose. U prvome su planu teme suvremenoga hrvatskoga standardnog jezika od fonološke do leksikološke teorije, zatim one dijalektološke – čakavske, posebice one o krčkim temama, te germanistički radovi. O navedenim je temama napisala pet knjiga, poglavlja u knjigama, izlagala na brojim skupovima i objavila devedesetak znanstvenih radova.

Nastavni je rad Marije Turk obilježen izrazitom posvećenošću studentima. Osobno je pamtim kao asistenticu na prvoj godini studija koja nas je uvijek znala zainteresirati za jezičnu tematiku i najteže teme učiniti razumljivima. Dijeleći dvadeset godina kabinet naši su razgovori bili često usmjereni na zadovoljstvo koje kao nastavnici osjećamo nakon dobrog predavanja, uspješnoga diplomskoga rada kojemu smo bili mentorima, a ta nastavnička strast i danas je obilježje njezina rada sa studentima.

Ne bježeći nikada od zaduženja i poslova vezanih uz širu akademsku zajednicu Marija Turk obnašala je niz dužnosti, navodim samo neke – od pročelnice katedre i odsjeka, prorektorice za nastavu Sveučilišta u Rijeci do članice znanstvenoga vijeća, predsjednice Područnog znanstvenog vijeća humanističkih znanosti, predsjednice Matičnog odbora za područje humanističkih znanosti polje filologije, članice Vijeća za normu hrvatskoga standardnog jezika te člani-

ca stalnoga odbora za humanističke znanosti Hrvatske zaklade za znanost. Ne iznenađuje da je njezin rad prepoznat te je dobitnica godišnje nagrade Grada Rijeke, nagrade HAZU za knjigu *Jezično kalkiranje u teoriji i praksi: prilog lingvističkim jezičnim dodirima* te je počasna građanka svoje rodne Općine Malinska-Dubašnica.

Jednostavna u komunikaciji, praktična i učinkovita u rješavanju problema, posvećena struci i studentima Marija Turk svoj je radni vijek utkala u naš fakultet i zajedno sa svojom generacijom profesora pridonijela je u njegovu razvoju i oblikovanju. Stoga joj s radošću i zahvalnošću posvećujemo ovaj Zbornik.

Ines Srdoč-Konestra,
dekanica Filozofskoga fakulteta u Rijeci

KAZALO

Ines Srdoč-Konestra	
UVODNO SLOVO	7
Diana Stolac	
MARIJA TURK	11
Sandra Jukić	
BIBLIOGRAFIJA MARIJE TURK	21
Vesna Badurina Stipčević	
POHVALA MUDROSTI IZ KNJIGE BARUHOVE	
U HRVATSKOGLAGOLJSKOM I, VRBNIČKOM MISALU (1456)	33
Branka Barčot	
NJEMAČKO-HRVATSKE ANIMALISTIČKE FRAZEOLŠKE	
VEZE IZ TRANSLATOLOŠKE PERSPEKTIVE	49
Stipe Botica	
DVIJE VAŽNE ZBIRKE HRVATSKOG USMENOG PJESNIŠTVA	
S OTOKA KRKA U 19. ST.	63
Branka Drljača Margić	
PREBACIVANJE JEZIČNIH KODOVA U VISOKOŠKOLSKOJ	
NASTAVI: STAVOVI I ISKUSTVA SVEUČILIŠNIH NASTAVNIKA	73
Željka Fink	
TKO SE SAKRIO U MIŠJU RUPU? (Hrvatski frazemi s komponentama	
sa značenjem nastambe ili prostorije u kojoj žive životinje)	89
Josip Galić, Milan Mihaljević	
JEDAN ZANIMLJIV DIJALEKTIZAM U HRVATSKOGLAGOLJSKIM	
TEKSTOVIMA	103
Filip Galović, Dubravka Sesar	
PRAŽNIČKA ČAKAVŠTINA U PJESNIŠTVU TOMISLAVA DOROTIČA	
U LIBRIMA	113
Sanja Holjevac	
KNJIŽEVNOJEZIČNA KONCEPCIJA FRANA KURELCA I RIJEČKE	
FILOLOŠKE ŠKOLE U IZDANJIMA RIJEČKE TISKARE KARLETZKY	127
Sandra Jukić	
POREDBENI FRAZEMI U POUČAVANJU HRVATSKOGA	
KAO INOGA JEZIKA	143
Nataša Košuta	
SVEOBHVAATNI UVID U EVIDENTNO I LATENTNO	
POSUĐIVANJE IZ NJEMAČKOGA JEZIKA U HRVATSKI – PRILOG	
ISTRAŽIVANJU HRVATSKO-NJEMAČKIH JEZIČNIH DODIRA	157
Iva Lukežić	
PROMJENE ŠUMNIKA NA DOČETKU ZATVORENA SLOGA	
U ČAKAVSKOME NARJEČJU	161
Maslina Ljubičić	
O TALIJANIZMIMA I GERMANIZMIMA U PARČIČEVIM RJEČNICIMA ...	185

Željka Macan	
<i>DOLCE VITA NA FRAZEOLŠKI NAČIN</i> <i>Hrvatski i njemački frazemi sa značenjem sretne slučajnosti</i> <i>i sretnoga spleta okolnosti te života u sreći i blagostanju</i>	209
Jela Maresić	
DOPRINOS LUDBREŠKIH PISACA HRVATSKOJ DIJALEKTALNOJ KNJIŽEVNOSTI	221
Borana Morić-Mohorovičić, Anastazija Vlastelić	
MORFOLOŠKO NAZIVLJE U GRAMATIKAMA I RJEČNICIMA DRAGUTINA ANTUNA PARČIĆA	229
Kristian Novak	
PROZIRAN I PREZREN – VAŽNA, A PREŠUČENA MONOGRAFIJA O NJEMAČKO-HRVATSKIM JEZIČNIM I KULTURNIM ODNOSIMA U 19. ST.	245
Neda Pintarić	
ZAJEDNIČKI KORIJENI INTERNIH SOMATIZAMA U ODABRANIM SLAVENSKIM JEZICIMA I NJIHOVA UPORABA U PRAGMAFRAZEMIMA	251
Saša Potočnjak	
SANCTUS MARINUS CIVITAS ARBENSIS: POPULARIZACIJA KULTA SVETOGA MARINA U RAPSKOJ BISKUPIJI OD KRAJA 16. STOLJEĆA	267
Sandra Požar	
ČAKAVSKO-ROMANSKI JEZIČNI DODIR U INVENTARU SAMOSTANA SV. MARIJE MAGDALENE U PORTU NA OTOKU KRKU (1734. – 1878.)	291
Nina Spicijarić Paškvan	
FONOLOŠKA PRILAGODBA MLETAČKIH POSUĐENICA U ČAKAVSKIM GOVORIMA SVETOGA VIDA MIHOLJICE I NJIVICA NA OTOKU KRKU	313
Aneta Stojić	
O LEKSIČKOME UDRUŽIVANJU RIJEČI – PRILOG PROUČAVANJU KOLOKACIJSKIH SVEZA	327
Branka Tafra	
RAZGRANIČAVANJE ISTOZNAČNOSTI I BLISKOZNAČNOSTI	341
Васил Тоциновски	
ЈАС НАСПРЕМА ДРУГИОТ И ДРУГОТО	357
Ivana Vidović Bolt	
O NOVIJIM ZONIMNIM FRAZEOLŠKIM KALKOVIMA U HRVATSKOM I POLJSKOM JEZIKU	369
Jasna Vince	
ZNAČENJE NEPRIJATELJSKOGA DJELOVANJA U HRVATSKOGLAGOLJSKIM TEKSTOVIMA	381
Silvana Vranić	
VIŠERJEČNE STRUKTURE U NOVALJSKOMU GOVORU	395
Sanja Zubčić	
O STATUTU BRATOVŠTINE MAJKE BOŽJE GORIČKE IZ 1425. GODINE I NJEGOVU JEZIKU	413

DIANA STOLAC

Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet
diana.stolac@ri.t-com.hr

MARIJA TURK

UDK: 811.163.42-051Turk, M

Marija Turk rođena je 12. studenoga 1947. godine u Sv. Vidu na otoku Krku. Nakon završenoga studija na Filozofskom fakultetu u Zadru i stručnoga usavršavanja u više centara Goethe Instituta u Njemačkoj, predavala je njemački jezik na Pedagoškoj akademiji, odnosno na Pedagoškom fakultetu u Rijeci. Na Filozofskom fakultetu u Zagrebu magistrirala je 1982. godine s temom lingvistike jezika u dodiru i doktorirala na istome fakultetu 1987. godine s temom iz fonologije hrvatskoga jezika. Na Pedagoškom fakultetu u Rijeci izabrana je 1982. godine za asistenta na kolegiju *Osnove teorije jezika*, a nakon stečenoga doktorata znanosti za znanstvenoga suradnika, odnosno docenta za područje filologije. Godine 1993. izabrana je u znanstveno-nastavno zvanje izvanrednoga profesora za predmete *Osnove teorije jezika i Suvremeni hrvatski književni jezik*, a 1999. godine za redovitoga profesora na netom osnovanome Filozofskom fakultetu u Rijeci. Izbor redovitoga profesora u trajnom zvanju postigla je 2005. godine.

Već ovi podaci, na manje od pola stranice sažeta životopisa, govore o osobi koja je urednom uzlaznom crtom ostvarivala svoje radne zadatke. Ali, ništa više. U njima se ne vidi koje su je znanstvene teme zanimale i kojima je posvećivala svoje istraživačko vrijeme (jer kod izvrsnih znanstvenika ne iscrpljuje se sve u magisteriju i doktoratu), koje je kolegije predavala (a navedena su samo dva iz tadašnjih izbornih procedura), a da ne govorimo o tome kako je predavala i kako su je studenti i suradnici prihvaćali. O osobnosti još manje.

Nastavni rad

Stoga započinjem nastavnim radom. Uvijek je bio u prvome planu, morala je biti posebna nužnost da se nastava odgodi, gotovo da se po njezinu ulasku u učionicu mogao navijati sat, a izlazak pred studente bio je pripreman

i nakon desetljeća prakse. Uvijek se dodaju nove znanstvene spoznaje, novi primjeri koji će osvježiti nastavu. Često smo u razgovorima o nastavi znale spominjati izvrsna studentska pitanja koja nam daju misliti (a naravno i one druge u dvorani koji pod klupom nešto čitaju, ranije kakvu knjigu, danas 'važne' poruke na mobitelu).

Na studiju hrvatskoga jezika i književnosti Marija Turk je predavala niz kolegija. Tako se studenti prve godine susreću s jezikoslovnim teorijama i prvim pregledom jezičnih razina na kolegiju koji je ranije zvao *Osnove teorije jezika*, a sada *Teorija jezika*. Otvaraju im se oči prema teorijskim podlogama za razgovor o jeziku i primjeni na hrvatski jezik. I u godinama kada je službeni naziv jezika bio hrvatski ili srpski jezik sva su oprimjerenja i teorijska propitivanja bila iz hrvatskoga jezika, a studente je uvijek usmjeravala na spoznaje o jeziku kao najvažnijem znaku našega identiteta.

Drugi kolegij kojim je godinama uvodila studente na početku studija bio je podjednako zahtjevan, a možda u nekim dijelovima i teži za učenje – *Suvremeni hrvatski književni jezik (fonologija)*, na kojemu sam nekoliko godina bila asistenticom i s profesoricom Turk ostvarila dobar suradnički odnos.

Nastava kolegija *Suvremeni hrvatski književni jezik (leksikologija)* bila je na višim godinama studija (danas je to kolegij *Leksikologija hrvatskoga standardnog jezika* na preddiplomskom studiju), kada su studenti dolazili s više predznanja te je time i zanimljivošću sadržaja bila omogućena kvalitetna rasprava. Kod mnogih je studenata ostvarena i želja za boljim upoznavanjem pojedinih dijelova leksikologije, pa su pisali diplomatske radnje i dodatno dobivali mentorsku skrb profesorice Turk. Odnosi se to i na ustrojavanje novoga obveznoga kolegija *Semantika*.

Nakon uvođenja studija prema 'bolonjskim' načelima studentima je omogućena izbornost, a nastavnicima rad na onim dijelovima struke u kojima imaju više znanstvenih istraživanja te se mogu posvetiti specifičnostima i u njih uvesti studente. Marija Turk je nositeljica izbornih kolegija *Frazeološka istraživanja i Lingvistika jezičnih dodira* na jednopredmetnom i dvopredmetnom studiju hrvatskoga jezika i književnosti. Veliki broj diplomatskih radnji izrađenih pod njezinim mentorstvom na tim kolegijima potvrđuje dobru praksu uvođenja izbornosti, a raznovrsnost tema nastavnici usmjeravanje studenata prema prvim istraživačkim poslovima.

O svemu najbolje svjedoče izvrsni evaluacijski rezultati nastave. Naime, studenti na kraju svakoga semestra ocjenjuju svoje nastavnike. Evaluacije nastave profesorice Turk pokazuju samo najviše ocjene i najbolja mišljenja o nastavi, čime pokazuju da studenti znaju dobro procijeniti nastavnikove napore, žar s kojim se radi, pa i onda kada su predmeti (i nastavnici) zahtjevni.

Tijekom svoga bogatoga nastavnog rada Marija Turk posvetila je vrijeme i studentima drugih fakulteta. Tako je na Građevinskom fakultetu u Rijeci 15

godina predavala *Njemački jezik*, na Filozofskom fakultetu u Puli pet akademskih godina kao vanjski suradnik bila nositeljkom kolegija *Osnove teorije jezika*, a na Katoličkoj bogosloviji u Rijeci, na Institutu za teologiju laika, predavala je dvije akademske godine kolegij *Hrvatski jezik*.

Na doktorskim studijima *Povijest i dijalektologija hrvatskoga jezika* na Filozofskom fakultetu u Rijeci, *Kroatistika* na Filozofskom fakultetu u Zagrebu i *Kroatologija* Hrvatskih studija u Zagrebu bila je i još je nositeljkom kolegija i pozvanim predavačem. Također je bila gost profesor na stranim sveučilištima (Sveučilištu u Klagenfurtu u Austriji i Sveučilištu u Berlinu u Njemačkoj).

Znanstveni rad

Sveučilišni nastavnici puno vremena posvećuju svome nastavnom radu, ali isto tako i znanstvenome radu. U tome je dijelu Marija Turk ostavila značajne tragove i nekima se od znanstvenih radova upisala u temelje proučavanja tih područja.

Krenimo redom, od osnovnih podataka prema prikazu područja istraživanja.

Marija Turk je sudjelovala u više znanstvenih projekata, na počecima kao suradnica, a potom kao voditeljica istraživačkih timova.

Tako je već od prvih uspostavljenih projekata u Republici Hrvatskoj 1990. godine bila suradnik na istraživačkome projektu *Dijalektološki opisi kvarnerskih otoka*. Potom je od 1997. godine bila glavni istraživač na znanstvenim projektima *Istraživanja u hrvatskoj leksikologiji*, od 2002. godine *Kalkiranje u hrvatskoj terminologiji* te od 2006. godine *Unutarnje posuđivanje u hrvatskome jeziku*.

Aktualni je voditelj potpore Sveučilišta u Rijeci *Unutarnje posuđivanje u hrvatskome jeziku*, ocijenjene najvišom ocjenom A.

U okviru ovih projekata mentorski je vodila više mladih istraživača, kako u pripremi magistarskih radnji i doktorskih disertacija, tako i u uvođenju u pisanje znanstvenih radova.

Mentorski je pratila znanstvenu novakinju Helenu Pavletić u izradi magistarske radnje pod naslovom *Metaforizacija u terminologiji*, obranjene 2003. godine na Filozofskom fakultetu u Zagrebu.

Bila je mentorica u izradi doktorske radnje Anete Stojić pod naslovom *Hrvatsko-njemački jezični dodiri (sinkronijski i dijakronijski pristup)*, a koja je obranjena 2006. godine na Filozofskom fakultetu u Zadru.

Mentorirala je izradu kvalifikacijskih radova Maje Opašić *Teorijsko-metodološke postavke analize frazema biblijskog podrijetla u hrvatskome jeziku na primjeru frazema s onimskom sastavnicom* i Željke Macan *Kontrastivna analiza hrvatskih i njemačkih frazema sa značenjem „sreća” i „nesreća”*, oba obranjena 2012. godine na Filozofskom fakultetu u Zagrebu.

Bila je mentorica u izradi doktorske radnje Maje Opašić *Biblizmi u hrvatskome jeziku*, obranjene 2013. godine na Filozofskom fakultetu u Zagrebu.

Također je bila mentorica u izradi doktorske radnje Željke Macan *Frazemi s brojevnim sastavnicom u hrvatskome i njemačkome jeziku*, obranjene 2015. godine na Filozofskom fakultetu u Zagrebu.

Sumentorica je u izradi doktorske radnje Branke Barčot *Divlja životinja kao sastavnica u hrvatskoj, ruskoj i njemačkoj frazeologiji*, obranjene 2014. godine na Filozofskom fakultetu u Zagrebu.

Osnovni podaci o znanstvenome radu Marije Turk mogu se svesti na brojeve: izlagala na sedamdesetak znanstvenih i stručnih skupova u Republici Hrvatskoj i u inozemstvu, recenzirala školske udžbenike, znanstvene knjige, rječnike i znanstvene članke, bila članom povjerenstava za vrednovanje znanstvenih projekata, udžbenika, pravopisa i drugih priručnika. Objavila je pet knjiga, pripremila pet uredničkih knjiga, objavila sedam poglavlja u knjizi (uz prijevod i komentare knjige) te 90-ak znanstvenih radova, prikaza znanstvenih radova i stručnih radova.

Unutar kroatistike ima vrlo visoku citatnost.

Ali, to su samo suhi podaci. Stoga treba više reći o područjima istraživanja. U svojim se radovima Marija Turk bavi pitanjima suvremenoga hrvatskoga standardnog jezika, područjem fonologije i morfonologije, te leksikologije i frazeologije, a posljednjih se godina intenzivno bavi teorijom i praksom lingvistike jezičnih dodira. Također je dio zanimanja uvijek ostao vezan i uz teme koje nije predavala kao što je dijalektologija te ranije predavačke teme vezane uz njemački jezik.

U predstavljanju znanstvenoga rada započinjem s knjigama, a čak deset knjiga nosi njezin pečat. Marija Turk je objavila pet autorskih knjiga u rasponu od 1990. do 2017. godine te pet uredničkih knjiga između 1996. i 2013. godine.

Kako će o autorskim knjigama biti više riječi kasnije, zastala bih na uredničkim knjigama. Veliki je posao u koricama zbornika znanstvenih radova, a ove su uredničke knjige s toga stanovišta posebno zanimljive.

Prvi zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog skupa *Riječki filološki dani* (1996.) tražio je kvalitetna urednička, likovna i tehnička rješenja jer smo već tada zamislili skupove koji bi svake dvije godine mogli iznjedrili zbornike radova te smo znali da će se ta rješenja dugo primjenjivati. Bila sam tajnica uredništva i svjedok tih traženja, a puno sam u tome procesu naučila za svoj kasniji rad.

S drugim joj je zbornikom (1998.) u tom smislu bilo lakše, ali i teže jer su pred njom bila zbog dobre recepcije prvoga zbornika i veća očekivanja.

A posebno su velika očekivanja bila pred Marijom Turk za organizaciju, a potom i uređivanje zbornika radova Petoga hrvatskoga slavističkog kongresa. Kongres je održan na Filozofskom fakultetu u Rijeci, a nepune dvije godine nakon njega radovi su objavljeni u dvjema knjigama *Peti hrvatski slavistički kongres*, u suuredništvu s Ines Srdoč-Konestrom.

Kao obično, iz jednoga dobro obavljenoga posla slijedi drugi, tako je i ovdje uslijedilo uređivanje zbornika radova hrvatskih sudionika na XV. međunarodnom slavističkom kongresu u Minsku (Bjelorusija) *A tko to ide?*, naslovljenome prema bjeloruskim stihovima.

Nastavimo prikaz autorskim knjigama i radovima. Predstaviti ću ih podijeljeno u tri skupine.

U prvoj su skupini teorijski radovi, u rasponu od fonološke do leksikološke teorije, pa otuda i naslov ovoga zbornika radova objavljenoga profesorici u čast.

Na čelu im je knjiga *Fonologija hrvatskoga jezika (distribucija fonema)*, nastala 1992. godine nakon uspješno obranjene doktorske disertacije iz toga područja.

Autorica nije fonemskodistribucijskim pojavama pristupila izolirano nego kao fonemskodistribucijskim pojavama uvjetovanim morfonološkim i leksičkim zakonitostima. Odnosi koje analizira jesu fonem : slog, fonem : morfem i fonem : glosem. I upravo izborom metodologije istraživanja uspjela je i doći do ponešto drukčijih spoznaja od drugih proučavatelja fonemske distribucije, kako jezika kao sustava tako i jezika kao standarda. Shvaćanja jezika i u statičnosti i u dinamičnosti u tome su značajno pomogla. U knjizi se promatra status starih i novih distribucijskih pravila te njihov dinamičan odnos, iz kojega se razvijaju novi odnosi i nove fonemske distribucije. Rezultira to i novim označavanjem nečega kao greške, ali se mora znati da nešto što je greška u jeziku kao sustavu ne mora automatski biti i greška u jeziku kao standardu (kao što je npr. nova distribucija u riječi *bicikl* koju standard prihvaća).

Za daljnja proučavanja fonologije hrvatskoga jezika ova je knjiga postala nezaobilazna.

Godine 2013. objavljena je knjiga *Jezično kalkiranje u teoriji i praksi: prilog lingvistici jezičnih dodira*, koja je kruna višegodišnjega rada na lingvistici jezičnih dodira.

Knjiga je podijeljena u šest poglavlja: *Lingvistika jezičnih dodira, Oblici jezičnog posuđivanja i njihova klasifikacija, Latentno jezično posuđivanje, Jezični purizam, Hrvatski u dodiru s drugim jezicima te Kalkovi u hrvatskome jeziku*. Na kraju je i popis kalkova u hrvatskome jeziku s više od 1.500 natuknica te ekstenzivni popis citirane i relevantne literature sa šestotinjak jedinica.

U svojem je istraživačkom radu primjere crpila iz raznih izvora, nije se zadržala samo na službenoj tiskanoj riječi koja prođe brojne preglede i korekture prije nego ode u tisak, već se osvrnula i na internetske portale koji koriste „živi“ jezik.

Autorica u knjizi daje niz odgovora na pitanje što je to kalk ili prevedenica, znajući da nema jednostavnoga i jednoga jedinoga odgovora koji bi zadovoljio sva obilježja kalkova.

Polazi od toga da je kalk najsuptilniji oblik jezičnoga posuđivanja, rezultat prikrivenoga ili latentnoga posuđivanja, odnosno svaki oblik reprodukcije stranojezičnih jedinica jedinicama vlastitoga jezika. Pri tome kalkove karakterizira više ili manje vjerna reprodukcija stranoga predloška inventarom jedinica iz jezika primaoca, pa su teško uočljivi na prvi pogled.

Kalkovi u jezik unose čitav niz inovacija na leksičkoj razini, u tvorbi riječi i sintaksi. Ima kalkova koji su prihvatljivi i obogaćuju jezik, ali i onih koji nisu prihvatljivi. Kalkiranje je trajan fenomen koji se kontinuirano ažurira.

Kalkove se promatra i iz sociolingvističke perspektive, tako da ih se vidi i kao odraz prirodne težnje da se europska kulturna i jezična baština osvijesti u vlastitoj kulturi.

Autorica donosi prijedlog kalkološke tipologije i nazivlja. Utvrđuje pet tipova kalkova na leksičkoj razini: doslovne prevedenice, djelomične prevedenice, poluprevenice, formalno nezavisne neologizme i frazeološke kalkove. Za zanimljivu skupinu semantičkih kalkova pokazuje kako se domaćoj riječi pod utjecajem stranoga jezika pridružuje novo, dodatno značenje, a za najteže uočljive sintaktičke kalkove utvrđuje kako ih otkriva prijenos organizacije unutar sintagme ili unutar rečenice.

Svako daljnje bavljenje teorijom jezičnih dodira nezamislivo je bez ove knjige.

Da su teorijski pristupi u djelu Marije Turk bili uvijek vrlo važni, pokazuje i niz članaka čiji jednostavni naslovi zapravo pokazuju složenost i doradenost misli.

Ovdje mislim na članke: *Naznake o podrijetlu frazema, Jezični purizam i Jezični kalk: tipologija i nazivlje*. Teško je zamisliti da netko danas piše radove kojima se dotiče frazema, purizma ili kalkova, a da ne konzultira te članke.

Sva su ova tri članka objavljena u časopisu *Fluminensia* (1994., 1996. i 1997. godine), Marija Turk prisutna je u *Fluminensiji* od samih početaka, pa je tako i autorica članka *Grafija i ortografija u prvoj „riječkoj“ knjizi „Brašno duhovno“* u sada već davnome prvom broju, još jednom od projekata Odsjeka za kroatistiku koji je tada zaživio i još uspješno traje, a kojemu je profesorica Turk dala značajan doprinos, uvodeći časopis u a1 kategoriju znanstvenih časopisa.

Druga istraživačka cjelina koju predstavljamo je vezana uz Krk i čakavštinu.

Marija Turk je objavila dvije suautorske knjige, prijevod jedne knjige te niz članaka u rasponu od 1986. do 2015. godine. Također je održala brojna javna predavanja.

Prvu je knjigu napisala 1990. godine u suautorstvu sa suprugom Hrvojem Turkom, a čiji naslov *Od Miholjica do Sv. Vida* upućuje na prikaz najznačajnijih obilježja prostora na kojemu se Marija Turk rodila: zemljopisnih, povijesnih, gospodarskih, kulturnih te posebno jezičnih.

U knjizi *Današnji krčki govori* objavila je 1996. godine prijevod za proučavanje čakavštine vrlo značajne knjige K. H. Meyera *Čakavština otoka Krka (Untersuchungen zur Čakavština der Insel Krk)*, te prateću studiju i komentare. Hrvatskim je dijalektolozima te posebice proučavateljima čakavske dijalektologije ovaj prijevod vrlo korisno štivo.

Knjiga *Govori otoka Krka* iz 1998. godine nastala je u suautorstvu s Ivom Lukežić, s kojom je ostvarila izvrsnu dugogodišnju suradnju i objavila više radova.

Naslov sve govori. Riječ je o opisu krčkih govora koji najbolje pokazuju raznovrsnosti i razlikovnosti čakavštine na samo jednome otoku.

Opisani su govori koje povezuje čakavština koja čuva stara jezična obilježja, ali razlike su vidljive od mjesta do mjesta, a ovisno o pripadnosti starinačkim ili doseljeničkim govorima. Valja reći da su u svijesti stanovnika neke od tih razlika puno veće nego što to one jesu, a obično se temelje na fonološkim i leksičkim razlikama. Marija Turk je opisala fonološki sustav i odnose unutar njega, vezano uz pojedine govore, dok je Iva Lukežić obradila morfološki sustav i mikrosustave u krčkim govorima. Nakon tako provedene detaljne analize autorice predlažu klasifikaciju krčkih govora na čak tri mikrosustava, potvrđujući da jedan otok može biti pokazateljem prostornih i vremenskih jezičnih preplitanja. To su starinački, doseljenički i granični mikrosustavi.

Baveći se dijalektološkim, čakavskim i krčkim temama Marija Turk najbolje se odužila rodnome kraju. U desetak članaka objavljenih od 1986. do 2015. godine nalazi se nekoliko znanstvenih radova u kojima se daje pregled današnjih krčkih govora, opisuju mjesni govori (Milošnica i Vrbnika), pojedina gramatička (glagolski oblici) i leksička obilježja krčkih govora (frazologija, germanizmi i romanizmi).

Posebno izdvajamo članak *Mjesni govor Milošnica*, objavljen 1986. godine u suautorstvu s vrsnom poznavateljicom čakavske dijalektologije Ivom Lukežić, gdje autorice opisuju fonološke i ostale značajke mjesnoga govora Milošnica.

Osim znanstvenih za upoznavanje krčke sredine s temama iz jezika i kulture posebno su značajni stručni članci, a Marija Turk je objavila niz stručnih

članaka od 1994. do 2005. godine, mahom u *Krčkome kalendaru*: o izrekama u govorima otoka Krka, o krčkim poslovicama te o nazivima krčkih naselja.

Ovaj se broj značajno povećava dodamo li radove koji se dotiču povijesti hrvatskoga jezika, pa upućujemo na radove o leksikografu i gramatičaru Dragutinu Antunu Parčiću. Posebno mjesto u tome povijesnojezičnome krugu zauzimaju radovi iz širega sjevernočakavskog područja vezani uz riječku filološku školu i njezina predvodnika Frana Kurelca, čiju je književnojezičnu koncepciju dubinski analizirala i revalorizirala.

U treću skupinu radova uključujemo germanističke radove. Na počecima stoje članci u Zborniku Pedagoškog fakulteta u Rijeci, gdje od 1977. do 1985. propituje vokalne i konsonantske sustave njemačkoga i hrvatskoga jezika te njihov suodnos, a u kontekstu učenja stranoga jezika. Do punoga je izražaja došlo izvrsno poznavanje dvaju fonoloških sustava, gdje hrvatski nije predstavljen samo kao standardni jezik nego se u analizu uključuju i njegovi dijalekti.

Knjiga objavljena kod uglednoga izdavača (Narr Francke Attempto, Tübingen) 2017. godine u suautorstvu s Anetom Stojić *Deutsch-kroatische Sprachkontakte: Historische Entwicklung und aktuelle Perspektiven auf lexikalischer Ebene* uokviruje bavljenje germanističkim temama.

Više o knjizi može se pročitati u prikazu objavljenom u ovom zborniku. Ovdje izdvajam tek nekoliko činjenica: monografija je rezultat dugogodišnje lijepe i kvalitetne suradnje s germanisticom Anetom Stojić, nastala je na njihovom izvrsnom poznavanju relevantne literature te pokazuje utjecaj njemačkoga na hrvatski jezik, prateći ga u vremenu i u prostoru. U knjizi se identificiraju brojne njemačke posuđenice u hrvatskom jeziku te propituje njihov status. Kada kažemo brojne riječi, mislimo na korpus od gotovo dvije tisuće riječi, među kojima ih čak oko 450 ima nadregionalni karakter, te kojima dalje propituju načine prilagodbe na svim jezičnim razinama. Neizostavno je bilo u ovom istraživanju spomenuti i prevedenice. Nakon sveobuhvatne analize autorice donose niz zaključaka, između kojih je i da su riječi njemačkoga porijekla obogaćenje hrvatskoga jezika, tim više što je između utvrđenih 380 pravih posuđenica veliki broj terminoloških prinosa, posebice u zanatstvu i tehnici. Ova je knjiga, uz prethodnu o kalkovima, nezaobilazna u daljnjim sociolingvističkim istraživanjima jezičnih dodira.

Stručni i organizacijski rad

Premda su osnovni zadaci sveučilišnih nastavnika vezani uz nastavu i znanstvena istraživanja, veliki je broj stručnih i organizacijskih poslova koje aktivan nastavnik treba odraditi, a neki od njih naprave i puno više. Marija Turk je u tome ponajbolji primjer.

Bila je predsjednica organizacijskoga i recenzentskoga odbora prvoga i drugoga međunarodnoga znanstvenog skupa *Riječki filološki dani* (1994. i 1996.), kada je budući znak riječke konferencijske prepoznatljivosti bio tek u povojima. Na tome tragu je bila i predsjednica organizacijskoga odbora V. hrvatskoga slavističkog kongresa (održanoga 2010. u Rijeci) te predsjednica organizacijskoga odbora za Hrvatsku na Međunarodnom slavističkom kongresu koji se 2013. godine održao u Minsku (Bjelorusija).

Također je bila niz godina član uredništva, a u dva mandata glavna i odgovorna urednica znanstvenoga časopisa *Fluminensia*. Za njezina je vođenja časopis dobivao sve jasnije pokazatelje znanstvene prepoznatljivosti, ne samo u Hrvatskoj nego i u inozemstvu.

Brojne su funkcije koje je Marija Turk obnašala na svom matičnom odsjeku, fakultetu i sveučilištu, ali i široj akademskoj zajednici.

U dva je mandata bila pročelnica Filološkoga odjela (od 1992. do 1996.) na Pedagoškom fakultetu Sveučilišta u Rijeci. U akademskoj godini 1995./96. svoja je nastojanja usmjerila osnivanju studija engleskoga i njemačkoga jezika i književnosti, pripremvši prve prijamne ispite i sve potrebno za početak nastave. U sljedeće je dvije godine nastava ovih dviju neofiloloških grupa bila vezana uz Filološki odjel, te sam kao pročelnica odjela imala u profesorici Turk veliku pomoć. Osamostaljivanjem anglistike i germanistike ostvarili su se uvjeti za dugo čekano preimenovanje Filološkoga odjela u Odsjek za kroatistiku, a i Pedagoškoga fakulteta u Filozofski fakultet.

Na Odsjeku za kroatistiku bila je od 1998. godine voditeljica poslijediplomskoga znanstvenog studija *Lingvistika s osobitim obzirom na dijalektologiju hrvatskoga jezika (sinkronijski i dijakronijski aspekt)*, a od 2007. godine članica Vijeća poslijediplomskoga doktorskog studija *Povijest i dijalektologija hrvatskoga jezika*, oba na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Rijeci.

Bila je predstojnica Katedre za hrvatski jezik na Odsjeku za kroatistiku (od 2006. do 2008.).

Također je bila prorektorica za nastavu na Sveučilištu u Rijeci (od 1998. do 2000. godine).

Marija Turk je obavljala i značajne funkcije u široj akademskoj zajednici. Izdvajamo najznačajnije: član znanstvenoga vijeća Ministarstva znanosti i tehnologije (od 2000. do 2003. godine), predsjednica Područnog znanstvenog vijeća humanističkih znanosti u Ministarstvu znanosti i tehnologije (od 2000. do 2003. godine), član Odbora za podjelu državnih nagrada za znanost (od 2000. do 2003. godine), predsjednica Stručnog povjerenstva za podjelu državnih nagrada za humanističke znanosti (od 2000. do 2003.), član Odbora za hrvatske lektorate u inozemstvu (od 2005.), predsjednica Matičnog odbora za područje humanističkih znanosti – polje filologije (od 2005. godine do 2008.),

član Odbora za dodjelu nagrade Ivan Filipović (od 2005. do 2007.), član Odbora za državne nagrade za znanost...

Bila je i član Vijeća za normu hrvatskoga standardnog jezika, koje je imenovao Hrvatski sabor 2005. godine s nizom zadataka vezanih uz standardizaciju hrvatskoga jezika, a raspustio aktualni ministar znanosti 2012. godine.

Sada je predsjednica Upravnog vijeća Staroslavenskog instituta u Zagrebu, član Stručnog povjerenstva za vrednovanje znanstvenih projekata iz filologije, evaluator Hrvatske zaklade za znanost i članica stalnoga odbora za humanističke znanosti Hrvatske zaklade za znanost.

Članica je strukovnih udruga Hrvatskoga filološkog društva (te je bila i predsjednica Slavističkoga odbora) i Hrvatskoga društva za primijenjenu lingvistiku te središnje nacionalne kulturne udruge Matice hrvatske, ogranka u Rijeci.

Nagrade

Za doprinose u znanstvenome radu Marija Turk je dobila niz značajnih priznanja. Ovdje izdvajamo tri, koja svaka govori o znanstvenici i osobi.

Godine 1993. godine dobila je Nagradu grada Rijeke za znanstveni rad, odnosno za „vrhunska ostvarenja u području fonologije hrvatskog jezika“. Život i rad Marije Turk vezan je uz Rijeku i njezin Pedagoški/Filozofski fakultet i Grad je prepoznao njezina nastojanja u istraživanjima hrvatskoga jezika.

Dobitnica je nagrade Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti za najviša znanstvena i umjetnička ostvarenja u Republici Hrvatskoj u području filoloških znanosti 2014. godine za knjigu *Jezično kalkiranje u teoriji i praksi: prilog lingvistici jezičnih dodira*, o kojoj je već bilo više riječi, a koja je recepcijom u narednim godinama potvrdila kvalitetu i razloge dodjele nagrade.

Općina Malinska-Dubašnica dodijelila joj je 2017. godine status počasne građanke Općine Malinska-Dubašnica. Marija Turk rođenjem u Sv. Vidu vezana je uz ovu općinu te je znatnim dijelom svojega znanstvenoga rada istraživala primarno filološke teme koje se dotiču Općine, o čemu je već bilo riječi. Općina Malinska-Dubašnica pokazala je i ovom prigodom poštovanje prema profesorici Turk kroz doprinos u pripremi ove knjige, na čemu im zahvaljujemo.

Cijeneći izniman rad profesorice Marije Turk i njezine prinose nacionalnoj filologiji, ali i višegodišnji predan nastavni rad, njezini su joj kolege priredili zbornik radova naslovljen *Od fonologije do leksikologije*, u kojemu su objavljeni radovi brojnih istraživača s fakulteta na kojemu je radila, ali i mnogih s drugih znanstvenih institucija. Zbornik sada sa zadovoljstvom predajemo znanstvenoj i stručnoj javnosti.

SANDRA JUKIĆ

sandra.jukic@ffri.uniri.hr

BIBLIOGRAFIJA MARIJE TURK

UDK: 811.163.42(01)Turk, M.
012Turk, M.

Knjige

1990.

1. – Hrvoje Turk, *Od Miholjica do Sv. Vida*, Mjesna zajednica Sv. Vid Miholjice, Župni ured Sv. Vida.

1992.

2. *Fonologija hrvatskoga jezika (distribucija fonema)*, Izdavački centar Rijeka i Tiskara Varaždin, Rijeka-Varaždin.

1998.

3. – Iva Lukežić, *Govori otoka Krka*, Libellus, Crikvenica.

2013.

4. *Jezično kalkiranje u teoriji i praksi: prilog lingvistici jezičnih dodira*, Hrvatska sveučilišna naklada i Filozofski fakultet u Rijeci, Zagreb.

2017.

5. – Aneta Stojić, *Deutsch-kroatische Sprachkontakte: Historische Entwicklung und aktuelle Perspektiven auf lexikalischer Ebene*, Narr Francke Attempto, Tübingen.

Poglavlje u knjizi

1996.

6. Današnji krčki govori (studija i komentari uz autoričin prijevod knjige: K. H. Meyer, *Čakavština otoka Krka* /*Untersuchungen zur Čakavština der Insel Krk*/), Biblioteka *Dometi*, knj. 119, Rijeka, str. 109–126.

2001.

7. – Aneta Stojić, Pridjevska antonimija i negacija u hrvatskome i njemačkome jeziku, Zbornik radova *Teorija i mogućnosti primijenjene pragmatolingvistike*, Zagreb-Rijeka, 805–815.

2006.

8. Hrvatski u kontaktu tijekom 20. stoljeća, Zbornik *Hrvatski jezik*, Zagreb, str. 423–448.

2007.

9. Iva Lukežić, *U službi jezika*, Zbornik u čast Ivi Lukežić, Rijeka, str. 1–11.

2009.

10. – Dubravka Sesar, Kalkovi – jedan oblik jezičnog posuđivanja u hrvatskom i drugim slavenskim jezicima, *Slavenski jezici u usporedbi s hrvatskim I*, Zagreb, str. 111–119.

2015.

11. – Nina Spicijarić Paškvan, O romanizmima u omišaljskom govoru, *Zbornik u čast Katici Ivanišević*, Rijeka, str. 205–224.

2017.

12. O češkom posredništvu u kalkiranju iz njemačkoga u hrvatski jezik, *Život mora biti djelo duha*, Zbornik posvećen Dubravki Sesar, Zagreb, str. 327–336.

Uredničke knjige

1996.

13. Riječki filološki dani I, Zbornik radova sa znanstvenog skupa, Rijeka.

1998.

14. Riječki filološki dani II, Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa, Rijeka.

2012.

15. Peti hrvatski slavistički kongres, Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa održanoga u Rijeci od 7. do 10. rujna 2010. Knjiga I, Filozofski fakultet, Rijeka.
16. Peti hrvatski slavistički kongres, Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa održanoga u Rijeci od 7. do 10. rujna 2010. Knjiga II, Filozofski fakultet, Rijeka.

2013.

17. A tko to ide?: Hrvatski prilozi XV. međunarodnom slavističkom kongresu, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb.

Znanstveni radovi

1981.

18. Elementi interferencije u izgovoru vokala njemačkog jezika, *Zbornik Pedagoškog fakulteta u Rijeci*, br. 3, Rijeka, str. 339–349.

1982.

19. Tipovi pogrešaka u izgovoru konsonanta njemačkog jezika, *Zbornik Pedagoškog fakulteta u Rijeci*, br. 4, Rijeka, str. 241–247.

1983.

20. Struktura sloga i njezin utjecaj na izgovor stranog jezika, *Zbornik Pedagoškog fakulteta u Rijeci*, br. 5, Rijeka, str. 209–215.

1984.

21. Pogreške u izgovoru njemačkog jezika s obzirom na dijalektalni adstrat kraja u kojem učenik živi, *Godišnjak za primijenjenu lingvistiku Jugoslavije*, br. 7/8, Sarajevo, str. 145–157.

1985.

22. Interferencija na prozodijskom planu, *Zbornik Pedagoškog fakulteta u Rijeci*, br. 7, Rijeka, str. 125–131.

1986.

23. – Ksenija Cek, Edit Martinčić, Funkcionalnost postojećeg modela razvijanja pisanog izraza studenata nastavnih fakulteta, *Suvremena metodika nastave hrvatskog ili srpskog jezika*, br. 1, Zagreb, str. 36–43.
24. – Iva Lukežić, Mjesni govor Milohnića, Zbornik radova *Otok Krk – zapadni dio*, Krk, str. 231–255.

1988.

25. Inherentna distinktivna obilježja i spojivost fonema u hrvatskom književnom jeziku, *Zbornik Pedagoškog fakulteta u Rijeci*, br. 9-10, Rijeka, str. 171-177.

1989.

26. O potencijalnim (orto)grafijskim rješenjima i nekim realizacijama u tekstovima riječkog "Razgovora", *Dometi*, br. 6, Rijeka, str. 479-486.
27. Grafija i ortografija u prvoj „riječkoj” knjizi „Brašno duhovno”, *Fluminensia*, br. 1, Rijeka, str. 84-100.

1990.

28. O grafemsko-fonemskim odnosima u Hermanovoj knjizi „Brašno duhovno”, *Fluminensia*, br. 2/1-1, Rijeka, str. 109-116.
29. Književnojezični nazori u Kurelčevoj knjizi „Fluminensia”, *Fluminensia*, br. 2/1-2, Rijeka, str. 18-25.
30. Semantički kalkovi u hrvatskom jeziku (prilog poznavanju semantičkih kalkova njemačkog modela), *Dometi*, br. 6/7, Rijeka, str. 345-352.

1991.

31. Fonetika, fonologija i morfonologija, *Fluminensia*, br. 1/2, Rijeka, str. 163-168.

1992.

32. Glagolski oblici u čakavštini zapadnog dijela otoka Krka, *Fluminensia*, br. 4, Rijeka, str. 103-112.

1993.

33. – Danijela Bačić Karković, Problem određenja i uporabe nekih termina (lingvističko-antropološki pristup), *Zbornik radova Rječnik i društvo*, Razred za filološke znanosti HAZU, Zagreb, str. 357-361.
34. Teorijski i praktični problemi kalkiranja, *Jezik tako in drugače*, Ljubljana, str. 339-348.
35. Književnojezična koncepcija Riječke filološke škole, *Croatica*, br. 1, Zagreb, str. 377-386.
36. Leksički i semantički kalkovi, *Fluminensia*, br. 1/2, Rijeka, str. 39-48.

1994.

37. Naznake o podrijetlu frazema, *Fluminensia*, br. 1/2, Rijeka, str. 37-47.

1995.

38. Njemačke primljenice u hrvatskom jeziku, *Nemzetközi szlavisztikai napok*, Szombathely, str. 183-193.

1996.

39. Fran Kurelac i Riječka filološka škola, *Zbornik radova Riječki filološki dani I*, Rijeka, str. 7-16.
40. Inherentna distinktivna obilježja i distribucija fonema u hrvatskom jeziku, *Govor*, XIII, br. 1-2, Zagreb, str. 41-52.
41. Jezični purizam, *Fluminensia*, br. 1-2, Rijeka, str. 63-79.

1997.

42. Hungarizmi u hrvatskoj frazeologiji, *Hrvati i Mađari u svjetlu prožimanja kultura i jezika (II)*, Biblioteca Croatica hungariae, Pečuh, str. 265-274.
43. Modeli kalkiranja u slavenskim jezicima određeni povijesnim kontaktom, *Zbornik radova Prvi hrvatski slavistički kongres (I)*, Zagreb, str. 381-392.
44. Prilog proučavanju čakavske frazeologije (na građi iz krčkih govora), *Suvremena lingvistika*, br. 43-44, Zagreb, str. 313-324.
45. Jezični kalk: tipologija i nazivlje, *Fluminensia*, br. 1-2, Rijeka, str. 85-104.

1998.

46. – Sanja Bogović, O nekim semantičkim odnosima u frazeologiji, *Zbornik radova VI. međunarodni slavistički dani*, Hrvatski znanstveni zavod, knj. 3/1, Sambotel-Pečuh, str. 203-211.
47. Prevedeno nazivlje u Šulekovu rječniku, *Zbornik o Bogoslavu Šuleku*, HAZU, Zagreb, str. 177-190.
48. Semantičke posuđenice – jedan oblik prevedenica, *Filologija*, knj. 30-31, Zagreb, str. 519-528.
49. Semantičke posuđenice u hrvatskom jeziku, *Croatica*, sv. 45-46, Zagreb, str. 203-213.
50. Veberova književnojezična koncepcija, *Zbornik radova Riječki filološki dani II*, Rijeka, str. 9-20.

1999.

51. – Helena Pavletić, Posrednički jezici u kalkiranju, *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, knj. 25, Zagreb, str. 359-375.

- 2000.
52. Neologizacija i arhaizacija leksema (oprimjerena hrvatsko-mađarskim dodirima), Zbornik radova IV. međunarodni kroatistički slavistički skup, Pečuh, str. 98–110.
53. Višečlani izrazi s desenantiziranom sastavnicom kao nominacijske jedinice, Zbornik radova *Riječki filološki dani III*, Rijeka, str. 477–486.
- 2001.
54. Sociolingvističke pretpostavke za arhaizaciju i revitalizaciju leksema (na primjeru hrvatskoga jezika), *Współczesna leksyka (II)*, Łódź, str. 147–155.
55. Tvorbene značajke kalkiranih imenica, *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, knj. 27, str. 267–280.
56. – Helena Pavletić, Poluprevedenice – jedan oblik neologizama, Zbornik radova *Drugi hrvatski slavistički kongres*, Zagreb, str. 643–647.
- 2002.
57. Međučlanovi u antonimiji, Zbornik radova *Riječki filološki dani*, knj. IV, Rijeka, str. 519–528.
58. Tvorbene značajke kalkova (pridjevi, glagoli, prilozi), *Fluminensia*, br. 1, Rijeka, str. 47–66.
59. – Helena Pavletić, Kalkovi u hrvatskim dvojezičnim i višejezičnim rječnicima, *Filologija*, br. 38–39, Zagreb, str. 262–273.
- 2003.
60. Tipovi kalkova u hrvatskome i drugim slavenskim jezicima prema engleskome predlošku, *Studia slavica savariensia*, br. 1–2, Szombathely, str. 492–498.
61. Latentni stranojezični utjecaji na hrvatski jezik, Zbornik *Zagrebačke slavističke škole*, Zagreb, str. 321–330.
62. – Dubravka Sesar, Kalkovi njemačkog podrijetla u hrvatskome i u nekim slavenskim jezicima, *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, br. 29, Zagreb, str. 325–338.
63. – Željka Fink, Koncept lijenosti u frazeologiji hrvatskoga, ruskog, talijanskog i njemačkog jezika, Zbornik HDPL-a *Psiholingvistika i kognitivna znanost u hrvatskoj primijenjenoj lingvistici*, Zagreb–Rijeka, str. 247–258.
64. Razumljivost i stilske značajke kalkova, *Fluminensia*, br. 1, Rijeka, str. 9–24.
- 2004.
65. Neka odstupanja u antonimskoj simetriji u hrvatskom jeziku, *Fluminensia*, br. 1–2, Rijeka, str. 87–94.
- 2005.
66. Kalkovi: jezične inovacije i normativni problemi, Zbornik o sedamdesetogodišnjici prof. dr. Josipa Silića *Od fonetike do etike*, Zagreb, str. 273–288.
- 2006.
67. Naporedna uporaba posuđenica i prevedenica u hrvatskome jeziku, Zbornik radova *Riječki filološki dani*, knj. VI, Rijeka, str. 165–182.
68. Germanizmi u sjevernočakavskom arealu, *Fluminensia*, br. 2, Rijeka, str. 1–13.
69. Hrvatski prijevodni ekvivalenti stručnog nazivlja u Parčićevim rječnicima, *Fluminensia*, br. 1, Rijeka, str. 41–51.
- 2008.
70. – Maja Opašić, Linguistic Borrowing and Purism in the Croatian Language, *Suvremena lingvistika*, br. 65, str. 73–78.
71. – Maja Opašić, Supostavna raščlamba frazema, *Fluminensia*, br. 1, str. 19–31.
- 2010.
72. Status kolokacija u hrvatskim općim jednojezičnim i dvojezičnim rječnicima, Zbornik radova *Riječki filološki dani VI*, Rijeka, str. 537–547.
73. – Maja Opašić, Kulturno-povijesni kontekst kalkiranja u hrvatskome jeziku, *Kroatologija*, Vol. 1, No. 1, Zagreb, str. 300–315.
- 2012.
74. Crno na bijelom: Crno, bijela i siva boja u hrvatskoj, talijanskoj i njemačkoj frazeologiji, Zbornik *Međunarodnog skupa u spomen na prof. dr. Josipa Jerneja (1909. – 2005.)*, Zagreb, str. 268–282.
75. Stranojezični elementi u rječnicima Dragutina Parčića, *Filologija*, br. 59, str. 195–205.
- 2013.
76. – Maja Opašić, Prihvatljivosti i prihvaćenosti zamjena za posuđenice u hrvatskome jeziku, *A tko to ide?: hrvatski prilozi XV. međunarodnom slavističkom kongresu*, Zagreb, str. 173–186.

- 2014.
77. – Maja Opašić, Nina Spicijarić, *Prinosi Žarka Muljačića lingvistici jezičnih dodira*, Zbornik međunarodnog znanstvenog skupa u spomen na Žarka Muljačića (1922–2009), Zagreb, str. 91–98.
78. – Nina Spicijarić Paškvan, *Kontrastivna raščlamba kao postupak otkrivanja podrijetla frazema (na primjeru frazema sa zoonimskom sastavnicom)*, *Animalistički frazemi u slavenskim jezicima*, Zagreb, str. 1–14.
- 2016.
79. *Međujezični dodiri i utjecaji: stranojezični elementi u leksiku hrvatskoga jezika*, Zbornik radova *Riječki filološki dani X*, Rijeka, str. 323–332.
80. *O višerječnim svezama u Senjskom rječniku Milana Mogaša*, *Hrvatski dijalektološki zbornik*, Zagreb, str. 179–187.
81. *Proučavatelji hrvatsko-mađarskih jezičnih dodira*, Zbornik radova *Od početaka do danas – 120 godina kroatistike u Budimpešti*, Budimpešta, str. 53–65.
- 2018.
82. – Željka Macan, *Osjećaj (ne)sreće u hrvatskoj i njemačkoj frazeologiji*, Zbornik radova *Slavofraz 2016: Phraseologie und (naive) Psychologie*, Hamburg, str. 195–206.

Stručni radovi

- 1977.
83. *Izražavanje budućnosti u njemačkom jeziku*, Zbornik *Pedagoškog fakulteta u Rijeci*, br. 2, Rijeka, str. 123–128.
- 1992.
84. *Ljudevit Jonke i standardologija*, Zbornik radova *s dvodnevnom znanstvenog skupa uz 365. godinu osnutka Gimnazije*, Prva sušačka hrvatska gimnazija u Rijeci, Rijeka, str. 69–74.
- 1994.
85. *Izreke u govorima otoka Krka*, *Krčki kalendar*, Krk, str. 110–117.
- 1995.
86. *Krčke poslovice*, *Krčki kalendar*, Krk, str. 95–98.
87. *Fran Kurelac i hrvatski jezik*, *Izvišće za školsku godinu 1994/95*, Prva sušačka hrvatska gimnazija u Rijeci, Rijeka, str. 16–20.

88. *Teorijski i praktički problemi kalkiranja*, Zbornik radova *Jezici i kulture u doticajima*, Pula, str. 197–204.
- 1996.
89. *Nazivi krčkih naselja*, *Krčki kalendar*, Krk, str. 101–103.
90. *Čakavština otoka Krka* (prijevod na hrvatski i kritički komentari knjige K. H. Meyera), *Untersuchungen zur Čakavština der Insel Krk (Veglia)*, Rijeka.
- 1997.
91. *Pregled današnjih govora na otoku Krku*, *Ljetopis 75 godina srednje škole u Krku*, Krk, str. 146–154.
- 2002.
92. *Vrbnička čakavština danas*, Zbornik radova *sa znanstvenog skupa 900 godina Vrbnika*, Vrbnik, str. 102–119.
- 2005.
93. *Krčke narodne poslovice*, Godišnjak Gimnazije *Hrvatski kralj Zvonimir*, Krk.
- 2014.
94. *Slavisti na istoku Hrvatske*, *Vijenac* br. 537, Zagreb.
- Prikazi znanstvenih radova**
- 1985.
95. *Rečenica i (kon)tekst* (Josip Silić: *Od rečenice do teksta*. Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1984), *Domesti*, br. 9, Rijeka, str. 70–73.
- 1992.
96. *Fonetika hrvatskoga jezika* (Nacrt za gramatiku: Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskoga književnog jezika, HAZU, Globus, Nakladni zavod, Zagreb, 1991). *Fluminensia*, br. 2, Rijeka, str. 107–109.
- 1994.
97. *Barbara Kunzmann-Müller Grammatikhandbuch des kroatischen und Serbischen*, *Fluminensia*, br. 1/2, Rijeka, str. 180–183.
- 1995.
98. *Glagoljica u Senju* (Mile Bogović: *Glagoljica u Senju*), *Riječki teološki časopis*, br. 1, Rijeka, str. 170–176.

1998.

99. Govor Klane i Studene (Iva Lukežić: Govor Klane i Studene), *Fluminensia*, br. 1, Rijeka, str. 153–158.

1999.

100. Sinteza razvoja hrvatskoga pomorskog nazivlja (Diana Stolac: Hrvatsko pomorsko nazivlje: Božo Babić, njegovi prethodnici i nastavljajući), *Fluminensia*, br. 1-2, Rijeka, str. 193–197.

2002.

101. Leksikološke i povijesnojezične teme (Marko Samardžija: Nekoć i nedavno), *Fluminensia*, br. 1, Rijeka, str. 109–115.
102. Unutarjezični i međujezični aspekt poredbene frazeologije (Željka Fink-Arsovski: Poredbena frazeologija: pogled izvana i iznutra), *Fluminensia*, br. 2, Rijeka, str. 130–134.

2003.

103. Hrvatski frazeološki rječnik (Antica Menac, Željka Fink-Arsovski, Radomir Venturin, Hrvatski frazeološki rječnik), *Fluminensia*, br. 2, Rijeka, str. 101–105.

2005.

104. Dijalektološki i frazeološki prinosi i inovacije (Mira Menac-Mihalić, Frazeologija novoštokavskih ikavskih govora u Hrvatskoj: s rječnikom frazema i značenjskim kazalom s popisom sinonimnih frazema), *Fluminensia*, br. 2, Rijeka, str. 107–114.

2006.

105. Teorijska i praktična promišljanja o leksičkim i leksikografskim dvojbama (Branka Tafra: Od riječi do rječnika), *Fluminensia*, br. 2, Rijeka, str. 170–176.

2007.

106. Riječka filološka povijest (Prikaz knjige: Diana Stolac, Riječki filološki portreti, Biblioteka „Fluminensia”, Rijeka, 2006.), *Fluminensia*, br. 1, Rijeka, str. 165–169.

Radovi prihvaćeni za tisak

107. Od kolokacije do frazema, *Od dvojbe do razdvoje*, Zbornik u čast Branki Tafri.

108. – Dubravka Sesar, Posuđenice i kalkovi u suvremenom hrvatskom jeziku, *Le cas du calque ... est plus complexe* (B. Unbegaun), *Kalkierungs- und Entlehnungssprachen in der Slavia: Boris Unbegaun zum 120. Geburtstag, Mit einem Vorwort von George Thomas, Frank und Timme*, Berlin.
109. O semantičkoj prilagodbi i promjenama u posuđenicama i prevedenicama u hrvatskome jeziku, *Zbornik u čast Augustu Kovačecu*.

VESNA BADURINA STIPČEVIĆ

Staroslavenski institut
vesna.stipcevic@stin.hr

POHVALA MUDROSTI IZ KNJIGE BARUHOVE U HRVATSKOGLAGOLJSKOM 1. VRBNIČKOM MISALU (1456)

UDK: 27-282.7(497.5Vrbnik)¹⁴⁵⁶

Izvorni znanstveni članak

Dok se većina starozavjetnih knjiga čita u hrvatskoglagoljskim brevijarima, Knjiga Baruhova nalazi se samo u hrvatskoglagoljskim misalima. U ovom radu predstavlja se čitanje iz Knjige Baruhove, tzv. Pohvala mudrosti (Bar 3,9-38) iz 1. vrbničkog misala iz 1456. godine. Rad sadrži tekstološku analizu biblijskog teksta u odnosu na latinske izvornike i na druge hrvatskoglagoljske misale. Glagoljski tekst objavljuje se u latiničkoj transliteraciji.

Ključne riječi:
glagoljski misali,
hrvatskoglagoljski biblijski
prijevodi; Knjiga Baruhova;
1. vrbnički misal

1. Uvod

Čitanja iz *Staroga* i *Novoga zavjeta* nalaze se u različitom opsegu u hrvatskoglagoljskim liturgijskim knjigama, misalima i brevijarima. Na temelju sačuvanih čitavih biblijskih knjiga ili duljih lekcija može se u određenoj mjeri rekonstruirati hrvatskoglagoljska *Biblija*, koja kao cjelovit kodeks nije sačuvana.¹ Brevijari sadrže znatno više biblijskoga teksta nego misali, u brevijarima se većinom čitaju starozavjetne knjige, a u misalima se nalaze tekstovi *Evandjelja* i *Djela apostolskih*. Ipak, čitanje iz starozavjetne *Knjige Baruhove* nalazi se samo u hrvatskoglagoljskim misalima.

¹ O postojanju hrvatskoglagoljske *Biblije* postoje sačuvani arhivski podaci. Najraniji podatak koji spominje glagoljsku *Bibliju* potječe iz 1380. godine, kada se u inventaru ostavštine zadarskoga trgovca Damjana spominje »Item una Biblia in sclavica lingua pignorata per ducatis duobus auri«. Postoje arhivske bilješke (iz 1475, 1480, 1590, 1597, 1609) da je glagoljska *Biblija* bila dio inventara crkve u Omišlju (otok Krk), a 1480. i 1624. spominje se i u Belom na otoku Cresu (*Una Biblia in schiavo in bergamina mal in color et mancante di molte carte*). Usp. više o tome: Badurina Stipčević: 2010; 2016.

1. vrbnički misal, 1456., f. 105v-106, Knjiga Baruhova

2. Knjiga Baruhova

Knjiga Baruhova pripisana je Baruhu, tajniku proroka Jeremije, i pretpostavlja se da je napisana sredinom 1. stoljeća pr. Kr.² Najstariji izvornici *Baruha* pisani su grčkim jezikom, ali neki dijelovi teksta asociraju na hebrejski arhetip. Knjiga se ubraja među deuterokanonske knjige, nije sastavni dio hebrejske *Biblije*, već je dio *Septuaginte* i *Vulgate*. Potvrđena je kao kanonska na koncilu u Kartagi (397; 419), i kao kanonska je spomenuta u djelima kršćanskih pisaca (Atanazija, Ćirila Jeruzalemskoga, Augustina i dr.). Knjiga je upućena Židovima u Jeruzalemu i sadrži sljedeće teme: ispovijed grijeha, molitvu Bogu za milosrđe, razmišljanja o mudrosti te ohrabivanje židovskih prognanika u Babilonu. U rimokatoličkoj Crkvi odlomak iz *Baruha* Bar 3,9-38., koji sadrži *Pohvalu mudrosti*, čita se u misalima na Veliku subotu. U brevijarima se čitaju lekcije 1,14-2,5 i 3,1-8 u trideset i devetom tjednu, a u subotu trideset i devetog tjedna odlomci 3,9-15 i 3,24-4,4. U anglikanskoj crkvi lekcije iz *Baruha* 4,21-5,9 čitaju se uoči Božića i na Božić.³ Kao i druge biblijske proročke knjige i *Baruh* sadrži proročke pouke koje su pisane u nadahnuću da što snažnije prenesu Božju riječ. U *Pohvali mudrosti* veliča se mudro postupa-

² O nastanku, autoru i recepciji djela usp.: *Jeruzalemska Biblija*: 1061; Adams 2014: 1-10.

³ Adams 2014: 19.

nje u skladu sa Zakonom koje donosi spas, mir i blagostanje, a paralele se mogu povući sa starijim mudrosnim spisima, osobito sa *Jobom* (glava 28.) i *Sirahom* (1,1-20 i 24,1-32).⁴

3. Hrvatskoglagoljski misali i 1. vrbnički misal

Lekcija iz *Baruha* Bar 3,9-38 čita se na Veliku subotu u osamnaest hrvatskoglagoljskih misala koji su nastali po uzoru na latinske misale.⁵ Sljedeći misali prema kronološkom redu sadrže ovo čitanje, rukopisni: 4. vatikanski misal, Novakov misal, Berlinski, Kopenhagenski, Hrvojevi misal, Ročki, Newyorški, 8. vatikanski, 1. vrbnički, 1. i 2. oxfordski, 2. ljubljanski, Bribirski i Novljanski misal te tiskani: Prvotisak misala, Senjski misal, Misal Pavla Modrušanina i Kožičićev misal. Kako pokazuju dosadašnja istraživanja, misalski se kodeksi, prema osobinama biblijskih perikopa, mogu klasificirati u dvije matice, sjevernu, krčko-istarsku i južnu, zadarsko-krbavsku.⁶ Originalno su ove biblijske lekcije većinom staroslavenskoga podrijetla, a kasnije su prilagođene zapadnoj, latinskoj verziji *Biblije*. Dok južnu skupinu odlikuje veće oslanjanje na *Vulgatu*, usklađenost prema latinskim obrascima i jezična pomlađenost, u tekstovima sjeverne skupine, koji su isto bili redigirani, još su primjetni tragovi *Septuagintina* teksta. Prva hrvatskokrvenoslavenska redakcija *Biblije*, kojoj je na čelu 4. vatikanski misal, prisutna u krčko-istarskoj matici misala, nastala je u 12. stoljeću, a južna redakcija, kojoj je glavni predstavnik *Novakov misal* nastala je u prvoj polovici 14. stoljeća.⁷

U ovom radu obradit ću *Knjigu Baruhovu* u 1. vrbničkom misalu, jednom od najreprezentativnijih glagoljskih liturgijskih kodeksa, pripadniku južne misalske skupine. Misal je 1456. godine po naredbi vrbničke župne crkve završio senjski arhidakon i vikar Toma koji je zapisao svoje ime u *memento vivorum* i u *memento mortuorum*, kao i u kolofonu. Ovaj pergamentni kodeks sadrži 256 listova dimenzija 28,7 × 22 cm, pisanih ustavnom glagoljicom, u dva stupca po 29 redaka. Bogato je ornamentiran raznobojnim inicijalima i minijaturama, a na početku knjige nalaze se dvije velike šesterbojne slike, od kojih je jedna Pietà, a druga prikazuje raspetoga Krista. Jezik rukopisa ima mnogo mladih elemenata u fonologiji i morfologiji. Ovaj misal rimske kurije sadrži temporal, red mise i kanon, komunal, zavjetne mise, sanktoral, kalendar i ritual. Sanktoral je uglavnom rimski, a osobitost je da su crveno obilježeni blagdani svetaca, Antonija opata, Fabijana i Šebestijana, Agnije, Agate, Dorotije, Kurila, Gregorija pape, Jeorjija mučenika, Brnardina, Marine

⁴ Usp. Harrington 1993: 405-406.

⁵ Usp. Čunčić; Magdić, Radošević.

⁶ Pantelić 1967: 69-71.

⁷ Reinhart 1993: 56 i dalje; Corin 1997.

i Marije Magdalene.⁸ U kalendaru su istaknuti blagdani svetaca štovanih u hrvatskim krajevima: Pavla prvago remete, Semiona starca, Adalberta, Dujma, Krstopora, Vladislava kralja, Štefana kralja, Većeslava, Ivana biskupa u Trogiru, Krševana, Zoila i Nastasije.⁹ Misal je opisan u bibliografijama glagoljskih rukopisa Ivana Milčetića, Josipa Vajsa i Vjekoslava Štefanića, a čuva se u Župnom uredu u Vrbniku.¹⁰ Osim *1. vrbničkog misala* južnoj skupini još pripadaju *Nov Berl Hrv New Vat₈ Oxf₁ Oxf₂ Lab₂* i *Novlj*. Sjevernoj skupini misala, osim *Vat₄*, pripadaju *Kop Roč Brib* i *MR 180*. Odnosi među redakcijama teško se mogu na nekim mjestima jasno odijeliti, a neki od misala imaju tragove obiju, kao npr. *Berl Kop Vat₈ Novlj Oxf₁ i Oxf₂*. Tiskani misali slijede južnu skupinu, a *Kož* se na nekim mjestima podudara sa sjevernom skupinom.¹¹

4. Izdanje teksta

Knjiga Baruhova 3, 9-38: Pohvala mudrosti

*1. vrbnički misal, 1456, f. 105c-106a*¹²

(f. 105c)

^{3,9} Sliši Iz(drai)lú zapov(è)di života

i v'nuši è · da uvèsi kup'no premud'ros'tь ·

¹⁰ Č'to e(stь) Iz(drai)lú eže bilь esi v' z(e)mli v'ragь t'voihь ·

I obèšalь esi v' z(e)mli tuždèi ·

¹¹ i os'kvrnень esi s' mrt'vimi ·

i primenень esi s' tēmi iže va adè sutь ·

¹² Os'tavilь esi is'toč'nikь premud'ros'ti ·

⁸ Štefanić 1960: 346.

⁹ Isto: 346–347.

¹⁰ Milčetić 1911: 15–18; Vajs 1948: 28–30; Štefanić 1960: 343–349.

¹¹ O redigiranju biblijskih tekstova u *Kož* usp. Žagar 2012.

¹² Tekst je pripremljen prema fotografijama izvornika koje su pohranjene u Knjižnici Staroslavenskoga instituta u Zagrebu i prema intranetskoj poveznici <http://izvori.stin.hr> (Marica Čunčić, Antonio Magdić, Ljiljana Mokrović, *Računalni program 'Izvori' Staroslavenskoga instituta*). U latiničnoj transliteraciji glagoljskog teksta upotrijebljena su pravila koja provodi Staroslavenski institut u svojim izdanjima. Tako je za slovo ПF uzeto j, za znak Ѡ ù, za znak Ѡ č, za Ё è, za štapić kao znak poluglasa stoji ъ i za znak ' stoji apostrof. Kraćene su riječi razriješene u okruglim zagradama (). U transliteriranom tekstu ostavljena je izvorna interpunkcija glagoljskih tekstova. Velika slova ostavljena su kao u glagoljskim tekstovima, a velikim slovom pisana su i vlastita imena, koja u glagoljskom tekstu nisu posebno označena. Inicijali su pisani masnim slovima. Tekst je podijeljen u retke prema *Jeruzalemskoj Bibliji*.

¹³ Êko ače v' puti b(o)ži v'shodiši ·
prebivati vač'neši v' mirè na z(e)mli ·

¹⁴ Uči kadè e(stь) premud'ros'tь ·
kadè sila · kadè razumь ·
da uvèsi kup'no ·
kadè e(stь) d'lgo'tni životь i pitenie ·
kadè s(vè)tlos'tь očima i mirь ·

¹⁵ K'to nad'idetь mès'to sie ·
ili k'to v'nidetь v' sk'roviča ee ·

¹⁶ Kakè sutь k'nezi èzikь ·
iže v'ladaùtь z'vèri · iže sutь na z(e)mli ·

¹⁷ Iže v' pticaһь n(e)b(e)skihь g'lumet' se ·
iže s'reb'ro z'biraùtь i z'lato
v' neže upvaùtь č(lovè)ci ·
(f. 105d) i nèstь konca ud'ržaniù ihь ·

¹⁸ iže s'reb'ro delaùtь i pekut' se ·
nes'tь ob'rèteniè dèlomь ihь ·

¹⁹ I pogiboše · i va adь s'nidoše ·
i ini v mès'ьto ihь v'staše ·

²⁰ Ūpoše ihь s(vè)tlos'tь vidèše ·
i prebiše na z(e)mli ·
Puti že nakazaniè ne uvèdèše

²¹ ni razumèše · stazь ee ·
i ne prièše ù s(i)nove ihь ·
i o' lica ihь udali se ·

²² Nès'tь s'lišana v' Hananèi ·
ni videna v' Timanè ·

²³ Sinove ubo Agarovi izis'kaše premud'ros'tь · èže ot z(e)mle e(stь) ·
kupuùče z(e)mlù · i Tēmanè
rečev'nici · is'kateli premud'ros'ti i razumeniè ·
Puti že premud'ros'ti
ne uvèdèše ni vs'pomenuše s'tazь ee ·

- ²⁴ O Iz(drai)lú
 koľ veli domь b(o)ži ·
 i v' narodéħь mēs'to ud'ržaniē ego ·
- ²⁵ Veli ne imatь s'končaniē visokь neiz'mēraňь ·
- ²⁶ Tu béhu is'polini imeniti ·
 ti iže ot' začela biše v'z'ras'ta veliē uméúča b'raňь ·
- ²⁷ Ne ihь iz'bra g(ospod)ь ·
 ni puti nakazaniē ob'retu ·
- ²⁸ togo r(a)di pogiboše · zane ne imēše mud'ros'ti ·
 i pogiboše za bēzakoniē ihь ·
- ²⁹ K'to vьzide na n(e)b(e)sa i priēt' ũ ·
 i privedēt' ũ ot' ob'lakь ·
- ³⁰ K'to preide more (f. 106a) i obrētē ũ ·
 i prineset' ũ pače z'lata čis'tago ·
- ³¹ Nēs'tь iže vēs'tь puti ee ·
 ni iže iz'mis'litь s'tazi ee ·
- ³² Na iže v'sa vēs'tь z'naet' ũ ·
 i priobrēte ũ razumomь s'voimь ·
 Iže s'tvori z(e)mlú va v(ē)čnoe v'rēme ·
 i is'pl'ni ũ s'koti ·
- ³³ i vaz'va ũ
 i us'liša i v' strasē ·
- ³⁴ Z'vézdi že daše s(vē)ť v' hraniličihь s'voihь · i vz'véseliše se ·
- ³⁵ Vaz'vani b(ē)še i rēše se es(a)mь ·
 i svētiše emu s' krasotoū iže s'tvori e ·
- ³⁶ Ta e(stь) b(og)ь n(a)šь · i nik'tože b(og)ь tačanь emu ·
- ³⁷ Se priobrēte v'saki putь nakazaniē ·
 i dast' i Ėk(o)vu rabu of'roku s'voemu i Iz(drai)lú v'z'lúb'lenomu s'voemu ·
- ³⁸ Potomь na z(e)mli vidēňь bé · i s' č(lovē)ki prebilь es(t)ь ·

5. Tekstološka analiza

Tekstološkom usporedbom *Baruha* u 1. vrbničkom misalu i u drugim hrvatskoglagoljskim misalima uočavaju se dvije matice hrvatskoglagoljskoga prijevoda, koje se uglavnom podudaraju s dvjema skupinama misala. Odnosi

među maticama ponajviše se temelje na leksičkim varijantama koje se mogu odnositi na jednu ili više riječi. Razlike među tekstovima primjetne su i u različitim dodacima ili ispuštanjima na osnovni tekst, ili u primjerima pogrešnoga čitanja, prevođenja ili prepisivanja. Tekstološke razlike razvrstane su u dvije grupe koje pokazuju: 1) odnose Vb_1 i južne misalske redakcije s jedne strane i sjeverne skupine misala s druge strane te 2) podudarnosti Vb_1 i sjeverne skupine misala, a razlike prema južnoj skupini. U tekstovima misala *Berl Kop Vat₈ Novlj Oxf₁ i Oxf₂* uočljive su podudarnosti s objema maticama. Potrebno je istaknuti da tiskani misali slijede južnu skupinu, ali se *Kož* na nekim mjestima podudara sa sjevernom grupom. Uzimajući u obzir za ovu prigodu preporučeni obim rada, ovdje su navedene izabrane tekstološke varijante.

5.1. Primjeri razlikovanja Vb_1 i južne misalske redakcije u odnosu prema sjevernoj skupini misala:

3,9: Sliši Vb_1 *Nov Hrv Berl New Vat₈ Oxf₁ Oxf₂ Lab₂ Novlj Pt Senj PMš Kož¹³*] Usliši Vat_4 *Kop Roč Brib*] *audi*;¹⁴

3,9: zapov(ē)di Vb_1 *Nov Hrv Berl New Oxf₁ Oxf₂ Lab₂ Novlj Pt Senj PMš Kož*] povelēnie Vat_4 *Kop Roč Vat₈ Brib*] *mandata*;

3,9: kup'no Vb_1 *Nov Hrv Berl New Vat₈ Oxf₁ Oxf₂ Lab₂ Novlj Pt Senj PMš*] *om. Vat₄ Kop Roč Brib Kož*] *om. VL Vg*;

3,10: esi Vb_1 *Nov Hrv Berl New Vat₈ Oxf₁ Oxf₂ Lab₂ Novlj*] *om. Vat₄ Kop Roč Brib*] *est*;

3,10: v'ragь Vb_1 *Nov Kop Berl Vat₈ Oxf₁ Oxf₂ Lab₂ Novlj Brib Pt Senj PMš nepriētel' Hrv New nepriētelsci Kož*] *om. Vat₄ Nov Roč*] *inimicorum*;

3,15: K'to Vb_1 *Nov Hrv Berl New Vat₈ Oxf₁ Oxf₂ Lab₂ Novlj Pt Senj PMš Tko Kož*] *kđē Vat₄ Brib g'dē Kop Gdo Hrv*] *quis*;

3,15: nad'idetь Vb_1 *Nov Berl New Vat₈ Oxf₁ Oxf₂ Lab₂ Novlj Pt Senj PMš naidetь Hrv*] *obrecet' Vat₄ Kop Roč Brib obrēte Kož*] *invenit*;

3,19: i va adь Vb_1 *Nov Kop Hrv New Vat₈ Oxf₁ Oxf₂ Lab₂ Novlj Brib Kop Pt Senj PMš Kož*] *Se bo Vat₄ Roč Ibo Nov*] *ad inferos*;

3,20: s(vē)tloš'tь Vb_1 *Nov Roč Hrv Berl New Vat₈ Oxf₁ Oxf₂ Lab₂ Novlj Pt Senj PMš Kož*] *svēť Vat₄ Kop Brib*] *lumen*;

¹³ Varijante iz tiskanih misala *Pt Senj PMš Kož* navedene su prema izdanju: *Misal hruacki 2016*.

¹⁴ Latinske paralele (VL = *Vetus Latina*; Vg = *Vulgata*) navedene su prema izdanju *Liber Baruch iz: Bibliorum sacrarom latinae versiones antiquae, seu Vetus Italica, et caeterae quaecumque in Codicibus Mss. et antiquorum libris reperiri potuerunt: quae cum Vulgata Latina, et cum Textu Graeco comparantur*. Ed. D. Petri Sabatier, apud Reginaldum Florentian, tomus secundus, Remis, 1743, str. 742–745.

3,21: stazъ ee Vb₁ Nov Roč Hrv Berl New Vat₈ Oxf₁ Oxf₂ Lab₂ Novlj Pt Senj PMš] stъz' ego Vat₄ Kop Brib Kož] *semitas eius*;

3,21: priêše Vb₁ Nov Hrv Berl New Vat₈ Oxf₁ Oxf₂ Lab₂ Novlj Pt Senj PMš Kož] pridoše Vat₄ Roč Kop Brib] *susceperunt*;

3,22: s'lišana Vb₁ Nov Hrv Berl New Vat₈ Oxf₁ Oxf₂ Lab₂ Novlj Pt Senj PMš slišano Kož] uslišan' Vat₄ Roč Kop Brib] *audita*;

3,23: Sinove ubo Agarovi Vb₁ Nov Hrv Berl New Vat₈ Oxf₁ Oxf₂ Lab₂ Novlj Pt Senj PMš] *add. iže Vat₄ Roč Kop Brib Kož] filii quoque Agar qui*;

3,23: razumeniê Vb₁ Nov Hrv Berl New Vat₈ Oxf₁ Oxf₂ Lab₂ Novlj Pt Senj PMš Kož] razuma Vat₄ Roč Kop Brib] *intellegentiae*;

3,23: premud'ros'ti Vb₁ Nov Hrv Berl New Vat₈ Oxf₁ Oxf₂ Lab₂ Novlj Pt Senj PMš Kož] umnago Vat₄ Roč Kop Brib] *sapientiae*;

3,23: vs'pomenuše Vb₁ Nov Hrv Berl New Oxf₁ Oxf₂ Lab₂ Novlj Pt Senj PMš] pomenuše Vat₄ Roč Kop Brib Kož] razumêše Vat₈] *commemorati sunt*;

3,23: s'tazъ ee Vb₁ Nov Hrv Berl Vat₈ New Oxf₁ Oxf₂ Lab₂ Pt Senj PMš nêe Kož] stъz' ego Vat₄ Roč Kop Brib Novlj] *semitas eius*;

3,25: Veli ne imatъ Vb₁ Nov Berl New Oxf₁ Oxf₂ Pt Senj PMš velikъ i ne Kož] i ne imatъ Vat₄ Roč Kop Brib Ne li imatъ Hrv Vat₈ Novlj] *magnus non habet*;

3,25: visokъ Vb₁ Nov Hrv Berl Vat₈ Oxf₁ Oxf₂ Lab₂ Novlj Pt Senj visoki New visokъ PMš visoko Kož] prêviše Vat₄ Roč Kop Brib] *excelsus*;

3,26: is'polini Vb₁ Hrv Berl Oxf₁ Lab₂ Novlj spolini Nov New Vat₈ Oxf₂ Pt Senj PMš žiganti Kož] *om. Vat₄ Roč Kop Brib] gigantes*;

3,26: imeniti Vb₁ Nov Hrv Kop Berl New Oxf₁ Oxf₂ Lab₂ Novlj Pt Senj PMš imenovani Kož] *om. Vat₄ Roč Vat₈ Brib] nominati*;

3,26: ti iže Vb₁ Nov Berl New Oxf₁ Oxf₂ Lab₂ Novlj ki Hrv Pt Senj PMš iže Vat₈ Oni iže Kož] *om. Vat₄ Roč Kop Brib] illi qui*;

3,26: ot začela biše Vb₁ Nov Hrv Berl New Vat₈ Oxf₁ Oxf₂ Lab₂ Novlj Pt Senj PMš ođъ začela Kož] *om. Vat₄ Roč Kop Brib] ab initio*;

3,26: v'z'ra'sta veliê Vb₁ Nov Hrv Berl New Vat₈ Oxf₁ Oxf₂ Lab₂ Novlj Pt Senj PMš zrasta velika Kož] stanom velici Vat₄ Roč Kop Brib] *statura magna*;

3,26: umêûča Vb₁ Nov Hrv Roč Berl Oxf₁ Novlj umêûče New Vat₈ Oxf₂ Lab₂ Pt Senj PMš znaûče Kož] viduče Vat₄ Brib videče Kop] *scientes*;

3,28: mud'ros'ti Vb₁ Nov Hrv Berl New Vat₈ Oxf₁ Oxf₂ Lab₂ Novlj Pt Senj PMš] prêmudrosti Vat₄ Roč Kop Brib Kož] *sapientiam*;

3,28: i pogiboše za bezakoniê ihъ Vb₁ Hrv Berl New Vat₈ Oxf₁ Oxf₂ Lab₂ Novlj i pogiboše za bezumiê ihъ Nov Pt Senj PMš] i bezumiê svoego radi pogiboše Vat₄ Roč Kop Brib Kož] *perierunt propter insipientiam suam*;

3,29: privedêt' Vb₁ Nov Hrv Roč Vat₈ Oxf₁ Oxf₂ Lab₂ Novlj privede New Berl priêt Pt Senj PMš vase Kož] vъzvedetъ Vat₄ Kop] *deduxit (var. eduxit)*;

3,31: iz'mis'litъ Vb₁ Nov Hrv Berl New Oxf₁ Oxf₂ Lab₂ Pt Senj PMš izmislilъ bi Kož vzmislitъ Hrv Vat₈] pomislit' Vat₄ Roč Kop Brib] *exquirat (var. excogitet)*;

3,32: razumomъ s'voimъ Vb₁ Nov Hrv Berl New Vat₈ Oxf₁ Oxf₂ Lab₂ Novlj Pt Senj PMš] prêmudrostiû že svoeû Vat₄ Roč Kop Brib mudrostiû svoeû Kož] *prudencia sua*;

3,32: s'koti Vb₁ Nov Hrv Berl New Vat₈ Oxf₁ Oxf₂ Lab₂ Novlj skota Kož] skotov' Vat₄ Roč Kop Brib] *pecudibus*;

3,33: v' strasê Vb₁ Nov Hrv Berl New Vat₈ Oxf₁ Oxf₂ Lab₂ Novlj Pt Senj PMš v trêpetê Kož] *add. na z(e)mli Vat₄ Roč Brib] om. VL Vg*;

3,34: daše s(vê)тъ Vb₁ Nov Hrv Berl New Vat₈ Oxf₁ Oxf₂ Lab₂ Novlj Pt Senj PMš daše svêtlostъ Kož *dederunt lumen Vg*] iže prosv'têše se Vat₄ Roč Kop Brib] *splendificata sunt VL*;

3,36: Ta e(stъ) Vb₁ Berl New Vat₈ Lab₂ PMš *add. g(ospod)ъ Nov Sa e(stъ) Hrv Pt Senj Kož Se estъ Novlj tažde e(stъ) Oxf₁ Oxf₂] om. Vat₄ Roč Kop Brib] hic est*;

3,36: nik'tože b(og)ъ tačanъ emu Vb₁ Nov Berl New Vat₈ Oxf₁ Oxf₂ Lab₂ nigdorъ b(og)ъ tak'menъ emu Hrv niktože b(og)ъ podobanъ emu Novlj nikiže b(og)ъ tač(a)нъ emu Pt Senj PMš *cui nullus est similis VL (rukopis Remensis)*] ne mnit se ini k nemu Vat₄ Roč Kop Brib ne pricenit se drugi k nemu Kož] *non aestimabitur alius adversus eum Vg*;

3,37: rabu Vb₁ Berl Oxf₁ Lab₂] *om. Vat₄ Roč Nov Kop Hrv New Vat₈ Oxf₂ Novlj Brib Pt Senj PMš Kož] om. VL Vg*.

5.2. Podudarnosti Vb₁ i sjeverne skupine misala, a razlike prema nekim misalima južne skupine:

3,20: nakazaniê Vb₁ Vat₄ Roč Brib Hrv Berl New Vat₈ Oxf₁ Oxf₂ Lab₂ Novlj] nakazovaniê Nov Pt Senj PMš kazaniê Kož zakoniê Kop] *disciplinae*;

3,20: ne uvêdêše Vb₁ Vat₄ Roč Kop Brib Oxf₂ Lab₂] ne vidêše Nov Hrv Berl New Oxf₁ Vat₈ Novlj Pt Senj PMš ne znaše Kož] *ignoraverunt*;

3,24: kolъ Vb₁ Vat₄ Nov Roč Kop Brib Berl New Vat₈ Oxf₁ Oxf₂ Lab₂ Novlj Pt Senj PMš Kož] koliko Hrv] *quam*;

3,25: s'končaniê Vb₁ Vat₄ Nov Roč Brib Berl New Vat₈ Oxf₁ Oxf₂] iskončaniê Kop Hrv Lab₂ Novlj Pt Senj PMš svršeniê Kož] *finem*;

3,26: b'ranъ Vb₁ Vat₄ Roč Kop Brib Nov Berl New Vat₈ Oxf₁ Oxf₂ Lab₂ Novlj Pt Senj PMš] r'v'nu Hrv rati Kož] *bellum*;

3,27: nakazaniê Vat₄ Roč Kop Brib Berl Vat₈] skazaniê Hrv Novlj kazaniê Nov New Oxf₁ Oxf₂ Lab₂ Pt Senj PMš Kož] *disciplinae*;

3,30: zlata čis'tago Vb₁ Vat₄ Roč Nov Hrv] zlata iz'bran'nago Kop Berl New Brib Vat₈ Oxf₁ Oxf₂ Lab₂ Novlj Pt Senj PMš zlato izbranoe Kož] *aurum electum*;

3,31: Nês'tь iže Vb₁ Vat₄ Roč Kop Brib Nov Berl New Oxf₁ Oxf₂ Lab₂ Novlj Pt Senj PMš Nêst'ь ki Kož] Si ki Hrv] *Non est qui*;

3,32: Na iže v'sa vês'tь Vb₁ Vat₄ Roč Brib Nov Berl New Vat₈ Oxf₁ Oxf₂ Lab₂ Novlj Pt Senj PMš Na ki vsa stvori Kož] Da ki vist'ь Hrv] *sed qui scit universa*;

3,37: v'saki Vb₁ Vat₄ Roč Kop Brib Nov Berl New Oxf₁ Oxf₂ Lab₂ Novlj Pt Senj PMš Kož] veliki Hrv Vat₈] *omnem*;

3,37: nakazaniê Vb₁ Vat₄ Roč Kop Brib Nov Oxf₁ Oxf₂ Lab₂ Pt Senj PMš] kaeniê Hrv Vat₈ kazaniê Berl New Novlj Kož] *disciplinae*;

3,37: ot'roku s'voemu Vb₁ Vat₄ Roč Kop Brib Nov Berl New Vat₈ Oxf₁ Oxf₂ Novlj Pt Senj PMš Kož] ot ruku svoeju (!) Hrv] *om. Lab₂] puero suo*;

3,38: s' č(lovê)ki Vb₁ Vat₄ Kop Berl New Vat₈ Oxf₁ Oxf₂ Lab₂ Novlj Pt Senj PMš Kož] č(lovêč)ski Nov Hrv *om. Roč Brib] cum hominibus*.

6. Odnos prema latinskom predlošku

Kao i druge deuterokanonske knjige, kao što su *Tobija*, *Judita*, *Estera*, *Prva* i *Druga knjiga o Makabejcima*, *Knjiga Mudrosti*, *Propovjednik*, i *Knjiga Baruhova* pripada mlađim biblijskim spisima koji su u glagoljske liturgijske knjige ušli preko latinskih izvornika.¹⁵ Predložak glagoljskih tekstova *Baruha* treba tražiti među latinskim prijevodima *Biblije*. Sljedeći primjeri pokazuju tekstu- alnu bliskost hrvatskoglagoljskoga prijevoda i latinskih verzija *Liber Baruch* u *Vetus Latini* (VL) i *Vulgati* (Vg):

3,9: Sliši Iz(drai)lù zapov(ê)di života i v'nuši ê - da uvêsi kup'no premud'ros'tь Vb₁] *Audi Israhel mandata vitae : auribus percipe, ut scias prudentiam* VL Vg;

3,15: K'to nad'idet'ь mês'to sie - ili k'to v'nidet'ь v' sk'roviča ee Vb₁] *Quis invenit locum eius? Et quis intravit in thesauros eius* VL Vg;

3,16: Kakê sut'ь k'nezi êzikь - iže v'ladaûť z'vêri - iže sut'ь na z(e)mli Vb₁] *Ubi sunt principes gentium, et qui dominantur super bestias, quae sunt super terram* VL Vg;

3,17: Iže v' p'ticaħь n(e)b(e)skiħь g'lumet' se Vb₁] *qui in avibus coeli ludunt* VL Vg;

3,25: Veli ne imat'ь s'končaniê visokь neiz'mêranь Vb₁] *Magnus, non habet finem; excelsus et immensus* VL Vg;

3,26: Tu bêhu is'polini imeniti - ti iže ot' začela biše v'z'ras'ta veliê umêûča b'ranь Vb₁] *Ibi fuerunt gigantes nominati illi, qui ab initio fuerunt, statura magna, scientes bellum* VL Vg;

3,38: Potom'ь na z(e)mli vidêňь bê - i s' č(lovê)ki prebil'ь es(t)ь Vb₁] *Post haec in terris visus est, et cum hominibus conversatus est* VL Vg.

Međutim, detaljnija komparacija upućuje da se glagoljska verzija više podudara s latinskim tekstom u *Vetus Latini* (VL). Paralele za glagoljski tekst u nekim se primjerima nalaze samo u rukopisima *Vetus Latine* koji su dio kritičkog aparata, kao što su manuskripti Remensis i Sangermanensis i razlikuju se od osnovnog teksta, npr.:

3,10: v' z(e)mli v'ragь t'voihь Vb₁] *in terra inimicorum tuorum* VL; *in terra inimicorum* Vg;

3,11: primenêňь esi s' t'êmi iže va adê sut'ь Vb₁] *deputatus es cum his, qui sunt apud inferos* VL; *deputatus es cum descenditibus in infernum* Vg;¹⁶

3,13: v' mirê na z(e)mli Vb₁] *in pace super terram* VL (kodeks Teodulfus); *in pace* Vg;

3,22: Nês'tь s'lišana v' Hananêi - ni videna v' Timanê Vb₁] *non est audita in Chanaan, neque visa est in Theman* VL (rukopis Remensis); *non est audita in terra Chanaan, neque visa est in Theman* Vg;

3,23: Sinove ubo Agarovi izis'kaše premud'ros'tь - êže ot z(e)mle e(st)ь - kupuûče z(e)mlû - i Têmanê rečev'nici - is'kateli premud'ros'ti i razumeniê Vb₁] *Filii quoque Agar, qui exquirunt prudentiam quae de terra est, negotiantes terra, et Theman, et fabellatores, et exquisitores prudentiae et intelligentiae* VL (rukopisi Sangermanensis i Remensis); *Filii quoque Agar, qui exquirunt prudentiam quae de terra est, negotiatores Merrhae, et Theman, et fabulatores, et exquisitores prudentiae et intelligentiae* Vg.

3,33: i vaz'va û i us'liša i v' strasê Vb₁] *vocavit eam, et oboedivit ei in tremore* VL (rukopis Remensis); *qui emittit lumen et vadit et vocavit illud et oboedit illi in tremore* Vg;

Kompleksna latinska tradicija *Baruha* vidljiva je i u hrvatskoglagoljskim prijevodima. Veliki je broj različitih rukopisa ove deuterokanonske knjige sačuvan u starom latinskom prijevodu *Svetoga pisma*, u predjeronimovskoj *Vetus Latini*. A podjednako značajan i bogat korpus čine i srednjovjekovni

¹⁵ Badurina Stipčević 2010: 388.

¹⁶ F. Thomson 1998: 847. navodi primjer retka 3,11 iz *PtM* (prema izdanju Berčića 1864: 51) i komentira da se podudara sa *Septuagintinom* verzijom, ali da je to vjerojatno utjecaj *Vetus Latine*.

manuskripti u kojima je tradiran *Baruh*, a koji su pripadali predaji Jeronimove *Vulgate*.¹⁷ Tekstološka komparacija pokazuje da je starolatinska verzija *Baruha* bila mogući predložak hrvatskoglagoljskoga prijevoda.

U istraživanju odnosa prema latinskome predlošku potrebno je spomenuti i jedan primjer neslaganja hrvatskih prijevoda koji proizlazi iz pogreške u latinskome tekstu. Redak 3,24: *O Israhel, quam magna est domus Dei, et ingens locus possessionis eius* VL Vg preveden je u misalima južne skupine *Vb₁ Nov Hrv Berl New Vat₈ Oxf₁ Oxf₂ Lab₂ Lab₂ Novlj*: *O Iz(drai)lú kolb veli dom̄ b(o)ži - i v' narodêhv mēs'to ud'ržaniê ego*, a u misalima sjeverne skupine *Vat₄ Roč Kop Brib*: *O Iz(drai)lú kol' veli dom̄ b(o)ži i zêlo veliko mēsto ud'ržaniê ego*. Očito je do razlike u prijevodu došlo jer je u nekom latinskom predlošku umjesto *ingens locus* (= *zêlo veliko mēsto*) pisalo *in gentibus locus* (= *v' narodêhv mēs'to*) ili je možda tako pročitao i preveo hrvatski glagoljaš-prevoditelj. Tekstološki je značajno da se razlikovanje među misalskim skupinama može potvrditi i u ovom primjeru. Zanimljivo je da je u tiskanim misalima *PtM Senj PMš* i *Kož* ova pogreška redigirana: (*zelo*) *veliko mesto*.

7. Zaključak

Iako se većina starozavjetnih knjiga čita u hrvatskoglagoljskim brevijarima, čitanje iz starozavjetnoga *Baruha* nalazi se samo u hrvatskoglagoljskim misalima i vrlo je vrijedno za rekonstrukciju hrvatskoglagoljske *Biblije*. Lekcija Bar 3,9-38 čita se na Veliku subotu u osamnaest rukopisnih i tiskanih hrvatskoglagoljskih misala koji su nastali po uzoru na latinske misale. Ova kratka lekcija sadrži *Pohvalu mudrosti* i veliča mudrost koja može spasiti Izrael. Tekstološka usporedba svih glagoljskih tekstova pokazala je da postoje dvije matice prijevoda koje se uglavnom podudaraju s dvjema skupinama misala, sjevernom ili krčko-istarskom i južnom ili zadarsko-krbavskom. Odnosi među maticama ponajbolje su vidljivi u leksičkim varijantama koje se mogu odnositi na jednu ili više riječi, zatim u različitim dodacima ili ispuštanjima na osnovni tekst, ili u primjerima pogrešnoga čitanja, prevođenja ili prepisivanja. Kao osnovni tekst predstavljen je u latiničkoj transliteraciji *Baruh* iz reprezentativnog *1. vrbničkog misala* (1456), koji pripada južnoj misalskoj skupini. Usporedba glagoljskih i latinskih izvornika pokazala je tekstološku bliskost glagoljskih prijevoda i predjeronimovskog *Baruha* iz *Vetus Latine*.

¹⁷ Adams 2014: 8.

Izvori

- Berl* – *Berlinski misal*, 1402., Berlin, Staatsbibliothek zu Berlin, sign. Ms. Ham. 444.
- Brib* – *Bribirski misal*, 15. st., Zagreb, Arhiv HAZU, sign. III b 3.
- Hrv* – *Hrvojev misal (Misal Hrvoja Vukčića Hrvatinića)*, oko 1404., Carigrad, Topkapi Sarayı.
- Kop* – *Kopenhagenski misal*, kraj 14. st., Kopenhagen, Det Kongelige Bibliotek, sign. Ny kongelig Samling 41b, 2.
- Kož* – *Kožičičev misal*, Rijeka, 1531.
- Lab₂* – 2. *ljubljski (beramski) misal*, 15. st., Ljubljana, Nacionalna i univerzitetna knjižnica, sign. Ms 164.
- New* – *Newyorški misal*, sredina 15. st., New York, The Pierpont Morgan Library, sign. M. 931.
- Nov* – *Novakov misal*, 1368., Beč, Österreichische Nationalbibliothek, sign. Cod. slav. 8.
- Novlj* – *Novljanski misal*, 15. st., Novi Vinodolski, Župni ured
- Oxf₁* – 1. *oxfordski misal*, 15. st., Oxford, Bodleian Library, sing. Ms. Canon. Lit. 349
- Oxf₂* – 2. *oxfordski misal*, 15. st., Oxford, Bodleian Library, sing. Ms. Canon. Lit. 373
- PMš* – *Misal Pavla Modrušanina*, Venecija, 1528.
- PtM* – *Prvotisak misala*, 1483.
- Roč* – *Ročki misal*, 1420., Beč, Österreichische Nationalbibliothek, sign. Cod. slav. 4.
- Senj* – *Senjski misal*, Senj, 1494.
- Vat₄* – 4. *vatikanski misal*, najstariji hrvatskoglagoljski misal s početka 14. stoljeća, Rim, Biblioteca Apostolica Vaticana, sign. Borg. illir. 4.
- Vat₈* – 8. *vatikanski misal*, 1435., Rim, Biblioteca Apostolica Vaticana, sign. Borg. illir. 8.
- Vb₁* – 1. *vrbnčki misal*, 1456., Vrbnik, Župni ured.

Literatura

- Adams, A. Sean, *Baruch and the Epistle of Jeremiah*, Leiden, Boston, Brill, 2014.
- Badurina Stipčević, Vesna, „Hrvatskoglagoljska Biblija”, u: *Biblija – Knjiga Mediterana par excellence. Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa održanog od 24. do 26. rujna 2007. u Splitu*, uredio Marko Vugdelija, Književni krug, Split, 2010, str. 383–398.

- Badurina Stipčević, Vesna, „The Croatian Glagolitic Bible. The State of the Research”, *Studi Slavistici* 13, 2016, str. 283–297.
- Bakmaz, Ivan, „Biblijska čitanja u hrvatskoglagoljskim misalima”, *Slovo* 60, 2010, str. 73–100.
- Berčić, Ivan, *Ulomci svetoga Pisma obojega uvjeta staroslavenskim jezikom*, III, Prag, 1865.
- Biblija*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1994.
- Botica, Stipe, *Biblija i hrvatska tradicijska kultura*, Školska knjiga, Zagreb, 2011.
- Corin, Andrew, R., „O reformama hrvatskoglagoljskih liturgijskih knjiga u 13. stoljeću”, u: *Prvi hrvatski slavistički kongres: Zbornik radova I*, uredio Stjepan Damjanović, Hrvatsko filološko društvo, Zagreb, 1997, str. 527–538.
- Čunčić, Marica; Antonio Magdić; Ljiljana Mokrović, *Računalni program „Izvori” Staroslavenskog instituta*. URL: <http://izvori.stin.hr> (12. 06. 2017.)
- Čunčić Marica; Antonio Magdić, Andrea Radošević, *Računalni program „Bibliografija biblijskih čitanja”*. URL: <http://bib.stin.hr> (10.–20. 06. 2017.)
- Harrington, Wilfrid, *Uvod u Stari zavjet*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1993.
- Jeruzalemska Biblija*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2007.
- Kukalj, Dragutin, Glagolski misal Tome, arhiđakona senjskoga, *Croatia sacra* 6, 1936, str. 112–173.
- Milčetić, Ivan, „Hrvatska glagolska bibliografija”, *Starine* 33, Zagreb, 1911.
- Misal hruacki Šimuna Kožičića Benje*, Transliteracija i komentari Blanka Ceković, Ivana Eterović, Tanja Kuštović, Mateo Žagar, Nacionalna i sveučilišna knjižnica Zagreb, Sveučilišna knjižnica Rijeka, 2016.
- Missale Hervoiæ ducis Spalatensis croatico-glagoliticum. Transcriptio et commentarium. + Faksimil*. Editionem curaverunt Biserka Grabar, Anica Nazor, Marija Pantelić sub redactione Vjekoslav Štefanić, Staroslavenski institut, Mladinska knjiga, Akademische Verlag, Zagreb, Ljubljana, Graz, 1973.
- Mostrova, Tatyana, „Starobálgarskiyat prevod na knjigata na prorok Ieremiya po prepisi od XIV-XVI vek”, *Palaeobulgarica* 19, 1995, str. 9–26.
- Nazor, Anica, „The Bible in Croato-Glagolitic Liturgical Books”, u: *Interpretation of the Bible. Interpretacija Svetega Pisma*, uredio Jože Krašovec, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Sheffield Academic Press, Ljubljana, Sheffield, 1998, str. 1031–1037.
- Nazor, Anica, „Ja slovo znajući govorim” ...: *Knjiga o hrvatskoj glagoljici*, Erazmus naklada, Zagreb, 2008.
- Pantelić, Marija, „Prvotisak glagoljskog misala iz 1483. prema Misalu kneza Novaka iz 1368”, *Radovi Staroslavenskog insituta* 6, 1967, str. 5–108.

- Reinhart, Johannes, „Eine Redaktion des kirchenslavischen Bibelftextes im Kroatien des 12. Jahrhunderts”, *Wiener slavistisches Jahrbuch* 36, 1990, str. 193–241.
- Reinhart, Johannes, *Untersuchungen zur Syntax des Kroatisch-Kirchenslavischen. Das glagolitische Missale romanum*. Habilitationsschrift. Universität Wien, 1993.
- Štefanić, Vjekoslav, *Glagoljski rukopisi otoka Krka*, Djela JAZU 51, 1960.
- Thomson, Francis, „The Slavonic Translation of the Old Testament”, u: *Interpretation of the Bible. Interpretacija Svetega Pisma*, uredio Jože Krašovec, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Sheffield Academic Press, Ljubljana, Sheffield, 1998, str. 605–920.
- Vajs, Josip, *Najstariji hrvatskoglagolski misal*, Djela JAZU 38, Zagreb, 1948.
- Žagar, Mateo, „Zadaci i perspektive istraživanja jezika glagoljskih tiskanih izdanja Šimuna Kožičića Benje (uz pripremanje kritičkog izdanja Misala hruackoga)”, *Fluminensia* 24/1, 2012, str. 111–123.

Summary

Vesna Badurina Stipčević

PAEAN FOR WISDOM FROM BOOK OF BARUCH IN CROATIAN GLAGOLITIC FIRST VRBNIK MISSAL (1456)

Although a great majority of Old Testament books were integrated into the Croatian Glagolitic breviaries, lectures from the Book of Baruch could be found only in Croatian Glagolitic missals. The lecture Bar 3,9-38 was read on Holy Saturday, from 18 Croatian Glagolitic missals. These missals, both manuscripts and prints, were created according to Latin missals. The brief lecture Bar 3,9-38 contains the Laudatio sapientiae and glorifies Wisdom needed for the salvation of Israel. A textological comparison of all 18 Croatian Glagolitic missals has shown that there were two mainstream lines of translations: the older, northern, Krk-Istrian group of missals, and a more recent, southern Zadar-Krbava group. The relationship between these two translation mainstreams is mostly evident in lexical variants, some additions, emendations, as well as in the wrong readings and scribe errors related to the original Latin source. At the end of the article the transliteration of the Baruch is given from the First Vrbnik Missal (1456), which belongs to the southern group. A philological analysis has shown that the Glagolitic source was translated from Vetus Latina.

Keywords: Glagolitic missals; Croatian Glagolitic translations; Book of Baruch; First Vrbnik Missal

BRANKA BARČOT

Odsjek za istočnoslavenske jezike i književnosti
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
bbarcot@ffzg.hr

NJEMAČKO-HRVATSKE ANIMALISTIČKE FRAZEOLŠKE VEZE IZ TRANSLATOLOŠKE PERSPEKTIVE

UDK: 811.163.42'373.7:811.112.2
81'25:81'373.7

Izvorni znanstveni članak

U središtu su zanimanja ovoga rada¹ njemački animalistički frazemi koji imaju strukturno-semantičke, strukturne ili semantičke parnjake u hrvatskom jeziku. Nakon iskustva rada na nedavno objavljenom Rječniku hrvatskih animalističkih frazema koji obuhvaća hrvatske frazeme sa zoonimom, zoonimskom pridjevskom izvedenicom, zoosomatskom sastavnicom i/ili ostalim sastavnicama vezanima za životinjski svijet, smatramo korisnim detektirati sve one hrvatske animalističke frazeme koji imaju svoj njemački ekvivalent u frazeološkom rječniku Moderne deutsche Idiomatik, odnosno koji su podudarni s njemačkim ustaljenim svezama riječi na strukturnom i/ili semantičkom planu. Cilj je ovoga rada njegova praktična primjena u sferi translatologije na način da se pomoću autorski osmišljenih kodiranih zapisa prevoditelju olakša iznalazak translatološkog rješenja kako bi se osigurao što kvalitetniji prijevod analiziranih animalističkih frazema s hrvatskog jezika na njemački (i obrnuto). Isto tako, rad može biti od pomoći i prilikom poučavanja njemačkoga kao stranog jezika u Hrvatskoj, odnosno hrvatskoga kao stranoga jezika na njemačkom govornom području.

Ključne riječi:
*animalistička frazeologija;
hrvatski jezik; njemački
jezik; strukturno-
-semantički parnjaci;
translatologija*

¹ Rad je napisan u okviru projekta *Primjena frazeološke teorije u frazeografiji* (broj 4054) Hrvatske zaklade za znanost.

1. Uvod

Životinjski svijet zanima (a istodobno fascinira) čovjeka od trenutka kada stupa u prvi kontakt sa životinjama: bilo da je riječ o lovu, o životinjama kojima pridaje osobitu važnost i koje žrtvuje (bik, konj, ovan, svinja, tele i dr.) ili onima kojima pridaje nadnaravna svojstva i koje ne smije ubijati (tabu-životinje), ili pak o onima koje dresira i/ili pripitomljava pa sve do onih koje uzgaja i/ili ima kao kućne ljubimce. U basnama, bajkama i dječjoj književnosti pojavljuju se likovi životinja koji govore, misle i osjećaju (primjerice, lija je lukava; vuk je neiskren, opasan; lav je hrabar; zmija je podmukla i prijetvorna itd.). Ovo je poznato već od Ezopa, potom iz srednjovjekovnih bestijarija, zatim preko La Fontainea, a aktualno je sve do danas (primjerice, u Disneyjevim crtanim filmovima). Zapravo ne postoji takva sličnost između realnosti neke životinje i stereotipnog modela konstruiranog o njoj u čovjekovu mentalnom sklopu. Taj je stereotipni model uvijek antropocentričan – životinjama su pripisane ljudske karakteristike, procjenjivane su u moralnom, intelektualnom, emocionalnom i interpersonalnom smislu, a promatrani su i njihovi običaji i navike (Bertoša 1999: 65 prema Barčot 2017: 73). Realnost, mentalitet i tradicija stvaraju *circulus vitiosus* u stereotipnom poimanju životinje i obogaćuju jezik mnogim poredbama i metaforama, a takav stereotipni simbolizam životinja živi u jeziku i prenosi se na nove naraštaje koji, usvajajući gotove jezične figure, obično ne preispituju njihovu povezanost s izvanjezičnim univerzumom (*ibid.*). Mi razlikujemo antropomorfizam i zoomorfizam.

Antropomorfizam je, najopćenitije govoreći, pripisivanje ljudskih osobina predmetima, pojavama, događajima i životinjama, no ovdje se shvaća isključivo kao pripisivanje ljudskih osobina životinjama, dok se zoomorfizam shvaća kao pripisivanje životinjskih osobina ljudima. Ponekad je teško jednoznačno odrediti radi li se o zoomorfizmu ili antropomorfizmu pa se smatra da je zoomorfizam naličje antropomorfizma. „Antropomorfiziranje” je zapravo prirodna ljudska tendencija koja se smatra rezultatom čovjekove percepcije i koja postoji kako bi se čovjek lakše snašao u kompliciranom svijetu (Barčot 2014: 482). Pitanjem položaja životinja u ljudskoj kulturi i utjecaja ljudske kulture na egzistenciju životinjskih vrsta i jedinki bavi se kulturna zoologija. Riječ je o mladoj znanstvenoj disciplini čiji je začetnik u Hrvatskoj Nikola Visković. On 1997. g. objavljuje knjigu pod naslovom *Životinja i čovjek*, a 2009. g. izlazi ponovljeno izdanje s nekim preinakama ali i novim naslovom: *Kulturna zoologija: Što je životinja čovjeku i što je čovjek životinji*. N. Visković tiska zbornik radova *Kulturna animalistika* (1998) sa znanstvenog skupa održanog u Splitu 1997. g., a 2007. g. izlazi *Kulturni bestijarij* pod uredništvom S. Marjanić i A. Zardije Kiš. Područje *animalistike* objedinjuje i teorijske radove i društveni aktivizam i pravno-političku regulaciju pitanja koja se tiču životinja (zoopravo, zooetika, kulturna zoologija itd.) (*ibid.*). Kulturna zoologija polazi od

pretpostavke da je jezik mnogostruko prožet tzv. životinjstvom. U okviru ovoga rada neće se detaljnije govoriti o antropomorfizmu i zoomorfizmu ni o kulturnoj zoologiji, no zainteresiranog čitatelja upućujemo na navedene zbornike radove.

U ovom smo se radu odlučili proučiti njemačko-hrvatske animalističke veze u dvjema nacionalnim frazeologijama i to iz translatoške perspektive. Glavni cilj kojim se vodimo jest iznalaženje ključa (ili ključeva) za rješavanje translatoških nedoumica pri prevođenju frazema. U teoriji prevođenja postoji nekoliko postupaka za prevođenje frazema: 1) upotreba postojećeg frazema slične forme i sadržaja; 2) upotreba postojećeg frazema sličnog sadržaja, a različite forme; 3) parafraza; 4) potpuno izostavljanje frazema; 5) doslovan prijevod izvornog frazema; i 6) kompenzacija (Baker 1992: 85–93 prema Pavlović 2015: 89). Ovdje ćemo se voditi načelom prvih dvaju translatoških postupaka – štoviše, ne samo da će prioritet biti zamijeniti frazem iz polazišnog jezika ekvivalentnim frazemom u ciljnom jeziku (imajući na umu formu i sadržaj), već će zadatak isto tako biti i ostati u istoj sferi što se tiče frazemskih sastavnica – u konkretnom slučaju radi se o animalizmima.

Animalistička frazeologija šira je u odnosu na zoonimsku frazeologiju jer animalizam obuhvaća kako zoonime (*medvjed, mačka*), zoonimske pridjevske izvedenice (*medvjedi, mačji*) i zoosomatske sastavnice (*rep, kandža*), tako i ostale komponente vezane uz životinjski svijet poput naziva dodataka, pribora ili mjesta povezanih sa životinjama (*brnjica, uzda, pojilo*), naziva staništa (*pustinja, šuma*), naziva nastambi (*brlog, staja*), naziva za tijelo uginule životinje (*strvina*), naziva životinjskih proizvoda koji ne zahtijevaju preradu (*med, mlijeko*), glagola kod kojih je primarno leksičko značenje povezano sa životinjama (*lajati, musti, toviti*), i onomatopejskih komponenta (*siktati, skvičati*).

Kao izvor animalističkoga frazeološkog korpusa za njemački jezik poslужio nam je jednojezični njemački frazeološki rječnik *Moderne deutsche Idiomatik* Wolfa Friedricha iz 1966. godine u kojem se tematski grupiraju frazemi iz suvremenoga njemačkog jezika pa je tako pod temom *Tiere* na pedesetak stranica popisano, objašnjeno i oprimjereno ukupno 508 njemačkih animalističkih frazema i to abecednim redoslijedom prema animalističkoj sastavnici. Valja napomenuti da Wolf Friedrich pod pojmom animalizam shvaća zoonim, složenicu sa zoonimom te zoosomatsku sastavnicu. Izvor animalističkoga frazeološkog korpusa za hrvatski jezik jest *Rječnik hrvatskih animalističkih frazema* (RHAF) iz 2017. godine skupine autorica Vidović Bolt, Barčot, Fink Arsovski, Kovačević, Pintarić, Vasung. To je prvi hrvatski frazeološki rječnik jedinstven i inovativan po odabiru frazeološkog korpusa ne samo kod nas nego i izvan naših granica. Obuhvaća oko 1400 frazema, a pojam *animalizam* autorice shvaćaju na način kako je ranije u tekstu objašnjeno.

Glavna zadaća ovog rada jest detektirati sve one hrvatske animalističke frazeme koji imaju svoj njemački ekvivalent u frazeološkom rječniku *Moderne deutsche Idiomatik* (MDI), odnosno koji su podudarni s njemačkim ustaljenim svezama riječi na strukturnom i/ili semantičkom planu. Pri tome valja istaknuti da nam je polazišni jezik njemački a ciljni hrvatski. Središnji dio rada donosi analizu prikupljenoga animalističkog korpusa iz dvaju jezika uz translatoško tumačenje, odnosno u središnjem se dijelu rada donose autorski osmišljeni kodirani zapisi (formule) koji bi prevoditelju trebali olakšati rješavanje translatoške nedoumice za ovu frazeološku građu jer je općepoznata činjenica da frazemi prevoditeljima nerijetko predstavljaju tvrdi orah. Važno je isto tako naglasiti da nam ovdje nije cilj revidirati prikupljenu frazeološku građu u dvama navedenim frazeološkim rječnicima prema kriteriju čestotnosti njihove uporabe u suvremenom hrvatskom i njemačkom jeziku.

2. Analiza prikupljenog korpusa

Animalistički frazeološki korpus u ovom radu obuhvaća 116 ustaljenih sveza riječi za svaki jezik, odnosno ukupno 232 frazema. MDI je poslužio kao polazišni korpus, a RHAF kao ciljni tako da su samo njemački frazemi poređani prema abecednom redu animalizma. Ukupni se korpus donosi u tabelarnom prikazu u tekstu koji slijedi. Tablicu čine tri stupca: po jedan za svaki analizirani jezik, a posljednji je stupac rezerviran za translatoško tumačenje frazeoloških parova. U tom se stupcu uz svaki frazeološki par navodi kodirano tumačenje prema sljedećim parametrima: struktura je označena slovom A, semantika slovom B, dodatno značenje u jednom od dvaju analiziranih jezika slovom B^{*}, pozadinska slika slovom C, animalistička sastavnica slovom X, a semantičko preklapanje slovom N. Znakovima + i – signalizira se dodavanje odnosno oduzimanje određenog segmenta. Nakon prikupljanja građe provedena je supostavna jezična analiza te je u konačnici izdvojeno osam modela, odnosno osam kodova kojima se na uopćen način može opisati odnos ekscerpiranih frazeoloških parnjaka, a to su:

1. strukturno-semantički parnjaci: kôd AB.

Ova skupina obuhvaća prave ekvivalente i to s jednakom animalističkom sastavnicom;

2. strukturno-semantički parnjaci s dodatnim značenjem u samo jednom od dvaju jezika: kôd AB{+ B*}.

Ovisno u kojem se od dvaju analiziranih jezika pojavljuje dodatno značenje navodi se i eksponent ^(H) ili ^(N): AB{+ B^{+(H)}} i AB{+ B^{+(N)}};

3. strukturno-semantički parnjaci s različitom animalističkom sastavnicom: kôd AB{različit X};

4. strukturno-semantički parnjaci s različitom pozadinskom slikom: kôd AB {različit C};
5. strukturni parnjaci s djelomičnim semantičkim preklapanjem: kôd A {djelomičan N};
6. strukturni parnjaci koji se semantički ne preklapaju: kôd A{- N}.
Ova skupina obuhvaća frazeološke lažne prijatelje;
7. semantički parnjaci s jednakom animalističkom sastavnicom: kôd B {jednak X};
8. semantički parnjaci s različitom animalističkom sastavnicom: kôd B {različit X}.

U nastavku se donosi tablica s prikupljenom njemačko-hrvatskom jezičnom građom te šifriranim translatoškim tumačenjem. Zvezdicom (*) su označene one jedinice koje su potvrđene i kao poredbeni frazemi kod Harryja Waltera u rječniku *Wörterbuch deutscher sprichwörtlicher phraseologischer Vergleiche* iz 2008. godine.

Tablica 1.

Njemački frazem	Hrvatski frazem	Translatoško tumačenje
glatt wie ein Aal	sklizak kao jegulja	A{djelomičan N}
sich wie ein Aal winden (krümmen)	izmicati (migoljiti se i sl.) kao jegulja	AB{+B ^{+(H)} }
schlafen wie ein Bär	spavati kao medvjed	AB
jmdm. einen Bären dienst erweisen	napraviti / praviti (učiniti / činiti) medvjedu uslugu <i>komu</i>	AB
einen Bären hunger haben	gladan kao vuk	B{različit X}
Bärenkräfte haben	jak kao medvjed	B{jednak X}
emsig (fleißig) wie eine Biene	marljiv (vrijedan i sl.) kao pčelica	AB
stur wie ein Bock	tvrdoglav kao magarac	AB{različit X}
den Bock melken	musti jarca u (kroz) rešeto	AB
den Bock zum Gärtner machen	dati jarcu da čuva kupus	A{djelomičan N}
jmdn. ins Bockhorn jagen	stjerati (natjerati i sl.) u kozji rog <i>koga</i>	AB{različit X}
schlafen wie ein Dachs	spavati kao medvjed	AB{različit X}

Njemački frazem	Hrvatski frazem	Translatološko tumačenje
sich benehmen wie ein Elefant im Porzellanladen	ponašati se kao slon u staklani (staklarnici, staklarni, trgovini porculana)	AB
in einem elfenbeinernen Turm leben (sitzen)	živjeti u kuli od slonove kosti (od slonovače)	AB
diebische Elster* / diebisch wie eine Elster	kradljiv kao svraka	AB
ein dummer Esel* / dumm wie ein Esel	glup kao magarac	AB
störrisch wie ein Esel	tvrdoglav kao magarac (magare, sivonja)	AB
sich mit fremden Federn schmücken	okititi se / kititi se tuđim perjem	AB{+B ^(NI) }
von den Federn aufs Stroh kommen	pasti (spasti) s konja na magarca	AB{različit C}
kalt wie ein Fisch	hladan kao riba	AB{+B ^(H) }
stumm wie ein Fisch	nijem kao riba	AB
sich fühlen wie ein Fisch im Wasser	osjećati se (snalaziti se itd.) kao riba u moru	AB
sich fühlen wie ein Fisch auf dem Trockenen	osjećati se kao riba na suhom	AB
nach faulen Fischen riechen	smrdjeti kao <trula> riba	AB
<i>jmdn.</i> unter seine Fittiche nehme	primiti (uzeti i sl.) pod svoje krilo <i>koga</i>	AB
sterben wie die Fliegen	umirati (ginuti, padati i sl.) kao muhe	AB
keiner Fliege etwas zuleide tun <können>	ne bi <ni> mrava zgazio <i>tko</i>	AB{različit X}
zwei Fliegen mit einer Klappe schlagen	jednim udarcem ubiti dvije muhe	AB
<i>jmdm.</i> einen Floh ins Ohr setzen	staviti (baciti, ubaciti) bubu u uho <i>komu</i>	AB
<i>jmdm.</i> die Flügel beschneiden (stutzen)	podrezati (potkresati) krila <i>komu</i>	AB
die Flügel hängen lassen	pala su (klonula su) krila <i>komu</i>	B{jednak X}
die Fresse halten	začepiti (zavezati) njušku	AB
<i>jmdm.</i> die Fresse polieren	razbiti njušku <i>komu</i>	AB

Njemački frazem	Hrvatski frazem	Translatološko tumačenje
ein aufgeblasener Frosch* / sich aufblasen wie ein Frosch	napuhnuti se / napuhavati se (naduti se / nadimati se i sl.) kao žaba	AB{+B ^(H) }
aus der Froschperspektive	iz žablje perspektive [gledati, promatrati i sl.]	AB{+B ^(NI) }
ein schlauer Fuchs	stari lisac	AB
wo sich die Füchse gute Nacht sagen; wo Fuchs und Hase sich gute Nacht sagen	gdje lisica poštu nosi <, a vuk podne zvonit>	AB{različit C}
im Gänsemarsch gehen	gušćji hod; gušćji poredak (slijed)	B{jednak X}
Grillen im Kopf haben	imati mušice <u glavi>	AB{različit X}
<i>jmdm.</i> die Grillen vertreiben (austreiben)	izbiti (izbaciti, istjerati) mušice iz <i>čije</i> glave; izbiti (izbaciti, istjerati) mušice iz glave <i>komu</i>	AB{različit X}
stolz wie ein Hahn	šepiriti se (kočoperiti se i sl.) kao paun	B{različit X}
<i>jmdm.</i> den roten Hahn aufs Dach setzen	pustiti / puštati crvenoga pijetla na (pod) krov	AB
beim ersten Hahnenschrei	u prve pijetlove ILI s prvim pijetlovima	AB
da liegt der Hase im Pfeffer	u tom grmu leži zec	AB{različit C}
ein alter Hase	stari zec	AB
ein Hasenherz haben	plašljiv kao zec	B{jednak X}
ein Hecht im Karpfenteich	štuka u ribnjaku	AB
dicht gedrängt wie die Heringe <in der Tonne>	zbijeni (stisnuti, nabijeni i sl.) kao sardine <u konzervi>	AB{različit X}
sich auf die Hinterbeine stellen	dignuti se / dizati se (stati, postaviti se i sl.) na stražnje (zadnje) noge	AB
<i>jmdm.</i> Hörner aufsetzen	nabiti / nabijati rogove <i>komu</i>	AB{+ B ^(H) }
<i>jmdm.</i> die Hörner zeigen	pokazati / pokazivati rog (rogove) <i>komu, čemu</i>	AB
<i>jmdm.</i> auf die Hörner nehmen	uhvatiti / hvatati (zgrabiti) za rogove <i>koga, što</i>	A{- N}
den Stier bei (an) den Hörner packen	uhvatiti / hvatati (zgrabiti) bika za rogove	AB
mit den Hühnern schlafen (zu Bett) gehen	leći / lijegati (ići spavati, ići na spavanje) s kokošima	AB
mit den Hühnern aufstehen	ustati / ustajati (dignuti se / dizati se) s kokošima	AB

Njemački frazem	Hrvatski frazem	Translatološko tumačenje
Hummeln im Hintern (Gesäß) haben	imati crve u stražnjici (guzici)	AB{različit X} & {+ B ^(NT) }
da liegt der Hund begraben	u tom grmu leži zec	AB{različit C}
wie Hund und Katze leben	živjeti kao pas i mačka	AB
wie ein Hund leben	živjeti kao pas (pašče, pseto)	AB
<i>jmdn.</i> wie einen Hund behandeln	postupati s <i>kim</i> kao sa psom	AB
gucken (glotzen, stieren) wie ein <ab->gestochenes Kalb	blejati kao tele <u <i>koga</i> , u <i>što</i> >	AB
sich wie die Kaninchen vermehren	množe se (razmnažaju se, razmnožavaju se) kao kunići	AB{+ B ^(HT) }
wie die Katze um den heißen Brei herumgehen	obilaziti (motati se, vrtjeti se i sl.) <i>oko koga</i> , <i>oko čega</i> kao mačak oko vruće kaše	AB
die Katze im Sack kaufen	kupiti / kupovati mačku (mačka) u vreći	AB
Katze und Maus mit <i>jmdn.</i> spielen	igrati se mačke i miša s <i>kim</i>	AB
ein komischer (nährischer) Kauz	imati ćuka u glavi	B{jednak X}
in <i>jmds.</i> Klauen (<i>jmdm.</i> in die Klauen) geraten	pasti (dopasti) u <i>čije</i> kandže ILI pasti (dopasti) u kandže <i>koga</i> , <i>čega</i> (<i>komu</i> , <i>čemu</i>)	AB
<i>etw.</i> in die Krallen bekommen	držati (imati) u <svojim> pandžama <i>koga</i> , <i>što</i>	AB
<i>jmdm.</i> ein Kuckucksei ins Nest legen	podmetnuti / podmetati (podvaliti / podvaljivati i sl.) kukavičje jaje <i>komu</i>	AB
dastehen wie die Kuh am (vorm) neuen Tor (Scheunentor)	gledati (buljiti i sl.) <u <i>koga</i> , u <i>što</i> > kao tele u šarena (nova) vrata	AB{različit X}
<i>jmdn.</i> als melkende Kuh betrachten	krava muzara	B{jednak X}
den Kopf in den Rachen des Löwen stecken	staviti / stavljati glavu lavu u ralje	AB
Augen wie ein Luchs	oko sokolovo	B{različit X}
das Maul halten	začepiti (zavezati) njušku	AB

Njemački frazem	Hrvatski frazem	Translatološko tumačenje
eins (eine) aufs Maul kriegen	dobiti po njušci	AB
weiße Mäuse sehen	vidjeti bijele miševe	AB
sich in ein Mauseloch verkriechen	skriti se (zavući se / zavlačiti se, pobjeći) u mišju rupu	AB
<i>jmdm.</i> die Mucken austreiben	izbiti (izbaciti, istjerati) mušice iz <i>čije</i> glave ILI izbiti (izbaciti, istjerati) mušice iz glave <i>komu</i>	AB
seine Mucken haben	imati mušice <u glavi>	AB{+ B ^(NT) }
aus einer Mücke einen Elefanten machen	napraviti / praviti (raditi i sl.) od (iz) komarca slona	AB
<sich> sein <eigenes> Nest bauen	saviti gnijezdo	AB
dastehen wie der Ochs am (vorm) Berg (neuen Tor, Scheunentor)	gledati (buljiti i sl.) <u <i>koga</i> , u <i>što</i> > kao tele u šarena (nova) vrata	AB{različit X}
arbeiten wie ein Pferd	raditi (rintati) kao konj	AB
das trojanische Pferd	trojanski konj	AB
vom Pferd auf den Esel kommen	pasti (spasti) s konja na magarca	AB
<i>jmdm.</i> ist <i>etw.</i> piepe	bilo je piju-piju <i>komu</i>	A{- N}
wie ein begossener Pudel [dastehen usw.]	kao pokisli miš [izgledati, osjećati se itd.]	AB{različit X}
ein weißer Rabe	bijela vrana	AB{različit X}
die Ratten verlassen das sinkende Schiff	pobjeći (bježati) kao štakori s broda koji tone	B{jednak X}
<i>jmdm.</i> Raupen in den Kopf setzen	staviti (baciti, ubaciti) bubu u uho <i>komu</i>	AB{različit X}
ein scheues Reh* / scheu wie ein Reh	plah kao srna	AB
dicht gedrängt wie die Sardinen <in der Büchse>	zbijeni (stisnuti, nabijeni i sl.) kao sardine <u konzervi>	AB
ein räudiges Schaf	šugava ovca	AB
das schwarze Schaf <in der Familie>	crna ovca <u obitelji>	AB
ein verirrttes Schaf	zalutala (izgubljena, zabludjela) ovca	AB
eine Schlange am Busen nähren	čuvati (hraniti, nositi, gajiti i sl.) zmiju na prsima (na srcu, u njedrima)	AB
die Schnauze halten	začepiti (zavezati) njušku	AB

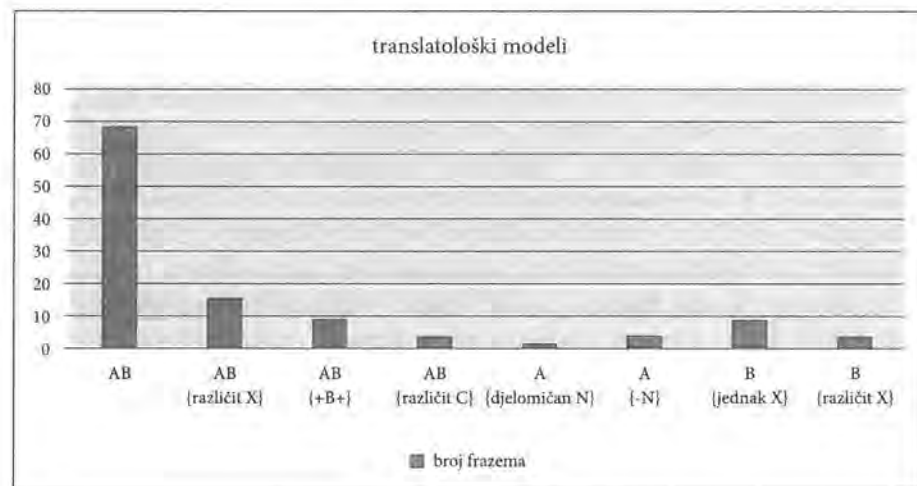
Njemački frazem	Hrvatski frazem	Translatološko tumačenje
im Schnecken tempo	ići (vući se i sl.) kao puž	B{jednak X}
Schwanengesang	labuđi pjev	AB{+ B ^(H) }
den Schwanz einziehen	podviti (podvući) rep	AB
jmdm. auf den Schwanz treten	stati na rep <i>komu, čemu</i>	A[- N]
besoffen wie ein Schwein	pijan kao svinja	AB
Wo haben wir denn zusammen Schweine (Säue) gehütet?	nismo zajedno (skupa) ovce pasli (čuvali)	B{različit X}
ein frecher Spatz* / frech wie ein Spatz	bezobrazan kao vrabac	AB
wie ein Spatz essen	jesti kao vrabac	AB
das pfeifen die Spatzen von den (allen) Dächern	<to><već> i vrapci <na krovu (grani)> znaju (cvrkuću, pjevaju)	AB
arbeiten wie ein Stier	raditi (rintati) kao konj (marva, stoka, vol, životinja)	AB{različit X}
den Stier bei (an) den Hörnern packen	uhvatiti / hvatati (zgrabiti) bika za rogove	AB
warten, dass (bis) einem die gebratenen Tauben in den Mund fliegen	pečeni golubovi lete (ulijeću) u usta <komu>	B{jednak X}
ein großes (hohes) Tier	krupna (velika) zvijer	AB{različit X}
wie ein Vögelchen essen	jesti kao ptičica	AB
in ein Wespennest stechen	dirnuti / dirati (taknuti) u osinje gnijezdo	AB
flink wie ein Wiesel	žustar kao mačka	AB{različit X}
ein Wolf im Schafspelz	vuk u ovčjoj koži	AB
hungrig wie ein Wolf	gladan kao vuk	AB
sich wie ein <getretener> Wurm winden (krümmen)	previjati se kao crv	AB

Od 116 njemačko-hrvatskih parova ukupno ih je 69 (59 %) pravih ekvivalenata s jednakom animalističkom sastavnicom² (primjerice, *wie ein Vögelchen*

² Ovdje valja istaknuti da se pravim ekvivalentima u ovom radu nazivaju oni parnjaci koji odgovaraju analiziranim kriterijima. Pri tome se ne uzima u obzir čestotnost upotrebe tih frazema u suvremenom jeziku kao ni stilistička obojenost. To bi bile teme za neka buduća istraživanja.

essen – jesti kao ptičica; ein Wolf im Schafspelz – vuk u ovčjoj koži; störrisch wie ein Esel – tvrdoglav kao magarac (magare, sivonja) i dr.). Devet je strukturno-semantičkih parnjaka s dodatnim značenjem u samo jednom od dva jezika: od toga 6 u hrvatskom (primjerice, *ein aufgeblasener Frosch* / sich aufblasen wie ein Frosch – napuhnuti se / napuhavati se (naduti se / nadimati se i sl.) kao žaba i dr.*) i 3 u njemačkom jeziku (primjerice, *sich mit fremden Federn schmücken – okititi se / kititi se tuđim perjem i dr.*). Petnaest je strukturno-semantičkih parnjaka s različitom animalističkom sastavnicom (primjerice, *dicht gedrängt wie die Heringe <in der Tonne> – zbijeni (stisnuti, nabijeni i sl.) kao sardine <u konzervi>; Grillen im Kopf haben – imati mušice <u glavi> i dr.*). Uočen je 1 njemačko-hrvatski par koji ima dva kôda (AB{različit X} & {+ B^(NI)}). Riječ je o frazemu *Hummeln im Hintern (Gesäß) haben – imati crve u stražnjici (guzici)*. Svega su 4 strukturno-semantička parnjaka s različitom pozadinskom slikom (primjerice, *da liegt der Hase im Pfeffer – u tom grmu leži zec i dr.*). Kada govorimo o strukturnim parnjacima, uočena su samo 2 strukturna parnjaka s djelomičnim semantičkim preklapanjem (*glatt wie ein Aal – sklizak kao jegulja; den Bock zum Gärtner machen – dati jarcu da čuva kupus*), te 3 frazeološka lažna prijatelja, odnosno strukturna parnjaka koji se semantički ne preklapaju (jmdm. *auf die Hörner nehmen – uhvatiti / hvatati (zgrabiti) za rogove koga, što; jmdm. ist etw. piepe – bilo je piju-piju komu; jmdm. auf den Schwanz treten – stati na rep komu, čemu*). Budući da je skupina frazeoloških lažnih prijatelja prevoditeljima potencijalno „najopasnija“, navest ćemo njihove definicije značenja zabilježene u dvama analiziranim rječnicima. Njemački frazem jmdm. *auf die Hörner nehmen* znači 'jmdm. heftig angreifen, odnosno 'žestoko napadati koga', a hrvatski frazem *uhvatiti / hvatati (zgrabiti) za rogove koga, što* ima značenje 'odlučno se prihvatiti / se prihvaćati čega, energično postupiti / postupati; suočiti se / suočavati se odlučno (energično) s poteškoćama (opasnosti); obračunati se / obračunavati se hrabro s poteškoćama (opasnosti)'. MDI osim oblika jmdm. *ist etw. piepe* donosi i oblik jmdm. *ist etw. schnurz und piepe*, a bilježi i primjer upotrebe *Bei dir piept's wohl?* uz objašnjenje 'du bist wohl ein bisschen verrückt', tj. 'malo si lud (šasav, poremećen)'. RHAF objašnjava hrvatski frazem *bilo je piju-piju komu* na sljedeći način: 'jako se uplašio tko'. Posljednji se njemački frazem iz kategorije lažnih prijatelja (jmdm. *auf den Schwanz treten*) objašnjava drugim frazomom – jmdm. *auf den Schlips treten*. Značenje tih frazema jest: 'uvrijediti koga'. S druge pak strane, hrvatski frazem *stati na rep komu, čemu* znači 'doskočiti komu, čemu, spriječiti koga, što u čemu, zaustaviti koga, što, nadmudriti koga, što'.

Što se tiče semantičkih parnjaka, devet ih je s jednakom animalističkom sastavnicom (primjerice, *ein Hasenherz haben – plašljiv kao zec; im Schnecken tempo – ići (vući se i sl.) kao puž i dr.*), a 4 s različitim (primjerice, *einen Bärenhunger haben – gladan kao vuk; Augen wie ein Luchs – oko sokolovo i dr.*). Ukupna je statistika zorno prikazana ovim stupčastim dijagramom:

Valja izdvojiti nekoliko frazeoloških parnjaka kod kojih su uočena sitna odstupanja, tj. za koje vrijede dodatne napomene koje nisu obuhvaćene šifriranim zapisima u tablici. Tako njemačkom frazemu *den Bock melken* strukturno-semantički odgovara hrvatski frazem *musti jarca u (kroz) rešeto* s napomenom da je pozadinska slika za hrvatski frazem obogaćena sastavnicom *rešeto* kojom se naglašava uzaludnost, beskorisnost posla. Njemački frazem *den Bock zum Gärtner machen* i hrvatski parnjak *dati jarcu da čuva kupus* osim što su strukturni parnjaci s djelomičnim semantičkim preklapanjem, ne podudaraju se sasvim niti u pozadinskoj slici jer je njemački frazeološki jarac izrijekom vrtlar, a hrvatski „čuva kupus”. Nadalje, njemački se frazem *diebische Elster* / diebisch wie eine Elster* za razliku od hrvatskog parnjaka *kradljiv kao svraka* upotrebljava uglavnom u odnosu na žensku osobu. Glagolska sastavnica njemačkog frazema jmdm. *die Fresse polieren* razlikuje se od glagolske sastavnice hrvatskoga parnjaka *razbiti njušku* komu i to njemački frazem čini ekspresivnijim u odnosu na hrvatski frazem. Kod strukturno-semantičkog parnjaka *ein Hecht im Karpfenteich* i *štuka u ribnjaku* može se uočiti konkretizacija pozadinske slike za njemački frazem čime se donosi preciznija informacija iz izvanjezične realnosti, odnosno tzv. znanja o svijetu, a kod strukturno-semantičkog parnjaka *gucken (glotzen, stieren) wie ein <ab->gestochenes Kalb* i *blejati kao tele* <u koga, u što> također se zamjećuje odstupanje u pozadinskoj slici, tj. postoji dopunska informacija za njemački frazem. Zanimljivo je napomenuti i kako se oko frazeološke vruće kaše u njemačkom vrti mačka, a u hrvatskom mačak (kako je zabilježeno u RHAF-u).

3. Zaključak

Asocijativnim ispitivanjem izvornih govornika njemačkoga i hrvatskoga jezika dokazano je da su antropomorfizam (tj. pripisivanje ljudskih osobina životinjama) i zoomorfizam (tj. pripisivanje životinjskih osobina ljudima) duboko ukorijenjeni u svijesti izvornih govornika tih dvaju jezika i da se kroz prizmu jezične slike svijeta oni transponiraju u samoj jezičnoj uporabi (ponajprije u frazeološkom jezičnom sloju)³, a poznato je i da se upotrebom frazema (i ostalih gotovih figurativnih jezičnih jedinica) obično ne preispituje njihova povezanost s izvanjezičnim univerzumom, tj. opravdanost te povezanosti, već se prenosi na nove naraštaje.

Zaključno se može reći da je analiza prikupljene građe animalističkih frazema u njemačkom i hrvatskom jeziku dokazala sličnost jednog dijela frazeološke slike svijeta u govornika njemačkog i hrvatskog jezika. Razlog tomu leži u činjenici da obje kulture pripadaju istom srednjoeuropskom kulturno-civilizacijskom krugu, te u činjenici da je njemački jezik u povijesti imao utjecaja na hrvatski. To svakako na jedan način olakšava posao prevoditelja kada se susretne s analiziranom jezičnom građom (usp. u tablici sve parnjake uz koje stoji kôd AB), no s druge strane, postoji i mogućnost „upadanja u prevoditeljsku klopku” jer su zamijećeni i frazeološki lažni prijatelji (usp. u tablici sve parnjake uz koje stoji kôd A{-N}). Neiskusnom ili neopreznom prevoditelju poteškoće mogu stvarati i svi oni strukturno-semantički parnjaci s dodatnim značenjem u samo jednom od dva jezika (usp. u tablici sve parnjake uz koje stoji kôd AB{+ B^(H)} i AB{+ B^(N)}) kao i strukturni parnjaci koji se semantički djelomično preklapaju (usp. u tablici sve parnjake uz koje stoji kôd A{djelomičan N}).

Ovim se radom željelo pridonijeti frazeološkim istraživanjima u području translatoLOGIJE, ali vjerujemo da prikupljena građa može poslužiti i u frazeodidaktici, tj. u poučavanju njemačkoga kao stranog jezika u Hrvatskoj, odnosno hrvatskoga kao stranoga jezika na njemačkom govornom području.

Literatura

- Barčot, Branka, „Antropomorfizam i zoomorfizam u hrvatskim, ruskim i njemačkim zoonimskim frazemima”, *Philological Studies*, 2014. (2), str. 481-496.
- Barčot, Branka, *Lingvokulturologija i zoonimska frazeologija*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2017.
- Friedrich, Wolf, *Moderne deutsche Idiomatik*, Max Hueber Verlag, München, 1966.

³ Opširnije o toj temi v. Barčot 2014 i Barčot 2017: 78-237.

- Pavlović, Nataša, *Uvod u teorije prevođenja*, Leykam international d.o.o., Zagreb, 2015.
- Turk, Marija, Opašić, Maja, „Supostavna raščlamba frazema”, *Fluminensia* 20/1, 2008., str. 19–31.
- Vidović Bolt, Ivana, *Životinjski svijet u hrvatskoj i poljskoj frazeologiji I*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2011.
- Vidović Bolt, I., Barčot, B., Fink Arsovski, Ž., Kovačević, B., Pintarić, N., Vasung, A., *Rječnik hrvatskih animalističkih frazema*, Školska knjiga, Zagreb, 2017.
- Walter, Harry, *Wörterbuch deutscher sprichwörtlicher phraseologischer Vergleiche*, Verlag Dr. Kovač, Hamburg, 2008.

Zusammenfassung

Branka Barčot

DEUTSCH-KROATISCHE ANIMALISTISCHE BEZIEHUNGEN IN DER PHRASEOLOGIE AUS DER TRANSLATOLOGISCHEN PERSPEKTIVE

Im Zentrum des Interesses in dieser Arbeit stehen die animalistischen Phraseologismen im Deutschen, die entweder ein strukturell-semantisches, ein strukturelles oder ein semantisches Äquivalent im Kroatischen haben. Nach der Erfahrung mit der Erstellung des neulich veröffentlichten Wörterbuches der kroatischen animalistischen Phraseologismen (Rječnik hrvatskih animalističkih frazema), das rund 1400 kroatische Phraseologismen mit einer animalischen Komponente umfasst, sind wir der Meinung, dass es sinnvoll wäre, all die kroatischen animalistischen Phraseologismen zu entdecken, die ein deutsches Äquivalent im phraseologischen Wörterbuch Moderne deutsche Idiomatik haben. Diese Untersuchung prätendiert auf eine praktische Anwendung im Bereich der Übersetzungswissenschaft, aber auch im Bereich der Phraseodidaktik, d.h. im DaF-Unterricht in Kroatien oder im Kroatisch-als-Fremdsprache-Unterricht im deutschsprachigen Raum.

Schlüsselwörter: *animalistische Phraseologie; Kroatisch; Deutsch; strukturell-semantische Paare; Übersetzungswissenschaft*

STIPE BOTICA

Odsjek za kroatistiku
Filozofski fakultet u Zagrebu
sbotica@ffzg.hr

DVIJE VAŽNE ZBIRKE HRVATSKOG USMENOG PJESNIŠTVA S OTOKA KRKA U 19. ST.

UDK: 821.163.42-1:39](497.5)(210.7Krk)*18"

Prethodno priopćenje

Zlatno doba zapisivanja usmenog pjesništva bilo je u drugoj polovici 19. stoljeća. Tada je nastalo preko 300 rukopisnih zbornika na cijelom hrvatskom kulturnom prostoru: neki su rukopisi otisnuti, a među njima i dvije važne knjige koje sadrže pjesništvo i otoka Krka. Članak interpretira važnije pjesme iz tih knjiga koje su značajne za cjelinu hrvatskog usmenog pjesništva.

Ključne riječi:
lirizam; lokalne i regionalne značajke pjesama; stilska obilježja

Usmena književnost ili, kako je u 19. st. bilo uobičajeno reći, *narodna književnost* bila je važna sastavnica kulturnog i nacionalnog identiteta. Kao strukturalnu romantičarsku motivsku i idejnu odredbu, europski narodi su je pomno sabirali, neki od njih njome gradili *nacionalu epopeju*, drugi je smatrali zalogom svoje kulturne drevnosti, trećima je potpomagala nacionalnoj homogenizaciji i štošta drugo. I na hrvatskome je kulturnom prostoru bilo slično te su i Hrvati svemu tome dali prinos jer im je narodna književnost bila važna okosnica i kulturnoga i nacionalnog života i identiteta. Toga su bili svjesni kulturni djelatnici, posebice oni koji su ili pripadali ili su proizašli iz hrvatskoga narodnog preporoda *ilirskoga kruga*. I ovo je područje, otok Krk, ali i šire: Kvarnersko i Istarsko, u tome pokretu znatno participiralo i dijelilo misli/ideje sa ostalim hrvatskim kulturološkim sredinama. O tome sam u svojim radovima već ranije nešto napisao¹ te ću to ovdje povezati i proširiti na osnovi dviju većih zbirki i otisnutih knjiga. Prva od njih najstarija rukopisna, ali i zadnja otisnuta, je knjiga zapisa *Josipa Antuna Petrisa* (1787. – 1868.) iz

¹ Dobar dio misli ovoga referata sukladan je stilizacijama koje sam napisao u knjizi „Povijest hrvatske usmene književnosti”, Školska knjiga, Zagreb 2013.

Vrbnika na Krku koji je 1851. zapisao 54 usmene pjesme iz Vrbnika pod naslovom „Sabranje pisam Verbenskih”. Otisnula ju je i stručno komentirala Tanja Perić Polonijo pod naslovom „Nike uspomene starinske”².

Druga knjiga je opsežna zbirka „Hrvatske narodne pjesme što se pjevaju u ISTRI I NA KVARNERSKIH OTOCIH”, koje su „preštampane iz ‘NAŠE SLOGE’ potporom MATICE HRVATSKE u Trstu 1880”. List „Naša sloga” je u nekoliko brojeva otiskivala pjesme, a knjigu je uredio Matko Laginja, s ukupno 288 pjesama, od kojih šezdesetak s otoka Krka.

Zapisi u objema zbirkama nastali su poslije ilirskoga pokreta. Iz povijesti hrvatske usmene književnosti je poznato da su se pjesme s ovoga područja i ranije zapisivale. Za vrijeme ilirizma opća je klima bila naklonjena prikupljanju i komentiranju narodnoga blaga, posebice narodne književnosti. Vođa pokreta Ljudevit Gaj neprekidno ističe potrebu sakupljanja, odnosno da „vërno začuvalo sve što je nas i do našeg jur prosvëtjenoga vëka prispëlo”. Potrebu sakupljanja opetovat će potom više puta, štoviše tako uporno ponavlja, ilircima i svim domorodcima da „što berže sve naravsko-narodne pësme marljivo saberu i takvim načinom za prosvëtjeno potomstvo od propasti sačuvalu” (Danica, 1835, br. 45). Tome je „Danica” ostala dosljedna do svršetka izlaženja i kadgod je bilo moguće potkrijepila vrijednost narodnih pjesama autoritetima. Tako se više puta pohvalila Herderom koji je, među ostalim, istakao: „Narodne su pësme arhivi naroda, blagajnica njegova znanja, vërozakona, bogovodja, stvorenja svëta, života njegovih pradëdovah i nit njegovog dogodovštine! – One su izraz njegovoga sardca, slika njegove unutarjosti u veselju i žalosti, uz zaručnu postelju i nad rubom od groba. Merimë veli: ‘Umëtno pësništvo nije svagdi i uvëk s istim uspëhom cvëtalo. Narodno pësništvo nastaje u parvih vëkovih i sadi svoje korënje u neplodnu zemlju. Umëtno pësništvo potrebuje učionicu, podbadanje i slavu. Narodna poezija potrebuje samo sëdište na podnožju od barda i tamburu, da joj po gorah i šumah zaore sladke pësнице” (Danica, 1846, br. 33).

Kroz to je vrijeme, za trajanja *Danice*, prikupljeno na tisuće izvornih zapisa narodnog pjesništva³, ponešto i otisnuto, stvaralo ideal kulturnoga (su)djelovanja, učvršćivalo rodoljublje/domoljublje, samosvijest i druge značajne funkcije.

Književna je kritika, nešto kasnije, isticala i druge vrednote narodnih pjesama. Kritičar iz 1865., Adolfo Veber Tkalčevoc, je napisao da je „ideal svega našeg naroda... sloboda. Zato nije ni čudo ako se oko toga stožera okreću melodne sve narodne pjesme i velika većina naših umjetnih pjesama”. Nadodaje da bi

² Petris, Josip Antun, *Nike uspomene starinske*, Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb – Glosa, Rijeka, Zagreb/Rijeka 2010.

³ Pojmom „narodno pjesništvo” često se mislilo na cjelinu usmene književnosti, strukture svih rodova i vrsta.

ipak trebalo pokazati da u poeziji ovoga tipa postoji i „sjajna prošlost naša neturska, domaći prošli i sadašnji život, narodnost, a osobito svestrana budućnost naša, to su stvari koje već sada silno traže pjesničkoga nadahnuća. (...) Ako uvijek ostanemo kod Turaka, moglo bi nam se prigovoriti da smo vještiji barbarstvu nego civilizaciji”⁴. U isto vrijeme je August Šenoa u „Našoj književnosti” preporučio novelistima koji su pretežito prevodili strane novele „Toj gospodi bismo uopće preporučili i to da marljivo uče narodne pripovijetke, da im pero bude malo čistije”⁵. Od šezdesetih godina zaredat će brojne rukopisne zbirke usmene književnosti. U arhivima Matice hrvatske i Akademijinu Odsjeku za etnologiju nalazi se preko dvjesto rukopisnih zbornika koji su nastali do svršetka 19. stoljeća, kao što pokazuje „Dokumentacijski pregled arhivskog gradiva Odsjeka za etnologiju HAZU-a”⁶, koji inače obuhvaća 654 rukopisne zbirke. U našoj se književnoj historiografiji posebno ističu one zbirke koje mogu poslužiti „kao ogledno blaga hrvatskog naroda (Ilić Oriovčanin, Petris, Valjavec, Š. Ljubić, Grgo Martić, Pavlinović, Plohl Herdovigov, Kurelac, Mikuličić, Palunko, Tordinac, Murat...)”⁷. Među rukopisnim zbirkama narodnoga blaga desetak ih je s područja Hrvatskog primorja i Istre, a dvije ćemo obrazložiti. Među najstarijima je rukopisna zbirka *Josipa Antuna Petrisa* (1787. – 1868.) iz Vrbnika na Krku, potomka glasovite obitelji Vrbničkih Petrisa. On je 1851. zapisao 54 narodne pjesme iz Vrbnika, u većoj bilježnici na 23 lista, pod naslovom „Sabranje pisam Verbenskih”. Čuva se u Arhivu HAZU-a (sign. IIa.91). Priređivačica rukopisa Tanja Perić Polonijo uzorno je izanalizirala sve bitne parametre rukopisa (i usmene pjesme i etnološku građu), pojedinačno prokomentirala svaku pjesmu, navela njihove varijante, otisnula i niz drugih relevantnih priloga. Obrazložila je zašto Petris desetak puta spominje da je pojedina „pisma *na bugarsćicu*”, te da mu pojam bugarsćica, bugarenje i bugariti znači samo „način pjevanja, a bugarsćica/bugarštica pjesma koja se pjeva na poseban način, različit od *pivanja na notu*”⁸. Iz rukopisa, i komentara o njemu, doznaju se razlozi zapisa i precizno obrazložena svrha: „Sabranje pisam verbenskih koje se u vrime ženuidbe običavahu pivati u Verbniku, ali sada jur skoro pozabljene i pisme i njihove note. Izvadjene iz ust starih ljudi i starih ženah, a jedan dil i od mene na pamet znanih ter ovdi sabranih s velikom željom i nastojanjem za ugoditi mojemu prisvitlomu gospodinu i godpodaru Antoniu Achicin, cesarskomu kraljevskomu kapiatnu i komesaru u Vejli 1851. (...) Ahcin je pripadao krugu krčkih intelektualaca koji su bili svjesni vrijednosti i važnosti skupljanja narod-

⁴ Miroslav Šicel, *Programi i manifesti u hrvatskoj književnosti*, Liber, Zagreb 1972, str. 67.

⁵ Isto, str. 98.

⁶ Klementina Batina i sur., *Dokumentacijski pregled arhivskog gradiva Odsjeka za etnologiju HAZU-a*, Zbornik za narodni život i običaje, knj. 55, Zagreb 2010.

⁷ Stipe Botica, nav. dj. str. 83.

⁸ Petris, nav. dj. str. 20.

nih pjesama ali je moguće da je druženje s E. Kurelcem ili I. Kukuljevićem urodilo inicijativom da se Petris prihvati toga zahtjevnog posla⁹⁹.

Sve pjesme zaslužuju filološku pozornost. Glede sadržaja najveći broj pjesama je ljubavne motivike, nekoliko ih je svatovskih, šaljivih i dječjih, ali i s drevnim i mitskim elementima. Po nizu svojih imanentnih strukturalnih obilježja autohtone su na ovom području i srodne onima iz Hrvatskoga primorja i Istre. Valja istaknuti da je 25 pjesama posve originalnih i nemaju varijanti u drugim hrvatskim područjima, ostale odgovaraju ukupnom hrvatskom usmenoknjiževnom pjesništvu. Ističem ovdje nekoliko odabranih pjesama i s mjesnim obilježjima u kojima je usmena lirika u svome tipskome obilježju, ali pomno cizelirana, napunjena lokalnim koloritom, iznimnom figuracijom, mjesnim leksičkim idiomima, profinjenim dijalozima i profiliranim akterima, metrički raznolika, mnogoznačna. Zasiurno, dobitak ukupnome hrvatskome lirskome narodnom pjesništvu.

Pjesme inače nemaju naslove nego se navode po rednim brojevima i istaknutim prvim stihom (kao naslovom). Pa, evo, odabranih:

- Br. VII. Piva se u dva: ima svoje note: „*Kada t' mi se hćerca / od majke diljaše, / U njih t' mi se serce / Na pol razdiljaše. / Ne pitam te majko / Blaga nijednoga, / Neg te ja pitam / Blagoslova tvoga.*”
- XI. Pisma: u dva: „*Pridoh pod Verbnik grad protuletji biše, / U Verbniku gradu nikogar ne biše, / Neg jedan rumen cvit po vodu grediše, / Dobra mi hotiše sobom me zoviše: / Hodi mi ljubić moj, hodi moja meto, / Ki dan te ne vidim, čini mi se leto. / Da bim znala, drago, da očeš bit mornar, / Kupila bim ja plav, da budeš gospodar. / Ja ću plavcu moju s zlatom okovati, / Od bila tumbana jidarca krajati, / Od mojih rusih vlas konopi spletati.*”
- XXI. Pisma U dva:
 - 1 *Tiho je more kako kal! Široko j' more kot Dunaj!*
 - 2 *Va njemu se vozi zlata plav, va zlatoj plavi Lauš kralj,*
 - 3 *Va zlatoj plavi Lauš kralj i s njime vnoga gospoda.*
 - 4 *Gospoda više činjahu: čigova j' gora najviša?*
 - 5 *Čegova j' gora najviša? Čegova j' ljuba najlipša?*
 - 6 *Ptrova j' gora najviša, Pavlova j' ljuba najlipša.*
 - 7 *Hodi ti Pavle domaka, hodi mi kuhati večeru.*
 - 8 *Ja hoću s tobom večerat, a s tvojom ljubom noćevat.*
 - 9 *Paval gre doma žalostan ter svojoj ljubi govori:*
 - 10 *V zal čas se lipa rodila! Hodi pripravljaj večeru,*

⁹⁹ Isto, str: 13.

- 11 *Lauš će s manom večerat, a s tobom ljubo noćevat.*
- 12 *Ne boj se Pavle ti toga! Ja sam ti mlada šegava:*
- 13 *Suseda j' dite rodila, jošcer ga nije kerstila;*
- 14 *Ja ću na postelj ležati, k sebi nje dite stiskati,*
- 15 *Bolestna ja ću se činiti, kralja ću kumom kumiti.*
- 16 *Vidiv Lauš tu pripravu, rukom se udri u glavu,*
- 17 *Iz glasa poče pivati, svoju sriću prokljinati:*
- 18 *V zal čas sam pute putoval, v zal čas sam Pavlu dodijal,*
- 19 *V zal čas sem videl lipotu, ne moguć kušat dobrotu.*
- 20 *Ja sem te misel ljubiti,*
A meni se je kumiti.

- XXIV. Pisma Malom notom: „*Pobirala j' Mare po gori rumen cvit. / Ona se j' pribrala k suhomu javoru, / Pod javorom junak kruto ranjen leži. / Junak digne glavu, divojka pobeži. / Ne beži dčevjko, ti ćeš moja biti: / Na mojoj dolami dva su svilna žepa, / Va jednom žepu su dvi šare mahrame, / a va drugomu je persten i jabuka. / S tum šarum mahramum zaveži mi glavu, / A s drugum mahramum zaveži mi ranu; / Persten i jabuka neka tebi budi, / Ter me draga moja nikad ne zabudi.*”
- XXVIII. Pisma Na svoju notu: „*Ranila je Jagoda nad vodu. / Za njom rani mlad junak na konju. / Uteknu ga majka Jagodina! Uteknu ga ter mu j' govorila: / Kamo raniš, mlad junak na konju? Tamo ranim na tu hladnu vodu. / Ne ran tamo mlad junak na konju. Tamo j' pošla hći moja Jagoda. / Lipahna je, obljudit ju hoćeš, mladjezna je, prevarit ju hoćeš. / Jagoda je v sedmom letu bila, / kad je meni pravu veru dala.*”
- XXXII. Bugarščica: „*Majka j' Maru priko mora zvala: Hodi Mare, ako si oprala! / Nisem majko još ni pomočila. Ča si Mare letnji dan delala? / Mila majko, rože sam zbiral. / Hćerko Mare, si l' čuda nabrala? Pune njadra, krilce i rukavce.*”
- XXXIV. Bugarščica za u kolu pivati: „*Rosna bosa košutico, kadi si se urosila? / Tamo doli u livadi, kadi rastu zlate pasi, / Kadi rastu zlate žice i sreberne povezače. / Ja utergoh jednu žicu ter s njom projdoh ka zlataru, / Da mi kuje ključe grada, da vidimo ča j' u gradu. / U gradu je devet bratac, med njimi je jedna sestra, / Med sobom se pominjaju, komu hote sestru dati: / Hote l' Suncu al Misecu. Bolje j' Suncu neg Misecu, / Sunce će ju ogrijati i hoće njoj svitlost dati. / Misec će joj diver biti, a zvezdice jetervice.*”
- XXXXII. (XLII) „*Muči dite ter zamuklo, materi ti serce puklo! / Muči dite, kozja brado, ti si dite devet otac: / Trih mornara iz Qvarnara i trih gosta priko mosta / I plovana Radovana i dva fratra zukovana.*”

- XXXXVII (XLVII) „Aj Jure Jurmane, kadi si noćeval?“ / „Ne pitajte majko, kadi sem noćeval, / Nego se čudite, kako sem živ ostal“, / „Aj Jure Jurmane, ki uzrok si imel?“ / „Premila majko ma, tri vile sem vidil.“ / „Aj Jure Jurmane, jesi li ku poznal?“ / „Premila majko ma, jedna ste bila vi, / Jedna ste bila vi, a druga vaša hći, / A treta je bila verna ljuba moja.“

Ovaj niz pjesama pokazuje život hrvatske usmene poezije u jednoj sredini koja je imala i njegovala lirsku pjesmu. I ta je vrsta narodne lirike znatno doprinijela ukupnom hrvatskome lirskom senzibilitetu. Može se reći da pjesme pokazuju kako davno oformljene teme žive svoj život, obilno se izvode, u izvodenju i u zapisu čuvaju svoje jezične značajke, potiču nove izvedbe/varijante, funkcioniraju puninom u svome prirodnome prostoru. Neke od tema lako prelaze iz jednoga područja u drugo.

Hrvatski je narod u Istri i Hrvatskome primorju usmenu književnost njegovao i smatrao je važnim integrativnim čimbenikom za nacionalnu identifikaciju. Integrativni elementi koji su se u Hrvata pojavili ilirskom homogenizacijom na cijelom hrvatskom kulturnom prostoru očitivali su se, među ostalim, i jedinstvenom i stabilnom usmenoknjiževnom proizvodnjom, koja je plod i jedinstvenoga nacionalnog duha koji se oblikovao u dužem vremenskom razdoblju. Stoga je bilo važno sakupiti usmenoknjiževno blago i po mogućnosti ga otisnuti. Velik uspjeh u tom pogledu postigla je opsežna zbirka „Hrvatske narodne pjesme što se pjevaju u ISTRI I NA KVARNERSKIH OTOCIH“, koja je „preštampane iz 'NAŠE SLOGE' potporom MATICE HRVATSKE u Trstu 1880“. Zbirka ima 288 pjesama, a podijeljena je u šest dijela. U prvome je dijelu 25 epskih (*junačkih*) pjesama, a u svim su ostalim dijelovima lirske (*ženske*) pjesme, najviše onih *romanceskne* provenijencije, varirajući prije svega motiv ljubavi. S izrazito lirskim nabojem su i *svatovske* pjesme, potom *napitnice* i *koledve*. U lirskom su opsegu i *dječje* pjesme. Najzanimljiviji dio zbirke su narodne *balade* i *naricaljke*. U završnom dijelu knjige su razni motivi *pobožnih* pjesama, od molitvenih i (panegiričke) fabulacije sveticama/svecima do biblijskih lirskih reminiscencija.

Autorica Predgovora za „ponovljeno izdanje“¹⁰ ističe da su se pjesme u listu „Naša sloga“ počele otiskivati 1870., da su se prikupljale sve do otisnuća u ovoj knjizi koju je, prema svim naznakama, uredio Matko Laginja. Njega je, kao glavnoga predstavnika ove vrste kulture pohvalio prvi komentator i ocjenjivač knjige Ivan Milčetić koji je napisao ovu procjenu: „Pročitav cielu zbirku, moramo reći kako se nismo nadali da će u njoj biti toliko valjanih pjesama“¹¹.

¹⁰ „Hrvatske narodne pjesme što se pjevaju U ISTRI I NA KVARNERSKIH OTOCIH“, ponovljeno izdanje izdavača „Istarsko književno društvo 'Juraj Dobrila'“ i suizdavači, uredila Tanja Perić Polonijo, Pazin 1997.

¹¹ Isto, str. 491.

Navode se i zapisivači pjesama i mjesta u kojima su zapisane, premda ne za sve pjesme. Tako su zapisivači pjesama iz Istre (i istarskih): Jakov Volčić, Mihovil Laginja, Antun Fabris, Blaž Košara, i pojedinačno još nekoliko.

Zapisivači pjesama s otoka Krka: učitelj Mikula Lukačić u Milohnić-Selu na otoku Krku, gosp. Dr. Poljanin u okolici Dobrinjskoj, student filozofije u Grazu Petar Uravić. Još je nekoliko zapisivača koji su ostvarili po neku pjesmu.

Svih šezdesetak pjesama s otoka Krka navode se po broju, a ističem one koje su značajne po svojoj izvedbenoj fakturi. U nekoliko se naznaka pokazuje kakao su važne za cjelinu hrvatskoga usmenog pjesništva tog vremena. Među epskim pjesmama s Krka su ove tri:

- br. 15 „Junak Kvadratine“ (Dobrinjska), epska deseteračka pjesma o glasovitom junaku Ivi Kvadratini koji je služio bečku cesaricu i pogubio crnog Arapina.
- br. 17. „Dunčićeva Romanija“ (Dobrinjska), o hrabroj i lijepoj ratnici koja je nadmudrila mladog kraljića.
- br. 18. „Ženitba Sibinjanin Janka i Sekula netjak“ (iz Dobrinjskog polja) o tome kako je nepozvani u svatove netjak Sekul pobijedio u igrama i spasio ujaka Janka.

Pretežit broj pjesama su lirske pjesme, svrstane u primjerene lirske tematske skupine. Pored trojice (Lukačić, Poljanin i Uravić) koji pretežito imaju krčke pjesme, u knjizi su zastupljene krčke iz drugih zbirki. Tako je jedna s Krka iz Volčićeve zbirke (br. 110, „Vrbnik“).

Iz Trinajstičeve zbirke ih je više: br. 117 („Vjerna Kate“, iz Vrbnika), br. 124 (inačice pjesme „Što je bolje“, iz Vrbnika), br. 134 („Sunčeva zaručnica“, mit-ska iz Vrbnika), br. 135 („Pere Gospodin pod Bakrom“, iz Vrbnika). Trinajstić je očito imao velik uspjeh u Vrbniku pa su odatle i ove pjesme: br. 136, 137, 138, 139, 140, 145, 150, 152 („Prava vira čuva od napasti“ – o mladoj lijepoj jagodi koja je odavna mladiću dala vjeru), 160, 169, 172 („Dobrinjkam“), br. 200, 201, 202, 234.

Dvije pjesme iz Punta (br. 125 i 126) „sabrao Miroslav Karabaić“, a tri B. Orlić (br. 161, 162, 183, 195). U Punta je Ivo Karabaić zapisao pjesmu (i dugi komentar) „Koledva na Stjepanju“, br. 272.

Šest pjesama u Omišlju (br. 118, 119, 120, 121, 12, 123) „sabrao g. Jederlić učitelj“.

Iz Poljaninove zbirke: br. 26 „Tuga kneza Ivana“, br. 29, 30, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 47.

Iz Lukačićeve zbirke: br. 27, 28, 48, 49 (dobra i primjerena inačica „Marine krune“).

Iz Uravićeve zbirke: br. 31 (dirljiva balada o „mladoj Jelini” koja se utopila u „mutnome Dunaju”), 39, 42, 43, 44 (o nestašnome Ivi Karloviću koji ipak nije obljubio svoju sestru), 45, 46, 265 („Koledva svete Mandalene”, iz Dobrinja). Iz ove je zbirke i najduža pjesme ove zbirke „Koledva svete Katarine” (br. 273), kao inačice „Dobrinjska” br. 274.

Krčke su pjesme znatno doprinijele ukupnoj vrijednosti knjige. Ova je zbirka u svoje vrijeme imala brojne funkcije, od suptilnih estetskih, odgojnih do iznimno naglašenih društvenih funkcija: bila izvorište domaćoj nasladi i zabavi. Priređivač je među pjesmama istakao i one koje su „sadržaja (...) vragoljastih. Ali pametan čovjek neće zamjeriti, da i te štampamo, neka sve dodje na vidjelo. Slaba izpovjed bila bi ona, gdje bismo se samo dobri prikazivali. Narodni karakter tek se onda može ocieniti, ako poznaš sve vlastitosti i dobre i zle”¹². Bila je vježbalište jezika i utočište hrvatskoga nacionalnog identiteta na tim područjima. Pokazala je kako se u hrvatskoj sredini (i) preko narodne poezije dodiruju hrvatski dijalekti, kako lokalne teme kad se uspješno verbaliziraju postaju dio nacionalne duhovnosti. Svjedoči također o tome kako se arhetipovi ostvaruju u inačicama i posebice o tome kako se u drugoj sredini snalaze „lutajući” usmenoknjiževni motivi. Iz niza se opjevanih motiva može vidjeti kako se kristijaniziraju i drevni mitski sadržaji, kako je u ovoj sredini vrlo poticajan *motiv mora*. Iz cjeline zbirke posve je jasno, i pjesnički relevantno, kako se gradi i obdržava nacionalni sustav vrijednosti. Desetke primjera ove zbirke odlikuje izrazito uspješan vid metaforizacije i primjerene figuracije, i brojne druge inovacije, posebice na razini leksikalizacije. Daroviti pojedinci iz naroda, kazivači a možda i sastavljači pjesama, posebice iz Vrbničkog kraja, te zapisivači narodnoga blaga, ponajviše Jakov Volčić i Mato Trinajstić, doprinijeli su ne samo zavičajnoj već i općehrvatskoj lirizaciji.

Ove hrvatske čakavske pjesme, zapisane od 50-ih do 80-ih godina 19. stoljeća, značajne su iz više razloga. U njima, naravno, nema tipičnoga krutoga epskoga vojevanja, ni odveć „strašnih” bojišnica, ni brutalnih scena, ni nadmenog hvalisanja epskih vitezova..., ali je situacija i dalje natopljena ratom i vojevanjem, u teretnim životnim okolnostima strepe svi: i majke, i ljube, i sestre, i gotovi svi akteri pjesama. Jedina čvrsta okosnica u životu je međusobno povjerenje, postojana vrijednost obiteljskog života, uopćeno pitanje vjernosti, etičkih i moralnih načela. Žene, inače u epskom inventaru obično marginalizirane, ovdje su – lirskom ambijentu – vrlo istaknute: odane tradicijskome životu, snalažljive, ali i „preobučene” bojnice, iznimno vrsne i okretne ratnice, pouzdane čuvarice tradicije, objektivne prosuditeljice niza situacija u kojima je dovedena u pitanje antropološka okosnica života, željne „normalnog” života u kući, obitelji, odnosu s muškarcima... Uza sve razlike s tipičnim hrvatskim

¹² Isto, str. 17.

štokavskim pjesmama, dosta toga (bitnoga) ih povezuje: tipični akteri/likovi, tipične teme, tipični stilski inventar (stalni epiteti, počeci i završetci pjesama, slavenska antiteza, alegorijsko preispitivanje...). Ono što ih razdvaja od tipičnih štokavskih pjesama je izrazito naglašena lirski crta u njima (posvemašnji lirizam) i gotovo anegdotska priča/fabula (oko koje se razvija sadržaj). Čini mi se najvrjednije u njima: tiha, profinjena, lirski naracija. Po tome prednjače u sveukupnoj hrvatskoj narodnoj lirici i graniče s odužim romancama, ali i lirsko-epskim bugarsčicama. Dovoljno za trajnu vrijednost lirike ovoga područja.

BRANKA DRLJAČA MARGIĆ

Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet
bdrljaca@ffri.hr

PREBACIVANJE JEZIČNIH KODOVA U VISOKOŠKOLSKOJ NASTAVI: STAVOVI I ISKUSTVA SVEUČILIŠNIH NASTAVNIKA

UDK: 811.111*243:378(497.5)

Izvorni znanstveni članak

Posljednjih trideset godina u europskome je visokoškolskom obrazovanju vidljiv porast studijskih programa koji se izvode na engleskome jeziku. U ovome se radu posebna pozornost posvećuje jednome od aspekata engleskoga kao jezika visokoškolske nastave (EJVIN-a) – prebacivanju jezičnih kodova u nastavi (engl. translanguaging). Analiziraju se podaci prikupljeni metodom upitnika od 21 nastavnika s deset sastavnica Sveučilišta u Rijeci. Ispituju se njihovi stavovi prema prebacivanju jezičnih kodova u nastavi, prvenstveno prebacivanju između engleskoga i hrvatskoga, iskustva s tom jezičnom praksom te razlozi i načini uporabe hrvatskoga jezika među nastavnicima i studentima. Sudionici istraživanja odgovarali su i na pitanja koja su se odnosila na jezičnu politiku sveučilišta: treba li ona propisivati uporabu jezika u okviru EJVIN-a i na koji način. Rezultati istraživanja pokazuju da su ispitanici većinom otvoreni prema povremenome prebacivanju jezičnih kodova na nastavi, posebice kako bi se domaće studente upoznao s terminologijom na hrvatskome jeziku, ali i kako bi se kompenzirale nedovoljno razvijene engleske jezične vještine te dodatno objasnilo građivo. Manjina ispitanika međutim ne opravdava prebacivanje jezičnih kodova jer to ograničava izloženost ciljnome jeziku. Što se tiče propisanosti uporabe jezika u okviru EJVIN-a, većina ispitanika smatra da bi trebalo propisati (gotovo) isključivu uporabu engleskoga jezika te potrebnu razinu vladanja engleskim jezikom. Većina se nastavnika s iskustvom u EJVIN-u ne koristi hrvatskim jezikom u nastavi, prvenstveno zbog prisutnosti stranih studenata. Autorica zaključuje da je prebacivanje jezičnih kodova na nastavi u okviru EJVIN-a teško provedivo zbog jezične heterogenosti studenata, dok bi u jezično homogenim učionicama ono moralo biti provedeno planski i svrhovito.

Ključne riječi:
*engleski kao jezik
visokoškolske nastave;
prebacivanje jezičnih
kodova; jezična politika;
sveučilišni nastavnici;
stavovi; iskustva*

1. Uvod

Engleski jezik danas ima važnu ulogu u mnogobrojnim domenama, pa tako i u visokoškolskome obrazovanju. Prema Graddolu (2006), globalizacija visokoškolskoga obrazovanja uvelike je utjecala na razvoj engleskoga kao globalnoga jezika. Kako bi se aktivno uključila u akademsku internacionalizaciju, sveučilišta uvode studijske programe na engleskome jeziku. Engleski kao jezik visokoškolske nastave (EJVIN) u stalnome je porastu, što ga, posebice posljednjih desetak godina, čini vrlo plodonosnim i kompleksnim predmetom interesa znanstvenih istraživanja. U relevantnoj se literaturi govori o različitim aspektima EJVIN-a, ponajprije o njegovim prednostima, izazovima i problemima, kao i o mjerama koje treba poduzeti da bi se problemi riješili i odgovorilo na izazove. Jedan od aspekata kojemu se tek recentno počela pridavati veća pozornost uporaba je jezika na nastavi u okviru EJVIN-a.

Lasagabaster (2015: 130) ističe da svakodnevna praksa predstavlja izazov jednojezičnoj politici na kolegijima ili programima koji se izvode na engleskome jeziku. Naime, engleski jezik dominira, ali se, kako ističe García (2009), nastavnici i studenti koriste i ostalim dostupnim jezičnim sredstvima. Oni se oslanjaju na cjelokupni vlastiti jezični repertoar i upotrebljavaju različite jezike na integriran i dinamičan način. Rezultati studije koju su proveli Byun i dr. (2011) pokazuju da se samo polovica nastavnika koristi isključivo engleskim jezikom na nastavi. Prvi je jezik nastavnika i većine studenata prisutan i u okruženjima gdje se propisuje isključiva uporaba engleskoga jezika (usp. Barnard i McLellan 2014). Drugi se jezici¹ rabe kada nastavnici ili studenti imaju poteškoća s izražavanjem i objašnjavanjem na engleskome jeziku ili pak nastavnici pribjegnu uporabi drugih jezika kada smatraju da će to studentima olakšati razumijevanje gradiva. Uporaba drugih jezika povezana je i s identitetom (Auer 2005). S jedne strane, ljudi se kroz jezik predstavljaju kao pojedinci s određenim vrijednostima, stavovima i uvjerenjima (Lin 2008), s druge strane, studenti grade svoj identitet kroz interakciju s ostalim članovima zajednice (usp. Duff 2002; Tollefson i Tsui 2004). Studentima bi se strogo odvajanje uporabe pojedinih jezika moglo činiti neprirodnim, dok uporabom i materinskoga jezika pokazuju povezanost sa svojom društvenom zajednicom i osjećaj kolektivnoga identiteta (Barker i Brown 2007).

Pritom u institucijama gdje se uvode studijski programi na engleskome jeziku najčešće nema eksplicitne jezične politike koja se odnosi na uporabu jezika na nastavi i prebacivanje jezičnih kodova (usp. Carroll i van den Hoven 2017; Doiz i Lasagabaster 2017), potrebnu razinu vladanja engleskim jezikom

¹ Pod tim će se nazivom u ovome radu podrazumijevati bilo koji jezik osim engleskoga (i hrvatskoga).

među nastavnicima i studentima (usp. O'Dowd 2015) te razvijenost engleskih jezičnih vještina nakon završenoga studija na engleskome jeziku (usp. Wilkinson 2014).

2. Prethodno istraživanje u Hrvatskoj

Rezultati istraživanja provedenoga na visokoškolskoj instituciji u Hrvatskoj na kojoj se jedan od studijskih programa izvodi na engleskome jeziku (Drljača Margić i Vodopija-Krstanović 2017) pokazuju da se hrvatski jezik rabi ponekad (središnja je vrijednost 2,11 na skali na kojoj je 1 – „nikad“, a 4 – „vrlo često“). Studenti ističu da se hrvatski rabi kada se dodatno objašnjava pojam ili gradivo i kada se nastavnici susreću s poteškoćama pri objašnjavanju gradiva na engleskome jeziku. Hrvatski se također rabi nakon nastave u interakciji između nastavnika i studenata te za vrijeme nastave u međusobnome razgovoru studenata. Nastavnici pak kažu da se hrvatski gotovo uopće ne rabi na nastavi (središnja vrijednost: 1,42). Ponekad rabe hrvatski jezik nakon nastave i na konzultacijama te se povremeno koriste hrvatskim kada studenti ne razumiju određeni koncept i kada se ne mogu sjetiti adekvatne riječi ili izraza na engleskome jeziku. Rezultati također otkrivaju da se i nastavnici i studenti većinom protive uporabi hrvatskoga jezika, iako neki studenti vide određene prednosti u povremenoj uporabi hrvatskoga u kompenzacijske svrhe. Ne smatraju međutim da uporaba jezika treba biti definirana unaprijed, već da se sudionici o njoj trebaju dogovarati i donositi odluke u neposrednoj komunikaciji.

Opservacija nastave pokazala je da se hrvatski rabi u međusobnoj komunikaciji studenata i u razgovoru s nastavnicima za vrijeme stanke i nakon nastave. Takvi rezultati u suprotnosti su s rezultatima dobivenima upitnikom, prema kojima nastavnici ponekad rabe hrvatski kako bi kompenzirali svoju nedostatnu tečnost u izražavanju na engleskome jeziku. Isključiva uporaba engleskoga jezika na nastavi, ističu autorice, može se pripisati prisutnosti istraživača na nastavi u svojstvu promatrača ili pak sposobnosti nastavnika da gradivo iznesu i o njemu raspravljaju na engleskome jeziku bez potrebe da se i u jednome trenutku prebace na hrvatski jezik, njihovoj uvjerenosti da studenti razumiju gradivo na engleskome jeziku i da nema potrebe za prebacivanjem na hrvatski i/ili njihovu neodobranju uporabe hrvatskoga jezika na programu na kojemu bi nastavu trebalo izvoditi na engleskome (bez obzira na engleske jezične vještine nastavnika) (Drljača Margić i Vodopija-Krstanović 2017).

Valja spomenuti da se u hrvatskome visokoškolskom kontekstu govorilo prvenstveno o uporabi prvoga jezika u nastavi engleskoga jezika (za posebne potrebe) (usp. Poljaković 2016). Rezultati Poljakovićeve studije pokazuju da stavovi studenata ovise o njihovoj izloženosti prvome i ciljnome jeziku na nastavi. Što su više izloženi ciljnome, odnosno engleskome jeziku, to manje

drže da uporaba prvoga jezika pridonosi učenju ciljnoga jezika. Većina nastavnika i studenata podupire (gotovo) isključivu uporabu engleskoga jezika na nastavi.

3. Metodologija istraživanja

3.1. Ciljevi

Cilj je istraživanja bio ispitati stavove nastavnika Sveučilišta u Rijeci prema prebacivanju jezičnih kodova u visokoškolskoj nastavi. Također, cilj je bio otkriti njihov stav prema kreiranju jezične politike kojom bi se propisivala uporaba jezika u okviru EJVIN-a. Konačno, svrha je istraživanja bila analizirati iskustva uporabe hrvatskoga jezika uz engleski.

3.2. Istraživačka pitanja

Istraživanjem se nastojalo odgovoriti na sljedeća istraživačka pitanja:

IP1: Kakvo je mišljenje nastavnika o prebacivanju na hrvatski jezik na predmetima i programima koji se izvode na engleskome jeziku?

IP2: Smatraju li nastavnici da bi uporaba jezika u okviru EJVIN-a trebala biti propisana?

IP3: Koriste li se nastavnici i hrvatskim jezikom u okviru EJVIN-a?

3.3. Ispitanici

Uzorak ispitanika činio je 21 nastavnik Sveučilišta u Rijeci koji je pohađao program cjeloživotnoga obrazovanja „Jezično usavršavanje nastavnika za EJVIN” u akademskoj godini 2016/2017. Riječ je o nastavnicima s deset sveučilišnih sastavnica: Filozofskoga fakulteta, Pomorskoga fakulteta, Tehničkoga fakulteta, Ekonomskoga fakulteta, Fakulteta za menadžment u turizmu i ugostiteljstvu, Pravnoga fakulteta, Učiteljskoga fakulteta, Građevinskoga fakulteta, Odjela za matematiku i Odjela za informatiku. Osam nastavnika (38,1%) imalo je iskustva u držanju nastave na engleskome jeziku, od kojih dva nastavnika (25%) nastavu na engleskome jeziku drže na studijskome programu koji se izvodi na engleskome. Dobni raspon nastavnika bio je od 28 do 57 godina, a njihov akademski status obuhvaćao je od doktoranda do redovitoga profesora.

3.4. Mjerni instrument

Kao mjerni instrument poslužio je upitnik, koji je ispitanicima poslan putem elektroničke pošte i koji su oni ispunjen donijeli na posljednju sesiju programa cjeloživotnoga obrazovanja. Četvero je ispitanika ispunjen upitnik vratilo elektroničkom poštom.

Upitnik se sastojao od četiri pitanja, od kojih je svako sadržavalo potpitanje. Prvim se pitanjem, na koje su ispitanici odgovarali na skali od 1 – „nikad” do 4 – „vrlo često”, od ispitanika tražilo da kažu smatraju li da bi u nastavi na engleskome jeziku trebalo rabiti i hrvatski jezik. Od ispitanika se očekivalo i da što detaljnije objasne svoj odgovor, odnosno navedu razlog zašto ne smatraju ili pak razlog, vrijeme i način ako smatraju da bi se hrvatskim trebalo koristiti. U okviru drugoga pitanja ispitanici su iskazivali svoj stav prema potrebi za propisivanjem uporabe jezika na programima na engleskome jeziku: tko bi i na koji način trebao propisati tu uporabu, odnosno zašto uporaba ne bi trebala biti propisana. Treće se pitanje odnosilo na iskustva nastavnika i njime se potaklo ispitanike da kažu koliko često rabe hrvatski jezik na kolegijima koji se izvode na engleskome jeziku, na skali od 1 – „nikad” do 4 – „vrlo često”, te da objasne svoj odgovor – kada, zašto i na koji način (uz navođenje primjera) rabe hrvatski jezik. Četvrto je pitanje propitivalo isto što i treće, ali se odnosilo na uporabu hrvatskoga među studentima.

4. Rezultati

Trinaest ispitanika (61,9%) smatra da bi na nastavi na engleskome jeziku hrvatski jezik trebao ponekad biti u uporabi, dok osam ispitanika (38,1%) drži da se hrvatskim jezikom ne bi trebalo koristiti. Oni koji ne smatraju da bi hrvatski trebalo rabiti ističu da mogućnost uporabe hrvatskoga vodi smanjenomu trudu nastavnika i studenata da prenesu i objasne, odnosno analiziraju i usvoje gradivo na engleskome jeziku. Jezične pogreške ne bi trebale obeshrabrivati one koji su uključeni u nastavu na engleskome jeziku, već ih motivirati na rad na svojim engleskim jezičnim vještinama i na (samo)refleksiju engleske jezične uporabe. Engleske se jezične vještine usto razvijaju isključivom uporabom engleskoga jezika. Nastava na engleskome jeziku, osim toga, gotovo se isključivo odvija kada su prisutni strani studenti koji ne razumiju hrvatski jezik. Neki ispitanici pak ne nude dodatno objašnjenje, već ističu da se radi o studijskim programima ili predmetima koje bi trebalo izvoditi na engleskome jeziku te tu ne vide mjesta uporabi hrvatskoga jezika. Odgovori ispitanika navode se doslovno:

Upotreba hrvatskog jezika služi kao „štaka” i umanjuje učinke nastave na engleskom jeziku, vjerujem da se nastavnici i studenti manje trude ako računaju na pomoć hrvatskog. Bolje i loše i neispravan engleski nego hrvatski.

Kombiniranje oba jezika lako bi moglo stvoriti situaciju da nastavnici i studenti sve češće počnu koristiti samo hrvatski.

Uporabom engleskoga potiče se studenta na „razmišljanje na engleskom jeziku”. Mislim da je i profesoru/ici kriva rečenica ili izgovor bolja povratna informacija za mogućnost ispravka i poboljšanja kada za to uoči potrebu.

Ako treba nešto pojasniti, najbolje je to napraviti na engleskom jeziku jer mislim da se tako dodatno uči jezik (nove riječi, izgovor i sl.), što kroz razumijevanje onoga što se objašnjava, što kroz govor ako se traži daljnje pojašnjenje.

Ukoliko se nastava održava na engleskom jeziku, tada je nepotrebno upotrebljavati i hrvatski jezik. Također, strane bi studente prebacivanje na hrvatski jezik samo zbunilo.

Pa... ako se radi o nastavi na engleskome jeziku, ne vidim zašto bismo koristili neki drugi jezik (pa tako i hrvatski).

Studenti su upisali taj (engleski) program i žele slušati/pohađati nastavu na engleskom jeziku. Iako zna ponekad biti „poteškoća” u objašnjavanju nekih aktualnosti iz stvarnog života od strane predavača ili „poteškoća” u postavljanju pitanja od strane studenata, uspije se razumjeti sugovornika.

Izvan nastave, ističu ispitanici, hrvatski se jezik može rabiti tijekom konzultacija, posebice u svrhu dodatnoga objašnjenja nekoga pojma ili gradiva.

Većina ispitanika koja se priklanja povremenoj uporabi hrvatskoga jezika naglašava važnost upoznavanja domaćih studenata s terminologijom na oba jezicima, posebice u slučajevima gdje termini nisu slični formom. Pritom uporabu hrvatskoga ograničavaju na prijevod termina, odnosno upoznavanje studenata s terminologijom na engleskome jeziku.

Pretpostavka je da se studenti s prebivalištem u RH, koji su u većini, pripremaju za tržište rada RH, pa je za raspoznavanje pojedinih stručnih pojmova vrlo važno da znaju termine i na engleskom i na hrvatskom jeziku, a ne da se dogode situacije u kojima pojedine pojmove poznaju isključivo na engleskom jeziku.

Korisnije je za studente da se sva komunikacija odvija na engleskom jeziku kako bi se stvorilo okruženje u kojem se sluša, govori i razmišlja na engleskom jeziku. Ako se program djelomično izvodi na hrvatskom jeziku, postoji tendencija da se samo razmišlja na hrvatskom i samo prevodi na engleski, što predstavlja jednu razinu niže u učenju stranog jezika. Međutim, englesku terminologiju treba prevesti na hrvatski.

Za neke pravne institute i pojmove koje poznaje hrvatsko pravo, ne postoji odgovarajući termin u engleskom jeziku.

Ostali toleriraju povremenu uporabu hrvatskoga jezika i u smislu (dodatnoga) objašnjenja nekoga pojma ili zahtjevnijega dijela gradiva, posebice ako nastavnika priječe engleske jezične vještine da jasno izloži gradivo ili studente da postave pitanja.

Ponekad, ako se nešto prevede, lakše je zapamtiti ili razumjeti ono što je na engleskom jeziku rečeno. Riječ ili dvije na hrvatskom ponekad pomognu u shvaćanju engleskog termina, finesa u značenju i sl.

U objašnjavanju pojmova moguće je ubaciti i hrvatski prijevod. Pojedini zahtjevniji dijelovi mogu biti prezentirani ili objašnjeni paralelno na oba jezika.

Trebalo bi rabiti hrvatski jezik u situacijama kada zbog izlaganja na engleskom jeziku ne dolazi do potpunog razumijevanja sadržaja, odnosno kada sadržaj nije jasno izložen, a sam predavač ne zna kako dodatno pojasniti. Također, smatram da bi i studenti, ukoliko se ne bi znali izraziti, mogli postaviti pitanje na hrvatskom kako bi bili aktivniji na nastavi i kako ne bi imali strah od iskazivanja svojeg mišljenja.

I sam znam određeni pojam/zakovitost objasniti i na hrvatskom jeziku, no tek kada uočim da studentima to nije 100% jasno na engleskom jeziku.

Kada studenti zatraže da im se pojasni sadržaj (na hrvatskom).

Ako u grupi postoje studenti koji su iz hrvatskog govornog područja i postave pitanje na koje nastavnik treba odgovoriti direktno njima.

Šest ispitanika (28,6%) ne smatra da bi uporabu jezika na programima na engleskome jeziku trebalo propisati jer to ograničava spontanost i prirodnost, već bi o tome trebali odlučivati sami nastavnici. Jedan od ispitanika ističe da se nastava u okviru EJVIN-a mora izvoditi isključivo na engleskome jeziku, bez posebnoga propisa.

Mišljenja sam da propisi ograničavaju kreativnost i slobodu nastavnika. Metode poučavanja treba prilagoditi studentima, a slobodu u pristupu treba ostaviti profesorima.

Propisivanjem se gubi fleksibilnost u konkretnoj situaciji.

Hoće li se nastava pretežito ili u cijelosti izvoditi na engleskom jeziku, treba biti prepušteno diskrecijskoj odluci pojedinog nastavnika.

Mislim da nema potrebe ni smisla propisivati tako nešto jer postoje iznimke kada je korisno koristiti i hrvatski jezik. Preporuka da se koristi engleski gdje god je to moguće svakako bi dobrodošla.

U slučaju da ima programa koji se reklamiraju kao programi na engleskom, a izvode se na hrvatskom, onda treba reagirati najprije fakultet upozorenjem prema nastavniku (čak i postaviti drugog nositelja kolegija), a ako to nije moguće, onda Sveučilište treba ukinuti taj program.

Većina pak smatra da bi uporaba jezika trebala biti propisana, u smislu podupiranja (gotovo) isključive uporabe engleskoga kao jezika nastave. Jedan od ispitanika međutim upozorava na to da propis ne može biti u potpunosti jednak za sve sastavnice sveučilišta niti treba biti nepromjenjiv u okviru jedne te iste sastavnice.

Institucija na kojoj se odvija program na engleskom jeziku trebala bi imati jasna pravila oko uporabe jezika, te putem nekog oblika pravilnika obeshrabrivati korištenje hrvatskog. Naravno, takav dokument mora biti jasan i dostupan i polaznicima i nastavnicima, prije samog početka programa.

Smatram da se, ako je program na engleskom jeziku, podrazumijeva izvođenje nastave na engleskom jeziku i izrada nastavnih materijala također. To bi trebalo propisati na razini Sveučilišta.

Vjerojatno bi bilo dobro propisati u kojoj se mjeri nastavnik može služiti materinskim jezikom, na kojem se jeziku polaže ispit, u kojoj se mjeri na provjerama znanja uzimaju u obzir jezične pogriješke itd.

Mislim da bi takve odluke trebalo donositi ovisno o kadru, jezičnim kompetencijama i profilu studenata.

Ispitanici često ističu da bi trebalo propisati razinu poznavanja engleskoga jezika potrebnu za uključivanje u programe koji se izvode na engleskome jeziku. Nju bi trebalo odrediti na razini „sveučilišta ili fakulteta (npr. minimalno C1)” ili „Ministarstva” te bi trebalo „provesti test kojim će se utvrditi razina engleskog svakog nastavnika” ili bi „netko stručan trebao procijeniti je li razina poznavanja engleskog onog tko bi na engleskom trebao predavati zadovoljavajuća (nešto poput nastupnog predavanja na engleskom)”. Trebalo bi također „uvjetovati prisustvo edukacijama kao što je EJVIN prije predavanja na engleskom [odnosi se na program cjeloživotnoga obrazovanja *Jezično usavršavanje nastavnika za EJVIN*, op. a.]” kako bi nastavnici „stekli određene kompetencije i vještine za držanje nastave na engleskom jeziku” te „stekli dojam o tome koliko znaju u usporedbi s drugima iz akademske zajednice i kako zvuči njihov engleski te što je potrebno popraviti”.

Od onih koji imaju iskustva u držanju nastave na engleskome jeziku (osam ispitanika – 38,1%), pet se ispitanika (62,5%) na nastavi nikad nije koristilo i hrvatskim jezikom niti su njihovi studenti rabili i hrvatski jezik. Glavni je razlog tome to što su se ti kolegiji izvodili za strane studente koji u Hrvatskoj studiraju preko međunarodnoga programa mobilnosti Erasmus i koji ne razumiju hrvatski jezik. Iako se studenti nisu služili hrvatskim jezikom, nastavnici primjećuju da su se studenti koji govore isti jezik služili tim jezikom u međusobnoj komunikaciji. Jedan od nastavnika kaže da se u okviru programa koji se izvodi na engleskome jeziku trudi ne rabiti hrvatski jezik te dodaje da kada „studenti određenu temu pitaju na hrvatskom jeziku, [on počne] s kratkim odgovorom na hrvatskom, no odmah se [prebaci] na engleski jezik”. Hrvatski se češće rabi u neformalnoj komunikaciji kada se razgovara o rokovima, kolokvijima i literaturi, iako su studentima na „uvodnom satu sve obveze i odgovornosti na kolegiju prezentirane na engleskom jeziku”.

Oni koji su se ponekad koristili hrvatskim jezikom (devet ispitanika – 42,9%) kažu da je hrvatski poslužio kada su „povezivali gradivo sa svakodnevnom praksom i primjerima iz RH” te izvan nastave, na konzultacijama i u komunikaciji elektroničkom poštom. Jedan od nastavnika objašnjava da se otprilike 60% studenata koristi engleskim jezikom u računalnoj korespondenciji, a nastavnik se u odgovoru prilagođava jeziku koji odaberu studenti. Studenti su pak rabili hrvatski jezik „kada se ne bi mogli dovoljno dobro izraziti na engleskome jeziku” i „kada bi imali neka pitanja vezana za organizaciju nastave/kolokvija/seminara/ispita i slično”. Također, nastavnica opisuje kako je „napravila popis osnovnih pojmova i njihovih definicija na engleskom jeziku i u zagradu stavila adekvatne hrvatske termine” te „i na ostalim jezicima (obično njemačkome, talijanskome i španjolskome) pronašla adekvatne prijevode pojmova”. Samo jedan ispitanik ističe da se često koristi hrvatskim jezikom. Radi se o predmetu koji nastavnik inače drži na hrvatskome jeziku, no kada su prisutni strani studenti, a uzimajući u obzir studente iz Hrvatske, koji „preferiraju

predavanja i vježbe na hrvatskome jeziku”, nastava se sastoji od segmenata koji se održavaju na hrvatskome jeziku, a potom ponavljaju na engleskome.

5. Diskusija

Većina ispitanika podupire povremenu uporabu hrvatskoga jezika u okviru EJVIN-a kako bi se studenti upoznali s terminologijom na materinskome jeziku, kako bi se pomoglo i nastavnicima i studentima u situacijama kada jezik nastave ne omogućava adekvatnu protočnost informacija te kako bi se potakla ili olakšala interakcija na satu koju iniciraju studenti, u smislu postavljanja pitanja i izražavanja mišljenja. Iako takav pristup ima uporište u praksi, gdje nije neuobičajeno povremeno odstupati od jednojezične politike (usp. Byun i dr. 2011), može mu se navesti nekoliko zamjerki. Ako kolegij ili studijski program pohađaju i strani studenti koji ne razumiju hrvatski jezik, svako prebacivanje na hrvatski njima onemogućava razumijevanje rečenoga i sudjelovanje na nastavi. Čak i ako nastavnik izravno odgovara na hrvatskome studentu koji je postavio pitanje na tome istom jeziku, pretpostavka je da bi i strani studenti voljeli ili bi im koristilo razumjeti pitanje, čuti odgovor na njega, postaviti potpitanje i/ili uključiti se u raspravu. Također, takva metoda za sobom povlači uporabu materinskih jezika ostalih studenata, kako bi se i njima dodatno objasnilo nešto što nastavnik ne može adekvatno objasniti na engleskome ili što studenti ne razumiju u potpunosti kada je prezentirano na engleskome jeziku. Konačno, domaći su studenti time u prednosti jer imaju mogućnost izraziti se tečnije i preciznije nego strani studenti s ekvivalentnim engleskim jezičnim vještinama. Ako nastavu pohađaju isključivo domaći studenti, s kojima nastavnik dijeli prvi jezik, povremena promjena jezičnoga koda ne predstavlja problem, no postoji opasnost od prerastanja u prečesto prebacivanje na materinski jezik, čija je uporaba jednostavnija i nastavnicima i studentima. Time se međutim ne razvijaju jezične vještine sudionika nastavnoga procesa niti se postiže visok stupanj automatizacije u uporabi engleskoga jezika (Doiz i Lasagabaster 2017), što je jedan od ciljeva studijskih programa na engleskome jeziku. Neki ispitanici ističu da ni neadekvatna razina engleskoga ne bi trebala biti razlog prebacivanju na hrvatski jezik. Nastavu bi trebalo održavati na engleskome jeziku kako bi i nastavnici i studenti što više bili izloženi ciljnome jeziku.

Prvo istraživanje provedeno među nastavnicima Sveučilišta u Rijeci (Drljača Margić i Vodopija-Krstanović 2015) pokazalo je svojevrzni paradoks u stavovima nastavnoga kadra. Rezultati su pokazali da nastavnici na prisutnost međunarodnih studenata gledaju kao na ključan preduvjet za implementaciju engleskoga kao jezika visokoškolske nastave. Autorice to opisuju kao „kvaku 22” jer su upravo programi na engleskome potrebni da bi hrvatsko visokoškolsko obrazovanje bilo međunarodno privlačno i omogućiti-

lo stranim studentima studiranje na jeziku koji danas ima status akademske *lingue francae*. Takvo razmišljanje upućuje i na to da se na EJVIN gleda kao na edukacijsku inovaciju koja se uvodi isključivo za strane studente (usp. Doiz, Lasagabaster i Sierra 2011), što je djelomično u suprotnosti sa svrhom uvođenja studijskih programa na engleskome, kojima su ciljna populacija i domaći studenti koji žele studirati na engleskome i na većini kojih dominiraju upravo domaći studenti. Nastavnici koji su sudjelovali u ovoj studiji, naprotiv, uzimaju domaće studente u obzir, što je vidljivo iz toga da dvije trećine ispitanika odobrava povremenu uporabu hrvatskoga jezika na nastavi, posebice radi upoznavanja domaćih studenata s terminologijom na hrvatskome jeziku. Mogući je razlog tome to što skupinu ispitanika u ovome istraživanju čine nastavnici koji pohađaju program cjeloživotnoga obrazovanja zajedno s onima koji imaju iskustva u držanju nastave na engleskome jeziku koju pretežito pohađaju domaći studenti. Čak i oni koji drže kolegije na engleskome jeziku namijenjene stranim studentima na razmjeni znaju da na te kolegije mogu uključiti i domaće studente (i to čine kad god domaći studenti na to pristanu) te pretpostavljaju da će broj domaćih studenata zainteresiranih za slušanje i polaganje pojedinih predmeta na engleskome rasti.

Jedan od ispitanika navodi da bi se zahtjevniji dijelovi programa mogli predavati na hrvatskome i engleskome jeziku. Iako on to ističe sa svrhom boljšega objašnjenja i razumijevanja gradiva, takav se pristup smatra korisnim i za očuvanje (prestiza) materinskoga jezika te, uopće, akademske višejezičnosti. Naime, Preisler (2005) predlaže da se s ciljem daljnjega razvoja nacionalnoga jezika u visokostatusnim domenama, kao što je visokoškolsko obrazovanje, najvažniji dijelovi određenoga programa drže paralelno na oba jezika. Takva strategija međutim otvara pitanja: bi li nastavnici bili voljni određene dijelove gradiva predstaviti na dva jezika i kako bi se to odražavalo na njihovu normu, bi li studenti bili voljni slušati isto gradivo na dva jezika i kako bi se to odražavalo na njihovu opterećenost, posebice u odnosu na strane studente, te bi li se takva praksa smatrala praktičnom, isplativom i izvedivom (Drljača Margić i Vodopija-Krstanović 2015).

Većina ispitanika smatra da bi uporabu engleskoga jezika trebalo propisati, što uvelike proizlazi iz percepcije da se pitanje odnosi na razinu engleskih jezičnih vještina koje bi nastavnici (i studenti) trebali imati kako bi uspješno sudjelovali u programima na kojima se nastava drži na engleskome jeziku. Što se pak tiče prebacivanja jezičnih kodova, većina smatra da bi ono trebalo biti diskrecijsko pravo pojedinoga nastavnika, pod uvjetom da se uporabi hrvatskoga jezika pristupa kritički. Zanimljivo je primijetiti da su nastavnici koji nemaju iskustva u držanju nastave na engleskome jeziku otvoreniji prema praksi prebacivanja jezičnih kodova nego što su to nastavnici koji imaju takvo iskustvo. Razlog tome mogao bi se pronaći u činjenici da prvi nisu iskusili pritisak očekivanja isključive uporabe engleskoga na tako koncipiranim programima.

6. Zaključak

Iako neki autori potiču kritičko preispitivanje jednojezične politike te promišljanje višejezičnosti kao norme koja ima svoje kontekste i svoju svrhu (usp. Lewis, Jones i Baker 2012; Mazak 2017), u višejezičnoj učionici takva je praksa teško provediva. Višejezična učionica nudi bogatstvo kulturne heterogenosti i širine jezičnoga repertoara, ali je za interakciju i prijenos informacija ključan zajednički nazivnik, koji studenti i nastavnici u najvećem broju slučajeva nalaze u engleskome jeziku. Nedvojbeno je da bi bilo dobro da studenti koji studiraju na engleskome jeziku poznaju terminologiju i na svom prvom jeziku (pa i drugim jezicima), ali je teško ostvarivo zadovoljiti takve potrebe u učionici u kojoj su prisutni studenti iz različitih jezičnih miljea. Čak i ako nastavnik ima volje i pronalazi način kako uklopiti terminologiju na drugim jezicima u nastavu, pitanje je poznaje li on termine na relevantnim jezicima i vlada li semantičkim nijansama. Za domaće se studente može održavati kolegij na kojemu se razvijaju jezične vještine za akademske potrebe na prvome jeziku tih studenata, ali pritom, ovisno o perspektivi, strani studenti ostaju zakinuti za tu mogućnost ili bivaju oslobođeni dodatne obaveze, ili se pak domaćim studentima nameće nešto što oni ne žele ili ne smatraju potrebnim. Istraživanja usto pokazuju da domaći studenti u različitim kontekstima imaju različita očekivanja. Carroll i van den Hoven (2017) ističu kako studenti u visokoškolskome obrazovanju u Ujedinjenim Arapskim Emiratima očekuju da se nastavnici povremeno koriste arapskim kako bi bolje svladali gradivo, iako implicitna jezična politika zahtijeva isključivu uporabu engleskoga jezika, dok Doiz i Lasagabaster (2017) navode da studenti u Baskiji ne očekuju niti žele prebacivanje jezičnih kodova u nastavi.

Uporabu jezika u okviru EJVIN-a teško je propisati. Ona ovisi o kontekstu i potrebama studenata i nastavnika te je, kao i većina nastavnih aspekata, prepuštena procjeni i odluci samoga predmetnog nastavnika o tome je li, kada i u kojoj mjeri prebacivanje jezičnih kodova primjereno i potrebno. Ovisi, dakako, i o tome kako je zamišljena nastava u kojoj se integrirano uče jezik i sadržaj: treba li engleski dominirati kao nastavni jezik ili potpuno isključivati druge jezike iz uporabe, ili je pak nastava zamišljena kao okružje u kojemu je i engleski medij prijenosa informacija i nastavne interakcije. Ovisi naposljetku i o orijentiranosti na sam jezik, odnosno definiranosti jezika kroz ishode učenja, gdje utopljenost u jezik (engl. *language immersion*) doprinosi učinkovitosti ovladavanja stranim jezikom. Ako je studijski program osmišljen kao program na kojemu se nastava odvija na engleskome jeziku, koji je kao takav otvoren za strane i domaće studente, i ako mu je cilj da se uz sadržaj usvaja i jezik, što i je svrha EJVIN-a te njegova najčešće percipirana prednost (usp. Drljača Margić i Vodopija-Krstanović 2017), prebacivanje na druge jezike treba biti plansko i svrhovito te prilagođeno karakteru i potrebama studenata. Drugim riječima, u višejezičnoj učionici u hrvatskome visokoškolskom kon-

tekstu nastavnici bi se trebali koristiti engleskim jezikom, koji svi studenti razumiju, što ne isključuje upoznavanje domaćih, ali i stranih studenata s terminologijom na hrvatskome jeziku. Preporučljivo je da nastavnici prevedu termine na hrvatski jezik u okviru predavanja ili za studente pripreme glosare koji sadrže relevantnu terminologiju na engleskome i hrvatskome jeziku.

Literatura

- Auer, Peter, „A postscript: Code-switching and social identity”, *Journal of Pragmatics* 37/3, 2005., str. 403–410.
- Barker, Sally, Brown, Brian, *Rethinking universities: The social functions of higher education*, Continuum, London – New York, 2007.
- Barnard, Roger, McLellan, James (ur.), *Codeswitching in university English-medium classes: Asian perspectives*, Multilingual Matters, Bristol, 2014.
- Byun, Kiyong, Chu, Huijung, Kim, Minjung, Park, Innwoo, Kim, Suhong, Jung, Juyoung, „English-medium teaching in Korean higher education: Policy debates and reality”, *Higher Education* 62/4, 2011., str. 431–449.
- Carroll, Kevin S., van den Hoven, Melanie, „Translanguaging within higher education in the United Arab Emirates”, u: *Translanguaging in higher education: Beyond monolingual ideologies*, ur. Mazak, Catherine M., Carroll, Kevin S., Multilingual Matters, Bristol – Blue Ridge Summit, 2017., str. 141–156.
- Doiz, Aintzane, Lasagabaster, David, „Teachers’ beliefs about translanguaging practices”, u: *Translanguaging in higher education: Beyond monolingual ideologies*, ur. Mazak, Catherine M., Carroll, Kevin S., Multilingual Matters, Bristol – Blue Ridge Summit, 2017., str. 157–176.
- Doiz, Aintzane, Lasagabaster, David, Sierra, Juan Manuel, „Internationalisation, multilingualism and English-medium instruction”, *World Englishes* 30/3, 2011., str. 345–359.
- Drljača Margić, Branka, Vodopija-Krstanović, Irena, „Introducing EMI at a Croatian university: Can we bridge the gap between global emerging trends and local challenges?”, u: *English-medium instruction in European higher education. English in Europe* 3, ur. Dimova, Slobodanka, Hultgren, Anna Kristina, Jensen, Christian, Walter de Gruyter, Berlin – Boston, 2015., str. 43–63.
- Drljača Margić, Branka, Vodopija-Krstanović, Irena, *Uncovering English-medium instruction: Glocal issues in higher education*, Peter Lang, Frankfurt am Main, 2017.
- Duff, Patricia, „The discursive co-construction of knowledge, identity, and difference: An ethnography of communication in the high school mainstream”, *Applied Linguistics* 23/3, 2002., str. 289–322.

- García, Ofelia, *Bilingual education in the 21st century: A global perspective*, Wiley/Blackwell, Malden, MA, 2009.
- Graddol, David, *English next*, The British Council, 2006.
- Lasagabaster, David, „Multilingual language policy: Is it becoming a misnomer at university level?“, u: *English-medium instruction in European higher education. English in Europe 3*, ur. Dimova, Slobodanka, Hultgren, Anna Kristina, Jensen, Christian, Walter de Gruyter, Berlin – Boston, 2015., str. 115–134.
- Lewis, Gwyn, Jones, Bryn, Baker, Colin, „Translanguaging: Origins and development from school to street and beyond“, *Educational Research and Evaluation: An International Journal on Theory and Practice* 18/7, 2012., str. 641–654.
- Lin, Angel M.Y., „The identity game and discursive struggles of everyday life: An introduction“, u: *Problematizing identity: Everyday struggles in language, culture, and education*, ur. Lin, Angel M.Y., Lawrence Erlbaum Associates, New York – London, 2008., str. 1–10.
- Mazak, Catherine M., „Introduction: Theorizing translanguaging practices in higher education“, u: *Translanguaging in higher education: Beyond monolingual ideologies*, ur. Mazak, Catherine M., Carroll, Kevin S., Multilingual Matters, Bristol – Blue Ridge Summit, 2017., str. 1–10.
- O'Dowd, Robert, „The training and accreditation of teachers for English medium instruction: A survey of European universities“, *SGroup News Bulletin* 132, 2015., http://sgroup.be/sites/default/files/EMI%20Survey_Report_ODowd.pdf (datum pristupa: 16. lipnja 2017.).
- Poljaković, Ivan, „Using the first language in the ESP classroom at university level“, u: *Metodologija i primjena lingvističkih istraživanja: zbornik radova s međunarodnoga znanstvenoga skupa Hrvatskoga društva za primijenjenu lingvistiku održanoga od 24. do 26. travnja 2015. godine u Zadru*, ur. Udier, Sanda Lucija, Cergol Kovačević, Kristina, Srednja Europa i HDPL, Zagreb, 2016., str. 337–347.
- Preisler, Bent, „Deconstructing ‘the domain of science’ as a sociolinguistic entity in EFL societies: The relationship between English and Danish in higher education and research“, u: *The consequences of mobility*, ur. Preisler, Bent, Fabricius, Anne, Haberland, Hartmut, Kjærbeck, Susanne, Risager, Karen, Roskilde University, Department of Language and Culture, Roskilde, 2005., str. 238–248.
- Tollefson, James W., Tsui, Amy B. M., „The centrality of medium-of-instruction policy in sociopolitical processes“, u: *Medium of instruction policies: Which agenda? Whose agenda?*, ur. Tollefson, James W., Tsui, Amy B. M., Lawrence Erlbaum Associates, Mahwah, NJ, 2004., str. 1–20.

- Wilkinson, Robert, „Contrasting attitudes towards a bilingual institutional language policy under internationalization“, *Fachsprache* 36/1-2, 2014., str. 11–29.

Summary

Branka Drljača Margić

TRANSLANGUAGING IN HIGHER EDUCATION: UNIVERSITY TEACHERS' ATTITUDES AND EXPERIENCES

In the last thirty years there has been a significant increase in English-medium study programmes in European higher education. The focus of the present study is one aspect of English-medium instruction (EMI) – codeswitching or translanguaging in class. The study aims to investigate teachers' attitudes towards translanguaging in class, primarily code switching between English and Croatian, their experiences of this language practice as well as the reasons for and ways of using the Croatian language among teachers and students. The participants in the study were also asked to express their opinion on university language policy: whether it should prescribe the use of language(s) in EMI and how. The data were collected by means of a questionnaire from 21 teachers from ten constituent institutions of Rijeka University. The results indicate that most teachers are open to occasional translanguaging in the classroom, particularly to familiarise home students with Croatian terminology, but also to compensate for insufficiently developed English language skills and to further elaborate on the content. However, the minority of the participants do not approve of translanguaging because it reduces exposure to the target language. As for language stipulation in EMI, the majority of the participants support the (almost) exclusive use of English and the introduction of English language proficiency requirement. Most teachers with experience of EMI do not use Croatian in class, primarily due to the presence of foreign students. The author concludes that translanguaging in EMI is difficult to implement because of student language heterogeneity, while in language homogenous classes, it should be purposeful and well thought out.

Keywords: English-medium instruction; translanguaging; language policy; university teachers; attitudes; experiences

ŽELJKA FINK

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
zfink@ffzg.hr

TKO SE SAKRIO U MIŠJU RUPU? (Hrvatski frazemi s komponentama sa značenjem nastambe ili prostorije u kojoj žive životinje)¹

UDK: 811.163.42'373.7

Izvorni znanstveni članak

Tema rada odnosi se na relativno malenu skupinu hrvatskih animalističkih frazema koji u svojem sastavu imaju komponente sa značenjem nastambe ili prostorije u kojoj žive životinje: brlog, gnijezdo, mravinjak, osinjak, rupa; golubinjak, kokošinjac, košnica, svinjac, štala. Frazemi su podijeljeni u devet skupina prema semantičkom kriteriju pri čemu se uzima u obzir motivacijski element iz dubinske strukture frazema i njegov utjecaj na formiranje značenja frazema, s jedne, a izdvaja se i osnovni semantički element unutar frazemske značenja, s druge strane. Skupine su temeljene na sljedećim elementima: (1) opasnost i neugodne posljedice, (2) malen i skučen prostor, (3) sputanost i osjećaj zarobljenosti, (4) neurednost i nečistoća, (5) neugodan miris, (6) zaštićenost i nedodirljivost, (7) obitelj, (8) gužva i žamor, (9) neuredna kosa; vrsta punde.

Ključne riječi:
hrvatski jezik;
animalistička frazeologija;
zoonimi; animalizmi;
frazemi s komponentama
sa značenjem nastambe ili
prostorije za životinje
(brlog, gnijezdo,
mravinjak, osinjak, rupa;
golubinjak, kokošinjac,
košnica, svinjac, štala)

1. Jedna od najbrojnijih skupina hrvatskih frazema sadrži komponente koje se na različite načine odnose na životinje. To su u prvom redu zoonimi, npr. *gušter*, *morska medvjedica* (*sunčati se kao gušter*, *zaštićen kao morska medvjedica*), zoonimske izvedenice, npr. *nojevski* (*nojevska politika*), zoosomatske sastavnice, npr. *dlaka* (*ići uz dlaku* <komu, čemu>), zajednice životinja iste vrste, npr. *jato* (*živjeti u jatu*) te komponente povezane sa svijetom životinja: staništa, npr. *džungla* (*zakon džungle*), nastambe, npr. *krletka* (*osjećati se kao u krletci*), pribor za životinje, npr. *rudo*, *uzda* (*trčati* (*istrčavati*, *zalijetati se*) *pred rudo*, *držati na uzdi* koga, što) itd.

¹ Rad je napisan u okviru projekta *Primjena frazeološke teorije u frazeografiji* (br. 4054) koji financira Hrvatska zaklada za znanost.

2. U ovom će radu biti predstavljena nevelika skupina hrvatskih frazema u sastavu koje su animalističke komponente sa značenjem neke nastambe ili prostorije za životinje. U dijelu je slučajeva riječ o (najčešće) privremenim nastambama u zemlji, na ili u drvetu, odnosno na drugim skrivenim i zaštićenim mjestima (*brlog, gnijezdo, mravinjak, osinjak, rupa*), dok dio sastavnica predstavlja prostorije ili nastambe koje je za domaće životinje, za golubove ili pčele izgradio čovjek (*golubinjak, kokošinjac, košnica, svinjac, štala*). Dvije se sastavnice odnose na rešetkama ili žicom ograđen prostor za držanje životinja koji sprečava njihovo slobodno i nesmetano kretanje izvan toga prostora: *kavez i krletka*². U korpusu navedene skupine frazema izdvajaju se oni u sastavu kojih su, uz neku vrstu nastambe ili prostorije za držanje životinja, i zoonimske sastavnice ili njihove izvedenice (npr. *zaštićen kao medvjed u brlogu, dirnuti / dirati (taknuti) u zmijsko gnijezdo*), dok dio frazema sadrži isključivo animalističku sastavnicu sa značenjem nastambe ili prostorije za držanje životinja (npr. *kao u štali je <gdje>*). Od zoonima ili njihovih izvedenica u radu se potvrđuju entomonimske sastavnice (*osa, stršljen*), gmazovi (*guja, zmija*) i sisavci (*medvjed, miš*). Napominjemo da su u rad uključeni frazemi koji su u manjoj ili većoj mjeri u aktivnoj upotrebi u suvremenom hrvatskom jeziku i koji se susreću u suvremenim tekstovima. Ispisani su iz *Rječnika hrvatskih animalističkih frazema* (2017) i iz *Hrvatskoga frazeološkog rječnika* (2014).

3. Frazemi su podijeljeni u devet skupina prema semantičkom kriteriju pri čemu se uzima u obzir motivacijski element iz dubinske strukture frazema i njegov utjecaj na formiranje značenja frazema, s jedne, a izdvaja se i osnovni semantički element unutar frazetskoga značenja, s druge strane. Pojedine skupine uključuju različite vrste nastambi ili prostorija za obitavanje životinja, a ponekad i više zoonima ili njihovih izvedenica.

3.1. Opasnost i/ili neugodne posljedice

U prvoj se skupini frazema, koja se dalje dijeli u tri podskupine, rabi sastavnica *gnijezdo* povezana u sintagmu s pridjevskim zoonimom (*gujino gnijezdo, zmijsko gnijezdo, osinje gnijezdo, stršljenovo gnijezdo*) pri čemu se dvije pridjevske komponente odnose na gmaza, a druge dvije na kukce. Umjesto sintagme *osinje gnijezdo* u sastavu dvaju frazema pojavljuje se leksički sinonim *osinjak*. Bez obzira o kojem je zoonimu riječ, sva gnijezda (gledamo li dubinsku strukturu frazema) predstavljaju realnu opasnost za onoga tko u

² U posljednju se skupinu do određene mjere može uključiti i *golubinjak* uzme li se u obzir da dio golubara ptice drži u zatočeništvu, ali ih dio, osobito oni koji se bave uzgojem sportskih golubova, redovito pušta da lete.

Kad je pak riječ o kavezima i krletkama, neke se životinje (npr. ptice) ipak povremeno puštaju iz njih, ali osnovna je ideja tih dviju vrsti nastambe upravo zatočeništvo.

njih želi zaviriti ili ih dodirnuti. To je motiviralo značenje frazema pa je kod svih triju podskupina prisutan sem opasnosti i/ili neugodnih posljedica i svi su izrazito negativno konotirani. Najfrekventniji su u upotrebi zoonimi *osinji* i *osinjak*, dok se drugi rjeđe potvrđuju u suvremenim tekstovima i govoru.

3.1.1. Prvu podskupinu čine dva imenička frazema – *osinje gnijezdo* i *zmijsko gnijezdo* – s jednakim značenjem. Prvi se aspekt značenja odnosi na neko opasno i nesigurno mjesto, dok je drugi aspekt dobio dodatni semantički pomak pa je riječ grupi opasnih ljudi koji nam mogu i (možda) žele nanijeti zlo. Usp. primjere upotrebe:

Falcon se nalazi na granici SAD-a i Meksika i poznat je kao mjesto operiranja meksičkih pirata. To je osinje gnijezdo bande Los Zetas, izjavili su dužnosnici. (Jutarnji list, 13. 10. 2010)

„Sve smo zabrinutiji. To je zmijsko gnijezdo u koje se džihadisti vraćaju, u kojem se naoružavaju i regrutiraju nove borce”, rekao je Jean-Yves Le Drian u intervjuu čiji je transkript od ministarstva dobio Reuters. (index.hr, 7. 4. 2014)

3.1.2. Druga podskupina sadrži pet glagolskih frazema s različitim zoonimima, ali, bez obzira na to, frazetsko im je značenje zajedničko. To su sljedeće jedinice: *dirnuti / dirati (taknuti) u osinje gnijezdo, dirnuti / dirati (taknuti) u osinjak <čega>, dirnuti / dirati (taknuti) u stršljenovo gnijezdo, dirnuti / dirati (taknuti) u gujino gnijezdo, dirnuti / dirati (taknuti) u zmijsko gnijezdo*. Sve su motivirane slikom dodirivanja gnijezda s kukcima ili gmazovima koji su, kako bi obranili svoje potomstvo i mjesto u kojem obitavaju, izuzetno opasni i spremni na napad³. Frazetsko značenje uključuje različite oblike negativnih reakcija koje osoba može doživjeti u doticaju s osjetljivim mjestom ili područjem, s jedne strane, ili u kontaktu s potencijalno opasnim ljudima, s druge: ‘izazvati / izazivati neugodne posljedice, svojim postupkom navući / navlačiti na sebe neugodnosti (opasnost i sl.)’. Navodimo primjere upotrebe:

Svjesno ili ne, Ciprijan je ovim dirnuo u osinje gnijezdo. Cijeli grad je znao da se žena gradskog kneza Guida Manina, Livija, potajno sastaje s mladim konjičkim kapetanom Barbarom. (HFR 2014, Brešan)

Ako čelnici klubova i mediji neprestano bruje o kojekakvim malverzacijama, a nitko ne želi taknuti u osinjak, evidentno je da mnogima

³ Kad je riječ o gnijezdima s kukcima, opasnost je realna uzme li se u obzir da u njima živi između 3000 i 5000 jedinki.

savjest nije čista. sportske.jutarnji.hr/snarhiva/hrvoje-kurtovic-nitko-nije-spreman...u-osinjak/4326417/ (pristupljeno 26. 10. 2017.)

3.1.3. Za razliku od prethodne podskupine u kojoj se najčešće samoinicijativno i svojevóljno ulazi u osjetljivo i/ili opasno područje i neugodnu situaciju, glagolske komponente frazema treće podskupine (*pasti* i *upasti*) sugeriraju da se osoba slučajno i neočekivano našla u lošim okolnostima. Frazemi *pasti* (*upasti*) u *zmijsko gnijezdo*, *pasti* (*upasti*) u *osinje gnijezdo*, *pasti* (*upasti*) u *osinjak* imaju značenje 'naći se u neprilici (neprijateljskom okruženju, teškom i opasnom položaju)'. Usp. primjere upotrebe:

Ritmička gimnastika – ubij me odmah! Fren dica i ja se upisale i upale u zmijsko gnijezdo. Tamo su bile valjda sve one cure iz grada koje smo prezirale jer su bile ona najgora vrsta umišljenih. Bile par puta i nikad više. <http://www.forum-opp.com/index.php?topic=15803.10;wap2> (pristupljeno 26. 10. 2017.)

Susjedi su bili vrlo susretljivi prema nama i nismo ni slutili da su krijumčari te da ćemo pasti u njihovo zmijsko gnijezdo. (RHAF)

Ne volim svoj posao, ne volim ljude s kojima radim, imam dojam da sam upala u osinjak, nikom ne mogu vjerovat da bi mi pomogao ili pametno me savjetovao. <https://www.coolinarika.com/forum/zdravlje/dijete-i-mrsavljenje/50126/?page=4> (pristupljeno 26. 10. 2017.)

U sebi rastrgan, podvojen između pristanka i odbijanja, između radoznalosti i straha upao je u osinjak, izložio se opasnosti koja je bila veća od njegove snage. www.blagoslov.com/files/S.%20Pavin%20-%20Sloboda%20za%20ljubav.pdf (pristupljeno 13. 2. 2018.)

3.2. Malen i skučen prostor

U frazemima druge skupine rabe se animalističke komponente sa zajedničkim značenjem malenog i skučenog prostora i ono je sudjelovalo u formiranju značenja frazema koji su dobili dodatnu semantičku preobliku.

Značenje dvaju glagolskih frazema (*živjeti u golubinjaku* i *živjeti <kao> u krletci*) i imeničkog (*mišja rupa*) motivirano je realnom slikom prostorne skučenosti kojoj se pristupa s različitih strana.

Golubinjak (ili golubarnik) je prostor za golubove u obliku kaveza koji mora zadovoljiti prilično visoke kriterije kako bi se ptice u njemu dobro osjećale. Bez obzira na tu činjenicu, u njemu živi relativno velik broj ptica pa bismo, sa stanovišta ljudskoga poimanja optimalne kvadrature stambenoga prostora, mogli reći da se radi o skučenom prostoru. Frazem *živjeti u golubi-*

njaku ('živjeti u malenom i skučenom prostoru') obično se odnosi na nevelik stan u potkrovlju što je pak motivirano činjenicom da su golubinjaci često smješteni na krovovima zgrada.

S druge strane, u krletke različitih dimenzija, boja i oblika nastanjujemo neke vrste životinja, najčešće su to male ili manje ptice (kanarinci, papige) i sisavci (hrčci, zamorci, vjeverice). Iako je većina takvih kućnih ljubimaca rođena u zatočeništvu i ne poznaje slobodan i nesputan način života, realna je činjenica da im krletka ne pruža dovoljnu mogućnost za kretanje. Stoga se krletke općenito percipiraju kao malen i skučen prostor što se onda prenosi i na površinom male stambene prostore, pa poredbeni frazem *živjeti <kao> u krletci* ima značenje 'živjeti u malenom i skučenom prostoru'.

Za razliku od golubinjaka i krletki koje za životinje izrađuje čovjek, rupe kopaju same životinje. One im služe kao nastamba, u njima borave, sklanjaju se i štite od neprijatelja i mogućih opasnih situacija. Ponekad u rupi živi samo jedna životinja, a ponekad i cijele obitelji. U hrvatskom se jeziku rabi imenički frazem *mišja rupa*⁴ u sastavu kojega je i zoonimska pridjevska komponenta. Zašto je izabran baš miš? Miševi su ljudima odavno poznati, ti su mali glodavci živjeli u njihovoj blizini, po kućama, ostavama ili skladištima hrane. Stoga se može pretpostaviti da je frazem motiviran upravo kućnim miševima⁵. Ljudi su ih prepoznali kao štetočine i, promatrajući njihov način života, vidjeli kako se ponašaju u različitim situacijama. Kad se nađu u životnoj opasnosti, kućni se miševi skrivaju u malene rupe⁶. Sve su te činjenice utjecale na formiranje značenja frazema *mišja rupa* koji se prvenstveno odnosi na malen i skučen prostor, ali i na prostor za osobe kojima je potrebno utočište, tišina i određen oblik izolacije. Navedeni se aspekt značenja vrlo često dopunjava i dodatnim semom skrovišta, mjesta u kojem se iz nekog razloga moramo pritajiti. Usp. primjere upotrebe:

„HTV-u smo prava, status i obraz branili žestoko dok su neki drugi šutjeli i bili u mišjoj rupi, a sada smatramo da je realno, pošteno i pragmatično pomoći i onima koji žive samo od tržišta i ni od čega drugoga, uz ogradu da ćemo pratiti kretanja na tržištu i u skladu s

⁴ Ta se nastamba upotrebljava znatno češće od dviju prethodno spomenutih u ovoj skupini.

⁵ Kućni miš je najrasprostranjeniji sisavac (osim ljudi). Živi u obiteljskoj skupini sastavljenoj od dominantnog mužjaka i nekoliko ženki.

⁶ Ne žive sve vrste miševa u rupama i to je, čini se, posredan dokaz da je frazem temeljen na životu kućnih miševa. Tako, npr., patuljasti miševi grade kuglasto gnijezdo između vlati žita, dok se prugasti poljski miš zadržava na vlažnim livadama i rubovima šuma s grmljem, bjelonogi pak miš živi u malom brlogu ili zaklonu ispod korijenja drveća, srušenog stabla ili u guštiku.

tim predlagati odluke”, izjavio je predsjednik SDP-a. [http://www.monitor.hr/clanci/milanovic-o-presudi-u-aferi-kamioni-i-zakonu-o-hrt-u/43143/](http://www.monitor.hr/clanci/milanovic-o-presudi-u-afери-kamioni-i-zakonu-o-hrt-u/43143/) (pristupljeno 24. 10. 2017.)

Radikalni islam ima cilj uništiti našu civilizaciju i ne smijemo biti u mišjoj rupi i moramo biti dio antiterorističke koalicije”, rekao je Granić. <https://direktno.hr/.../ne-smijemo-biti-u-mišjoj-rupi-moramo-biti-dio-antiteroristicke-k...> (pristupljeno 24. 10. 2017.)

Na temelju imeničkoga frazema razvili su se i glagolski. Značenje prvoga govori o osobi (ili o osobama) koja se iz različitih razloga želi pritajiti, povući se ili koja pak kukavički bježi od neugodne situacije ili od potencijalne opasnosti pri čemu se implicira da se takva osoba skriva u nekom malenom, izoliranom i zaštićenom prostoru: *sakriti se (zavući se / zavlačiti se, pobjeći) u mišju rupu*. Usp. primjere upotrebe:

Tisuće je bilo trenutaka kada sam htjela pobjeći u mišju rupu i da me nitko ništa ne pita. blog.dnevnik.hr/semiramidinvt/2012/01/index (pristupljeno 26. 10. 2017.)

Prošle sezone su nas u Zaprešiću svladali 1:0, znaju igrati nogomet i očekujem neizvjesnu utakmicu. Nećemo se sakriti u mišju rupu, napast ćemo Inter i tražiti bodove, to se od nas uvijek očekuje. sportnet.rtl.hr/.../krsticevic-necemo-se-sakriti-u-mišju-rupu-inter-je-dobar-ali-mi-zelimo-... (pristupljeno 24. 10. 2017.)

Za razliku od navedenoga, u glagolskom se frazemu *stjerati u mišju rupu* koga dovode u suodnos dvije osobe, dvije strane, pri čemu jedna manjim ili većim stupnjem agresije pokušava potisnuti ili nadvladati drugu. I opet se implicira da bi se „protjerana” osoba trebala ugarati u malen i skučen prostor u kojem bi se osjećala bespomoćnom i iz kojega ne bi više mogla djelovati. Usp. primjer upotrebe:

„Ovo je jedini medij koji nije privatiziran i može biti objektivan, a mi smo na putu da prokockamo tu priliku i svoj posao”, kazala je Maja Sever i dodala kako je u zadnje 2 godine politika kuće dovesti mlade, neiskusne novinare jer se njima lakše manipulira. „Mi koji mislimo svojom glavom i nismo korumpirani, mi smo stjerani u mišju rupu”, zaključila je. www.index.hr/xmag/clanak/maja-sever...stjerani-su-u-mišju-rupu/465651.aspx (pristupljeno 24. 10. 2017.)

3.3. Sputanost i osjećaj zarobljenosti

Osnovno se značenje treće skupine frazema odnosi na sputanost i na osjećaj zarobljenosti što je motivirano skućenim, premalnim životnim prostorom koji onemogućava slobodu i nesmetanost kretanja. Dakle, sputanost i osjećaj zarobljenosti mogu se shvatiti kao posljedica života u skućenom prostoru. Oba se semantička elementa potvrđuju u sastavnici C-dijela triju trodijelnih glagolskih poredbenih frazema – *krletka* i *kavez*: *osjećati se kao u kavezu, biti kao u krletci* (značenje obaju ‘osjećati se sputano (zarobljeno)’⁷) te *živjeti kao u kavezu* (‘živjeti sputano (zarobljeno), živjeti u teškim uvjetima’). Usp. primjere upotrebe:

Ne možete biti sve svom partneru i zašto biste uopće željeli biti? To je ionako iscrpljujuće i na kraju ćete se osjećati kao u kavezu. Svatko treba imati slobodu da bude što jest, a da opet uživate što imate jedno drugo. zivim.hr/volim/20-znakova-da-ste-u-sretnoj-ljubavnoj-vezi/ (pristupljeno 28. 10. 2017.)

Nekadašnji američki predsjednik Jimmy Carter tijekom svojeg posjeta Siriji osvrnuo se na uvjete u kojima žive Palestinci u Pojasu Gaze. „Oni ondje žive kao u kavezu”, rekao je Carter i dodao kako Hamas mora biti uključen u napore da se u tom području postigne dugoročni mir. www.index.hr (pristupljeno 28. 10. 2017.)

Ovoj se skupini može pridodati i vrlo frekventan frazem *kao lav u kavezu* koji se u kontekstu najčešće veže uz glagole kretanja tipa *hodati, šetati*.⁸ Pođemo li od činjenice da je lavu⁹ u za njega neprirodno malenom prostoru kaveza onemogućeno slobodno kretanje (što sugerira slika u C-dijelu frazema), način njegova raznosmjernoga kretanja u skućenim uvjetima čovjek percipira kao izražavanje nemira i razdražljivost. Stoga frazemska značenja ima dva aspekta – jedan se odnosi na čovjekovo stanje nerвозe i razdraženosti koje se manifestira uzrujanim kretanjem u različitim smjerovima. Usp. primjere upotrebe:

Novinari imaju pravo samo na 15 minuta. Prvi izlazi Srećko Katanec. Markantna figura, naočale, trenirka i „zdravo” hrvatskim novinarima. Ne voli da smo tu i zato nervozno šeće kao lav u kavezu. (Jutarnji list, 13. 11. 2007)

⁷ Iako se u dubinskoj strukturi kreće od skućenog prostora, primjeri upotrebe frazema potvrđuju da nije uvijek riječ o realnom prostoru.

⁸ Za razliku od prethodnih jedinica ovdje je uključen i zoonim i animalizam.

⁹ Opširnije o simbolici lava v. npr. u Barčot 2017: 110–115.

Još prije nekoliko mjeseci sam paradirala važno s električnom cigaretom u ruci koja mi, onako usput, nimalo ne stoji. Kao lav u kavezu hodam tako po sobi s jedne strane na drugu i gledam se u ogledalo. www.index.hr (pristupljeno 28. 10. 2017.)

Iz navedenih se dvaju primjera upotrebe vidi da se frazem, bez obzira na komponentu *lav*, može rabiti i za osobu muškoga, i za osobu ženskoga spola, što bi značilo da nije rodno ograničen¹⁰. Moguće je ipak u nekim tekstovima potvrditi i komponentu *lavica*¹¹. Usp. primjer upotrebe:

Hodala je po sobi kao lavica u kavezu. Nije znala šta bi radila, pa je samo nasumice izvlačila odjeću iz ormara, isprobavala je i bacala po sobi. blog.dnevnik.hr/zabranjenaljubav/5/2009/06/1626379991/chapter-4-pomirenje.2.html (pristupljeno 28. 10. 2017.)

Prvi se aspekt značenja ('nervozno, nemirno') rabi i s glagolom *osjećati se*, usp. primjer upotrebe:

Ovaj je dio putovanja prolazio brzo, što je posebno odgovaralo našoj „šefici“ koja se već polako počela osjećati kao lav u kavezu. https://www.hamradio.hr/download/casopis/HRS_broj_1_2013_web.pdf (pristupljeno 28. 10. 2017.)

U prethodno se navedenim frazemima sastavnice *kavez* i *krletka* poimaju vrlo negativno što je utjecalo i na negativnu konotaciju samih frazema.

Za razliku od toga, komponenta *kavez* u glagolskim frazemima *živjeti* (*odrasti / odrastati*) u *zlatnom kavezu* i *živjeti (osjećati se) kao ptica u zlatnom kavezu* ulazi u odnos s komponentom *zlatan* koja je, općenito govoreći, pozitivno konotirana. Spoj ovih dviju komponenata daje na prvi pogled proturječnu poruku: komponenta *zlatan* sugerira bogatstvo, odlične uvjete života i dobru situaciju¹², međutim, sastavnica *kavez* upućuje na prividnost dobrih životnih uvjeta i na negativno doživljenu izolaciju. Značenje frazema odnosi se na osobu koja je sputana, nezadovoljna, nesretna te na osobu koja, bez obzira na odlične uvjete u kojima se nalazi, živi izolirano i zbog toga pati. Zanimljivo je da se u dubinskoj strukturi prvoga frazema sugerira da je u kavezu zarobljena osoba, dok se u drugom frazemu rabi zoonim *ptica* što donekle mijenja frazemsku sliku, ali i pojačava dojam. Usp. primjere upotrebe:

¹⁰ Do istog zaključka dolazi i Anita Hrnjak (2014: 7–10) uspoređujući navedeni frazem s ekvivalentnim ruskim kod kojeg je prisutna rodna komponenta.

¹¹ Frazem u navedenom leksičkom sastavu nije registriran u rječnicima.

¹² Opširnije o simbolici zlatne boje i o frazemima s komponentom *zlatan* v. u Hrnjak (2005: 60–64).

Marina joj kaže da je Franco učinio sve da je usreći, ali da ona nije mogla živjeti u zlatnom kavezu. <http://domatv.dnevnik.hr/clanak/rebelde/rebelde-2-7-10-studenog.html> (pristupljeno 28. 10. 2017.)

... pogled na njezino lice otkriva kako ona u svemu tome nikako ne uživa te se osjeća kao ptica u zlatnom kavezu. <https://www.tportal.hr/.../strucnjaci-tvrde-brak-donald-i-melanije-trump-je-u-krizi-20...> (pristupljeno 28. 10. 2017.)

3.4. Neurednost i nečistoća

U četvrtoj se skupini frazemske značenje odnosi na zatvoren i/ili ograđen prostor u kojem vlada neurednost i nečistoća, a temeljeno je na ljudskoj percepciji životinjskih nastambi i prostorija za obitavanje. Frazemi uključuju tri animalizma (*brlog*, *svinjac*, *štala*) koji nose negativnu konotaciju, pa je ona prenesena i na frazeme. *Brlog*, životinjska nastamba u zemlji ili u drvetu, skrivena u stijenama ili pećinama, te germanizam *štala*, gospodarska zgrada u kojoj se drže goveda, nisu u direktnom odnosu s jednom određenom vrstom životinja, dok se *svinjac* povezuje s konkretnom domaćom životinjom koja je kao zoonim također negativno konotirana¹³.

Tri rečenična frazema dvodijelne poredbene strukture (*kao u brlogu je <gdje>*, *kao u svinjcu je <gdje>*, *kao u štali je <gdje>*) uključuju dva aspekta značenja: 'neuredno i prljavo je <gdje>'. Pođemo li od činjenice da tri frazema s trima različitim imeničkim sastavnicama sa značenjem životinjske nastambe imaju jednako značenje, možemo zaključiti da se u ovom slučaju tip nastambe u našoj svijesti relativizira, za nas je bitan samo negativni vizualni doživljaj. Nevažno nam je da u jednoj nastambi žive divlje životinje, u drugima domaće. Usp. primjer upotrebe:

U njihovoj je kući uvijek kao u štali. Ne znam kako mogu živjeti u takvom neredu i prljavštini. (RHAF)

Dio se spomenutih frazema potvrđuje u obliku glagolskih s trodijelnom poredbenom strukturom, npr. *živjeti kao u svinjcu*. Usp. primjer upotrebe:

Za početak, selektiraj i smanji poslove sobarice. Time ti ne predlažem da počneš živjeti kao u svinjcu, ali nemoj organizirati laboratorijski nivo urednosti. www.forum.hr › Društvo › Život u dvoje (pristupljeno 24. 10. 2017.)

¹³ Opširnije o tome v. npr. u Vidović Bolt 2011: 69–71.

Treba svakako spomenuti i višeznačni imenički frazem *Augijeve štale*, koji svoje porijeklo vuče iz mitološke priče o grčkom kralju Augiju čije su staje bile prljave jer, prema legendi, nisu čišćene od postanka svijeta. U jednom ih je danu očistio junak Heraklo preusmjerivši prema njima rijeke Alfej i Penej. U prvom je frazemskom značenju riječ o vrlo prljavom i neurednom mjestu ili prostoriji, a u drugom se pak neurednost, kao drugi aspekt prvoga značenja, prenosi na slabo organizirane poslove u ustanovama. Frazem se potvrđuje i u glagolskom obliku – *očistiti Augijeve štale*. Usp. primjere upotrebe:

Kada bi, dakle, postao zagrebački gradonačelnik, Zoran Milanović odmah bi se suočio s prepunim Augijevim štalama svih mogućih protuzakonskih ili mimozakonskih poslova, za koje bi nadležne državne službe optuživale nikog drugog, nego, prirodno, zagrebačkoga gradonačelnika, predsjednika Socijaldemokratske partije, Zorana Milanovića. (Jutarnji list, 05. 07. 2008)

Najprije je potrebno temeljito očistiti Augijeve štale korumpiranoga hrvatskog pravosuđa, a sve će nakon toga prirodno doći na svoje mjesto. republika.eu/.../hdz-vjeruje-da-je-narod-vesla-siso-pototi-put-prave-zaokret-i-refor... (pristupljeno 28. 10. 2017.)

3.5. Neugodan miris

Sljedeće se frazemsko značenje odnosi na neugodan miris u nekom prostoru. I u ovoj se skupini kao komponente pojavljuju životinjske nastambe *svinjac* i *štala* koje čovjek doživljava kao prostor u kojem se osjeća smrad pa se to prenosi i na druge prostore i prostorije: *smrdi kao u svinjcu* <gdje>, *smrdi kao u štali* <gdje> ('jako smrdi <gdje>, zaudara <gdje>'). Usp. primjere upotrebe:

Udeš u tramvaj a ono smrdi ko u štali, pogotovo sad kad je toplo! <https://www.24sata.hr/lifestyle/agresivnost-i-buka-najgora-su-nocna-mora-javnog-prijevoza-370269/komentari> (pristupljeno 28. 10. 2017.)

Smrdi kao u svinjcu, i to u samom središtu grada već danima. Nije moguće da nitko ne može utvrditi izvor smrada i nešto poduzeti, a ako je tako, onda je to sramota za grad. http://www.osijek031.com/osijek.php?topic_id=27193 (pristupljeno 28. 10. 2017.)

3.6. Zaštićenost i nedodirljivost osobe

Sljedeći poredbeni pridjevski frazem sadrži zoomim *medvjed* i nastambu *brlog*: *zaštićen kao medvjed u brlogu*. Osnovni se značenjski sem odnosi na zaštićenost neke osobe, na njezinu nedodirljivost, što se najčešće povezuje s

osobama na visokom položaju ili funkciji koje, kako se čini, mogu bez bilo kakvih posljedica donositi potencijalno loše odluke, postupati u skladu sa svojim interesima i po svojoj volji ne razmišljajući o mogućem nepovoljnom slijedu događaja u budućnosti. Gledamo li, dakle, samu sliku u C-dijelu frazema, *brlog* predstavlja utočište, mjesto u kojem je životinja zaštićena i ne prijetoj joj nikakva opasnost, što se u frazemskom značenju doživljava kao nedodirljivost neke osobe. Usp. primjer upotrebe:

Taj je zaštićen kao medvjed u brlogu. Ništa se njemu ne može dogoditi dok su „pajdaši“ na vlasti!? <https://www.24sata.hr/news/optuznica-za-hypo-odlucuju-o-skidanju.../komentari> (pristupljeno 28. 10. 2017.)

U aktivnoj su upotrebi u suvremenom hrvatskom jeziku i sinonimi navedenoga frazema u kojima nema nastambe kao komponente, ali je, s druge strane, uključeno teritorijalno određenje, tj. prostor gdje medvjedi žive kao zaštićene životinje: *zaštićen kao medvjed na Plitvicama*, *zaštićen kao lički medvjed*. Rabi se i frazem s naznakom vrste medvjeda: *zaštićen kao mrki medvjed*.

3.7. Osnivanje obitelji

Treba spomenuti i frazem s nastambom *gnijezdo* u svojem sastavu pri čemu se njegovo značenje odnosi na osnivanje obitelji: *saviti gnijezdo* ('osnovati obitelj, stupiti u zajednički život'). Za razliku od frazema prve skupine, ovdje ispred nastambe nema zoonimskih komponenata koje bi bile nositelji negativne konotacije, a sam frazem, mogli bismo reći, ima neka obilježja visokoga stila. Frazem je motiviran životom ptica i gradnjom gnijezda koje služi za odlaganje jaja i odgajanje ptića. Usp. primjer upotrebe:

Trenutno gledaju neka imanja u okolici Los Angelesa, kako bi savili gnijezdo, ispričao je blizak glumičin prijatelj jednom tabloidu. (HFR 2014, N)

3.8. Gužva i žamor

U osmoj su skupini poredbeni frazemi s rečeničnom strukturom, oni uključuju glagolske komponente u A-dijelu i tri različite nastambe u C-dijelu: *vrvi (vrije) kao u košnici* <gdje>, *vrvi (vrije) kao u mravinjaku* <gdje>, *kao u kokošinjcu je* <gdje>, *kao u košnici je* <gdje>, *kao u mravinjaku je* <gdje>, *kao u osinjaku je* <gdje>. Značenje frazema sa sastavnicama *kokošinjac*, *košnica* i *osinjak* je 'velika je gužva (vrev) i žamor <gdje>', mnogo je ljudi koji istodobno govore <gdje>, bučno je <gdje>' iz kojeg je vidljivo da se u značenju realiziraju dva aspekta – istovremena prisutnost mnogih ljudi u premalenom prostoru i buka izazvana činjenicom da oni istovremeno govore, dok se značenje fraze-

ma s komponentom *mravinjak* više odnosi na veliku gužvu¹⁴. Frazemi su negativno konotirani, a svi su motivirani mnogobrojnošću i stalnim kretanjem jedinki (pčela, osa, kokoši i mrava) u malenim nastambama, što vodi prema semantičkom elementu gužve, vreve. Drugi je element značenja vezan za buku i žamor, što je motivirano istovremenim glasanjem kokoši u kokošinju, stalnim zujanjem brojnih osa i pčela koje čovjek doživljava kao neugodno i iritantno. Usp. primjere upotrebe¹⁵:

Prekid sjednice, oduzimanje riječi, upozorenje o neprimjerenom govoru, a sve uz dnevni red o dodjeli gradskih nagrada, tako izgleda današnji rad Gradskog vijeća. Čulo se tako: ovdje je kao u kokošinju. radio.hrt.hr/radio-zadar/clanak/vijece-jednoglasno-zadodijelu...za.../132196/ (pristupljeno 28. 10. 2017.)

Tako npr. na Mjerovu vrilu, vrilo je jučer kao u košnici. Za malo vremena vidjeli smo dva autobusa puna školaraca iz Splita i Solina, a među njih umiješala se i skupina motociklista, u kojoj je bila jedna TV ekipa iz Brazila, potom novinarski tim iz Belgije, direktor Turističke zajednice Amsterdama, nekolicina slovenskih novinara... Ma, baš kao u košnici bilo je i na štandu Turističke zajednice Grada Otočca i u prodavaonici brašna... http://www.glasgacke.hr/?ispis=detalji&novost=1899&kat=70 (pristupljeno 28. 10. 2017.)

Na gradilištima je kao u mravinjaku, sve vrvi od ljudi, skele su na sve strane. https://hr-hr.facebook.com/tomislav.klaric.rh/photos/pcb.../481421822237116/?type... (pristupljeno 28. 10. 2017.)

3.9. Neuredna kosa i vrsta punde

Spomenimo na kraju i višeznačni imenički frazem *gnijezdo na glavi* ('1. neuredna i zamršena kosa; 2. zaležana kosa nakon spavanja; 3. jedan oblik punde') u kojem je komponenta *gnijezdo* upotrijebljena na temelju sličnosti sa ptičjom nastambom. Prva se dva značenja odnose na neurednu kosu, što je u vezi s primitivno izgrađenim gnijezdima iz kojih na sve strane vire grančice i ostale vrste skupljenog materijala. Treće je perifraza za okruglu pundu na vrhu glave koja nas asocira na ljepše i pažljivije formirano gnijezdo. Usp. primjere upotrebe:

¹⁴ U frazemima s komponentama *mravinjak* i *osinjak* prisutan je i značenjski element užurbanosti.

¹⁵ U primjerima upotrebe ponekad se realizira samo jedan aspekt značenja.

Sutra odoh do frizerke da mi riješi gnijezdo na glavi, nadam se da će mi uspjeti i pramenove napraviti... https://www.coolinarika.com/forum/zdravlje/dijete-i-mrsavljenje/50002?page=277 (pristupljeno 28. 10. 2017.)

Kad stavim pjenu, nekad se potrefi da izgleda dobro, međutim efekt traje taj dan, idući dan se probudim s gnijezdom na glavi, jedan dio skroz ravan, drugi mutavo izvijen, treći ukovrčan. http://www.forum.hr/showthread.php?t=815145&page=4 (pristupljeno 28. 10. 2017.)

Gnijezdo na glavi Vanesse Hudges nije njezino najbolje izdanje. U kombinaciji s make-upom izgleda šlampavo i nedorečeno. https://www.tportal.hr/.../ocajne-frizure-koje-ne-smijete-kopirati-na-doceku-2013122... (pristupljeno 28. 10. 2017.)

4. Zaključak. U radu se analizira 40 hrvatskih frazema s komponentama koje se odnose na nastambu ili prostor za životinje. Frazemi su podijeljeni u devet skupina prema semantičkom kriteriju. Neke se nastambe ponavljaju u različitim skupinama, i, što je posebno zanimljivo, ostavljaju različite semantičke tragove na značenje frazema. Tako se, recimo, komponenta *osinjak* nalazi u sastavu frazema sa semom opasnosti i negativnih posljedica te gužve i buke; komponenta *krletka* – u sastavu frazema sa semom malenog i skućenog prostora te osjećaja sputanosti i zarobljenosti; komponente *svinjac* i *štala* – u sastavu frazema sa semom neurednosti i nečistoće te neugodnog mirisa; komponenta *brlog* – u sastavu frazema sa semom zaštićenosti i nedodirljivosti te neurednosti i nečistoće; komponenta *gnijezdo* – u sastavu frazema sa semom osnivanja obitelji te neuredne kose i vrste punde.

Velika većina analiziranih frazema negativno je konotirana što je ponekad posljedica negativne percepcije same nastambe (npr. *svinjac*), a ponekad njihovih realnih negativnih karakteristika (npr. *kavez*).

Literatura

- Anić, Vladimir, *Veliki rječnik hrvatskoga jezika*, Novi Liber, Zagreb, 2003.
- Barčot, Branka, *Lingvokulturologija i zoonimska frazeologija*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2017.
- Fink, Željka, „Entomonimi u frazeologiji hrvatskoga i ruskog jezika”, u: *Riječki filološki dani 5*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci, Rijeka, 2004., str. 139–148.
- HFR 2014 = Menac, Antica, Željka Fink Arsovski, Radomir Venturin, *Hrvatski frazeološki rječnik*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2014.

- Hrnjak, Anita, *Frazemi s bojom kao komponentom (na materijalu hrvatskih i ruskih frazema)*, magistarski rad, rukopis, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2005.
- Hrnjak, Anita, „Žene, zmajevi i opasne životinje. O nekim elementima konceptualizacije žene u hrvatskoj i ruskoj frazeologiji”, u: *Životinje u frazeološkom ruhu: zbornik radova, mrežno izdanje* (<http://www.animalisticki-frazemi.eu/index.php/znanstveni-skupovi/znanstveni-skup-21-i-22-ozujka-2014/zbornik-radova>), FF press, Zagreb, 2014., str. 1–16.
- Jelaska, Zrinka, „Animalistički frazemi biblijskog podrijetla u hrvatskome i drugim slavenskim jezicima”, u: *Životinje u frazeološkom ruhu: zbornik radova, mrežno izdanje* (<http://www.animalisticki-frazemi.eu/index.php/znanstveni-skupovi/znanstveni-skup-21-i-22-ozujka-2014/zbornik-radova>), FF press, Zagreb, 2014., str. 1–22.
- RHAF = Vidović Bolt, Ivana, Branka Barčot, Željka Fink Arsovski, Barbara Kovačević, Neda Pintarić, Ana Vasung, *Rječnik hrvatskih animalističkih frazema*, Školska knjiga, Zagreb, 2017.
- Vidović Bolt, Ivana, *Životinjski svijet u hrvatskoj i poljskoj frazeologiji*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2011.
- Životinje. Velika ilustrirana enciklopedija*, Mozaik knjiga, Zagreb, 2001.

Summary

Željka Fink

WHO IS CRAWLING INTO A RAT HOLE?

(Croatian idioms with the components regarding the shelter for animals)

The paper deals with the relatively small group of Croatian animalistic idioms containing the components regarding the shelter made by animals or made for animals (brlog, gnijezdo, mravinjak, osinjak, rupa; golubinjak, kokošinjac, košnica, svinjac, štala). The idioms are divided into nine groups following the semantic criteria based on the motivational elements from the inner structure of the idiom and its influence on the forming of the meaning of those idioms. The basic semantic element of the meaning of those idioms is taken into consideration, too. The groups are based on the following semantic elements: (1) danger and awkward consequences, (2) lack of space, (3) the feeling of being cramped and captured, (4) untidiness and dirtiness, (5) unpleasant smell, (6) being sheltered and inviolable, (7) family, (8) crowd and noise, (9) messy hair; a type of hair bun.

Keywords: *the Croatian language; animalistic phraseology; zoonymic components; animalistic components; idioms with the components regarding the shelter made by animals or made for animals (brlog, gnijezdo, mravinjak, osinjak, rupa; golubinjak, kokošinjac, košnica, svinjac, štala)*

JOSIP GALIĆ

Odjel za kroatistiku i slavistiku Sveučilišta u Zadru
jgalic@unizd.hr

MILAN MIHALJEVIĆ

Staroslavenski institut, Zagreb
milan.mihaljevic@stin.hr

JEDAN ZANIMLJIV DIJALEKTIZAM U HRVATSKOGLAGOLJSKIM TEKSTOVIMA

UDK: 003.349.1(497.5):81'282

Izvorni znanstveni članak

U gradi Rječnika crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije pojavljuju se tri riječi izvedene od istog korijena koje nisu potvrđene ni u jednom slavenskom povijesnom rječniku: stohoriti, stohorstvo i stohorań. Pojavljuju se u brevijarima mlađe, tzv. južne skupine te u Vinodolskom zborniku iz 15. st. Osim u navedenom obliku, potvrđene su i s početnim š-, tj. kao štohoriti, štohorstvo i štohorań. Značenje im se na temelju latinskih paralela superbire i superbus može odrediti kao 'oholiti se', 'oholost' i 'ohol'. Autori zaključuju da su navedene riječi u hrvatskoglagoljske tekstove mogle ući samo iz onodobnih čakavskih govora. Zanimljivo je međutim da gotovo nisu potvrđene ni u čakavskim rječnicima. Iznimka je jedino Rječnik i govor starih žitelja otoka Rave Davora Božina iz 2017. koji navodi oblike štokoriti se i naštokoriti se. Pokazalo se međutim da ti leksemi postoje i u nekim drugim čakavskim govorima, primjerice u govoru otoka Iža. Autori smatraju da bi s tim leksemima mogao biti povezan i glagol štokati slična značenja koji je potvrđen u rječnicima govora Ravnja, Sestrinja, Rave i Iža. Kao paralela pridjevu stohorań u Drugom beramskom brevijaru iz 15. st. pojavljuje se oblik hohorań, a leksemi izvedeni od njegova korijena dobro su posvjedočeni u starijim hrvatskim leksikografskim priručnicima kao i u čakavskim i štokavskim govorima. Stoga se nametnulo pitanje mogu li se gornji oblici etimološki povezati s tim slavenskim korijenom. Sporna je pritom zamjena početnoga h skupinom st/št. Ako nije riječ o izvedenicama od toga korijena, onda su to najvjerojatnije leksemi stranoga

Ključne riječi:
*hrvatskoglagoljski tekstovi;
dijalektalne riječi;
stohoriti/štokoriti;
stohorstvo/štokorstvo;
stohorań/štokhorań;
hohor-; huhor-*

podrijetla, jer nisu zabilježeni u povijesnim rječnicima nijednoga slavenskog jezika. Autori ih međutim nisu dosad uspjeli sigurno povezati bilo s kojim oblikom iz njemačkoga, mađarskoga ili romanskih jezika (talijanskoga) koji bi za to razdoblje trebali biti najvjerojatniji izvor. Stoga je pitanje etimologije tih riječi ostalo otvoreno.

Proučavajući stare tekstove katkad se susretnemo s riječima koje dotad nisu bile zabilježene u rječnicima. Ipak, rjeđe se događa da cijelo gnijezdo riječi nije zabilježeno ni u jednom rječniku. Na takav smo primjer naišli u grafi Rječnika crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije, gdje se pojavljuju glagol *stohoriti*, imenica *stohorstvo* i pridjev *stohoranъ*, kojih nema ni u jednom slavenskom povijesnom rječniku. Riječi su potvrđene u brevijarima mlađe (južne) redakcije te u *Vinodolskom zborniku* s početka 15. st. u traktatu o pokajanju grijeha.¹ Glagol se u obliku s početnim *st-* pojavljuje u 20. stihu 15. glave biblijske *Knjige o Jobu*. Najstarija je potvrda iz vatikanskoga brevijara *Illirico 5* s početka 2. polovice 14. st.:

- (1) vse dni svoe nečistivi s'tohorit se – Vat₅ 192b
lat. Cunctis diebus suis impius superbit.

Moskovski brevijar iz 1442. – 1443. godine (201b) i *Dabarski brevijar* iz 1486. (93d) imaju na tom mjestu grafijsku inačicu *stohorit' se*, a u *Drugom novljanskom brevijaru* iz 1495. (211a) jedninski je oblik zamijenjen množinskim *stohoret' se*.

Pridjev je s istim početkom potvrđen u *Slovu sv. Augustina* koje se čita na dan svetih sedmero braće i sv. Rufine (10. srpnja):

- (2) prav(a)dnim' bo pristoitъ isp(o)v(ê)d(a)nie grêhovъ · a
stohor'nimъ pristoitъ otêtie utežaniê –N₂ 447c
lat. Ad iustos ergo pertinet confessio peccatorum, ad *superbos*
pertinet defensio meritorum.²

Isti grafijski oblik kao u *Drugom novljanskom brevijaru* pojavljuje se i u 2. dijelu *Moskovskog brevijara* (165a), u *Prvom novljanskom brevijaru* iz 1459. (375b), *Vinodolskom* iz 1485. (77b) i *Dabarskom brevijaru* (253c). Grafijsku inačicu bez apostrofa *stohornimъ* imaju na istom mjestu vatikanski brevijar

¹ Traktat je u zborniku prepisan dva puta. Prvi put pod naslovom *Čti o pokaenii grêhv* na listovima 29b–30d, a drugi put na listovima 54b–55b bez naslova, s početkom *A ot grêh'*.

² To je rečenica iz druge glave 301. propovijedi sv. Augustina. Usp. *Sancti Aurelii Augustini, Hipponensis episcopi, Opera omnia: Tomus vigesimus primus*. Parisiis: Apud Parent – Desbares Editorem, 50.

Illirico 6 iz treće četvrtine 14. st. (1379.?) (136cd),³ *Prvi beramski (ljubljski) s kraja 14. st.* (82b), *Brevijar Metropolitanske knjižnice* iz 1442. (350b) i *Humski brevijar* iz 15. st. (84d). Grafijski oblik s dva apostrofa *stohor'nim'* ima *Prvi novljanski brevijar* na listu 368b.⁴ Drugi dio *Drugoga beramskog (ljubljskog) brevijara* iz 15. st. ima na tom mjestu a *hohornimъ* (88a).

I glagol i pridjev su u *Vinodolskom zborniku* posvjedočeni u obliku s početnim *št-* u primjeru:

- (3) ere is(u)h(гъst)ъ vladavacъ umilil' se e · a ti se s'tohoriš?
gl(a)va umilena a udi s'tohor'ni ne mozi to biti – CVinod 54c

U prvom prijepisu toga teksta na listu 30a pisarovom je pogreškom drugo lice jednine prezenta glagola promijenjeno u prvo lice jednine aorista, tako da dotični dio primjera ima oblik: *a ti se s'tohorihъ* (sic!). Iako za navedeni traktat o pokajanju grijeha u *Vinodolskom zborniku* još nije pronađen inojezični, latinski ili talijanski, predložak, da je riječ o oblicima istoga glagola i pridjeva s istim značenjem kao i u primjerima (1) i (2), pokazuje to da je primjer (3) očito parafraza (navod) dijela teksta iz 354. propovijedi sv. Augustina koji glasi:⁵

- (4) Princeps tuus humilis, et tu *superbus*? *Caput humile, et membrum superbum*? Absit.

Imenica je potvrđena samo u *Vinodolskom zborniku*, i to, kako u obliku s početnim *st-*,

- (5) *stohor'st'vo*⁶ otemle č(lovê)ku b(og)a – CVinod 30c

tako i u obliku s početnim *št-*:

- (6) a. veliko s'tohor'stvo e(stъ) kada mlaiši ot starêišega č'stъ iče
– CVinod 30b⁷
b. anj(e)lъ s n(e)ba a č(lovê)k' z raê skožê s'tohor'stvo opadosta se
– CVinod 30a (= 54c)

Nije bilo teško odrediti točno značenje tih riječi. Latinske paralele *superbire* i *superbus* jasno pokazuju da glagol znači 'oholiti se, uzvisivati se', pridjev 'ohol, objestan', a imenica 'oholost, objest'. Bilo je lako i zaključiti da su te riječi u hrvatskoglagojske tekstove mogle doći jedino iz onodobnoga govornog

³ Tekst je naknadno dopisan na margini.

⁴ Taj se brevijar sastoji od dva dijela različitih dimenzija. Prvi dio koji je pisao pisar Juraj obuhvaća listove 1–374, a drugi koji je pisao netko drugi listove 375–466. Usp. Gadžijeva i dr. 2014: 39–40. Zbog toga se u njemu dva puta nalazi naš tekst.

⁵ Usp. *Sancti Aurelii Augustini, Hipponensis episcopi, Opera omnia: Tomus vigesimus primus*. Parisiis: Apud Parent – Desbares Editorem, 347.

⁶ Na listu 54d je grafijska inačica *s'tohor'st'vo*.

⁷ Na listu 54c isti primjer ima oblik: *veliko s'tohor'stvo e(stъ) egda mlaiši ot starêišega č'st' iče*.

hrvatskog jezika (čakavskoga narječja). Problem je, međutim, predstavljala činjenica da u rječnicima suvremenih čakavskih govora potvrda za navedene lekseme praktički nema. Jedinu iznimku predstavlja zapravo *Rječnik i govor starih žitelja otoka Rave* Davora Božina (2017), u kojem su zabilježeni leksem *štokeriti se* te njegova prefigurirana izvedenica *naštokeriti se*, i to u značenjima 'praviti se važan', odnosno 'ustobočiti se' (7), koja se mogu dovesti u jasnu vezu sa značenjima odgovarajućih riječi iz hrvatskologoljskih tekstova.

(7) a. *naštokeriti se*, -in svrš. ustobočiti se. Čã si se tôte naštokeri.
– (Božin 2017: 206)

b. *štokeriti se*, -in nesvrš. praviti se važan. Ūn se ũvik murã štokeriti. – (Božin 2017: 306)

U ostalim rječnicima čakavskih govora ti leksemi nisu zabilježeni. Taj je podatak svakako znakovit za njihovu dijalektalnu rasprostranjenost, premda iz njega ne mora nužno proizlaziti da leksemi uopće ne postoje u čakavskim govorima, pa čak ni to da ne postoje u onim govorima koji imaju svoje rječnike. Najbolje to pokazuje primjer iz govora otoka Iža. Internetskom pretragom, naime, glagol *štohoriti* pronašli smo u popisu lokalnih izraza i stranih riječi uz dramu Šime Kulišića *Iški kralj*, koja je pisana iškim govorom i objavljena u časopisu *Čakavska rič* br. 1 i 2 iz 1979. godine. Značenje mu je u spomenutoj popisu određeno kao 'stršiti uvis, dignuti se'.⁸ U *Rječniku iškoga govora* Žarka Martinovića iz 2005. g. natuknica *štohoriti* nije zabilježena. Ipak, da leksem u međuvremenu nije iščezao iz govora,⁹ pokazuje činjenica da ga izvorni govornici potvrđuju i u najnovije vrijeme.¹⁰

U vezi s leksemom *štohoriti/štokeriti* mogao bi biti leksem *stokati*, prostorno također ograničen na zadarsko čakavsko područje, gdje se upotrebljava u značenju 'postaviti se na vidljivo mjesto'. Taj je leksem, uz različite izvedenice, solidno potvrđen i u rječnicima zadarskih čakavskih govora. Nalazimo ga, naime, u rječnicima govora Rivnja (8), Sestrinja (9), Rave (10) i Iža (11), a izvorni ga govornici potvrđuju i u drugim punktovima.

(8) *štokâti se* pf. postaviti se, zaparadirati: štò si se takò štokã? kad je bila procèsija onã dvã nãša su se štokãli i glèdali ozguõr.
– (Radulić 2002: 300)

⁸ Usp. str. 98 u *Čakavska rič* 2 (1979). U samom tekstu drame nismo pronašli taj glagol, pa ostaje nejasno zašto se našao na popratnom popisu manje poznatih riječi.

⁹ Potpuno iščeznuće leksema u kratkom razdoblju od kraja 70-ih godina 20. st. do početka 21. st. ne bi, naravno, ni bilo moguće. Napominjemo, međutim, da je Božidar Finka (1979: 101) u pogovoru *Iškumu kralju* istaknuo da je „tekst (...) sav pisan iškim govorom s kraja prošloga i početka ovoga stoljeća [tj. s kraja 19. i početka 20. stoljeća; nap. a.]”

¹⁰ Nama je taj oblik potvrdio iški pjesnik Zvonimir Sutlović.

(9) *štokâti se* svr. postaviti se: Štoka se je na srid puta. Što si se tote štoka? – (Fatović 2017: 262)

(10) *naštokâti (se)*, -ãn svrš. uspraviti (se), postaviti (na napadan način). Bãš se je murã naštokâti sprida mène da niš ne vidin. Põšli su nič naštokâti na mociru. – (Božin 2017: 206)

(11) *naštokâti* -š, sv. (nsv. *naštokivâti*, im. *naštokivanje*) uspraviti // Naštokaju se nude(r) za štroligati noga kí pasa – (Martinović 2005: 222)

Kako smo ranije vidjeli, u hrvatskologoljskim je tekstovima potvrđen pridjevski oblik *hohoran*. Leksemi s istim korijenom zabilježeni su i u starijim hrvatskim leksikografskim priručnicima, a ne predstavljaju rijetkost ni u suvremenim štokavskim i čakavskim govorima. Imenicu *huhor* u značenju 'kresta' u svojim rječnicima donose Mikalja (1649: 135a), Della Bella (1728: 237b), Tanzlingher Zanotti (1704: 282), Ritter Vitezović (2000: 264), Belostenec (1740 II: 133a), Stulli (1806 I: 219a), Jurašić (1863: 179b) i Parčić (1901: 221b).¹¹ Stulli pritom uz značenje 'kresta' bilježi i značenje 'komad/kriška čega što je jestivo' te navodi primjer „frustulum – huhor scipka – *spicchio del pomo granato*”. Deminutiv *huhorić* bilježe Mikalja, Della Bella i Belostenec, a Stulli uz taj deminutivni oblik bilježi još i oblike *huhorac*, *huhorak*, *huhorić* i *huhorčac*. U Parčićevu rječniku nalazimo i imenske izvedenice *huhorača* sa značenjem 'životinja (uključujući i zmiju) s krestom' te *huhorka* sa značenjem 'ime kokoši'.¹² Potvrđene su u rječnicima i različite pridjevske izvedenice. Pridjev *huhorav* donosi Mikalja; Della Bella, Ritter Vitezović i Belostenec bilježe oblik *huhorast*, Parčić donosi oba ta oblika, a Stulli uz njih još i oblik *huhoran*, sve sa značenjem 'onaj koji ima krestu', te oblik *uzhuhoren* u značenju 'ohol'. Stulli kao posebnu natuknicu u rječniku donosi glagol *huhoriti se* u značenju 'oholiti se',¹³ a bilježi i još niz prefiguriranih izvedenica sa značenjem 'uzoholiti se', odnosno 'poniziti (koga, se)' – *nahuhoriti se* (Stulli 1806 I: 479), *shuhoriti (se)* (Stulli 1806 II: 325), *uhuhoriti (se)* (Stulli 1806 II: 473), *uzhuhoriti se* (Stulli 1806 II: 534). U istome su značenju u Stullijevu rječniku pod natuknicom *huhor* zabilježeni još frazemi *huhor usdignuti*, odnosno *huhor ponižiti*, *skučiti*. Njih je još prije Stullija zabilježio Ardelio Della Bella, donoseći uz frazem *uzdignuti húhor* i sinonimne glagolske izvedenice *uzhuhoriti se* i *nahuhoriti se*.

U suvremenim čakavskim i štokavskim govorima leksemi s istim korijenom također su solidno zastupljeni. Kod čakavaca su potvrđeni i imenski i glagolski oblici, i to sa zanimljivom prostornom razdiobom. Na Lastovu izvorni govornici potvrđuju imenicu *húhura* sa značenjem 'kresta u pijetla ili

¹¹ Usp. također ARj III: 728.

¹² Skok (1971: 692) navodi da taj imenski oblik bilježi i Kurelac.

¹³ Taj glagol donosi još i Parčić, i to u značenju 'odvažiti se' (tal. *ringaluzzarsi*).

kokoši.¹⁴ Imenica *huhor* (s prozodijskim varijantama *hūhor* i *hūhōr*) u značenjima 'kresta', 'roščić na glavi zmije', 'pramen kose iznad čela' dobro je potvrđena u govorima južnočakavskoga dijalekta, primjerice u korčulanskim punktovima Blatu (12) i Korčuli (13), u bračkim govorima (14), u Pitvama i Zavali na Hvaru (15).

- (12) *hūhor* m pramen kose iznad čela, kresta [Ima je huhor kako mladi kokotič.] – (Kalogjera, Svoboda, Josipović 2008: 106)
- (13) *hūhōr* (G *hūhora*, D *hūhoru*, A=N, L=D, I *hūhorōn*; mn. N *hūhori*, G *hūhorih*, D *hūhorima*, A *hūhore*, L=I=D) m. pren. perjanica od uzdignute kose, poput krijeste, roščić na glavi zmije • *Māli je učinī hūhor na glāvī.* – (Milat Panža 2015: 156)
- (14) *hūhor* m „visoka kresta” *Nakrivī si berītu nā glovu ka bōžji kōkot hūhor.* – (Šimunović 2009: 287)
- (15) a. *hūhor* m roščić na glavi zmije → *rojčič* – (Barbić 2011: 82)
b. *hūhorić* m dem. od *hūhor* ◊ *Vidi san u Kūlinovcu jednēga mōlega poskōka, na glōvī je imō hūhorić* – (Barbić 2011: 82)

Siniša Vuković (2001: 123) u bračkim Selcima bilježi i imenicu *hūhōrača* sa značenjem 'vrsta zmije otrovnice, poskok, kamenjarka (*Vipera ammodytes*)', a tu istu imenicu donosi u *Rječniku bračkih čakavskih govora* i Petar Šimunović (2009: 287), no samo kao toponim. Iz Šimunovićeve (2009: 287) rječnika izdvajamo i imenicu *hūkorača* sa značenjem 'ševa kukuljava' (usp. također Skok 1971: 693b).

U ostalim čakavskim dijalektima nema potvrda za imenicu *huhor* u navedenim značenjima. Zanimljivo je, međutim, da je na čakavskome području od zadarskih otoka do po prilici Paga¹⁵ dobro potvrđen glagol *huhurīti* (s različitim fonološkim i morfološkim varijantama; *hiherīti*, *hohorīti*, *huhurīt*, *huhurāt*), i to uglavnom u značenju 'stršiti, isticati se'. Nalazimo ga, primjerice, u rječnicima paških govora Novalje (16) i Kolana (17), u išćunskome rječniku (18), Špralja (2016: 63) ga bilježi u Zaglavu na Dugome otoku (*hiherīti*), a potvrđuju ga i izvorni govornici na Silbi i Molatu (*hohorīti*) te na Premudi (*huhurāt*).¹⁶

- (16) a. *huhurīt*, gl. nesvrš. (3. l. jd. *huhurī*, *huhurū*) stršiti, dizati se od podloge težeći u visinu (*Māli Šimōv se je od vrāžjih španjulētov*

¹⁴ Analoški se na Lastovu imenicom *hūhra* označava i specifičan način spletanja kose kod mladih djevojaka. Zahvaljujemo Tamari Rako na lastovskim podatcima.

¹⁵ Namjerno ne govorimo o (južnijem) području srednočakavskoga dijalekta jer ono uključuje i neke ikavske punktove (npr. otok Vir ili južne paške govore Poveljane, Dinjiške i Vlašića) (usp. Lisac 2009: 139).

¹⁶ Na silbenskim podatcima zahvaljujemo Ivici Vigatu, na molatskim Denisu Mračiću, a na premujskim Lei Grdović.

svās osūšīl. Sāmo mu još huhurī cūf glāvī.) – (Vranić, Oštarić 2016: 263)

b. *huhurīt*, gl. nesvrš. (*huhurīn*, *huhurū*) pren. truditi se prikazati se u što boljem svjetlu (*Da si ti njēga vīdil kakō ōn huhurī prid lūdīman! Kakō da je ōn Hrvasku sām oslobodīl.*) – (Vranić, Oštarić 2016: 263)

- (17) *huhurīt*, nesvr. gl. 1. truditi se prikazati se u što boljem svjetlu; 2. dizati kosu u zrak: 1. „Komu no ona huhuri? Ča ona ne zna da mi znamo kuliko ona piza?” 2. „Huhuru je kose kaj pina od sapuna, a stoju je na vrh glave na forcū fleme i šporkice.” – (Oštarić 2005: 148)
- (18) *huhurīti* 3. l. jed. *huhurī*, nesvr. – stršiti – *vluāši ti huhurū ko da šī sūme dōša - a kad nī barbīrā ni ža lik.* – (Smoljan 2013: 118)

Štokavska je građa, čini se, oskudnija jer se, prema dostupnim podatcima, korijen **huhor*- pojavljuje samo u imenici *uvor* (u različitim prozodijskim varijantama – *ūvor*, *ūvor*), s očekivanim ispadanjem početnoga *h* i zamjenom *h* > *v* u sredini riječi. Leksem je dobro potvrđen u govorima zapadnoga dijalekta, redovito u značenju 'kresta, mesnata izraslina na glavi pijetla ili kokoši'. Šamija (2004: 397) ga, primjerice, bilježi u Imotskoj krajini, Čuljat (2004: 276) u Lici, Ivica i Filip Gusić (2004: 512) unijeli su ga u *Rječnik govora Dalmatinske zagore i zapadne Hercegovine* (uz napomenu da u istome značenju mogu biti upotrijebljeni i oblici *uvar* i *uvorača*), a potvrđuju ga i izvorni govornici u brojnim drugim novoštokavskim ikavskim punktovima u Dalmatinskoj zagori i zapadnoj Hercegovini. Napominjemo također da je Vuk Stefanović Karadžić (1852) leksem *uhor* (i fonološku varijantu *uvor*) uvrstio u svoj *Srpski rječnik istumačen njemačkim i latinskim riječima*, uz napomenu da se upotrebljava u Hercegovini.

Otvoreno je pitanje etimologije navedenih riječi. Skok (1971: 693) navodi natuknicu (*h*)*uhor* i njezine izvedenice¹⁷ te upućuje na Budmanijevo mišljenje da je to „ista riječ koja i u sjevernim slavenskim jezicima: ukr. *hohól* »Schoopf«, češ. *chochol* ...” uz napomenu da je neobjašnjen prijelaz *o* > *u*.¹⁸ Tog problema nema kod oblika *hohornimь* iz *Drugoga beramskog brevijara*. Objasniti treba samo zamjenu *l* sa *r*. Sporno je, međutim, imaju li oblici s početnim *st*-/*št*- po-

¹⁷ *Hrvatski etimologijski rječnik* Alemka Gluhaka i *Etimološki rječnik hrvatskoga jezika* Ranka Matasovića, Tijmena Pronka, Dubravke Ivšić i Dunje Brozović Rončević nemaju tu natuknicu.

¹⁸ Fasmer (1973: 272) rusko (i ukrajinsko) *hohól*, češko (i slovačko) *chochol* te poljsko *chochól* objašnjava kao mogući ekspresivni oblik podudaran latvijskomu *čēkulis*.

tvrdeni u ostalim glagoljskim spomenicima ikakve etimološke veze s tim korijenom. Vrlo je teško objasniti zamjenu početnoga *h* sa *st* ili *št*. Ako nisu rezultat neobične zamjene *h* sa *st/št*, onda su to, sudeći prema obliku, najvjerojatnije riječi stranoga podrijetla. Da nisu praslavenskoga podrijetla, potvrđuje i činjenica da ih nema u (povijesnim) rječnicima drugih slavenskih jezika. Kao moguće izvorne jezike u obzir smo uzeli talijanski, njemački i mađarski, ali pretragom rječnika navedenih jezika i razgovorom sa stručnjacima nismo uspjeli uspostaviti sigurnu povezanost bilo s kojim oblikom iz tih jezika. Zbog povijesnih razloga za čakavske je govore u tom razdoblju najvjerojatnije pretpostaviti romansko podrijetlo. Možda se ti oblici mogu povezati s talijanskom imenicom *stocco*, koja je prvotno označavala kratki mač za probadanje (bodež), ali je, budući da se takav mač dodjeljivao kao znak časti novoproglashenim plemićima, poprimila i značenje 'ugled, značaj, čast'. Frazem *avere stocco* znači 'imati čast i ugled' i 'imati oštrouman duh',¹⁹ a *uomo di stocco* označuje 'čovjeka odvažna i odlučna ponašanja'.²⁰ S tom se riječi može izravno povezati oblik *štokati*, naravno uz pretpostavljenu dijalekatnu zamjenu *s* sa *š*, ali ne tako lako i oblici *stohoriti*, *stohorstvo* i *stohoran*. Moguće je naravno pomišljati na kontaminaciju oblika *hohoran/huhoran* i *stokati/štokati*. Sve su to, međutim, samo nepouzdana domišljanja bez čvrstih argumenata. Stoga moramo zaključiti da je etimologija tih riječi još uvijek nejasna.

Literatura

- ARj – *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, sv. I – XXIII. 1880. – 1976. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjестnosti.
- Barbić, Ante. 2011. *Rječnik Pitava i Zavale*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Belostenec, Ivan. 1740. *Gazophylacium, seu Latino-Illyricorum onomatum aetiarium*. I–II. Zagreb: Typis Joannis Baptistae Weitz.
- Božin, Davor. 2017. *Rječnik i govor starih žitelja otoka Rave*. Zadar: Ogranak Matice hrvatske u Zadru.
- Čuljat, Marko. 2004. *Ričnik ličke ikavice*. Gospić: Lik@ press.
- Fasmer, Maks (Vasmer, Max). 1973. *Etimologičeskij slovar' russkogo jazyka, tom IV: (T – jaščur)*. Moskva: Izdatel'stvo „Progres“.
- Fatović, Srećko. 2017. *Rječnik govora otoka Sestrinja*. Zadar: Ogranak Matice hrvatske u Zadru.

¹⁹ Četvrto izdanje rječnika *Vocabolario della Crusca* (Firenca 1729.–1738.) definira frazem *avere stocco* kao: „Avere ingegno“, ali i „Avere onore, riputazione“. Istu definiciju navodi i šesti svezak *Dizionario della lingua italiana* tiskan u Tipografia della Minerva u Padovi 1829.

²⁰ Usp. Zingarelli 2002: 1798.

- Finka, Božidar. 1979. O „Iškom kralju“ i njegovu jeziku. *Čakavska rič* 9, 2: 101–105.
- Gadžijeva, Sofija i dr. 2014. *Hrvatski crkvenoslavenski jezik*. Prir. Milan Mihaljević. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada – Staroslavenski institut.
- Jurašić, Ivan. 1863. *Dizionario italiano-illirico*. Trieste: coi tipi del Lloyd austriaco.
- Kalogjera, Damir; Svoboda, Mirjana; Josipović, Višnja. 2008. *Rječnik govora grada Korčule*. Zagreb: Novi Liber.
- Lisac, Josip. 2009. *Hrvatska dijalektologija 2. Čakavsko narječje*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga.
- Martinović, Žarko. 2005. *Rječnik iškoga govora*. Zadar: Gradska knjižnica.
- Mikalja, Jakov. 1649. *Blago jezika slovinskoga ili Slovník u Komu izgovaraju se rječi slovinske Latinski, i Diacki. Thesaurus linguae Illyricae sive Dictionarium Illyricum. In quo verba Illyrica Italice, et Latine redduntur*. Romae: et sumptibus Sacrae congregationis de propaganda fide impressum, Loreto, apud Paulum et Io. Baptistam Seraphinum.
- Milat Panža, Petar. 2015. *Rječnik govora Blata na Korčuli*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Oštarić, Ivo. 2005. *Rječnik kolanjskoga govora ili Ričnik mista Kolan na otoku Pagu*. Zadar: Matica hrvatska Zadar.
- Radulić, Radoslav. 2002. *Rječnik rivanjskog govora*. Zadar: Matica hrvatska Zadar.
- Ritter Vitezović, Pavao. 2000. *Lexicon latino-illyricum. Svezak prvi: prijepis rukopisa*. Zagreb: ArTresor.
- Skok, Petar. 1971–1974. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb: JAZU.
- Smoljan, Ante. 2013. *Rječnik govora otoka Ista*. Zadar: Ogranak Matice hrvatske u Zadru.
- Stefanović Karadžić, Vuk. 1952. *Srpski rječnik istumačen njemačkim i latinskijem riječima*. Beč: u štampariji Jermenskoga namastira.
- Stulli, Joakim. 1806. *Rjecoslovdje u komu donosu se upotrebljenja, urednica, mucsnia istieh jezika krasnoslovja nacsini, izgovaranja i prorjecsja*. I. dio. A – O; II. dio: P–Z. Dubrovnik: po Antunu Martekini s dopusćenjem starjescinā.
- Šamija, Ivan Branko. 2004. *Rječnik imotsko-bekijskoga govora*. Zagreb: Društvo Lovrečana.
- Šimunović, Petar. 2009. *Rječnik bračkih čakavskih govora*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga.
- Špralja, Robert. 2016. *Fonologija Zaglava na Dugom otoku*. Diplomski rad. Zadar: Sveučilište u Zadru.

- Tanzlingher Zanotti, Ivan. 1704. *Vocabolario di tre nobilissimi linguaggi, italiano, illirico e latino. Con l'aggiunta di molti erbe semplici e termini militari*. Zadar. Digitalno izdanje: <http://tanzlingher.signum.sns.it>.
- Vranić, Silvana; Oštarić, Ivo. 2016. *Rječnik govora Novalje na otoku Pagu*. Novalja: Grad Novalja – Ogranak Matice hrvatske u Novalji – Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci.
- Vuković, Siniša. 2001. *Ričnik sēlašēga gōvora. Rječnik dijalekta Selaca na otoku Braču*. Split: Laus.
- Zingarelli, Nicola. 2002. *Vocabolario della lingua italiana*. Bologna: Zanichelli editore.

Summary

Josip Galić, Milan Mihaljević

AN INTERESTING DIALECTISM FROM CROATIAN GLAGOLITIC TEXTS

In the corpus of the Dictionary of the Croatian Redaction of Church Slavonic (Rječnik crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije) there are three words from the same root which are not recorded in historical dictionaries of Slavic languages: *stohoriti*, *stohorstvo* and *stohoranь*. They occur in the younger, so-called southern group of Croatian Glagolitic breviaries and in the Vinodol miscellany (Vinodolski zbornik) from the 15th century. All three are also attested with the initial š-, i.e. *štohoriti*, *štohorstvo* and *štohoranь*. Latin parallels *superbire* and *superbus* clearly show that they mean 'be haughty', 'haughtiness' and 'haughty' respectively. The authors conclude that they were adopted into Glagolitic texts from the contemporary Čakavian vernacular, although they were not recorded in Čakavian dictionaries. The only exception is Davor Božin's Dictionary and speech of old inhabitants of the island Rava (Rječnik i govor starih žitelja otoka Rave) from 2017, which cites the forms *štokoriti se* and *naštokoriti se*. However, these words also exist in some other Čakavian idioms, for example in the dialect of the island Iž. The authors think that the verb *štokati*, which is attested in dictionaries of the dialects of Rivanj, Sestrunj, Rava and Iž and has similar meaning, could probably be related to those words. In the Second Beram breviary from the 15th century the form *hohoranь* appears as a parallel to the adjective *stohoranь*. Words derived from its root are recorded in almost all older Croatian dictionaries, as well as in many Čakavian and Štokavian dialects. This automatically posed the question could these words be etymologically related to this Slavic root. The problem for such an assumption is the replacement of the initial h- by the group st/št. If they are not derived from the same root as *huhoran/hohoran*, they are most probably of foreign origin, since they are not recorded in Slavic historical dictionaries. However, the authors could not relate them with any form in German, Hungarian or Italian, the languages which were in that period the most probable source. Therefore, they left the problem of their etymology open.

Keywords: Croatian Glagolitic texts; dialect words; *stohoriti/štohoriti*; *stohorstvo/štohorstvo*; *stohoranь/štohoranь*; *hohor-*; *huhor-*

FILIP GALOVIĆ

Hrvatsko katoličko sveučilište, Zagreb
filipgalovic17@gmail.com

DUBRAVKA SESAR

Filozofski fakultet, Zagreb
dsesar@ffzg.hr

PRAŽNIČKA ČAKAVŠTINA U PJESNIŠTVU TOMISLAVA DOROTIĆA

u librima osto zlamen... vikovično dilo – amen!

UDK: 821.163.42.09Dorotić, T.-1
811.163.42'282(497.5Pražnica)

Izvorni znanstveni članak

U članku se ističe važnost čakavskoga stvaralaštva Tomislava Dorotića te se analizira jezik njegove pjesničke zbirke *U pustinji jubavi napisane mjesnim govorom Pražnica na otoku Braču*. Izdvojene se posebnosti uspoređuju s onima u pražničkome govoru te se zaključuje da je autor u svoje pjesme utkao niz jezičnih značajki mjesnoga govora Pražnica, odnosno da se u njegovim pjesmama vjerno preslikava stanje toga govora.

Ključne riječi:
dijalektalna književnost;
Tomislav Dorotić; govor
Pražnica; brački govori;
čakavsko narječje

1. Uvod

U ovome je radu riječ o čakavskome govoru Pražnica na otoku Braču zastupljenome u zbirci pjesama Tomislava Dorotića *U pustinji jubavi (Eremo Blaca)*. Budući da je pjesnikov materinski govor bio dubrovački, dakle štokavski, zanimljivo je kako je on doživljavao i usvajao pražnički idiom koji je u njegovoj poetskoj stilizaciji usko povezan s jednim gotovo mitskim lokalitetom – pustinjom Blaca. Uranjajući u višestoljetnu „tajnu” bračkoga otočišta poljičkih glagoljaša, Dorotić svoje lirske stihove posvećuje jednoj značajnoj sastavnici hrvatske baštine koju na poseban način simbolizira i jezik. Pražnička čakavština nije njegov slučajni izbor; ona je ponajprije materinski govor njegove žene pa i njegove djece (jedno od njih je koautorica ovoga priloga) koja su odrastala i kod none, a istodobno je i jedan od najarhaičnijih bračkih

mjesnih govora. U doba kada se pjesnik s njim susretao Praznica su bila gotovo izolirano težačko mjesto koje je čuvalo i njegovalo svoje stare običaje i nije popuštalo utjecajima sa strane ni u jezičnome pogledu. Danas je situacija drugačija, Praznica više nisu izolirana, ali Prazničani još uvijek iznimno dobro čuvaju mnoge specifičnosti svojega govora. Među njima je karakteristična govorna melodija (ne intonacija u jezikoslovnome smislu) po kojoj su prepoznatljivi – kojim god jezikom govorili u bilo kojem dijelu svijeta. Ona je problem i dijalektolozima, jer se ne može opisati standardnim akcentološkim pomagalima i sredstvima. Svjestan da čakavština nije njegov izvorni idiom, Dorotić je uživo („na terenu”) i kroz literaturu propitivao svoj brački leksik i oblike, a akcentološki se oslanjao na Petra Šimunovića s kojim je u mnogočemu pronašao zajednički jezik. Osjetljiv na poetiku svojega govora, Šimunović je Dorotiću dopuštao pjesničku slobodu s elementima artificijelnosti. Njih je doživljavao kao poetizme koji ne narušavaju, nego naprotiv – obogaćuju suvremenu hrvatsku poeziju čakavskoga izričaja.

2. O književnome stvaralaštvu Tomislava Dorotića

Tomislav Dorotić (Dubrovnik, 1923. – Zagreb, 1993.) objavio je sedam zbirki pjesama – pet na standardnome jeziku i dvije na bračkoj čakavštini – *U pustinji jubavi* (1986, 2009) i *Pod zvizdamin* (1993). Objavljivati je počeo još kao đak dubrovačke preparandije (svojom socijalnom i refleksivnom lirikom tada se već uvrstio među *nova, mlada pera* hrvatskoga pjesništva), ali ga je rat i život odveo drugim putem. Kao učitelj i nastavnik hrvatskoga jezika službovao je po našoj provinciji – od Radošića, Bobovišća, Blata i Bola do Bedekovčine, da bi na kraju ostao u Zagrebu, jer je rat 1991. spriječio njegov željeni povratak u Dubrovnik. Prvu je zbirku objavio tek 1983, samo deset godina prije svoje smrti. Unatoč značajnim odjecima (J. Ivaštinović, J. Ricov, V. Nikolić, T. Maroević, M. Marčinko, V. Brešić, I. Svetić i dr.), pa i uvrštenosti u nekoliko antologija, Dorotić je bio i ostao prešućeni pjesnik. Zbog prvoga izdavača koji mu je otvorio vrata – tada Hrvatskoga književnoga društva sv. Ćirila i Metoda – svrstavali su ga među pjesnike kršćanske inspiracije i time zatvorili u krug brojnih prešućenih pjesnika. U hrvatskoj književnosti (i ne samo u njoj) takvih je „izoliranih” pjesnika, zapravo unutrašnjih disidenata, bilo i bit će uvijek. Vrijednost njihova pjesništva ne određuju ni znanstvene analize ni formalni književni krugovi, nego lirici sami, a njima je oduvijek bilo nesklono i vrijeme i svijet u kojem su živjeli. Ni ova kratka analiza neće u tome pogledu ništa promijeniti, ali će barem upozoriti na zapise o jednome hrvatskome govoru u jednome specifičnome kontekstu.

3. Mjesni govor Praznica i drugi brački govori u dijalektološkoj literaturi

Mate Hraste početkom je 40-ih godina objavio vrijedan opis bračkih čakavskih govora (*Čakavski dijalekat ostrva Brača*), a slične opise 70-ih godina objavljuje Petar Šimunović (*Čakavština srednjodalmatinskih otoka; Ogled jezičnih osobina bračke čakavštine*). U drugoj je polovici XX. stoljeća govor Praznica, pored govora Ložišća i Sumartina, istražen kao punkt za *Hrvatski jezični atlas*, no tadanja istraživanja (još) nisu objavljena. Ovaj je govor 80-ih godina obuhvaćen u istraživanju sličnosti i razlika govora otoka Brača (*Sličnosti i razlike u govorima otoka Brača kao odraz migracijskih kretanja*), odnosno terenski je ispitano 350 riječi bazičnoga rječnika svakoga od 16 bračkih naselja (Sujoldžić, Finka, Šimunović, Rudan). *Rječnik bračkih čakavskih govora*, kojemu je temelj govor Dračevice, objavio je Petar Šimunović početkom ovoga stoljeća. Nekim se bračkim idiomima u novije vrijeme bavi Filip Galović koji je objavio nekoliko članaka o njima, a interes su za bračke govore s različitih aspekata pokazali i pojedini drugi.

O govoru Praznica u dosadanoj literaturi postoje određeni podatci. Po koje se dijalektološke zamjedbe o ovome govoru mogu pronaći, primjerice, u pjesničkoj zbirci *Pod zvizdamin* ili *U pustinji jubavi* Tomislava Dorotića, a koje je ispisao Petar Šimunović, ali i Dorotićeva građa, kao i pjesnička građa mlade Silvije Buvinić, može upotpuniti poneka saznanja o prazničkome idiomu. Treba spomenuti i *Prožniški libar. Riči, judi, zgode i još puno tega, sve prožniško* Ive Ivelića iz 2015. godine koji je potonje djelo napisao bez znanstvenih pretenzija, iz ljubavi prema svojem naselju i ljudima ondje. Godine 2017. Josip Lisac objavljuje rad *Praznički govor u poeziji Tomislava Dorotića* u kojem raščlanjuje jezik Dorotićeve zbirke *Pod zvizdamin*, a Filip Galović objavljuje rad *Jedna skupina riječi romanskoga postanja u mjesnome govoru Praznica na otoku Braču* u kojem se podastiru i obrađuju romanizmi iz semantičke sfere zanimanja, zvanja i počasnih službi u prazničkome govoru. Iako, dakle, govor Praznica nije dosad bio samostalno opisan ni na jednoj jezičnoj ravni, godine su 2017. opisane njegove fonološke posebnosti članku Filipa Galovića *Fonološki sustav prazničkoga govora*.¹

¹ Filip Galović za potrebe je toga članka intenzivno terenski istraživao praznički govor u kolovozu 2017. godine. Na osnovi se spomenutoga terenskoga materijala u ovome radu izvode stanoviti zaključci između jezika pisanoga djela i stanja na terenu. Premda je terenski rad Filipa Galovića bio pretežito usmjeren na fonološku razinu, no uzevši u obzir činjenicu da je potonji, uz popunjavanje vlastitoga kvestionara, snimio i zabilježio brojne slobodne razgovore s konzultantima, iz iste je građe bilo moguće izdvojiti i niz osobitosti na ostalim jezičnim ravnima.

Istraživanje se za taj rad vršilo pomoću posebno koncipiranoga kvestionara. Glavnim su informatorima bili Marija Kusanović (rođ. Klinčić) (1930.) i Silvija Buvinić (1993.). Poje-

4. Jezična obradba

4.1. Fonološke osobine

Dugi je *a* prešao u *o*, npr. *dōje* 3. jd. prez. ('dati') (24), *usōdīli* (25), *stōri* (46), a kasnije je pokraćeno dugo postakcenatsko *a* sačuvalo svoju zatvorenost: *divjō* (*smōkva*) (34), *igrodu* (37), *slūšo* 3. jd. prez. (41), *gōlo* (*stīnā*) (45).

Vokal *a* pod brzim je akcentom u nefinalnome slogu u pravilu produljen u *ā*: *gāzit* (19), *nestālo* gl. pridj. rad. s. jd. (27), *bonāca* (35), *škrāpa* (54) (v. 3.2. Akcenatske osobine).

Premda se u pražničkome govoru vokali *ē* i *ō* izgovaraju zatvorenije, to u zbirci nije označivano.²

Kako je dobro poznato, mjesni govor Pražnica pripada južnočakavskomu dijalektu, stoga je riječ o ikavskome govoru. Dokaznu snagu nosi i niz ikavizama u korijenskim, tvorbenim i relacijskim morfemima u analiziranome materijalu: *gorīt* (15), *svojih* (23), *dicā* (24), *vik* (26), *tīlo* (27), *tīme* (32), *letīt* (37), *zvīzdē* N mn. (42), *dīlo* (46), *u mēni* (51). U primjeru je tipa *jīdra* NA mn. (34) zastupljen ikavski odraz, a vokal *i* stoji i u složenici *primālīce* (38). Brački čakavski govori poznaju i manju skupinu ekavizama, pa u tome svjetlu valja izdvojiti primjere poput *tōte* (13), *nōde* (38), *ovōde* (42),³ a iz živoga govora i lekseme kao *osēknūt* (*se*), *starešīna*, *zanovētāt* i sl. Efemerni jekavski odrazi tipa *cjēv*, *mjērilo*, *njēmaški* iz novijega nanosa nimalo ne ugrožavaju ikavski tip ovoga govora.

Poluglasovi (**v*, **b* > *ə*) su rezultirali vokalom *a*, odnosno nakon kasnije kvalitativne promjene i vokalom *o*: *dōn* (18), *ovōc* G mn. (25), *otāc* (51), *danās* (41), *ōgonj* (14), *jedōn* (23). Npreventivna se puna vokalizacija slaboga 'šva' zrcali u oblicima *vāzme* 3. jd. prez. (14), *vazmī* 2. jd. imp! (33), a u živome govoru i u imenici *jaglā* ('igla'). Govori se *Uzmā* (pored novijega *Uskřs*), a i u ostalim nalazima stoji inicijalni *u-*: *ūvik* (27), *užgāt* (31), *ubīt* (54), kao i u primjerima *u rādosti* (25), *u selū* (40), *u būsku* (54) iz čega je razvidno da je prijedlog **və* (> *və*) sustavno prešao u *u*.

dini su važni podatci dobiveni od Franke Jerčić (1926. – 2018.), Frane Jerčića (1928.), don Tonča Kusanovića (1951.) i Slobodana Kusanovića (1957.). Iako je nakon djetinjstva živjela van Pražnicu, potom u Zagrebu, pražnički je govor bila dobro konzervirala Rosanda Dorotić (rođ. Kojatić) (1928. – 2018.) koja je ispričala mnoge pražničke zgode i odgovorila na brojna pitanja. Riječ je, upravo, o supruzi spomenutoga Tomislava Dorotića koji je njezinim idiomom pisao poeziju znatne književne vrijednosti, ali veoma vrijedne i s dijalektološkog aspekta.

² U radu se, također, iz tehničkih razloga neće označavati zatvorenost dugoga *e* i dugoga *o*. Isto tako, pisanje se prilagođava onomu iz zbirke: namjesto *n* piše se (*nj*), a namjesto čakavskoga *l'* piše se (*ē*).

³ Tu nije sigurno je li riječ o refleksu jata. Pored nabrojenih se primjera javljaju i primjeri tipa *onōd* (13), *tōt* (27).

Premda u zbirci nema potvrda za prijelaz prednjega nosnika **ɛ* u vokal *a* nakon palatala *j*, *č*, *ž*, što je jedna od stožernih posebnosti čakavskoga narječja, Pražničani govore *jazik*, *požāt*, odnosno *prijōt*, *ujōt*, *zajōt*, ali *načēt*, *počēt*, *žēdan*, kao mnogi Bračani čakavci. U ostalim je pozicijama uobičajen refleks *e*: *vīme* (13), *brīme* (21), *mēson* I jd. (24).

Vokal *u*, prema očekivanju, supstitut je stražnjega nazala **ɔ* i slogotvornoga *l*: *zūbe* A mn. (32), *kūs* (34), *dūb* ('hrast') (34), *prutīc* (38), *grēdū* 3. mn. prez. (41), *kupīna* (45); *tūstā* neod. pridj. ž. jd. (25), *vūne* G jd. (25), *sūnce* (27), *mūk* (39), *pūk* (39), *sūze* NA mn. (42).

Vokalima se pridružilo i slogotvorno *r*, koje je uvijek kratko i nema pratnoga vokalskoga elementa: *třn* (34), *ol brnīstre* (35), *trpī* 3. jd. prez. (21), *držālī* gl. pridj. rad. m. mn. (21), *zřno* (22), *navřce* 3. jd. prez. (22).

Čakavski su leksemi *drīvo* i *crikva* prisutni u materijalu: *drīva* NA mn. (32), *crikvu* NA mn. (16).

Prijevojni je lik *s* vokalom *e* zastupljen u ovjeri *rečīci* N mn. ('vrapčić') (37) te u potvrđnicama poput *rēstē* 3. jd. prez. (35), *narēst* (38), *obrēst* (45). Glagol se *krēst* i njegove izvedenice ne javlja u korpusu, ali je registriran u mjesnome govoru Pražnica: *kredēn*, *ukrēla*, *pokrēli*, kao i imenica *krēja* ('krađa').

Piše se *ū dvo grēba* (27), *ū greb* (41), likovi svojstveni idiomima čakavskoga jugoistoka i susjednih štokavaca, a prema staroj je praslavenskoj dubleti **topl-/tepl-* evidentirano blik *tēpli* (35), dakle onaj s vokalom *e*.

Protetski se konsonant *j* opaža u prilogu *jōpet* (38, 53), a u prikupljenoj građi u još gdjejojem primjeru: *jīst*, *jūsta*, ali *īme*, *īstina*, *ū oko*.

Vokali se reduciraju u infinitivnome dočetu: *rēc* (21), *kopāt* (22), *slūžit* (31) te u oblicima imperativa: *ostān* (15), *sōd* (19), *gōj* (19), *vesēlmo se* (24), *mōlte* (24), ali *vodī* (17).

Iako u dostupnome materiju nema potkrepa, bitno je ukazati na važnu čakavsku odliku u ovome govoru. Naime, prazno je mjesto fonema *ž* zaposjeo fonem *ž*, stoga Pražničani govore *svjēdožba*, *žēp*, *žigerica*.

Fonem *h* pojavljuje se u Pražnicama u svim pozicijama i ima čvrsto mjesto u sustavu: *hudobī* DL jd. (15), *hōce* (22), *hi* ('ih') (33), *u hlōdū* (37), *hīp* (38); *za krūhon* (21), *lāguhan* (22), *grīhū* DL jd. (22), *bahīcu* DL jd. (32), *čūha* G jd. (35), *njīhov* (51); *grīh* (19), *dūh* (22), *nōvih* (*kūc*) (27), *pūh* (38), *vēlih* (46), *krūh* (52). Iščezao je u usamljenome primjeru *tīt* (37).

Fonem *f* dijelom je konsonantskoga inventara, a pretežito stoji u riječima stranoga postanja: *famēja* (37), *fēšta* (38). Na terenu se čuje *fabricēr* ('crkovi-nar'), *faturēta* ('posao izvan redovitoga posla, dopunski posao'), *fregāt* ('ribati'), *furēšt* ('stranac'), *isfrižāt* ('izgrepsti'), *kōfa* ('pletena košara'), *šufištik* ('sitničav, pedantan') i mnogi drugi primjeri. Kako građa ne daje dovoljno po-

dataka, valja pridodati da u mjesnome govoru Pražnica fonem *f* nastupa i u primjerima tipa *fōlā* te *ūfot se*, a treba upozoriti i na pokoji nalaz tipa *humōr*.

U premoćnome broju potvrda fonem *j* preteže kao rezultat primarne i sekundarne jotacije dentala *d*: *izmeju* (13), *tujin* (15), *ol rojēnjo* (18), *mlāji* (31), *meju* (39), *mejōš* (52), *mejōšū* DL jd. (52). U raspoloživu je materijalu mnoštvo primjera s refleksom *j*, no okazono dolaze i oni s fonemom *d̥*, koji u pražničkome idiomu ima periferno mjesto: *obrōden*, *ōndel*, *svāden*.

Iako su se u nekim bračkim govorima *č* i *ć* sveli na jedan fonem, oni se u govoru Pražnica dobro razlikuju. U primjerima *brāca* (16), *cvīce* (17), *kōtlić* (33), *nōć* (40) i sl., koje bilježi autor, grafem (*ć*) treba čitati kao tipični čakavski [tʃ]. Fonem se *č* izgovara nešto umekšanije.

Da je mjesni govor Pražnica šćakavski, uvjeravaju nas potvrde iz prikupljenoga materijala: *darōvščina*, *pūščāt*, *ščēta*, *ščūcavica*, *zapūščēn*, ali i one iz Dorotičeve zbirke: *ishōdišće* (13), *bāščinu* A jd. (14), *utočišće* (16), *u hladišću* (27), *godišća* N mn. (31), *ščōp* (41), *prēgršć* (52).

Očekivani su čakavski rezultati u primjerima *dažjū* DL jd. (13), *grōzje* (25), a u živome govoru i *gvozjā* ('oveća stupica od željeza'), *mōžjoni*, *zvižjot*.

U nastavcima i nepromjenjivim riječima finalni *m* sustavno prelazi u *n*: *ki mōrū sinjen* (17), *zlōtnin sōkon* (24), *sa starjīn* (40), *s kīn* (41), *nōven lōzju* (45), *nōsin* (51). Finalni se *m* u korpusu ne mijenja u oblicima tipa *grōm* (32).

Mijena se *l̥* u *j* ostvaruje dosljedno: *po kadūji* (19), *zemjā* (24), *dāje* pril. (24), *u jubāvi* (27), *zasīpje* 3. jd. prez. (32), *o jūdīma* (39), *šāpje* 3. jd. prez. (52). Zbog promjene *l̥* u *j* ne može se zaključiti je li epentetski *l* bio umetnut u sljedove *pj*, *bj*, *vj*, *mj*. U primjerima tipa *vesēlje* (37) jedinice se *l* i *j* izgovaraju nesliveno.

Ovjere iz ekscerpiranoga materijala dopuštaju zaključke da je fonem *l* zadržan na dočetu riječi imenica i pridjeva: *prodōl* (16), *vřtol* (19), *žmūl* (22), *posōl* (24), *dīl* (24); *dēbul* (21), kao i na dočetu unutrašnjega sloga: *dolčīca* GA jd. (38), *kolčīca* GA jd. (38), *oltōr* (15) osim izoliranoga slučaja *kroz prodōce* (34). Isti je utrnut u jednini muškoga roda glagolskoga pridjeva radnoga: *stēgnū* (32), *zazēbo* (34), *oživī* (37), *ostō* (40).

Rasterećenje se napetosti u rubnim zonama sloga, koje se frekventno odvija u mjesnome govoru Pražnica, javlja i u primjerima uzetim iz zbirke. Afrikata se zamjenjuje frikativom u primjeru *težōški* (52), okluziv se zamjenjuje sonantom u primjeru *na zōlnju* (14), okluziv se reducira u primjeru *bogāstvo* (46) itd. Veoma su česti primjeri tipa *ol grōma* (13), *ol svojih* (18), *pōl stīnu* (25), *pol spīlu* (27), *ol jubāvi* (42).

Netipične inicijalne konsonantske skupine nisu održive, odnosno uklanjanju se redukcijom njihova prvoga člana: *čēle* N mn. (13), *dī* (23), *tīć* (37), *tīći* N mn. (37).

Primljene riječi u brojnim hrvatskim mjesnim govorima sadržavaju konsonantske skupine *šk*, *šp*, *št*, što signaliziraju neke riječi iz zapisa: *po škurinī* (14), *štōrija* (39), *tēšta* (38) i s terena: *škovacīn* ('smetlar'), *škapulāt* ('izbaviti, spasiti'), *špacakamīn* ('dimnjačar'), *išporkāt* ('isprljati'), *štrūca* ('kruh izdužena oblika'), *vēšta* ('haljina'). Pokatkada su takve skupine ovjerene kao nepalatalne: *stimāli* (21), *na skūlu* (40).

Na granicama se prefiksalnoga i korijenskoga morfema u prezentskim osnovama glagola prefiguriranih s **iti* konsekventno ostvaruje skupina *jd*: *nōjdi* (19), *dōjde* (24), *nōjde* (24), *prōjde* (25). U infinitivnim je osnovama, očekivano, izvršena promjena *jt > tj > ć*: *prōć* (16), *dōć* (16).

U zbirci izostaju nalazi koji potvrđuju čuvanje ili izmjenu stare skupine *čr*. Noviji dostupni podatci s terena ukazuju na to da se skupina zadržala u priličnoj mjeri: *črīvo*, *črjenīca*, *čřv*, *učřpot*, ali ipak *pocrvenīt*, *crnjāvina*.

Skupina je *vs* (< *vās* < **vbs*) nakon redukcije poluglasa i provedene metateze preinačena u *sv*: *svī* (24), *svē* (18), *svīma* (21), *svāki* (23). Metateza nije provedena u primjeru *vās* (*dōn*) (52) jer je 'šva' u jakome položaju dao *a* pa nije prijetio razvoj netipične konsonantske skupine.

Disimilacija je zahvatila imenicu *zlāmen* (46). Na terenu se sreću i primjeri *sūmjāt*, odnosno *lebrō*, ali i kontaktne i distantne asimilacije poput *šūša*, odnosno *š njīma*.

Supstitucija je intervokalnoga *ž* s *r* u prezentskoj osnovi glagola 'moći' (< **mōgti*) evidentirana u stihovima: *mōre* (15), *mōremo* (24). U živome govoru, pored navedenoga, cirkuliraju i likovi tipa *mōgeš* i *mōžeš*.

U dativu i lokativu jednine imenica ženskoga roda glasovi sibiliziraju, kao u nekim množinskim padežima imenica muškoga roda: *u tūzi* (25); *drūzi* (25), *težōci* (13), *ūbozi* (16).

4.2. Akcenatske osobine

Sve su pjesme akcentirane (akcentirao ih je Petar Šimunović), stoga bi se mogli izvesti određeni zaključci. Inventar prozodijskih jedinica obuhvaća tri akcenta: kratki silazni (*ä*), dugi silazni (*ā*), akut (*ā̇*) te duljinu (*ā*) i kraćinu (*ā̇*).

Distribucija je akcenata uglavnom slobodna, odnosno svaki se od pojedinih akcenata može naći u inicijalnoj, medijalnoj i finalnoj poziciji u riječi: *pōvodnja* G jd. (31), *gomīla* (32), *samoći* DL jd. (17); *mōre* (22), *u molēnju* (24), *bronzīn* (46); *bīdan* (21), *nestālo* (25), *žuti* 3. jd. prez. (35), kao i u jedno-složnim riječima: *māt* ('mati') (51), *bōr* (47), *spī* 3. jd. prez. (35).

Vokal *a* pod brzim akcentom ne može se, u načelu, javiti u inicijalnome ili medijalnome slogu. Dakle, brzi akcent na vokalu *a* može stajati samo u jedino-me ili finalnome slogu u riječi: *brāt* (51), *sāl* (17), *zlā* G jd. (21); *bobā* G jd. (22), *adukāt* ('izobraziti, školovati') (38), *dobītāk* (31), *slovā* N mn. (39). U ostalim se

slučajevima dulji. Riječ je o mladome duljenju koje se odvalo u posljednjih dvjestotinjak godina. Takav je tip duljenja gotovo dosljedan jer zahvaća svako nefinalno *ä* (osim u futurskim oblicima tipa *zväčete* i sveza tipa *sesträ_je*), ima i nekih izoliranih primjera (pretežito posuđenice ili novije riječi) u kojima nije provedeno, npr. *banäna*, *fäjerica* ('upaljač'), *käpa* (uz često *beräta*), *käuštika*, *sästanak* i sl. (usp. Kapović 2015: 613; Galović 2014: 234).

Duljine su nakon akcenta utrnete, čuvaju se jedino predakcenatske. U jednoj riječi može stajati jedna duljina. Duljine se u zbirci pišu ispred sviju akcenata: *za mornörë* (42), *vīnōn* (24), *s tūgōn* (14).

U zbirci se piše *cīnē* (25), *stīnē* (25), *snōgē* (52), dakle s nestabilnim slijedom predakcenatske dužine i akuta. Za nedavnoga terenskoga istraživanja nestabilni slijed prednaglasne duljine i akuta, koji je ustvari sekundaran jer je oblik tipa *dušē* s kraćinom primaran, nije potvrđen. Konzultanti su sljedeće primjere izgovorili na ovaj način: *brodē*, *dušē*, *kumē*, *rukē*, *stronē*, *trovē*, *zimē*.

U čakavštini sufiks *-ić* može biti dug ili kratak (usp. Kapović 2015: 191–192). Dobro je podvući pojedine primjere iz pjesama: *putić* (38), *prutić* (38), ali *bančić* (41). Isto tako nahodimo *košići* (37), *rečiči* (37), ali *slavići* (37).

Preskakanje akcenta na proklitiku, odnosno neoslabljenom pomicanje akcenta, očigledno je u ponekim nalazima: *prīd noć* (17), *ū greb* (41), *iz neba* (47), *nīz brig* (32), ali i *uz brig* (16).

Nisu rijetka pomicanja akcenta na prijedlog uz duljenje prijedloznoga sloga: *nā more* (24).

U nekih zamjeničkih oblika na prijedlogu dolazi akut: *zō se* (16), *zō me* (54).

Kao i u drugim bračkim čakavskim govorima, i ovdje je povlačenje sustavno ovjereno u niječnim oblicima *nē znon* (51), *nē zno* (33).

Pojavnice *obrōz* (14) i *prōg* (25) dokazuju da je zastupljeno duljenje ispred zvučnih konsonanata koje je dalo dugi silazni akcent. Dugi silazni akcent također je rezultat predsonantskoga duljenja o čemu svjedoči imenica *čobōn* (40).

4.3. Morfološke osobine

Treba podvući da je ženskoga roda imenica *pōt* ('znoj'): *mojā pōt* (52), a jednako tako i *prodōl*: *vēlu prodōl* (16). Imenica *zvōn* (32) muškoga je roda.

Imenica *ditē* sačuvala je karakteristike nekadanje *t*-promjene: *ditēta* (35). Zbirna imenica *dicā* (24) mijenja se kao imenica ženskoga roda u jednini: *svojū dīcu* (40). Imenice nekadanje *n*-deklinacije zadržale su infiks *en*, primjerice *vřimena* G jd. (53). Čitamo i oblik *nebēs* (46) u genitivu množine.

Jednosložne imenice muškoga roda sustavno imaju kratku množinu, odnosno oblike bez proširenih osnova. Takve su potvrde obilato zastupljene: *bōri* (17), *dvōri* (17), *krīžē* A mn. (21), *pūti* (35), *brōde* A mn. (42), *sīni* (47).

Genitiv je množine imenica muškoga roda u zbirci posvjedočen s nastavcima *-ih* i *-ov*, od kojih prvi osjetno dominira: *mīrih* ('zid') (40), *lēdih* (16), *dažjih* (16), *plōdih* (19), *žūjih* G mn. (21), *třsih* (25); *spōmenikov* (46). Dakako, u pražničkome je govoru ovjeren i prazan nastavak, primjerice *libōr*. U genitivu množine imenica srednjega roda registriran je prazni nastavak: *lit* (26), *gōdišć* (42), ali se na terenu javlja i *-ih*: *sřcih*. U ženskome je rodu u književnoj tvorbi, pak, zagospodario prazni nastavak: *vīsonj* (25), *trřsonj* (25), *māslin* (25), *lōz* (25), *kōz* (25), *kūć* (27), *zvīzd* (54), no dolaze i oblici tipa *ponīstrijh*. Na čakavskome su jugoistoku često unificirani dativ, lokativ i instumental množine, kako potkrepljuje nastavak *-ima* za muški rod u ovim padežima: *libřima* (46), *trūdřima* (39), a sudeći prema terenskim podatcima, tako će biti i u srednjem rodu: *mīstima(n)*, *selřima(n)* i sl. U ženskome je rodu sustavno nastavak *-ami(n)* u nizu primjera: *rukāmi* (26), *sūzami* (26), *stināmi* (37), *lōkvami* (37), *zvīzdāmin* (54), a u živome se govoru pored takvih ostvaraja čuje i *kozōn*, odnosno *molřivima(n)*.

Čakavska je zamjenica *ča* u funkciji upitno-odnosne zamjenice za 'neživo' registrirana u nizu primjera: *ča jē čovik* (26); *za vřime ča krōtidu* (13), *znōn ča jē bilo* (54). Javlja se stari genitivni oblik *čēsa*: *porad čēsa trpīš* (16), a prema tomu i *nīčesa*: *nī nīnder nīčesa stēko* (21). Važnom su čakavskom odlikom kompoziti nastali od prijedloga i akuzativa zamjenica *ča*. Čakavska je realizacija *zōč* (18) ovjerena u korpusu, a na terenu i *nōč*, *pōč*, *ūč*. Ne izostaje ni neodređena zamjenica *čagōd*: *čagōd rūhā/ išće tīlo* (22).

Zamjenica sa značenjem 'čiji' ima oblik *čihōv*: *čihōvo dobrō/i čihōve mīslī/nōsin...* (51), kako je ovjereno i u terenskim istraživanjima, a tako i oblici *svāčihov*, *nīčihov* i sl.

U građi su zastupljeni stari oblici *nāmi* (24), *vāmi* (38, 39).

U stihovima *da hi je pūno bilo* (21), *vēče hi prōšlo* (33) očigledan je oblik *hi* s provedenom metatezom.

Zasebno valja istaći oblike tipa *svojōn dūši* (14), *u njōn zvīzdē* (46), *na blātaškon tvřdon stīni* (47) u kojima je vidljiv nastavak *-on*, što je štokavski utjecaj (Lisac 2009: 152).

Pokazne zamjenice 'ovaj', 'taj' i 'onaj' u pražničkome glase *ovī/vī*, *otī/tī* i *onī/nī*, a kod Dorotića nahodimo oprimjerenje za *ovī*: *živōt ovī* (14), *ovī svīt* (26).

Evidentiran je pridjev *vēli*: *do vēle vāle* (35), *pol vēli rēd* (37), *vēlo stōnje* (39).

Kao u mnogim čakavskim govorima, infinitivi nisu puni: *bit* (14), *prinīt* (15), *prōč* (16), *kopāt* (22). U govoru Pražnica fakultativno može zamuknuti i finalni *-t*: *prodōvā*, *svidočī*.⁴

⁴ Isključenju nije sklon finalni *-t* u primjerima tipa *vazēst*.

U glagola je druge vrste tvorenih od infinitivne osnove sustavan morfem *-nu-*: *ostinut* (26), *počinut* (26).

U 3. licu množine prezenta frekventan je nastavak *-du*, uz pokoje drugačije rješenje: *govōru* (17), *mučidū* (17), *učidū* (17), *nīču* (18), *znōdu* (21), *veselū se* (25), *olhōdu* (25), *mirūju* (27), *snidū* (27), *vrju* (31), *mlju* (31), *svitlidu* (54).

Neki od zanimjanih oblika prezenta glagola 'imati' glase *nimon* (22), *nimo* (14), a za zanimjane se oblike prezenta glagola 'biti' uočavaju ovi oblici: *nison* (51), *nī* (21).

Prema osnovi **gręd-* potvrđeni su oblici: *grēn* (22), *grē* (37).

Posebna se tvorba iterativnih prezenta ogleda u primjeru *sakrije* 3. jd. prez. ('sakrivati') (13).

Infinitiv *živit* (38) u prezentu ima oblike glagola **živsti*: *živè* (51), *živedū* (23).

U futuru enklitički oblici glagola 'htjeti' srastaju s osnovom infinitiva: *vīdīcedu* (24), *bīce* (25), *smīriće* (26).

4.4. Leksičke osobine

Leksik je ovih pjesama dosta zanimljiv. Pored mnogih leksema naslijeđenih iz praslavenskoga leksičkoga inventara, prisutan je pokoji leksem orijentalnoga postanja, a obilato su potvrđeni i leksemi romanske provenijencije.

Praslavenskoga je postanje riječ *stūden* ('hladnoća') (32). Neki štokavci i brojni čakavci rabe riječ *pōt* (52), koja je ovdje, kako je već istaknuto, u ženskome rodu. U stihovima je ovjeren leksem *rabōta* ('posao, rad') (25), koji je proširen na slavenskome području, a zanimljivo je istaći da se pored njega javlja i romanizam *lavūr* (35) u istome značenju. Na slavenskome jugu nije neobična riječ *dažd* ili drukčije, a ista se nalazi u korpusu u varijanti *dōž* (38). U stihovima i *rēstē stablinje*, *l* i *žužnjī čelīnje* važan je stari glagol *žužnjīt* ('zujati, šuštatī') koji je prisutan „u čakavskim govorima srednje Dalmacije i Hrvatskoga primorja” (Borys 2007: 117). Riječ je *vlōsi* ('kosa') (26) poznata pražničkome govoru, a javlja se u raznim fonološkim varijantama u čakavaca i kajkavaca, pa i u ponekih štokavaca. Prema prasl. **kpsъ* registrirana je imenica *kūs* ('komad') (34), a prema prasl. **žbrny* dolazi imenica *žrvnji* N mn. (31). U različitim je fonološkim varijantama u čakavskim idiomima uobičajena riječ *oganj*, a poznaju je i kajkavci i neki štokavci. U zbirci je potvrđena u varijanti *ōgonj* (14).

Među orijentalizmima se izdvaja leksem *čobōn* (40), a u živome govoru i *bubriḡ*, *pazōr*, *zanōt*, *žēp* i neki drugi.

Germanizama je u bračkim čakavskim idiomima manji broj, a u zbirci nisu ovjereni. U govoru se Pražnica javlja, primjerice, *špāher* ('štednjak') ili *hēler* ('vrsta austrijskoga kovanoga novca, filir' i 'mala vrijednost').

Romanizmi su, što se očekuje, obilato zastupljeni. Značenje 'veselje, radost' pokriva mletacizam *alegrīja* (38). Glagol *durāt* (54) (< mlet. *durare*, tal. *durare*) nosi značenje 'trajati'. Iz mlet. *morbin* dolazi termin *morbin* 'veoma veselo raspoloženje, pretjerana živost, nestašnost' (38). Glagol *se pasāt* (54) koristi u značenju 'minuti, proći'. Pridjev *liber* (38) u značenju 'slobodan' vuče podrijetlo iz tal. *libero*. Brojni dalmatinski govori, a tako i pražnički, poznaju termin *kužina* ('kuhinja') (34) (< mlet. *cusina*, tršč. *cusina*).

5. Zaključak

Ovaj prilog u osnovi potvrđuje mišljenje antologičara M. Stojevića (2007: 5) da je čakavsko pjesništvo „eldorado za jezikoslovce”, odnosno da su u radovima koji se njime bave „više prosperirali jezikoslovci, a manje... pjesnici”. Analizirajući pražničku čakavštinu Tomislava Dorotića u zbirci *U pustinji jubavi* i uspoređujući je s današnjom, zaključeno je da je Dorotić dosljedno u svoje pjesme utkao niz jezičnih značajki pražničkoga govora i da se u njegovim pjesmama vjerno zrcali stanje pražničkoga govora. Također se potvrđuje da je isti govor, bez obzira na neizbježni utjecaj književne (standardne) štokavštine i brojne druge čimbenike, sačuvao svoj fonološki i morfološki sustav, kao i veći dio staroga leksika. Poezija poput ove zasigurno je svojevrsan jezikoslovni, odnosno dijalektološki dokument, ali je istodobno i dokaz da je hrvatska čakavština i danas živim poetskim jezikom sa svojim estetskim vrijednostima te stoga zaslužuje i veću pozornost znanosti o književnosti.

Literatura

- Borys, Wiesław, *Čakavske leksičke studije. Praslavensko naslijeđe u čakavskome leksičkom fondu*, Matica hrvatska, Zagreb, 2007.
- Bulimbašić-Botteri, Mila, „Pregled bračkoga čakavskog pjesništva XX. stoljeća”. *Čakavska rič* 23/1–2, 1996.
- Derksen, Rick, *Etymological Dictionary of the Slavic Inherited Lexicon*. Brill, Leiden – Boston, 2008.
- Finka, Božidar, „Čakavsko narječje”, *Čakavska rič* 1/1–2, 1971., str. 11–71.
- Galović, Filip, „Fonološki sustav pražničkoga govora”, *Fluminensia* 29/2, 2017, str. 91–109.
- Galović, Filip, „Govor Donjega Humca”, *Jezikoslovlje* 15/2–3, 2014., str. 231–267.
- Galović, Filip, „Jedna skupina riječi romanskoga postanja u mjesnome govoru Pražnica na otoku Braču”, *Čakavska rič* 45/1–2, 2017., str. 23–54.
- Galović, Filip, „Jezične osobitosti mjesnoga govora Ložišća na otoku Braču”, *Fluminensia* 25/1, 2013., str. 181–198.

- Galović, Filip, „Prilog istraživanju jezika hrvatske dijalekatske poezije: bračko cakavsko pjesništvo”, *Croatica et Slavica Iadertina* 9/1, 2013., str. 83–98.
- Galović, Filip, „Stjepan Pulišelić i ‘Glos sa Škrop’”, *Čakavska rič* 44/1–2, 2016., str. 141–176.
- Hraste, Mate, „Čakavski dijalekat ostrva Brača”, *Srpski dijalektološki zbornik* 10, 1940., str. 3–66.
- Kapović, Mate, *Povijest hrvatske akcentuacije, Fonetika*, Matica hrvatska, Zagreb, 2015.
- Lisac, Josip, *Hrvatska dijalektologija 2: Čakavsko narječje*, Golden marketing – Tehnička knjiga, 2009.
- Lisac, Josip, „Pražnički govor u poeziji Tomislava Dorotića”, u: *Život mora biti djelo duha, Zbornik posvećen Dubravki Sesar*, Disput, Zagreb, 2017., str. 205–212.
- Menac, Antica; Menac-Mihalić, Mira, „Frazeologija suvremenih bračkih čakavskih pjesnika”, u: *Riječki filološki dani. Zbornik radova 2*, Filozofski fakultet Rijeka, Rijeka, 1998., str. 303–312.
- Sesar, Dubravka, „O pjesničkoj čakavštini ili obo pisniciman dalmatinski”, u: *Slavenski jezici u usporedbi s hrvatskim III.*, Filozofski fakultet, Zagreb, 2013., str. 257–266.
- Sesar, Dubravka, „Zadi san samo obo kamen... O čakavskome prepjevu Jesenjina”, *Suvremena lingvistika* 43–44/1–2, 1997., str. 283–289.
- Sesar, Ivana, *Poezija Tomislava Dorotića*, Diplomski rad (u rukopisu), Zagreb, 2007.
- Stojević, Milorad, *Čakavsko pjesništvo XX. stoljeća. Antologija*, Nova Istra, Rijeka 2007.
- Šimunović, Petar, *Rječnik bračkih čakavskih govora* (2. izd.), Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb, 2009.
- Šimunović, Petar, „Značajke pražničkoga govora”, u: Dorotić, Tomislav, *U pustinji jubavi*, Ogranak Matice hrvatske Split, Split, 2009., str. 59–61.

Izvor

- Tomislav Dorotić, *U pustinji jubavi (Eremo Blaca)*, Ogranak Matice hrvatske Split, Split, 2009.

Summary

Filip Galović, Dubravka Sesar

THE ČAKAVIAN SPEECH OF PRAŽNICA IN THE POETRY OF TOMISLAV DOROTIĆ

The article emphasises the importance of Čakavian literary achievements of Tomislav Dorotić, while analysing the local speech of Pražnica in his collection of poems „U pustinji jubavi”. The distinctive features of his writings are compared to those of the local speech of Pražnica, leading to the conclusion that the author had woven a number of linguistic elements pertaining to this local speech into his poems. In so doing he has provided us with a genuine reflection of the state of this Čakavian speech spoken in Pražnica on the island of Brač.

Keywords: *dialectal poetry; Tomislav Dorotić; Čakavian speech; Pražnica; Brač; Čakavian dialects*

SANJA HOLJEVAC

Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti
Zavod za povijesne i društvene znanosti u Rijeci
holjevac@hazu.hr

KNJIŽEVNOJEZIČNA KONCEPCIJA FRANA KURELCA I RIJEČKE FILOLOŠKE ŠKOLE U IZDANJIMA RIJEČKE TISKARE KARLETZKY*

UDK: 811.163.42-051 Kurelac, F.
655(497.5Rijeka)“17/18”

Izvorni znanstveni članak

Većina izdanja pisanih hrvatskim jezikom koja su tijekom druge polovice XIX. stoljeća tiskana u riječkoj tiskari Karletzky (1779. – 1889.) očituje književnojezičnu koncepciju tada dominantne zagrebačke filološke škole. Manji broj izdanja tiskanih u toj tiskari ne slijedi tu književnojezičnu koncepciju. Među njima je i nekoliko izdanja kojima je autor Fran Kurelac te nekoliko izdanja bez oznake autora nastalih u vrijeme njegova boravka u Rijeci, u kojima su ovjerene značajke književnojezične koncepcije riječke filološke škole. Ta izdanja omogućuju uočavanje razvoja književnojezičnih gledišta Frana Kurelca i njegova jezikoslovnoga utjecaja u riječkoj fazi njegova rada. U radu se predstavljaju ta izdanja te se razmatraju njihove grafijsko-pravopisne i jezične značajke koje potvrđuju specifičnu književnojezičnu koncepciju Frana Kurelca i riječke filološke škole.

Ključne riječi:
hrvatski jezik; druga polovica 19. stoljeća; riječka filološka škola; Fran Kurelac; tiskara Karletzky; Rijeka

U Rijeci je od 1779. do 1889. godine pod vodstvom različitih članova češke obitelji Karletzky djelovala tiskara¹ u kojoj je, uz brojna izdanja različite vrste ponajviše na talijanskom jeziku, zatim na latinskom, a u manjoj mjeri i na njemačkom te mađarskom jeziku, tiskano i niz izdanja na hrvatskom jeziku.² Sva su ta izdanja vrijedna građa za istraživanje različitih aspekata hrvatske

* Rad je rezultat istraživanja na znanstvenom projektu „Hrvatska pisana baština od 17. do 19. stoljeća” (br. 13.04.1.2.03) voditeljice prof. dr. sc. Diane Stolac, koji financira Sveučilište u Rijeci.

¹ Više o riječkoj tiskari Karletzky, njezinu osnivaču i voditeljima te izdanjima koja su u njoj tiskana v. Blažeković 1953; Glogović 1984; Lukežić 1999; Holjevac 2010; Zolnai 1932.

² Izdanja na hrvatskom jeziku kojima dosad raspolažemo tiskana su u razdoblju 1790. – 1878. godine.

povijesti od konca 18. do konca 19. stoljeća, posebice lokalne – riječke, a ona na hrvatskom jeziku i za istraživanje hrvatske književnojezične povijesti i standardizacijskih procesa u navedenu razdoblju.

Dosadašnjim je istraživanjima utvrđeno da su izdanja na hrvatskom jeziku objavljena do 30-ih godina 19. stoljeća,³ dakle u dopreporodno vrijeme, ponajviše nabožnoga i didaktičkoga tipa te su napisana štokavskim ikavskim književnim jezikom, uz nekoliko izdanja u kojima su u većoj mjeri potvrđene čakavske jezične značajke (Holjevac 2010: 240).

Izdanja na hrvatskom jeziku tiskana od 40-ih do 80-ih godina 19. stoljeća,⁴ kada je u odnosu na prethodno razdoblje pojačano objavljivanje na hrvatskom, a smanjeno na talijanskom jeziku, u najvećoj su mjeri svjetovna, usko su vezana uz tadašnji javni život i školstvo grada Rijeke te dosege hrvatskoga narodnog preporoda, dok je nabožne literature u tome razdoblju znatno manje no u prethodnom. Jezik je većine tih izdanja obilježen književnojezičnom koncepcijom ilirskih gramatičara i zagrebačke filološke škole dok manji broj izdanja svojim utemeljenjem na drukčijim književnojezičnim postavkama odstupa od te koncepcije. Među njima su s jedne strane izdanja kojima je autor Šime Starčević,⁵ a s druge su strane izdanja kojima je autor utemeljitelj i predvodnik riječke filološke škole Fran Kurelac, uz nekoliko izdanja koja upućuju na njegov utjecaj (Holjevac 2010: 241).

Budući da je prethodno za rad tiskare Karletzky utvrđeno poštivanje autorske redakcije (Holjevac 2010: 231), izdanja Frana Kurelca tiskana u toj riječkoj tiskari relevantan su izvor za istraživanje njegove književnojezične koncepcije i koncepcije riječke filološke škole u riječkoj fazi njegova rada (Vince 1968: 261), čemu je posvećen ovaj prilog. Posebice nas pritom zanima, očituju li se u njima i u kojoj mjeri poznate značajke književnojezične koncepcije F. Kurelca, odnosno riječke filološke škole (v. Vince 1968, 2002; Turk 1990, 1996) ili su one razvijene kasnije kao rezultat Kurelčevih daljnjih jezikoslovnih promišljanja.

„Jezikoslovac, predvodnik riječke filološke škole, skupljač narodnog blaga, prevodilac, putopisac, govornik i pjesnik, vrstan stilist te žestoki hrvatski i slavenski rodoljub” (Pranjkočić 1999: 11) Fran Kurelac jedna je od najosebujnijih pojava u kulturnom i političkom, a posebice jezikoslovnom životu

³ Ta su izdanja malobrojnija u odnosu na ona tiskana na talijanskom i latinskom jeziku, a ponajviše su nabožnoga i didaktičkoga tipa (v. Blažeković 1953; Holjevac 2010).

⁴ Pritom mislimo na razdoblje od 1848. do 1878. godine, jer iz razdoblja 1832. – 1848. zasad raspoložemo samo s nekoliko kraćih tekstova u stihu nedostatnih za analizu.

⁵ Ta su izdanja napisana štokavskim ikavskim književnim jezikom i slavonskim dopreporodnim slovopisom. Više o jezičnim značajkama Starčevićevih djela objavljenih u riječkoj tiskari Karletzky v. Holjevac 2014: 153–167.

Hrvatske u drugoj polovici 19. stoljeća.⁶ Rođen je 14. siječnja 1811. u malom ličkom selu Bruvnu kraj Gračaca. Za oblikovanje njegovih političkih i jezikoslovnih gledišta ključno je bilo upoznavanje i prijateljavanje s Ljudevitom Gajem i Dimitrijom Demetrom, do kojega je došlo za njihova, doduše za Kurelca neuspješna, školovanja u Grazu. Premda je od tada njegovo školovanje obilježeno nesustavnošću, Kurelac se razvio u poliglota i intelektualca širokih interesa i znanja. Po povratku iz Graza 6. je razred gimnazije završio u Zagrebu 1830., a već je od 1832. ponovno gotovo petnaestak godina izvan Hrvatske (u Beču, Pragu, Pešti, Bratislavi), gdje je u doticaju s brojnim slavenskim intelektualcima, predvodnicima nacionalnih pokreta, filozofima, ali i hrvatskim rodoljubima grofom Jankom Draškovićem i Ivanom Kukuljevićem Sakcinskim (Vince 1968: 223; Stolac 2006: 50). Od 1848. ponovno je u Hrvatskoj, gdje djeluje kao filolog, učitelj i društveno-politički aktivan intelektualac sve do svoje smrti. U tome je razdoblju F. Kurelac objavio sva svoja djela i rasprave (v. Vince 1968: 260–302). Pravim je članom Akademije postao 1867. godine, a Akademija ga je cijenila kao svojega zaslužnoga člana, pa ga je i financijski podupirala u posljednjim godinama njegova života dodijelivši mu 1872. g. pomoć od koje je mogao živjeti do kraja života (Pranjkočić 1999: 19). Preminuo je u Zagrebu 18. lipnja 1874. godine. Na vječni ga je počinak ispratila duga povorka poštovatelja na čelu s banom Ivanom Mažuranićem i predsjednikom Akademije dr. Franjom Račkim, a posmrtni je govor nad njegovim grobom održao upravo njegov jezikoslovni suparnik Adolfo Veber Tkalčević (Stolac 2006: 53, 58).

Danas Frana Kurelca ponajprije prepoznavamo kao utemeljitelja, predvodnika i jedinoga pravoga predstavnika *riječke filološke škole* (v. Vince 1968; Turk 1996), jedne od nekoliko hrvatskih filoloških škola iz druge polovice 19. stoljeća.⁷ Književnojezična koncepcija riječke filološke škole zapravo očituje književnojezičnu koncepciju Frana Kurelca, koji je „zagovarao artificijelni književnojezični tip, čiju vertikalnu čini naslijeđe: književna baština pohranjena u svijesti kao nacionalna prošlost, kao beskrajno vrijedan zalag kojeg se Hrvati ne smiju odreći, a koji je očuvan u književnojezičnim tipovima: crkvenoslaven-

⁶ Dosad objavljena literatura o njegovu životu i djelu te književnojezičnoj koncepciji opsežna je i sveobuhvatna te datira od druge polovice 19. stoljeća do naših dana. Uz ostalo, uključuje i doktorsku disertaciju *Značenje Frana Kurelca kao jezikoslovca* (1958) te rasprave njegova najvećega proučavatelja Zlatka Vinca (Vince 1968, 2002) i drugih autora (usp. npr. popis literature na kraju ovoga rada). Među tim su raspravama i one prof. dr. sc. Marije Turk (*Književnojezični nazori u Kurelčevoj knjizi "Fluminensia"* (1990); *Književnojezična koncepcija Riječke filološke škole* (1993); *Fran Kurelac i Riječka filološka škola* (1996), a priložiti im valja i uređivanje zbornika radova *Riječki filološki dani 1* (1996), koji je u I. cjelini posvećen životu i djelu Frana Kurelca. Tim je profesoričnim radovima, a u prigodi 70. obljetnice njezina života, potaknut i ovaj prilog.

⁷ O riječkoj i ostalim hrvatskim filološkim školama u 19. st. više v. u: Vince 2002; Pranjkočić 2015.

skom hrvatske redakcije, čakavskom književnom jeziku renesanse, kajkavskom književnom jeziku. Književnojezičnu horizontalu čine živi organski govori: najrašireniji štokavski sloj, ali i čakavski i kajkavski” (Turk 1996: 14).

Desetak je godina svojega burnoga i vrlo aktivnoga života F. Kurelac proveo u Rijeci, gradu u koji je došao početkom 1849. godine kada ga je Bansko vijeće imenovalo privremenim učiteljem hrvatskoga jezika u riječkoj gimnaziji. Ta je gimnazija uvođenjem hrvatskoga jezika u nastavu te godine postala središtem hrvatskoga otpora neoapsolutizmu u Rijeci, kao i Narodna čitaonica riečka, osnovana iste godine (usp. Povijest Rijeke 1988: 227). Za svojega je boravka u Rijeci aktivno djelovao kao učitelj hrvatskoga jezika i jedan od najvažnijih hrvatskih preporoditelja u vrijeme novouspostavljene banske uprave u tadašnjoj Rijeci, posebno razvijajući hrvatski duh, domoljublje i brigu prema hrvatskom jeziku među svojim učenicima, među kojima su bili i primjerice Ivan Fiamin, Ivan Dežman, Fran Pilepić, Bude Budisavljević, Ivan Črnčić i dr. (Vince 1968: 303). Premda je već 1854. godine zbog svojega *Govora o preporodu knjige Slovincske na jugu*, kojim je prosvjedovao protiv naredbe o pretvaranju riječke hrvatske gimnazije u njemačko-talijansku, iz te gimnazije otpušten, svojim je učenicima bio uzorom i među njima je bar za neko vrijeme dobio i sljedbenike svojih književnojezičnih i političkih gledišta (Vince 1968: 302–313).

Potvrde života i rada Frana Kurelca u Rijeci nalazimo i u djelatnosti tiskare Karletzky u Rijeci. Prvo je njegovo djelo objavljeno u toj tiskari knjižica prijevoda⁸ iz 1849. godine *Govori iz rimskih pisac s podnaslovom Na hrvatski jezik preveo Frane Kurelac učitelj iztoga jezika na latinskih školah Rečkih*. Na naslovnoj stranici čitamo i da su *Dodatci* knjizi tekstovi: *Pozdrav učitelja svojim učenicom* i *Mladost zanešenost. Alegorija*⁹ te da je knjiga tiskana u *Štampariji bratje Karleckih 1849*, a dodajemo da je formata 8° te da sadrži 22 stranice.¹⁰

⁸ Kurelac je bio plodan prevoditelj; prevodio je s francuskoga, latinskoga, talijanskoga, mađarskoga i njemačkoga jezika, a uz hrvatski, privatno je poučavao talijanski i francuski jezik (v. Pranjaković 1996: 18–19; Šeta 1996: 182).

⁹ Dostupan nam je bio primjerak koji se čuva u Spomeničkoj knjižnici Brlić-Mažuranić-Ružić u Rijeci (Pećine) pod signaturom E-III-92-2099. Na tome je primjerku vlastoručni potpis Antuna Mažuranića, što upućuje na to da je knjiga prvotno bila njegovo vlasništvo, a sadrži *ex libris* dr. Ž. Mažuranića. Korištenje tim primjerkom omogućio mi je skrbitelj te knjižnice Theodor de Canziani, na čemu najsrdačnije zahvaljujem.

¹⁰ T. Blažeković u svojoj bibliografiji, a prema podatku nađenu u literaturi, navodi da je te godine u tiskari Karletzky objavljen i Kurelčev *Govor o nauku* (Blažeković 1953: 27), koji je na kraju šk. god. 1848./49. deklamirao tada učenik petoga razreda Ivan Fiamin. Ne sumnjajući u podatak iz bibliografije T. Blažeković, do toga izdanja nismo uspjeli doći. Kurelac je *Govor o nauku* objavio u *Fluminensiji* (1862: 1–6) uz napomenu da je „izgovoren na koncu godine školske 1848/49 Ivanom Fiaminom...”

Sadržaj knjige čini pet prijevoda iz knjiga, kako piše u autorovu u *Predgovoru*, „drevnieh Grkov i Rimljan” (*Govor velikog’ Lesandra svojim vojvodam, gdje ih bolestan nagovara, da privole ratu na Skite; Govor poslanikov naroda skitskoga velikomu Lesandru, nebi-li ga kako odvratili od rata; Belovci, pleme vlaško Juliju Cesaru; Govor Hanibala svojoj vojsci kad je trebalo preći gore alpinske; Govor poslanikov hirpinskih i samnitjanskih kad su došli pred Hanibala, proseć ga neka bi gledao da im nebude štete od Rimljan*) te Kurelčev govor: *Pozdrav učitelja hrvatskog svojim učenicom na početku godine školske 1849° na 50^a* i tekst *Mladost zanešenost, alegorija*.

Motivaciju je za objavljivanje te knjižice F. Kurelac jasno naznačio u *Predgovoru*: „U nas knjige drevnieh Grkov i Rimljan dosta se slabo poznavaju; malo se čitaju i još manje prevadjaju; a mozebiti ni u koji jezik tako se liepo prevesti ne dadu kako u naš”. Dva dodana teksta namijenjena su njegovim učenicima, prvi kao motivacijski govor na početku nove školske godine, a drugi kao romantičarska alegorijska interpretacija promišljanja o mladosti (usp. Šeta 1996: 184–185). Ti su tekstovi i vrlo jasno očitovanje F. Kurelca u kojemu će pravcu ići daljnja njegova djelatnost kao nastavnika hrvatskoga jezika te o potrebi svekolike brige o hrvatskom jeziku, što podrazumijeva i prevođenje. Ona se jasno iščitava i u nastavku *Predgovora* u riječima: „još bi mi milije bilo kad bi koje slovinsko pero, koje bolje od mene piše, oko kakvâ drevnjaka se potrudilo, te mu staru mudrost na slovinsku knjigu prevrglo, nebi-li me za ono, što sam o našem jeziku rekao bolje opravdao nego što sam i sám mojim prevodom uzmogao”, koje otkrivaju i Kurelčevu zauzetost za pitanja stila. Na kraju *Predgovora* moli „da sudac bar jednim okom zažme jer mi je ovo prvi prevod: a prvi se štenci u vodu hitaju”. Za jezik ove Kurelčeve knjižice u literaturi nalazimo da je „još posve čist, bez arhaizama, iako se, dakako, nazrijevaju u njemu Kurelčeve osobine koje će u punoj mjeri razviti u drugim svojim djelima” (Vince 1968: 2263), o čemu će biti više riječi poslije.

Drugi rad Frana Kurelca objavljen u riječkoj fazi njegova života i rada prva je njegova filološka rasprava, a vezan je i uz njegov rad u riječkoj gimnaziji jer je objavljen u godišnjem izvješću te gimnazije.¹¹ Naime, 1852. godine u *Rěki, Tiskopisom bratje Karletzkyh*, objavljeno je *Përvo-godišnje izvěstje c. k. gimnazie rěčke za školsku godinu 1851-52...*, a u njegovu prvom dijelu¹² (A.)

¹¹ Nastavnici su u godišnjim gimnazijskim izvješćima mogli objavljivati svoje radove, pa je to učinio i F. Kurelac u prvom godišnjem izvješću riječke gimnazije 1852., a u izvješću je za sljedeću, školsku godinu 1852.–1853. objavljen rad Vinka Pacela *Naše nazivlje u prirodoslovnih naukah*. Ni u tome godišnjem izvješću ni u Pacelovu radu ne nalazimo prepoznatljivih elemenata Kurelčeve književnojezične koncepcije.

¹² U drugom su dijelu (B.) *Izvěstja školska* (I. Red Naukov god 1852.; II. Nauki dobrovoljni, koji tečajem ove godine školske predavani biahu; III. Učiteljsko osoblje, i pregled rada pred(a)vanja po učevnih silah; IV. Važnie Odluke Visokoga c. k. Ministarstva bogoštovja i prosvěte, i inih višjih Oblastij, koje ovamo prispíše tečajem ove godine; V.

rasprava *Greške Hrvatskih pisac gledè sklonovanja samostavnih riečij osobito 2-a padeža množine od Frane Kurelca, učitelja narodnoga jezika na latinskih školah Rečkih* (str. 3–8),¹³ „prvi javni glas Kurelčeve Riječke škole” (Vince 1968: 263). Iste je godine i u istoj tiskari ta rasprava otisnuta i kao zasebno izdanje, *Izvadjeno iz školske izvèsti za godinu 1851–52.*, tek s nešto izmijenjenim naslovom: *Kako da sklanjamo imena? ili Greške hrvatskih pisac gledè sklonovanja osobito 2-a padeža množine*¹⁴ i dodanim motom: *Bolji rat nego mir – ako treba.*¹⁵ Ponovno ju je F. Kurelac objavio u *Fluminensiji* 1862. godine, ponešto popravljenju, dopunjenu i jezično redigiranu.¹⁶

Ta je rasprava posvećena deklinaciji imenica, odnosno morfološkoj normi hrvatskoga jezika, a posebice nastavku u genitivu množine imenica, jednom od glavnih problema hrvatskoga jezikoslovlja druge polovice 19. stoljeća (usp. Jonke 1965: 59). Njome je započeta i polemika sa zagrebačkom filološkom školom i njezinim predvodnikom Adolfom Veberom Tkalčevićem, što će u idućim desetljećima obilježiti tadašnju hrvatsku filološku stvarnost. Fran Kurelac se, kako je dobro poznato, žestoko protivio prijedlogu zagrebačke filološke škole da to bude *-ah*, te se zalagao za nulti morfem, odnosno za kratki, tzv. slavenski genitiv množine.¹⁷ O tome se problemu očitovao u članku koji je „i s današnjega stanovišta metodološki dobro oblikovan” (Stolac 2006: 54) te u kojemu „suština Kurelčeva tumačenja jezika ostaje egzaktna” (Turk 1990: 18) premda se „ne odlikuje (se) stručno-znanstvenim, već školničko-didaktiziranim profilom” (Turk 1990: 18). Tim je člankom, i drugim svojim radovima, F. Kurelac ujedno u burnoj hrvatskoj filološkoj stvarnosti druge polovice 19. stoljeća promicao i poticao znanstveno raspravljanje o ključnim pitanjima hrvatskoga književnog jezika i njegove standardizacije. Usporedba izdanja te rasprave iz 1852. i onoga koje je popravljenju i dopunjeno objavljeno u *Fluminensiji* 1862. omogućuje uvid u Kurelčev jezikoslovni razvoj, o čemu će više riječi biti u nastavku.

Kratki létopis Gimnazije; VI. Pregled učenikov pohodivših Gimnaziju; VII. Stipendia; VIII. Učevna srédstva; IX. Darovi).

¹³ Prema primjerku iz Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu, sign. II-19.373.

¹⁴ Isto, sign. II-164.

¹⁵ U svemu ostalom ta su dva izdanja identična.

¹⁶ Stoga je u dosadašnjim razmatranjima Kurelčeve književnojezične koncepcije kao izvor i pouzdanija verzija korišteno izdanje te rasprave objavljeno u *Fluminensiji* (1862), koju je sam priredio za tisak (Stolac 2006: 55, bilj. 86), no svakako je opravdano i potrebno radi shvaćanja procesa razvoja njegove književnojezične koncepcije u obzir uzeti i prvo njezino izdanje.

¹⁷ Više o toj raspravi i problematici imeničkoga genitiva množine u Frane Kurelca v. Jonke 1965: 67–68; Vince 1968: 264; Turk 1990: 19–20; Pranjaković 1996: 19–20, 2015; Tafra 1996: 101–108; Stolac 2006: 54–58.

Jezične značajke tih u Rijeci objavljenih izdanja te dosadašnja saznanja o književnojezičnoj koncepciji Frana Kurelca (usp. Vince 1968; Turk 1990, 1996) i hrvatskom jeziku u izdanjima tiskare Karletzky (Holjevac 2010) omogućuju da neke elemente njegove književnojezične koncepcije uočimo i u nekoliko izdanja u kojima nema podatka o autoru ili priređivaču, odnosno da u još nekoliko izdanja tiskanih u riječkoj tiskari braće Karletzky prepoznamo Kurelčevu jezičnu redakciju. To su potvrdila *Pravila društva Narodne čitaonice rečke* iz 1850. te izdanje naslova *Colegija za brodare i tergovce (Privatni konvikt) u Rëci* iz 1852. godine (Holjevac 2010).

*Pravila društva narodne čitaonice rečke*¹⁸ tiskana na hrvatskom jeziku *U Rëci, Tiskopisom Bratje Karletzky* na jedanaest stranica „odobrena su u obćenitoj skupštini društva dne 3 studena 1850.”,¹⁹ ali ih vlasti nisu odobrile tada nego nekoliko godina poslije. Član je te čitaonice bio i Fran Kurelac (Gervais 1953: 460).

Colegija za brodare i tergovce (Privatni konvikt) u Rëci,²⁰ zapravo je „statut”/pravilnik o radu jedne privatne pomorske i trgovačke škole, konvikta, odnosno zavoda.²¹ Na trinaest je stranica u tome dokumentu u 93 članka propisan cjelokupni rad toga privatnoga gradskog konvikta sa školovanjem stručnoga tipa – od jezika poučavanja (koji će biti talijanski) i nastavnoga programa (npr. uz talijanski, uče se njemački i hrvatski („slovinski”), uz mogućnost učenja francuskoga i engleskoga), do trajanja školske godine, visine školarine, slobodnoga vremena pitomaca, kućnoga reda itd. s pravima i dužnostima osnivača, ravnatelja, duhovnika, učitelja itd. sve do školskoga sluge ili „pedela”. Iz dokumenta saznajemo da je sastavljen u Rijeci 14. veljače 1852., a tadašnje ga je nadležno ministarstvo odobrilo 13. srpnja 1852. godine.²² Premda ne raspoložemo konkretnim potvrdama, moguće je pretpostaviti da je F. Kurelac i u toj školi predavao hrvatski, odnosno, kako u *Colegiji* piše, „slovinski” jezik, ili na neki drugi način sudjelovao u njezinu radu, što bi svakako trebalo dublje istražiti.

Cjelokupna ta građa, premda brojem i opsegom skromna, omogućuje da pratimo pojavu i razvoj Kurelčevih književnojezičnih postavki i oblikovanje koncepcije poznate pod nazivom riječka filološka škola.

¹⁸ Signatura u starom katalogu Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu: 31.004.

Narodna čitaonica rečka/ riečka osnovana je u Rijeci 1849. godine te je bila središte kulturnoga i društvenoga života s razvijenom izdavačkom djelatnošću, a uz riječku gimnaziju i preporodnih ideja te hrvatske misli u tome gradu (v. Povijest Rijeke 1988: 227).

¹⁹ Nova su *Pravila društva Narodne čitaonice rečke* objavljena 1863. g. *Na Rieci, Tiskopisom A. Karletzky* (signatura u starom katalogu Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu: 309.478).

²⁰ Prema primjerku iz Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu, sign. II-742.

²¹ Objavljen je i na talijanskom te na njemačkom jeziku.

²² Škola je počela raditi školske godine 1853./1854. Više o toj školi v. Čop 1988: 88–90.

Slijedeći dosad utvrđene i objavljene činjenice i zaključke (Vince 1968, 2002; Turk 1990, 1996) u nastavku ćemo izdvojiti nekoliko grafijsko-pravopisnih i jezičnih značajki važnih za prepoznavanje književnojezične koncepcije Frana Kurelca, odnosno riječke filološke škole u navedenim izdanjima.

Jezična analiza širega korpusa hrvatskih izdanja riječke tiskare Karletzky, provedena prvotno za potrebe pisanja doktorske disertacije o jeziku tih izdanja (Holjevac 2010), pokazala je da su hrvatska izdanja te tiskare grafijskim bilježenjem *jata* podudarna s općom slikom hrvatske književnojezične povijesti toga doba (usp. Jonke 1965: 14–15; Vončina 1999b: 164–171). U većini je tih izdanja tiskanih u razdoblju od 1848. do 1869. godine²³ *jat* zabilježen s pomoću <ě>, tzv. *rogatoga e*, pa i onda kada je dvoslovno grafijsko rješenje već odavno u uporabi (v. Holjevac 2010: 130). U nekim se pak izdanjima uz <ě> za kratki *jat* rabi i dvoslov <ie> za dugi *jat*. Upravo tako je u Kurelčevim *Govorima iz rimskih pisac* iz 1849.,²⁴ npr.:

Snégovi 7, čověk 9, posľ 15, lěto 18 : vrieme 5, liepo 6, snieg 19, sviet 22

te u njegovoj raspravi *Kako da sklanjamo imena*, i to u oba izdanja iz 1852. godine,²⁵ npr.:

město 3, susědi, gdě 5, uvěriš 7 : plien 4, miešaju 4, sviest 5, viek 6.

U trećemu izdanju te rasprave objavljenu u knjizi *Fluminensia* 1862.²⁶ Kurelac je primijenio drukčije rješenje. Bilježenje *jata* ujednačio je na <ě> i u dugim i u kratkim slogovima, što znači da su primjeri koji su u izdanjima iz 1852. zapisani s pomoću <ie> na mjestu *jata* u *Fluminensiji* zapisani s pomoću <ě>, npr.:

lieka, riečmi, mienja, stiene KSI 1852 : *lěka, rěčmi, měnja, stěne* KSI 1862.

Na tragu svoje književnojezične koncepcije koja podrazumijeva i želju za sveslavenskim te svehrvatskim jedinstvom, F. Kurelac u *Fluminensiji* (Badurina 1990: 27, 28) i u drugim svojim radovima rabi <ě>, što je bilo još jedno pitanje na kojemu se razilazio s pripadnicima zagrebačke filološke škole koji nakon uporabe <ě> prihvaćaju i šire pisanje <ie> / <je> (Stolac 2006: 18).²⁷

²³ U izdanjima tiskanim nakon toga <ě> nije ovjereno, nego <ie> za dugi i <je> za kratki *jat*.

²⁴ Za to ćemo izdanje u radu rabiti i kraticu GRP 1849.

²⁵ Budući da su identična, za oba izdanja te rasprave rabit ćemo kraticu KSI 1852.

²⁶ Za to ćemo izdanje rabiti i kraticu KSI 1862.

²⁷ Dvoslov <ie> za *jat* Gaj je počeo 1848. primjenjivati u *Danici* te je brzo „ovladao općim načinom pisanja“ da bi se potom primjenjivala dvojnost <ie>/<je> (Vončina 1999: 168).

Upravo spomenuto je i jedna od potvrda postupna sazrijevanja Kurelčevih jezikoslovnih stajališta i oblikovanja postavki riječke filološke škole, među kojima je i bilježenje *jata* grafemom <ě>, čemu je prethodila prijelazna faza u kojoj je funkciju kratkoga *jata* imao grafem <ě>, a dugoga <ie>. U *Pravilima društva Narodne čitaonice rěčke* 1850., *Colegiji za brodare i tergovce* 1852. te u drugom dijelu prvoga godišnjeg izvješća riječke gimnazije 1852. *jat* je, kao i u GRP 1849 te KSI 1852, dosljedno zabilježen grafemom <ě> (Holjevac 2010: 129, 130).

Slogotvorno r je u izdanjima tiskare Karletzky objavljenima u drugoj polovici 19. stoljeća na početku pretežito zabilježeno dvoslovom <er>/<ěr>, no već je od 1849. ovjereno, a među zadnjim je izdanjima i jedino, jednoslovno grafijsko rješenje <r> (Holjevac 2010: 135–136).²⁸ Među izdanjima tiskare Karletzky prvi je put jednoslov <r> ovjeren u Kurelčevim *Govorima iz rimskih pisac* 1849. (npr. *Grci* 9, *srca* 11, *zatrtri* 13, *razsrde* 15, *zavrgao* 16, *hrvatskog* 18, *vrlj* 20). Tako je zabilježeno i u raspravi *Kako da sklanjamo imena?* 1852. iz prvoga godišnjeg izvješća riječke gimnazije (npr. *Hrvati* 3, *brzu* 3, *srce* 4, *Najprvo* 5, *zadržuju* 7, *prvieh* 7). U drugom je pak dijelu toga izvješća riječke gimnazije ovjeren dvoslov <er> (npr. *kerstjanski* 10, *Pervo* 11, *gerčki* 15, *saveršeno* 16, *smerti* 17, *uzderžala* 18), uključujući i naslovnu stranicu na kojoj je i <ěr> (npr. *pěrho*, *sěrpnja*). To za prvi dio gimnazijskoga izvješća potvrđuje dosljednu primjenu onoga rješenja koje je, utemeljeno na svojim književnojezičnim gledištima, F. Kurelac držao boljim, ali i na poštivanje autorske redakcije pri objavljivanju teksta, dok je u drugom dijelu izvješća sustavno <er> (Holjevac 2010: 135), naslijede ilirske književnojezične koncepcije i realizacija zagrebačke filološke škole. Jednoslov <r> je među izdanjima tiskare Karletzky ovjeren i u *Pravilima društva Narodne čitaonice rěčke* 1850. (npr. *uzdrži* 6, *držati* 8, *obdržavati* 10, ali i: *obderžavaju* 6) te u *Colegiji za brodare i tergovce* 1852. (npr. *krstjanski* 3, *krstni* 5, *trgovacki* 7, *prvo* 12) (Holjevac 2010: 135).

Jezičnu evoluciju i konačno oblikovanje jezikoslovnih gledišta Frana Kurelca moguće je promatrati i na razini primjene morfonološkoga, odnosno fonološkoga pravopisnoga načela. Naime, dok je u *Govorima* iz 1849. te u članku *Kako da sklanjamo imena* 1852., kao i u većini drugih izdanja tiskare Karletzky (Holjevac 2010: 144), ovjereno supostojanje morfonološkoga i fonološkoga pisanja, u *Fluminensiji* 1862. je dosljedno morfonološko pisanje, npr.:

²⁸ Ukratko samo podsjećamo da su ilirci *slogotvorno r* bilježili dvoslovom, što nasljeduje i zagrebačka filološka škola. Takav se način pisanja, zadržao sve do 70-ih godina 19. stoljeća iako su ga već 50-ih godina počeli napuštati i sami pripadnici zagrebačke škole; konačno je to rješenje napušteno odlukom pravopisnoga povjerenstva 1877. godine. O problemu *slogotvornoga r* u hrvatskoj književnojezičnoj povijesti druge polovice 19. stoljeća više v. Jonke 1965: 81–105.

gdě, pogděšto, štioć, srce, zbornicu KSI 1852 : kdě, pokděčto, čtioć, srdce, sbornicu KSI 1862,

što također upućuje na postupni razvoj Kurelčevih jezikoslovnih pogleda i njihovo konačno oblikovanje u prepoznatljivu ortografsku značajku njegove književnojezične koncepcije u idućoj fazi njegova rada (v. Badurina 1990: 29; Turk 1990: 20).

U većini izdanja objavljenih u tiskari Karletzky poslije 1848. u G mn. imenica *a*-vrste i *e*-vrste dočetak je *-ah*,²⁹ a *i*-vrste ž. r. *-ih* (Holjevac 2010: 189–191), što je u skladu s ilirskom književnojezičnom koncepcijom i koncepcijom zagrebačke filološke škole.³⁰ Nekoliko izdanja, međutim, čini iznimku. Ponajprije su to *Govori iz rimskih pisac* F. Kurelca, gdje je sustavan kratki genitiv množine s nulnim morfemom u nastavku (npr. *Grkov i Rimljan 3, bogov 10, cesarov 11, sinov 22; gor 14, godin 16*).

Pitanje će genitiva množine postati jedno od ključnih pitanja Kurelčeve književnojezične koncepcije te obilježje riječke filološke škole, posebno u odnosu na oštre polemike koje je upravo na tome pitanju započeo i vrlo živo F. Kurelac vodio s predstavnicima zagrebačke filološke škole (usp. Vince 1968: 305–309).

Početak tih polemika predstavlja rasprava *Kako da sklanjamo imena* 1852., u kojoj je najveći dio posvećen upravo nastavku G mn. imenica i suprotstavljanju „zagrebačkome” *-ah* (usp. Tafra 1996). *Govori iz rimskih pisac* potvrđuju da je o tom pitanju, za razliku od nekih drugih prije spomenutih njegovih stajališta koja su se s vremenom razvijala, Kurelac imao odmah jasno oblikovano mišljenje. Nakon *Govora* to se sustavno vidi i u članku *Kako da sklanjamo imena* 1852. (npr. *Slovinac 3, listov 5, viekov 7, duhov 8; čeljad 4; novin 4, godin 6, županij 7*). Kratki je genitiv množine ovjeren i u *Pravilima društva Narodne čitaonice rečke* 1850. (npr. *časopisov 3, članov 6, poslov 6, glasov 7; pravil 4; novin 3, knjig 3, zabav 7*) te u *Colegiji za brodare i tergovce* 1852. (npr. *naukov 3, jezikov 4, pitomac 4* (ali i: *pitomcev 10*), *mladičev 5, učitelj 8, poglavarov 10, učenikov 12; mest 7; škol 5, ložnic 7, knjig 11*), što se također može pripisati utjecaju, ako ne i izravnom radu Frana Kurelca.³¹

²⁹ U imenica koje su relikti nekadašnje *i*-promjene nastavak je *-ih* (npr. *ljutih*), a rijetko i *-i* (npr. *ljudi*).

³⁰ Više o pitanju imeničkoga genitiva množine u 19. stoljeću i o pristupima rješavanju statusa dočelnoga *-h* u nastavku *-ah* v. Vončina 1999a: 179–221; Tafra 1995: 109–130. Danas je prihvaćeno mišljenje da je dočelno *-h* pravopisni znak, odnosno da se nije izgovaralo, nego se njime označavala duljina genitivnih nastavaka *-a* i *-i* (Horvat i dr. 2015: 321).

³¹ U G mn. imenica koje su relikti nekadašnje *i*-promjene Kurelac ima nastavak *-ij*, pri čemu je *j* vjerojatno oznaka za duljinu sloga (*ljudij*).

Uz te pojave koje potvrđuju specifičnost Kurelčeve književnojezične koncepcije u odnosu na druge tadašnje koncepcije i odmak od njih, po pitanju množinskih padeža imenica u DLI množine on slijedi koncept nesinkretiziranih nastavaka učvršćen normativnim aktivnostima ilirskih gramatičara i zagrebačke filološke škole (v. Ham 1998), koji se uklapa u njegovu koncepciju književnoga jezika jer predstavlja „implicitnu normu čakavštine i kajkavštine, odnosno ishodišnog jezika naših narječja” (Turk 1990: 9). Potvrđuje to njegovo prijevodno djelo *Govori iz rimskih pisac* (npr. *D vojnikom 16, ptičicam 7; L na volovih 8, po gorah 8; I sa Rimljani 16, sa ženami 14*) te rasprava *Kako da sklanjamo imena* (npr. *L u svojih knjigah 3, u padežih 3; I riečmi 3, slovi 3*) u kojoj se Kurelac i izrijeком opredjeljuje za nesinkretizirani model starijih nastavaka DLI množine imenica (v. KSI 1852: 3), kao i ostala izdanja tiskare Karletzky (Holjevac 2010: 197–200).

U predmetnim su izdanjima na svim jezičnim razinama zastupljene još neke značajke Kurelčeve književnojezične koncepcije, ali ne i sve. Tako je u raspravi *Kako da sklanjamo imena* 1852. ovjeren npr. stari enklitički oblik osobnih zamjenica u dativu (*moğu vi gospodo ... reći 4*); čakavski oblici pomoćnoga glagola *biti* u kondicionalu (*rekaō bim 4, bim premogao 4, bim mogao 5*); čuvanje kategorije određenosti i neodređenosti pridjeva pri čemu je neodređeni oblik grafijski obilježen (*puta Slovinskog 8 : veselā srca 8*); deklinabilni participi (*u domovinu se povrativšā i takve opičarije slušajuća 4, to čudo gledajuća 5*); izricanje posvojnosti genitivom lične zamjenice (*nje okolice 7*); pridjevski oblik imena gradova (*grad rečki 18*); arhaičan leksik (npr. *čislo 'broj' 3, oliš 'osim' 4, pruglo 'zamka' 4, očivesto 'očito' 8, vas 3 'sav'*) itd.

U *Govorima iz rimskih pisac* 1849. tih je elemenata znatno manje, a među onima koji će biti prepoznatljivim elementima riječke filološke škole, uz prethodno navedene, uporaba je određenih i neodređenih pridjeva s grafijskim obilježavanjem neodređenoga (npr. *onolikā struka, lakomā srca 7; milā i dobrostivā srca 11; nemilā i nedragā 14 : kralja Epirskoga 15, polja Rimskog 16, rebra Adamovog 22*), uporaba imenica u službi atributa (npr. *vodu studeniku 21, jabuku rumeniku 21*), pridjevski oblik imena gradova (*gradu Nolinskom 16*), arhaičnost u leksiku (npr. *vas 'sav' 3, drevnjak 'starac' 3, lje 'baš, ipak' 8, peruti 9 'krilo', kreljut 9 'krilo', krom 14 'osim', luka 18 'livada' 18*), čime se u jeziku te knjižice potvrđuju značajke koje će F. Kurelac potpuno razviti u svojim kasnijim djelima (Vince 1968: 263).

Nasuprot tomu neke od značajki te koncepcije u predmetnim izdanjima ne nalazimo, što znači da su one rezultat daljnega jezikoslovnog promišljanja. Tako npr. u obama Kurelčevim izdanjima iz riječke tiskare Karletzky nije, osim jednom potvrdom, ovjerena uporaba staroga nastavka *-u* u 1. l. jd. prezenta (*ja vam velju 4 : mislim 3 KSI 1852*) ili npr. izricanje futura trenutnim prezentom glagola *biti* i infinitivom, što će također biti prepoznatljivom značajkom Kurelčeve koncepcije u sljedećim njegovim djelima.

Sve navedeno još je jedna potvrda postupna sazrijevanja i konačna oblikovanja književnojezične koncepcije Frana Kurelca utemeljene na zajedničkoj slavenskoj osnovi, a posebno i na tronarječnoj hrvatskoj, te na književnoj baštini zapisanoj prethodnim hrvatskim književnojezičnim tipovima koju uz to obilježava „težnja za arhaizacijom, purizmom i konciznošću jezičnog izraza” (Turk 1996: 9), ali i utjecaja koji je uočljiv i u još nekim izdanjima tiskare Karletzky, pa se npr. uz prije navedene značajke jezična arhaizacija očituje i u *Colegiji* 1852., i to najizrazitije upravo na leksičkoj razini (npr. *stopram* 3 ‘tek’, *číslo* 4 ‘broj’, *tanac* 4 ‘ples’, *krom* 5 ‘osim’, *pedepsa* 6 ‘kazna’, *jur* 8 ‘već’, *pozov* 9 ‘poziv’).

Zaključno stoga valja istaknuti da izdanja tiskana u Rijeci kojima je autor, prevoditelj ili redaktor Fran Kurelac pokazuju početak oblikovanja i razvoj književnojezične koncepcije poznate pod nazivom *riječka filološka škola*. Istovremeno ta izdanja svjedoče da je osnovne postavke svoje književnojezične koncepcije F. Kurelac započeo oblikovati i dublje promišljati upravo u Rijeci te da je bio aktivno uključen u prosvjetni i kulturni život toga grada znatno svojim radom pridonoseći promicanju hrvatske riječi i narodnoga duha. Premda je njegova književnojezična koncepcija prevladana još za njegova života, Fran Kurelac od nje nikad nije odustajao uporno braneci još onda na svim jezičnim razinama arhaičan, ali na hrvatskom tronarječnom temelju snažno zasnovan hrvatski jezični standard. Time je ujedno u burnoj hrvatskoj filološkoj stvarnosti druge polovice 19. stoljeća poticao rasprave o ključnim pitanjima tadašnje hrvatske književnojezične povijesti i svakako time barem posredno utjecao na tijekove standardizacijskih procesa u drugoj polovici 19. stoljeća.

Izvori

- Colegija za brodare i tergovce (Privatni konvikt) u Reci*, Tiskopisom bratje Karletzky (1852.).
- Drugo-godišnje izvještje c. k. gimnazie rečke za školsku godinu 1852-53....* u Rěki, Tiskom A. Karletzky, 1853.
- Kurelac, Fran, *Govori iz rimskih pisac. Na hrvatski jezik preveo Frane Kurelac, učitelj istoga jezika na latinskim školah Rečkih. Dodatci: Pozdrav učitelja svojim učenicom i Mladost zanešenost, alegorija*, Reka, Štamparija bratje Karleckih, 1849.
- Kurelac, Fran, *Kako da sklanjamo imena? ili Greške hrvatskih pisac gledè sklonovanja osobito 2-a padeža množine*, U Reci, Štamparija bratje Karleckyh, 1852.
- Kurelac, Fran, *Fluminensia ili koječega na Rěci*, Zagreb, 1862.
- Përvo-godišnje izvještje c. k. gimnazie rečke za školsku godinu 1851-52 kojim sve p. n. gg. Poglavarè, roditelje, dobročinitelje i prijatelje ovoga zavoda k sveča-*

nom preměštjenju mladeži i razdiljenju darov kao takodjer k zaključenju ovogodišnjega školskoga tečaja, koje će se dne 31 sèrpnja 1852 obderžavati, pokorno pozivlje Gašpar Kombol, ravnatelj i propovednik ... u Rěki, Tiskopisom bratje Karletzkyh, 1852. (*sadrži i: Greške Hrvatskih pisac gledè sklonovanja samostavnih riečij osobito 2-a padeža množine od Frane Kurelca, učitelja narodnoga jezika na latinskim školah Rečkih*).

Pravila društva Narodne čitaonice rečke. U Rěci, Tiskopisom Bratje Karletzky, (1850.).

Literatura

- Badurina, Lada, „O grafiji i ortografiji s posebnim osvrtom na (orto)grafijska rješenja u “Fluminensii” Frana Kurelca”, *Fluminensia* 2/2, 1990., str. 26–31.
- Blažeković, Tatjana, *Fluminensia Croatica*, JAZU, Zagreb, 1953.
- Čop, Milivoj, *Riječko školstvo 1848. – 1868.*, Izdavački centar Rijeka, Rijeka, 1988.
- Fran Kurelac – Bogoslav Šulek – Vinko Pacel – Adolfo Veber Tkalčević, Jezikoslovne rasprave i članci*, priredio Ivo Pranjković, Matica hrvatska, Zagreb, 1999.
- Gervais, Drago, „Narodna čitaonica u Rijeci”, u: *Rijeka: Geografija – etnologija – ekonomija – saobraćaj – povijest – kultura. Zbornik*, Matica hrvatska, Zagreb, 1953., str. 459–466.
- Glogović, Mario, *Tiskarska produkcija u Rijeci od 1848. do 1868.*, magistarski rad u rukopisu, Filozofska fakulteta Univerze Edvarda Kardelja v Ljubljani, Ljubljana, 1984.
- Ham, Sanda, *Jezik zagrebačke filološke škole*, Neotradicija, Osijek, 1998.
- Holjevac, Sanja, *Hrvatski jezik u izdanjima riječke tiskare Karletzky*, doktorski rad u rukopisu, Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci, Rijeka, 2010.
- Horvat, Marijana, Lana Hudeček i Milica Mihaljević, „Jezik hrvatskih znanstvenih tekstova u 19. stoljeću”, u: *Povijest hrvatskoga jezika, 4. knjiga: 19. stoljeće*, Croatica, Zagreb, 2015., str. 77–111.
- Jonke, Ljudevit, *Književni jezik u teoriji i praksi*, Znanje, Zagreb, 1965.
- Lukežić, Irvin, „Riječki bibliopolis”, u: Lukežić, Irvin, *Liburnijski torzo*, Libellus, Crikvenica, 1999., str. 126–161.
- Lukežić, Iva, „Crkvenoslavenizmi u književnojezičnoj koncepciji Frana Kurelca”, u: *Riječki filološki dani. Zbornik radova*, knj. 1, Pedagoški fakultet Sveučilišta u Rijeci, Rijeka, 1996., str. 109–118.
- Povijest Rijeke*, ur. Danilo Klen i Petar Strčić, Rijeka, Skupština općine Rijeka i Izdavački centar Rijeka, Rijeka, 1988.

- Pranjeković, Ivo, *Kurelac i Veber*, u: *Riječki filološki dani. Zbornik radova*, knj. 1, Pedagoški fakultet Sveučilišta u Rijeci, Rijeka, 1996., str. 17–24.
- Pranjeković, Ivo, Predgovor, u: *Fran Kurelac – Bogoslav Šulek – Vinko Pacel – Adolfo Veber Tkalčević, Jezikoslovne rasprave i članci*, Matica hrvatska, Zagreb, 1999., str. 11–19.
- Pranjeković, Ivo, „Filološke škole i hrvatski standardni jezik u drugoj polovici 19. stoljeća”, u: *Povijest hrvatskoga jezika, 4. knjiga: 19. stoljeće*, Croatica, Zagreb, 2015., str. 77–111.
- Solac, Diana, *Riječki filološki portreti*, Filozofski fakultet u Rijeci, Rijeka, 2006.
- Šeta, Višnja, „Romantičarski duh Frana Kurelca”, u: *Riječki filološki dani. Zbornik radova*, knj. 1, Pedagoški fakultet Sveučilišta u Rijeci, Rijeka, 1996., str. 181–186.
- Tafra, Branka, „Jesu li *ahavci* izgovarali *h*?”, u: Tafra, Branka, *Jezikoslovna razdvojb*a, Matica hrvatska, Zagreb, 1995., str. 109–130.
- Tafra, Branka, „Fran Kurelac o imeničkom genitivu množine”, u: *Riječki filološki dani. Zbornik radova*, knj. 1, Pedagoški fakultet Sveučilišta u Rijeci, Rijeka, 1996., str. 101–108.
- Turk, Marija, „Književnojezični nazori u Kurelčevoj knjizi ‘Fluminensia’”, *Fluminensia* 2/2, 1990., str. 18–25.
- Turk, Marija, „Književnojezična koncepcija Riječke filološke škole”, *Croatica* 37-38-39, 1993., str. 377–386.
- Turk, Marija, „Fran Kurelac i Riječka filološka škola”, *Riječki filološki dani. Zbornik radova*, knj. 1, Pedagoški fakultet Sveučilišta u Rijeci, Rijeka, 1996., str. 7–16.
- Veber, Adolfo, „Viekopis Franje Kurelca”, *RAD JAZU* 29, 1874., str. 160–205.
- Vince, Zlatko, „Značenje Frana Kurelca kao jezikoslovca”, *Rasprave Instituta za jezik*, knj. 1, Zagreb, 1968., str. 221–369.
- Vince, Zlatko, *Putovima hrvatskoga književnog jezika*, Nakladni zavod Matice Hrvatske, Zagreb, 2002.
- Vončina, Josip, „Imenički genitiv množine od iliraca do vukovaca”, *Filologija* 33, 1999a, str. 179–221.
- Vončina, Josip, *Tekstološka načela*, Matica hrvatska, Zagreb, 1999b.
- Vranić, Silvana, „Pokušaj utvrđivanja čakavskih značajki u Kurelčevim tekstovima”, u: *Riječki filološki dani. Zbornik radova*, knj. 1, Pedagoški fakultet Sveučilišta u Rijeci, Rijeka, 1996., str. 119–129.
- Zolnai, Klára, *A Magyarországi olasz nyomtatványok (1699 – 1918) – Bibliografia della letteratura italiana d’ Ungheria (1699 – 1918)*, Budimpešta, Magyar konyvszemle, 1932.

Summary

Sanja Holjevac

LITERARY CONCEPT OF FRAN KURELAC
AND RIJEKA PHILOLOGICAL SCHOOL
IN EDITIONS OF RIJEKA PRINTING HOUSE KARLETZKY

The majority of editions written in Croatian language printed during the second half of 19th century in Rijeka printing house Karletzky (1779 – 1889) reflect a literary concept of Zagreb Philological School, dominating at that time. A smaller number of editions printed in that printing house does not follow that literary concept. Several editions written by Fran Kurelac belong to that group together with some editions with no noted author from the period of his stay in Rijeka. These works contain certified features of literary concept of Rijeka Philological School. These editions provide the possibility to review the literary standpoints of Fran Kurelac and his linguistic influence in Rijeka stage of his life. In this paper the editions are presented and their spelling- orthographic and linguistic features are discussed. They confirm the specific literary concept of Fran Kurelac and Rijeka Philological School.

Keywords: Croatian language; second half of 19th century; Rijeka Philological School; Fran Kurelac; printing house Karletzky; Rijeka

SANDRA JUKIĆ

Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci
sandra.jukic@fri.hr

POREDBENI FRAZEMI U POUČAVANJU HRVATSKOGA KAO INOGA JEZIKA

UDK: 811.163.42'243'373.7

Stručni članak

Frazeologija prolazi proces uključivanja u nastavu stranoga jezika. U vezi se s time treba osvrnuti na način na koji će se to učiniti te koji će se sadržaji uključiti. Ovaj rad donosi prijedlog frazeodidaktičkoga pristupa u nastavi hrvatskoga kao inoga jezika na primjeru poredbenih frazema. Uključivanje je frazema potrebno i moguće već od početnoga stupnja učenja jezika. Poredbena frazeologija ima jednostavnu gramatičku strukturu i jednostavan leksik te je zato pogodna za uključivanje u nastavu stranoga jezika. Na početnome bi stupnju najprikladniji bili pridjevski, a na višim stupnjevima i glagolski poredbeni frazemi. Pridjevski su frazemi prikladni zato što nemaju visoku varijantnost, a u skladu su s jezičnim znanjem studenata i konstrukcija je frazema prihvatljiva očekivanomu stupnju predznanja i sposobnosti aktivne uporabe u kontekstu.

Ključne riječi:
frazeodidaktika; hrvatski kao ini jezik; poredbeni frazemi

1. Uvod

Frazeologija je jezikoslovna disciplina koja proučava frazeološka sredstva jezika, ali i svjedoči o kulturi jednoga i(li) više naroda. Stoga se njezina važnost ogleda i u utjecaju na jezičnu kompetenciju u cijelosti. Osim u nastavu hrvatskoga kao prvoga jezika, potrebno ju je uključiti i u nastavu hrvatskoga kao inoga jezika. Na taj se način utječe ne samo na razvoj jezične, već i na razvoj međukulturalne kompetencije. Frazeodidaktika kao disciplina kojoj je u središtu interesa stjecanje i razvijanje frazeološke kompetencije istovremeno je i područje unutar kojega su unazad desetak godina provedena mnoga istraživanja. Usvajanje je frazema u prvome jeziku proces koji bi trebalo uzeti u obzir i u nastavi inoga jezika. Frazeologije pojedinih jezika imaju puno toga

zajedničkoga i to svakako utječe na razvoj različitih vrsta kompetencija (u prvo redu jezične i međukulturalne).

Postavlja se pitanje kako pristupiti frazemima u nastavi hrvatskoga kao drugoga i(li) stranoga jezika i kako ih uključiti u nastavni proces. U ovome će se radu predstaviti prijedlog frazeodidaktičkoga pristupa na primjeru poredbenih frazema. Poredbeni su frazemi pogodni za poučavanje od temeljnoga stupnja učenja jer imaju prihvatljivu konstrukciju, a kao nastavni se sadržaj mogu uskladiti i s jezičnim razvojem korisnika. Velik je broj poredbenih frazema sa zoonimskom i somatskom sastavnicom što je u skladu s nastavnim sadržajima na području leksika na temeljneme stupnju.

Poseban doprinos hrvatskoj poredbenoj frazeologiji predstavlja rad Željke Fink-Arsovski „Poredbena frazeologija: pogled izvana i iznutra” (2002), kao i „Hrvatsko-slavenski rječnik poredbenih frazema” (2006) skupine autora. Sve je više radova koji se odnose na poučavanje frazema u hrvatskome kao inome jeziku, a jedan je takav „O mogućnostima poučavanja i usvajanja hrvatskih frazema” Ivane Vidović Bolt u kojemu se nude modeli za poučavanje hrvatskih frazema.

2. Dosadašnja istraživanja o poučavanju frazema

Različiti su stavovi o poučavanju frazeologije u nastavi stranih jezika. Neki autori, primjerice L. Zabrocki (1966), smatraju da bi se frazemi trebali poučavati tek na višim stupnjevima učenja određenoga jezika. Sonja Strmečki Marković¹ (2010) smatra da se obradi frazema u nastavi posvećuje vrlo malo pažnje, a rezultat je toga činjenica da studenti izbjegavaju uporabu frazema i u pisanoj i u usmenoj komunikaciji. U nastavi kojoj je težište na razvijanju komunikacijske kompetencije važno je i razvijanje aktivne frazeološke kompetencije u neizvornih govornika. Saša Jazbec i Brigita Kacjan (2013) navode da u nastavi stranih jezika frazemi gotovo da i nisu zastupljeni. Rijetko se javljaju u udžbenicima stranih jezika za stupnjeve A1 – B1. Čak se i na višim stupnjevima rijetko pojavljuju. Frazemi se eksplicitno navode i kao tema u ZEROJ-u (2005: 235) tek na stupnju C1: „Mogu prepoznati širok raspon idiomatskih izraza i kolokvijalizama te promjenu stila”.

Velik broj glotodidaktičara vidi mogućnost prezentacije frazeologije na nižem stupnju učenja za što se javljaju pozitivni primjeri² iz prakse. Karina Giel (2014), poučavajući hrvatski kao drugi i strani jezik poljskim studentima, navodi da pri obradi hrvatskih pridjeva u nominativu jednine uporabu istih

¹ Autorica se posebno osvrće na problematiku poučavanja frazema u jezičnoj nastavi studija germanistike.

² Poljska autorica Karina Giel iznosi svoja iskustva s poučavanjem frazeologije gdje se studenti s frazeologijom susreću nakon dva mjeseca učenja jezika. Elżbieta Rybicka (1990) poučava frazeologiju stranoga (poljskoga) jezika od drugoga semestra učenja jezika.

ilustrira frazemima: *zdrav kao bik, vjeran kao pas* i sl. Smatra da frazeme treba prilagoditi nastavnome materijalu i izbjeći situaciju da se student nađe pred nepoznatom gramatičkom formom. Elżbieta Rybicka (1990) pri poučavanju koristi primjere jednostavne forme i veze samostalnih dijelova govora, npr. imenica + veznik + imenica (*kost i koža*), glagol + imenica (*brojiti ovce*), pridjev + imenica (*lukava lisica*), veznik + broj + veznik + broj (*ni pet ni šest*). Najbolji su primjeri frazema oni čije su sastavnice već poznate studentima, koje su lako pamtljive i imaju neutralnu motivaciju. Isto tako je na početneme stupnju uz pojedine nastavne teme dobro uvoditi frazeme sa strukturom nezavisnog skupa riječi (*kost i koža*) jer njihova uporaba ne zahtijeva i poznavanje određenih odnosa upravljanja i(li) sročnosti. Na početneme je stupnju učenja dobro uključiti internacionalne frazeme (primjerice *trojanski konj*). Internacionalni su frazemi prisutni u više jezika i naroda, a postoje izravne posuđenice i frazemski kalkovi (v. u Turk 1994, 2013). Samim time, postoji mogućnost da su učenicima određeni frazemi otprije poznati i da će ih lakše usvojiti. Agnieszka Stryjecka (1998) govori o čimbenicima koji su važni za učenje frazema. Student bi trebao zadržati ne samo informacije o značenju određene veze riječi već i o njegovoj strukturi, što mu omogućuje razumijevanje, zapamćivanje i samostalno tvorenje obavijesti o frazemu³. Giel (2014) smatra da je 10 frazema po cjelini maksimalan broj koji učenik može savladati, a da bi idealno bilo 5 do 7 frazema.

Monika Šajánková (2007) smatra da pri odabiru frazema u poučavanju treba voditi računa o sljedećim elementima: frazeološkom minimumu i optimumu, komunikacijskim potrebama te čestoći uporabe pojedinih frazema. Važno je da učenici usvoje neki frazem, da ga koriste i razumiju njegovo značenje. Frazemi zbog svojih posebnosti zahtijevaju i poseban didaktički pristup jer značenje frazema nije jednako zbroju značenja (prototipnih leksičkih i(li) prenesenih značenja) njegovih sastavnica. Šajánková napominje da je cilj ne samo razvijanje frazeološke kompetencije, već istovremeno i ostalih vještina (slušanja, čitanja, govorenja i pisanja) te njihova integracija u nastavu gramatike i leksika. Šajánková (ibid) se poziva na koncept koji se temelji na trima koracima koje je predložio Petar Kühn (1987, 1992, 1994), a ona ga je dopunila fazom usustavljanja: 1. otkriti frazem u tekstu, 2. otkriti značenje frazema, 3. usustavljanje frazema, 4. uporaba frazema. Pri tome je važno razviti i osjetljivost na kontekst – znanje o logičnim jezičnim strukturama dio je imanentnih kompetencija, a znanje o logičnom ustrojstvu svijeta dio je znanja o svijetu – komunikacija treba rezultirati smislom. Šajánková (2007) smatra da je najučinkovitija metoda otkrivanje značenja frazema iz konteksta. Također,

³ Slično je to opisao i Erhard (2007) koji smatra da se frazeološka kompetencija sastoji od dvaju dijelova – poznavanja značenja frazema i njihove uporabe u odgovarajućem kontekstu. Frazeološka kompetencija predstavlja i podlogu za stvaranje novih izraza, odnosno polazište za produktivnu frazeološku kompetenciju.

prezentacija frazema u više tekstova pruža cjelovitu informaciju o njegovu značenju i uporabi. Vrlo se često značenje frazema ne može prepoznati iz leksika jer značenje frazema ne proizlazi iz zbroja značenja njegovih sastavnica pa je zato potrebno posvetiti puno više pažnje frazemima pri poučavanju inoga jezika. Govoreći o ekvivalenciji u dvama jezicima, autorica zastupa stav da ona može biti dvosjekli mač, posebno kod frazema s istom ili sličnom frazemskom slikom, a različitim značenjem, ali i kod frazema koji nemaju frazeološki ekvivalent u ciljnom ili polazišnom jeziku.

Kada govorimo o hrvatskome kao inome jeziku, važno je spomenuti i istraživanja o prisutnosti frazema u udžbenicima (Vidović Bolt 2013; Jukić 2015) koja su dovela do zaključka o nedovoljnoj zastupljenosti frazema u udžbenicima hrvatskoga kao inoga jezika. Vidović Bolt (ibid) predlaže dva modela uvođenja frazema u nastavni proces. Prvi se odnosi na uvođenje frazema prema formalnom sadržaju i leksičkom sastavu, a kao najprimjerenije autorica navodi animalističke poredbene frazeme. Drugi se model odnosi na uvođenje frazema s obzirom na njihovu strukturu (imenički, pridjevski, glagolski, priložni). Autorica navodi da je, uz navedene modele, na višim stupnjevima učenja moguće uvoditi još i frazeme s obzirom na podrijetlo te frazeme čije značenje upućuje na usvojene riječi.

3. Poredbena frazeologija u nastavi inojezičnoga hrvatskoga

Leksička je kompetencija važna i utječe na jezičnu kompetenciju u cijelosti, a dijelom je leksičke kompetencije i poznavanje frazema. Komunikacija na stranome jeziku nije moguća bez frazeologije jer i frazemi pripadaju jezičnoj stvarnosti. Samim time postaju neizbježan dio sadržaja nastave stranih jezika koji je nemoguće zaobići i koji je s gledišta didaktike posebno zanimljiv. Stjecanje je i razvijanje frazeološke kompetencije dugotrajan proces. Postavlja se pitanje kako frazeologiju uvesti u nastavu hrvatskoga kao inoga jezika.

Ispitni katalog standardiziranoga ispita hrvatskoga kao inoga jezika na razini B2 koji provodi Nacionalni centar za vanjsko vrednovanje obrazovanja temeljni je dokument za Ispit iz poznavanja hrvatskoga jezika na razini B2. Ispit je namijenjen stranim studentima koji se žele upisati na hrvatska sveučilišta ili nastaviti školovanje u Hrvatskoj, a podrazumijeva i poznavanje i razumijevanje višeznačnih riječi i frazema. U katalogu se navodi da govornik „može razumjeti poruke izrečene ili napisane češćim sinonimičnim riječima ili uobičajenim gramatičkim strukturama, koje iskazuju ne samo denotativno značenje, nego i dodatna značenja. Razumije nekoliko različitih značenja čestih višeznačnih riječi ili frazema, razumije i tekstove pisane različitim registrima hrvatskoga standardnoga jezika.”⁴

⁴ Preuzeto s: http://dokumenti.ncvvo.hr/Drzavna_matura/2014-06-06/ini_hrv_b2_katalog.pdf (travanj 2016)

Poučavanje frazema mora biti usklađeno s leksičkom i gramatičkom razinom na kojoj se nalaze učenici. Pitanje je koje bi frazeme trebalo uključiti u nastavne sadržaje i na koji način. Poredbeni su frazemi sa zoomimskom sastavnicom prikladni za poučavanje od početnoga stupnja jer se i na njemu unutar leksičkih tema obrađuju životinje, a takvi frazemi najčešće opisuju karakteristike čovjeka što je također dijelom vokabulara na početnome stupnju. Na taj bi se način značenje leksema koji su dijelom nastavnih sadržaja intenziviralo u frazemu. Na početnome bi stupnju najprikladniji bili pridjevski, a na višim stupnjevima i glagolski poredbeni frazemi. Pridjevski su frazemi prikladni zato što nemaju visoku varijantnost, a u skladu su s jezičnim znanjem studenata i konstrukcija je frazema prihvatljiva očekivanomu stupnju predznanja i sposobnosti aktivne uporabe u kontekstu.

3.1. Prijedlog frazeodidaktičkoga pristupa na primjeru poredbenih frazema

U ovome će se radu predstaviti prijedlog frazeodidaktičkoga pristupa na primjeru poredbenih frazema na trima stupnjevima poznavanja hrvatskoga kao inoga jezika. Prema ZEROJ-u (2005: 24) se razlikuju tri vrste korisnika: temeljni korisnik (A1 i A2 stupanj), samostalni korisnik (B1 i B2 stupanj) i iskusni korisnik (C1 i C2 stupanj). S obzirom na razine znanja⁵, u ovome će se radu govoriti o temeljnome stupnju (A1 i A2), samostalnome stupnju (B1 i B2) te o naprednome stupnju (C1 i C2). Za svaki će se od navedenih stupnjeva navesti kriteriji podjele frazema, primjeri frazema kao dijela nastavnoga sadržaja te moguće frazeološke⁶ vježbe.

S obzirom na prethodnu podjelu poredbenih frazema, za temeljni su stupanj utvrđeni sljedeći kriteriji: 1. sastavnice su frazema u skladu s leksičkim znanjem korisnika, 2. gramatičke su značajke sastavnica frazema u skladu s jezičnim razvojem korisnika, 3. strukturni je aspekt frazema u skladu s jezičnim razvojem korisnika. Dakle, pri poučavanju se frazema treba voditi računa o općoj razini jezičnoga znanja korisnika, kako gramatičkoj tako i leksičkoj.

Temeljni korisnik, prema globalnoj ljestvici ZEROJ-a, može razumjeti često rabljene riječi i rečenice vezane za jednostavne podatke o sebi i obitelji,

⁵ Razine su znanja zapravo referentni stupnjevi. Svaki stupanj nosi i opisni naziv: A1 – pripremni stupanj, A2 – temeljni stupanj, B1 – prijelazni stupanj, B2 – samostalni stupanj, C1 – napredni stupanj, C2 – vrsni stupanj (ZEROJ 2005: 23).

⁶ Hrvatski metodičari Dragutin Rosandić i Stjepko Težak različito dijele leksičke vježbe. Dragutin Rosandić (2002: 114–154) govori o četirima vrstama leksičkih vježbi: leksičko-stilističkim, leksičko-semantičkim, leksičko-gramatičkim i leksičko-ortografskim. Fraze je očekivano, svrstao u leksičko-semantičke vježbe. Stjepko Težak (1996: 377–394) leksičke je vježbe podijelio na semantičke, etimološke, rječotvorne, frazeološke i rječničke leksičke vježbe. U frazeološke vježbe ubraja frazeme ili frazeologizme, različite izričaje, perifraze, poslovice, aforizme i dr.

informacije vezane za kupovanje, neposrednu okolinu i posao, a najčešće se pojavljuju teme vezane za obitelj, zanimanja, životinje, hranu, piće, boje, stanovanje i sl. Stoga bi najprimjereniji bili frazemi sa sastavnicama koje pripadaju tim tematskim područjima, odnosno semantičkim poljima. To su primjerice frazemi: *jak kao bik* sa značenjem 'vrlo jak', *velik kao kuća* sa značenjem 'jako velik /o predmetu/', *žut kao limun* s dvama značenjima '1) izrazito žute boje; 2) žut u licu, nezdrave boje lica' i sl. Važno je istaknuti da su među poredbenim frazemima najbrojniji zoonimi što je samo još jedan razlog više za njihovo učenje od temeljnoga stupnja⁷.

Govoreći o gramatičkim značajkama sastavnica frazema, prvenstveno se misli na usklađenost njihova oblika s redosljedom učenja pojedinih padeža u nastavi hrvatskoga kao inoga jezika⁸. S obzirom na to, za temeljni se stupanj kao nastavni sadržaj predlažu frazemi s pridjevskim i imeničkim sastavnicama u nominativu (*plav kao nebo* 'svijetloplave boje /o očima/', *umoran kao pas* 'jako umoran'⁹). Uvođenje ostalih padežnih oblika imenica i pridjeva na temeljnome stupnju trebalo bi biti usklađeno s obradom i usustavljanjem pojedinih padeža te s nastavnim sadržajima vezanim uz morfologiju glagola ako se oni javljaju kao frazemske sastavnice. Na temeljnome bi stupnju stoga nastavnim sadržajem u prvome redu trebali biti pridjevski poredbeni frazemi strukturnoga tipa pridjev (u nominativu) + poredbeni veznik + imenica (u nominativu). Glagolski se poredbeni frazemi na temeljnome stupnju mogu pojaviti uz imeničku sastavnicu u nominativu, odnosno kao strukturni tip glagol + poredbeni veznik + imenica u nominativu (*trčati kao zec* 'vrlo brzo trčati', *pjevati kao slavuj* 'prekrasno pjevati'). Pritom i njihove glagolske sastavnice trebaju biti usklađene s nastavnim sadržajima i to kako na području leksika tako i na području gramatike¹⁰.

Osim svih navedenih kriterija, treba spomenuti i da se uvođenje dvodijelnih poredbenih frazema predlaže tek na višim stupnjevima. Prema podrijetlu i etimologiji za temeljni su stupanj prigodni internacionalni frazemi (posebice u heterogenim skupinama) poput: *tvrdoglav kao magarac* 'jako tvrdoglav'.

⁷ Usp. s prvim od navedenih primjera.

⁸ Rad „Gramatičko-semantički pristup obradi padeža“ (2006) autorica Sande Lucije Udier, Milvie Gulešić-Machata i Marice Čilaš-Mikulčić predstavlja gramatičko-semantički pristup obradi padeža pri poučavanju hrvatskoga kao drugoga i(li) stranoga jezika. Pristup je semantički jer zahtijeva povezivanje padeža s njihovim značenjem, odnosno povezivanje dubinskih i površinskih padeža. Gramatički pristup služi kao okvir semantičkome, a odnosi se na učenje prijedloga koji idu s površinskim padežima te glagolske rekcije.

⁹ U navedenim su primjerima i imenička i pridjevska sastavnica u nominativu.

¹⁰ Na temeljnome se stupnju učenja poučavaju pravilni glagoli koji pripadaju skupinama: -ati / -am (gledati / gledam), -iti / -im (moliti / molim), -jeti / -im (voljeti / volim). Od nepravilnih se glagola poučavaju glagoli piti, jesti, ići i sl.

Na samostalnome stupnju ne postoji toliko ograničenja vezanih za poučavanje frazeologije kao na temeljnome stupnju. Smatra se da korisnik na samostalnome stupnju „Može razumjeti glavne misli složenog teksta o konkretnim i apstraktnim temama, uključujući tehničke rasprave iz svog stručnog područja“ (ZEROJ 2005: 24). Važno je na samostalnome stupnju spomenuti definiciju frazema te njegova obilježja: da je frazeologija znanost o frazemima te da je frazem višečlana jezična jedinica koja ima preneseno značenje i koja se u govoru uvijek ostvaruje kao cjelina. Uz navedena se obilježja mogu pridodati još neka, a sadržaj se može dodatno proširiti. Svakako je važno osigurati razumijevanje i sve potkrijepiti primjerima. Kriteriji postavljeni za poučavanje frazema na temeljnome stupnju mogu se primijeniti i na samostalnome stupnju. Tako će sastavnice frazema biti u skladu s obradom leksičkih tema te će se raditi o zahtjevnijim leksemima (posebice o apstraktnim imenicama jer ih je teže razumjeti), npr. *gorak kao čemer* 'jako gorak'. Gramatički će kriteriji na ovome stupnju dopustiti i uvođenje frazema čije su sastavnice vidski glagolski parnjaci, te, primjerice, sinonimi ili bliskoznačnice, primjerice *pojuriti / juriti* (*bježati, potrčati, trčati*) <kao> *bez glave* 'smeteno (smušeno) pojuriti / juriti (*bježati, potrčati / trčati* i sl.)'. Isto se tako kao nastavni sadržaj mogu pojaviti višeznačni frazemi: *čist kao suza* '1) čist, bez nepoželjnih primjesa /o vinu, rakiji itd./; 2) potpuno čist, bez zrnca prašine; 3. visokih moralnih kvaliteta, besprijekoran, častan'.

Što se tiče gramatičkih značajki, mogu uvoditi frazemi sa sastavnicama u svim padežima: *skrivati (kriti) kao zmija noge* koga, što 'držati u tajnosti što, skrivati od drugih koga, što', *ima kao korova čega* 'ima u velikom broju čega, ima u izobilju čega', *žao je kao psu* komu 'jako je žao komu' i sl. Na ovome se stupnju naglasak treba staviti na glagolske poredbene frazeme, a mogu se poučavati i pridjevski poredbeni frazemi. Iako ih je moguće uvesti i na temeljnome stupnju, ti primjeri su kompleksniji (frazemske inačice: tvorbene (*pasti / padati kao zrela kruška* 'nespretno pasti / padati'), leksičke (*čuvati (nositi, držati) kao kap vode na dlanu* koga, što 'brižno čuvati (nositi, držati) koga što, s velikom se pažnjom odnositi prema komu, prema čemu') i sl.

Na samostalnome se stupnju može ukazati na supostojanje poredbenih veznika *kao* i *poput*, a na temeljnome se stupnju može upozoriti na to da veznik *poput* zahtijeva uporabu genitiva. Na ovome se stupnju mogu uvesti i dvodijelni poredbeni frazemi poput *kao od brda odvaljen* sa značenjem 'vrlo jak, snažan, dobro razvijen' ili *kao od šale* sa značenjem 's lakoćom, lako, bez problema'.

Za svaki se novi stupanj podrazumijeva aktivna uporaba prethodno stečenih znanja pa je tako na naprednome stupnju očekivano poznavanje svega navedenoga za temeljni i samostalni stupanj. Budući da u ZEROJ-u (ibid) stoji da korisnik na naprednome stupnju „Može bez poteškoća razumjeti praktički sve što čuje ili pročita. Može sažeti informaciju iz različitih usmenih

ili pisanih izvora, suvislo i jasno prenoseći argumente i činjenice. Može se izražavati neusiljeno, vrlo točno i precizno te razlikovati i finije nijanse značenja čak i u složenijim situacijama”, podrazumijeva se da će *leksički* i *gramatički* kriteriji biti zadovoljeni. Na naprednome se stupnju mogu pojaviti poredbeni frazemi iz bilo kojega tematskog okvira i bilo koje gramatičke strukture. No, postavlja se pitanje kako onda odrediti koji se poredbeni frazemi trebaju poučavati na naprednome stupnju učenja hrvatskoga kao inoga jezika. Na tomu se stupnju pojavljuje složeniji leksik, u frazeološke se teme stoga mogu uvrstiti frazemi sa sastavnicama koje pripadaju prostorno i vremenski raslojenomu leksiku, odnosno frazemski arhaizmi (*plakati kao ljuta godina*), historizmi (*kao bik na gmajni*) te dijalektni frazemi¹¹ (*pijan kao lojtra*). Za sve je to potrebna i teorijska priprema korisnika pa bi korisnici trebali poznavati frazeološku literaturu, čitati je i argumentirati.

Na naprednome stupnju valja uputiti i na nacionalne poredbene frazeme za čije je razumijevanje potreban širi kontekst i poznavanje činjenica drugih znanstvenih disciplina poput povijesti, biologije, etnologije... (npr. *zaštićen kao lički medvjed, držati se kao vlaška mlada*). Uza sve navedeno, mogu se poučavati i frazemski žargonizmi (*ide kao po žnorici* što) koji nisu nužni, ali se mogu uključiti u nastavni sadržaj, posebice ako inojezični učenik boravi u Hrvatskoj te se s takvim izrazima može susresti u svakodnevnoj komunikacijskoj praksi.

3.2. Frazeološke vježbe

Za učenje hrvatskoga kao inoga jezika nastavnici često, uz korištenje udžbeničke literature, pripremaju vlastite uručke s vježbama¹². Pri sastavljanju vježbi¹³ iz poredbene frazeologije za temeljni stupanj, vodilo se kriterijima navedenim u prethodnome poglavlju. Na temeljnome su stupnju učenja prisutne vježbe poput povezivanja frazema s njegovim značenjem, dopunjavanja A-dijela ili C-dijela frazema, povezivanje frazemskih sinonima/antonima, pisanje jednostavnih tekstova u kojemu će se koristiti frazemi i slično. Osim navedenih, vježbe mogu biti i jednostavnije (npr. zaokružiti frazeme u obrađivanome tekstu). Na svim se trima stupnjevima treba voditi računa o načelu teksta¹⁴,

¹¹ U prvome redu oni frazemi koji pripadaju dijalektu područja na kojemu inojezični učenik boravi u Hrvatskoj (ako se hrvatski uči u Hrvatskoj) i koji se odlikuju frekventnošću svoje uporabe.

¹² Razlog je tomu nepostojanje odgovarajuće udžbeničke građe za pojedine skupine, za njihove specifične potrebe ili za broj sati predviđen određenim programom.

¹³ Šajankova (2007) donosi tipove vježbi koje se mogu koristiti u poučavanju frazema. Primjerice za usustavljanje frazema predlaže vježbe u kojima se navedu sastavnice nekoliko frazema koje treba ispravno povezati, ili objasniti određene frazeme pantomimom i sl.

¹⁴ Stjepko Težak (1996) navodi načela nastave hrvatskoga jezika u osnovnoj i srednjoj

odnosno da se sve radi na tekstu, a ne na izdvojenim rečenicama/primjerima¹⁵. Zato je potrebno pripremiti lingvometrički predložak koji je primjeren svakome pojedinom stupnju učenja. Frazeološke vježbe za temeljni stupanj mogu biti različiti diktati¹⁶, križaljke, igre memorije, domino i sl. Izborni¹⁷ je diktat prigodan jer se iz čitanja ispisuju samo frazemi (to mogu biti frazemi sa zoonimskom sastavnicom, frazemi sa sastavnicom boje i sl.). Također, prigodni su i stvaralački¹⁸ diktati, posebice diktat za dopunjavanje teksta (frazema). Frazemske križaljke mogu biti različite: osmosmjerke, skandinavke ili neke druge. Sve se vježbe mogu popratiti slikovnim sadržajima, kombinirati tekst i sliku ili zamijeniti dijelove frazema slikama. Spektar mogućih vježbi na samostalnome je stupnju širi nego na temeljnome. To mogu biti vježbe nadopunjavanja definicija ili obilježja frazema, a na ovome bi stupnju trebalo poznavati razliku između doslovnoga i prenesenoga značenja pojedinoga frazema pa se to također može provjeriti kroz vježbu (*Pronađi u tekstu frazeme te im odredi doslovno i preneseno značenje*). Poželjno bi bilo predstaviti dostupne frazeološke rječnike te zadati nekoliko vježbi vezanih za njihovo korištenje (*Pronađi u rječniku nekoliko poredbenih frazema. Koji su to frazemi? Koje je njihovo značenje? Napiši kratak dijalog u kojemu ćeš upotrijebiti neke od pronađenih i zabilježenih frazema.*; *Pronađi u rječniku frazeme iz semantičkoga polja kazališta. Koji su to frazemi? Koje je njihovo značenje? Napiši kratak dijalog u kojemu ćeš upotrijebiti neke od pronađenih frazema*). Na samostalnome se stupnju poredbeni frazemi mogu iskoristiti kao poticaj za pisano stvaralaštvo (*Što znači frazem čekati kao ozebao sunce koga? U kojim se situacijama može upotrijebiti? Napiši karticu teksta u kojemu ćeš obrazložiti svoj odgovor*). Kao što je spomenuto ranije, i na ovome je stupnju diktat jedna od izvrsnih vježbi koja se može iskoristiti i u nastavi hrvatskoga kao inoga jezika.

Na naprednome se stupnju korisnicima može pristupiti jednako kao i studentima kroatistike u Hrvatskoj. Treba osigurati što više rada na različitim tipovima tekstova. Neke od vježbi mogu biti: *Pročitaj članak O glagolskim po-*

školi. Neka se od načela metodike hrvatskoga kao prvoga uspješno mogu primijeniti i na nastavu hrvatskoga kao drugoga i(li) stranoga jezika.

¹⁵ Na temeljnome se stupnju frazemi mogu pojaviti unutar dijaloga što bi olakšalo razumijevanje frazema u kontekstu.

¹⁶ Karol Visinko (2015) navodi sljedeće vrste diktata: kontrolni diktat, diktat s predusretanjem pogrešaka, objašnjeni diktat, izborni diktat, diktat s obrazloženjem, proučeni diktat, stvaralački diktat i samodiktat.

¹⁷ Visinko (2015: 25) ističe da je izborni diktat odličan „u fazama provjere naučenoga na novim primjerima i sinteze prigodom obradbe novoga jezičnog gradiva, zatim tijekom nastavnih sati uvježbavanja i konačno u ispitivanju.”

¹⁸ Kao podvrste stvaralačkoga diktata, Visinko (ibid 40–42) navodi sljedeće: stvaralački diktat za dopunjavanje i proširivanje teksta, stvaralački diktat za zamjenjivanje riječi i dijelova rečenice u tekstu i stvaralački diktat prema slici.

redbenim frazemima u hrvatskom, talijanskom i španjolskom jeziku¹⁹ autorica Ivane Jerolimov, Ingrid Damiani Einwalter i Danke Singer. Napiši kratak osvrt na članak (400 – 600 riječi) ili Pročitaj članak Čega se vrug boji i od čega bježi? O dvama frazemima hrvatskoga i ruskog jezika Željke Fink i odgovori na sljedeća pitanja: 1. Objasni kontekstualnu uključenost jednoga frazema u hrvatskome i ruskome jeziku, 2. Koji se oblici frazema identičnoga značenja rabe u ostalim slavenskim jezicima?, 3. Što znači da se varijante rječnički neregistrirane? Svoj odgovor potkrijepi primjerima iz članka. Bilo bi dobro korisnicima zadati istraživački zadatak. Takav zadatak zahtijeva dulji rad i zato treba dati dovoljno vremena za izvršenje istoga²⁰. Nastavnik treba biti dostupan za konzultacije i usmjeravanje korisnika. Na naprednome je stupnju također korisno provoditi i ranije navedene vježbe. Uz to se mogu dodati i kvizovi, debate, igra pantomime i sl. i to u prvome redu kao vježbe usustavljanja.

4. Zaključak

Jedne su od najvažnijih značajki frazema kao višečlanih jezičnih jedinica njihovo preneseno značenje i slikovitost. Njihovo je uključivanje u sadržaje nastave stranih jezika, pa tako i u nastavu hrvatskoga kao inoga jezika, izrazito važno za stjecanje jezične i međukulturalne kompetencije. S obzirom na kriterije za odabir poredbenih frazema za pojedini stupanj, treba naglasiti da se poučavanje frazema na temeljnome stupnju predlaže unutar obradbe određenih leksičkih jedinica. To je ujedno i prigoda da se frazemi prikažu u različitim kontekstima što bi pospješilo i njihovo zapamćivanje (a zatim i korištenje). Na samostalnome i naprednome stupnju treba uključiti što više različite frazeološke literature (znanstvenih radova, članaka, rječnika i sl.) koja će korisnicima dati dodatne informacije i poticati ih na samostalan rad. Na višim se stupnjevima učenja, s obzirom na heterogenost skupina, može govoriti i o kontrastivnome pristupu poredbenim frazemima. Radom se želi dati doprinos dosadašnjim i sve brojnijim frazeodidaktičkim istraživanjima te uključivanju frazeologije u nastavu stranih jezika, u prvome redu hrvatskoga kao inoga jezika. Frazeologija kao jezikoslovna disciplina i frazemi kao važan i neizostavan dio jezične građe pružaju neiscrpan izvor informacija i materijala koji uspješno utječu na razvoj jezične i međukulturalne kompetencije korisnika.

¹⁹ Članak je posebno zahvalan za rad u skupinama s izvornim govornicima tih dvaju romanskih jezika, no može se uspješno primijeniti i u ostalima.

²⁰ Za studente kroatistike i slavistike na sveučilištima u inozemstvu koji u okviru nekoga programa mobilnosti borave i studiraju u Hrvatskoj izvrsna je mogućnost rad na navedenom zadatku u paru ili skupini koja se sastoji (i) od izvornoga / izvornih govornika.

Literatura

- Čeliković, Vlasta ur., *Zajednički europski referentni okvir za jezike: učenje, poučavanje, vrednovanje*, Školska knjiga, Zagreb, 2005.
- Giel, Karina, „Naučenje frazeologizmów zoonimicznych na podstawowym poziome nauki języka chorwackiego jako obcego”, u: *Životinje u frazeološkom ruhu*, Zagreb, 2014., str. 1–10.
- Hrnjak, Anita, „Geste i mimika kao izvor frazeologije (na primjeru hrvatske frazeologije)”, *Filologija* 44, 2005., str. 29–50.
- Jazbec, Saša, Kacjan, Brigita, „Phraseophil oder phraseophob – ist das eigentlich überhaupt eine Frage? Eine qualitative empirische Fallstudie”, *Jezikoslovlje* 14.1, 2013., str. 47–63.
- Jelaska, Zrinka i sur., *Hrvatski kao drugi i strani jezik*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2005.
- Jukić, Sandra, „Frazemi u udžbenicima hrvatskoga kao drugoga i stranoga jezika za stupanj A1”, *Štorije*, Rijeka, 2016., str. 41–52.
- Košuta, Nataša, „O pitanju stjecanja kolokacijske kompetencije u stranome jeziku”, *Strani jezici* 41, 3, 2012., str. 263–276.
- Kühn, Peter, „Deutsch als Fremdsprache im phraseodidaktischen Doernroeschenschlaf. Vorschlaege fuer eine Neukonzeption phraseodidaktischer Hilfsmittel”, *Fremdsprachen lernen und lehren**, 1., 1987., 169–189.
- Kühn, Peter, „Phraseodidaktik: Entwicklungen, Probleme und Ueberlegungen fuer den Muttersprachenunterricht un den Unterricht DaF”, *Fremdsprachen lernen und lehren**, 16., 1992., 62–79.
- Kühn, Peter, „Pragmatische Phraseologie: Konsequenzen fuer Phraseographie und Phraseodidaktik”, *Europhras* 92. *Tendenzen der Phraseologieforschung*, B. Sandig. Bochum: Universitaetsverlag Dr. N. Brockmeyer, 1994., 411–428.
- Kuvač Kraljević, Jelena, Lenček, Mirjana „Frazeologija dječjega jezika: psiholingvistički pristup”, *Logopedija*, 3, 1, 2012., str. 26–30.
- Mihaljević Djigunović, Jelena „Interdisciplinarna istraživanja u području obrazovanja na primjeru glotodidaktike”, *Sociologija i prostor*, 51, 197 (3), 2013., str. 471–491.
- Nosić, Vesna „Frazeološke vježbe”, *Život i škola*, br. 23 (1/2010), god 56, 2010, str. 171–180.
- Omazić, Marija, „O poredbenom frazemu u engleskom i hrvatskom jeziku”, *Jezikoslovlje* 3.1-2, 2002., str. 99–129.
- Petrović, Bernardina „Razvijanje kolokacijske kompetencije u hrvatskome kao stranom i drugom jeziku”, *Strani jezici* 36, 1, 2007., str. 31–38.

- Pięcińska, Anna, *Co raz wejdzie do głowy – już z niej nie wyleci czyli frazeologia prosta i przyjemna*, Universitas, Kraków, 2006.
- Rybicka, Elżbieta, „Miejsce frazeologii w nauczaniu języka polskiego jako obcego” u: Tradycja i nowoczesność w nauczaniu cudzoziemców języka polskiego. Materiały z ogólnopolskiej konferencji nt. Nauczanie języka polskiego i kształcenie polonistyczne cudzoziemców, Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 1990., 231–245.
- Strmečki Marković, Sonja, „Problematika obrade frazema u jezičnoj nastavi studija germanistike”, *Strani jezici* 39, 3, 2010., str. 211–221.
- Šajánková, Monika, „Phraseodidaktische Überlegungen zur Entwicklung der aktiven phraseologischen Kompetenz”, *Frazeologija v jezikoslovju in drugih vedah*, Ljubljana, 2007., str. 365–373.
- Težak, Stjepko, *Teorija i praksa nastave hrvatskoga jezika 1*, Školska knjiga, Zagreb, 1996.
- Turk, Marija, *Jezično kalkiranje u teoriji i praksi, Prilog lingvistici jezičnih dodira*, Hrvatska sveučilišna naklada – Filozofski fakultet u Rijeci, Zagreb – Rijeka, 2013.
- Turk, Marija, „Naznake o podrijetlu frazema”, *Fluminensia*, god. 6, br. 1-2, 2014., str. 37–47.
- Udier, Sanda Lucija, Gulešić-Machata, Milvia, Čilaš-Mikulić, Marica, „Gramatičko-semantički pristup obradi padeža”, *Lahor*, Vol. 1, No. 1, 2006., str. 36–48.
- Vidović Bolt, Ivana, *Životinjski svijet u hrvatskoj i poljskoj frazeologiji I*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2011.
- Vidović Bolt, Ivana, „O mogućnostima poučavanja i usvajanja hrvatskih frazema” u: Prvi, drugi, strani jezik: hrvatsko-makedonske usporedbe, Hrvatsko filološko društvo, Zagreb, 2013.
- Visinko, Karol, *Diktat u nastavnoj teoriji i praksi*, Profil, Zagreb, 2015.

Rječnici

- Matešić, Josip, *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*, Školska knjiga, Zagreb, 1982.
- Menac, Antica, Fink-Arsovski, Željka, Venturin, Radomir, *Hrvatski frazeološki rječnik*, Ljevak, Zagreb, 2003.
- Menac, Antica, Fink-Arsovski, Željka, Venturin, Radomir, *Hrvatski frazeološki rječnik*, Ljevak, Zagreb, 2014.

Zusammenfassung

Sandra Jukić

KOMPARATIVE PHRASEME IM KROATISCHEN FREMDSPRACHENUNTERRICHT

Die Phraseologie durchläuft den Prozess der Einführung in den Fremdsprachenunterricht. In Bezug damit sollte betrachtet werden auf welche Weise die Phraseme eingeführt werden und welche einbezogen werden sollen. Diese Arbeit stellt einen Vorschlag des phraseodidaktischen Ansatzes im kroatischen Fremdsprachenunterricht am Beispiel der komparativen Phraseme dar. Die Einführung der komparativen Phraseme ist schon ab der Anfängerstufe des Fremdsprachenlernens nötig und möglich. Die komparativen Phraseme haben eine einfache grammatische Struktur und eine einfache Lexik. Deshalb sind sie für die Einführung in den Fremdsprachenunterricht gut geeignet. Auf den Anfängerstufen sind die adjektivischen komparativen Phraseme passend und auf den höheren Stufen auch die verbalen komparativen Phraseme. Adjektivische Phraseme sind gut geeignet, weil sie keine hohe Varianz haben, weil sie dem sprachlichen Wissen der Lerner entsprechen und weil der Aufbau der Phraseme akzeptabel für das erwartete Niveau des Vorwissens und der Fähigkeit des aktiven Gebrauchs im Kontext ist.

Schlüsselwörter: *Phraseodidaktik; Kroatisch als Fremdsprache; komparative Phraseme*

NATAŠA KOŠUTA

Filozofski fakultet, Sveučilište u Rijeci
nkosuta@ffri.hr

SVEOBUH VATNI UVID U EVIDENTNO I LATENTNO POSUĐIVANJE IZ NJEMAČKOGA JEZIKA U HRVATSKI – PRILOG ISTRAŽIVANJU HRVATSKO-NJEMAČKIH JEZIČNIH DODIRA¹

Stojić, Aneta / Turk, Marija, *Deutsch-kroatische Sprachkontakte. Historische Entwicklung und aktuelle Perspektiven auf lexikalischer Ebene*, ISBN 978-3-8233-8081-8, Narr Francke Attempto Verlag, Tübingen, 2017., 370 str.

UDK: 811.112.2:811.163.42](049.3)

Prikaz znanstvene knjige

Monografija *Deutsch-kroatische Sprachkontakte – Historische Entwicklung und aktuelle Perspektiven auf lexikalischer Ebene / Njemačko-hrvatski jezični dodiri – Povijesni razvoj i aktualna pitanja na leksičkoj razini* akademskoj je zajednici i široj javnosti predstavljena krajem svibnja 2017. na Filozofskome fakultetu Sveučilišta u Rijeci. Velik odaziv zainteresiranih svjedoči o prepoznatoj vrijednosti knjige koja, prema riječima prof. dr. sc. Nade Ivanetić, jedne od recenzentica, „prvi put u hrvatskoj sociolingvistici nudi sustavan prikaz dosadašnjih istraživanja hrvatsko-njemačkih jezičnih dodira”.

Knjiga se temelji na opsežnoj domaćoj i stranoj relevantnoj znanstvenoj i stručnoj literaturi, a podijeljena je u osam poglavlja koja se dalje raščlanjuju u potpoglavlja. U uvodnome dijelu autorice motivirane utjecajem njemačkoga

¹ S osobitim sam se zadovoljstvom prihvatila pisanja prikaza ove vrijedne knjige čija je jedna od autorica ujedno i moja nekadašnja profesorica na studiju Hrvatskoga jezika i književnosti – draga profesorica Marija Turk. Predavala mi je *Osnove teorije jezika i Suvremeni hrvatski književni jezik I i IV*, a još i danas pamtim neke od primjera kojima je neizostavno popratila svoja jasna, strukturirana i nadasve zanimljiva predavanja – meni osobno najdraža ona iz područja leksikologije. Profesorica me je još kao studenticu i kasnije mladu profesoricu u srednjoj školi poticala na bavljenje znanstvenim radom i uvijek me u tome podržavala. Stoga ovdje želim iskoristiti priliku te joj na tome iskreno i od srca zahvaliti.

jezika i kulture na hrvatski jezik, posebice njegov leksički sustav, ukratko donose pregled dosadašnjih istraživanja njemačko-hrvatskih jezičnih dodira te predstavljaju cilj i strukturu rada. Osim sustavnoga i sintetskoga prikaza dosadašnjih istraživanja njemačkih posuđenica cilj je rada temeljem ujednačenih kriterija prikazati utjecaj njemačkoga jezika na hrvatski uzimajući u obzir vremensku i prostornu dimenziju odnosno podrijetlo riječi, vrijeme posuđivanja kao i njezin status u suvremenome hrvatskom jeziku.

Drugo je poglavlje posvećeno temeljnim terminološkim pitanjima uz tematiziranje problematike terminološke neujednačenosti odnosno različitih interpretacija postojećega terminološkog aparata u području lingvistike jezičnih dodira. Stoga se s tim u vezi daje kratak pregled lingvističkih disciplina koje se bave pitanjem jezičnih dodira i leksičkoga posuđivanja pri čemu se autorice odlučuju za termin *deutsche Entlehnung* / *njemačka posuđenica*. Navedenim terminom obuhvaćene su sve riječi koje su iz njemačkoga jezika izravno ili neizravno preuzete u hrvatski jezik, dok se pravim njemačkim posuđenicama smatraju izravno ili neizravno preuzete riječi izvorno njemačkoga podrijetla.

U trećemu se poglavlju daje pregled kulturno-povijesnoga konteksta hrvatsko-njemačkih jezičnih dodira počevši od 7. stoljeća pa sve do današnjih dana. Kroz četiri razvojna stupnja njemačkoga jezika razmatra se prožimanje obaju jezika uz navođenje primjera njemačkih posuđenica od kojih su neke i danas u uporabi (npr. *gruntovnica*, *kancelarija*, *kapetan*, *logor* itd.), dok su neke izvan uporabe jer primjerice imenuju predmete koji se više ne upotrebljavaju ili se pak koriste u izmijenjenome obliku. Važnu je ulogu u posuđivanju umnogome odigrala višestoljetna povezanost Hrvatske s Austrijom pod političkom kapom Habsburške monarhije te vrijeme Austro-ugarske monarhije kada je hrvatski bio izložen intenzivnome utjecaju njemačkoga jezika, čiji tragovi sežu i do današnjih dana. No, koliko je jak taj utjecaj bio u području leksika detaljnije se razmatra u četvrtome, petome i šestome poglavlju.

Četvrto poglavlje čini okosnicu monografije, a posvećeno je identifikaciji evidentnih njemačkih posuđenica i njihovu statusu u suvremenome hrvatskom jeziku. Utvrđeni primjeri temelje se na lingvističkim istraživanjima koja se bave pitanjem njemačkih posuđenica u hrvatskome jeziku, suvremenim rječnicima hrvatskih mjesnih govora, relevantnim starijim i novijim rječnicima hrvatskoga jezika te ispitivanju informanata iz različitih dijelova Hrvatske, što prema ocjeni recenzentice prof. dr. sc. Jadranke Gvozdanović predstavlja „značajan doprinos u odnosu na dosadašnja istraživanja u ovome području”. U samom se poglavlju daje opširan popis svih utvrđenih njemačkih posuđenica kao „rezultat analize koja počiva na jasnim terminološkim i metodološkim promišljanjima te inovativnoj obradi podataka” (prof. dr. sc. Jadranka Gvozdanović). Korpus sadrži oko 1850 riječi svrstanih u dvije skupine (prave njemačke posuđenice i posuđenice koje su u hrvatski jezik dospjele

posredstvom njemačkoga jezika). Natuknice su poredane abecednim redom, a uz svaku se između ostaloga navodi i oznaka za mjesni govor u kojemu se koristi. Od svih utvrđenih primjera, njih oko 450 nadregionalnoga su karakteristični tj. zajednički su svim mjesnim govorima i narječjima.

Za utvrđene se primjere njemačkih posuđenica nadregionalnoga karaktera u petome poglavlju prikazuje način njihove prilagodbe na fonološkoj, grafičko-ortografskoj, morfološkoj i semantičkoj razini. Isto kao što je to slučaj i s mnogim drugim jezicima i ovdje se utvrđuje kako se posuđuju uglavnom imenice, drugu najveću skupinu čine glagoli, dok su u korpusu najmanje zastupljeni pridjevi te u neznatnome broju prilozima i interjeksije. Prilagodba se na semantičkoj razini odvija putem nulte semantičke ekstenzije, sužavanja opsega značenja te različitih procesa proširivanja opsega značenja koje uključuje metaforizaciju, metonimizaciju, pučku etimologiju i elipsu te u odnosu na konotaciju, procese pejorizacije ili derogacije i melioracije. Zanimljivo je i pitanje jezičnoga purizma koje se s aspekta nadregionalnih njemačkih posuđenica tematizira u šestome potpoglavlju u vidu promišljanja o tome mogu li se one zamijeniti ekvivalentnim hrvatskim izrazima. Rezultati pokazuju kako se u korpusu daju utvrditi njemačke posuđenice koje je moguće zamijeniti odgovarajućim riječima u hrvatskome jeziku, ali i one koje kao takve čine sastavni dio hrvatskoga jezičnog sustava jer za njih ne postoji odgovarajući ekvivalent. Sazimajući svoja promišljanja na kraju petoga poglavlja autorice navode kako se većina njemačkih posuđenica u hrvatskome jeziku odnosi na stručne pojmove iz područja tehnike, gastronomije, glazbe, povijesti i umjetnosti, što zapravo svjedoči o kulturnome posuđivanju kao važnome aspektu jezičnoga posuđivanja.

U šestome se poglavlju posebna pažnja posvećuje prevedenicama, odnosno njihovoj identifikaciji te kriterijima za njihovo utvrđivanje. Budući da je njemački jezik u hrvatskih prevedenica imao ulogu kako jezika davaoca, tako i jezika posrednika, jedno se cijelo potpoglavlje bavi tom tematikom. Nakon promišljanja o kriterijima identifikacije prevedenica slijedi detaljan prikaz njemačkih prevedenica u hrvatskome jeziku prema tvorbi, semantičkoj ekstenziji te vrsti pri čemu se razlikuju doslovne prevedenice, djelomične prevedenice, poluprevedenice, formalno nezavisni neologizmi, frazeološki i semantički kalkovi. Neke od njih dio su hrvatskoga standardnog jezika, neke su ovjerene u rječnicima, dok su neke zaživjele u jezičnoj uporabi unatoč odstupanjima od norme. U svakom slučaju prevedenice predstavljaju inovaciju na leksičkoj i semantičkoj razini u području frazeologije i tvorbe riječi, a nastaju iz potrebe popunjavanja leksičkih praznina prvenstveno u području terminologije.

Sedmo poglavlje donosi rezimirana zaključna promišljanja autorica vezano uz provedeno istraživanje njemačko-hrvatskih jezičnih dodira u okviru kojih se ističe kako je u hrvatskome jeziku danas rasprostranjeno oko 380 pravih nje-

mačkih posuđenica. Manji je dio njih prisutan u hrvatskome standardnom jeziku dok je veći dio u uporabi u razgovornome jeziku i mjesnim govorima, a poglavito kao profesionalizmi pojedinih struka, naročito na području zanatstva i tehnike. No imajući u vidu stilističku raslojenost jezika može ih smatrati „obogaćenjem hrvatskoga jezičnog blaga” (Stojić i Turk, 2017: 357).

Opsežan popis literature obuhvaćen je osmim i posljednjim poglavljem koje sadrži popis relevantne znanstvene i stručne literature te potom tiskanih i online rječnika i enciklopedija korištenih u izradi ove vrijedne knjige.

Knjiga *Deutsch-kroatische Sprachkontakte – Historische Entwicklung und aktuelle Perspektiven auf lexikalischer Ebene* ne samo da daje zanimljiv uvid u njemačko-hrvatske kulturno-povijesne veze, već se nesumnjivo može smatrati obogaćenjem te „važnim i nezaobilaznim temeljem za sva buduća istraživanja u području lingvistike jezičnih dodira” (prof. dr. sc. Jadranka Gvozdanović) kako u hrvatskome tako i europskome kontekstu, na čemu objema autoricama valja čestitati.

IVA LUKEŽIĆ

Sveučilište u Rijeci
ivalukezic@gmail.com

PROMJENE ŠUMNIKA NA DOČETKU ZATVORENA SLOGA U ČAKAVSKOME NARJEČJU*

UDK: 811.163.42'282'344

Izvorni znanstveni članak

U članku je prikazan model za interpretaciju fonoloških mijena u slogovima zatvorenima šumnikom, potvrđenih samo u čakavskom narječju. Model je utemeljen na zakonitostima o strukturi sloga u hrvatskom jeziku i na tezi o dijakronijskoj obilježenosti zatvorena sloga u čakavskom narječju. Navedene mijene se u interpretaciji građe tretiraju kao instrumenti otpora čakavskoga sustava obilježenim slogovima, a u zaključku se naglašava da je riječ o starojezičnim inovacijama proširenima samo u čakavskom sustavu, u svim njegovim dijalektima ili u samo nekima od njih.

Ključne riječi:
čakavsko narječje;
starojezične inovacije;
fonologija; slog; promjene
šumnika

1. Teorijska i metodološka uporišta¹

1.1. U čakavološkoj su literaturi od njezinih početaka koncem 19. st. bilježeni primjeri suglasničkih, samoglasničkih i naglasnih preinaka, kakvi nisu potvrđeni u dijalektima i organskim govorima štok. i kajk. narječja. U opisima organskih govora te su pojavnosti registrirane uglavnom taksativno, bez detaljnijih objašnjenja i sistematizacije.² Tek radovi potaknuti strukturali-

* Ovaj rad posvećujem Mariji Turk uz neizmjernu zahvalu za četiri desetljeća nepomućene odanosti i gotovo sestrinske bliskosti između nas, dviju osoba naizgled posve različitih osobnosti.

¹ U ovome se članku rabe sljedeće kratice: hrv. = hrvatski (jezik); starohrv. = starohrvatski; čak. = čakavsko (narječje); kajk. = kajkavsko (narječje); štok. = štokavsko (narječje); slov. = slovenski; pie. = praindoeuropski (jezik); ie. = indoeuropski (jezik); psl. = praslavenski (jezik); ZJsl. dijalekt = zapadni južnoslavenski dijalekt; stsl. = staroslavenski (jezik).

² „To se... najčešće formuliralo kao tendencija za pojednostavnjivanjem 'izgovora pojedinih konsonanata ili konsonantskih skupova u skladu s lingvističkom ekonomijom'...ili

stičkim učenjima donose u zadnjoj četvrtini 20. stoljeća pokušaje teorijskih objašnjenja a potom i usustavljanja navedenih fenomena istim teorijsko-metodološkim konstruktima. Najobuhvatnijom će se konačno pokazati teorijska podloga koja sve navedene pojavnosti dovodi u vezu s ponovnom uspostavom zatvorenih slogova³ nakon utrnuća 'slabih' poluglasâ početkom starohrvatskoga razdoblja.

1.2. Prvi je put neka od tih pojava dovedena u vezu sa zatvorenim slogom sredinom pedesetih godina 20. st. u raspravi o govoru otoka Suska⁴ a drugi put koncem šezdesetih godina u raspravi o govoru otoka Žirja.⁵

1.3. U sedamdesetim godinama 20. st., kad su i u hrv. jezikoslovlju učestale strukturalističke rasprave, u pitanjima koja se tiču sloga izdvajaju se dva članka Z. Junkovića i dvije knjige M. Moguša. Prvi se autor u jednom radu (1973a) bavi dubinskom strukturom sloga u hrv. književnom jeziku, a u drugome (1973b) naglasnim odnosima unutar čakavskoga korpusa, koji dijelom proizlaze iz posebna statusa zatvorena sloga u čak. narječju.⁶ Drugi se autor u objema knjigama između ostaloga detaljnije bavi i slogovnom strukturom: općejezičnom unutar povijesne fonologije hrv. jezika (1971) i specifičnom čakavskom unutar čakavske fonologije (1977). U obojici je autora priroda sloga u hrvatskome razrađena teorijski, zahvatom u dubinsku (dijakronijsku) slogovnu strukturu, gdje su u najdubljem genetskom sloju pohranjene općejezične zakonitosti i potencije bez kojih nije moguća ni interpretacija pojavnosti (jezičnih ostvaraja) u površinskom sloju u sinkronijskim jezičnim strukturama.

1.4. Kako sam se u čakavologiju aktivno uključila osamdesetih godina prošloga stoljeća, u svoje sam dijalektološke i jezičnopovijesne radove nastale

kao težnja 'za izbjegavanjem konsonantskih skupina teških za izgovor...Kratko rečeno, radi se o tzv. teoriji lakšeg izgovora.' (Moguš 1977: 85).

³ Pod terminom *otvoreni slog* podrazumijeva se slog koji završava samoglasnikom (ili slogotvornim suglasnikom). Pod terminom *zatvoreni slog* podrazumijeva se slog koji završava suglasnikom (zvonačnikom ili šumnikom).

⁴ „... u zatvorenu slogu vokali se nisu mogli održati kroz čitavu dužinu nepromijenjeni ...Tako se dogodila diftongacija u zatvorenu slogu u susačkom govoru ...” (Hamm – Hraste – Guberina 1956: 25).

⁵ Otpadanje šumnika na kraju riječi u žirjanskom govoru objašnjeno je težnjom »za otvaranjem slogova, osobito krajnjih«, što se „najobičnije postiže na taj način što se ispuste, ne izgovore se, zatvorni suglasnici poslije krajnjih vokala.” (Finka-Šojat 1968: 135).

⁶ „Trebalo reći da se zatvoren slog u čakavskom narječju smatra 'teškim'” (Junković 1973b: 27). „Zatvoreni je slog obilježen ili 'težak' u odnosu na otvoreni, a isto vrijedi i za unutrašnji slog u odnosu na vanjski, početni ili završni.” (Junković 1973b: 21).

u rasponu od 1990. do 2015. ugradila spoznajne i teorijske dosege M. Moguša i Z. Junkovića o zakonitostima o strukturiranju sloga u hrv. jezičnom sustavu općenito, a dograđivala sam ih i drugom literaturom,⁷ te vlastitim zapažanjima o posebnom ponašanju čakavskoga sustava, vlastitim metodološkim doradama, interpretacijama i rješenjima. Budući da su mi radovi nastajali i objavljeni u rasponu od tri desetljeća, u njima je čakavska jezična problematika vezana uz zatvorene slogove raspršena i obrađena parcijalno unutar šire teme pojedinoga rada. U međuvremenu su se razile stanovite dvojbe i raščistile nejasnoće koje su me u nekoliko navrata zakočile u nakani da svoje ukupne spoznaje o zatvorenu slogu u čak. narječju pretočim u zaseban i zao-kružen rad. Za to mi se pružila prilika u ovom zborniku u čast Mariji Turk, s kojom me gotovo četiri desetljeća osim profesionalne vezuje i ljudska bliskost, po čemu je bolje od ikoga upućena i u genezu mojih prosudbi o zatvorenu slogu u čak. narječju. Ovaj rad namijenjen njoj u čast nije zamišljen kao rekapitulacija onoga što je o toj temi već rečeno i objavljeno, nego kao posve nov rad, za koji je trebalo ponovno usmjereno pretražiti do sada objavljene dijalektološke tekstove i literaturu s popisa na kraju ovoga rada. Materijal prikupljen tim pretraživanjem pokazao se vrlo opsežnim za zadani format jednoga zborničkoga članka, a kako je bio neophodan za argumentaciju, nije se mogao zanemariti niti mnogo kratiti osim na račun teorijskih objašnjenja od kojih se u tekstu članka donose samo najneophodnija, i to najvećim dijelom komprimirana u bilješkama. U konačnici se pokazalo da sve što imam reći na temu o fonološkim mijenama u zatvorenu slogu u čak. narječju daleko nadmašuje i fleksibilniji format jednoga zborničkoga članka te sam se u ovoj prigodi ograničila na samo jedan od dva jezična fenomena koja dovodim u vezu sa statusom zatvorena sloga u čak. narječju – promjenama šumnika na početku zatvorena sloga.

2. Zatvoreni slog

Ukupne su mi spoznaje o zatvorenome slogu u čak. narječju utemeljene na polazišnoj tezi da je *zatvoreni slog u čakavskome narječju otpočetak (dijakronijski) obilježen kao 'težak'*.⁸

⁷ Osobito: Barić i dr. 1979, Brozović 1991, Turk 1992, Težak- Babić 1994, Mihaljević 2002.

⁸ Termin 'težak' upotrijebio je Z. Junković na dva mjesta a termin 'obilježen' na jednom mjestu u istom članku (1973b), v. gore bilješku br.6. Oba su termina spomenuta uzgredno, pa ih autor ne razlaže ni s terminološkoga ni sa sadržajnoga aspekta. Meni su se oba njegova termina pokazala inspirativnima za istraživanja akcenatskih posebnosti u središnjem ikavsko-ekavskom dijalektu sredinom osamdesetih godina 20. st. S druge strane mi je za ta i daljnja istraživanja uvelike poticajna bila i knjiga M. Moguša o čak. fonologiji osobito poglavlje o konsonantizmu (konsonantski skupovi i tablice koje prikazuju kretanje puta-

2.1. Razlozi su obilježnosti zatvorena sloga u čak. sustavu zadani s jedne strane genetskim kodom čak. sustava kao jednoga od slavenskih idioma, a s druge često isticanom jezičnom konzervativnošću čak. sustava, što se u odnosu na ostala dva hrv. narječja očituje u nesklonosti inovacijama i u uščuvanosti arhaičnijih slojeva jezičnoga naslijeđa na svim razinama.

Čak. narječje jedan je od triju hrv. organskih sustava koji su, zajedno sa slov. organskim sustavima, proistekli iz *ZJsl.* dijalekta *psl.* jezika, pretpostavljenoga ishodišta svim slavenskim jezičnim sustavima. U ishodišnom je *psl.* jeziku vladala zakonitost (u slavistici poznata kao *zakon otvorenih slogova*) po kojoj su u tom sustavu bili regularni (prihvatljivi, primjereni, dopustivi) samo otvoreni slogovi, dok su zatvoreni bili neregularni (neprihvatljivi, neprimjereni, nedopustivi).⁹ Ta je obaveznost otvorenih slogova bila najvažnija sustavna inovacija kojom se ishodišni *psl.* jezik emancipirao od svoga *pie.* pretka i od ostalih *ie.* jezika, i dio je genetskoga koda svih jezičnih sustava koji su proistekli iz *psl.* U mlađemu *psl.* tzv. *općeslavenskoga razdoblja* (9. do 11. st.) bili su mogući samo otvoreni slogovi, oni koji su završavali punim samoglasnikom ili poluglasom.¹⁰

2.2. Nakon dijalekatske diferencijacije i raspada ishodišnoga *psl.* jezika u svakome je novome slavenskome jeziku sljedniku i potomku trajao *zakon otvorenih slogova* sve dok je u njemu postojao poluglas koji je kao fonološka jedinica mogao biti nositeljem sloga. U začetcima triju hrv. narječja taj je zakon na snazi do sredine starohrv. razdoblja, kad je završen postupak dokidanja poluglasa kao zasebne jedinice u sustavu.¹¹ Postupci kojima je poluglas eliminiran iz sustava bili su dvojaki, i provodili su se u dvije faze: poluglasi u *slabim*

nja napetosti i sonornosti u slogu (Moguš 1977: 83–90). Junkovićev metaforički termin 'težak' (koji je korespondirao s tada uobičajenom 'teorijom lakšeg izgovora' s kojom polemizira i M. Moguš: v. gore bilješku br. 2) protumačila bih kao 'markiran: obilježen': zatvoreni slog je u čak. sustavu *opterećen napetošću koja je svojstvena suglasnicima, osobito najnapetijim -šumnícima*.

⁹ U *psl.* sustavu je ova zakonitost nastupila nakon što su u protoslavenskome do 7. i 8. st. zatvoreni *pie.* slogovi uklonjeni različitim, više ili manje izravnim postupcima: dokidanjem krajnjih suglasnika u zatvorenome slogu na kraju riječi, monoftongizacijom diftonga i diftonških skupina, premetanjem (metatezom) likvida, novim slogorazdjelom s unatražnim pomakom slogovne granice. (Matasović 2008: 121–129).

¹⁰ *Psl.* je u svome koherentnom razdoblju prije značajnih dijalekatskih diferencijacija imao dva poluglasa: prednje artikulacije *b* (< *pie. *ʔ*) i stražnje artikulacije *ʋ* (< *pie. *ǰ*). Oba su potvrđena u najstarijim staroslavenskim (*stsl.*) kanonskim tekstovima iz 9. i 10. st. U mlađemu, tzv. *općeslavenskom* podrazdoblju *psl.* (9. – 11. st.), obilježenu dijalekatskim diferencijacijama, njegov je *ZJsl.* (zapadni južnoslavenski dijalekt, najbliži predak trima hrv. narječjima i slovenskom jeziku) imao samo jedan poluglas srednje artikulacije, nastao stapanjem *psl. b* i *ʋ*, koji se u stručnim raspravama naziva 'šva' i bilježi znakom *ə* (Lukežić 2012: 49).

¹¹ Starohrvatsko razdoblje otpočinje koncem 11. st. iščeznućem 'slabih' poluglasa na samom kraju riječi i traje do konca 14. st.. Tijekom 11. i 12. st. će se punim vokalom zami-

položajima reducirani su do konca 11. st. a poluglasi u *jakim položajima* zamijenjeni su punim samoglasnikom do sredine starohrvatskoga razdoblja (koncem 12. st.).¹²

Iščeznućem 'slabih' poluglasa raspali su se slogovi u kojima su poluglasi bili nositeljima slogovne jezgre, a suglasnici preostali iz ugaslih slogova našli su se u nesređenim sljedovima na početku, u sredini i na kraju riječi. Kako se promijenila i konfiguracija riječi time što se broj slogova unutar pojedine riječi smanjio proporcionalno broju utrulih poluglasova,¹³ jezični je razvitak u tome razdoblju usmjeren prema ponovnoj uspostavi reda u sustavu i aktiviranju mehanizama kojima bi se zapriječilo urušavanje jezičnoga ustroja na razini riječi, što se nadvalo nad sustav nakon iščeznuća poluglasa.¹⁴

U tom trostoljetnom razdoblju, u kojemu se hrvatski konačno emancipirao od svoga najbližega pretka, uspostavljao se novi (starohrvatski) slogorazdjel pri kojemu su se suglasnici iz nesređenih sljedova (preostali iz slogova s nestalim poluglasom) prerasporedili unutar preostalih slogova unutar riječi. Uspostava novoga slogovnoga preustroja s novim slogorazdjelom unutar riječi dovela je do ponovne pojave zatvorenih slogova koji nisu bili u skladu s dubinskim slavenskim genetskim kodom po kojemu su u slavenskome sustavu regularni i primjereni samo otvoreni slogovi. Novim se slogorazdjelom u jeziku ponovno uspostavljaju zatvoreni slogovi,¹⁵ a usporedo s tom renovacijom prasl. naslijeđa¹⁶ oblikuju se općejezična pravila o

jeniti 'jaki' poluglasi unutar riječi, a nakon toga će se do konca 14. stoljeća iz starohrv. sustava izgubiti i svi preostali vokalni fonemi posebne artikulacije.

¹² Poluglas je bio u 'slabom' položaju kad je bio na samom kraju riječi, te unutar riječi kad je bio u slogu iza kojega slijedi slog s punim vokalom (*stsl.* N jd. *dbnb, sɔnb, ZJsl. *dɔnə, *sənə*; N mn. *dbni, sɔni, ZJsl. *dɔni, *səni*). U 'jakom' položaju bio je samo unutar riječi u slogu iza kojega slijedi slog s poluglasom, te kad je bio pod naglaskom (*stsl.* N jd. *dbnb, sɔnb, ZJsl. *dɔnə, *sənə*).

¹³ Dok je u jeziku postojao poluglas u funkciji nositelja sloga, svi su slogovi bili otvoreni, pa slogovna segmentacija slijedi pravilo *zakona otvorenih slogova* po kojemu je granica svakoga sloga neposredno iza samoglasnika. Nakon sustavnog utrnuća poluglasa slijedio je novi slogorazdjel s novom segmentacijom. (v. oprimjerenja u bilješci 15.).

¹⁴ Poluglasi su bili vrlo frekventne jezične jedinice, nositelji slogova u velikom broju riječi (i njihovih oblika), u ponekima višesložnim riječima i u nekoliko slogova. Iščeznuće je takvih slogova u mnogim oblicima riječi prijetilo urušavanjem riječi kao osnovne jedinice jezične komunikacije.

¹⁵ Prestankom djelovanja prasl. *zakona otvorenih slogova* u hrv. su jezičnom sustavu zatvoreni slogovi nastali na kraju riječi: **sə-nə* N jd. > *san*, **ma-čə-kə* N jd. > *ma-čak*; **o-tə-cə* N jd. > *o-tac*, na početku riječi **o-tə-ca* G jd. > *ot-ca*; **ma-čə-ka* G jd. > *mač-ka*. i u sredini riječi: **pə-še-ni-čə-ni* 'pšenični' > *pše-nič-ni*.

¹⁶ „Jezična je novina u površinskoj strukturi često povratak na staro stanje.” (Junković 1973b: 22). Ono što je u jeziku postojalo i u razvitku zamijenjeno inovacijom, ostaje u du-

strukturiranju slogova u hrv. jezičnom sustavu i njegovim podsustavima,¹⁷ opća pravila – ograničenja za slogovne sastavnice te posebna distribucijska pravila za suglasnike u uređenim (slogu prihvatljivim) suglasničkim skupinama.

Raščlamba slogova upućuje na zaključak da i danas u hrv. jezičnom sustavu i njegovim podsustavima funkcioniraju pravila uspostavljena u starojezičnome razdoblju od 11. do konca 14. st.: to jednako vrijedi za slogorazdjel, kao i za opća pravila o strukturiranju slogova, za opća pravila-ograničenja za slogovne sastavnice¹⁸ i pravila za uređene (slogu prihvatljive) suglasničke skupine.¹⁹

2.3. Kad su zamuknućem poluglasa nestali slogovi koje su nosili poluglasovi, preostali su se suglasnici iz ukinutih slogova priključivali slogu ispred ukinutoga sloga u riječi, te su u novom okružju podlijegali općejezičnim distribucijskim pravilima o rasporedu jedinica unutar sloga.

binskoj strukturi kao potencija. To se odnosi i na dijakronijsko smjenjivanje i izmjenjivanje otvorenih i zatvorenih slogova: „Dubinski se oblici mijenjaju sporije od površinskih... Zatvoreni (prasl., op. I.L.) slogovi... u dubinskoj strukturi nikada nisu iščezli.” (Junković 1973b: 28).

¹⁷ Problematikom suglasničkih skupina (konsonantskih skupova) unutar riječi iz dijakronijske perspektive bavio se M. Moguš (1971. i 2010.) te M. Mihaljević (2002). Potonji autor suglasničke skupine (sljedove, postave) unutar riječi razložno razlučuje na uređene i neuređene, odnosno – slogu prihvatljive i slogu neprihvatljive. O toj problematici i u Lukežić (2012: 65–110).

¹⁸ Samoglasnik (otvornik ili slogotvorni poluzatvornik) obavezna je jedinica u slogu (popunjava jezgru sloga). Slog postoji dok ima vlastiti samoglasnik, a prestaje postojati kad izgubi samoglasnik. Suglasnici (zatvornici) u slogu su neobavezne (fakultativne) jedinice: mogu se, ali i ne moraju pojaviti. Kad se suglasnik pojavljuje u slogu, u zavisnom je hijerarhijskom odnosu prema samoglasniku; može se pojaviti u rubnim zonama sloga: početnoj i dočetnoj (lijevo i desno od samoglasnika u slogovnoj jezgri).

¹⁹ Samoglasnici (otvornici, vokali) glasovi su najmanje artikulacijske napetosti. Suglasnici/ zatvornici/ konsonanti su u odnosu na samoglasnike napetiji, a međusobno se po stupnju napetosti razlikuju manje napeti zvonačnici/ sonanti od napetih i vrlo napetih šumnika/ okluziva. U uređenoj suglasničkoj skupini zvonačnik može stajati neposredno uz samoglasnik u središtu sloga, ili iza šumnika u početnoj rubnoj slogovnoj zoni, ili prethodeći šumnicima u dočetnoj rubnoj slogovnoj zoni. Zvonačnici različite artikulacije ne mogu činiti skupinu. Distribucija šumnika u načelu je ograničena: u uređenoj suglasničkoj skupini šumnici stoje na početnim i dočetnim rubovima sloga po točno određenu redosljedu: prava je, uređena šumnička skupina/ skupina šumnika (potonji termin uvodi I. L., za potkategoriju unutar suglasničke/konsonantske skupine/skupa) samo ona kojoj je prvi član tjesnačnik a drugi član zatvornik. Oba člana uređene šumničke skupine moraju biti iste zvučnosti: zvučnost ili bezzvučnost šumničke skupine određuje drugi šumnik (obično stariji) u skupini. Slivenik ne može biti članom uređene šumničke skupine. Članovi uređene šumničke skupine ne mogu biti dva ista šumnika (dva tjesnačnika ili dva zatvornika).

2.3.1. To se prije svega odnosi na sljedove šumnika koji su se našli na početku novoga sloga gdje uređenu suglasničku (slogu prihvatljivu) skupinu mogu činiti suglasnici u redosljedu po formuli šumnik + zvonačnik, ili samo šumnici u redosljedu po formuli tjesnačnik + zatvornik.

Slogu neprihvatljivi suglasnički sljedovi (poput sljedova *vs, *vz, *lž u izvedenim primjerima *va-se 'sve': > *vsę; *va-zęti 'uzeti': > *vzęti; *la-žica 'žlica' > *lži-ca), te slogu neprihvatljivi sljedovi šumnika na početku sloga (poput sljedova *pč, *pt, *pš, *kd, *čt, *kt u izvedenim primjerima: *ba-če-la 'pčela' > *pče-la; *pa-ti-ca 'ptica' > *pti-ca; *pa-še-ni-ca 'pšenica' > *pše-ni-ca; *ka-de 'gdje' > *kde; *ča-ti-ti 'čitati' > *čti-ti; *ka-to 'tko' > *kto; *ča-to 'što' > *čto) u novonastajućemu su se hrv. jeziku najčešće priječili sljedećim mehanizmima:

A. poništavanjem slijeda uklañanjem (ispadanjem, redukcijom) prvoga člana slijeda (kao u postavama: *vsę > se, *pče-la > čela, *pti-ca > tica, *pše-ni-ca > šenica; *kde > de),

B. preinakom prvoga člana šumničke postave radi uspostave slogu prihvatljive šumničke skupine tjesnačnik + zatvornik (kao u postavama *pti-ca > ftica/ stica, *čto > što; *čto-va-ti > štovati; *čti-ti > štiti),

C. premetanjem (metatezom) članova neuređena suglasničkoga slijeda radi uspostave slogu prihvatljive suglasničke skupine, ili preoblikom neprihvatljive skupine u skupinu bližu primjerenijem ustroju (kao u postavama *vse > sve, *lži-ca > žlica),

D. primjenom više navedenih postupaka (poput premetanja i redukcije u postavi *kto > tko > ko, odnosno promjena zvučnosti i redukcija u istom primjeru *kto > gdo > do),

E. različitim pojedinačnim rješenjima koja su se kao inovacije proširila na dijalekte u jednome ili dvama hrv. narječjima (kao što je u polaznoj postavi *vzę-ti 'uzeti', gdje je: a. redukcija prvoga člana početnoga slijeda (zeti) proširena u sjevernim čakavskim i zapadnim kajkavskim dijalektima, i b. gdje je preinačen prvi član početnoga slijeda: preinaka v > vu (vuzeti) proširena je samo u kajkavskim dijalektima, preinaka v > va (vazesti) proširena je samo u južnome čakavskom prostoru, preinaka v > u (uzeti) proširena je samo u štokavskim dijalektima.

Prikazani načini uređivanja neuređenih suglasničkih skupina na početku sloga potvrđeni su u sva tri hrv. narječja.²⁰

²⁰ Podrobnije u: Moguš 1976: 84 i Lukežić 2012: 67–102.

3. Fonološke preinake u zatvorenim slogovima u čakavskom narječju

3.1. Zatvoreni slogovi što su se nakon utruća poluglasa i uspostave novoga starohrv. slogorazdjela pojavili na početku, u sredini i na kraju riječi, izazvali su u početcima hrv. narječja neke zajedničke jezične reakcije koje se mogu interpretirati kao mehanizmi otpora novouspostavljenim zatvorenim slogovima. No, dok su u ostala dva narječja novonastali zatvoreni slogovi ubrzo postali prihvaćeni bez dodatnih intervencija, u čakavskome sustavu nije bilo tako: njemu su i dalje ostali neprihvatljivi (obilježeni, označeni) slogovi zatvoreni najnapetijim jedinicama – šumnicima.

Ovu polazišnu postavku podupire činjenica da su u dijalektima svih hrv. narječja potvrđeni podudarni postupci i rješenja u onim postavama u kojima se u starojezičnom razdoblju na kraju zatvorena sloga našao polusuglasnik *j* ili koji od zvonačnika,²¹ dok su u postavama u kojima se na kraju zatvorena sloga na početku, u sredini ili na kraju riječi našao šumnik, samo u dijalektima čak. narječja potvrđene specifične starojezične preinake završnoga šumnika i duljenja naglasaka u slogu zatvorenu šumnikom. Dio je tih preinaka potvrđen u svim dijalektima čak. narječja a dio u pojedinim njegovim dijalektima i područjima. Sama činjenica da su to pojave potvrđene samo u čak. sustavu ima poseban status u kontekstu hrv. kao tronarječnoga sustava/ dijasistema: riječ je o čakavskim starojezičnim inovacijama izazvanim potrebom za smanjenjem napetosti na dočetu zatvorenih slogova u vrijeme njihove pojave u hrvatskom. Te su inovacije obilježile čakavski kao zaseban sustav u samim početcima dijalekatskoga diferenciranja hrvatskoga.

Ove se preinake mogu teorijski interpretirati, sistematizirati i potkrijepiti potvdama. U ovom se radu tretiraju kao starojezični mehanizmi kojima se čak. narječje opiralo slogovima zatvorenim najnapetijim suglasnicima. Sistematizirane su u dvije kategorije: 1. slabljenje napetosti šumnika koji zatvara slog, 2. duljenje kratkoga naglasaka u slogu zatvorenu šumnikom.

Zbog ograničenosti formatom zborničkoga članka ovom prigodom donosim prikaz samo prve kategorije (slabljenje napetosti šumnika koji zatvara slog), a dio koji se odnosi na duljenje kratkoga naglasaka u slogu zatvorenu šumnikom bit će objavljen u drugoj prigodnoj publikaciji.²²

²¹ U začetcima hrv. narječja jednaka je reakcija na slog zatvoren polusuglasnikom *j* ili kojim od zvonačnika: takav je slog obilježen (označen, markiran) kao 'težak', te se opuštao produljenjem njegova kratkoga samoglasnika u dugi, odnosno preinakom njegova kratkoga naglasaka u dugi. Ovomu je starojezičnome položajnom duljenju pred sonantom u zatvorenu slogu, zajedničkomu svim hrv. narječjima, pruženo prihvatljivo teorijsko objašnjenje (Z. Junković 1973: 91).

²² Drugi dio ovoga članka predviđen je za objavu u jubilarnom broju časopisa *Fluminensia* 2018.

3.1.1. Preinake šumnika na dočetu zatvorenih slogova u riječi²³

Za razliku od otvorenih slogova koji završavaju nenapetim glasom, zatvoreni slogovi završavaju napetim glasovima.²⁴

Napetost je među suglasnicima stupnjevita: najmanja je u kategoriji zvonačnika.²⁵ Od zvonačnika su napetiji šumnici.²⁶ Unutar kategorije šumnika osobito je izražena međusobna hijerarhija po napetosti: najmanje su napeti tjesnačnici, od njih su napetiji zatvornici, dok su slivenici najnapetiji od svih šumnika.²⁷

U čak. narječju su slogovi zatvoreni šumnicima otpočetak obilježeni kao 'teški'. Jedan od načina kojim se u čak. narječju očituje otpor 'teškim' zatvorenim slogovima je slabljenje napetosti najnapetijeg šumnika koji zatvara slog, čime se smanjuje ili posve uklanja napetost zatvorena sloga. I ova je pojava potvrđena u početnom (inicijalnom), središnjem (medijalnom) i dočetnom (finalnom) slogu zatvorenu šumnikom.²⁸

²³ U ovome se kontekstu podrazumijeva *fonološka riječ* / izgovorna cjelina: "izgovorna jedinica koja je u skladu s pravogovornom normom omeđena dvjema stankama i ima jedan naglasak" (www.enciklopedija.hr), to jest naglasna cjelina koju čini naglašena riječ i njoj pripadajuće nenaglasnice (enklitike i proklitike).

²⁴ Samoglasnici (otvornici) su artikulacijski nenapeti glasovi: pri njihovu izgovoru zračna struja nakon izlaska iz pluća ne nailazi na prepreku ni u grlu ni u usnoj šupljini. Suglasnici (zatvornici) su artikulacijski napeti glasovi: pri njihovu izgovoru zračna struja nailazi na zapreku u usnoj šupljini. Najmanje su napetosti zvonačnici/ sonanti: najmanje je napet *j*, od njega su napetiji: *m*, *n*, *nj*, *v*, *l*, *lj*, *r*, a najnapetiji su šumnici/ opstruenti/ zatvornici. Među šumnicima su najnapetiji slivenici/ afrikate *č*, *c*, *ć* (*t'*) i opstruenti/ zatvornici: *b*, *d*, *g*, *p*, *t*, *k*, dok su tjesnačnici/ strujnici/ frikativi najmanje napeti šumnici (v. Moguš 1977: 86–87).

²⁵ Među zvonačnicima je najmanje napet *j*, od njega su napetiji *m n nj v l lj r v*. Različita napetost među zvonačnicima proizlazi samo iz njihovih međusobnih artikulacijskih razlika.

²⁶ Šumnici su napetiji od zvonačnika i stoga što pri njihovu izgovoru struja zraka na izlasku iz pluća nailazi na dvije zapreke: najprije prolazi kroz stisnute ili opuštene glasnice potom svladava i zapreku u usnoj šupljini. Jedinice u razredu šumnika se po načinu svladavanja prve prepreke na glasnicama izdvajaju od drugih suglasnika usustavljenim oprekama po zvučnosti (*zvučnost* ≠ *bezzvučnost*).

²⁷ Pri izgovoru tjesnačnika zračna struja svladava prepreku u ustima provlačeći se kroz nju kao kroz tjesnac. Pri izgovoru zatvornika zračna struja probija prepreku u ustima. Slivenici su artikulacijom sliveni od dva šumnika prvotne nepravilne (inverzne) skupine *zatvornik + tjesnačnik. Pri izgovoru slivenika zračna struja nakon prepreke u grlu svladava dvije prepreke u ustima: prvu probija udarom, a drugu svladava provlačenjem kroz tjesnac.

²⁸ O preinakama šumnika na dočetu zatvorenih slogova v. u Lukežić 2012: 102–111.

U čak. narječju je slabljenje napetosti najnapetijih i vrlo napetih šumnika na dočetu zatvorena sloga stupnjevito.

Slabljena na prvome stupnju obuhvaćaju preinake unutar razreda šumnika, pri kojima se najnapetiji i vrlo napeti šumnici zamjenjuju najmanje napetim šumnicima. Budući da je napetost šumnika stupnjevita u rasponu od najnapetijih slivenika preko vrlo napetih zatvornika do najmanje napetih tjesnačnika, na ovome stupnju postoje tri podstupnja.

3.1.1.1. Na prvom je podstupnju slabljena napetosti na dočetu zatvorena sloga eliminacija slivenika, najnapetijih među šumnicima, koja se na površinskoj razini očituje kao preinaka $\check{c} > \check{s}$, $c > s$, $t' > j$.²⁹ Ove su preinake slivenika potvrđene na cijelom čak. prostoru,³⁰ odnosno u svim čak. dijalektima i područjima:³¹

A) u govorima južnoga ikavskog dijalekta, na dalmatinskim otocima i kopnu; na Braču (Dračevica: $\check{c} > \check{s}$: *deš-kić*, *deš-ko*, *dubrovaš-ki*, *svetaš-nji*, *kuška*, *maš-ka*, *piš-ka*, *poš-mu*, *poš-mimo*, *popoš-ka* G jd. od *popočak* 'žarač', *mliš-njak*, *mloš-na* 'mlačna', *slipaš-ki*, *smriš-ka*, *šeniš-nji*, *doš-kat* < *doč-kat* 'dočekati'; $t' > j$: *voj-ka*, *dvo hmu-j-ka* 'dva mučka', *vej-ne-spin* 'više ne spavam'; Milna: $\check{c} > \check{s}$: *maš-ka*, *težaš-ki*, *staraš-ki*, *Grš-ka*, *dugaš-ka*, *junaš-ko*; Ložišća: $\check{c} > \check{s}$: *skoš-te* < *sčoš-te*, imp. 'sčočite', *doš-kala* < *doč-kala* 'dočekala'; $t' > j$: *videj-ga* 'videć ga'; Nerežišća: $\check{c} > \check{s}$: *dugaš-ki* 'dugački'; $t' > j$: *vej-mi-je* 'već mi je'; Pučića: $\check{c} > \check{s}$: *obiš-no* 'obično', *dugaš-ko* 'dugačko', *sliš-no* 'slično'; Pražnice: $\check{c} > \check{s}$: *prožniš-ki* 'pražnički', *boraš-ki* 'borački', *težaš-ki* 'težački', *priliš-no* 'prilično', *kuš-ka* 'kučka', *maš-ka*, *kvoš-ka* 'kvočka', *muš-te* imper. od 'mučati: šutjeti'; Supetar: $\check{c} > \check{s}$: *broš-ko* pridj. 'bračka'; Bol: $\check{c} > \check{s}$: *priliš-no* 'prilično', na Hvaru (Brusje: $\check{c} > \check{s}$: *čorš-ka* G jd. 'cvrčka', *maš-ka*, *kvoš-ka*'), *ješ-ma* G jd., *zajedniš-ki*, *karš-mu* 'krčmu', *karš-maru* 'krčmaru', *kovoš-ki* prid. 'kovački', *kuš-ka* G jd. od 'kučak', *bratiš-na* 'bratična', *broš-ki* 'brački', *mučeniš-ki*, *sviraš-ki* prid. 'svirački, koji se odnosi na mjesto Svirče', *martvaš-ki* 'mrtvački', *maraš-ki* 'marački: ožujski', *mliš-no* 'mliješno', *bolniš-ki*, *činovniš-ki*, *humaš-ki*

²⁹ Slivenici su u dubinskoj strukturi nastali artikulacijskim stapanjem zatvornika t i tjesnačnika ili polusuglasnika s kojim su činili neuređenu suglasničku skupinu ($\check{c} = *t\check{s}$, $c = *ts$, $t' = *tj$). Promjena se u dubinskoj strukturi sastoji u redukciji početnoga zatvornika u sliveniku, a u površinskoj strukturi u zamjeni slivenika tjesnačnikom ($\check{c} > \check{s}$, $c > s$), odnosno polusuglasnikom ($t' > j$).

³⁰ Za ovu su sintezu ponovno usmjereno pretraženi čakavski tekstovi (uglavnom u Šimunović 2011 i prilozi u još dvije recentnije knjige), tri terenska upitnika za HDA, te čakavski rječnici i izvori s popisa na kraju ovoga rada.

³¹ Prema najnovijoj podjeli čak. narječja na šest dijalekata na kraju starojezičnoga razdoblja (Lukežić 2012: 225–251), u ovome radu: A) – južni ikavski, B) – središnji ikavsko-ekavski, C) sjeverozapadni ikavsko-ekavski, D) – sjeverozapadni ekavski, E) – sjeverozapadni bužetski, F) – sjeverozapadni ikavski.

'humački, koji se odnosi na mjesto Humac', *doš-kot* 'dočkat: dočekati', *guziš-njok*, *hajduš-ki*; $c > s$: *tus-keto* > *tuc-keta* prez. od 'tucketati', *ne_tus_me* < *ne_tuc_me* imper. 'ne tuci me'; Ielsa: $\check{c} > \check{s}$: *poš-memo* prez. 'počmemo'; Stari Grad: $\check{c} > \check{s}$: *poš-mimo* < *počmimo* imper.; $t' > j$: *isvuj-se* 'svući se'; Pitve: $\check{c} > \check{s}$: *pojiš-ki* < *poljički* 'koji se odnosi na Poljica'; Vrbanj: $c > s$: *reste* < *rec-te* imper. 'recite', na Visu (Komiža: $\check{c} > \check{s}$: *puš-ke* prid. 'pučke', *obiš-no* 'obično', *maš-ka* 'mačka'; $t' > j$: *vej-ni* < *vet-ni* 'više nema'),³² na Korčuli (grad Korčula: *maš-ka*, *kuš-ka*, *braš-ka*; Vela Luka: $\check{c} > \check{s}$: *Grš-ka*), na jugozap. Pelješcu ($\check{c} > \check{s}$: *grš-ki*), na Lastovu ($\check{c} > \check{s}$: *maš-ka*; $t' > j$: *voj-ka* 'vočka', *pokuj-stvo* 'pokućstvo'); na kopnu: u Splitu (Veli Varoš: $\check{c} > \check{s}$: *težaš-ke*, *maš-ka*, *puš-ki*, *nepomiš-no*; $c > s$: *Vis-ko*), u Trogiru ($\check{c} > \check{s}$: *mrtvaš-ki* < *mrtvački* 'mrtvački', *maš-ka*, *zabrš-kat* 'zabrčkati, zamrljati', *rogozniš-ko* 'rogozničko, koji se odnosi na Rogoznicu', *piš-ka*, *puš-ki* 'pučki', *nauš-na* prid. < *nauč-na* 'naučena, navikla', *muš-no* 'mučno'; $c > s$: *las-nut* > *lacnut* 'lagano udariti šibom', *mletaš-ki*, *koludroš-ki*, *svetaš-ki*; $t' > j$: *vej* < *već*), na otoku Šolti ($\check{c} > \check{s}$: *maš-ka*, *grš-ki*), na otoku Drveniku ($\check{c} > \check{s}$: *driveniš-ki*, *vojniš-ke*); na otocima Šibenskoga arhipelaga: na Zlarinu ($\check{c} > \check{s}$: *maš-ka*, *sliš-no*, *selaš-ki* prid. 'koje se odnosi na Selca', *Koromaš-nu* top. 'Koromačnu'; $c > s$: *otas-ti je* 'otac ti je'), na Žirju ($\check{c} > \check{s}$: *luš-ki*, *grš-ki*), na otoku Vrgadi ($\check{c} > \check{s}$: *maš-ka*; $c > s$: *os-ta* G jd. od 'ocat', $t' > j$: *sinoj-ka* < *sinot-ka* pril. 'sinoć'); u sjev. i jugozap. Istri (Vodice: $c > s$: *os-ta* G jd. od 'ocat', $t' > j$: *čaj-ka* < *t'at-ka* G jd. od 'tatko/ čačko'; Valtura: $\check{c} > \check{s}$: *niš*, *zaš*, *niš-to*; Jadreški: $\check{c} > \check{s}$: *niš*, $t' > j$: *ni bilo kamo_poj* 'nije bilo moguće nikamo otići');

B) u govorima središnjega ikavsko-ekavskog dijalekta, na otocima i kopnu; u Zadarskom arhipelagu: na Dugom otoku (Sali: $\check{c} > \check{s}$: *divojaš-ki*, *dugaš-ko*, *prš-karije*, *guziš-njak*, *maš-ka*, *muš-no*; Zaglav: $\check{c} > \check{s}$: *Viš-nji* 'Vičnji: Vječni), na Ugljanu (Kali: $\check{c} > \check{s}$: *maš-ka*, *mliš-njak*, *guziš-njak*, *Kukliš-ke* 'žene iz Kukljice: Kukljičanke'; $t' > j$: *t'u_puoj* 'ču poč: poći ču'), na Silbi ($\check{c} > \check{s}$: *maš-ka*, *kvoš-ka*); na Kvarnerskim otocima: na Pagu (grad Pag: $\check{c} > \check{s}$: *kaš-ka*, *maš-ka*, *deš-ko*, *koš-ka* 'kvočka', *dugaš-ki*, *težoas-ki*, *vojniš-ki*, *gerš-ki* 'grčki', *niš* < *nič* 'ništa'; $c > s$: *os-ta* G jd. od 'ocat', 'os-tika ocat'; Kolan: $\check{c} > \check{s}$: *maš-ka*, *deš-ko*, *guziš-njak*, *patniš-ki*, *prš-karija*, *niš* 'ništa'; Novalja: $\check{c} > \check{s}$: *deš-ko*, *deš-kić*, *junaš-ki*, *četniš-ki*, *piš-ka*, *dobitniš-ki*, *fiziš-ki*, *glasaš-ki*, *vojniš-ki*, *grš-ki*, *mrtvaš-ki*, *krvniš-ki*, *mladenaš-ki*; $c > s$: *os-ta* G jd. od 'ocat'), na Rabu ($\check{c} > \check{s}$: *koš-ka* 'kvočka'; $c > s$: *os-ta* G jd. od 'ocat'; $t' > j$: *poj* 'poći: krenuti'), na Susku ($\check{c} > \check{s}$: *maš-ke*, *kuoš-kva* 'kvočka'; $c > s$: *os-ta* G jd. od 'ocat'; $t' > j$: *puoj* 'poći: krenuti', *vej_byh* 'već bih'), na Lošinju (Mali Lošinj: $t' > j$: *vej_dva_dana* 'već dva dana'), na Unijama ($\check{c} > \check{s}$: *muoš-ka* G jd. 'mačka', *kuoš-ka* 'kvočka', *niš* < *nič*

³² U Šimunović 1979: XX–XXII za Brač, Hvar i Vis navedeni su sljedeći primjeri preinaka: $\check{c} > \check{s}$: *broška*, *Grška*, *junoški*, *kvoška*, *maška*, *oblošno*, *mušno*, *marašnji*, *koromašnji*, *mušte*, $c > s$: *peste*, *reste*, $\check{c} > j$: *vej_čö*, *vej_čü*, *sinoj_čë_se*, *vojka*, *sinojko*, *plejka*, *prpejka* G od 'prpečak', *mogujstva*, *pokujstvo*, *odrej_se*.

'ništa'), zap. i juž. dijelu otoka Krka (Baška, Stara Baška, Batomalj, Jurandvor: $\check{c} > \acute{s}$: *kaš-ka/ kaš-ka* < *kač-ka* 'zmija', *maš-ka/ maš-ka* < *mač-ka, prš-kat/ prš-kat* < *prč-kati, mjaš-no* < *mljačno* 'mlačno', *jaš-mik* < *jačmik* 'ječam' niš 'ništa' < *nič, aš* < *zač* 'jer'; $c > s$: *os-ta* G jd. od 'ocat'; Dubašnica: $\check{c} > \acute{s}$: *puš-ki, prš-kat, mjaš-no* < *mljačno* 'mlačno', *jaš-mik* < *jačmik* 'ječam' niš 'ništa' < *nič, aš* < *zač* 'jer'; $c > s$: *os-ta* G jd. od 'ocat'; Šotovento: $\check{c} > \acute{s}$: *laš-na* < *lač-na* 'gladna', *mjaš-no* < *mljačno* 'mlačno', *jaš-mik* < *jačmik* 'ječam' niš 'ništa' < *nič, aš* < *zač* 'jer'; $c > s$: *os-ta* G jd. od 'ocat'); na kopnu: u Senju ($\check{c} > \acute{s}$: *niš* 'ništa' < *nič*), u Sušačkoj Dragi ($\check{c} > \acute{s}$: *aš, niš, ruš-nja* < *ruč-nja* 'užina', *prš-kat*), u Lici (Kompolje: $\check{c} > \acute{s}$: *niš* 'ništa' < *nič, ruš-nik*; Otočac: $\check{c} > \acute{s}$: u *Otoš-cu*; Prozor: $\check{c} > \acute{s}$: *Otoš-ca* G jd. od 'Otočac'; Brinje: $\check{c} > \acute{s}$: *Otoš-ca* G jd. od 'Otočac', *niš* 'ništa' < *nič, ruš-nik*), u Pokuplju (Zadobanje: $\check{c} > \acute{s}$: *ruš-nik* 'ručnik', *boš-nica* 'bočna ploha'), u Žumberku ($\check{c} > \acute{s}$: *gaš-njak* 'gačnjak'), u središnjoj Istri (Kršan: $\check{c} > \acute{s}$: *niš*; Mrkoči: $c > s$: *z os-ton* I jd. od 'ocat'; $t' > j$: *petriski* < *petrij-ski* < *petrit'-ski* 'koji se odnosi na zaselak Petrići);

C) u govorima sjeverozapadnoga ikavsko-ekavskog dijalekta: na sjeveroist. dijelu otoka Krka (Dobrinj, Omišalj, Vrbnik $\check{c} > \acute{s}$: *niš* 'ništa' < *nič, aš* < *zač* 'jer', *mjaš-no* 'mlačno', *jaš-mik* 'ječam', *sliš-ni, obiš-ni, kaš-ka, laš-ni, deš-ko, maš-ka, toš-no, Grš-ka, divojaš-ki, gospodiš-na, poš-me*; $c > s$: *os-ta* G jd. od 'ocat'; $t' > j$: *sinoj-ka*; $\check{c} > \acute{s}$; $c > s$: *os-ta* G jd. od 'ocat'; $t' > j$: *fuj-kat* 'fučkati', *muj-ka* G jd. od 'mučak'); u sjev. hrv. primorju (Novi Vinodolski: $\check{c} > \acute{s}$: *deš-ko, deš-kić, drvenišk-ki* prid. 'koji se odnosi na Drvenik', *Drvenišk-kinja* < *Drvenišk-kinja* 'stanovnica Drvenika', *hotimiš-no* 'hotimično', *niš* 'ništa', *jaš-mik, ledeniš-ki* prid. 'koji se odnosi na Ledenice', *muš-na* 'mučna', *maš-ka, ruš-ka* G jd. od 'ručak'; $c > s$: *os-ta* G jd. od 'ocat'; Grobnik: $\check{c} > \acute{s}$: *kaš-ka, mjaš-no, maš-ka, aš* < *zač* 'jer', *niš* < *nič* 'ništa', *neš* < *neč* 'nešto', *deš-ko, deš-kić, piš-ka, piš-kica, popeš-ki* N mn. od 'popečak: žarač', *laš-ni* < *lačni* 'gladni', *ruš-nja* < *ručnja* 'užina', *gospodiš-na, prš-karija jaš-mik, mrtvaš-ki, mučenišk-ki, muš-na, njemaš-ki, pjevaš-ko društvo, riš-ki* prid. 'koji se odnosi na Rijeku', *šušaš-ki* prid. 'koji se odnosi na Sušak', *škalnišk-ki* prid. 'koji se odnosi na Škalnicu', *muš-te* imper. od 'mučati, šutjeti', *poš-men* prez. od 'početi'; $c > s$: *os-ta* G jd. od 'ocat'; $t' > j$: *fuj-kat* 'fučkati', *sinojka* 'sinoć', *voj-ka* 'vočka'),

D) u govorima sjeverozapadnoga ekavskog dijalekta: na otoku Cresu (Orlec: $\check{c} > \acute{s}$: *pratiš-no* 'praktično', *Uliš-njica* 'Uličnjica: Maslinska nedjelja', *ruš-nja* < *ručnja* 'užina', *obruš-je* 'obruč je', *poš-ni* imper. 'počni', *poš-neju* prez. 'počnu', *poš-net* inf. 'početi', *zaš-me* prez. od 'začeti', *zaš* < *zač* 'zašto', *neš* < *neč* 'nešto', *jaš-mik* < *jačmik* 'ječam', *laš-ni* < *lačni* 'gladni', *lovrešk-ki* < *lovrečki* prid. 'koji se odnosi na Lovreč', *meš-ka* 'mačka', *Koromaš-ni* < *Koromačno* top., *neš* < *neč* 'nešto', *oblaš-no* 'oblačno', *Orleš-ka* < *Orlečka* 'Orlečanka, stanovnica Orleca', *popeš-ki* N mn. od *popeček* 'žarač', *tuš-ka* G od *tuček*; $c > s$: *meses-na-puneštru* 'mjesec na prozor', *smo-dez-gojili* < *des* G mn. od 'deca'; $t' > j$: *sakunij-do-slami* < *sakunij* 'vrecica od slame, slamarica', *on-tě-poj* <

on-tě-poj 'on će poći, krenuti, ići', *Gobij-da-de* < *Gobić-da-de* 'da kaže, da govori'; Dragozetići: *jas-mika*³³ G od 'jasmik: ječmena kaša'), u sjev. hrv. primorju (Crikvenica: $\check{c} > \acute{s}$: *crikvenišk-ki* prid. 'koji se odnosi na Crikvenicu', *niš, aš, maš-ka, jaš-mik*; $t' > j$: *sinoj-ka*), u sjeveroist. Istri (Kastav: $\check{c} > \acute{s}$: *niš* < *nič* 'ništa', *zaš/ aš* < *zač/ ač* 'zašto, jer', *kaš-ka* 'kačka: zmija', *ruš-nja* 'ručnja: užina', Rukavac: *aš, niš, ručnja/ rušnja, kaška/ kačka*), u sred. Istri (Žminj: $\check{c} > \acute{s}$: *aš, niš*; Orbanici: $\check{c} > \acute{s}$: *niš, c > s: *os-ta* G jd. od 'ocat', *niš*; Boljun: $\check{c} > \acute{s}$: *ruš-nja* < *ručnja* 'užina'),*

E) u govorima sjeverozapadnoga ikavskog dijalekta (Klana: $c > s$: *aš, niš, t' > j: *naj-ke* < *nat'ke* 'načve'),*

F) u govorima sjeverozapadnoga buzetskog dijalekta ($\check{c} > \acute{s}$: *drygaš-nji* < *drygačnji* 'drugadžiji'; $c > s$: *os-ta* G jd. od 'ocat').

Slabljenje slivenika $\check{c} > \acute{s}$, $c > s$, $t' > j$ na dočetu zatvorena sloga pojava je potvrđena s većim ili manjim intenzitetom na čitavu području čakavskoga narječja,³⁴ odnosno: u cijelosti obilježava čakavski jezični sustav.³⁵

³³ Teško je pronaći izravne potvrde za promjenu $\check{c} > \acute{s}$ na dočetu zatvorena sloga u čakavskim govorima u kojima je, ili je bila, na snazi novija (ali prolazna) pojava poznata pod nazivom „čakavizam“ (sustavni prijelaz svakoga \check{c} u c , te prijelaz svakoga \acute{s} u s (ili u \acute{s}) i svakoga \acute{z} u z (ili u \acute{z}). U ovom konkretnom primjeru iz Dragozetića mijene se mogu ova-ko rekonstruirati: $\check{c} > c > s$, **jač-mik* > **jac-mik* > *jas-mik*.

Isto je tako teško pronaći izravne potvrde za promjenu $t' > j$ u relativno brojnim govorima u kojima se nakon prolaznoga čakavizma pojavio glas srednje artikulacije između \check{c} i t' (piše se grafemom \check{c} : *mačka, nož*).

³⁴ Pojava je sažeto prikazana u Lukežić 2012: 106. O njezinoj proširenosti izvan čak. narječja „Primjeri zamjene afrikate frikativom potvrđeni su (kao primljenice) u ŠTOK. govorima u dužem prostornom i vremenskom dodiru sa ČAK. u žumberačkih štokavaca: *obiš-ni, ruš-nik*, u ikavskih štokavaca *maš-ka, kuš-ka, jaš-mik, laš-na*, u dubrovačkome *maš-ka, dubrovašk-ki*“ (Lukežić 2012: 105–106) „Dubrovački primjer *pokuj-stvo* pripada čakavizmima u zapadnoŠTOK. govorima dodirnimima s ČAK.“ (Lukežić 2012: 107).

³⁵ Fenomen $t' > j$, potvrđen na cijelom čak. prostoru, dobro se uklopio u teorijsko-metodološki konstrukt o obilježenosti zatvorenih slogova u čak. narječju i to u gore prikazanu shemu slabljenja slivenika na dočetu sloga otpadanjem prvoga zatvornika: od t' (primarnom psl. jotacijom stopljenih * t i * j) u procesu slabljenja na dočetu zatvorena sloga ostaje j . Ostale su dvije afrikate (c i \check{c}) postankom nešto mlađe, nastale artikulacijskim stapanjem dentala s tjesnačnikom, te nakon njihova slabljenja na dočetu zatvorena sloga ostaje samo tjesnačnik. Imajući u vidu te razlike uvrstila sam i t' u svoju knjigu iz 2012. u odsječak o promjenama afrikata \check{c} i c na dočetu zatvorena sloga. No nastojeći izbjeći ponovnu detaljniju eksplikaciju o povijesnoj pojavi i razlikama u strukturi triju čak. slivenika, o čemu je u knjizi ranije govoreno, na fenomen $t' > j$ sam se osvrnula u ovećoj fusnoti, iz koje izdajem i ovaj nespretno sročeni odsječak: „Iako se zamjena čakavskoga palatalnog ploziva t' sonantom j svrstava u kategoriju promjena zatvornika na dočetu zatvorena sloga, mogla bi se uvrstiti (u ovoj knjizi, op. I.L.) i među starojezične asimilacije po zvučnosti, kojima je prethodilo razvrstavanje članova slijeda u nove slogove, pri čemu je ploziv (t') bez zvučnoga parnjaka dobivao zamjenski parnjak (j)“ (Lukežić 2012: 107. fusnota 100).

3.1.1.2. Na drugom je podstupnju slabljenja napetosti na početku zatvorena sloga zamjena vrlo napetih zatvornika (*p/ b, t/ d, k/ g*) najmanje napetim tjesnačnikom bezvučnim *f* ili *h*). Preinake su potvrđene u sljedećim čak. dijalektima:

A) u južnom ikavskom dijalektu: na otocima Driveniku (*k > h: lah-ta*), Korčuli (*Vela Luka k > h: lah-ti / lajti 'lakti'*) i Vrgadi (*k > h: lah-ta G jd. 'lakt'*).

B) u govorima središnjega ikavsko-ekavskog dijalekta, na otocima i na kopnu; u Zadarskom arhipelagu na Ugljanu (*Kali: g > k > h: luah-ta, nuoh-ti, doh-tur, trajeh-ti 'trajekti', neh-cija 'injekcija'; Ošljak: g > k > h: noh-ti 'nokti'*), na Dugom otoku (*Sali g > k > h: lah-ko < *lak-ko*), na Silbi (*k > h: meh-ka < *mek-ka, g > k > h: noh-ti*), na Kvarnerskim otocima: na Pagu (*Kolan: k > h: doh-tur 'doktor', lah-ta G jd. od 'laktat', Novalja: k > h: lah-tov G mn. < lak-tov, meh-ka < *mek-ka; Lun: k > h: lah-ta*), na Rabu (*k > h: na lah-tu; g > k > h: noh-ti*) na Susku (*k > h: lah-ti; g > k > h: nuoh-ti*), na Unijama (*k > h: meh-ki; g > k > h: lah-ki*); u govorima na zap. i juž. dijelu otoka Krka (*Baška, Stara Baška, Batomalj, Jurandvor: k > h: doh-tor, lah-ti; g > k > h: lah-ko; g >> k > h: druh-čije; Baška: b > p > f: ruf-ci 'rupci', kluf-ko 'klupko'; g > k > f: nof-ti 'nok-*

Ovako sročena veza između *t'* i *j* („zamjenski parnjak“) mogla bi se shvatiti kao da su ta dva suglasnika i danas parovi po zvučnosti. Ali oni to nisu i ne mogu biti: *j* kao sonant (neutralan po zvučnosti, prilagodljiv svakom šumniku), ne može biti ni zvučni ni bezvučni parnjak šumniku. Opreke po zvučnosti povezuju samo šumnike, dakle: bezvučnom šumniku *t'* adekvatan bi zvučni parnjak mogao biti samo bezvučni šumnik *d'* (u suvremenom čakavskom u kojemu je ušćuvan *t'* upravo tako i jest, npr. u štokavizmima poput *međutin, rodendan, Durdica, d'urdice*, i u novijih primljenica poput *d'emper, deterdent* i sl.). Nes(p)retno sročena formulacija „zamjenski parnjak“ za vezu između *t'* i *j* može se odnositi samo na jezičnopovijesne činjenice i okolnosti, od kojih sam u rečenoj fusnoti propustila sažeto elaborirati barem najvažnije. Prvo, da su u 9. st. prvom (primarnom, praslavenskom) jotacijom dentala nastala na cijelom području psl. jezika dva dentalna ploziva: bezvučni *t'* (< *tj) i zvučni *d'* (< *dj). Drugo, da su ubrzo ti primarni refleksi zamijenjeni sekundarnim refleksima, toliko različitim na pojedinim područjima da su izazvali jednu od prvih dijalekatskih podjela u psl. jeziku. Treće, bezvučni *t'*, najstariji slavenski refleks, sačuvan je jedino u čak. narječju (*not', pet'*), što je unikatni čakavski arhaizam i u slavenskim okvirima, dok su ostali slavenski sustavi ubrzo razvili sekundarne reflekske (*tj > *t' > č/ č/ št/ c: *noč, peč// noč, peč// nošt, pešt// noc, pec*). Četvrto, najstariji slavenski refleks jotiranog zvučnog dentala *d' (< *dj), nigdje nije sačuvan: u različitim su slavenskim područjima ubrzo nastali različiti sekundarni refleksi. Na području Zjisl., gdje će se razviti hrvatska i slovenska narječja, prevladao je sekundarni refleks *j* (*meja, tuji, preja*), a nešto kasnije će u začetcima štok. narječja uslijediti inovacija, refleks *đ*, (*međa, tuđi, pređa*). Peto, refleks *j* (< *d' < *dj) je u dubinskoj strukturi drugi član suglasničke skupine *dj koja je jotacijom stopljena u *d'*, a potom joj je pri uspostavi novoga refleksa eliminiran prvi član (*dj > j). Zaključno, u čakavskom sustavu se ta dva suglasnika (*t'* i *j*) uparuju samo po toj dijakronijskoj odrednici što su refleksi prasl. jotiranih dentala. Te sam jezičnopovijesne činjenice imala na umu upotrijebivši izraz 'zamjenski parnjak'.

ti'; *k > h/ f: žuh-ki/ žuf-ki < *žuk-ki; Dubašnica i Šotoventor: k > h: lah-ti, žuh-ko, trah-tor; g > k > h: noh-ti*, na kopnu: u Sušačkoj Dragi (*k > h: meh-ko, duh-tor; g > k > h: noh-ti*), u Lici (*Brinje: k > h: doh-tor*), u središnjoj Istri (*Kršan: g > k > h: lah-ko; Mrkoči: k > h: meh-ki, lah-tat se, meh-čat, žuh-koča; g > k > h: lah-ki, lah-koča, nih-di 'nigdje'*);

C) u govorima sjeverozapadnoga ikavsko-ekavskog dijalekta: na sjeveroist. dijelu otoka Krka (*Dobrinj: b > p > f: duf-ca < dub-ca, kluf-ka, kluf-čič; p > f: konof-čič 'konopčić', lif-ča < lip-ča 'ljepša'; k > f: laf-ti; g > k > f: nof-ti; Omišalj: k > f: laf-ti, meh-ko; g > k > h: noh-ta; Vrbnik: k > f: žuf-ko; Čiči: p > f: hof-cat < hop-sat 'skakati uvis'*); u sjev. primorju (*Novi Vinodolski: g > k > h: lah-ka < *lak-ka, noh-ti, sah-di 'svagdje'; k > h: lah-ti, doh-tor; b > p > f: of-čina < op-čina; Grobnik: k > h: duh-tor, trah-tor, preh-čera < prekčera 'prekjučer', sprah-sirat 'ispraksirati', prah-tično 'praktično', fah-tično 'faktično'; g > k > h: druh-čije; p > f: puf-ki < pup-ki 'pupoljci'*);

D) u govorima sjeverozapadnoga ekavskog dijalekta: na otoku Cresu (*Orlec: p > f: duf-čič dem. od 'dub' lef-ča/ leš-ča < lep-ča 'ljepša'; k > h: meh-čeje komp. < mek-čeje 'mekše', meh-ki; k > h: lah-ta G od 'laket', doh-tor, čoveh < čovek; g > k > h/ f: lah-ki, lah-če, meh-ki, meh-čeje komp. meh-čet 'mekšati', noh-ti/ nof-ti, boh < bok < bog*), u sjev. primorju (*Crikvenica: k > h: meh-ko, preh-čera < prekčera 'prekjučer'; g > k > h: lah-ko, lah-če 'lakše, druh-čiji*), u sjeveroist. Istri (*Rukavac: k > h: duh-tor, meh-čat se, meh-ka, žuh-ki; g > k > h: lah-ko*), u sred. Istri (*Orbanići: k > h: doh-tor, umeh-čat 'omekšati', meh-ka, lah-ti; prah-ci 'prasci'; g > k > h: lah-ka, lah-ta, noh-ti; Boljun: g > k: meh-ka, žuh-ki; g > k > h: lah-ko*);

E) u govorima sjeverozapadnoga ikavskog dijalekta (*Klana: g > k: meh-ka, žuh-kiga; g > k > h: lah-ko*);

F) u govorima sjeverozapadnoga buzetskog dijalekta (*g > k > h: lah-ki*).

Pojava je s nejednakim intenzitetom zastupljena u svim starojezičnim čak. dijalektima a sporadično i u kajk. i zapadnoštok. dijalektima.³⁶

³⁶ Primjeri zamjene velarnih zatvornika velarnim tjesnačnikom *h* (*lah-ti, noh-ti*) i tjesnačnikom *f* (*laf-ti, nof-ti*) potvrđeni su i u kajk. dijalektima: u gorskokotarskom (*meh-ka, žuh-ka, leh-ko, nof-ta*), u krapinsko-zagorskom (*nof-ti, laf-ko breh-čec, puh-čati*), u zagorsko-međimurskom (*noh-ta, nof-ta, leh-ko, meh-ko*), u podravskom (*nof-ti, lef-ki, mef-ka*), u južnomoslavačkom dijalektu (*noft-ti, laf-ko*), te u ozaljskim govorima (*slaf-ko, laf-ko, nof-ti, žuf-ko, mef-ko, dof-tor*). Primjeri zamjene tjesnačnika *s* tjesnačnikom *h* (*proh-ci 'prosci', treh-nem 'tresnem'*) zabilježeni su i u istočnobosanskom zapadnoštok. dijalektu, a primjeri zamjene velarnih zatvornika velarnim tjesnačnikom *h* (*lah-ti, noh-ti, slah-ko, trah-tur*) potvrđeni su štokavskom ikavskom govoru moliških Hrvata (Lukežić 2012: 105–107). Riječ je o štok. govorima koji su u sustavu očuvali suglasnik *h*. U većini je štok. govora bezvučni suglasnik *h* ispaao iz sustava u kojemu nije bio poduprt zvučnim parnjakom niti jačim adstratnim utjecajem. Zbog istoga razloga u takvim govorima nije

3.1.2. Slabljenje napetosti zatvorena sloga za jedan stupanj: zamjenom vrlo napetoga zatvornika (*p/b, t/d, k/g*), kadšto i najmanje napetoga tjesnačnika (*s/z*) manje napetim zvonačnikom (*v, r, l*), ili za dva stupnja: zamjenom zatvornika polusuglasnikom (*j*) potvrđeno je u dva od šest čakavskih starojezičnih dijalekata:

A) u južnom ikavskome dijalektu, na srednjodalm. otocima i kopnu; na Braču (*k/g > j; d/t > j/l/r; p/b > v; s/z > j*; Dračevica: *daboj-do* 'da Bog da', *Boj-te-pomoga* 'Bog te pomogao', *pel-stotin* 'pet stotina', *ol-hodili* 'othodili', u *kol-cu* 'u kotcu', *ril-ko* < *ritko* 'rijetko', *pov-ka* G jd. 'papka', *sol-ću* 'sad ću', *trul-no* prid. Ž. 'trudna', *jel-nemu* 'jednomu', *jel-nok* 'jednak', *ne-bul-mu-zla* 'ne bud mu zla', *raj-selit* 'raseliti', *muj-ta* 'mukta', *proj-ci* 'prasci', *proj-čić* 'praščić', *ij-cidi* 'iscijedi', *ij-crikve* 'iz crkve'; Ložišća: *kal* 'kad', *sal* 'sad'; Nerežišća: *epel* < *epet* 'opet', *odonol* < *odonod* 'odonud', *sal-t'u* 'sad ću', *jel-nu* 'jednu', *hol-ovamo* imper. < *hod-ovamo* 'hodi ovamo', *uvij* < *uvik* 'uvijek', *ol-onda* 'odonda' *ol-nila* < *odnila* 'odnijela'; Postira: *ol-tebe* 'od tebe', *blaj-dan* 'blagdan', *hol-t'a* < *hod-t'a* 'odlazi odavde', *jil-na* < *jidna* 'puna jeda, ljutnje'; Pučišća: *ispril* < *isprid* 'ispred', *kal* 'kad', *zaral* 'zarad', *jel-nu* 'jednu', *pril-son* 'pred san', *slol-karija* 'slatkarija, slatkiš', *ol-kol* 'otkad', *kal-gol* 'kadgod', *pol-prug* 'potprug, dio zaprežne opreme'; Supetar: *tol* < *tod* 'tu, tuda, tud', *vrol-še* < *vrat se* imper. 'vрати se', *ol-ma* 'odmah', *hlol-nu-vodu* 'hladnu vodu'; Bol: *kul* 'kud', *ol-govaraš* 'odgovaraš', *jel-nu* 'jednu', *ol-vlasti* 'od vlasti', *kal-su* 'kad su'; Pražnice: *oglal-nila* < *ogladnila* 'ogladnjela', *ol-goj* 'odgoj', *pol-prug* 'potprug: dio samara', *pol-pisat* 'potpisati', *ol-mene* 'od mene', na Hvaru (*k/g > j; d/t > j/l/r; s/z > j; š/ž > j*; Brusje: *rol-bina* 'rodbina', *hol-te* imper. < *hod-te*, *groj-ba* 'gradba', *devel-sto* 'devetsto', *pul-doma* 'put doma, k domu', *digol* < *digod* 'gdjegod', *gul-ca* G jd. < *gud-ca*, *gospoj-ski* 'gospodski', *gospoj-ščina* < *gospod-ščina* 'gospoština', *pol-plest* 'potplesti', *pol-strić* < *pod-strići* 'podstrići, podrezati', *slar-ka* 'slatka', *brij-čić* < *briščić* 'breščić', *proj-ca* G jd. 'prasca', *raj-cipaj* imper. < *ras-cipaj* 'rascijepaj', *ij-cidit* < *iz-cidit* 'iscijediti', *ij-sit* < *iz-sit* 'isjeći', *ij-sovat*, 'ispsovati', *tri-loj-ta* 'tri lakta', *luj-ka* 'lutka'; Ielsa: *bruol* 'brod'; Čaguol < *ča god* 'štogod', *loj-ton* I jd. 'laktom', *ol-govorom* prez. 'odgovaram'; Svirče: *pol-stablon* 'pod stablom', *sal-t'u* 'sad ću', *Mlil-ka* < *Mlit-ka* 'stanovnica Mljeta'; Vrbanj: *ne-hol* < *ne hod* imper. 'ne hodi, ne idi'; Sveta Nedilja: *ol-ma* 'odmah', *nij-crikvu* 'niz crkvu', *pol-Svetu-Nedilju* 'pod Svetu Nedilju', *kal-se* 'kad se', *kako-gol* 'kako god'; Vrisnik: *ploj-ka* 'ploška'; Stari Grad: *na švaršel-ku* 'na svršetku', na Visu (*d/t > l*; Komiža: *Pol-špilja* top. < *Podšpilja*, *pel-godišt* 'pet godišta', *ol-šlame* 'od slame',

razvijen novi bezvučni tjesnačnik *f*. Zato je teško utvrditi jesu li u takvim organskim štok. dijalektima današnjim oblicima *lak-ti*, *nok-ti*, *la-ko*, *me-ko*, *žu-ko* prethodili oblici **lah-ti*, **noh-ti*, **lah-ko*, **meh-ko*, **žuh-ko* u kojima je *h* naknadno ugašen. Pouzdanije se može pretpostaviti da današnjih oblicima *lak-ti*, *nok-ti*, *la-ko*, *me-ko*, *žu-ko* nisu prethodili oblici **laf-ti*, **nof-ti*, **laf-ko*, **mef-ko*, **žuf-ko*, jer suglasnik *f* nije ni bio uveden u suglasničke sustave u kojima je *psl. h* ugašen.

žol-nji 'zadnji', *ol-motali* 'odmotali', *jel-na* 'jedna', *pril-nut* 'pred noć', *plil-ki* 'plitki', *nal-no* 'nadno', *glol-ni* 'gladni', *ispril-nos* 'ispred nas', *pol-ruku* 'pod ruku', na Korčuli (*k/g > j*; Vela Luka: *laj-ti* 'lakti'),³⁷ na Lastovu (*s/z > j*; *praj-ca* G jd. 'prasca', *praj-čit* 'praščić'), na Šolti (*k/g > j, t/d > j*; *doj-tur* 'doktor', *kluj-ko* 'klupko', *pol-pis/poj-pis* 'potpis', *pul-poja* 'put polja', *oj-Marjana* 'od Marjana', *puj-Trogira* 'put Trogira'), u Trogiru (*p/b > v; t/d > j*; *ziv-ka* 'zipka', *jov-zir* 'obzir', *graj-ski* 'gradski'), na otocima Šibenskog arhipelaga: na Zlarinu (*t/d > l/j*; *ol-klen* < *otkle* < *odkle* 'odakle', *raj-nas* 'rad nas'), na Žirju (*s/z > j*; *praj-ca* G jd. 'prasca'); u ikavskim govorima jugozap. Istre (*t/d > j*; *Valtura*: *hoj imper.* 'hod: hodi!');

B) u središnjemu ikavsko-ekavskom dijalektu, na otocima Zadarskog arhipelaga: na Dugom otoku (*s/z > j*; *Sali*: *praj-čevina* 'praščevina', *praj-ci* 'prasci'), na Kvarnerskim otocima, Pagu (*k/g > j; t/d > r; p/b > v*; *grad Pag*: *bloaj-dan* 'blagdan', *or-ma* 'odmah', *or-tat* < **ottad* < **otad* 'otad', *kar-su* 'kad su', *rier-ko* 'rijetko', *kroar-ko* 'kratko', *ženir-ba* 'ženidba', *slar-ko* 'slatko', *or-tebe* 'od tebe', *kluv-ko* 'klupko'; *Novalja*: *blaj-dan* 'blagdan'), na Rabu (*k/g > j*; *bloaj-dan* 'blagdan'), na Susku (*t/d > l/j; s/z > j; š/ž > j*; *pol-petu* 'pod petu', *ol-mene* 'od mene', *ol-straha* 'od straha', *kel-tebe* 'kod tebe', na *Suj-ci* L jd. < *na Susci* 'na Susku', *Suj-čani* 'Suščani, stanovnici Suska', *praj-čić* 'praščić', *Karvaj-ska* 'Hrvatska', *karvaj-ski* 'hrvatski'), na Lošinju (*t/d > l*; *Mali Lošinj*: *kel-njih* 'kod njih'), u Lici (*s/z > j*; *Brinje*: *praj-cien* D mn. 'prascima'), u Žumberku (*p/b > v*; *giv-ka* < *gipka* < **gibka* 'alatka koja se savija').

Pojava je proširena u južnome ikavskom i središnjemu ikavsko-ekavskom čak. dijalektu.

3.1.3. Slabljenje napetosti zatvorena sloga za tri stupnja, redukcijom (otpadanjem, neizgovorom) šumnika (najčešće vrlo napetoga zatvornika, rjeđe i najmanje napetoga tjesnačnika); slog se potpuno otvara nakon eliminacije jedinoga šumnika koji je stajao na dočetu zatvorena sloga, a u postavama u kojima je slog zatvarala korektna šumnička skupina (tjesnačnik + zatvornik), reducira se samo krajnji najnapetiji šumnik (zatvornik), ali slog i dalje ostaje zatvoren manje napetim šumnikom (tjesnačnikom). Ove su promjene potvrđene u šest čakavskih starojezičnih dijalekata:

A) u južnom ikavskom čak. dijalektu, na otocima i na kopnu: na Braču (*Dračevica*: *spli-ski* 'splitski', *slo-kega* < *slat-kega* 'slatkoga', *pri-noć* < *prid-noć*, *tribo-učini* < *triba učiniti*, *ju-ski* < *ljudski*; *Pražnice*: *klu-ko* 'klupko', *spli-ski* 'splitski', *susi-stvo* 'susjedstvo', *prodova* 'prodavat'; *Milna*: *po sr-sku* 'na srpski način', *re-ca* G od 'repac: vrabac', *češ pi* 'hoćeš li piti', *li-ši* 'ljepši', *klu-ko* 'klupko',

³⁷ U Šimunović 1979: XX–XXII su za Brač, Hvar i Vis navedeni sljedeći primjeri takvih preinaka: *k > j*: *mujta* 'mukte', *nojt*, *lojt* 'lakti', *zanojtica* 'zanoktica', *dojtur* 'doktor', *s > j*: *projca*, G od 'prasca', *rajcvast* 'rascvasti', *rajcipat* 'rascijepati', *š > j*: *srđajce*, *ditejce*, *prajčevina* 'praščevina: svinjetina', *p > v*: *ovči* 'opći', *ovčina* 'općina'.

hrvaški, *ro-kvica* 'rotkvica', *prokle-stvo*, *ispo* 'ispod', *tridese* 'trideset', *uze* 'uzeti'; **Supetar**: *epe* < *opet*, *ni-ko* 'nitko', *ni-dir* 'nigdje'), na **Hvaru** (**Brusje**: *bra-stvo* 'bratstvo', *pus-me*, imper. < *pust me* 'pusti me', *klu-ko* 'klupko'; Jelsa: *ju-skoga* 'ljudskoga'; **Pitve**: *mli-ski* < *mlitski* 'mljetski'; **Svirče**: *epe* < *opet*; **grad Hvar**: *harvo-ski* 'hrvatski'),³⁸ na **Korčuli** (**Korčula**: *ne će pada* 'padati', *čapa* 'čapati: uloviti', *dokle bude spa* 'spavati', *ka bude govori* 'kad buder govoriti', *ka Bog ti* 'kad Bog bude htjeti'; **Vela Luka**: *gra-ski* 'gradski', *harva-ski* 'hrvatski', *deve-sto* 'devetsto', *ludos* 'ludost', *šes* 'šest', *ses* > *sest* 'sjesti', *pe-šes* 'pet-šest'), na jugozap. **Pelješcu** (*priš* 'prišt', *mlados* 'mladost', *groz* 'grozd' *daž* 'dažd', *moğu li van priča* 'moğu li vam pričati?'), na **Lastovu** (*hrva-ski* 'hrvatski'), u **Splitu** (**Veli Varoš**: *erva-ski* 'hrvatski', *spli-ski* 'splitski', *ju-ski* 'ljudski', *sla-ko* 'slatko', *ni-ko* 'nitko', *ni-dir* 'nigdje'), u **Trogiru** (*na-zornik* 'nadzornik', *po-stava* 'podstava', *o-krit* 'otkriti', *o-kat* 'otkati', *o-kinit* 'otkinuti', *o-zad* 'odzada'), *po-prug* 'potprug', *po-sri* 'posred', *sa* 'sad', *vavi* < *vavik* 'uvijek', *Po-kastil* top. < *pod Kastil* 'pod utvrdom', *mr-ca* G jd. < *mrtca*: G jd. od *mrtac* 'mrtvac', *po-ne* 'podne', *po-pazu* 'podpazu', *po-plat* 'potplat' < *podplat*, *po-pričit* 'potpriječiti', *ju-ski* 'ljudski', *ju-skost* 'ljudskost', *lu-šija* 'lukšija: lužnata rastopina'), na otocima Šibenskog arhipelaga: na **Zlarinu** (*na_grobon* 'nad grobom'), na **Žirju** (*bra-ski* 'bratski', *je-na* 'jedna', *bruo* 'brod', *sa_čemo* 'sad čemo', *ka_smo* 'kad smo', *ispo* 'ispod', *ope* 'opet'), na **Krapnju** (*šes* 'šest'), na **Prviću** (*ka_smo* 'kad smo'), na **Murteru** (*deve_sati* 'devet sati', *o_kuće* 'od kuće', *ka_zvoni* 'kad zvoni', *je-na*), na otoku **Vrgađi** (*sla-ki* 'slatki', *boga-stvo* 'bogatstvo', *proklje-stvo* 'prokletstvo', *o_stroaha* 'od straha', *pra-ca* G jd. 'prasac'), u sjev. i jugozap. Istri (**Vodice**: *gospo-ski* 'gospodski'; **Krnica**: *je-ne* 'jedne'; **Valtura**: *je-no*, *sva-deri* 'svagdje');

B) u središnjem ikavsko-ekavskome čak. dijalektu, na otocima Zadarskog arhipelaga: na **Ugljanu** (**Kali**: *pre-sutra* 'preksutra', *lu-šija* 'lukšija: lužnata voda', *sre-stva* 'sredstva', *o-kinut* 'otkinut', *je-na* 'jedna', *bra-ski* 'bratski', *o-sići* 'odsjeći', *lju-ski* 'ljudski', *gospuo-ski* 'gospodski', *zua-nji* 'zadnji', *po_stolun* 'pod stolom', *naza_šies_godin* 'unatrag šest godina', *pie_pu* 'pet puta', *moraš_da_čoviku* 'moraš dati čovjeku', *deve* 'devet', *dese* 'deset'; **Ošljak**: *dva_pu* 'dvaput'), na **Dugom otoku** (**Sali**: *bra-ska* 'bratska', *boga-stvo* 'bogatstvo', *hrva-ski* 'hrvatski', *gospo-ski* 'gospodski', *hr-tenjača* 'hrptenjača', *deve_miljari* 'devet miljari: tisuća', *dvajse* 'dvadeset', *spo_veloga* 'ispod velikoga', *ko_njih* 'kod njih', *nika* 'nikad'; **Zaglav**: *pe_puti* 'pet puta'), na **Silbi** (*boga-stvo*, *pe-sto*, *Harva-ska* 'Hrvatska', *harva-ski* 'hrvatski', *sar-ski* 'srpski'), na **Premudi** (*ka_se* 'kad se'), u **Novigradu** (*šes_dice* 'šest djece', *sa_se* 'sad se', *ka_ni_ima* 'kad nije imao'), na **Kvarnerskim otocima**, **Pagu** (**grad Pag**: *ju-ski* 'ljudski', *prokje-stvo* 'prokletstvo', *pie-što* 'petsto', *deve-što* 'devetsto', *hervoa-ski* 'hrvatski'; **Kolan**: *gra-ski* 'gradski', *Hrva-ska* 'Hrvatska'; **Novalja**: *bro-ski* 'brodski', *bra-ski* 'bratski', *gra-ski* 'gradski', *lju-stvo* 'ljudstvo',

³⁸ U Šimunović 1979: XX–XXII su za Brač, Hvar i Vis navedeni sljedeći primjeri takvih preinaka: *kluko gospoiki*, *juski*, *spliski*, *hrvoski*.

hrva-stvo 'hrvatstvo', *kralje-stvo* 'kraljevstvo'; **Povljana**: *Hrva-ska* 'Hrvatska', *bra-stvo* 'bratstvo', *lju-stvo* 'ljudstvo'), na **Rabu** (*Hrva-ska* 'Hrvatska', *hrva-ski* 'hrvatski', *boga-stvo*, *pe-sto* 'petsto'), na **Susku** (*boya-stvo*, *o_sebe* 'od sebe', *sar-ski* 'srpski', *jis* 'jesti'), na **Lošinju** (*sies* 'šest'), na **Unijama** (*harvuo-ski* 'hrvatski', *gospuo-ski* 'gospodski', *parnies* < *parniest* 'donijeti'), u govorima na zap. i juž. dijelu **otoka Krka** (**Baška**, **Stara Baška**, **Batomalj**, **Jurandvor**, **Dubašnica** i **Šotovento**: *pe-sto* 'petsto', *deve-sto* 'devetsto', *hrva-ski*/ **Baška harva-ski** 'hrvatski', **Dubašnica**: *stries*, *zbuos*, **Njivice**: *zbos*, *prnes*), u **Senju** (*pe-sto* 'petsto', *deve-sto* 'devetsto'), u **Lici** (**Kompolje**: *o-sustvo* 'odsustvo', *pe-sto* 'petsto', *lju-stvo* 'ljudstvo'), u sred. Istri (**Kršan**: *za Hrvo-sku*, *šies*, *kras* 'krasti', *trinais* 'trinaest', **Mrkoči**: *Me-siko* 'Meksiko', *cvas* 'cvasti', *bos* 'bosti', *gos* 'gost', *kras* 'krasti', *ples* 'plesti', *mes* 'mesti', *gris* 'gristi', *jis* 'jesti', *pas* 'pasti', *pes* 'pest', *žučas* 'žučkast'), u **Gradišću** (**Panjgrt**: *čis*, *gos*, *gries*, *cvas*, *mas*, *plaš*; **Haci**: *kuos* 'kost'; **Poljanci**: *pas* 'pasti');

C) u govorima sjeverozapadnoga čak. ikavsko-ekavskoga dijalekta: na **otoku Krku** (**Dobrinj**, **Omišalj**, **Vrbnik**: *pe-sto* 'petsto', *deve-sto* 'devetsto', *hrva-ski* 'hrvatski', *je-na* 'jedna', *ho-mo* imper. *zaje-no* 'zajedno: odmah', *seje-no* 'svejedno'); u sjev. hrvatskom primorju (**Novi Vinodolski** *hrva-ski* 'hrvatski', *lu-šija* 'lukšija: lužnata rastopina', *lju-ski* 'ljudski', *pe-sto* 'petsto', *sakramen-ski* 'sakramentski', *ta-ski* 'tatski, lupeški'; **Grobnik**: *po-hr-tu* 'po hrptu', *pe-stoti* 'petstoti', *gra-ski* 'gradski', *ho-te* imper. < **hod-te* 'hodite', *o-zgora* 'odozgo', *o-zdola* 'odozdo');

D) u govorima sjeverozapadnoga čak. ekavskoga dijalekta: na **otoku Cresu** (**Orlec**: *Herva-ska* 'Hrvatska', *po_herva-sku* 'na hrvatski način', *po_gospo-sku* 'na gospodski način', *boga-stvo*, *deve-sto*, *pe-sto*, *ju-ski*, *popo-sko* 'popovsko', *prokje-stvo* 'prokletstvo', *pra-tičen* 'praktičan: spretan, vješt', *bras* 'brazd: brazda', *kuos* 'kost', *mas* 'mast'), u sjev. hrvatskom primorju (**Crikvenica**: *pe-stoti* 'petstoti') u sjeveroist. Istri (**Rukavac**: *gra-ščina* < *grad-ščina* 'zgradurina', *je-na* 'jedna', *ho-mo* imper. *zaje-no* 'zajedno: odmah', *seje-no* 'svejedno'), u sred. Istri (**Žminj**: *je-na* 'jedna', *jes* 'jesti', *gruos* 'grozd', *plaš* 'plašt'; **Beram**: *lis* 'list', **Orbanići**: *boles* 'bolest', *cvas* 'cvasti', *bos* 'bosti', *čvrs* 'čvrst', *četnajs* 'četnaest', *gnjes* 'gnjesti', *kuos* 'kost', *gris* 'gristi', *jis* 'jesti', *mas* 'mast', *ples* 'plesti', *muos* 'most', *prs* 'prst'; **Boljun**: *cvas* 'cvasti', *pies* 'pest', *mes* 'mesti');

E) u govorima sjeverozapadnoga čak. ikavskoga dijalekta (**Klana**: *bo-me* 'bogme', *e-no* 'jedno', *e-na* 'jedna');

F) u govorima sjeverozapadnoga čak. bužetskoga dijalekta (*nes* 'nesti', *roas* 'rasti', *ješ* 'jesti', *šies* 'šest', *devestu* 'devetsto').

Pojava je zastupljena na čitavu području čak. narječja, odnosno: u cijelosti obilježava čakavski jezični sustav.³⁹

³⁹ Redukcije šumnika na dočetu sloga zabilježene su sporadično u gorskokotarskim kajk. govorima (*heruas-sku* u čabarskome), u zapštok. ikavskim ličkim (*lju-stvo*, *hrva-stvo*,

4. Zaključak

Unatoč argumentima ponuđenima prije četiri desetljeća u kapitalnoj knjizi Milana Moguša o čakavskoj fonologiji, dio jezikoslovaca i danas dvoji je li čak. narječje zaseban jezični sustav, budući da u njemu nisu potvrđene zajedničke zasebne čakavske inovacije koje bi se proširile u svim njegovim dijalektima i samo u njima, kao što je slučaj s dijalektima drugih dvaju narječja. Ističe se da čakavsko u odnosu na druga dva hrv. narječja u osnovi karakterizira arhaičnost, nesklonost prema jezičnim inovacijama i otpornost prema prihvaćanju inovacija iz najbližega jezičnoga susjedstva. Ukratko, i dalje ističu da su u čak. samo očuvana zajednička starojezična obilježja koja su u ostalim dvama hrv. narječjima prekrivena naknadnim vlastitim inovacijama.

Prvotna je svrha ovoga rada bila podastrijeti argumentaciju o dvjema skupinama izvornih čakavskih starojezičnih fonoloških inovacija, koje su artikulirane u dijalektološkim i jezičnopovijesnim istraživanjima nakon knjige M. Moguša iz sedamdesetih godina 20. st.⁴⁰ Zbog ograničenosti formatom u ovome je članku obuhvaćena samo jedna skupina inovacija: pod točkom 3.1.1. i nazivom *slabljenje napetosti šumnika na dočetu zatvorena sloga* prikazane su i sistematizirane mijene šumnika na dočetu zatvorena sloga u čak. narječju, koje iz povijesne perspektive predstavljaju četiri starojezične inovacije, a iz dijalektološke perspektive tri čakavska alijeteta i jedan čakavsko-kajkavsko-zapadnoštok. alteritet.

po-stava, pe-sto, o-zada, pre-sidnik, dalmatinskozagorskim (*lju-stvo, pa-ne, o-zad, o-zgar, klu-ko, ni-ko, ispo* 'ispod', *ka 'kad' sva-ko, la-ko, me-ko*), moliškohrvatskom (*ope* 'opet', *govora* 'govorat: govoriti', *radi 'radit' do 'dojt: doći, nemoj po orat* 'nemoj poč orat', *nećmo sta vele* 'ne ćemo ostati dugo', *nemoj sta na vraca* 'nemoj stajati na vratima'), dubrovačkom (*doj* 'dojt: doći', *radi 'radit' mas 'mast, žalos 'žalost'*) slavonskim (*gospo-ski*) i istočnobosanske (*gla-na, o-ma*) (Lukežić 2012: 108–110).

⁴⁰ Za rangiranje pojava koje se u povijesti jezika nazivaju inovacijama i arhaizmima, M. Moguš je u dijalektologiji inicirao dva termina: *alijetet* (jezična pojava koja predstavlja čistu drugost; drugost od više njih, u ovom slučaju 'čistu drugost' čakavskoga u odnosu na kajkavsko i štokavsko) i *alteritet* (jezična pojava koja predstavlja 'drugost od dvojice', u ovom slučaju drugost čakavskoga koju čak. sustav dijeli s kajk. sustavom ili štok. sustavom ili s oba druga sustava) (Moguš 1977: 20). Ovi su termini, pojmovno razrađeni i precizirani, od devedesetih godina 20. st. u 'riječkoj dijalektološkoj školi' rabljeni kao klasifikacijski kriteriji za određivanje pripadnosti jezičnih činjenica kojemu od tri hrvatska organska sustava ranga narječja: alijeteti su jezične činjenice (jezičnopovijesni arhaizmi i inovacije) koje su svojstvene samo jednome hrvatskom narječnom sustavu i ni jednom drugom (međusobno se razlikuju čakavski alijeteti, kajkavski alijeteti i štokavski alijeteti), a alteriteti su jezične činjenice (jezičnopovijesni arhaizmi i inovacije) koje su svojstvene dvama ili svim trima hrvatskim narječnim sustavima (alteriteti mogu biti čakavsko-kajkavski, čakavsko-štokavski, kajkavsko-štokavski i čakavsko-kajkavsko-štokavski).

4.1. Slabljenje slivenika $\check{c} > \check{s}$, $c > s$, $t' > j$ na dočetu zatvorena sloga (t. 3.1.1.1.) pojava je potvrđena s većim ili manjim intenzitetom na čitavu području čakavskoga narječja, odnosno: u cijelosti obilježava čakavski jezični sustav. Riječ je o općečakavskoj starojezičnoj inovaciji u rangu alijeteta.

4.2. Zamjena zatvornika $p/ b, t/ d, k/ g$ bezvučnim tjesnačnikom f ili h (t. 3.1.1.2.) pojava je s nejednakim intenzitetom zastupljena u svim starojezičnim čak. dijalektima a sporadično i u kajk. i zapadnoštok. dijalektima. Riječ je o zajedničkoj čakavsko-kajkavsko-zapadnoštokavskoj starojezičnoj inovaciji u rangu alteriteta.

4.3. Zamjena vrlo napetoga zatvornika $p/ b, t/ d, k/ g$, kadšto i najmanje napetoga tjesnačnika s/ z manje napetim zvonačnikom v, r, l , ili zamjena zatvornika polusuglasnikom j (t. 3.1.3.) pojava je potvrđena u dva od šest čakavskih starojezičnih dijalekata: u južnome ikavskom i središnjemu ikavsko-ekavskom čak. dijalektu. Riječ je o samo čakavskoj starojezičnoj inovaciji u rangu alijeteta.

4.4. Slabljenje napetosti zatvorena sloga redukcijom (otpadanjem, neizgovorom) šumnika (t. 3.1.4.) pojava je zastupljena na čitavu području čak. narječja, odnosno: u cijelosti obilježava čakavski jezični sustav. Riječ je o općečakavskoj starojezičnoj inovaciji u rangu alijeteta.

Literatura

- Barić, Eugenija i drugi. 1979. *Priručna gramatika hrvatskoga književnog jezika*. Školska knjiga. Zagreb.
- Benić, Mislav. 2013. „Fonologija i naglasak imenica u govoru mjesta Kali”. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 39; 11–68. Zagreb.
- Brozović, Dalibor. 1991. „Fonologija književnog jezika”. *Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskoga književnog jezika*. HAZU – Globus – Nakladni zavod. Zagreb.
- Finka, Božidar – Šojat, Antun. 1968. „Govor otoka Žirja”. *Rasprave Instituta za jezik* 1: 121–220. Zagreb.
- Galović, Filip. 2012. „Fonološke značajke govora Milne na otoku Braču”. *Čakavska rič* XL 1-2; 87–101. Splitski književni krug. Split.
- Galović, Filip. 2017. „Fonološki sustav prazničkoga govora”. *Fluminensia* god. 29., 2, 91–110. Rijeka.
- Hamm, Josip – Hraste, Mate – Guberina, Petar. 1957. „Govor otoka Suska”. *Hrvatski dijalektološki zbornik* 1: 7–213. Razred za filološke znanosti JAZU. Zagreb.

- Ivšić, Stjepan. 1951. „Iz naše akcentuacije i dijalekatske problematike”. *Zbornik Filozofskog fakulteta u Zagrebu* 1: 359–378. Zagreb.
- Junković, Zvonimir. 1973a. „Struktura sloga i fonološka vrijednost suglasnika v u književnom jeziku”. *Jezik* 1-5: 37–52. Zagreb.
- Junković, Zvonimir. 1973b. „Prilog za suvremenu čakavsku dijalektologiju”. *Čakavska rič* VIII-: 7–38. Zagreb.
- Klarić, Alvišana. 2017. „Poslovice s gračaštine”. *Čakavska rič* XL 1-2: 87–101. Splitski književni krug. Split.
- Kinda-Berlakovich, Andrea Zorka. 2017. „Razlike u čakavskim ikavsko-ekavskim govorima sjevernoga i srednjega Gradišća”. *Hrvatski dijalektološki zbornik* 21: 163–176. Razred za filološke znanosti HAZU. Zagreb.
- Lukežić, Iva. 1990. *Čakavski ikavsko-ekavski dijalekt*. Izdavački centar Rijeka.
- Lukežić, Iva. 1998. *Govori Klane i Studene*. Libellus. Crikvenica.
- Lukežić, Iva i Turk, Marija. 1998. *Govori otoka Krka*. Libellus. Crikvenica.
- Lukežić, Iva. 2012. *Zajednička povijest hrvatskih narječja 1. Fonologija*. Hrvatska sveučilišna naklada – Filozofski fakultet u Rijeci – Katedra Čakavskoga sabora Grobnišćine. Zagreb – Rijeka.
- Marinković, Marina. 2017. „Iz fonologije mjesnoga govora Zadobarja”. *Jezikoslovni zapiski* 23.
- Matasović, Ranko. 2008. *Poredbenopovijesna gramatika hrvatskoga jezika*. Matica hrvatska. Zagreb.
- Mihaljević, Milan. 2002. *Slavenska poredbena gramatika, 1. dio Uvod i fonologija*. Školska knjiga. Zagreb.
- Moguš, Milan. 1971. *Fonološki razvoj hrvatskoga jezika*. Nakladni zavod Matice hrvatske. Zagreb.
- Moguš, Milan. 1977. *Čakavsko narječje, fonologija*. Školska knjiga. Zagreb.
- Moguš, Milan. 2010. *Povijesna fonologija hrvatskoga jezika*. Školska knjiga. Zagreb.
- Špralja, Robert. 2016. „Prozodija govora Zaglava na Dugom otoku”. *Croatica et Slavica Iadertina* 12/1. Zadar.
- Težak, Stjepko i Babić, Stjepan. 1994. *Gramatika hrvatskoga jezika*. Školska knjiga. Zagreb.
- Turk, Marija. 1992. *Fonologija hrvatskog jezika. Distribucija fonema*. Izdavački centar Rijeka. Rijeka.
- Vulić, Sanja. 2000. „Osnovne značajke samoglasničkog sustava govora otoka Drivenika”. *Čakavska rič* 31: 53–59. Splitski književni krug. Split.
- Zubčić, Sanja. 2006. „Duljenja naglašenoga vokala u sjeverozapadnim čakavskim govorima”. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 32: 327–348. Zagreb.

- Zubčić, Sanja. 2017. *Neocirkumfleks u čakavskom narječju*. Online izdanje URL: <http://izdavastvo.ffri.hr>

Izvori potvrda

A) Dijalektološki tekstovi u knjigama:

- Šimunović, Petar. 2011. *Čakavska čitanka. Tekstovi – Prikazbe – Priručni rječnik – Bibliografija*. Golden marketing – Tehnička knjiga. Zagreb.
- Peršić, Nada. 2002. *Govor Kršana*. Graftrade. Rijeka.
- Pliško, Lina i Mandić, Davor. 2011. *Govori općine Ližnjan*. Sveučilište Jurja Dobrile u Puli. Pula.

B) Rječnici čakavskih govora:

- Francetić, Ivan. 2015. *Rječnik boljunskih govora*. Pula.
- Geić, D. i Slade Šilović, M., 1994. *Rječnik trogirskog čakavskog govora*. Trogir.
- Houtzagers, H, P. 1985. *The Čakavian Dialect of Orlec on the island of Cres*. Amsterdam.
- Hraste, Mate – Šimunović, Petar. 1979. *Čakavisches-deutsches Lexikon. I Slavistische Forschungen* 25/1. Böhlau-Verlag, Köln-Wien.
- Ivančić Dusper, Đurđica i Bašić, Martina. 2013. *Rječnik crikveniškoga govora*. Centar za kulturu. Crikvenica.
- Jurišić, B., 1973. *Rječnik govora otoka Vrgade uspoređen s nekim čakavskim i zapadnoštokavskim govorima. II. Rječnik*. Biblioteka HDZ 1, 2, Zagreb.
- Kalogjera, D., Fatorini Svoboda, M., Josipović Smojver, V., 2008. *Rječnik govora grada Korčule*. Zagreb.
- Kalsbeek, Janneke. 1998. *The Čakavian Dialect of Orbančić near Žminj in Istria*. Amsterdam – Atlanta GA.
- Koschat, H. 1978. *Die čakavisches Mundart von Baumgarten im Burgenland*. Schriften der Balkankommission, Linguistische Abteilung. Bd.24/2. Hg; Österreichische Akademie der Wissenschaften. Pfl.-hist. Klasse. Beč.
- Kranjčević, M., 2003. *Ričnik gacke čakavščine. Konpoljski divan*. Otočac.
- Kustić, N., 2001. *Čakavski govor grada Paga s rječnikom*. Zagreb.
- Lukežić, I. i Zubčić, S., 2007. *Grobnički govor XX. stoljeća (gramatika i rječnik)*. Katedra Čakavskoga sabora Grobnišćine. Rijeka.
- Sokolić-Kozarić J., 2003. *Rječnik čakavskog govora Novog Vinodolskog*. Rijeka – Novi Vinodolski.
- Magner, T. F. i Jutronić, D. 2006. *Rječnik splitskog govora. A dictionary of Split dialect*. Durieux – Dubrovnik University Press. Zagreb.
- Mahulja, I., 2006. *Rječnik omišaljskoga govora*. Rijeka-Omišalj.

- Moguš, M., 2002. *Senjski rječnik*. Zagreb-Senj.
- Mohorovičić-Maričin, F. 2001. *Rječnik čakavskog govora Rukavca i bliže okolice*. Rijeka – Opatija – Matulji.
- Nikolić, M., 2000. *Unije: kuželj vaf srcu*. Mali Lošinj.
- Oštarić, I., 2005. *Rječnik kolanjskoga govora na otoku Pagu*. Zadar.
- Perušić, M., 1993. *Rječnik čakavsko-kajkavskih govora karlovačkodugoreškog kraja*. Karlovac.
- Piasevoli, A., 1993. *Rječnik govora mjesta Sali*. Zadar.
- Runko, Radoslav. 2014. *Rječnik govora zaseoka Mrkoči u Istri*. Naklada Kvarner. Rijeka.
- Ružić Sudčev, Š., 1999. *Piçon i piçonski idiomi*. Croatica. Pula.
- Težak, S., 1981. „Ozaljski govor s tekstovima i rječnikom”. Hrvatski dijalektološki zbornik 5, 203-428.. Zagreb.
- Tičić, A., 2004. *Rječnik govora mjesta Poveljane na otoku Pagu*. Zadar.
- Turčić, B., 2002. *Sedmoškogani. Prvi čakavski rječnik*. Adamić. Rijeka.
- Vranić, S. i Oštarić, I., 2016. *Rječnik govora mjesta Novalje na otoku Pagu*. Zadar.

C) Upitnici HDA: Susak, Silba, Rab

Summary

Iva Lukežić

CHANGES AFFECTING OBSTRUENT CLOSED SYLLABLE AT THE END OF THE WORD IN THE CHAKAVIAN DIALECT

The work examines particular aspects of the Chakavian dialect, i.e., tendency toward weakness of the obstruent in closed syllable, in the beginning either in the middle or at the end of the word. Starting point of this examination is based in hypothesis, which presupposes that innovations brought on changes were motivated by a strong desire to relax the strain in the syllable after articulation of a vowel. Both occurrences are characterized by the same, singularly Chakavian feature: a closed syllable. Diachronically, these occurrences are original Chakavian innovations, ones that distinguish Chakavian (dialectal) system from both Kajkavian and west Shtokavian dialect.

Keywords: Chakavian dialect; early linguistic innovations; phonology; syllabic obstruent changes

MASLIŃA LJUBIĆIĆ

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
mljubici@ffzg.hr

O TALIJANIZMIMA I GERMANIZMIMA U PARČIĆEVIM RJEČNICIMA

UDK: 811.163.42-051Parčić, D. A.
811.163.42'373.45"1901/1908"

Izvorni znanstveni članak

Dragutin Antun Parčić u svoja je leksikografska djela kao ekvivalente internacionalizmima uvrštavao hrvatske riječi, doprinoseći stvaranju odnosno promicanju velikoga broja hrvatskih složenica i izvedenica. No, njegovi rječnici obuhvaćaju i brojne posuđenice, bilo da je naznačen ili da nije naznačen jezik iz kojega su preuzete. U popisu pokraćenica trećega popravljena i dopunjenoga izdanja hrvatsko-talijanskoga rječnika (1901) autor spominje staroslavenske, češke, grčke, talijanske, mađarske, ruske, slovenske, njemačke, ruske i turske riječi. Kako je hrvatski u svojem razvoju prema današnjoj fazi standardnoga jezika bio pod znatnim utjecajem njemačkoga i talijanskoga, korisno je posvetiti pozornost posuđenicama iz tih dvaju jezika. Stoga se u ovome radu analiziraju talijanizmi i germanizmi koji su zastupljeni u zadnjemu izdanju Parčićeva hrvatsko-talijanskoga (³1901) i talijansko-hrvatskoga rječnika (²1908).

Ključne riječi:

Dragutin Antun Parčić; hrvatsko-talijanski rječnik; talijansko-hrvatski rječnik; talijanizmi; germanizmi

1. Uvod

Leksikografskome radu Dragutina Antuna Parčića dugujemo nekoliko izdanja hrvatsko-talijanskoga rječnika, koji je autor stalno doradaivao i obogaćivao: *Rječnik ilirsko-talijanski (polag najnovijih izvora)* (Zadar 1858), *Rječnik slovinsko-talijanski* (Zadar 1874),¹ *Rječnik hrvatsko-talijanski* (Zadar 1901). *Mali talijansko-hrvatski rječnik* (Rijeka 1851) sastavio je još kao bogoslov u Zadru. *Rječnik talijansko-slovinski (hrvatski)* objavio je u Zadru 1868., a preti-

¹ Premda u naslovu piše *slovinski*, Parčić u predgovoru govori o *hrvatskom jeziku* (usp. Derossi 1993: 102).

snut je u Senju 1887. (nakladnik Luster) i 1908. (nakladnik Hreljanović), te godine 1909. u Zadru (nakladnik Schönfeld).² Želeći popuniti leksikografsku prazninu koja se u 18. stoljeću intenzivno osjećala u pogledu talijanskoga jezika, Parčić se punih četrdeset godina bavio pisanjem hrvatsko-talijanskoga rječnika. U tome dugome razdoblju došlo je do promjene naziva jezika u naslovu rječnika: od *ilirskoga* i *slovinškoga* (tal. *slavo*) do *hrvatskoga*. Rječnici Dragutina Antuna Parčića u oba smjera bili su do II. svjetskoga rata glavna i vrsna pomagala za prevođenje i ispravno služenje talijanskim, ali i hrvatskim jezikom. Tek pred II. svjetski rat pojavio se talijansko-hrvatski rječnik Ivana Androvića (1937), a 1942. Mirka Deanovića, koji je zatim dugi niz godina u koautorstvu s Josipom Jernejem u brojnim izdanjima dopunjavao i usavršavao talijansko-hrvatski i hrvatsko-talijanski rječnik.

Kao profesor u Zadru Parčić je proučavao hrvatsko leksičko blago u djelima Mikalje, Della Belle, Stullija i Šuleka. I sam je prikupljao riječi i izraze kojima je izvorište u narodnome blagu (usp. Gostl 1998: 110). U sastavljanju hrvatskoga stručnoga nazivlja posebice se služio njemačko-hrvatskim rječnikom Bogoslava Šuleka, koji mu je bio najveći leksikografski uzor. Odaje mu priznanje u predgovoru talijansko-hrvatskoga rječnika, gdje izrijekom kaže da mu je od nemale pomoći bio „il pregiatissimo dizionario del Dr Bogoslav Šulek, il quale a buon diritto occupa il primo posto tra i lavori lessicografici odierni” (*Prefazione*, str. IX, cit. iz Gostl 1998: 126). Po uzoru na Šuleka, Parčić je u svoja leksikografska djela kao ekvivalente internacionalizmima uvrštavao hrvatske riječi. Tako je doprinio stvaranju odnosno promicanju velikoga broja hrvatskih složenica i izvedenica.

Parčićeva jezična koncepcija odražava se u njegovu prijevodu uvodnoga dijela prvoga pjevanja *Božanstvene komedije*. Danteov spjev, koji naziva *mudropojkom*, po vlastitoj formulaciji *ponašio je za pokus*.³ U deseteračkim stihovima prepjeva ostvarena na štokavskoj narječnoj osnovici radi postizanja rime rabio je ikavizme i provincijalizme (Gostl 1998: 84). Kao sljedbenik Zagrebačke filološke škole uviđao je vrijednost čakavske i kajkavske leksičke baštine, upravo kao u rječnicima, „gdje hrvatsko jezično blago nije omeđeno vukovskim novoštokavskim restrikcijama” (Tomasović 1996: 103). Parčić se protivi prevazi nove struje koja uvodi načelo „piši kako govoriš”, ističući kako

² Podatci iz Gostl 1998: 111–112. U pretisku 1908. tek je promijenjena naslovnica, a zadarsko izdanje godinu dana kasnije, 1909. s drugom naslovnicom, govori o tome koliko je rječnik bio tražen. Usp. Vince 1972: 295, Bolonić 1982: 179.

³ Pun naslov prijevoda glasi: *Iz mudropojke „La Divina Commedia” Dante Alighieri-a. Pakla – Spjev I. Ponašio za pokus D. A. Parčić*, 1875. (Na Glavi otoka Krka). Kloneći se aloglotema, Parčić koristi novotvorenicu *mudropojka*, koju u svom hrvatsko-talijanskom rječniku prevodi kao 1) *musa*; 2) *cantica, poema*. Zanimljivo je da u talijansko-hrvatskom rječniku kao ekvivalente tal. riječi *poema* ne navodi tu složenicu, već *velespjev, pjesmotvor*.

je osvjedočen da je bolje „piši za oko, a govori za uho”, a u tome ga bodre i riječi sv. Augustina „sermo debetur auribus” (iz predgovora hrvatsko-talijanskom rječniku iz 1901, str. IX). Stoga se Parčić odlikuje umjereno etimološkim pravopisom.

Dajući prednost hrvatskim tvorenicama pred stranim strukovnim i znanstvenim nazivljem, Parčić je prihvaćao Šulekova idioglotska rješenja ili je sam pronalazio nova (Gostl 1998: 155). U hrvatskoj slovarici *Grammatica della lingua slava (illirica)* (Zadar 1878) Parčić u popisu *Parole composte di alcune scienze e invenzioni* navodi 36 prevedenica, mahom preuzetih od Šuleka, od kojih mnoge danas pripadaju standardnome hrvatskom jeziku.⁴ Zanimljivo je da u novijim izdanjima rječnika pojedinim riječima mijenja značenje. Primjerice, u *Rječniku slovinško-talijanskom* iz 1874. složenicu *samovoz* bilježi u značenju 'lokomotiva', a u *Rječniku hrvatsko-talijanskom* iz 1901. tu riječ navodi u značenju 'automobil' (Gostl 1998: 160). Riječ *gledište*, koja je prvi put zabilježena u *Njemačko-ilirskome slovaru* Ivana Mažuranića i Jakova Užarevića kao kalk prema njemačkome *Gesichtspunkt, Blickpunkt*, a zatim u Drobnicevu, Fröhlichovu i u Šulekovim rječnicima, u prvome Parčićevu rječniku ima značenje 'gledalište', a u sljedećim izdanjima hrvatsko-talijanskoga i talijansko-hrvatskoga rječnika s odrednicom *fig.* značenje joj je 'točka s koje se gleda', ekvivalent talijanskoga *punto di vista* (usp. Turk 2006: 44).

Premda je u stručnome i znanstvenome nazivlju izbjegavao alogloteme koji sadrže grčke i latinske etimone, Parčić je u svoje rječnike uvrštavao i posuđenice iz živih jezika, uz naznaku ili bez naznake jezika iz kojega su te riječi preuzete. Svako novije izdanje svojih rječnika Parčić obogaćuje brojem natuknica i brojem uvrštenih posuđenica, kojima sve preciznije određuje podrijetlo (usp. Turk 2006: bilj. 4). U drugo izdanje dodao je nešto više od 2000 pučkih riječi, sakupljenih u Makarskome primorju, koje mu je ustupio Mihovil Pavlinović (Marković 2011: 57). U popisu pokraćenica trećega popravljenoga i dopunjenoga izdanja hrvatsko-talijanskoga rječnika autor spominje staroslavenske (*antic.*), češke (*cech.*), grčke (*gr.*), talijanske (*it.*), mađarske (*mag.*), ruske (*russ.*), slovenske (*slov.*), njemačke (*ted.*), te turske riječi, koje su označene zvjezdicom (*).⁵ Kako je hrvatski u svojem razvoju prema

⁴ Gostl (1998: 158–159) navodi neologizme koji su prihvaćeni: *brzovav, dalekozor, glasovir, kišobran, kolodvor, ljetopis, parobrod, prirodopis, toplomjer, zemljopis i zemljovid*. Možemo dodati i *bogoslovje* (Parčić piše *bogoslovje*), sinonim češćeg naziva *bogoslovija* (usp. HER 132).

⁵ U Parčićevu rječniku iz 1858. oveća skupina stranih riječi bila je naprosto obilježena zvjezdicom, a kraticama su bile označene riječi preuzete iz češkoga, grčkoga, talijanskoga, ruskoga i slovenskoga (usp. Turk 2006: bilj. 4). Takvo označavanje zvjezdicom nalazimo u talijansko-hrvatskom Parčićevu rječniku (npr. talijanizmi/mletacizmi **maća* 'mrlja', **skalin* 'stuba, stepenica', germanizmi **vaga*, **cigla*, turcizmi **terezije*, **merdiven*).

današnjoj fazi standardnoga jezika bio pod znatnim utjecajem njemačkoga i talijanskoga, korisno je obratiti pozornost na posuđenice iz tih dvaju jezika. Cilj nam je vidjeti jesu li talijanizmi i germanizmi ispravno označeni, a ako nisu, koji su razlozi njihova neprepoznavanja, te posebice kako su uvršteni u odnosu na hrvatske istoznačnice. Za odabir primjera koji će u ovome radu biti analizirani konzultirano je posljednje izdanje Parčićeva hrvatsko-talijanskoga rječnika iz 1901. i njegov talijansko-hrvatski rječnik pretiskan 1908.

2. Parčićevo uvrštavanje talijanizama i germanizama

2.1. Slijedeći hrvatsku književnojezičnu tronarječnu koncepciju, Parčić je u polazni stupac uvrštavao riječi iz svih triju hrvatskih narječja.⁶ Zahvaljujući tome korisnici hrvatsko-talijanskoga rječnika koji su pripadali različitim hrvatskim dijalekatskim podlogama bez poteškoće su mogli pronaći talijanske ekvivalente svojim materinskim riječima. Kako je Parčić u svoj rječnik uvrštavao posebice brojne nazive za morske organizme žive u njegovu primorskome kraju, Vojmir Vinja je za njima posezao u obradi nazivlja jadranske faune (Vinja 1986), uočavajući značaj Parčićeva rječnika za izučavanje naših lokalnih dijalekata (usp. Vince 1995: 1242).

Parčić je bilježio brojne pučke i kolokvijalne riječi, između kojih je bio priličan broj posuđenica, a tu nalazimo i znatan broj talijanizama i germanizama. Značajno je da u hrvatsko-talijanskom rječniku kao posebne natuknice redovito navodi i hrvatske sinonime tih posuđenica. S druge strane, u talijansko-hrvatskom rječniku, želeći unaprijediti poznavanje upravo hrvatskih istoznačnica, korisnicima kao prijevodne ekvivalente podastire najprije hrvatske riječi, a tek poslije njih posuđenice. Ilustrirat ćemo takav postupak primjerima talijanskih i njemačkih posuđenica, koje zauzimaju važno mjesto u mozaiku posuđenica koje Parčić uvrštava u svoje rječnike:

2.2. U hrvatsko-talijanskom rječniku Parčić navodi *stampa* f. (it.),⁷ s talijanskim ekvivalentom *stampa*, kao i glagol *stampati*, kojemu odgovaraju talijanski *stampare*, *imprimere* (libri). No, te hrvatske riječi ne navodi kao prvi prijevodni ekvivalent talijanske imenice *stampa* i glagola *stampare*, već naprije navodi *tisak* i glagol *tiskati*:

⁶ Kako je Parčić bio otvoren prema leksičkome blagu iz štokavskoga dalmatinskog idioma, iz njegova materinskoga čakavskog idioma, ali i kajkavskoga narječja, Vranić (2003: 26) nas podsjeća: „Stoga se njegov stav u literaturi najčešće veže uz poznatu Šenoinu misao kako se u književnome jeziku mogu upotrebljavati i kajkavske i čakavske riječi ako imaju štokavski lik.”

⁷ Početna suglasnička skupina *št-* pokazuje da je riječ preuzeta iz mletačkoga. Usp. još nekoliko takvih primjera u našim primorskim govorima: *štanat*, *šterika*, *štumik*, *štufat* (cit. iz Miotto 1984).

Stampa, f. *tisak*, *štampa*, *pečatnja*; (lo stampare) *tiskanje*; dar alle -e, *dati tiskati*; (d'immagine) *otisak slike*; reato di -, *tiskovni prestupak*; in corso di -, *pod tiskom*; fatto a -, *tiskan*; (qualità, natura) *bagra*, *kroj*, *ćud* (f.); (forma) *kalup*.

Stampare, va. *tiskati*, (*pečatati*, *stampati*); *natiskati*; (imprimere) *utisnuti*, *utištiti*; – nell'animo, *zasjeći u srdce*; *utuviti*.

Kao što možemo vidjeti u prvome prenesenom primjeru, u prijevodu izraza *reato di stampa* Parčić je upotrijebio pridjevsku izvedenicu *tiskovni*. Dodajmo i da kao ekvivalente riječi *stampatore* i *stampatura* navodi izvedenice *tiskar*, *tiskarski* i *tiskanje*:

Stampatore, m. *tiskar*, *štampar*, (*pečatatelj*); degli -i, (agg.) *tiskarski*.

Stampatura, f. *tiskanje*.

2.3. Parčić uvrštava u hrvatski stupac mletacizam *štramac* (it.) te ga prevodi na talijanski ekvivalentima *materasso*, *stramazzo*. Premda u hrvatsko-talijanskom rječniku ne nalazimo naš germanizam *madrac* (< njem. *Matratze*), riječ je u liku *modrac*⁸ zabilježena kao jedan od ekvivalenta talijanskoga *materasso*: prvi je ekvivalent turcizam ispravno označen zvjezdicom, **dušek*, drugi je *modrac*, a u suženome značenju, uz talijansko objašnjenje dano u zagradi (*con crini*), navedena je izvedenica *strunjača*. Jednako se tako *modrac* pojavljuje na drugome mjestu i kao ekvivalent talijanskoga *stramazzo*.

2.4. Riječ *cukar* Parčić u hrvatsko-talijanskom rječniku obilježava kao talijanizam. Premda može biti i germanizam, u našim je primorskim govorima imenica *čùkar* 'šećer' talijanizam odnosno mletacizam (tal. *zucchero*, stariji oblik *zuccaro*, ven. *zucaro*).⁹ Želeći očigledno upozoriti korisnika rječnika na hrvatsku riječ *slador*, zanimljivo je da Parčić u ovome slučaju poslije talijanskoga ekvivalenta navodi i tu hrvatsku riječ (kako inače ne postupa):

Cukar, kra, m. (it.) *zucchero*, *Slador*.

2.4.1. Kao posebnu natuknicu autor rječnika bilježi turcizam **šećer*, a isto tako i *slador*, kojima je ekvivalent, naravno, talijanski *zucchero*. U talijansko-hrvatskom rječniku talijansku riječ iz polaznoga stupca prevodi najprije Šulekovim

⁸ S prijelazom *a > o* i *tr > dr* (usp. Skok II, 387). Riječ je o europskome arabizmu koji se pojavljuje u različitim prilagodbama, npr. tal. *materasso*, *stramazzo*, njem. *Matratze*, a u hrvatskome se njihove prilagođenice pojavljuju u različitim likovima. Usp. *ib.*

⁹ U kontinentalnom dijelu Hrvatske *cukar* i *cuker* su germanizmi (< njem. *Zucker*). Njemačka je riječ prilagođenica talijanskoga *zucchero* (Kluge 1017). U hrvatskome postoji i hungarizam *cukor* (Skok III, 384). Usp. Ljubičić 2010: § 4.2.

neologizmom *slador* (usp. Skok III, 384), a zatim slijedi *cukar* i **šećer*. Dakle, Parčić daje prednost hrvatskom idioglotemu, a u hrvatsko-talijanskom rječniku često su kao posebne natuknice uvrštene brojne tvorenice. Tako poslije natuknice *slador* autor rječnika navodi jedanaest hrvatskih izvedenica od iste osnove.¹⁰

2.5. Primjer riječi *cukar* skreće nam pozornost na činjenicu da nije rijedak slučaj da riječ jednakoga podrijetla preuzimamo u hrvatske govore s dvije strane – iz njemačkoga i iz talijanskoga.¹¹ U takvim slučajevima Parčić posuđenicu označava kao talijanizam. I pridjev *frižak*, *frižek* 'svjež' u hrvatske kajkavske govore ušao je iz njemačkoga (nvnjem. *frisch* < od stvnjem. *frisk*). Zapadnoromanski germanizam *frisk* nalazimo u talijanskom (tal. *fresco*), a odatle je ušao u hrvatske primorske govore. Uslijed toga hrvatskom kontinentalnom germanizmu u primorskim govorima odgovara talijanizam/mletacizam te je pridjev *frižak* u Parčića popraćen odrednicom (*it.*).

2.6. U hrvatsko-talijanskom rječniku nalazimo natuknicu *plac*, s koje Parčić upućuje na riječ *pijac*. Ova posljednja navedena je u rječniku zajedno s likom *pijaca*, a ekvivalent im je talijanski *piazza di mercato*. Obje su inačice obuhvaćena vitičastom zagrdom i označene odrednicom (*it.*). Autor rječnika u tim je likovima ispravno prepoznao talijanizam, no uz oblik *plac* nije naveo da je riječ o germanizmu (< njem. *Platz*) istoga podrijetla. Riječi poput navedenih u hrvatskome su geosinonimi.

2.7. Navest ćemo primjer posuđenice u kojoj istraživanjem otkrivamo isprepletene višejezične utjecaje, te posebice povezanost talijanskoga i njemačkoga kao razlog nejasnoći, nepreciznosti ili netočnosti u rječničkim etimološkim tumačenjima. Riječ je o imenici *bankrot*, koju u hrvatsko-talijanskom rječniku Parčić označuje kao talijanizam, s talijanskim ekvivalentom *un fallito*. U istome značenju nalazimo posuđenicu *bankrot* i u Akademijinu rječniku (I, 174), gdje je označena kao germanizam i protumačena hrvatskom istoznačnicom *propalica*, upravo kao što je prevedena talijanska imenicu *fallito* u Parčićevu talijansko-hrvatskom rječniku.

Klaić (1988: 145) bilježi izraz *biti bankrot* 'doživjeti ekonomsku propast, propasti'. Izraz *postati bankrot* nalazimo u Šenojnoj rečenici: „Kad je car Fra-

¹⁰ Prenosimo te izvedenice i njihove talijanske ekvivalente: hrv. *sladorača* – tal. *sciropo*; hrv. *slodoran* – tal. *dello zucchero, zucherato*; hrv. *sladorana* – tal. *raffineria dello zucchero*; hrv. *sladorar* – tal. *raffinatore dello zucchero*; hrv. *sladorast* – tal. *zuccheroso, zucherino*; hrv. *sladornica* – tal. *zuccheriera*; hrv. *sladornina* – tal. *tassa sullo zucchero*; hrv. *sladoromjer* – tal. *saccarimetro*; hrv. *sladorov* – tal. *di zucchero*; hrv. *sladorovac* – tal. *canna da zucchero*; hrv. *sladorovište* – tal. *campo piantato a zucchero*.

¹¹ Dodajmo da u hrvatskome postoji i hungarizam *cukor* (Skok III, 384). Usp. Ljubičić 2010: § 4.2.

njo od petnaest krajcara načinio grof, ljudi su tomu govorili, da je car postao bankrot" (cit. iz Benešić 1985: 71). U našim, danas zastarjelim, izrazima *biti bankrot* i *postati bankrot* riječ *bankrot* ima isto značenje koje ima njemački pridjev *bankrott* ('zahlungsunfähig', Wahrig 235). U talijanskom je *bancarotta* samo rjeđi sinonim imenice *fallimento* 'stečaj, propast, bankrot'.

Premda je riječ *bancarotta* nastala u Italiji pa je francuska riječ talijanizam (usp. Hope 28–29), frekvencija uporabe u francuskom¹² potakla je njezino širenje. Riječ je iz francuskoga ušla u njemački, odakle je preuzeta i u hrvatski (fr. *banqueroute* f. > njem. *Bankrott* m. > hrv. *bankrot* m.).¹³ Stoga je predložak naše riječi njemački *Bankrott* – neposredna etimologija (*etymologia proxima*), koja je jedina relevantna u određivanju izravnih jezičnih utjecaja. Poznajući daleku etimologiju (*etymologia remota*) navedene riječi, Parčiću je promakla neposredna etimologija, a upravo njemački jezik kao neposredni davatelj objašnjava značenje riječi koje navodi Parčić.

2.8. Parčić u hrvatsko-talijanskom rječniku bilježi riječ *spanać* te upućuje na *spanać*, bez naznake jezika iz kojih su te riječi preuzete. U drugome smjeru talijansku riječ *spinace* m. prevodi kao *spanać, špinac*. Riječ *spanać* naš je turcizam u kojemu je sačuvan vokal *a* iz turske riječi (tur. *ispanak*).¹⁴ Nasuprot tomu, likovi *spinac* i *špinac* (koji je zabilježen u Habdelića i Belostenca) jesu talijanizmi. Talijanizam se u našim primorskim govorima javlja u više likova: u dubrovačkome govoru *spinac* (Bojanić/Trivunac 373); u grobničkome *špināča* (Lukežić/Zubčić 641); u splitskom *špināča* (Gačić 296) i *špinjāča* (Matoković 926); u kaštelanskom *špinjača* (Baldić-Đugum 371). U labinskome liku *špināca* (Milevoj 273) i viškome *špināca* (Roki-Fortunato 507) prepoznajemo mletacizam jer na mjestu talijanskoga /tʃ/ imaju /c/.¹⁵ U Parčićevim rječnicima nema našega germanizma *špinat* (< njem. *Spinat*), koji je prevladao u današnjemu standardnom jeziku.

2.9. Riječ *vaga*, koja je u hrvatsko-talijanskom rječniku ispravno označena kao posuđenica iz njemačkoga (*ted.*), prevedena je na talijanski kao *bilancia*.

¹² U francuskome se najprije često rabila prevedenica *banque rompue* (< tal. *banca rotta*), a zatim je prevladala prilagođenica *banqueroute* (Bloch/Wartburg 56).

¹³ Etimološka tumačenja u našim su rječnicima različita: Klaić (145) i Anić/Goldstein (151) kao etimologiju navodi tal. *bancarotta*, a HER (89) njem. *Bankrott* ← tal. *banca rotta*.

¹⁴ Usp. PONStür II, 228; Škaljić 570; Nosić 580. Arapi su u XI. stoljeću zajedno s perzijsko-arapskim imenom (perz. *ispanāh*, ar. *isbānah*) ovu vrstu povrća donijeli u Španjolsku (hispanoar. *ispināch*, šp. *espinaca*), odakle se proširila u druge europske zemlje (Duden 692). Usp. Ljubičić 2010: § 4.1.

¹⁵ Usp. Gačić 2004: 287; ven. *spinaze, spinase* f. pl. (Rosamani 1073); u dalmatinskome mletačkom također *spinaze* (Miotto 198). U Belostenčevu rječniku (I, 1137; II, 489) nalazimo *spinacz*.

Kao u već spomenutim primjerima riječi *tisak*, *tiskati*, *slador*, i u ovome slučaju u talijansko-hrvatskom rječniku Parčić daje prednost izvornoj hrvatskoj riječi te germanizam *vaga* uvrštava kao istovrijednicu talijanske riječi *bilancia* tek poslije sinonima *tezulja*, *tegulja*, *težlja*, *mjerila* (npl.). Germanizam *vaga* označen je zvjezdicom, jednako kao i sljedeći predloženi ekvivalent, turcizam *terezije*.¹⁶

Glagol *vagati* također je popraćen odrednicom *ted.*, koja upućuje na njemačko podrijetlo, a u talijansko-hrvatskom rječniku naveden je kao treći ekvivalent talijanskoga *bilanciare* i kao posuđenica označen zvjezdicom:

Bilanciare, va. (pesare) *mjeriti*, *razmjeriti*, **vagati*; (ponderare) *prosuditi*, *prosudjivati*; – le parole, *paziti na svaku rieč*, *namještati u govoru*; – il conto, *učiniti zaključni račun*; – le spese, *proračunati trošak* il. *šta će stati*; – uno, *izkusiti*, *prokušati koga*.

2.10. U hrvatsko-talijanskom rječniku hrvatskoj riječi *cigla*, preuzetoj iz njemačkoga (odrednica *ted.*), ekvivalenti su *mattoni*, *tegola*, dok je u talijansko-hrvatskom rječniku *mattoni* (*da murare*) najprije *opeka*, *pekulja*, a tek zatim **cigla*. Naravno, sve spomenute hrvatske istoznačnice uvrštene su u hrvatsko-talijanski rječnik kao posebne natuknice. Hrvatski talijanizam *matun* nigdje nije naveden.

2.11. Germanizam *šparati* (ispravno označen odrednicom *ted.*) nalazimo samo u hrvatsko-talijanskom rječniku. Talijanski je prijevodni ekvivalent *risparmiare*, glagol koji je u talijansko-hrvatskom rječniku preveden samo našim istovrijednicama slavenskoga podrijetla:

Risparmiare, va. *štediti*, *čuvati*; *prištediti*, *zaštediti*, *uštediti*; (metter in serbo) *ostaviti*, *ostavljati*; non risparmiar fatica, *nežaliti truda*; -rsi np. *čuvati se*.

Parčić u hrvatsko-talijanski rječnik uvrštava i izvedenicu *šparnjak*, kojoj odgovara talijanski *salvadanajo*, a nalazimo je u talijansko-hrvatskom rječniku kao treći prijevodni ekvivalent te talijanske riječi (poslije *bučica* i *spornica*).

2.12. U hrvatsko-talijanskom rječniku natuknica *šaraf*, za koju je naveden talijanski ekvivalent *vite*, nije označena kao germanizam. U drugome smjeru talijanski *vite* u tome značenju prevodi se kao *vijak*, *vrtak*, *zavrt*, a tek na kraju kao *šaraf*. Svi navedeni hrvatski ekvivalenti uvršteni su u hrvatsko-talijanski

¹⁶ U Androvičevu talijansko-hrvatskom rječniku iz 1937. hrv. riječ *vaga* navedena je kao prvi ekvivalent talijanske imenice *bilancia*. Prenosimo prvi dio Androvičeva rječnikoga članka: tal. *bilancia* – hrv. *vaga*, *tezulja*, *mjerila* (pl.); (per oro, monete) *terazije* (za zlato, za novce).

rječnik kao posebne natuknice. Zanimljivo je da je Parčić u hrvatski stupac rječnika uvrstio natuknicu **šajtov*, za koju navodi talijanske ekvivalente *vite* i *madrevite*. Premda je označena zvjezdicom, ta riječ nije turcizam, nego kao i *šaraf* potječe iz njemačkoga, ali je preuzeta iz mađarskoga (mađ. *sojtó*), a do promjene samoglasnika *o* > *a* došlo je križanjem s njemačkim *Schrauf* = *Schraube* (Skok III, 378).

2.13. Kao što je već rečeno, u hrvatsko-talijanskom rječniku nije uvijek naznačeno iz kojega je jezika preuzeta riječ. Naznake jezika davatelja nema uz naš germanizam *lojtra* (< njem. *Leiter*),¹⁷ uz koji je napomenuto da može stajati i u množini, a talijanski su mu ekvivalenti 1) *ridolo sul carro*; 2) *scala a piuoli*, a jednako tako ni uz imenicu *štenga* fpl.,¹⁸ koja je prevedena na tal. kao *scale*. Za razliku od navedenih germanizama, zvjezdica kao oznaka turcizma ispravno je stavljena uz turcizam kojemu je također istovrijednica talijanski izraz *scala a piuoli*. Riječ je o dvama likovima, **merdiven* m. i *merdivene* fpl.,¹⁹ koji su obuhvaćeni vitičastom zagradom, a pojavljuju se i kao ekvivalenti talijanskoga izraza *scala a mano* (v. u nastavku).

2.14. Uz imenicu *skalin* odrednica pokazuje da je riječ o talijanizmu (*it.*), a istovrijednice su joj tal. *scalino* i *gradino*.²⁰ U hrvatsko-talijanski rječnik kao posebna natuknica uvrštena je i tvorenica *shodići* mpl., s talijanskim ekvivalentima *scalini*, *gradini*. Talijanske riječi *scalino* i *gradino* prevedene su u talijansko-hrvatskom rječniku najprije kao *stupanj*, *stepen*, a zatim posuđenicom označenom zvjezdicom, **skalin*. Navođenje najprije hrvatskih riječi, a zatim posuđenica jasno se vidi i na primjeru natuknice *scala* u talijansko-hrvatskom rječniku, gdje poslije hrvatskih ekvivalenata između posuđenica uočavamo i već spomenute germanizme *štenga*, *lotra*, kao i mletacizam *škala*:

Scala, f. (di edifizio) *stube*, *stepenice* (fpl.); **basamaci*, *štenge*; – a mano, *ljestva*, *lotra*, *merdivene*; *drik*; *doppia*, *dvoljestvina*; (geom.) *ljestvica*; *stupnjik*; (mus.) (*glasbena*) *ljestva*, *škala*; – commerciale, *trgovačka luka*; *stovarište*; – a chiocciola, *spužarnica*; – de' coleri, *postupnost masti*; farsi –, *postupice se popeti* (*do časti*); fatto a –, *stubast*; a –, (mo. avv.) *postupice*, *postupno*.

¹⁷ Parčić od lika *lotre* fpl. šalje na *lojtra*.

¹⁸ Skok (III, 412–413) objašnjava da je ovaj naš germanizam nastao od srvnjem *stege*, nvnjem. *Stiege*, s umetnutim *n*.

¹⁹ Nosić (442) navodi likove *merdivine* i *merdevine*.

²⁰ Iste talijanske riječi ekvivalenti su i turcizma označena zvjezdicom **basamak*. Nosić (66) navodi značenje 'prečaga na ljestvama (merdevinama)' i 'drvena stuba (na stubištu), stepenica (na stepeništu) unutar kuće ili oko nje'.

2.15. Parčić pribjegava talijanskoj posuđenici i u sljedećemu slučaju, kada nam nedostaje precizna hrvatska riječ za pojam koji je dio talijanske stvarnosti. Navodeći hrvatske ekvivalente za riječ *camorra*, navodi grafijski prilagođenu posuđenicu *kamora* i poslije nje opisni izraz *tajno društvo*. Danas se u hrvatskome najčešće navodi grafijski neprilagođen talijanizam *camorra*, u značenjima: 1. pov. tajno udruženje kriminalaca u Napulju i okolici, nastalo vjerojatno u 15. st.; zbog energičnih mjera vlasti, aktivnost mu slabi poč. 20. st. 2. naziv za današnju mafiju u Napulju i okolici (HER 165).

2.16. U Parčićevu hrvatsko-talijanskom rječniku još nema riječi *šah*, dok u talijansko-hrvatskom nalazimo talijanski naziv za igru 'šah', *scacco*, koji je preveden posuđenicom *škak*,²¹ dok izvedenica *škakac* označuje šahovsku figuru. Prenosimo čitav rječnički članak, koji sadrži i preneseno značenje i frazeologiju:

Scacco, m. (giuoco) *škak*; (ogni pezzo) *škakac*; (quadretto dello scacchiero) *kocka*; – al re! *pogibao kralju!* – *na kralja!* – *matto, propao (kralj)*; *pogibe*; *nikud nikamo*; – fig. *iznemogao, mlohav*; fatto a -i, *izkockan*, *vedere il sole a -i, čamiti u zatvoru*.

Zanimljivo je da je u talijansko-hrvatskom i hrvatsko-talijanskom Parčićevu rječniku zabilježena izvedenica *škaknica* kao ekvivalent talijanskoga *scacchiere* ('šahovnica'). Prilagođenica talijanskoga *scacco* (< srlat. *scaccum*), hrv. *škak*, zabilježena je u rječnicima Belostenca, Jambrešića i Vetranića, a od talijanske riječi uz dodatak sufiksa *-nica* nastala je *škaknica* (Skok III, 254).

Usporedbe radi navodimo da u Androvićevu rječniku iz 1937. postoji talijanska natuknica *scià*, m., s objašnjenjem značenja u zagradi, *re di Pèrsia* 'perzijski kralj', za koju se navodi hrvatski ekvivalent *šah*, oblik koji smo preuzeli iz njemačkoga (usp. Skok III, 254). Hrvatski *šah* ujedno je i naziv za igru, kao što se vidi u Androvićevu rječničkom članku koji prenosimo:

scacco (*chi*), m. šahovsko polje; (scacco sconfitto) šah (kralju); pl. (quadretti) *kocke*; (il giòco) šah; – *matto*, mat; *fare – e matto*, potpuno pobijediti; *dare – matto a*, matirati; *fatto a -i* iskockan; (fam.) *vedere il sole a -i*, čamiti u zatvoru; (fig.) – *matto*, neuspjeh.

2.17. Navedimo da Parčić u hrvatski stupac rječnika uvrštava i izvedenice germanizma *grunt* (*ted.*). Sama imenica prevedena je na talijanski kao *beni stabili di campagna* (*loschi, prati, ecc.*); *catasto*, odimenskom pridjevu *gruntovan* odgovara talijanski *catastale*, dok od njega izvedena imenica *gruntovnica* ima talijanski ekvivalent *libro del catasto, libro tavolare*.

²¹ Početno *š-* pokazuje nam da je riječ mletacizam. Usp. posuđenice iz dalmetinskog mletačkog dijalekta: *škanj, škafet, škartoc, škarpelin, škalonja* (Miotto 179–181).

2.18. U Parčićevu hrvatsko-talijanskom rječniku velik je broj germanizama koji nisu označeni kao posuđenice. Osim već navedenih *šaraf, lojtra, štenge* možemo spomenuti još poneki: *šina* (< njem. *Schiene*), *pant* (< njem. *Band*), *luknja* (< njem. *Lücke* 'rupa'), *drek* (< njem. *Dreck*) s odrednicom *volg.* i talijanskim ekvivalentom *stronzolo*. Parčić bilježi i imenicu *kiklja*, koju prevodi na talijanski kao *veste da donna*. Ta riječ potječe od njemačkoga *Kittel*, preko austrijskoga njemačkog *Kickel* (Skok II, 79), a u suvremenom rječniku stranih riječi Anića i Goldsteina popraćena je odrednicom *reg. razg.*

2.19. Primjerima germanizama u hrvatsko-talijanskom rječniku pribrojiti ćemo dvije riječi koje autor nije označio odrednicom (*ted.*), nego (*germanis.*). U njima otkrivano zanimljiv primjer kalkiranja prema njemačkome:

Znatiželja, f. (*germanis.*) V. Znaličnost

Znatiželjan, ljna, p. agg (*germanis.*) V. Znaličan

Danas su imenica *znatiželja* i pridjev *znatiželjan* u hrvatskome vrlo česte riječi, a u Parčićevo vrijeme nisu bile, i on je od tih natuknica upućivao na druge, koje se danas u hrvatskome uopće ne koriste. Evo kako Parčić prevodi u talijansko-hrvatskome rječniku imenicu *curiosità* i pridjev *curioso*, od koje-ga je ta imenica izvedena:

Curiosità, f. (di novita) *znaličnost, zvedljivost* (f.) (*ljubopitnost*); (di sapere) *želja znanja; troppa –*, *prpošnost* (f.); (cosa rara) *čudilo, riedka stvar*.

Curioso, agg. *znaličan, zvedljiv, (ljubopitan)*; sono – di sapere, *željan sam znati*; è assai –, *sve hoće da znade, vrlo je izpitiv*; (indiscreto) *prpošan*; (di apprendere) *radoznao, željan učiti*; (raro) *riedak*.

Samo u posljednjemu navedenom značenju talijanske imenice i pridjeva ekvivalenti ne mogu biti *znatiželjan* i *znatiželja*. U Akademijinu rječniku (XXIII, 60) postoji pridjev, ali ne i imenica *znatiželja*, a tumači se da je *znatiželjan* isto što i *radoznao, znaličan*, te da ju je zabilježio Pavlinović.

Predložak imenice *znatiželja* njemačka je složenica *Neugierde* ili *Neugierde* 'radoznalost, znatiželja', u kojoj je prva sastavnica *neu* 'nov', a druga je sastavnica *Gier* 'pohlepa, požuda, želja'. U hrvatskoj tvorbi prepoznamo djelomičnu prevedenicu jer je jedan član prenesen vjerno ('želja'), a drugi slobodno. Slobodno prevedena prva sastavnica (njem. 'nov' – hrv. 'znati') u semantičkoj je vezi s njemačkom sastavnicom.²² To potvrđuje i značenje njemačke riječi zabilježene oko 1700. godine: 'Verlangen, etwas Neues zu machen oder kennen zu lernen' (Duden 486). Značenje 'želja da se sazna nešto novo', jasno izraženo u hrvatskoj

²² O djelomičnim prevedenicama usp. Turk 2013: 230–246.

riječi, očigledno je prevagnulo u korist riječi koja u hrvatskome prije jednoga stoljeća nije bila u opticaju.

Jednako kao imenica, i pridjev *znatiželjan* djelomična je prevedenica jer odstupa od njemačkoga pridjeva *neugierig* 'znatiželjan' (*neu* 'nov' i *gierig* 'po-hlepan, željan') nepotpunim prijenosom prvoga elementa značenja, ali se nedvojbeno može tumačiti i kao izvedenica od imenice *znatiželja*.

3. Primjeri mletacizama

3.1. Između talijanizama iz Parčićeva materinskoga čakavskog idioma nalazimo i pokoju riječ koje nema u standardnome talijanskom jeziku ili joj je izraz ponešto različit. Spomenuli smo mletacizme *preša*, *štampa*, *škala*, *špinac*, *škak*. No, mletacizmi se mogu izrazom znatnije razlikovati od standardnih talijanskih riječi, a katkad se od njih razlikuju značenjem pa su njihovi lažni parovi, kao što su i njihovi predlošci iz venecijanskoga/venetskoga dijalekta lažni parnjaci standardnih talijanskih riječi.²³

3.2. U hrvatsko-talijanskom rječniku Parčić bilježi *māća* f. (*it.*), mletacizam proširen u našim primorskim govorima,²⁴ za koji daje ispravan talijanski ekvivalent *macchia*. U hrvatskome stupcu kao natuknica postoji i pridjev *mačav*, kojemu odgovara talijanski *macchiato*. I u talijansko-hrvatskom rječniku kao jedan od ekvivalenata talijanske riječi *macchia* navodi se isti mletacizam, ali kao zadnja od ponuđenih istovrijednica: *mrlja*, *prlja*, *skvrna*, **maća*.

U hrvatsko-talijanskom rječniku Deanovića i Jerneja (1956: 353; 2012: 367) nalazimo riječ *māća* 'pjega' označenu kao regionalizam, a u talijansko-hrvatskom rječniku (Deanović/Jernej 2012: 427) ovaj se mletacizam ne nudi kao istovrijednica talijanskoga *macchia*.

3.3. Parčić u hrvatsko-talijanskom rječniku navodi jedan ispod drugoga oblike *kaić* i *kaik* m., povezane vitičastom zagradom, s oznakom (*it.*), te daje talijanske ekvivalente *caicco*, *schifo*, *palischermo*. Sljedeća natuknica, bez naznake jezika davatelja, očiti je turcizam: hrv. *kaikdžija* – tal. *barcajuolo*, *tragittiere* (*in caicco*).²⁵ Ova nas izvedenica sa sufixsom *-džija* upozorava da je i *kaik* posuđenica iz turskoga.²⁶

²³ O lažnim parovima između standardnoga jezika i dijalekta usp. Ljubičić 2011: 179–191.

²⁴ U dalmatinskome mletačkom *macia* (Miotto 110). Na kraju rječničkoga članka Miotto navodi ovaj hrvatski mletacizam s oznakom *n.c.d.*, za koju na početku rječnika daje tumačenje: „nel dialetto croato ciacavo (čakavo) parlato in Dalmazia, segnatamente nell'area delle città di Spalato e di Zara, quale prestito linguistico italiano”.

²⁵ Usp. ARJ IV, 735. *Kaigdžija*, *kaikčija* 'onaj koji upravlja kaikom (čamcem), čamčar, lađar' < tur. *kayıkçı* (Nosić 352).

²⁶ Škaljić (1966: 382) bilježi likove turcizma *käik*, *käjik*, *käjak*.

S druge strane, oblik *kaić* 'čamac, lađica, čun' mletacizam je koji susrećemo u našim govorima duž jadranske obale.²⁷ U rječniku dalmatinskoga mletačkog dijalekta nalazimo *caicio* (Miotto 40), kao i u trščanskom (Kosovitz 78; Doria 110). Mletački *caicio* 'čamac na dva vesla' prilagodba je turske riječi istoga značenja (Basso/Durante 52). Dodajmo da u talijansko-hrvatskom rječniku Parčić ne predlaže ni *kaić* ni *kaik* kao ekvivalente talijanskih natuknica *caicco*, *schifo*, *palischermo*.

3.4. U hrvatsko-talijanskom rječniku Parčić bilježi naš dijalektizam *kukumar*, m., u značenju 'krastavac', bez naznake jezika iz kojega je preuzet, s talijanskim ekvivalentom *cedriuolo*. Riječ *kukumar* 'krastavac' naš je mletacizam (usp. Vinja II, 112), a zabilježio ga je na kraju rječničkoga članka pod natuknicom *cucumaro* i Luigi Miotto u svojem rječniku dalmatinskoga mletačkoga dijalekta.²⁸ U talijansko-hrvatskom rječniku za riječ *cocomero* Parčić najprije navodi značenje koje je i danas osnovno u standardnome talijanskom jeziku, tj. 'lubenica', a zatim značenje koje ima i naš gore navedeni mletacizam *kukumar*, tj. 'krastavac'. No, samu riječ *kukumar* autor rječnika ovdje ne bilježi kao jednakovrijednicu talijanske riječi:

Cocomero, m (anguria) *lubenica*; (*cedriuolo*) *krastavac*, *ugorak*.

Parčić ispravno postupa kada navodi ta dva značenja jer *cocomero* 'krastavac' postoji i u drugim sjevernim talijanskim dijalektima pa se u talijanske rječnike uvrštava kao regionalni sinonim standardne talijanske riječi *cetriolo* (starija inačica *cedriuolo*) (usp. rječnike Zingarelli, De Mauro, DISC).

3.5. Parčić u hrvatsko-talijanskom rječniku nema natuknicu *bevanda*, ali u talijansko-hrvatskom za talijansku riječ *bevanda* ne navodi samo ekvivalente talijanske, nego i mletačke riječi: „*pilo*, *piće*; (vino adacquato) *vodnica*, *vodnjika*". Drugo značenje koje je navedeno ('razvodnjeno vino') zabilježeno je u Boerijevu *Dizionario del dialetto veneziano*, u Rosamanijevu, kao i u Miottovu rječniku dalmatinskoga mletačkog dijalekta. U standardnome pak talijanskom jeziku riječ *bevanda* znači samo 'piće' (sinonim *bibita*).²⁹ Stoga je

²⁷ Npr. u labinskome *kaić* (Milevoj 115), u omišaljskome *kajčić* (Mahulja 105), u govoru Vrgade *kaić* (Jurišić 83), jednako kao u trogirskome (Geić/Slade Šilović 196) i u jugoistočnoj Boki (Lipovac-Radulović 141), u govoru grada Korčule *kaić* (Kalogjera et al. 137), u dubrovačkome *kaić* (Bojanić/Trivunac 156); u sjeverozapadnoj Boki *kajić* (Musić 143). Usp. Ljubičić 2010: § 5.2.1.

²⁸ Osim u Zadru i Splitu, koji su obuhvaćeni Miottovim rječnikom, ovaj talijanizam/mletacizam postoji i u brojnim drugim hrvatskim govorima duž jadranske obale.

²⁹ Na lažni par između talijanske i mletačke riječi *bevanda* upozorava Rosamani (88): „it. lett. bevanda è quel che è fatto per esser bevuto, sia per levarsi la sete, sia per medicina”.

u suvremenom talijansko-hrvatskom rječniku (Deanović/Jernej 2012: 90) preveden samo kao *piće*, *napitak*.

U hrvatskome postoji mletacizam *bevanda*, koji Parčić nije uvrstio u svoj hrvatsko-talijanski rječnik, a nalazimo ga u izdanju rječnika Deanović/Jernej iz 1994, označen je kao regionalizam i preveden *vino annacquato*, dok ga u izdanju iz 2012. više nema.³⁰

3.6. U talijansko-hrvatskom rječniku Parčić prevodi tal. *balcone* kao *prozor*, **pendjer*, **čardak*. To su ekvivalenti riječi iz venecijanskoga ili općenito mletačkoga dijalekta jer u standardnome talijanskom jeziku *balcone* znači samo isto što i hrvatska riječ *balkon*.

Mletački *balcon* može značiti isto što i *balcone* u standardnome talijanskom jeziku, ali ima i značenje u kojemu je sinonim talijanskoga *finestra* 'prozor' (Boerio 58, Telmon 133). Pinguentini (44) navodi da tršćanski *balcon* znači samo 'prozor', a i Miotto (15–16) daje samo ekvivalent *finestra* za dalmatinsku mletačku riječ *balcòn*.

U pojedinim našim primorskim govorima zato nalazimo mletacizam koji je lažni par standardnoga hrvatskog *balkon*; primjerice, u rivanjskom govoru *balkùn* sinonim imenice *funèstra* (Radulić 46, 96), a i u ninskome govoru (Maštrović 425), kao i u Zatonu pokraj Zadra *bàlkùn* ima značenje 'prozor'. (Ljubičić 2011: 186)

3.7. Parčić u talijansko-hrvatskom rječniku navodi riječ *taccuino* i u značenju mletačke riječi:

Taccuino, m. (per annotazioni) *zabilježnik*; (portafogli) *listnica*; (portamonete) *novčanica*; (lunario) *koledar*.

Naime, dok u talijanskom jeziku *taccuino* znači 'notes',³¹ u mletačkome dijalektu *tacuin* znači 'novčanik' (Miotto 206, Kosovitz 460, Doria 715). Rosamani (1132) upozorava na da je *tacuin* lažni parnjak talijanske riječi: „Lit. taccuino è il dial. notes”. Mletacizam *taku(j)in* uobičajena je riječ za novčanik u našim primorskim govorima te se, kao i njezin mletački predložak, značenjem razlikuje od standardnoga talijanskog *taccuino*.³²

³⁰ O lažnome paru hrv. *bevanda* – tal. *bevanda* usp. Ljubičić 2011: 185.

³¹ Osim značenja 'notes, džepna bilježnica' tal. *taccuino* kao arhaizam znači 'kalendar, almanah' (Deanović/Jernej 2012: 743). U hrvatskome postoji turcizam *takvim* (< tur. *takvim* < ar. *taqwīm*), naziv za kalendar s naznakom točnoga vremena kada valja obavljati pojedine pobožnosti po muslimanskim obredima (Klaić 1322; HER 1303).

³² Mletacizam je zabilježen u govorima duž obale: npr. u labinskome čakavskom *takujin* (Milevoj 280); u omišaljskome, grobničkome, u govorima Brača, u korčulanskom, splitskom i viškom *takujin* (Mahulja 333; Lukežić/Zubčić 653; Šimunović 953; Kalogjera et al.

4. Dalmatoromanizmi

4.1. Primjećuje se da Parčić pri određivanju etimologije romanizama nije precizan (Vranić 2003: 27). No, valja reći da se počesto ni u suvremenim rječnicima ne razlikuju romanski slojevi. Razmjerno često dalmatoromanizmi se i danas označuju kao talijanizmi, i to čak i u slučajevima kada su formalno različiti. Osim toga, valja znati da su talijanizmi / mletacizmi potiskivali starije romanske riječi istoga etimona, tj. dalmatoromanizme, a zbog sličnosti, križanja i vrlo često zbog proširenosti prevladavajućega talijanskoga/mletačkoga sloja nije lako uvijek razlučiti jedne od drugih.

4.2. Primjerice, u Parčićevu hrvatsko-talijanskom rječniku nalazimo natuknicu *frigati*, označenu kao talijanizam (*it.*) i prevedenu na talijanski glagolom *friggere*. No, premda su oba glagola potekla od latinskoga *frigere*, u hrvatski je ovaj glagol ušao iz dalmatoromanskoga, kao i *prigati*, koji Parčić također uvrštava kao natuknicu i jednako prevodi na talijanski, ali je ne označava kao posudenicu. Dodajmo da je još Belostenec u svojem rječniku, u kojemu je nastojao objediniti hrvatska narječja, preveo latinski *frigo* hrvatskim *frigam* i *prigam*, s kraticom (D.) ispred druge inačice, čime je označio da se ta riječ govori u Dalmaciji.

4.2.1. Iako su glagoli *frigat(i)* i *prigat(i)* naši dalmatoromanizi koji izravno nastavljaju latinski glagol *frigere*, što se vidi po očuvanju velara *g* ispred *e* (Skok I, 530), glagol *frigat(i)* vrlo se često pogrešno smatra prilagođenicom talijanskoga *friggere*, a katkada i mletačkoga *frizer*. Tako se u rječniku sjeverozapadne Boke kotorske za glagol *frigat* navodi kao predložak tal. *friggere* (Musić 240), također u labinskom rječniku za glagol *frigat* (Milevoj 91), u Hrvatskome enciklopedijskom rječniku za *frigati* (HER 361), kao i u rječniku stranih riječi (Anić/Goldstein 454). U rječniku grada Korčule navodi se tal. *friggere* i mlet. *frizer* (Kalogjera et al. 87), u imotsko-bekijskome rječniku naznačeno je da je glagol *prigat* talijanizam, te da postoje i likovi *vrigat* i *frigat* (Šamija 286, 414), dok je u rječniku govora Rukavca kao etimološko tumačenje glagola *frigat* napisano: „lat. frigere, preko tal.” (Mohorovičić-Maričin 76). Samo se u neretvanskome rječniku pod natuknicom *frigat* spominje dalmatoromanski: „tal. *friggere*; dalmatoromanski leksički ostatak od lat. *frigere*” (Mataga 55). Talijanski odnosno mletački oblik mogu se navesti za usporedbu jer potječu od istoga latinskoga glagola, ali nikako nisu predložak hrvatskoj riječi.

363; Matoković 957; Roki 529), u neretvanskome *takù(j)in* (Mataga 167); u trogirskome, dubrovačkome i imotsko-bekijskome *takujin* (Geić/Slade Šilović 270; Bojanić/Trivunac 385; Šamija 369); u rivanjskome, zlarinskome i u jugoistočnoj Boki kotorskoj *takujin* (Radulić 305; Bjažić/Dean 192; Lipovac-Radulović 348), a u sjeverozapadnoj Boki *takulìn*, s epentezom *l* (Musić 227) Usp. Ljubičić 2010: § 3.1.1.; 2011: 186.

4.2.2. Parčić u talijansko-hrvatskom rječniku navodi oba spomenuta glagola, pri čemu daje prednost onome za koji ispravno smatra da nije talijanizam, dok onaj koji je u hrvatsko-talijanskom rječniku označio kao talijanizam stavlja u zagradu: tal. *friggere* – hrv. *prigati* (*frigati*). No, kao što je rečeno, zapravo su i *prigati* i *frigati* prežitci iz dalmatoromanskoga, a isto tako i brojni drugi naši dijalektizmi u kojima se krije isti latinski etimon. Parčić ih uvrštava u rječnik bez oznake jezika davatelja: hrv. *prigano* n. – tal. *vivanda fritta*; hrv. *priganica* f. – tal. *frittella*; (od latinskoga *fritula*) hrv. *prikla* f. – tal. *frittella*; (od lat. *frixoria*) hrv. *prsur* f. i (kao rezultat križanja s glagolom *pržiti*) hrv. *pržura* f. – tal. *padella con lungo manico* (*frissora*); hrv. *prosulja* f. – tal. *padella con lungo manico* (*frissora*); deminutiv hrv. *prosuljica* f. – tal. *tegamino*; izvedenica hrv. *prosuljar* m. – tal. *padellajo*.³³ Od izvedenica s prefiksom prenosimo hrv. *podprig* – tal. *un soffritto*; hrv. *podprigati* – tal. *soffriggere*; hrv. *prefrigan* – tal. *raffinato, bagnato e cimato, furbo trincato*; hrv. *prefriganac* – tal. *uomo scaltrito, un furbo bollato, un mozzino*; hrv. *prefriganost* – tal. *furberia, mozzineria*.

4.3. U hrvatsko-talijanskom rječniku Parčić pogrešno označuje imenicu *kapula* kao talijanizam (odrednica *it.*). Naime, ta je riječ u hrvatski ušla iz dalmatoromanskoga, gdje je sačuvan početni velar *k* kasnolatinskoga oblika *cepulla*, umanjene klasičnolatinskoga *cepa*, koji se u talijanskome jeziku palatalizirao (tal. *cipolla* 'luk').

4.4. Zanimljivo je da u hrvatsko-talijanskom rječniku nalazimo i natuknicu *kimak*, koja je također u hrvatski ušla iz dalmatoromanskoga (< lat. *cimex*, ak. *cimicem*), a Parčić je ne bilježi kao posuđenicu. I u ovome slučaju odgovarajuća talijanska riječ počinje palatalom, tal. *cimice*. U talijansko-hrvatskom rječniku kao hrvatske ekvivalente talijanske riječi *cimice* Parčić daje *stjenica*, *čimavica*, *čimka*, *čemaž*, *čandža*, a ne navodi *kimak*.³⁴

4.5. Parčić u hrvatsko-talijanskom rječniku označuje imenicu *dupin* kao talijanizam (*it.*), što je pogrešno jer je i u ovome slučaju riječ o dalmatoromanskome prežitku koji je ušao u hrvatski jezik. Talijanski ekvivalent koji autor rječnika ispravno navodi jest *delfino* (*pesce*).

Duž naše obale postoji više likova ovoga ihtionima. U Parčića nalazimo i natuknicu *dolfin*, od koje upućuje na lik *dupin*. Za razliku od dalmatoroma-

³³ U Parčićevu talijansko-hrvatskome rječniku nalazimo lik sa sufixom *-ata* koji drugdje nije zabilježen, *personata*, ekvivalent talijanskoga *frittella*, a nadovezuje se na likove dalmatoromanskih izvedenica na *-ata* koje navodi Skok (III, 58): *prsurata* (Korčula, Šibenik), *pršurāta* (Hvar, Brač, Vis), *paršurāta* (Hvar), *pišurata* (Kućište). Vinja (III, 82) bilježi zanimljiv slučaj mletačke tvorbe na *-ada* uz dalmatski leksem: *prsurāda* 'količina prženog jela u jednoj prsuri' (Sali).

³⁴ Za različite reflekske latinskoga *cimice(m)* u našim govorima usp. Skok II, 80–81.

nizma *dupin*, riječ *dolfin* jest mletacizam (Boerio 243; Vinja I, 136). U talijansko-hrvatskim kontaktima pokoja je riječ otišla i u obratnome smjeru te u svojem *Vocabolario giuliano* Rosamani (334) bilježi posuđenicu iz hrvatskoga, *dupin*, uz napomenu u zagradi da je koriste dvojezični govornici u Istri, „bilingui d'Istria” (Ljubičić 2002: § 2.6.).

5. Bilježenje homonima

5.1. U hrvatsko-talijanskom rječniku Parčić ne bilježi homonime kao odvojene natuknice, nego u istome rječničkome članku zajedno navodi značenja istozvučnica različita podrijetla. Pokazat ćemo takav postupak na nekoliko primjera u kojima susrećemo i posuđenice iz talijanskoga ili njemačkoga.

5.2. U prvome primjeru koji navodimo u istome rječničkom članku riječ *preša* izrijekom je označena u jednome značenju kao talijanizam,³⁵ a u drugome kao germanizam:

Preša, f. 1) (*it.*) *pressa, fretta*; 2) (*ted.*) *torcolo, strettojo*.

Kažimo za usporedbu da su u rječniku Deanovića i Jerneja (1994: 699) ti homonimi napisani u dvije natuknice: u značenju 'žurba' *preša*¹ riječ je označena kao regionalizam i, poslije sinonima koji je naveden u zagradi (*žurba*), prevedena na talijanski kao *fretta*; *urgenza*, *premura*, a za *preša*² (*tijesak*) navedeni su talijanski ekvivalentu *strettoio, torchio, pressa*.

5.3. I natuknica *modrac* u hrvatsko-talijanskome rječniku jasan je primjer kako Parčić zajedno bilježi homofone riječi. U prvome značenju riječ je o već spomenutom germanizmu (v. ovdje § 2.3.), koji je pogrešno označen odrednicom *it.* zbog sličnosti s talijanskim ekvivalentom jednakoga podrijetla (tal. *materazzo*), a u drugome navedenom značenju *modrac* je fitonim izveden od pridjeva *modar*:

Modrac, m. 1) (*it.*) *materasso*; 2) *fioraliso, ciano* (*pianta*).

5.4. Za imenicu *māća* Parčić je ispred prvoga značenja zabilježio da je riječ o posuđenici iz talijanskoga.³⁶ Osim toga značenja, o kojemu smo već govorili ('mrlja', tal. *macchia*), zanimljivo je da za treće značenje navodi talijanski ekvivalent *matrigna* 'maćeha'.³⁷

³⁵ Miotto (61) bilježi dalmatinski mletački *presa*. U hrvatskim je govorima čest i ikavski lik *priša*.

³⁶ Naveli smo (v. § 3.2.) da je *māća* mletacizam.

³⁷ Drugo značenje riječi *māća* koje Parčić bilježi jest 'sparina poslije slabe kiše'. ARJ (VI, 354) navodi značenje *māća* 'kiša što ljeti pada, premda sunce svijetli, te na lišću gdje pad-

Māća, f. 1) (*it.*) *macchia*; 2) *afa* (*dopo poca pioggia caduta*);
3) *matrigna*.

Kako je u trećemu značenju *maća* inačica hrvatske riječi *maćeha*, očigledno je da je riječ o homonimiji s navedenim mletacizmom.

5.5. Za imenicu *tunja* navode se tri značenja, za koja su dani talijanski ekvivalenti, koji pokazuju da su posrijedi homofone riječi različita podrijetla:

Tunja, f. 1) *mela cotognja*; 2) *pesce tonno*; 3) *lenza*.

U prvome navedenom značenju *tunja* je jedna od više inačica riječi *dunja*, zabilježena primjerice na šibenskim otocima i u Šibeniku, a vuče podrijetlo od latinskoga pridjeva *cydoneum*, izvedenice od imena kretskoga grada *Cydon* (Skok I, 557). Skok (*ib.*) tumači: „Oblike koji su posuđeni u jadranskoj zoni karakterizira *t* mjesto *d*”, te navodi talijanski oblik *cotogna*.

U drugome značenju *tunja* je naziv za ribu. Taj je ihtionim dalmatoromanizam grčkoga podrijetla (< gr. *θύννος*), koji je u brojnim našim govorima zastupljen likom muškoga roda, *tunj*. U obje inačice nazalni palatal pokazuje da je riječ o dalmatoromanizmu (Muljačić 2000: 244).

U trećemu navedenom značenju *tunja* je naziv za ribarsku spravu ‘povraz’ i spada u naše mletacizme. Odgovara dalmatinskomletačkoj riječi *togna*, kojoj je u standardnome talijanskom jeziku ekvivalent *lenza* (Miotto 211). Ta mletačka posuđenica grčkoga podrijetla proširena je po cijeloj našoj obali (Vinja III, 286–287).

5.6. Za razliku od spomenutih homofonih parova riječi, talijanizam *kàlati* (*it.*), prilagođenica talijanskoga *calare* ‘spustiti’, uvršten je u rječnik u natuknici odvojenoj od drugih dvaju glagola: *kàlati* (ribu) – tal. *spaccare il pesce*, kao i od *kàlati* – tal. *spaccare il pesce* (*per disseccarlo*). Parčić je tako postupio zbog toga što su im naglasci različiti. Naime, riječ je o homografima koji nisu homofoni. Dok inače u najvećem broju slučajeva nema akcentuacije, u ovakvim slučajevima autor rječnika bilježi akcente.

5.7. Slijedeći isto načelo, Parčić piše u odvojenim natuknicama izvedenicu od mletacizma *preša* ‘žurba’, glagol *prèšiti*, koji znači ‘žuriti’ (talijanski ekvivalenti: *affretarsi*, *darsi fretta*) i *prèšiti* (tal. *cucire di nuovo*, *imbastire*, *attaccar col cucito*), izvedenicu od *šivati*, *šiti*.

nu kaplje, postanu ljage’, koje je izvedeno od značenja ‘mrlja’. Musić (187) za sjeverozapadnu je Boku kotorsku zabilježio *māća* ‘mrlja’ i ‘slaba kiša što leti šteti usevima’.

6. Zaključak

Dragutin Antun Parčić djelovao je u tradiciji hrvatskih leksikografa koji su slijedili načelo tronarječnosti hrvatskoga jezika. Uvrštavao je u svoje rječnike ne samo štokavsko, nego i čakavsko i kajkavsko leksičko blago. Korisnici njegova hrvatsko-talijanskoga rječnika koji su pripadali različitim hrvatskim dijalekatskim podlogama zahvaljujući tome bez poteškoće su nalazili talijanske ekvivalente svojim materinskim riječima. Između ostalih dijalekatskih posuđenica, Parčić bilježi i brojne talijanizme i germanizme, ali redovito navodi kao posebne natuknice i hrvatske sinonime. S druge strane, želeći unaprijediti poznavanje upravo tih hrvatskih istoznačnica, u talijansko-hrvatskome rječniku korisnicima podastire najprije hrvatske riječi, a tek poslije njih posuđenice.

U pogledu bilježenja etimologije valja reći da u Parčićevu hrvatsko-talijanskom rječniku prilično često nisu označeni germanizmi (npr. *šaraf*, *lojtra*, *štenga*, *šina*, *pant*, *luknja*, *drek*, *kiklja*), ima previda i nepreciznosti u razlikovanju romanskih slojeva (npr. nerazlikovanje talijanskoga od mletačkoga, poistovjećivanje dalmatoromanizama s talijanizmima). No, potrebno je kazati da prilično često takve propuste susrećemo i u suvremenim rječnicima, u kojima se nerijetko zanemaruje razlika između jezika iz kojega je pojedina riječ neposredno preuzeta (*etymologia proxima*) i njezine daleke etimologije (*etymologia remota*): npr. *bankrot* nije talijanizam, nego germanizam, dalmatoromanski prežitci (npr. *kapula*, *frigati*) nisu posuđenice iz talijanskoga. Osim toga, kako etimološke odrednice nisu neophodne u traženju prijevodnih ekvivalenata, danas se u pravilu ne navode u dvojezičnim rječnicima. Za usporedbu možemo spomenuti da se u suvremenome dvojezičnom rječniku Deanovića i Jerneja (2012) naši talijanizmi i germanizmi ne označuju kao posuđenice iz talijanskoga i njemačkoga, a ako nisu dio standardnoga jezika, određeni su kao regionalizmi ili dijalektizmi.

Slučaj djelomičnih prevedenica *znatiželja* i *znatiželjan*, označenih kraticom (*germanis.*), kojima smo pronašli predloške u njemačkim složenicama *Neugier* i *neugierig*, pokazuje nam koliko se jezik promijenio od Parčićeva vremena. Naime, danas su to uobičajene riječi, za razliku od riječi na koje je leksikograf uputio, *znaličnost* i *znaličan*, koje se uopće ne rabe.

Istoznačni alotropski likovi koje Parčić uvrštava u hrvatsko-talijanski rječnik (npr. talijanizmi *pijac*, *pijaca* i germanizam *plac*; germanizam *šaraf* i prilagođeni mađarski germanizam *šajtov*; talijanizam/mletacizam *spinać* i *špinac* i turcizam *spanać*; mletacizam *kaić* i turcizam *kaik*), kao i druge istoznačnice i bliskoznačnice iz različitih hrvatskih dijalekata (npr. talijanizam *skalín*, mletacizam *škala*, germanizmi *štenga* i *lotra*; mletacizam *štramac* i germanizam *modrac*) otkrivaju nam veliko bogatstvo hrvatske geosinonimije, kojoj doprinosu talijanska i njemačka leksička komponenta.

Na temelju analize primjera talijanizama i germanizama u mozaiku posuđenica zabilježenih u hrvatsko-talijanskom i talijansko-hrvatskom rječniku zaključujemo da je Dragutin Antun Parčić neosporno bio svjestan vrijednosti koju istoznačnice različita podrijetla mogu dobiti primjerenom uporabom u hrvatskom jeziku. Načinom prezentacije leksema i njihovih prijevodnih ekvivalenata korisnicima svojih rječnika pomagao je najprije da razumiju i nauče, a zatim i da prihvate i sami rabe hrvatske idiogloteme.

Literatura

- Andrović, Ivan, *Dizionario italiano – croato. Rječnik talijansko – hrvatski*, Vinko Esih, Zagreb, b. g. [1937.?
- Anić, Vladimir / Goldstein, Ivo, *Rječnik stranih riječi*, Novi Liber, Zagreb, 1999.
- ARJ = *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I-XXIII, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1880–1976.
- Baldić-Đugum, Radojka, *Beside kaštelanske*, „Bijaći” Društvo za očuvanje kulturne baštine Kaštela, Kaštela, 2006.
- Basso, Walter / Durante, Dino, *Nuovo dizionario veneto-italiano etimologico – italiano-veneto con modi di dire e proverbi*, Ciscra, Rovigo, 2000.
- Bellostencz, Joannes, *Gazophylacium seu Latino-Illyricorum Onomatum Aerarium* [1. dio, lat.-hrv.], Typis Joannis Baptistae Weitz, Zagrabiae, 1740. [Pretisak Zagreb: Liber / Mladost, 1972]
- Bellostencz, Joannes, *Gazophylacium seu Latino-Illyricorum Onomatum Aerarium* [2. dio, hrv.-lat.], Typis Joannis Baptistae Weitz, Zagrabiae, 1740. [Pretisak Zagreb: Liber / Mladost, 1973]
- Benešić, Julije, *Rječnik hrvatskoga književnoga jezika od Preporoda do I. G. Kovačića*, sv. 1 [za tisak priredio i Uvod napisao Josip Hamm], Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti / Globus, Zagreb, 1985.
- Bjažić, Slavko / Dean, Ante, *Zlarin. Kratka povijest i rječnik*, Prometej, Zagreb, 2002.
- Bloch, Oscar / Wartburg, Walter von, *Dictionnaire étymologique de la langue française*, Presses Universitaires de France, Paris, ⁹1991.
- Boerio, Giuseppe, *Dizionario del dialetto Veneziano*, Giovanni Cecchini, Venezia, ²1856. [Pretisak Giunti, Firenze, 1998]
- Bojanić, Mihailo / Trivunac, Rastislava, „Rečnik dubrovačkog govora”, u: *Srpski dijalektološki zbornik*, XLIX, Srpska akademija nauka i umjetnosti / Institut za srpski jezik SANU, Beograd, 2002.
- Bolonić, Mihovil, „Život i djelo Dragutina Antuna Parčića (U povodu 150. obljetnice rođenja i 80. obljetnice smrti)”, *Croatica Christiana periodica*, 6 (10), 1982, str. 172–188.

- Deanović, Mirko / Jernej, Josip, *Hrvatskosrpsko – talijanski rječnik*, Školska knjiga, Zagreb, 1956.
- Deanović, Mirko / Jernej, Josip, *Hrvatsko – talijanski rječnik*, Školska knjiga, Zagreb, ⁹1994, ¹⁰2012.
- Deanović, Mirko / Jernej, Josip, *Talijansko – hrvatski rječnik*, Školska knjiga, Zagreb, ¹⁵2012. [Petnaesto, izmijenjeno izdanje]
- De Mauro, Tullio, *Il dizionario della lingua italiana*, Paravia, Milano, 2000.
- Derossi, Julije, „Antun Dragutin Parčić (1832–1902)”, u: *Portreti hrvatskih jezikoslovaca*, Hrvatski radio, Zagreb, 1993, str. 97–103.
- DISC. *Dizionario Italiano Sabatini – Coletti*, Giunti Gruppo Editoriale, Firenze, 1997.
- Doria, Mario, *Grande dizionario del dialetto triestino storico etimologico fraseologico* [con la collaborazione di Claudio Noliani], Edizioni „Il Meridiano”, Trieste, 1987.
- Duden. *Etymologie. Herkunftswörterbuch der deutschen Sprache*, Dudenverlag, Mannheim / Leipzig / Wien / Zürich, ²1997.
- Gačić, Jasna, *Etimološka i leksikološka obradba kuhinjskih i kuharskih naziva romanskog (dalmatskog, mletačkog, talijanskog i drugih) podrijetla u Dalmaciji*, Doktorska disertacija, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2004.
- Geić, Duško / Slade Šilović, Mirko, *Rječnik trogirskog čakavskog govora*, Muzej grada Trogira, Trogir, 1994.
- Giacoma, Luisa / Kolb, Susanne (ur.), *Wörterbuch Deutsch-Italienisch. Italienisch Deutsch*, Zanichelli, Bologna / PONS Klett, Stuttgart, 2001.
- Gostl, Igor, *Dragutin Antun Parčić*, Matica hrvatska, Zagreb, 1988.
- HER= *Hrvatski enciklopedijski rječnik*, Novi Liber, Zagreb, 2002.
- Hope, Thomas E., *Lexical Borrowing in the Romance Languages. A Critical Study of Italianisms in French and Gallicisms in Italian from 1100 to 1900*, I–II, New York University Press, New York, 1971.
- Jurišić, Blaž, *Rječnik govora otoka Vrgade uspoređen s nekim čakavskim i zapadnoštokavskim govorima*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1972.
- Kalogjera, Damir / Fattorini Svoboda, Mirjana / Josipović Smojver, Višnja, *Rječnik govora grada Korčule*, Novi Liber, Zagreb, 2008.
- Klaić, Bratoljub, *Rječnik stranih riječi: tuđice i posuđenice*, priredio Željko Klaić, Nakladni zavod MH, Zagreb, 1988.
- Kluge, Friedrich, *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache* [24., durchgesehene und erweiterte Auflage; bearbeitet von Elmar Seebold], Walter de Gruyter, Berlin / New York, ²⁴2002.

- Kosovitz, Ernesto, *Dizionario – vocabolario del dialetto triestino*, Tipografia Figli di C. Amati, Trieste, 1889.
- Lipovac-Radulović, Vesna, *Romanizmi u Crnoj Gori. Jugoistočni dio Boke Kotorske*, Obod, Cetinje / Pobjeda, Titograd, 1981.
- Lukežić, Iva / Zubčić, Sanja, *Grobnički govor XX. stoljeća (gramatika i rječnik)*, Katedra Čakavskog sabora Grobnišćine, Rijeka, 2007.
- Ljubičić, Maslina, „Talassozoonimi croati nel dialetto veneto”, u: *“E cè di mezzo il mare”: lingua, letteratura e civiltà marina. Atti del XIV Congresso dell’A.I.P.I. Spalato (Croazia) 23-27 agosto 2000*, vol. I, a cura di Bart Van den Bossche, Michael Bastiaensen e Corinna Salvadori Lonergan, Franco Cesati Editore, Firenze, 2002, str. 85–111.
- Ljubičić, Maslina, „Talijanski turcizmi – posuđenice u hrvatskom”, *Riječ: časopis za slavensku filologiju*, 16/3, 2010, str. 26–50.
- Ljubičić, Maslina, *Posuđenice i lažni parovi. Hrvatski, talijanski i jezično posredovanje*, FF-press, Zagreb, 2011.
- Mahulja, Ivan, *Rječnik omišaljskoga govora*, Riječki nakladni zavod, Rijeka / Općina Omišalj, Omišalj, 2006.
- Marković, Ivan, „Mihovil Pavlinović i Dragutin A. Parčić”, *Filologija* 56, 2011, str. 51–81.
- Maštrović, Ljubomir, „Rječničko blago ninskog govora”, u: *Radovi Instituta Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru*, 3, 1957, str. 423–465.
- Mataga, Vojislav, *Romanizmi u neretvanskome govoru*, Altagama, Zagreb, 2003.
- Matoković, Berezina, *Ričnik velovareškega Splita*, vlast. nakl., Split, 2004.
- Milevoj, Marijan, *Gonan po nase. Rječnik labinske čakavice*, Mathias Flacius, Labin, 2006.
- Miotto, Luigi, *Vocabolario del dialetto veneto dalmata*, Edizioni LINT, Trieste, 1984.
- Mohorovičić-Maričin, Franjo, *Rječnik čakavskog govora Rukavca i bliže okolice*, Rijeka, „Adamić” / Katedra Čakavskog sabora, Opatija, 2001.
- Muljačić, Žarko, *Das Dalmatische: Studien zu einer untergegangenen Sprache*, „Quellen und Beiträge zur kroatischen Kulturgeschichte”, 10, herausgegeben von Elisabeth von Erdmann-Pandžić, Böhlau Verlag, Köln / Weimar / Wien, 2000.
- Musić, Srđan, *Romanizmi u severo-zapadnoj Boki Kotorskoj*, Filološki fakultet Beogradskog univerziteta, Beograd, 1972.
- Nosić, Milan, *Rječnik posuđenica iz turskoga jezika*, Maveda, Rijeka, 2005.
- Parčić, Dragutin Antun, *Rječnik hrvatsko-talijanski*. Treće popravljeno i pomnožano izdanje. Narodni list, Zadar, 1901. Pretisak Artresor studio, Zagreb, 1995.

- Parčić, Dragutin Antun, *Rječnik talijansko-slovenski (hrvatski)*, drugo popravljeno i pomnoženo izdanje, Hreljanović, Senj, 1908.
- Pinguentini, Gianni, *Nuovo dizionario del dialetto triestino. Storico. Etimologico. Fraseologico*, Cappelli, Trieste, 1969.
- PONStür = PONS Standardwörterbuch. I: *Türkisch-Deutsch*. II: *Deutsch-Türkisch*, Ernst Klett Verlag, Barcelona / Budapest / London / Posen / Sofia / Stuttgart, 2002.
- Radulić, Ladislav, *Rječnik rivanjskog govora*, Matica hrvatska Zadar, Zadar, 2002.
- Ròki-Fortunato, Ándro, *Libar Viškiga Jazika* [priredi, obradi i fini Tömislav Ròki], University of Toronto Press, Toronto, 1997.
- Rosamani, Enrico, *Vocabolario giuliano dei dialetti parlati nella regione giuliano-dalmata quale essa era stata costituita di comune accordo tra i due Stati interessati nel Convegno di Rapallo del 12. 12. 1920*, Capelli, Bologna, 1958. [Prvi pretisak *Vocabolario giuliano dei dialetti parlati nella Venezia Giulia, in Istria, in Dalmazia, a Grado e nel Monfalconese*, LINT, Trieste, 1990; drugo izdanje 1999]
- Skok, Petar, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, uredili akademici Mirko Deanović i Ljudevit Jonke, surađivao u predradnjama i priredo za tisak Valentin Putanec, I-IV, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1971–1974.
- Šamija, Ivan Branko, *Rječnik imotsko-bekijskoga govora*, Društvo Lovrećana, Zagreb, 2004.
- Šimunović, Petar, *Rječnik bračkih čakavskih govora* [drugo dopunjeno i popravljeno izdanje], Golden marketing / Tehnička knjiga, Zagreb, 2009. [Prvo izdanje Brevijar, Supetar, 2006]
- Škaljić, Abdulah, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Svjetlost, Sarajevo, 1966.
- Telmon, Tullio, „Varietà regionali”, u: Sobrero, Alberto A. (ur.), *Introduzione all’italiano contemporaneo. Le variazioni e gli usi*, Gius. Laterza & Figli, Roma / Bari, 2000, str. 93–149.
- Tomasović, Mirko, „Devetnaestostoljetno ponašivanje i pohrvaćivanje (Kurelac, I. Despot, L. Vukelić, Parčić, M. Ostojić)”, u: *Traduktološke rasprave*, Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1996, str. 75–110.
- Turk, Marija, „Hrvatski prijevodni ekvivalenti stručnog nazivlja u Parčićevim rječnicima”, *Fluminensia* 18/1, 2006, str. 41–5.
- Turk, Marija, „Stranojezični elementi u rječnicima Dragutina Parčića”, *Fluminensia* 59, 2012, str. 195–205.

- Turk, Marija, *Jezično kalkiranje u teoriji i praksi. Prilog lingvistici jezičnih dodira*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb / Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci, Rijeka, 2013.
- Vince, Zlatko, „Leksikografski pokušaji u dalmatinskoj Hrvatskoj 19. stoljeća”, *Forum : časopis Razreda za suvremenu književnost Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, god. 11, knj. 23/1-2, 1972, str. 272–296.
- Vince, Zlatko, „Leksikograf Dragutin Parčić u svojem vremenu”, pogovor pretisku *Rječnika hrvatsko-talijanskoga Dragutina A. Parčića*, Artresor studio, Zagreb, 1995, str. 1241–1276.
- Vinja, Vojmir, *Jadranska fauna. Etimologija i struktura naziva*, I-II, JAZU, Zagreb / Logos, Split, 1986.
- Vinja, Vojmir, *Jadranske etimologije. Jadranske dopune Skokovu etimologijskom rječniku*, I-III, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti / Školska knjiga, Zagreb, 1998–2004.
- Vranić, Silvana, „Čakavsko u Parčićevoj književnojezičnoj koncepciji”, *Fluminensia* 15/1, 2003, str. 25–42.
- Wahrig, Gerhard, *Deutsches Wörterbuch* [neu herausgegeben von Dr. Renate Wahrig-Burfeind], Bertelsmann Lexikon Verlag, Gütersloh / München, 2000.
- Zingarelli, Nicola, *Vocabolario della lingua italiana*, Zanichelli, Bologna, 2004.

Riassunto

Maslina Ljubičić

INTORNO AGLI ITALIANISMI E GERMANISMI NEI DIZIONARI DI DRAGUTIN ANTUN PARČIĆ

Le opere lessicografiche di Dragutin Antun Parčić sono caratterizzate soprattutto da voci croate proposte come equivalenti degli internazionalismi. In tale modo Parčić ha dato il proprio contributo alla creazione e alla promozione di molti composti e derivati croati. Però, i suoi dizionari abbracciano anche numerosi prestiti, sia che venga segnalata o no la lingua donatrice. Nell'elenco delle abbreviazioni della terza edizione corretta ed aumentata del suo dizionario croato-italiano (1901) sono menzionate le voci della lingua slava antica, le parole ceche, greche, italiane, magiare, russe, slovene, tedesche e turche. Siccome lo sviluppo della lingua croata verso la fase odierna della lingua standard è stato marcato dall'influsso considerevole del tedesco e dell'italiano, è utile prestare attenzione ai prestiti delle due lingue menzionate. In questo contributo sono pertanto analizzati gli italianismi e i germanismi che sono registrati nelle ultime edizioni dei dizionari di Dragutin Antun Parčić, quello croato-italiano (³1901), nonché italiano-croato (²1908).

Parole chiave: Dragutin Antun Parčić; dizionario croato-italiano; dizionario italiano-croato; italianismi; germanismi

ŽELJKA MACAN

Odsjek za kroatistiku
Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet
zmacan@ffri.hr

DOLCE VITA NA FRAZEOLŠKI NAČIN

Hrvatski i njemački frazemi sa značenjem sretne slučajnosti i sretnoga spleta okolnosti te života u sreći i blagostanju

UDK: 811.163.42'367.4
811.112.2'367.4

Izvorni znanstveni članak

Predmetom su istraživanja provedenoga u okviru ovoga rada hrvatski i njemački frazemi sa značenjem sretne slučajnosti i sretnoga spleta okolnosti te života u sreći i blagostanju. Frazeoška je građa prikupljena metodom ekscerpacije iz leksikografskih i mrežnih izvora, i to na temelju semantičkoga kriterija, odnosno značenja frazema koji je čine. Prema tomu su i podijeljeni u dvije skupine. Prvu čine oni sa značenjem sretne slučajnosti i sretnoga spleta okolnosti, a drugu oni sa značenjem života u sreći i blagostanju. Frazemi se obaju istraživanjem obuhvaćenih jezika analiziraju semantički te se na tom planu stavljaju i u odnos međujezične ekvivalencije.

Ključne riječi:
hrvatski frazemi; njemački frazemi; semantički kriterij; sretna slučajnost; sretan splet okolnosti; život u sreći i blagostanju

1. Uvod

Ljudsku misao od davnina zaokupljaju promišljanja o tomu što je sreća te što određuje njezin utjecaj na čiji životni put, kako je prepoznati i iskoristiti njezinu naklonost na najbolji mogući način. Svoj su odraz našla u književnosti, filozofiji, religiji... Tako Držić u svojoj komediji „Dundo Maroje”¹ fortunou naziva slijepom silom, nestalnom i nepredvidljivom, a njome mogu upravljati samo oni koji posjeduju vrlinu (*virtu*), koji su *ljudi nazbilj*. Fortuna je skup povoljnih okolnosti koje, iskoriste li se pravovremeno i na pravi način, pridonose pobjedi čovjekove inteligencije. Time Držić slijedi renesansnu filozofsku misao o čovjeku kao središtu svemira. Navedene značajke koje su pridodane sreći ili fortuni

¹ Rad je izrađen u okviru projekta „Unutarnje posuđivanje u hrvatskome jeziku” koje financijski podupire Sveučilište u Rijeci, a čija je voditeljica prof. dr. sc. Marija Turk.

² Izdanje iz edicije *Pet stoljeća hrvatske književnosti* objavljeno 1962. godine.

potvrđuje još jedan primjer iz književnosti, lik Izabele iz Matoševe² novele „Cvijet s raskrća“, djevojke koja „...Bijaše lijepa, slijepa kao sreća, kao sudbina“. U religiji se, primjerice, u protestantskom viđenju ljudskoga života, on promatra kao božja odluka koju je nemoguće promijeniti. Katolici, pak, na život gledaju kao na direktnu posljedicu božanskog uređenja svijeta, ali usprkos tomu protkanu neočekivanim i slučajnim događajima (Wierzbicka 1992: 80). Ta su i slična promišljanja svoj jezični izraz našla i u frazeologiji.³ Potvrdu tomu pružaju i hrvatski i njemački frazemi sa značenjem sretne slučajnosti i sretnoga spleta okolnosti te života u sreći i blagostanju, a koji čine podlogu istraživanju provedenom u okviru ovoga rada. Kriterij za prikupljanje frazeološke građe iz leksikografskih i mrežnih izvora bio je semantički te podrazumijevao povezanost frazeološkoga značenja s navedenim središnjim pojmovima. Na taj je način prikupljeno 29 hrvatskih i 26 njemačkih frazema koji se semantički analiziraju te se pritom na toj razini stavljaju u odnos međujezične ekvivalencije.

2. Hrvatski i njemački frazemi sa značenjem sretne slučajnosti i sretnoga spleta okolnosti

Neočekivana sreća i povoljna okolnost što stiže bez ikakva truda i napora, neočekivani dar, spasonosni dobitak u hrvatskome se izražava frazemom *mana s neba* ili *mana nebeska*. Riječ je o biblizmu u kojem imenička sastavnica *mana* označava čudotvornu hranu koja je padala s neba kako bi nahranila Židove u Sinajskoj pustinji nakon oslobođenja iz Egipta i seobe u Obećanu zemlju.⁴ Otuda i potječe značenje frazema: ‘neočekivani spas koji dolazi u novcu ili nečemu prijeko potrebnome za život’. U njemačkoj je frazeološkoj građi potvrđen frazem djelomično podudarna značenja i frazemske slike *ein Geschenk des Himmels*⁵ u kojem se imenička sastavnica *Himmel* temelji na kr-

² Izdanje iz 1973, str. 261.

³ Za moje je zanimanje za frazeologiju te istraživanja koja sam provela na tomu području prof. Marija Turk od presudnoga značaja. Svojim je savjetima i prijedlozima u ulozi mentorice pružila neizmjeran doprinos pri nastanku mojega kvalifikacijskoga rada i doktorske disertacije. Na tomu joj želim najljepše zahvaliti, kao i na podršci i povjerenju te uspješnoj i poticajnoj suradnji.

⁴ *Kad se prevlaka rose digla, površinom pustinje ležao tanak sloj, nešto poput pahuljica, kao da se slana uhvatila po zemlji. Kad su Izraelci to vidjeli, pitali su jedan drugoga: „Što je to?“ Jer nisu znali što je. Onda im Mojsije reče: „To je kruh koji vam je Jahve pribavio za hranu.“ (SZ 16, 14–16).*

Dom je Izraelov tu hranu prozvao manom. Bijaše kao zrno korijandra; bijela, a imala je ukus medenog kolačića. (SZ 16, 31)

Izraelci su se hranili manom četrdeset godina, sve dok nisu došli u naseljenu zemlju: jeli su manom do dolaska na granicu zemlje kanaanske. (SZ 16, 35–36)

⁵ Za razliku od hrvatskoga frazema *mana s neba*, njemački se frazem *ein Geschenk des Himmels* može odnositi i na što živo, primjerice na neku osobu.

ščanskoj predodžbi o nebu kao sjedištu Boga, anđela i svetaca, mjestu najvišega blaženstva. Tim se frazemom upućuje na neočekivan dar s neba, Božji dar koji dolazi kao spas u određenoj situaciji. U hrvatskoj je frazeološkoj građi potvrđen frazem podudarne slike i značenja *dar s neba*. Kada pak tko neočekivano ima sreće i uspjeha, prije svega na području poboljšanja svoga financijskog položaja, u hrvatskome se rabi frazem *pala je sjekira u med* komu. U njemačkome nije potvrđen frazem potpuno podudarna značenja ni frazemske slike u kojoj se ogleda nekad puno izraženija povezanost čovjeka s prirodom i upućenost na nju. Kada bi, naime, nekada ljudi išli u šumu po drva za ogrjev, znalo se dogoditi da im sjekira upadne u med jer se pčele zavlade u duplje u drveću. *Onaj koji bi sjekirom dopro do meda – dakle do besplatne, a iznenadne i vrijedne hrane – zaista se mogao smatrati sretnikom. Stoga je frazem „Pala mu je sjekira u med“ primjeren odraz te sreće.* (Opačić 2009: 282). Upadanje oštrice sjekire u med opisuje i Stjepan Babić u *Hrvatskoj jezikoslovnoj čitanci*⁶: *To sam i sam jednom u djetinjstvu doživio. Dovezao stric iz šume drva pa ih cijepao i naišao na med. Bila je velika radost za sve. Taj mi je doživljaj kasnije pomogao da shvatim ovu frazu sa sjekirom...* (navod prema Opačić 2009: 282). Doista, danas se ovaj frazem može učiniti nerazumljivim, posebice mladim naraštajima, ali je njime tradicija očuvana u jeziku. Stoga Nives Opačić frazeologiju uspoređuje sa *škrinjom što čuva narodnu mudrost i okamenjenu nam je predaje da je i mi dalje čuvamo i prenosimo drugima* (ibid. 281). Navedenom je hrvatskomu značenjski djelomično podudaran njemački frazem različite frazemske slike *in den Mustopf fassen* (dosl. ‘zagrabiti u lonac s kašom (voćnom kašicom, pireom)’). Njegovo je značenje ‘imati sreće’, a šire je od značenja hrvatskoga frazema jer ta sreća ne mora biti neočekivana ni iznenadna niti se odnositi prvenstveno na financije.

Sretna okolnost i nevjerojatna sreća koja je zadesila koga izražava se hrvatskim frazemom *čista sreća*. Znači, za sretne i pogodne okolnosti i događaje zaslužna je isključivo i samo sreća, oni su potpuno neovisni o djelovanju određenoga subjekta, a upravo je čistom srećom često spriječen i njihov mogući nesretan i loš ishod. Odnosno, da se sreća nije uplela u neku situaciju ili događaj, on možda i ne bi najbolje završio. Kada se zahvaljujući sreći i povoljnim okolnostima dogodi što sretno i dobro, najčešće na opću korist i zadovoljstvo, u hrvatskome se koristi izraz *na svu sreću*, dakle zahvaljujući sreći i sretnom slučaju. Velika i neočekivana sreća izražava se i hrvatskim frazemima *luda (vraška, vražja) sreća* i *imati ludu (vrašku) sreću*, ‘imati uspjeha zahvaljujući samo izuzetno sretnoj okolnosti i slučaju’. Tim hrvatskim frazemima u njemačkome su značenjski podudarni *seinem Schöpfer danken können* i *sich von schreiben können*. Prvim se frazemom upućuje na to da je tko imao veliku i

⁶ Citat iz *Hrvatske jezikoslovne čitanke* navodi i Nives Opačić u svome tekstu *Pala mi je sjekira u med* (Opačić 2009: 281–283).

neočekivanu sreću na kojoj može zahvaliti Stvoritelju, a drugim da je tko imao takvu sreću da ispred svoga imena može napisati titulu *von* koja se dodjeljivala za velike i osobite zasluge. Drugi je frazem i blago ironično intoniran te pripada razgovornome stilu.

Hrvatski frazem *treća sreća* koristi se kada što uspije iz trećeg pokušaja, nakon što su prvi i drugi bili neuspješni. Brojevnica⁷ nositeljica je simbolike i značenja ovoga frazema: „Simbolička značenja broja tri su široka i raznovrsna, a skoro posvuda je tri sveti broj koji znači savršenost, zaokruženost, plodnost, rast i napredak.” (Germ 2003: 28). I u bajkama i pričama, posebice onima koje pripadaju usmenoj književnosti, česta je simbolička uporaba broja tri. Glavni lik, naime, obično mora svladati tri prepreke da bi došao do željenoga cilja, a u taj se kontekst svojim značenjem uklapa i navedeni frazem. Simbolika broja tri igra važnu ulogu i u klasičnoj mitologiji i kršćanstvu.⁸ Taj hrvatski frazem nema ekvivalent u njemačkome.

Frazem *sreća u nesreći* kao sastavnice ima dva antonimna pojma⁹, a upućuje na to da se u nekoj nesretnoj, lošoj i neugodnoj situaciji ipak dogodilo nešto sretno, lijepo i ugodno, što je ublažilo postojeće nesretno stanje i sretnom ga slučajnošću učinilo ako ne već izuzetno sretnim, onda barem znatno manje nesretnim. Tomu je hrvatskomu frazemu u njemačkome značenjski podudaran glagolski frazem *Glück im Unglück haben*.

Kada tko biva pošteđen teške sudbine i velike nesreće, u njemačkome se upotrebljava frazem *der Kelch geht an jmdm. vorüber* (dosl. ‘teška je sudbina mimoišla koga’), a biblijskoga je podrijetla.¹⁰ Imenička sastavnica *Kelch* u biranom jeziku i književnoumjetničkom stilu označava tešku i gorku sudbinu. Kada koga takva sudbina, gorki kalež, mimoide, taj se može smatrati sretnikom.

⁷ O brojnim sastavnicama u hrvatskoj i njemačkoj frazeologiji v. u Macan 2012.

⁸ U klasičnoj mitologiji su tri boginje sudbine, tri Sudnice (Parke, Moire), tri Hore, božice ljetnog vremena, tri Harite, lijepe pratilje Apolona i Afrodite... itd. Broj tri se u kršćanstvu veže uz Sveto Trojstvo i Kristovo uskrsnuće, Jona se spasio nakon tri dana (*Tri dana i tri noći ostade Jona u ribljoj utrobi*, Jon 2,1), a prorok Ilija se tri puta nagnuo nad bolesnim dječakom i vratio ga u život (*Zatim se tri puta pružio nad dječakom zazivajući Jahvu: „Jahve, Bože, učini da se u ovo dijete vrati duša njegova!”*. Jahve je uslišio molbu Ilijinu, u dijete se vratila duša i ono oživje. 1 Kr 17, 21–23).

⁹ O semantičkim odnosima u frazeologiji v. u Turk-Bogović 1998.

¹⁰ *Die Wendung geht von der Bibel aus. Dort heißt es (Matthäus 26, 39): „Mein Vater, ist möglich, so gehe dieser Kelch von mir; doch nicht, wie ich will, sondern wie du willst!”*. (Duden 1998: 379); Frazem je biblijskoga podrijetla: *Zatim ode malo dalje, pade ničice te se pomoli: “Oče moj! Ako je moguće, neka me mimoide ovaj kalež! Ali neka ne bude moja, nego tvoja volja!”* (Mt 26, 39).

Povoljno vrijeme za koga, sretan splet okolnosti koji pogoduje čijim nastojanjima izražava se hrvatskim frazemom <*došlo je*> čijih *pet minuta*. To je sretan trenutak koji treba pametno iskoristiti jer je jedna od najvažnijih karakteristika sreće upravo njena nestalnost i prevrtljivost.¹¹ Sreća je personificirana u hrvatskome frazemu *sreća se nasmiješila* komu. Njemu je i značenjem i frazemsom slikom podudaran njemački frazem *Fortuna lächelt jmdm*. To je jedini frazem u prikupljenoj građi u kojemu se sreća pojavljuje personificirana u liku božice Fortune. Obama se frazemima izražava da je tko imao sreće, doživio uspjeh ili nešto lijepo. Osim što se smiješi, sreća u hrvatskoj frazeologiji može i pokucati na čija vrata – *sreća je pokucala <i> na čija vrata*. Tim se frazecom izražava da je kome krenulo nabolje, da je zamjetljiv pomak u pozitivno. Značenjski mu je podudaran hrvatski frazem *dolazi (grane, sine i sl.) sunce i na čija vrata (pred čija vrata)*¹² koji upućuje na to da komu dolaze bolji, ljepši i sretniji dani. Sunce kao frazemska sastavnica donosi pomak u sretnije i bolje razdoblje, povezuje se s dobrim raspoloženjem, smijehom i srećom.¹³ Frazemska je slika građena na predodžbi o Suncu kao izvoru svjetlosti i topline i poimanju *njegove važnosti u naivnoj slici svijeta* (Hrnjak 2008: 93). I značenje je njemačkoga frazema *ein Platz an der Sonne* pozitivno intonirano i upućuje na uspjeh i sreću u životu.¹⁴ Njemu podudarni hrvatski frazem *mjesto pod suncem* sa značenjem ‘mogućnost lagodnog života, povoljne prilike za život’ nastao je na temelju predodžbe o suncu kao nositelju svjetlosti i topline bez kojeg život na Zemlji nije moguć. Leksem *sunce* kao frazemska sastavnica uglavnom je nositelj pozitivnog frazeološkog značenja te se nerijetko stavlja u značenjsku opreku s leksemom *kiša*.

Posebno povoljni i pogodni, najbolji trenuci u hrvatskome se izražavaju i frazecom *zvjezdani trenutak*. Pridjev *zvjezdani* kao frazemska je sastavnica nositelj pozitivna značenja i simbolike. U prikupljenoj se građi ne nalazi njemački frazem podudarna značenja ni frazemske slike.

Povoljne i poticajne okolnosti koje pogoduju razvoju, napretku i uzlaznom tijeku nekog događanja izražavaju se u hrvatskome frazecom *vjetar u krmu (leđa)*. Prva je varijanta ovoga frazema povezana s brodom i njegovom plovidbom, a druga se odnosi na čovjeka. U oba slučaja vjetar puše u povolj-

¹¹ Usp. s izrazima *Kolo sreće se okreće* i *Glück und Glas, wie leicht bricht das!*

¹² U hrvatskome se jeziku leksem *sunce* piše velikim početnim slovom samo kada se upotrebljava kao astronomski termin. U frazemima je došlo do njegove desemantizacije te se piše malim početnim slovom. V. u Hrnjak (2008: 93): *U naivnoj slici svijeta sunce se u prvome redu doživljava kao izvor svjetlosti i topline, a ne kao nebesko tijelo*.

¹³ Usp. s izrekom *Nakon kiše dolazi sunce* i njemačkim izrazima *sonniges Kind* (dosl. ‘sunčano dijete’); *ein sonniges Wesen haben* (dosl. ‘biti sunčane naravi’).

¹⁴ Usp. s njemačkim frazecom antonimna značenja: *auf der Schattenseite [des Lebens] stehen* (dosl. ‘stajati na sjenovitoj strani života’).

nome smjeru te potiče i omogućava kretanje prema naprijed bez ikakvih prepreka i poteškoća. Značenjski i frazemskom slikom tom je hrvatskome frazemu podudaran njemački *Wind in jmds. Segeln sein*,

Kada se uspjeh može zahvaliti samo sretnom slučaju, a ne čijim zaslugama i znanju, u hrvatskome se koristi frazem *imati više sreće nego pameti* kojem je u njemačkome u potpunosti podudaran *mehr Glück als Verstand haben*. Pozitivan ishod nekog događaja ili neke situacije nije, dakle, rezultat čije mudrosti i dobro promišljenih postupaka, već sretne slučajnosti i povoljnih okolnosti.¹⁵ Ista je značenja, ali različite frazemske slike, i njemački frazem *den Seinen gibts der Herr im Schlaf<e>* (dosl. 'Gospodin svoje daruje u snu').

Kada se tko nađe na boljem položaju nego prije, osjeća se sigurnijim i zadovoljnijim jer je za njega nastupilo povoljno, bolje i sretnije razdoblje, u hrvatskome se koristi frazem *biti na konju*.¹⁶ Konj je simbol snage i mladosti, a povezuje se i s bogatstvom i društvenim ugledom te su mu pripisivane posebne osobine: brzina, mudrost, sposobnost pretkazivanja budućnosti, čak i liječenja (Hansen-Kokoruš 1996: 47). U mitovima se često javljaju krilati konji, a pozitivno se značenje ovoga frazema može povezati s izrazito brzim načinom kretanja konja, a i s letom i metaforičkim uzletom u životu.¹⁷ Značenjem je tome hrvatskom frazemu djelomično podudaran njemački frazem različite frazemske slike *über den Berg sein* (dosl. 'biti iza brijega') koji uz značenje poboljšanja okolnosti i situacije u kojoj se tko nalazi izražava i da je ono najgore prošlo, odnosno da je tko svladavši brijeg i uspon preko njega ujedno prevladao i sve nevolje i teškoće koje su mu bile na putu.

Hrvatski frazem *dobiti veći kolač* nema ekvivalenta u njemačkome jeziku, a njime se izražava da je tko dobio veći i bolji dio u, primjerice, nekom poslu. Treba pritom naglasiti da je to bila stvar sreće, a tomu pak odgovara njemački frazem *Glückssache sein*. Kada tko uspije sebi prisvojiti najbolji dio i pokupiti ono najbolje za sebe, u hrvatskome se koristi frazem *obirati / obirati (skinuti / skidati i sl.) vrhnje* jer je onaj tko je s posude u kojoj je bilo mlijeko uspio obrati vrhnje, ujedno dobio i najbolji i najhranjiviji dio. Tom je hrvatskome frazemu i frazemskom slikom i značenjem u potpunosti podudaran njemački *den Rahm abschöpfen*. Sličnu frazemsku sliku i isto značenje ima njemački frazem *das Fett abschöpfen* (dosl. 'obirati / obirati mast'), dok mu je samo zna-

čenjem podudaran njemački frazem različite frazemske slike *<sich> die <größten, besten, dicksten> Rosinen <aus dem Kuchen> <heraus>picken (<heraus>klauben)* (dosl. 'izabrati najveće, najbolje, najkrupnije groždice iz kolača'). I za onoga tko je za sebe iz kolača uzeo najbolje i najkrupnije groždice kao simbol onoga što je u kolaču posebno ukusno i vrijedno, može se reći da je za sebe uzeo najbolji i najsladji dio.¹⁸

3. Hrvatski i njemački frazemi sa značenjem života u sreći i blagostanju

Naklonjenost sudbine često je izražena i frazemima kojima se ističe lagodan i ugodan život u blagostanju, izobilju i raskoši, a takav se život doživljava i kao lišen nesreće, nedaća i briga. Većina je hrvatskih i njemačkih frazema s tim značenjem poredbena. Hrvatskim su frazemima *kao mali bog* [živjeti i sl.] i *živjeti kao <mali> car* podudarni njemački poredbeni frazemi *leben wie ein Fürst* (dosl. 'živjeti kao knez') te *leben wie Gott in Frankreich* (dosl. 'živjeti kao Bog u Francuskoj'). Leksemska sastavnica *Gott* ('bog') u potpunosti je podudarna hrvatskoj sastavnici *bog*, a sastavnica je *Fürst* ('knez') djelomično podudarna sastavnici *car*. Značenje hrvatskih i njemačkih frazema u potpunosti je podudarno i na njega ne utječu razlike u njihovim frazemskim slikama. U hrvatskim frazemima se uz imeničku sastavnicu pojavljuje i fakultativni pridjev *mali*. Njime se još više želi istaknuti bezbrižnost i neopterećenost takva života pojačana konotacijama vezanima uz djetinjstvo.

Još se jednim hrvatskim poredbenim frazemom izražava da tko živi u bogatstvu i blagostanju – *živjeti kao bubreg u loju*. Značenjski mu je, uz već navedene, podudaran njemački također poredbeni frazem *wie die Made im Speck leben*. Njemački je pak frazem građen na slici ličinke koja živi u slanini. Život u blagostanju i izobilju izražava se i hrvatskim frazemom *plivati (živjeti) u slasti i lasti (masti)*. U svim se trima frazemima pojavljuju imeničke sastavnice koje jasno asociraju na život u kojemu ničega ne nedostaje, a motivirane su predodžbom o namirnicama bogatim masnoćama kao simbolu izobilja, odnosno garanciji da s njima nema opasnosti od gladi koja se povezivala sa siromaštvom. I hrvatska varijanta s glagolskom sastavnicom *plivati* (uz neutralnu *živjeti*) jasno upućuje na velike količine i izobilje. Ovim je frazemima zajedničko značenje materijalne sigurnosti i života u kojem svega vezanoga za osnovne egzistencijalne potrebe na materijalnome planu ima i više nego dovoljno. Za osobe na koje bi se mogli primijeniti navedeni frazemi može se isto tako reći da *imaju <i>*

¹⁵ Usp. s njemačkom izrekom *Die dümmsten Bauern haben (ernten) die dicksten (größten) Kartoffeln* (dosl. 'najgluplji seljaci imaju (ubiru) najveće (najdeblje) krumpire').

¹⁶ Hansen Kokoruš (1996: 48) navodi da je motivacija ovoga frazema nejasna, a može se dovesti u vezu s boljim položajem onoga tko nakon dugoga i mukotrpnoga pješaćenja može uzjahati konja, a *tu vjerojatno igra ulogu i jahačev osjećaj da je viši od drugih, i to ne samo fizički*.

¹⁷ Frazem se može dovesti u vezu s orijentacijskom metaforom DOBRO JE GORE, LOŠE JE DOLJE. V. u Lakoff; Johnson 2003.

¹⁸ Značenje se ovih triju njemačkih frazema ne dovodi u vezu samo sa sretnom slučajnošću, već s povoljnim i sretnim razdobljem u kojem je tko uspio iskoristiti svoju spretnost i sposobnosti u svoju korist. Sudbina mu je, pak, bila naklonjena u smislu što mu je pružila tu mogućnost, a on ju je znao pravovremeno i dobro iskoristiti. (Baš poput Držićeva Pometa!).

ptičjeg mlijeka, da im <ni> *ptičjeg mlijeka ne nedostaje*. Sintagma *ptičje mlijeko* internacionalnog je karaktera i nalazi se u brojnim jezicima¹⁹, ali se kao sastavnica frazema ne javlja u njemačkome jeziku. Može se koristiti i u svrhu karakterizacije razmažene osobe. Za osobu koja živi ugodnim i raskošnim životom često se koristi frazem *živjeti na visokoj nozi*. Ovim se frazedom želi naglasiti mogućnost posjedovanja svega što je prestižno i poželjno u materijalnome smislu, a da se pritom prema vlastitim financijama može odnositi potpuno bezbrižno. Život u luksuzu koji se provodi u dokolici i zadovoljstvima u hrvatskome se opisuje kao *slatki život*. Hrvatski je izraz doslovna prevedenica s talijanskoga koji se u istome značenju i izvornome obliku zadržao u njemačkome jeziku – *Dolce Vita*. Naslov je to metaforične drame o površnosti društva i svijetu utemeljenom na ispraznim materijalnim dobrima velikog talijanskog redatelja Federica Fellinija iz 1960. godine te se stoga ubraja u autorske frazeme.

Uz život u blagostanju, bogatstvu i raskoši njemačkim se frazedom *mit einem goldenen (silbernen) Löffel im Mund geboren sein* (dosl. 'roditi se sa zlatnom (srebrnom) žlicom u ustima') posebno želi naglasiti da je komu takav život poklonjen i omogućen već samim rođenjem, odnosno da se za njega nije trebao potruditi ni pomučiti. Epiteti uz imeničku sastavnicu *Löffel* ('žlica') nedvojbeno upućuju na bogatstvo i raskoš, u skladu sa svojim simboličkim značenjima. Međutim, uz to što označava dijete bogatih roditelja, ovaj se frazem koristi i za osobe koje imaju puno sreće na svim životnim područjima. Bliskoznačan mu je njemački frazem *sich ins gemachte Bett legen* (dosl. 'leći u spremljen krevet'), čije je značenje 'bez napora dobiti podlogu za egzistencijalno siguran i ugodan život, doći na gotovo'. Tomu je njemačkom frazemu značenjski podudaran hrvatski *dobiti / dobivati na tanjuru (pladnju)* što. Iako im je frazemska slika različita, oba frazema jasno upućuju na to je da je što dobiveno bez uložena truda i napora.

Lagodan i ugodan život u sreći i blagostanju izražava se i njemačkim porredbenim frazedom *wie auf Rosen gebettet* (dosl. 'kao da leži na ružama'). Izraz potječe iz srednjovjekovnog vjerovanja prema kojemu je ruža smatrana simbolom sreće i radosti, a bogati su se uglednici u raznim svečanim prigodama okružili i obasipali ružinim laticama.²⁰

Dvama se njemačkim frazemima antonimnih sastavnica *raj* i *pakao* izražava temeljna karakteristika čijega života, a naglasak se pritom stavlja na kvalitetu međuljudskih odnosa, ponajprije onih iz najbliže čovjekove okoline. Tako se hrvatskim frazedom *raj na zemlji* kao i njemačkim podudarne frazemske slike i

¹⁹ Više u Hrnjak (2007: 203).

²⁰ Otuda i frazem antonimna značenja *nicht auf Rosen gebettet sein* (dosl. 'ne počivati na ružama') sa značenjem 'nemati lagan život'. Taj frazem ima i značenje da tko nema sreće ni uspjeha u životu te mu je značenjski podudaran hrvatski frazem s istom imeničkom sastavnicom *ne cvjetaju (cvatu) ruže* komu.

značenja *das Paradies auf Erden haben*²¹ izražava da tko živi u najugodnijim i najharmoničnijim odnosima sa svojom okolinom koje je moguće zamisliti. Kada je tko jako sretan u životu, u njemačkome se koristi frazem *den Himmel auf Erden haben* (dosl. 'imati raj na zemlji') u kojem imenička sastavnica *Himmel* ('nebo') počiva na kršćanskoj predodžbi o nebu kao prebivalištu Boga, svetaca i anđela, te prema tome mjestu mira, sreće i blaženstva.

Hrvatski frazem biblijske provenijencije *obećana zemlja* javlja se sa značenjem 'raj na zemlji, zemlja bogatstva i sreće, zemlja za kojom se žudi'. To je mjesto na kojem je sadržano sve što prema univerzalnim ili individualnim kriterijima život čini sretnim i ugodnim. Značenjski je tome biblijskome frazemu u potpunosti podudaran njemački izraz *das Land, wo Milch und Honig fließt* (dosl. 'zemlja u kojoj teče med i mlijeko') te djelomično podudaran hrvatski *teče med i mlijeko* <gdje>.²² Zemlja u kojoj teče med i mlijeko je u Bibliji zemlja obećana Izraelcima (Pnz 31, 20) te se taj frazem odnosi na Božje obećanje Mojsiju da će izvesti svoj narod iz Egipta i dovesti ga u zemlju u kojoj vladaju sreća i blagostanje, gdje svega ima u izobilju i gdje je tako dobro da bolje ne može biti. Navedeni frazemi pripadaju općeeuropskom frazeološkom fondu i njihova se motivacija i podrijetlo mogu jasno odrediti.²³

4. Zaključak

Neočekivana sretna slučajnost, sretan splet okolnosti te život u sreći i blagostanju kao jedna od univerzalnih ljudskih težnji svoj su izraz našli i u frazeologiji. Potvrdu tomu pruža i prikupljena hrvatska i njemačka frazeološka građa na kojoj je u okviru ovoga rada provedena semantička analiza, a frazemi su na toj razini stavljeni u odnos međujezične ekvivalencije. Pritom je u najvećem broju primjera potvrđena sličnost u frazemske slike i značenju, ali i oni kod kojih postojanje frazeološkoga ekvivalenta u jednome od analizom obuhvaćenih jezika izostaje. Sličnosti se mogu promatrati kao odraz pripadnosti istome kulturno-civilizacijskom krugu, u prvome redu među frazemima biblijskoga podrijetla i kršćanskoga svjetonazora, istih izvora prema kojima je određen frazem nastao u obama jezicima i kalkiranja, a razlike kulturološki uvjetovanim posebnostima. Provedenim se istraživanjem željelo doprinijeti kontrastivnim istraživanjima između hrvatskoga i njemačkoga jezika te dati uvid u dio njihova frazeološkog fonda.

²¹ Usp. s frazedom antonimna značenja *die Hölle auf Erden* (dosl. 'pakao na zemlji').

²² „U novije vrijeme u hrvatskom jeziku iz ovoga su frazema proizašli i često se upotrebljavaju frazemi *obećati / obećavati med i mlijeko* sa značenjem '1. obećati / obećavati blagostanje; 2. dati / davati velika, a teško ostvariva obećanja', *nije sve med i mlijeko* <gdje> koji rabimo u značenju 'nije sve idealno <gdje>', *te očekivati med i mlijeko* 'očekivati da se sve odvija glatko, bez problema, najbolje što je moguće' (Hrnjak 2007: 203).

²³ V. u Turk 1994: 45.

Literatura

- Biblija (ur. Jure Kaštelan i Bonaventura Duda), (1987), Kršćanska sadašnjost, Zagreb.
- Držić (1962): *Dundo Maroje* (Pet stoljeća hrvatske književnosti, knjiga 6). Matica hrvatska, Zagreb.
- Germ, T. (2004): *Simbolika brojeva*. Mozaik knjiga, Zagreb.
- Hansen-Kokoruš, R. (1996): *Magarac i konj u svjetlu njihovih frazeoloških osobina: na materijalu ruskoga, hrvatskoga i njemačkoga jezika*. Filologija 27, Zagreb, str. 43–52.
- Hrnjak, A. (2007): *Kulinarski elementi u hrvatskoj i ruskoj frazeologiji*. Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje 33. Zagreb, str. 197–216.
- Hrnjak, A. (2008): *Nebo i nebeska tijela u hrvatskoj i ruskoj frazeologiji*. Riječ, god. 14, sv. 1, Rijeka, str. 89–98.
- Lakoff, G.; Johnson, M. (2003): *Metaphors we live by*. The University of Chicago press. London.
- Macan, Ž. (2016): *Hrvatski i njemački frazemi s brojevnim sastavnicom*. Neobjavljena doktorska disertacija. Filozofski fakultet, Zagreb.
- Marjanić, S.; Zaradija Kiš, A. (ur.) (2007): *Kulturni bestijarij*. Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb.
- Matoš, A. G. (1973): *Sabrana djela*. Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. Liber / Mladost, Zagreb.
- Opačić, N. (2009): *Riječi s nahtkasna i kantunala*. Profil, Zagreb.
- Turk, M. (1994): *Naznake o podrijetlu frazema*. Fluminensia, god. 6, br. 1-2, Rijeka, str. 37–47.
- Turk, M., Bogović, S. (1998): *O nekim semantičkim odnosima u frazeologiji*. Zbornik VI. međunarodni slavistički dani, knj. 3/ I., Sambotel / Pečuh, str. 203–211.
- Wierzbicka, A. (1992): *Semantics, Culture and Cognition: Universal human concepts in culture-specific configurations*. Oxford University Press. New York.

Rječnici

- Anić, V. (2000): *Rječnik hrvatskoga jezika*. Novi liber, Zagreb.
- Duden (1996): *Deutsches Universalwörterbuch*. III. izd. Dudenverlag, Mannheim [etc.].
- Duden (1998): *Redewendungen und sprichwörtliche Redensarten*. Dudenverlag, Mannheim [etc.].
- Hansen-Kokoruš, R. et al. (2005): *Njemačko-hrvatski univerzalni rječnik*. Nakladni zavod Globus, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb.

- Jakić, B., Hurm A. (2004): *Hrvatsko-njemački rječnik: s gramatičkim podacima i frazeologijom*. Školska knjiga, Zagreb.
- Matešić, J. (ur.) et al. (1988): *Hrvatsko-njemački frazeološki rječnik*. Nakladni zavod Matice hrvatske Zagreb, Verlag Otto Sagner, München.
- Menac, A., Fink-Arsovski Ž., Venturin R. (2003): *Hrvatski frazeološki rječnik*. Naklada Ljevak, Zagreb.

Mrežni izvori

- <http://riznica.ihji.hr>
www.phraseo.de

Zusammenfassung

Željka Macan

DOLCE VITA AUF PHRASEOLOGISCHE ART UND WEISE –

Die kroatischen und die deutschen Phraseme mit der Bedeutung glücklicher Zufälle, glücklicher Umstände und eines Lebens in Glück und Wohlstand

In der beiliegenden Arbeit werden die kroatischen und die deutschen Phraseme mit der Bedeutung glücklicher Zufälle, glücklicher Umstände und eines Lebens in Glück und Wohlstand einer semantischen Analyse unterzogen. Die analysierten Phraseme werden aus relevanten Wörterbüchern sowie aus Internetquellen exzerpiert, und zwar aufgrund des semantischen Kriteriums, bzw. der jeweiligen phraseologischen Bedeutung. So werden sie in zwei Gruppen aufgeteilt. Die erste Gruppe besteht aus den Phrasemen, deren Bedeutung auf einen glücklichen Zufall und glückliche Umstände hinweist, und die zweite aus den Phrasemen mit der Bedeutung eines glücklichen Lebens in Wohlstand. Die Phraseme der beiden Sprachen werden semantisch analysiert und auf dieser Ebene im Verhältnis der zwischensprachlichen Äquivalenz betrachtet.

Schlüsselwörter: kroatische Phraseme; deutsche Phraseme; semantisches Kriterium; glücklicher Zufall; glückliche Umstände; glückliches Leben in Wohlstand

JELA MARESIĆ

Zavod za lingvistička istraživanja
Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti
jmaresic@gmail.com

DOPRINOS LUDBREŠKIH PISACA HRVATSKOJ DIJALEKTALNOJ KNJIŽEVNOSTI

UDK: 821.163.42'282(497.5Ludbreg)

Pregledni članak

Nakon kratka osvrtu na početke suvremene kajkavske književnosti, u radu se daje kratak prikaz književnoga stvaralaštva dvojice Ludbrežana Mladena Kerstnera i Bože Hlasteca koji pišu na ludbreškom kajkavskom idiomu. Navedene su neke osobitosti jezika i stila njihovih djela i podsjeća se na potrebu vrednovanja i promicanja dijalektalne književnosti u ukupnosti hrvatske književnosti.

Ključne riječi:
*hrvatska kajkavska
dijalektalna književnost;
ludbreški pisci; ludbreški
govor*

Početak novije kajkavske književnosti obično se navodi objavljivanje pjesme *Hrastovački noćturno* Antuna Gustava Matoša u razdoblju hrvatske moderne (1900). Međutim i prije, tijekom 19. st., nakon uvođenja u službenu uporabu hrvatskoga književnoga jezika utemeljenoga na štokavskoj osnovici, bilo je vrsnih kajkavskih ostvaraja. Najznačanije su kajkavske pjesme Augusta Šenoe, a jedan od značajnih i uobičajenih književnojezičnih postupaka uporaba je kajkavskih riječi i izraza u proznim djelima Šenoe, Ante Kovačića i Ksavera Šandora Gjalskog. Matoš u sonetu *Grički dijalog* (1909) piše dva katre na kajkavskom, a dvije tercine na štokavskome idiomu (u posljednjem stihu koristi kajkavsku riječ *japica*). Sličan je postupak prisutan još od srednjovjekovlja jer već prvi hrvatski pisani spomenici sadrže umetnute kajkavske riječi. Stilizacije s dijalektnim jezičnim elementima u književnim djelima pojavljuju se i tijekom kasnijih stoljeća, pa sve do danas, unoseći svježinu u hrvatsku književnost obnavljanjem „proskribiranih, zaboravljenih, zapostavljenih, ali i neistrošenih riječi hrvatskoga jezika” (Skok 2007: 10). I u najsvremenijoj se hrvatskoj prozi rabi književnojezični postupak umetanja kajkavskih dijaloga u pripovjedački okvir hrvatskoga književnoga jezika što-

kavske osnove, a najsvježiji je primjer autora Kristiana Novaka, s dosad tri objavljena romana.

Nakon Matoševa kratkoga, ali značajnoga uvoda, početkom 20. st. kajkavskim idiomom počinje pisati njegov mlađi suvremenik, također pripadnik hrvatske moderne, Fran Galović. Najpoznatija je njegova nedovršena zbirka pjesama *Z mojih bregov* (rukopis je nastao 1913. i 1914.). Pisana je kajkavskim idiomom Galovićeva rodnoga podravskog mjesta Peteranca.¹ Nakon njih u razdoblju prije II. svjetskoga rata pojavljuju se djela antologijskih pjesnika i pisaca Dragutina Domjanića, Mihovila Pavleka Miškine i Ivana Gorana Kovačića. Mnogi književni povjesničari i teoretičari naglašavaju da je tek s pojavom *Balada Petrice Kerempuha* (1936) Miroslava Krleža, jednim od najznačajnijih kajkavskih pjesničkih djela, kajkavskom književnojezičnom izrazu vraćeno mjesto koje zaslužuje, točno stotinu godina nakon pojave ilirskoga pokreta. Neki suvremeni književnici nastavljaju krležijansku tradiciju i pišu sintetskim tipom kajkavskoga književnoga jezika, s više ili manje elemenata zavičajne kajkavštine (Ernest Fišer *Morje zvuč sebe* 1978, Božica Jelušić *Meštri, meštrije* 1985. i dr.). S druge strane, nakon pedeset i više godina, mnogi se pjesnici izravno ili neizravno naslanjaju na Galovićeva neveliku kajkavsku književnu ostavštinu², okrenuvši se svojim izvornim mjesnim zavičajnim govorima, a manje urbanoj kajkavštini. Najznačajniji su od njih Ivan Golub, teolog i znanstvenik s pjesničkom zbirkom *Kalnovečki razgovori* (1979) i ciklusom *Kalnovečki bokci* (1988), Miroslav Dolenc Dravski sa zbirkom *Zagovor zemlji* (1992), Pavao (Pajo) Kanižaj sa zbirkom *I onda neš pil* (1995) i dr. Vraćajući se svojim ishodištima, jeziku djetinjstva i zavičaja Božica Pažur piše na breznickohumskom kajkavskom izričaju (pjesničke zbirke *Zmučene rieči* 1975, *Ili – ali* 1983), a Velimir Piškorec objavljuje na đurđevčkome idiomu (pjesničke zbirke *Ziskavajne steklene bapčice* 1988. i *Trinajsto prase* 2000). Povratak književnika zavičajnim idiomima istovremeno je potraga za vlastitim identitetom, izvornim sjećanjima, slikama i spoznajama, ali i traganje i vraćanje izražajnim mogućnostima jezika djetinjstva.

Dva su književnika pisala dijalektalnu književnost kojoj je osnovica ludbreški mjesni govor, jedan je dramski pisac – Mladen Kerstner, a drugi pjesnik – Božo Hlastec.

U jezičnom i dijalektnom kontekstu ludbreški govor pripada varaždinsko-ludbreškom dijalektu (prema Lončarićevoj podjeli), u širem kontekstu

¹ Usporedno s novijom kajkavskom književnosti nastaju i novija čakavska književno-umjetnička djela. U istoj je godini, kada Galović piše svoje posljednje pjesme, objavljena pjesma *Oproštaj* (1914) Tina Ujevića na Marulićevom čakavskome izrazu.

² Fran Galović je napisao brojna djela na književnoj štokavštini, od kojih je znatan dio nedovršen ili slabije književno-umjetničke vrijednosti, dok je njegov kajkavski opus kvantitativno znatno manji, ali je zato kvalitetom iznad štokavskih.

bednjansko-zagorskome dijalektu ili u Ivšičevoj podjeli zagorsko-međimurskoj skupini govora kajkavskoga narječja. Taj dijalekt teritorijalno obuhvaća govore na području Varaždina i šire okolice, Ludbrega i okolice te kajkavske govore do Koprivnice. Izvorni se govori općenito nastavljaju jedni na druge, s postupnim prijelazima. Teritorijalno bliži govori u pravilu su i sličniji. Da to ne mora uvijek biti tako primjer je peteranski govor, u neposrednoj blizini Koprivnice, koji se prema dijalektološkim kriterijima razlikuje od kajkavskih govora koji ga okružuju. To povjesničari i jezikoslovci tumače doseljavanjem stanovništva s drugih kajkavskih područja. Istočno se od Koprivnice na varaždinsko-ludbreški dijalekt nastavlja podravski kajkavski dijalekt koji karakterizira mjesto naglaske ograničeno na posljednja dva sloga akcenatske cjeline. Taj dijalekt obuhvaća područje počevši od Drnja preko Virja pa, kontinuirano, sve do Podravske Sesvete. Zapadno od Ludbrega i Varaždina smješteni su govori bednjansko-zagorskoga dijalekta koji najviše čuvaju stare kajkavske naglasne osobine. Južno se nalazi štokavski jezični otok, a zatim dolaze gornjolonjski na području oko Zeline i Vrbovca, i donjolonjski, odnosno južnomoslavački dijalekt kajkavskoga narječja.

Pjesnički je jezik bogatiji od svakodnevnoga govora izvornih govornika. Mladen Kerstner i Božo Hlastec, svaki u svome žanru, koriste ludbreški kajkavski govor, ali naravno s književnojezičnim i stilskim nadogradnjama. Osim toga, ludbreški je govor – gradski govor, stoga unutar sebe sociolingvistički varijabilan te se po tome razlikuje od govora nekoga manjeg mjesta.

Mladen Kerstner (Ludbreg, 1928. – Zagreb, 1991.) pisac je dramskih djela i scenarija dramskih serija. U početku je karijere bio glumac u ludbreškom amaterskom kazalištu, potom glumac, redatelj i voditelj amaterskoga kazališta u Slavonskoj Požezi. Književnu karijeru započeo je 60-ih godina kraćim kajkavskim proznim i dramskim tekstovima.

Najpoznatija su mu djela scenariji na kajkavskome za popularne televizijske serije:

- *Mejaši* (u režiji Ive Vrbanića, 1970.)
- *Gruntovčani* (u režiji Kreše Golika, 1975.)
- *Dirigenti i mužikaši* (u režiji Kreše Golika, 1991.)
- *Kad ftičeki popevleju* (u režiji Milivoja Puhlovskog, 1987.)

Kazališne komedije:

- *Weekend v Gruntovcu* (izvedba Zagrebačkog gradskog kazališta „Komedija”, 1978.)
- *Krstitke* (izvedba Satiričkog kazališta „Jazavac”, 1980.)
- *V Gruntovcu i devize klize* (izvedba Kazališne sekcije „Gruntovčani”, 1985.)
- *Gruntovec je moj dom* (izvedba Kazališne sekcije „Gruntovčani”, 1989.)

Napisao je tridesetak radijskih komedija na kajkavskome: *Parade mora biti* (1970), *I devize klize* (1985), *Mužikaši* (1988) i dr.

Od 1998. u Ludbregu se redovito, u organizaciji Pučkoga otvorenog učilišta „Dragutin Novak” održava manifestacija *Dani Mladena Kerstnera* tijekom koje se izvode humoristične kazališne predstave amaterskih kazališta. Autori predstava su amateri iz kulturno-umjetničkih družina, a dakako izvode se i Kerstnerove komedije. Time se promovira ne samo Kerstnerova književna ostavština, već i općenito kajkavski jezični izričaj.

Najvažnije su odlike Kerstnerova stila duhovitost i satira. Njegov je jezik vrlo slikovit i prirodan. Poznato je da je zapisivao stvarne anegdote i izvorne kajkavske izraze i frazeme ugrađujući ih u svoj osebnjivi kajkavski izričaj. Likovi serije *Gruntovčani* toliko su uvjerljivi da su gledatelji u vrijeme prvoga prikazivanja mislili da su glumci naturščici.

Kerstner je obradio aktualne, ali istovremeno i svestremenske teme – položaj maloga čovjeka okruženog pohlepom, prijevarama i podmetanjima. Kreirao je arhetipske likove koji se, s pravom, danas nazvaju kulturnim. Svi su redom ostali u kolektivnom sjećanju cijele Hrvatske, a replike su se glavnih likova godinama ponavljale u svakodnevnom govoru.

Njegova se djela uklapaju u kajkavski komedijografski slijed koji datira još od djela Tituša Brezovačkog *Matijaš grabancijaš dijak* (1804), *Diogeneš* (1805), Kalmana Mesarića *Gospodsko dijete* (1936), humoristične prozne tradicije sjeverozapadne hrvatske književnosti, počevši od djela Ante Kovačića, pripovijedaka Slavka Kolara i dr.

150 godina uporabe isključivo hrvatske književne štokavštine u javnome prostoru, ostavilo je posljedice. Uzrokom je što je vokabular dijalektalnih književnih djela i vokabular hrvatskih narječja djelomično (p)ostao nepoznat govornicima hrvatskoga jezika. Ipak, to se prvenstveno odnosi na leksički sloj posuđenica, npr. čakavci će teže razumjeti kajkavske posuđenice iz njemačkoga i mađarskoga jezika, a kajkavci romanizme u čakavskome narječju, a govornici oba ta narječja imaju poteškoća s turcizmima. Zbog zalihosti jezika govornici svih triju narječja razumiju riječi slavenskoga i starohrvatskoga porijekla. Stariji su se pisci često služili poznatim postupkom tzv. kontaktnih sinonima kada su željeli biti razumljivi što širem krugu hrvatskih čitatelja. Možda nije zgoroga napomenuti da današnji dijalektalni pisci radi boljega razumijevanja i prihvaćanja njihovih djela ne bi trebali ustrajati na izrazitim lokalizmima stranoga porijekla koji su uporabom ograničeni na vrlo usko područje.

Ludbreški je govor na razmeđu Podravine, Međimurja i Zagorja stoga Kerstnerov književnoumjetnički jezik, utemeljen na tome govoru, sadrži mnoge tipično kajkavske lekseme, npr. *krika*³ 'dernjava, vika', *blašče* 'jedinka stoke', *bo-*

³ Primjeri koji se ovdje navode potvrđeni su u 4. priči *Gruntovčani – Zlatna jajca*, ali dakako i u drugim jer se radi o učestalom leksiku.

gec 'siromah', *če* 'ako', *ve* 'sada', *potli* 'poslije', *polek* 'pokraj, uz', *stopram* 'tek', *tijam* 'čak', *proč* 'od, dalje, otuda', *dimu* 'kući, doma', *vun* 'van', *čudaj* 'mnogo, puno', kao i brojne frazeme i ekspresivne izraze, npr. *skulavec – skulavi* 'pogr. osoba vrijedna prezira', *sleparoš nad sleparoš* 'potpuni naivac, osoba koja ne vidi stvarnost', *tak – tak* 'osrednje'. U njegovu su jeziku prisutna brojna kajkavska fonološka i morfološka obilježja – izostanak palatalizacije i sibilizacije u sklonidbi, npr. N mn. *šlaprčki* 'pokvarena jaja, mućci', stariji nastavci u imeničkoj promjeni, npr. u L mn. *e* vrste – *po štalaj, po bolnicaj*, I mn. *z bedastočami*. Vrlo se često u strukturi rečenice nenaglasnice pojavljuju ispred naglašene riječi, npr. *sem ne mogel fčera dojt; su tu, glečte!; sem si mislila; nate, si spite jenu!*. Pojavljuju se i inovacije koje su zahvatile ludbreški govor, npr. prevladavaju dulji morfološki oblici u 3. mn. prezenta: *smrdiju, buniju, kaniju* itd. Tematski Kerstner progovara o svakodnevici na hrvatskome selu, ali i o univerzalnim temama naivnosti, primitivizma, zlobe, nepravde, suosjećajnosti i nizu drugih ljudskih karakternih osobina. Vrlo vješto rabi jezični izraz u karakterizaciji likova koji su temelj njegovih dramskih djela. Likovi iz seoske sredine govore kajkavskim idiomom, a gradski hrvatskim književnim jezikom (npr. Cinober: ...*bi videl na priliku čudaj, čudaj, mali, mali črvekov*; Regica: *če ti se kaj v nosu zadevle, si zemi ropčeka pak si ga obriši!*; Inspektor: *Vi mene, drug Mikulec, nećete razumjeti. Nitko Vama ne brani držati stoku, ali potrebno je da kod toga budu zadovoljeni svi higijenski uvjeti.*). Potonji primjer pokazuje da jezik odražava i hrvatsku društveno-političku zbilju druge polovice 20. stoljeća. Znalrački odabran jezični i stilski izraz replika koje izgovaraju likovi doprinosi izvornosti i uvjerljivosti djela. I bez detaljnijega poznavanja kajkavskoga narječja, pozorniji će gledatelj primijetiti da je Kerstner iznimno pažljivo birao izraz. Tako npr., rođak Štefina Lovrenček Franca Ožbolta-Cinobera zove *Franta*, tj. onako kako glasi inačica imena *Franc* u njegovome (zamišljenom) mjesnom kajkavskom govoru⁴.

Mnoga se zbivanja u seriji *Gruntovčani* s današnje vizure čine doista simpatična i naivna, protkana blagim humorom. Scenarij, vrhunski režija Kreše Golika i gluma Martina Sagnera, Smiljke Bencet, Mladena Šermenta, Zvonimira Ferencića i drugih sjajnih glumaca čine ga vrhunskim svestremenskim djelom.

Gruntovčani su i dramaturški izvrsno napravljeni jer je potpuno neizvjesno i nepredvidivo što će donijeti sljedeća replika, što će se dogoditi ili izreći u sljedećoj sceni. Tko bi gledajući posljednju, 10. epizodu *Ostajte ovdje* mogao predvidjeti da će glavni lik, nakon svih priprema za odlazak, oproštaja s prijateljem i Regicom, sići s vlaka već na sljedećoj stanici.

⁴ Inačica je potvrđena npr. u kajkavskome govoru Đurdevca, a i iz konteksta se može pretpostaviti da se radi o tom mjestu jer Cinober izgovara repliku da se rođak Štefina 'med svoje Picoke vrnu!

Vjerodostojnosti i uvjerljivosti snimljene serije, osim jezika, doprinosi i izvorni prostor sela Sigetca kraj Koprivnice u kojem je snimana. O njezinoj neprolaznosti svjedoče brojni osvrti i ocjene da je serija, koja je snimljena prije više od četrdeset godina, i danas hit, stoga ne začuđuje da je doživjela brojne reprize.

Božo Hlastec (Ludbreg, 1923. – Varaždin, 1994.), pjesnik i promicatelj kajkavske baštine, pripada nasljedovateljima kajkavske pjesničke tradicije koju je započeo Fran Galović. Objavio je pet zbirki pjesama: *Stari poti* (1970), *Zvezde nad Sanoborom* (1971), *Podravske senje* (1977), *Na zemli tragi* (1980), *Lubavne popevke* (1989).

On je, kao i Kerstner, trajnu i najsnažniju inspiraciju pronašao u svom ludbreškom zavičaju. Piše pjesme o djetinjstvu, mladosti, prijateljima, obitelji, a mnoge od njih imaju posvetu (*Iveku*, *Zdravica* i dr.). Galoviću je posvetio pjesmu *Gorice* jer se i on, kao i Galović, najbolje osjećao u opuštenom ugođaju vinograda, trsja, grozdja – slobodan, daleko od svakodnevnih obveza. U svojim je pjesmama opjevao ljudske osjećaje, a ponajprije prirodu u njenom svekolikom obliku. Zapažao je i događaje koji su snažno obilježili malu zajednicu (npr. u pjesmi *Zvonijo na stran* – progovara o požaru). I u kasnijim se zbirkama (*Na zemli tragi*, 1980) vraća ravnici i zavičaju. Sve pojedinosti, promjene u prirodi i njenu raznolikost pretočio je u skladne stihove, što je odlika istinskoga umjetnika. Njegove su pjesme naizgled jednostavne, ali iznimno ritmične i poetične (npr. *Jutro*, *Jutro na Dravi*, *Gacija*⁵ i dr.). Pjesnik ne rabi riječi i izraze kao drugi govornici književnoga jezika ili pak mjesnoga govora, već ih kao umjetnik slaže u smislenu i stilsku cjelinu na poseban način, što prosječan govornik nije u mogućnosti.

U svim se Hlastecovim pjesmama, kao i u Kerstnerovim dramskim djelima, mogu pratiti i istraživati kajkavska jezična obilježja. Neka su općekajkavska (npr. kratka množina u imenica muškoga roda *bregi*, *lugi*, *gradi*), a neka karak-

⁵ Gacija

Gacija dišeča,
Kak oblak bela,
Kak dekla srameča
Sa se je rascvela.

Vu nju veter diše,
Stiha popuhava,
Cvetne grane niše
Mehko jo stresava.

Sonce se blista
Vu cvetnoj rosi,
Kako srebro se čista,
Rosa s cvetja trosi.

teristična samo za određena dijalektna područja. Za ludbreški su govor karakteristične neke kajkavske inovacije, npr. duži nastavak u 3. licu množine prezenta (*iščejo*, *sedijo*, *brišejo*, *žurijo*, *belijo*, *vriščijo*). Na mjestu glasa /l/ u ludbreškom se govoru nalazi /l/ (*lubav*, *zemla*, *žuli*, *pole*), a na mjestu *q i *l većinom o (*zmočeni*, *počinol*, *robačke*, *sonce*).

Kajkavsko narječje voli umanjenice i odmilice, prisutne su i u nekim naslovima Hlastecovih pjesama *Iveku*, *Tončeku*, *Pri dženčeku* te u mnogim stihovima: *slavuječk tu gnezdo je zvil*; *čez obloček* (pjesma *Ludbreška noć*), *fličice gnezdo so zvile* (pjesma *Seče*), *Mamiki je god v nedelo / dojdí dimo bar na čas / bode vidlo celo selo / da pozabil nesi nas* (pjesma *Japin list*). Odmilica *mamika* sa završetkom *-ika*, specifičan je umanjenički sufiks potvrđen upravo u varaždinsko-ludbreškome kraju (*omika*, *p'ucika*, *r'ibika*). Ti su likovi umanj. zabilježeni i u *Rječniku varaždinskoga kajkavskoga govora* Tomislava Lipljina (2002). U Hlastecovim stihovima nalazimo i niz drugih zanimljivih lokalnih tvorenicu i značenja riječi: *bistrenka* 'pastrva', *stakati* 'plakati', *zviralki* 'izvori'. Sve njegove pjesme obiluju riječima i oblicima tipičnim za širi kajkavski prostor: *čkometi* 'šutjeti', *čon* 'čun', *droben* 'droban', *sitan*, *komaj* 'jedva', *pisano* 'šareno', *robačka* 'haljinica, košuljica', *smicati se* 'vući se', *škrlak*, *tenja* 'sjena', *ve 'sad*, *vezda* 'sada' i mnoge druge.

Poruka stihova Ivana Goluba iz zbirke *Kalnovečki razgovori – F Knigi piše da je Bog čoveka od zemle stvoril. / Je, al od one zemle na kojoj se čovek rodil* može se iščitati i iz svakoga Hlastecova stiha, a isto tako i iz svake replike likova Mladena Kerstnera.

Kajkavski pjesnici i pisaci koji su spomenuti u uvodnome dijelu ovoga priloga, a i dvojica Ludbrežana o kojima je izrečena i koja riječ više, većinom su uvršteni u antologije kajkavskoga pjesništva, proznoga i dramskoga stvaralaštva od kojih su svakako najznačajnije antologije prof. Jože Skoka. Međutim, uvijek je vrijedno iznova podsjećati na njih, da ne padnu u zaborav, a, naravno, pronaći im i odgovarajuće mjesto u ukupnoj hrvatskoj književnosti.

Literatura i izvori

- LIPLJIN, TOMISLAV 2002. *Rječnik varaždinskoga kajkavskoga govora*. Garestin d.o.o.: Varaždin.
- LONČARIĆ, MIJO 2005. Kerstnerov jezik i ludbreški govor. U knjizi *Kajkaviana & Alia*, 218–231.
- SKOK, JOŽA 1986. *Ogenj reči : antologija hrvatskoga kajkavskoga pjesništva*, Zagreb.
- SKOK, JOŽA 1999. *Rieči sa zviranjka : antologija moderne kajkavske lirike 20. stoljeća*, Zagreb.
- SKOK, JOŽA 2007. *Ignis verbi kajkavicae : nove kajkavske studije, eseji i rasprave*, Zagreb.

Summary

Jela Maresić

CONTRIBUTION OF WRITERS FROM LUDBREG TO CROATIAN DIALECTAL LITERATURE

After a brief overview of the origins of contemporary Kajkavian literature, the paper gives presentation of literary creation of Mladen Kerstner and Božo Hlastec, who has written on local kajkavian dialect of Ludbreg. The paper provides some of language features and style of their works, while reminding on need to evaluate and promote dialectal literatures in the totality of Croatian literature.

Keywords: Croatian kajkavian dialectal literature; Croatian language; kajkavian dialect; local dialect of Ludbreg

BORANA MORIĆ-MOHOROVIČIĆ

ANASTAZIJA VLASTELIĆ

Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet
bmoric@ffri.hr; avlastelic@ffri.hr

MORFOLOŠKO NAZIVLJE U GRAMATIKAMA I RJEČNICIMA DRAGUTINA ANTUNA PARČIĆA*

UDK: 811.163.42-051Parčić, D. A.
811.163.42'366

Izvorni znanstveni članak

U radu se razmatra morfološko nazivlje koje Dragutin Antun Parčić navodi u *Grammatici della lingua slava (illirica)* (1873.;²1878.), rukopisnoj gramatici talijanskoga jezika, trima izdanjima hrvatsko-talijanskoga rječnika: Rječniku ilirsko-talijanskom (1858.), Rječniku slovinsko-talijanskom (1874.), Rječniku hrvatsko-talijanskom (1901.) te dvama izdanjima talijansko-hrvatskoga rječnika: Rječniku talijansko-slovin-skom (hrvatskom) (1868.) i Rječniku talijansko-slovin-skom (hrvatskom) (1887.).

Ključne riječi:

Dragutin Antun Parčić;
morfološko nazivlje;
19. stoljeće; zagrebačka
filološka škola

U radu se opisuje hrvatsko morfološko nazivlje koje Dragutin Antun Parčić (Vrbnik na Krku, 1832. – Rim, 1902.) navodi u dvjema školskim gramatikama, *Grammatici della lingua slava (illirica)*¹ (1873.;²1878.) i rukopisnoj gramatici talijanskoga jezika, koja se čuva u Biskupskome arhivu u Krku, te u hrvatsko-talijanskim i talijansko-hrvatskim rječnicima u više popravljenih i uvećanih izdanja.³ Tri su hrvatsko-talijanska rječnika, svako je novo izdanje dopunjeno novom leksičkom građom, a naziv materinskoga jezika u njima varira od *ilirskoga* preko *slovinškoga* do *hrvatskoga*.³

* Rad je rezultat istraživanja na znanstvenom projektu „Hrvatska pisana baština od 17. do 19. stoljeća” (br. 13.04.1.2.03) voditeljice prof. dr. sc. Diane Stolac, koji financira Sveučilište u Rijeci.

¹ U daljnjem tekstu: *Grammatica*.

² Parčić je i autor nedovršenoga jednojezičnoga hrvatskog rječnika u rukopisu (usp. Velčić 2004; Vranić 2014).

³ *Rječnik ilirsko-talijanski. Polag najnovijih izvora sastavio ga o. Dragutin Antun Parčić, Tre-tjeg reda sv. Frane. Vocabolario illirico-italiano. Compilato sui più recenti da p. Carlo A. Parčić*

Za života je Parčić objavio i dva izdanja talijansko-hrvatskoga rječnika.⁴

Premda je talijanski metajezik *Grammatice*, Parčić u naslovima većih poglavlja navodi i hrvatske istovrijednice. Najviše je hrvatskih naziva u dijelu o fonologiji i fonetici, a najmanje u dijelu o tvorbi riječi, u kojoj je jedini naziv na hrvatskome jeziku onaj koji označava naziv te znanstvene discipline: *tvorenje riječi*.⁵ Očekivano, više je naziva na hrvatskom jeziku navedeno u rukopisnoj gramatici, no s obzirom na to da je riječ o gramatici talijanskoga jezika napisanoj hrvatskim, izostaju mnogi opisi koji nisu dijelom talijanskoga jezika,⁶ a time izostaju i nazivi na hrvatskome jeziku. Rukopis je nedovršen te se u njemu tek naznačuju sintaksa i tvorba riječi.⁷

Parčićev je leksikografski i gramatički opus nastajao gotovo pet desetljeća, od 1858. pa sve do 1901. godine.⁸ Prema tome, promatrana će se građa analizirati kronološki, a u obzir će se uzeti i gramatički opisi pojedinih morfoloških pojava koje autor opisuje u svojim gramatikama. Dosad je detaljno istraženo hrvatsko morfološko nazivlje Parčićevih gramatičkih priručnika⁹, no s

del Terzordine di s. Francesco, Petar Abdelić, Zadar, 1858. U daljnjem tekstu: *Rječnik (1858)*. *Rječnik slovinsko-talijanski. Priredio ga za tisak o. Dragutin A. Parčić, Treč. Reda s. Frane, red. Obsl. Svećenik. Vocabolario slavo-italiano. Compilato per cura di p. Carlo A. Parčić, del Terzordine di s. Francesco di reg. Oss. braća Battara*, Zadar, 1874. U daljnjem tekstu: *Rječnik (1874)*.

Rječnik hrvatsko-talijanski. Pripravio ga za tisak Dragutin A. Parčić, hrvatski kanonik u Rimu, Treće popravljeno i pomnožano izdanje. Vocabolario Croato-italiano compilato per cura di Carlo A. Parčić, canonico Croato a Roma, Terza edizione corretta ed aumentata, Narodni list, Zadar, 1901. U daljnjem tekstu: *Rječnik (1901)*.

⁴ *Vocabolario italiano-slavo (croato). Compilato per cura di p. Carlo A. Parčić, Del TerzOrdine di S. Francesco. Rječnik talijansko-slovinski (hrvatski). Priredio ga za tisak o. Dragutin A. Parčić Trećeg reda sv. Frane, braća Battara*, Zadar, 1868. U daljnjem tekstu: *Rječnik (1868)*.

Vocabolario italiano-slavo (croato). Compilato per cura di Carlo A. Parčić, canonico di s. Girolamo degli Slavi in Roma, Seconda edizione corretta e aumentata. Rječnik talijansko-slovinski (hrvatski). Priredio ga za tisak Dragutin A. Parčić, kanonik slovinskoga sv. Jeronima u Rimu, Drugo popravljeno i pomnožano izdanje, H. Luster, Senj, 1887. U daljnjem tekstu: *Rječnik (1887)*.

Drugo je, dopunjeno izdanje tiskano i nakon Parčićeve smrti, 1908. godine u Senju.

⁵ Valja napomenuti da Parčić ni u sintaksi nije zabilježio mnogo hrvatskih naziva, tek četiri, pa tako uz *skladnju* navodi njezina tri „područja djelovanja“: *slaganje, poraba i djelovanje te poredanje riječi*. O sintaktičkom nazivlju u Parčićevoj *Grammatici* te *Rječniku hrvatsko-talijanskom* (1901.) usp. Vlastelić 2011.

⁶ O strukturi Parčićeve rukopisne gramatike usp. Morić-Mohorovičić 2015.

⁷ Usp. Morić-Mohorovičić 2014; Morić-Mohorovičić 2015.

⁸ Analiza je pojedinih zapisa u *Rječniku (1858)* i u *Grammatici* pokazala da je rukopis gramatike nastao između 1858. i 1868. godine. Usp. Morić-Mohorovičić 2014.

⁹ Usp. Morić-Mohorovičić 2016.

ciljem stvaranja potpune slike morfološke terminologije gramatičarskoga rada ovoga svestranoga i vrijednoga Vrbničanina u ovome se radu u obzir uzima i nazivlje zabilježeno u njegovim leksikografskim djelima te se ono dovodi u kontekst s hrvatskim morfološkim nazivljem već zabilježenim u našim gramatikama, prvenstveno onima zagrebačke filološke škole. Nedvojbeno je da će tek takvo, cjelovito iščitavanje (morfološkoga) nazivlja omogućiti praćenje sazrijevanja Parčićeve gramatičke misli.

Parčić morfološkiju u *Grammatici* naziva *likoslovje*.¹⁰ Isti je naziv zapisao i gotovo tri desetljeća kasnije, u *Rječniku (1901)*.¹¹ Za razliku od svojih zagrebačkih prethodnika¹² Parčić imenice, pridjeve, zamjenice, brojeve i glagole određuje kao promjenjive vrste riječi.

Imenicu naziva *samostavno ime*¹³, *samostavnik*¹⁴ i *imenica* pri čemu valja napomenuti da je naziv *samostavnik* potvrđen u *Rječniku (1868)* i *Rječniku (1887)*. U rukopisu te u *Rječniku (1874)* autor navodi nazive *samostavnik* i *samostavno ime*¹⁵, a nazivi *samostavnik* i *imenica* potvrđeni su u *Grammatici* i u *Rječniku (1901)*.¹⁶ Budući da su u analiziranim rječnicima sinonimni nazivi zapisani u zasebnim natuknicama, nije moguće utvrditi kojem je nazivu autor dao prednost, već to upućuje na još uvijek neusustavljeno gramatičko (morfološko) nazivlje.¹⁷ Od imeničkih kategorija i drugih naziva koje se dovode u

¹⁰ Naziv *likoslovje* u hrvatsko jezikoslovje uvodi Bogoslav Šulek. Usp. Tafr 1993: 70. Naziv je to koji je Parčić mogao pročitati i u Veberovoj *Slovnici hrvatskoj za srednja učilišta* (1871., ²1873., ⁵1876.).

¹¹ Parčić u rukopisu te u ostalim izdanjima rječnika ne imenuje morfološku razinu gramatičkoga opisa.

¹² Po uzoru su na hrvatsku tradiciju gramatičari zagrebačke filološke škole imenice, pridjeve i brojeve klasificirali kao jednu vrstu riječi – *ime* (npr. Babukić u *Osnovi slovnice slavjanske* u imena ubraja imenice, pridjeve i brojeve dok u *Ilirskoj slovnici* navodi *samostavnički red*, koji čine imenice, pridjevi, zamjenice, brojevi i prijedlozi). Antun Mažuranić (1859.) i Adolfo Veber (1871.) u imena ubrajaju imenice, pridjeve, brojeve i zamjenice.

¹³ Naziv je *samostavno ime* prvi put potvrđen u *Nemškoj gramatici* (1772.) Antuna Rajpsa, a otada je ovjeren u brojnih autora, primjerice Antuna Rožića, Antuna Matije Relkovića, Marijana Lanosovića, Josipa Đurkovečkoga, Ignaca Kristijanovića, Vjekoslava Babukića, Antuna Mažuranića. Usp. Lewis – Štebih 2004; Lewis – Štebih – Vajs 2006; Brlobaš – Vajs 2007; Morić-Mohorovičić 2016.

¹⁴ Naziv je *samostavnik* potvrđen i u Vjekoslava Babukića, Antuna Mažuranića, Adolfa Vebera i Bogoslava Šuleka. Usp. Lewis – Štebih 2004; Lewis – Štebih – Vajs 2006; Morić-Mohorovičić 2016.

¹⁵ Naziv *samostavno ime* Parčić zapisuje u naslovu *Preinaka samostavnih i pridavnih imena*. U ostalih je primjera zabilježen naziv *samostavnik*.

¹⁶ Parčić u *Rječniku (1858)* nema naziv za imenicu.

¹⁷ Tako je u većini analizirane građe. Ako autor nekom nazivu daje prednost, to će se posebno navesti.

vezu s imenicama u Parčićevim su analiziranim priručnicima potvrđeni hrvatski nazivi za gramatičku kategoriju roda, broja i padeža.

U predstavnika je zagrebačke filološke škole kategorija roda potvrđena nazivom *spol*.¹⁸ U *Rječniku (1858.)* i *Grammatici* izostaje naziv za gramatički rod, u *Rječniku (1868.)* i *Rječniku (1887.)* Parčić navodi *rod*, u *Rječniku (1874.)* *spol*, dok u rukopisu i u *Rječniku (1901.)* ima nazive i *spol* i *rod*. Član koji je u talijanskome jeziku oznakom roda u rukopisu naziva *spolnikom*¹⁹, no taj naziv ne potvrđuje u ostalim analiziranim djelima.

U skladu s naukom zagrebačke filološke škole i Parčić uz jedninu i množinu u gramatičke opise uključuje dvojину, morfološki arhaizam koji nije bio dijelom gramatika „od Kašića do iliraca” (Tafra 1993: 87). Parčić u *Grammatici* ne navodi domaće nazive za jedninu, množinu i dvojину, već njih iščitavamo u rukopisu u kojemu, za razliku od *Grammatice*, izostaje dvojina, pa navodi *jedninu* i *množinu* te *više*broj. U *Rječniku (1868.)*, *Rječniku (1874.)*, *Rječniku (1887.)* te *Rječniku (1901.)* sinonimi su mu *jednina* i *jednbrojnik*²⁰, a uz *više*brojnik, koji bilježi u *Rječniku (1858.)*, *Rječniku (1868.)*, *Rječniku (1874.)* i *Rječniku (1887.)* te *više*broj u *Rječniku (1901.)*, u svim izdanjima ima i naziv *množina*. Dual ovjerava nazivom *dvobroj* u *Rječniku (1901.)*, dok u svim ranijim izdanjima stoji *dvobrojnik*.

Parčićeve nazive *više*brojnik i *dvobrojnik* nalazimo u Vjekoslava Babukića²¹, a *više*broj i *dvobroj* u Antuna Mažuranića²². Iako je u *Rječniku (1901.)* nazive *više*brojnik i *dvobrojnik* zamijenio nazivima *više*broj i *dvobroj*, ostao je pri nazivu *jednbrojnik*.

Imenske se riječi dekliniraju ili sklanjaju. Parčić nazive *sklanjanje* i *sklonitba*²³ navodi u rukopisu te u *Rječniku (1868.)*, *Rječniku (1874.)* i *Rječniku (1887.)*. *Sklanjanje* navodi i u *Rječniku (1858.)*, a *sklonitba* u *Rječniku (1901.)*.

¹⁸ Usp. Morić-Mohorovičić 2016. Naziv je to koji je i dijelom tradicije hrvatskih kajkavskih gramatika. Usp. Lewis – Štebih – Vajs 2006.

¹⁹ Naziv *spolnik* u značenju člana potvrđen je i u kajkavskoj tradiciji (usp. Lewis – Štebih – Vajs 2006) te u Babukićevoj *Ilirskoj slovnici*.

²⁰ Naziv je to koji podsjeća na *jednbrojnik*, koji zapisuju Antun Rožić, Antun Rajsp, Tomaš Mikloušić. Usp. Brlobaš – Vajs 2007.

²¹ Vjekoslav Babukić u *Osnovi slovnice slavjanske* razlikuje *jednbrojnik*, *dvobrojnik*, *više*brojnik, a u *Ilirskoj slovnici broj jedinstveni (numerus singularis, die Einzahl)*, *broj dvojestveni (numerus dualis, die Zweizahl)* te *broj množtveni (numerus pluralis, die Mehrzahl)*. Usp. Morić-Mohorovičić 2016.

²² Antun Mažuranić navodi nazive *jednbroj*, *dvobroj*, *više*broj. Usp. Morić-Mohorovičić 2016.

²³ Nazivi *sklanjanje* ili *sklonitba* potvrđeni su u velikom dijelu predstavnika zagrebačke filološke škole. Usp. Morić-Mohorovičić 2016.

Pored naziva *padež* (kalk lat. *casus*)²⁴, koji je potvrđen u čitavu analiziranom korpusu, osim u *Grammatici*²⁵, Parčić u rukopisu gramatike rabi i naziv *dopunjak* (kalk tal. *complemento*).

U Parčićevim gramatičkim priručnicima hrvatske nazive padeža, koji su „uglavnom doslovni prijevodi grčkih i latinskih naziva” (Tafra 1993: 80), nalazimo (samo) u rukopisu. S obzirom na to da Parčić u rukopisnoj gramatici opisuje talijanski jezik, navodi šest padeža, a hrvatski su nazivi na drugom mjestu. U popisu je ablativ, a nedostaju lokativ i instrumental:²⁶ *Nominativ (Imeniteljni)*, *Genitiv (Roditeljni)*, *Dativ (Dateljni)*, *Akuzativ (Viniteljni)*²⁷, *Vokativ (Zvateľni)*, *Ablativ (Tvoriteljni)*. Iako bismo isti broj padeža mogli očekivati i u njegovim talijansko-hrvatskim rječnicima, Parčić u natukničkom nizu izostavlja ablativ, a uvodi lokativ – *mjestiteljni padež*²⁸. Razlika je i u samom nazivlju. Naime, uz gotovo jednake hrvatske nazive padeža za sve padeže osim lokativa zapisuje i opisne nazive koji pobliže označavaju njihovo mjesto u deklinacijskome obrascu, a za dativ, akuzativ i vokativ i latinski uzor: *prvi* il. *imeniteljni padež*; *drugi* il. *roditeljni padež*; *treći* il. *dateljni padež*, *dativ*; *tužiteljni* ili *četvrti padež*²⁹, *akuzativ*; *zvateľni* il. *peti padež*, *vokativ*. Budući da je riječ o izdanjima kojima je talijanski jezik polazišni, autor izostavlja opisni naziv lokativa, koji nije dijelom deklinacijskoga sustava talijanskoga jezika. Iste hrvatske nazive navodi i u hrvatsko-talijanskim rječnicima, u kojima izostavlja opisne nazive pojedinih padeža, koji pobliže označavaju njihovo mjesto u deklinacijskome obrascu i latinske uzore. U natuknički popis dodaje instrumental, odnosno *Tvoriteljni (padež)*.³⁰ Lokativ je dijelom natukničkoga popisa (tek) u *Rječniku (1874.)* i *Rječniku (1901.)*, i to kao *Mjestiteljni padež*.

²⁴ „Naziv je *padež* prvi upotrijebio Vuk Karadžić /.../, a u Hrvata Vjekoslav Babukić u *Osnovi slovnice slavjanske*.” (Tafra 1993: 79).

²⁵ Parčić u *Grammatici* ne navodi hrvatski naziv za padež.

²⁶ U *Grammatici* Parčić razlikuje sedam padeža: *Nominativo*, *Genitivo*, *Dativo*, *Accusativo*, *Vocativo*, *Locativo*, *Instrumentale*, ali ne navodi hrvatske istovrijednice.

²⁷ Naziv *viniteljni padež* (padež optužbe) potvrđen je u Vuka Karadžića (Tafra 1993: 80). „Babukićev naziv *tužiteljni* /.../ prijevod je latinskog naziva *casus accusativus*” (Tafra 1993: 80). Isti je naziv potvrđen i u *Temeljima ilirskoga i latinskoga jezika za početnike* (1939.) Antuna Mažuranića. Leksičke varijante navedenoga kalka nalazimo i ranije, pa Đurkovečki, primjerice, navodi naziv *tužnik*. Usp. Lewis – Štebih – Vajs 2006.

²⁸ Valja napomenuti da su pripadnici zagrebačke filološke škole za lokativ predlagali dvojake nazive. Jedni su nazivi povezani s njegovim prostornim značenjem (kao u Parčića), a drugi s činjenicom da lokativ dolazi isključivo uz prijedloge (kao u, primjerice, Babukića – *predložni padež*). Usp. Morić-Mohorovičić 2016.

²⁹ U *Rječniku (1887.)* autor navodi: *tužiteljni* il. *četvrti padež*.

³⁰ Valja napomenuti da i Babukić u svojim gramatikama *Osnova slovnice slavjanske narčja ilirskoga* (1836.) te *Ilirska slovnica* (1854.) *tvoriteljnim padežom* naziva instrumental. Razlog tomu zašto Parčić u rukopisnoj gramatici *tvoriteljnim padežom* naziva ablativ, a

Pridjev naziva *ime pridavno*³¹ u *Rječniku (1858.)*, *pridavno ime* i *pridavnik* u rukopisu, *pridavnik*³² i *ime pridavno* u *Rječniku (1868.)* i *Rječniku (1887.)*, *pridavnik* i *pridjev*³³ u *Grammatici*, *pridavno ime*, *pridavnik* i *pridjev* u *Rječniku (1874.)* te *pridjev* i *pridavnik* u *Rječniku (1901.)*.³⁴ Prema tome, iz analiziranoga se korpusa daje zaključiti da Parčić, uz nazive koje je pronašao u tradiciji zagrebačke filološke škole, od *Grammatice (1873.)* zapisuje i naziv *pridjev*, koji se drži dijelom vukovske tradicije, a koji je ovjeren i u Šuleka.

Pridjevi se, osim deklinacije, mogu i stupnjevati (komparirati). Parčić u *Grammatici* razlikuje tri stupnja komparacije (*positivo*, *comparativo*, *superlativo*), a superlativ dijeli na *assoluto*, koji se tvori komparativom i česticom *naj*, te *relativo*, koji se tvori pozitivom i česticom *pre-* ili priložima *vrlo*, *vele*, *mного*, *jako* i sl. Hrvatske nazive zapisuje u rukopisu, u kojemu *stupnjevanje* dijeli na *prvi stupanj* ili *positivo*, *drugi stupanj*, *comparativo* ili *prisposobljavajući* te *treći stupanj* ili *superlativo*, koji se dalje klasificira na *superlativo relativo* te *superlativo assoluto*. Takva je podjela istovjetna onoj u *Grammatici*.³⁵ Pritom

u *Rječniku (1858.)*, *Rječniku (1873.)* te *Rječniku (1901.)* instrumental možemo potražiti u Babukićevoj napomeni u *Ilirskoj slovnici*, u kojoj stoji da „*instrumental* naliči u mnogoj struci latinskomu *Ablativu* bez predloga. On se upotrebljuje na pitanje *čim* ili *s kim*. /.../ Zovu ga i *Sociativom*; ali mu to ime pripada samo onda, kada odgovara na pitanje *s kim?*“ (Babukić 2014: 171). Prema tome, Babukić je svjestan da su osnovna značenja instrumentala sredstvo i društvo, pa naziv *Sociativ* ne opisuje čitavo značenje instrumentala. Zbog toga se odlučuje za hrvatski naziv *latinskoga ablativa bez predloga*, koji je neutralan te ne isključuje jedno od dvaju osnovnih značenja instrumentala. Usp. Morić-Mohorović 2016.

³¹ Naziv *ime pridavno* (kalk lat. naziva *nomen adjectivum*) bilježe i, primjerice, Šime Starčević, Josip Đurkovečki, Antun Rožić, Antun Rajsp, Josip Đurkovečki, Ignac Kristijanović, Ignjat Alojzije Brlić, Vjekoslav Babukić, Antun Mažuranić, Bogoslav Šulek. Usp. Lewis – Štebih 2004; Brlobaš – Vajs 2007; Morić-Mohorović 2016.

³² Naziv *pridavnik* potvrđen je i u Vjekoslava Babukića, Antuna Mažuranića, Adolfa Vebera i Bogoslava Šuleka. Usp. Lewis – Štebih – Vajs 2006; Morić-Mohorović 2016.

³³ Naziv *pridjev* prvi upotrebljava Đuro Daničić u *Maloj srpskoj gramatici (1850.)*. Kao i Parčić, uz *pridjev* zapisuje naziv koji je pronašao u tradiciji (*imena prilagatelna*). Usp. Tafra 1993: 92. Naziv *pridjev* ovjeren je i u Bogoslava Šuleka. Usp. Lewis – Štebih – Vajs 2006.

³⁴ O značenju naziva *pridavnik* na sintaktičkoj razini u Parčića usp. Vlastelić 2011.

³⁵ Slično je nazivlje i klasifikaciju stupnjevanja Parčić mogao pročitati u gramatikama svojih zagrebačkih suvremenika. Tako, primjerice, Mažuranić stupnjevanje naziva *prisposobom* te navodi tri stupnja komparacije: *pèrvi* ili *positivus* (pozitiv), *drugi* ili *comparativus* (komparativ) i *tretji* ili *superlativus* (superlativ). Superlativ dalje dijeli na *neovisan* ili *absolutus*, koji se tvori pozitivom i česticom *pre-* ili priložima *vrlo*, *veoma* te *prisposoban* ili *comparationis*, koji se tvori komparativom i česticom *naj*. Iz navedenoga je razvidno da Mažuranić navodi hrvatske nazive superlativa koji su prijevodi latinskih uzora. Na istom je tragu bio i Babukić u *Ilirskoj slovnici*, pa stupnjevanje naziva *prisposobljanje* te razlikuje *positiv*, *komparativ* (*drugi stupanj prisposobljanja*), *superlativ* i *iliti tretji stupanj*. Veber

valja napomenuti da Mažuranić naziv *prisposoban* upotrebljava u značenju superlativa, a Parčić naziv *prisposobljavajući* u značenju komparativa. Nazivi *prisposoba/prisposobljanje* nisu bili novost u hrvatskoj jezikoslovnoj tradiciji jer se njima u starijim hrvatskim gramatikama imenovala komparacija.³⁶ Prema tome, nazive *prisposoban* i *prisposobljavajući* treba promatrati kao nazive nastale od dviju osnova čije značenje upućuje na to da je nešto stupnjevano. Na tom su tragu i nazivi *prvi*, *drugi* i *treći stupanj/stupanj*.³⁷ Nazivlje za stupnjevanje nalazimo i u talijansko-hrvatskim izdanjima rječnika. Tako su u *Rječniku (1868.)* ovjereni nazivi za komparativ i superlativ: *srednji* il. *drugi stupanj* te *treći stupanj*, *superlativ*, a u *Rječniku (1887.)* za sva tri stupnja: *prvi stupanj*, *srednji* il. *drugi stupanj* te *treći stupanj*, *superlativ*. Latinski uzor *superlativ* Veber je mogao pročitati i u Parčića tri godine prije izdavanja svoje *Slovnice hrvatske za srednja učilišta (1871., 1873., 1876.)*.³⁸

U skladu s nazivljem zagrebačke filološke škole Parčić u svoj analiziranoj građi zamjenice naziva *zaimena*³⁹. Uz *zaima* Parčić u *Grammatici* ima i *zamjenicu*, a u rukopisu na jednom mjestu te u *Rječniku (1901.)*⁴⁰ zapisuje i *zaimenice*⁴¹. Iz navedenoga se daje iščitati da Parčić u *Grammatici* nazive *zaima* i *zamjenica* drži sinonimima, dok u ostalim analiziranim priručnicima prednost daje nazivu *zaima*.

Uz *brojnik*⁴², koji autor zapisuje u *Grammatici*, rukopisnoj gramatici i *Rječniku (1874.)*, Parčić u rukopisu naznačuje i naziv *broj*⁴³. Naziv je to potvrđen i u *Rječniku (1868.)* te *Rječniku (1887.)*.

stupnjevanje klasificira na *pozitiv*, *komparativ* i *superlativ*, a navodi i *opisno stupnjevanje*, koje je na tragu Mažuranićeva *neovisnoga* superlativa.

³⁶ Usp. npr. Lewis – Štebih – Vajs 2006; Brlobaš – Vajs 2007. Napomenimo i da nazive *prisposobljivi* za komparativ te *pridobivi* za superlativ bilježi i Šime Starčević.

³⁷ Spomenimo i da su u kajkavskoj tradiciji pozitiv, komparativ i superlativ bili nazivani *1. redom*, *2. redom* i *3. redom*. Usp. Lewis – Štebih – Vajs 2006.

³⁸ Treće se izdanje Veberove gramatike iz 1876. od dvaju ranijih izdanja razlikuje „tek slovopisno – umjesto rogatoga *e*, umjesto *ě*, Veber piše u dugom slogu *ie*, a u kratkom je */.../*; umjesto *er* piše *r* bez popratnoga mukloga *ě*“ (Ham 2006: 94). Zbog toga je naslov trećemu izdanju *Slovnica hrvatska za srednja učilišta*. Razlog slovopisnih promjena Sanda Ham vidi u živoj jezičnoj praksi. Usp. Ham 2006: 94.

³⁹ Naziv je *zaima* (kalk lat. *pronomen*) potvrđen i, primjerice, u Ardelija Della Belle, Antuna Rajspa, Joakima Stullija, Šime Starčevića, Josipa Đurkovečkoga, Ignaca Kristijanovića, Vjekoslava Babukića, Antuna Mažuranića te Adolfa Vebera. Usp. Lewis – Štebih 2004; Morić-Mohorović 2016.

⁴⁰ Naziv *zaima* je natuknica u *Rječniku (1901.)*, nakon koje slijedi i naziv *zaimenica*.

⁴¹ Naziv je to koji podsjeća na Vitezoviće (1700.) naziv *mistoimenica*.

⁴² Naziv je *brojnik* potvrđen i u, primjerice, Vjekoslava Babukića i Adolfa Vebera.

⁴³ Naziv je *broj* potvrđen i u Babukićevoj *Ilirskoj slovnici*.

Za glagol smo pronašli nazive *glagolj*⁴⁴ u rukopisnoj gramatici, *Grammatici*, talijansko-hrvatskim izdanjima rječnika te *glagol* u hrvatsko-talijanskim izdanjima rječnika.⁴⁵ Sprezanje ili konjugaciju Parčić u svojim gramatičkim priručnicima i *Rječniku* (1858.) naziva *sprezanje*⁴⁶, a u preostala četiri izdanja analiziranih rječnika *sprezanje* i *sprega*. Pritom valja napomenuti da u *Rječniku* (1868.) i *Rječniku* (1887.) naziv *sprezanje* prethodi Parčiću sinonimnom nazivu *sprega*. U *Rječniku* (1874.) i *Rječniku* (1901.) prednost je ipak dana nazivu *sprega*. Naime, u natuknici *sprezanje* autor upućuje na natuknicu *sprega*⁴⁷, u kojoj zapisuje i talijansku istovrijednicu⁴⁸.

Parčić nepromjenjive vrste riječi u *Grammatici* naziva *particelle*. Hrvatsku istovrijednicu *čestice*, koju je zasigurno preuzeo od svojih prethodnika⁴⁹, navodi u *Rječniku* (1868.), *Rječniku* (1874.), *Rječniku* (1887.) te *Rječniku* (1901.).

Po uzoru na svoje zagrebačke uzore⁵⁰ Parčić priloge naziva *prislovima*. Naziv je to potvrđen u *Grammatici*, rukopisu te u *Rječniku* (1874.).

U čitavu je analiziranom korpusu prijedlog potvrđen kao *predlog*. Naziv je to koji Parčić preuzima iz jezične tradicije.⁵¹

Po uzoru na bogatu jezikoslovnu tradiciju Parčić u *Grammatici* te u svim analiziranim rječnicima kao naziv za uzvik bilježi *medjumetak*.⁵² U rukopisu, pak, naznačuje naziv *uzklici*⁵³.

⁴⁴ Naziv je *glagolj* dio tradicije zagrebačke filološke škole, pa ga nalazimo i u, primjerice, Vjekoslava Babukića, Antuna Mažuranića te Adolfa Vebera.

⁴⁵ Dapače, u hrvatsko-talijanskim izdanjima rječnika natuknica *glagolj* odnosi se na četvrto slovo glagoljice. Usp. *glagolj*, m. *quarta lettera dell' alfabeto glagolico* (Parčić 1901: 163).

⁴⁶ Naziv je to potvrđen i u Vjekoslava Babukića. Usp. Morić-Mohorovičić 2016.

⁴⁷ Sprezanje, a, n. V. Sprega. (Parčić 1901: 945).

⁴⁸ Sprega, f. /.../ (gram.) conjugazione. (Parčić 1901: 944).

⁴⁹ Naziv čestice ovjeren je u, primjerice, Vjekoslava Babukića i Adolfa Vebera. Usp. Morić-Mohorovičić 2016.

⁵⁰ Iznimka je Vjekoslav Babukić, koji u *Osnovi slovnice slavjanske* naznačuje naziv *prilog*.

⁵¹ Naziv *predlog* ovjeren je i u Joakima Stullija, Vjekoslava Babukića, Antuna Mažuranića, Adolfa Vebera, Bogoslava Šuleka. Usp. Lewis – Štebih – Vajs 2006; Morić-Mohorovičić 2016.

⁵² Jednak je naziv potvrđen i, primjerice, u Matije Antuna Relkovića, Marijana Lanosovića, Josipa Voltića te Šime Starčevića. Usp. Lewis – Štebih – Vajs 2006.

U *Osnovi slovnice slavjanske* Babukić uzvike naziva *medmetcima* te *izričnicima*. Na tragu Babukićevih *medmetaka* ostaju Mažuranić i Veber, pa naznačuju naziv s istom osnovom: *umetak*. Usp. Morić-Mohorovičić 2016.

⁵³ Naziv *uzklik* Parčić navodi u svojim rječnicima, ali mu ne pridaje značenje uzvika kao vrste riječi, npr. *Uzklik*, m. *grido (di gioja), esclamazione*. (Parčić 1901: 1092).

Naziv *veznik*⁵⁴, koji je i dijelom vukovske tradicije, potvrđen je u *Grammatici* te u *Rječniku* (1858.), *Rječniku* (1874.) te *Rječniku* (1901.).

Kao sljedbenik zagrebačke filološke škole Parčić je preuzeo i nadograđivao (morfološko) nazivlje svojih prethodnika. Tako se, primjerice, oslanja na rješenja Vjekoslava Babukića (npr. *spolnik, sklanjanje, sprezanje, medjumetak*) i Antuna Mažuranića (npr. *više broj, sklonitba*). Ipak, to ne znači da u njegovu opusu nije potvrđeno i nazivlje koje se često drži dijelom vukovske tradicije⁵⁵ (*imenica, zamjenica, broj, rod, uzklik*). U skladu je to s Parčićevim pozivanjem na Daničićeve *Oblike* te Budmanijevu *Grammaticu della lingua serbo-croata (illirica)* u predgovoru *Grammatice*⁵⁶.

U radu se Parčićevo hrvatsko morfološko nazivlje prati u njegovu leksikografskom i gramatičkom opusu, koji je nastajao gotovo pet desetljeća, od 1858. pa sve do 1901. godine. U određenom je broju primjera potvrđeno autorovo kolebanje u izboru naziva koje je pronašao u tradiciji. Tako su, primjerice, za *rod* u rukopisnoj gramatici potvrđeni nazivi *spol* i *rod*, u *Rječniku* (1868.) *rod*, u *Rječniku* (1874.) *spol*, u *Rječniku* (1887.) *rod* te, zaključno, u *Rječniku* (1901.) *spol* i *rod*. Slično je i u nazivu za imenicu – uz *samostavnik*, naziv koji uključuje u sva analizirana djela osim u *Rječnik* (1858.), Parčić se koleba između naziva *samostavno ime* i *imenica*. Parčićeva su kolebanja u izboru naziva potvrđena i u nazivima za pridjev, deklinaciju, broj, konjugaciju⁵⁷, što je nedvojbeno potvrda Parčićeve osviještenosti o „živoj jezičnoj praksi“, odnosno onodobnim tendencijama hrvatskoga jezikoslovlja.

Parčićevo je drugo izdanje hrvatsko-talijanskoga rječnika tiskano 1874. godine, samo godinu nakon izdanja *Grammatice*, pa je plauzibilno da je u isto vrijeme za tisak pripremao oba djela. Ipak, u njima nisu potvrđeni isti nazivi.⁵⁸ Držimo da je razlog tomu bogata tradicija iz koje je, po uzoru na zagrebačku filološku školu, crpio morfološko nazivlje, ali i sve jači prodor jezične koncepcije hrvatskih vukovaca.

Razlika u namjeni hrvatsko-talijanskoga i talijansko-hrvatskoga rječnika uzrok je i razlike u nazivu glagola (npr. u hrvatsko-talijanskim se izdanjima rječnika natuknica *glagolj* odnosi na četvrto slovo glagoljice) te u opisnim nazivima padeža koji pobliže označavaju njihovo mjesto u deklinacijskome obrascu. Takav postupak pokazuje Parčićevo iskustvo učitelja u radu s redov-

⁵⁴ Naziv *veznik* „najranije je potvrđen u kajkavaca“, u *Anleitung zur deutschen Sprache* (1780.). Lewis – Štebih – Vajs 2006: 192).

⁵⁵ O morfološkom nazivlju u predstavnika hrvatskih vukovaca usp. npr. Ham 2006.

⁵⁶ Valja napomenuti da i Veber u *Slovnici* navodi da se služio gramatikama Đ. Daničića i P. Budmanija (te V. Jagića i V. Pacela).

⁵⁷ Usp. Prilog 1. Morfološko nazivlje Dragutina Antuna Parčića na kraju ovoga rada.

⁵⁸ Usp. Prilog 1. Morfološko nazivlje Dragutina Antuna Parčića na kraju ovoga rada.

ničkom mladeži i njegov pokušaj da učenicima koji tek uče hrvatski jezik olakša učenje deklinacijskoga obrasca.

Nakraju, napomenimo i da se usporedba jezikoslovnoga nazivlja u Parčićevu gramatičkom i leksikografskom korpusu pokazala kao jedna od smjernica u pokušaju datiranja rukopisne gramatike. Prema tome, ovakav, potpun prikaz

Prilog 1. Morfološko nazivlje Dragutina Antuna Parčića

	Rukopisna gramatika	Rječnik (1858.)	Rječnik (1868.)
Morfologija	-	-	-
Imenica	samostavnik, samostavno ime	-	samostavnik
Rod	spol, rod	-	rod
Član	spolnik	-	-
Jednina	jednina	-	jednina, jednobrojni
Množina	množina, višebroj	višebrojni, množina	višebrojni, množina
Dvojina	-	dvobrojni	dvobrojni
Deklinacija	sklanjanje, sklonitba	sklanjanje	sklanjanje, sklonitba
Padež	padež, dopunjak	padež	padež
Nominativ	Nominativ (Imeniteljni)	imeniteljni padež	prvi il. imeniteljni padež
Genitiv	Genitiv (Roditeljni)	roditeljni padež	drugi il. roditeljni padež
Dativ	Dativ (Dateljni)	dateljni padež	treći il. dateljni padež, dativ
Akuzativ	Akuzativ (Viniteljni)	tužiteljni padež	tužiteljni ili četvrti padež, akuzativ
Vokativ	Vokativ (Zvoteljni)	zvoteljni padež	zvoteljni il. peti padež, vokativ
Lokativ	-	-	-
Instrumental	-	Tvoriteljni (padež)	-
Ablativ	Ablativ (Tvoriteljni)	-	-
Pridjev	pridavno ime, pridavnik	ime pridavno	pridavnik, ime pridavno
Komparacija	stupnjevanje	-	-

Parčićeva morfološkoga nazivlja svakako je vrijedan korak za još precizniju dataciju rukopisne gramatike. Dakako, tek će cjelovit opis njegova jezikoslovnoga rada, ali i marnoga rada na drugim područjima (fotografija, glagoljaštvo, astronomija, botanika, tiskarstvo, geografija) dati Antunu Dragutinu Parčiću, tihom pregaocu s Krka, zaslužno mjesto u znanstvenoj karti ovih prostora.

Grammatica (1873.)	Rječnik (1874.)	Rječnik (1887.)	Rječnik (1901.)
likoslovje	-	-	likoslovje
samostavnik, imenica	samostavnik, samostavno ime	samostavnik	samostavnik, imenica
-	spol	rod	spol, rod
-	-	-	-
-	jednina, jednobrojni	jednina, jednobrojni	jednina, jednobrojni
-	višebrojni, množina	višebrojni, množina	višebroj, množina
-	dvobrojni	dvobrojni	dvobroj
-	sklanjanje, sklonitba	sklanjanje, sklonitba	sklonitba
-	padež	padež	padež
-	imeniteljni padež	prvi il. imeniteljni padež	imeniteljni padež
-	roditeljni padež	drugi il. roditeljni padež	roditeljni padež
-	dateljni padež, dativ	treći il. dateljni padež, dativ	dateljni padež
-	tužiteljni padež	tužiteljni il. četvrti padež, akuzativ	tužiteljni padež
-	zvoteljni padež	zvoteljni il. peti padež, vokativ	zvoteljni padež
-	Mjestiteljni padež	-	Mjestiteljni padež
-	Tvoriteljni (padež)	-	Tvoriteljni (padež)
-	-	-	-
pridavnik, pridjev	pridavno ime, pridavnik, pridjev	pridavnik, ime pridavno	pridjev, pridavnik
-	-	-	-

	Rukopisna gramatika	Rječnik (1858.)	Rječnik (1868.)
Pozitiv	prvi stupanj ili positivo	-	-
Komparativ	drugi stupanj, comparativo ili prispodablajući	-	srednji il. drugi stupanj
Superlativ	treći stupanj ili superlativo	-	treći stupanj, superlativ
Broj	brojnik, broj	-	broj
Zamjenica	zaime, zaimenica	zaime	zaime
Glagol	glagolj	glagol	glagolj
Konjugacija	sprezanje	sprezanje	sprezanje, sprega
Nepromjenjive vrste riječi	-	-	čestice
Prilog	prislov	-	-
Prijedlog	predlog	predlog	predlog
Uzvik	uzklik	medjumetak	medjumetak
Veznik	-	veznik	-

Izvori

Gramatike

Parčić, Dragutin Antun (1873) *Grammatica della lingue slava (ilirica)*, Spiridione Artale, Zadar.

Parčić, Dragutin Antun (1878) *Grammatica della lingue slava (ilirica)*, Spiridione Artale, Zadar.

Parčić, Dragutin Antun, Rukopisna slovnica talijanskoga jezika (rkp).

Rječnici

Parčić, Dragutin Antun (1858) *Rječnik ilirsko-talijanski. Polag najnovijih izvora sastavio ga o. Dragutin Antun Parčić, Tretjeg reda sv. Frane. Vocabolario illirico-italiano. Compilato sui più recenti da p. Carlo A. Parčić del Terzordine di s. Francesco, Petar Abdelić, Zadar.*

Parčić, Dragutin Antun (1868) *Vocabolario italiano-slavo (croato). Compilato per cura di p. Carlo A. Parčić, Del Terz'Ordine di S. Francesco. Rječnik talijansko-slovenski (hrvatski). Priredio ga za tisak o. Dragutin A. Parčić Trećeg reda sv. Frane, Braća Battara, Zadar.*

Grammatica (1873.)	Rječnik (1874.)	Rječnik (1887.)	Rječnik (1901.)
-	-	prvi stupanj	-
-	-	srednji il. drugi stupanj	-
-	-	treći stupanj, superlativ	-
brojnik	brojnik	broj	-
zaime, zamjenica	zaime	zaime	zaime, zaimenica
glagolj	glagol	glagolj	glagol
sprezanje	sprezanje, sprega	sprezanje, sprega	sprezanje, sprega
-	čestice	čestice	čestice
prislov	prislov	-	-
predlog	predlog	predlog	predlog
medjumetak	medjumetak	medjumetak	medjumetak
veznik	veznik	-	veznik

Parčić, Dragutin Antun (1874) *Rječnik slovensko-talijanski. Priredio ga za tisak o. Dragutin A. Parčić, Treć. Reda sv. Frane, red. Obsl. Svećenik. Vocabolario slavo-italiano. Compilato per cura di p. Carlo A. Parčić, del Terzordine di s. Francesco di reg. Oss., Braća Battara, Zadar.*

Parčić, Dragutin Antun (1887) *Vocabolario italiano-slavo (croato). Compilato per cura di Carlo A: Parčić, canonico di s. Girolamo degli Slavi in Roma, Seconda edizione corretta e aumentata. Rječnik talijansko-slovenski (hrvatski). Priredio ga za tisak Dragutin A. Parčić, kanonik slovenskoga sv. Jeronima u Rimu, Drugo popravljeno i pomnožano izdanje, H. Luster, Senj.*

Parčić, Dragutin Antun (1901) *Rječnik hrvatsko-talijanski. Pripravio ga za tisak Dragutin A. Parčić, hrvatski kanonik u Rimu, Treće popravljeno i pomnožano izdanje. Vocabolario Croato-italiano compilato per cura di Carlo A. Parčić, canonico Croato a Roma, Terza edizione corretta ed aumentata, Narodni list, Zadar.*

Ritter Vitezović, Pavao (2000) *Lexicon Latino-Illyricum*, faks. pretisak rukopisa P. Rittera Vitezovića iz 1700. god., ArTresor naklada, Zagreb.

Literatura

- Barić, Eugenija i sur. (1997) *Hrvatska gramatika*, II. promijenjeno izdanje, Školska knjiga, Zagreb.
- Dragutin Antun Parčić i Marcel Kušar. *Izabrani radovi i pisma* (2017), ur. Silvana Vranić i Lada Badurina, *Stoljeća hrvatske književnosti*, knj. 35, Matica hrvatska, Zagreb.
- Grabovac, Julije (1964) „Zadar u vrijeme druge austrijske vlasti”, Zadar, geografija – ekonomija – saobraćaj – povijest – kultura; Zbornik, ur. Jakša Ravlić, Zagreb, 207–248.
- Ham, Sanda (2006) *Povijest hrvatskih gramatika*, Nakladni zavod Globus, Zagreb.
- Lewis, Kristian, Barbara Štebih (2004) „Nazivi za vrste riječi u hrvatskome kajkavskome književnom jeziku”, *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 30, 1, 107–119.
- Lewis, Kristian, Barbara Štebih, Nada Vajs (2006) „Gramatičko nazivlje u hrvatskome kajkavskome književnom jeziku”, *Filologija*, 46–47, 183–201.
- Morić-Mohorovičić, Borana (2014) *Gramatičar Dragutin Antun Parčić*, doktorska disertacija, Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci.
- Morić-Mohorovičić, Borana (2015) „Rukopisna slovnica talijanskog jezika Dragutina Antuna Parčića”, *Fluminensia*, 27, 1, 25–36.
- Morić-Mohorovičić, Borana (2016) „Parčićevo morfološko nazivlje u kontekstu morfološkoga nazivlja zagrebačke filološke škole”, *Fluminensia*, 28, 1, 69–81.
- Novak, Grga (1966) „Presjek kroz povijest grada Zadra”, *Grad Zadar, presjek kroz povijest*, Zadar, 7–76.
- Ptičar, Adela (1992) „Prinos proučavanju jezikoslovnoga nazivlja 18. stoljeća”, *Rasprave Zavoda za hrvatski jezik*, 18, 151–165.
- Silić, Josip, Ivo Pranjković (2007) *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta*, Školska knjiga, Zagreb.
- Tafra, Branka (1993) *Gramatika u Hrvata i Vjekoslav Babukić*, Matica hrvatska, Zagreb.
- Tafra, Branka (2013) „Dvjestota obljetnica rođenja Vjekoslava Babukića (1812–2012)”, pogovor u: Vjekoslav Babukić, *Osnova slovnice slavjanske narčja ilirskoga*, Zagreb, 1836. (pretisak: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, 2013.), 81–164.
- Velčić, Franjo (2004) „Rukopisna ostavština ‘Staroslavenske akademije’ koja se čuva u Krku”, Zbornik Glagoljica i hrvatski glagolizam, Staroslavenski institut – Krčka biskupija, Zagreb – Krk, 37–52.

- Vlastelić, Anastazija (2011) „Parčićevo sintaktičko nazivlje – u kontekstu sintaktičkoga nazivlja hrvatskih gramatika druge polovice 19. stoljeća”, *Filologija*, 56, 159–175.
- Vranić, Silvana (2014) „Parčićev rukopisni rječnik hrvatskoga jezika”, *Riječki filološki dani 9*, Zbornik s Međunarodnoga znanstvenog skupa održanoga u Rijeci od 22. do 24. studenoga 2012., Rijeka, 319–328.

Summary

Borana Morić-Mohorovičić, Anastazija Vlastelić

MORPHOLOGICAL TERMINOLOGY IN GRAMMARS
AND DICTIONARIES OF DRAGUTIN ANTUN PARČIĆ

The paper analyzes morphological terminology that Dragutin Antun Parčić recorded in Grammatica della lingua slava (illirica) (1873; 1878), manuscript of Italian grammar, 3 editions of croatian-italian vocabulary: Rječnik ilirsko-talijanski (1858), Rječnik slovinsko-talijanski (1874), Rječnik hrvatsko-talijanski (1901) and in 2 editions of italian-croatian vocabulary: Rječnik talijansko-slovenski (hrvatski) (1868) i Rječnik talijansko-slovenski (hrvatski) (1887).

Keywords: *Dragutin Antun Parčić; morphological terminology; 19th century; Zagreb School of Philology*

KRISTIAN NOVAK

Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet
knovak2@ffri.hr

**PROZIRAN I PREZREN – VAŽNA, A PREŠUĆENA
MONOGRAFIJA O NJEMAČKO-HRVATSKIM
JEZIČNIM I KULTURNIM ODNOSIMA U 19. ST.**

Daniel Barić, *Proziran i prezren: njemački jezik
u hrvatskom društvu u prvoj polovici 19. stoljeća*,
Zagreb: Leykam, 2015., 383 str.

UDK: 811.112.2(497.5)“18“(049.3)

Prikaz znanstvene knjige

Francuski povjesničar, germanist, slavist i hungarolog Daniel Barić, predavač na Sveučilištu François-Rabelais u Toursu, svoju je disertaciju pod naslovom *Langue allemande, identité croate. Au fondement d'un particularisme culturel* prvotno objavio 2013. godine u izdanju renomirane pariške nakladničke kuće Armand Colin. S obzirom na to da se knjiga bavi položajem njemačkoga jezika u hrvatskim zemljama u 19. stoljeću, i to čini na perspektivom i metodologijom inovativan način, ne čudi da je već 2015. godine osvanulo hrvatsko izdanje. Vrlo solidan prijevod Ivane Krizmanić objavljen je u izdanju nakladničke kuće Leykam International, u biblioteci Germano-Croatia, koja, koliko je poznato autoru, od 2010. hrvatskoj znanstvenoj javnosti donosi komparativno i kulturološki inspirirane studije kulturnog transfera između njemačkog i hrvatskog jezičnog područja.

Do sada su u hrvatskoj znanstvenoj periodici objavljena dva prikaza Barićeve monografije. U „Zagreber germanistische Beiträge“ prvotno je francusko izdanje knjige prikazao Marijan Bobinac¹, dok se Zvezdana Sikirić Assouline na hrvatsko izdanje osvrnula s historiografskog gledišta u „Radovima Zavoda

¹ Bobinac, Marijan. „Deutsche Sprache, kroatische Identität. Daniel Baric: Langue allemande, identité croate. Au fondement d'un particularisme culturel. Armand Colin, Paris 2013, 404 S.“: Zagreber germanistische Beiträge 22/2013, Zagreb, str. 111–114.

za hrvatsku povijest². Prema tome se čini da je hrvatsko izdanje prošlo ispod radara hrvatskim filozofima, što bi bio golem propust.

Ova je monografija naime mnogo više od propitivanja statusa njemačkoga jezika u hrvatskim zemljama u prvoj polovici 19. stoljeća, ona stavljanjem novih naglasaka daje niz novih vrijednih uvida u dinamiku tadašnjih društveno-jezičnih mijena te pridonosi boljem razumijevanju jednog od prijelomnih perioda u formiranju hrvatskog jezičnog standarda, ali i današnje sociolingvističke situacije u cjelini.

Kao što je već Marijan Bobinac primijetio u svom prikazu, status njemačkoga u hrvatskim zemljama u preporodno vrijeme dugo se vremena sagledavao isključivo iz perspektive nastanka hrvatskog nacionalnog pokreta i jezika te se dugo smatrao prijetnjom. Ideja o navodnom organskom kontinuitetu i homogenosti nacionalnih elemenata tipična je za preporodne pokrete i devetnaestostoljetne nacionalizme i u tom je kontekstu teško bilo sagledavati jezične i kulturne elemente mađarske, talijanske, njemačke ili koje druge provenijencije kao bilo što drugo osim remetećih faktora. No, novija su filološka i historio-grafska istraživanja na temelju činjenica morala relativizirati tezu o invazivnoj germanizaciji sjeverozapadne Hrvatske, čemu je važan prilog i ova monografija.

Strukturirana je u četiri opsežna poglavlja kojima prethodi Uvod (str. 3–20). Na kraju su knjige Zaključak (str. 329–346), popis kratica i literature, Kazalo osobnih imena, Popis ilustracija te bilješka o autoru.

U Uvodu se daje pregled konceptualizacije jezika u teorijama nacionalizma i nacionalnih identiteta, metodološko-teorijski okvir proučavanja političke, kulturne i interkulture povijesti jezika te pregled dosadašnjih istraživanja položaja njemačkoga jezika u Hrvatskoj u 19. stoljeću. Napominje se kako je većina dosadašnjih proučavanja interkulturnih odnosa između hrvatskog i njemačkog govornog područja bila temeljena na objavljenim književnim tekstovima te kako se pri istraživanju nastojalo proširiti okvire korpusa što je više moguće.

U poglavlju „Živjeti s njemačkim jezikom u Hrvatskoj tijekom prve polovice 19. stoljeća: slušati, govoriti, čitati” (str. 21–100) prikazuje se specifična politička situacija razjedinjenih hrvatskih zemalja unutar Monarhije, koja je značajno pridonijela produbljivanju regionalnih razlika na svim razinama. Autor rekonstruira temeljne značajke jezičnih krajolika te primjerice konstatira kako je u Civilnoj Hrvatskoj (tj. sjeverozapadnom dijelu današnje Hrvatske) postojala drukčija višejezičnost s dominantnim položajem njemačkog nego je

² Sikirić Assouline, Zvezdana. „Hrvatska povijest 1815. – 1848. kroz prizmu njemačkoga jezika. Daniel Barić, Prozirani i prezren: njemački jezik u hrvatskom društvu u prvoj polovici 19. stoljeća, Zagreb: Leykam, 2015., 383. str.”. Radovi 48/2016, Zagreb: Zavod za hrvatsku povijest, str. 436–438.

to primjerice bio slučaj u Vojnoj krajini, gdje je njemački jezik bio jasan signal vojne vertikale.

U sljedećem poglavlju, pod naslovom „Učenje njemačkoga jezika između društvenog modela, školske prisile i slobode” (str. 101–184), prikazano je kako je obrazovanje, napose učenje i usvajanje njemačkoga jezika, različito bilo postavljeno u različitim dijelovima današnje Hrvatske. To je dobrim dijelom utjecalo i na prestiž i svakodnevnu uporabu njemačkoga jezika. Ona je, kao što je poznato, osobito bila izražena u Civilnoj Hrvatskoj. No, daleko veću važnost školsko je učenje njemačkoga jezika imalo u Vojnoj krajini, gdje je njemački bio zapovjednim jezikom. Paradoksalno, to nije dovelo do toga da se obrazovani žitelji Vojne krajine bolje služe njemačkim jezikom od žitelja Civilne Hrvatske. Autor navodi niz primjera iz arhivske i književne građe koji govore u prilog tezi da je kulturni transfer s austrijskog područja, osobito jak u urbanim središtima sjeverozapadne Hrvatske, iznjedrio vrlo visoku jezičnu kompetenciju na društvenoj razini.

U poglavlju „Njemački jezik kao sredstvo i otvoreno pitanje: politički mir, spas duša i izobrazba vojnika” (str. 185–258) autor se bavi političkim silnicama koje su utjecale na formiranje institucijske infrastrukture promicanja njemačkoga jezika. Svako od triju središta moći kojima se Barić detaljno bavi – politička, religijska i vojna moć – moralo se na ovaj ili onaj način hvatati ukoštac s pitanjem njemačkoga jezika, i to u kontekstu činjenice da još neizgrađeni hrvatski jezik jednostavno nije mogao preuzeti funkciju bilo kojeg vida administrativne komunikacije. Iz toga proizlazi da je teza o nasilnoj germanizaciji kao sredstvu širenja austrijskog nacionalizma na manjinske narode u najmanju ruku previše pojednostavljena. Vjerojatnije je, što autor pokazuje na nizu primjera, da je njemački jezik služio kao neutralno i funkcionalno sredstvo komunikacije. Autor dokazuje da je promicanje hrvatskoga jezika i slabljenje položaja njemačkog omogućeno upravo zbog činjenice da centralna vlast nije provodila sustavnu germanizaciju u 19. st. Centralna je vlast bila svjesna nacionalne zbilje, tim više što su joj manjinski jezici poput hrvatskoga služili kao politička poluga protiv širenja mađarskoga utjecaja. Činjenica da je njemački jezik bio istiskivan od strane nacionalnih pokreta, pa i preziran, kako autor navodi u samom naslovu, prije je posljedica stavova izgrađenih pod utjecajem nacionalne ideologije, nego realnog otpora jezičnopolitičkoj represiji.

U poglavlju „Stvarati na njemačkom jeziku „na granicama njemačke književnosti”. Uvod u zaboravljeni književni krajolik” (str. 259–328) Barić se bavi pitanjem pismenosti na njemačkom jeziku u hrvatskim zemljama. Dakle, autohtonom njemačkom pismenošću izvan njemačkoga govornog prostora. Posebno se posvetio dnevniku Dragojle Jarnević kao važnom svjedočanstvu ne samo identitetski i ideološki uvjetovana prijelaza s njemačkog na ilirski/hrvatski jezik, nego i egodokumentu koji ocrtava položaj žene u patrijarhal-

nom okruženju. Osim toga su analizirane njemačke tiskovine na hrvatskom području te repertoar i modus operandi zagrebačkog njemačkog kazališta, pri čemu se naglašava njegova uloga u prikazivanju hrvatske nacionalne povijesti. Barić navodi impresivan niz referenci koje upućuju na značajnu količinu autohtonih njemačkih tekstova nastalih na hrvatskom području, koji sežu od putopisa i dnevnika, preko romana i poezije do dramskih tekstova. Valja napomenuti da, dok u sjeverozapadnoj Hrvatskoj ta produkcija polako počinje jenjavati od sredine stoljeća, ona ostaje vrlo živom u dijelovima Slavonije, sve do kraja stoljeća.

Od niza kvaliteta kojima se ova monografija nameće kao buduće kanonsko djelo u istraživanju hrvatsko-njemačkih kulturnih i jezičnih dodira, zaključno ćemo istaknuti samo nekoliko njih.

Autor snažno podcrtava činjenicu da je razdoblje između Bečkoga kongresa (1814. – 1815.) i „Proljeća naroda“ (1848. – 1849.) doba korjenitih promjena u hrvatskom društvu i šire. Sve kulturne i jezične promjene vezane za prostor današnje Hrvatske treba promatrati kroz prizmu činjenice da je to bilo doba kada jezici prestaju biti neutralnim medijima sporazumijevanjima i postaju markerima kolektivnih identiteta. Osim toga, čini se da otpor spram njemačkoga jezika nije proizlazio (samo) iz percipirane izravne prijetnje germanizacije. Barić ističe kako je glavni neprijatelj bio mađarski jezik, koji se doista neprestano nametao institucionalnim putevima, pa se kao nuspojava pojavilo i sve veće nepovjerenje i odbojnost spram latinskog i njemačkog. U monografiji je predstavljeno mnoštvo argumenata koji govore u prilog tezi da je antigermanski sentiment u hrvatskim zemljama bio manje radikalniji nego u drugim dijelovima Monarhije, što ne čudi s obzirom na to da njemački u prvoj polovici 19. st. već odavno nije bio samo jezikom austrijskih pridošlica. Jezik je to Hrvata i drugih Slavena rodnom s hrvatskih područja, obrazovanih na njemačkom jeziku te medij kulturnog transfera koji je obogaćivao urbane sredine zemalja trojedne kraljevine, prije svega Civilnu Hrvatsku i Civilnu Slavoniju.

Daniel Barić proširuje tu tezu te daje njemačkom jeziku ulogu veze stanovništva sa svjetskom kulturom te, paradoksalno, potrebnim sadržajima da se provedu promjene na društvenoj i političkoj razini. Upravo su se pomoću njemačkoga Hrvati srednjeg i višeg sloja kulturno i intelektualno formirali. Dakle, unatoč očiglednom sputavajućem faktoru koji se može pripisati njemačkom jezičnom i kulturnom utjecaju, ne može se poreći važna uloga njemačkog u progresivnim strujanjima tadašnjeg hrvatskog društva.

Zvezdana Sikirić Assouline važnost ovoj monografiji pridaje jer je „posve u trendu“ suvremenih interkulturalnih povijesnih istraživanja, samim time novum za hrvatsku historiografiju, a možemo tome dodati i važan doprinos za hrvatsku filologiju. Konkretnije, iako to autor nigdje ne deklarira, ovim smjerno djelom dobili važan prinos hrvatskoj povijesnoj sociolingvistici. Metodologija

se ovog istraživanja temeljila na opsežnim arhivskim iščitavanjima i sjajnom poznavanju izvornih tekstova, korpus obuhvaća izuzetno široko područje od osobnih svjedočanstava preko zakonskih tekstova do književnosti, čime postaje primjerom kvalitativne paradigme u povijesno-sociolingvističkim istraživanjima par excellence.

Naposljetku valja reći da autor, iako se bavi 19. stoljećem, zapravo kontekstualizira sve važne povijesne mijene u položaju njemačkoga jezika i naznačuje njegov put od sredstva sporazumijevanja koje se nametnulo institucijama i centrima moći, preko prozirnog i prezrenog, zatim zaboravljenog, sve do ponovno otkrivenog važnog sloja hrvatske jezične i političke povijesti.

Povijesti jezika su u pravilu jednojezične. One traže povijesne potvrde o kontinuitetu, figurativno možemo reći, izrađuju rodoslovna stabla standardnih jezika. Stvarnosti su pak bile i još uvijek jesu – višejezične. A višejezičnost je, kako Barić zaključuje svoju monografiju, trajno obilježje i hrvatskoga identiteta.

NEDA PINTARIĆ

Filozofski fakultet, Zagreb
npintari@ffzg.hr

ZAJEDNIČKI KORIJENI INTERNIH SOMATIZAMA U ODABRANIM SLAVENSKIM JEZICIMA I NJHOVA UPORABA U PRAGMAFRAZEMIMA

UDK: 811.16'373.6

Izvorni znanstveni članak

U radu se u tablici opisuje oblik i značenje nutarnjih dijelova tijela, tzv. internih somatizama u odabranim slavenskim jezicima (hrvatskom, poljskom, ruskom, staroslavenskom, slovačkom i češkom) te se analizira njihova etimologija i udjel u pragmemima i pragmafrazemima s pojedinom somatskom sastavnicom.

Ključne riječi:
*interni somatizmi;
etimologija; pragmatika;
frazеologija*

1. Uvod

Somatizmi su leksemi kojima se naziva dijelove tijela, one vidljive, vanjske, kao i nevidljive – nutarnje, interne. Do sada smo za knjigu *Slavenske korijenske univerzalije* u okviru projekta HRZZ analizirali somatizme glave i eksterne somatizme, te još dvadesetak korijenskih leksema uspoređujući ih s 8 slavenskih jezika. U ovom ćemo se radu osvrnuti na nazive nutarnjih organa u ljudskome tijelu, tzv. internih somatizama u 6 slavenskih jezika: polazišni jezik je hrvatski, zatim u tablici slijede primjeri za poljske, ruske, staroslavenske, slovačke i češke imeničke somatske lekseme koje ćemo uspoređivati etimološki, semantički te posebice pragmatički (kao sastavnice u pragmafrazemima). Nutarnji nazivi u glavi (mozak, glasnice, grkljan, zubi, desni, jezik) izdvojeni su u posebnom članku o somatizmima glave (u tisku). Do sada su neki članci korijenskih univerzalija već objavljeni, a drugi su u pripremi za objavljivanje, što je navedeno u popisu literature.

Nakon tablice leksema u kojoj se uspoređuju slični korijeni internih somatizama te njihovo suvremeno značenje i etimologija, pojedini se leksemi promatraju kao pragmemi i sastavnice pragmafrazema u uspoređivanim jezicima. Polazi se od pojedinoga hrvatskoga pragmea i pragmafrazema sa značenjskom definicijom u polunavodnicima, a nastavljaju se jednaki ili slični frazeološki oblici u poljskom, ruskom, slovačkom i češkom jeziku. Ako se značenja razlikuju od hrvatskoga, izdvajaju se u novi red i dodaje im se hrvatski prijevod. Birani su frekventni frazemi s internim somatizmom kao sastavnicom koji su slični u svim istraživanim jezicima. Mnogi primjeri somatizama iz tablice ne mogu biti sastavnice pragmafrazema jer nemaju preneseno ni emotivno značenje.

2. Tablica internih somatizama sličnih korijena

Hrvatski jezik	Poljski jezik	Ruski jezik	Staroslavenski jezik	Slovački jezik	Češki jezik
Hiperonim					
utroba (dlob) 'nutrina'	wętrze wątroba (= 'jetra')	утроба, бнутренности	ǫtroba *ǫtroba	útroby	nitro útroby mn.
Hiponimi					
živac / živci (nerv / nervi)	nerw	нерв	< ie. *g ^w ig- ie. *sne(h)ur-	nerv	nerv
žila / žile	żyła / żyły	жила	žila *žila	žila	žila
vena / vene	wena / weny	вена	< lat. vena (= 'krvna žila')	vena	vena
žlijezda	(gruczoł) zolza	железа	žlěza (= 'žlijezda')	žléza	žláza
srce	serce	сердце	srъdъce	srđce	srđce
pluće / pluća	płuco / pluca	ст.рус. плоча (лѣгкие – pluća < lěhkij 'lagan')	plušta (pljušta)	pľúca	plice
kost / kosti mn.	kość / kości;	кость	kostь; gen. kosti *kostь, gen. *kosti	kost'	kost
kostur (skelet),	kośćciec, kościotrup (= 'skelet') kostucha (= 'smrt bijela kost')	костяк (= 'skelet') dij. костец (= 'leđa, pleća')	< ie. *kes- 'grepsti, česati'	kostra	kostlívec
želudac	żołądek	желудок	ps *želǫdъсь / želǫdъкъ	žalúdok	žaludek

Hrvatski jezik	Poljski jezik	Ruski jezik	Staroslavenski jezik	Slovački jezik	Češki jezik
Hiponimi					
jetra mn.	wątroba (= 'jetra')	ятра, печень	jětro < ps. *ǫtro	jatrá	játtra
žuć, gen. žučí; žučna vrećica, žučni mjehur	żółć	жёлчь	žl'čь; *žyl'čь	žlč (žlčový mechúr)	žlučník
bubreg	nerka / nerki	бубрег (= 'životinjski bubreg'), (почка 'ljudski bubreg)	rus.c.slav. bubrěgь	ľadvina (v. 'leđa')	ledvina (v. 'leđa')
mjehur < 'mijeh'	pęcherz (= 'životinjski mjehur')	пузырь	*méchurь < méch	mechúr (močový) puchor (= 'ptičji želudac')	puchýř
štitnjača < štit	tarczyca < tartsche	щитовидная железа	posuđenica iz srvnjem. tartsche	štitna žláza	štitná žláza
dvanaesnik	dwunastnica < dwunastu < dwanaście	двенадцати-перстная железа	Ø (nema potvrde u rječnicima)	dvanástnik	dvanácternik, dvanaćtnik
slezena	śledziona	селезѣнка	*selzena	slezina	slezina
gušterača (pankreas)	trzustka	чересла (поджелудочная железа)	črěsla mn. *čerslo / *čersla	(pod-žalúdková žláza)	slinivka břišní
jajnik/ jajnici	jajnik / jajnici	яичник	< *aje	vaječník	vaječník / vaječníki
jajovod / jajovodi	jajowód / jajowody	яйцевод	< *aje	vajíčkovod	vejcovody
maternica	macica	матка; матица (= 'krovna greda')	matica (= 'izvor') *matica (= 'maternica'; 'osnova', 'početak')	maternica	(děloha); maticе (= 'matica, navoj')
rodnica (med. vagina)	pochwa	dij. похва, пахва (влагалище)	*rochъva (= 'futrola; tok; pokrov')	pošva	pochva

Hrvatski jezik	Poljski jezik	Ruski jezik	Staroslavenski jezik	Slovački jezik	Češki jezik
Hiponimi					
crijevo / crijeva	kiszka / kiszki (= 'crijevo i kobasica u crijevu') (jelito / jelita)	кишка; дij. кишa (= 'kiselu tijesto za kruh')	čyřevo	črevo	střevo; jelito č.dij. kyša 'kiselu mljeko'; kyška < 'kiselina'

3. Etimologija i suvremeno značenje internih somatizama

Utroba se kao nutrina organizma razlikuje jedino u značenju slične poljske riječi *wątroba*, a znači 'jetra'. U praslavenskome **qtroba* sastoji se od korijena **qtr̥-* (unutra, u sredini) i sufiksa *-oba* (kao u poljskim riječima *choroba*, *żałoba* i sl.), usp. Boryś 2005: 683. Zato smo ju uzeli kao reprezentanta internih somatizama, tj. kao hiperonim nadređen ostalim dijelovima unutrašnjega tijela.

Živac u svim suvremenim jezicima ima slavenizirani latinski oblik *nerv*. Matasović et al povezuju ga s latinskim oblikom *nervus* u značenju 'tetiva', 'žila'; pren. 'jakost', 'snaga'. Ide do indoeuropskoga korijena **sne(h)ur-*, što je imao značenje 'žila' i 'snaga' (Matasović et al. 2016: 704). Podrijetlo hrvatskoga oblika *živac* A. Gluhak vidi u indoeuropskom korijenu **g^wig-*, što je dalo značenje 'živ, živahan' (Gluhak 1993: 710).

Žila je po obliku korijena jednaka u ispitivanim jezicima, a Gluhak (1993: 710) vidi etimologiju u praslavenskom korijenu **g^whi-*, što je kasnije dalo oblik 'žica'. *Žila* provodi krv kao što *žica* provodi struju. W. Boryś podrijetlo *žile* vidi u litavskom obliku *gýsla* ('žila') te u prabaltičkom liku **g^hisla* ili **g^hi(s)lo* u značenju 'stegno' te latinskomu *filum* pridružuje značenje 'nit', 'pređa', 'struna', što bolje odgovara *žili* (Boryś 2005: 759). Litavski oblik *gýsla* ('žila') podsjeća na hrvatsko glazbalo 'gusle' koje koriste strune za proizvodnju zvuka. Králik povezuje podrijetlo *žile* s litavskim *gija* ('nit u tkalačkoj osnovi', što ukazuje na sličnost *žile* i niti. Nadalje, uspoređuje s grčkim nazivom *bios* što je 'titiva luka' (Králík 2015: 695).

Vena je posebna vrsta *žile*. Ovaj oblik u latinskom jeziku označuje 'krvnu žilu' pa P. Skok (1973, III.: 576) upućuje *venu* na natuknicu *krvni sud*. Ne navodi se u rječnicima kao poseban leksem pa nema etimologije.

Žlijezda ima sličan korijen u ruskom, staroslavenskom, slovačkom i češkom jeziku, razlikuje se u poljskome za koji Gluhak (1993: 711) pronalazi stari oblik 'zólza', što nije potvrđeno u Boryśevu rječniku. A. Gluhak (1993: 711/712) ps. oblik **želza* izvodi iz indoeuropskoga korijena **ghel-* što znači 'okrugla izraslina'. Králik upućuje slovački oblik *žlaza* na *žlab* ('žlijeb'), *hlůza*

('sluz') i *železo* ('željezo') (Králík 2015: 697). Potonje objašnjava „načinom dobivanja željeza iz limonita čija grudasta struktura podsjeća na žlijezdu" (Králík 2015: 693).

Srce je osim mozga središnji organ koji pokreće život organizma. Korijen *srd-* (ps. **srdb-*, ie **krd-*, lat. *cor* 'sredina, središte') zato srce stavlja u sredinu. Pruski sličan korijen *seyr-* dodaje mu značenje 'volja, misao' (Gluhak 1993: 574), što se može povezati s pridjevom *srčan* – 'hrabar, voljan djelovati'. Isti korijen tvori leksem *srdit*, tj. označuje ljutnju jer je i on povezan s emocijom na srcu. *Srce* je izvedeno iz praslavenskoga oblika **sirdi-ko*. U praslavenskom jeziku ono se tvorilo od korijena **srdb-* i sufiksa *-ce* (Boryś 2005: 542). Ovaj se sufiks danas više na izdvaja od korijena riječi, suglasnik *-d-* s kraja osnove izostavlja se u fonetskom pravopisu zbog bezvučnoga suglasnika na početku sufiksa *-ce* koji se spaja s korijenom (povijesna pojava nazvana *apsorpcijom*).

Pluća imaju dva krila pa se obično rabe u množini. U jednini je *pluće* srednjega roda i naziva se *plućno krilo*. Jedino se u ruskome jeziku *pluća* zovu *ljohkie* (lagani) jer su puna zraka te se dižu na površinu vode. Gluhak *pluće* povezuje s indoeuropskim oblikom **pleut-jo* 'plućno krilo, pluće' (Gluhak 1993: 489). U ostalim slavenskim jezicima *pluća* vuku korijen od praslavenskoga oblika **plute / *pluta* (usp. glagol 'plutati'), a ovaj iz praindоеuropskoga korijena **pleu-* ('plivati, plutati na vodi'), kako tvrdi Boryś 2005: 477.

Kost je zajednički korijen u uspoređivanim jezicima. Gluhak smatra da je to slavenska novotvorina od praslavenskoga korijena **kes-*, 'česati', 'grepsti' i glagolskoga pridjeva na *-to* (1993: 336/337). On navodi sličan latinski oblik *costa* u značenju 'rebro'. Praslavenski oblik **kostb*, gen. **kosti* Gluhak definira 'biti čvrst' (1993: 336). Boryś (2005: 253/ 254) izdvaja praslavenski oblik **ostb* i nejasno je odakle početni suglasnik *k-* u *kost*. U poljskome jeziku riječ *ość* označava samo 'riblju kost' za razliku od ostalih kostiju u tijelu čovjeka i životinje koje se nazivaju *kość*. Matasović et al (2016: 486) **kostb* definiraju kao 'ono što je oštro' te upućuju na lekseme *kositi* i *kostriš*.

Iz 'kosti' se izvodi leksem *kostur* od indoeuropskoga korijena **kes-* (= 'česati', 'grepsti') i glagolskog pridjeva na *-to* (Gluhak 1993: 336/337). Boryś spominje hrvatsku riječ 'koštac' u frazemu *uhvatiti se u koštac* – 'boriti se s kim, s čim' (2005: 253/254). Sufiks *-ur* u *kostur* postoji u riječima poput *mjehur*. U poljskom jeziku iz ovoga korijena izvode se sinonimi *kościel*, *kościotrup* 'skelet' i *kostucha* 'smrt bijela kost' (lik žene koja kosom kosi živote). U ruskom se jeziku pojavljuju dvije riječi istoga korijena, različita značenja *кость* 'skelet' i *кочмеу*, što u dijalektu znači 'leđa, pleća'. Korijen je isti kao u *kost* te se izvodi iz ie.**kes-* 'grepsti, česati'.

Želudac imaju svi promatrani jezici s manjim promjenama u korijenu i sufiksu. U poljskom i praslavenskom jeziku postoji nazalni samoglasnik (*q*, *q*) u ostalih jezika on je transformiran u samoglasnik-*u-* (*želudac*, *желудок*,

žalúdok, žaludek). Oblik tog leksema povezuje se s praslavenskim **želqdb* – ‘žir’ jer je želudac sličnoga oblika kao žir (Gluhak 1993: 707). W. Borys povezuje navedeni leksem s praslavenskim oblikom **gelando-* (‘trbuhi, ‘podre-barje’). Grčki množinski oblik *kholás* znači ‘utrobu’, a poljski glagol s tim korijenom, *żółdkować się*, označuje da se emocija ljutnje osjeća u trbuhu ili u želucu (Borys 2005: 755).

Jetra imaju množinski oblik jer se sastoje iz više dijelova (Gluhak 1993: 299). Stoga i Borys tvrdi da su jetra „najveća polifunkcionalna žlijezda” (2005: 683). U poljskom jeziku *wątroba* ima jedninu i označuje ‘jetra’, ali se sastoji od korijena *wątr-* koji se etimološki povezuje s unutrašnjošću (v. *utroba*). U praslavenskom jeziku postojao je oblik **ętro*, što Gluhak nostratički povezuje s **itā* ‘jesti’ (1993: 299). Matasović et al navode isti praslavenski lik **ętro* u značenju ‘unutrašnjost, utroba’ (2016: 406).

Žuč je u praslavenskome označavala pridjev (**žblčv*) ‘gorak, grk’ (Gluhak 1993: 712), a Borys (2005: 756) njezin korijen povezuje sa žutom bojom (iz ps. pridjeva **žl’trv*, polj. *żółty*). *Žuč* je zapravo gusta tekućina za preradu masnoća, a nalazi se u žučnoj vrećici ili žučnom mjehuru. Zato se na češkom taj organ naziva *žlučník*, a na ruskome je to ‘žučni mjehur’.

Bubreg u uspoređivanim slavenskim jezicima ima tri skupine korijena. Hrvatski oblik poznat je još u staroruskome gdje označuje životinjski bubreg te u ruskom crkvenoslavenskom jeziku (*bubrĕg*). Radi se o posuđenici iz nekog turkijskog jezika i znači ‘bubriti, napiti se, nabreknuti’, kaže Gluhak 1993: 154. Poljski oblik *nerka* posuđenica je iz njemačkoga jezika (*Niere*), a dodan joj je poljski sufiks *-ka* te postaje imenicom ženskoga roda (Borys 2005: 355). Slovački i češki korijen (*ľadvina; ledvina*) povezan je sa značenjem ‘leđa’, opisan u članku o eksternim somatizmima (Pintarić et al., 2017, u tisku). Matasović et al. (2016: 92) tvrde da je bubreg posuđenica iz bulgarskoga jezika.

Mjehur u hrvatskom jeziku čuva značenje ‘mijeh’ (iz indoeuropskoga **mais-o-s* – ‘ovca’) koji je služio kao spremnik za tekućine, prema Gluhaku 1993: 408, usp. članak o nazivima posuda (Pintarić et al. 2016, u tisku), što mu je i u tijelu funkcija. Sufiks *-ur* u ostalim slavenskim jezicima varira (polj. *-erz*; rus., češ. i praslavenski *-yr / -ýř*, a slovački *puch-oř* znači ‘ptičji želudac’ (usp. Borys 2005: 422). U slovačkom jeziku nalazimo sličan korijen kao u hrvatskom (*mechúr* dolazi od korjenitoga leksema *měch* (Králík 2015: 353), što se izvodi iz *mijeha* kao vreće napravljene od ovčje kože. Praslavenski oblici **pqchyřv / pqchořv* znače ‘nadimati se’, ‘puhati, teško disati’ (Borys 2005: 422).

Štitnjača je organ sličan štitu i tako se naziva u svim promatranim jezicima. Posuđena je iz srednjovisokonjemačkoga *tartsche* (‘mala ovalna meta’) preko starofrancuskoga, germanskoga *targ* te engleskoga *target* – ‘štit’ (Borys 2005: 626/627). Iz tog je korijena organ dobio naziv *tarczyca* u poljskome, a

štitna žlijezda u češkome je *štitná žláza*. Gluhak smatra da je korijen izveden iz indoeuropskoga oblika **skel-* u značenju ‘rascijepiti’, dok sličan praslavenski korijen **skei-* znači ‘cijev’ i ‘cijediti’ (Gluhak 1993: 614).

Dvanaesnik je dio crijeva dug dvanaest palaca, inča (zove se još i *dvanaestopalačno crijevo*). Oodavde isti naziv iskazan brojem 12 u svim jezicima: polj. *dwunastnica*, slovač. *dvanástnik*, češ. *dvanácterník, dvanáctník*, rus. *dvenadcatiperstnaja železa* (двенадцати-перстная железа). U etimološkim rječnicima nisu pronađeni nazivi u analiziranim jezicima.

Slezena ima sličan korijen u navedenim jezicima, a Borys nalazi poveznicu u staropoljskom i dijalektnom obliku *stodzona*, što je korijen od *slad-* (*slatka*). Izvodi se iz praindoeuropskoga korijena **spelgh-en-a* (Borys 2005: 615). U slovačkom etimološkom rječniku slezena je izvedena od riječi *slez* i definirana kao ‘žljezdani želudac u preživača’ pa se termin za ljudsku slezenu (*slezina*) smatra ‘prijenosom naziva na drugi tjelesni organ’ (Králík 2015: 537).

Gušterača se jedino u hrvatskom jeziku povezuje s *gušterom*. Praslavenski korijen **aščerzv-* i indoeuropski **gheub-* nose značenje imenica ‘supljina, udubina’ te pridjeva ‘skriven, tajan’ (Gluhak 1993: 255). Poljski naziv *trzustka* Borys uspoređuje s češkim oblikom *tříšlo* (‘prepona’), iz čega se izvodi korijen u ruskom i praslavenskom jeziku (*čeresla* i **čerslo / *čersla* – ‘križa, donji dio leđa’). Ova imenica nastala je iz praslavenskoga glagola **čerti* u značenju ‘odjeljivati, rezati’ (Borys 2005: 651). Češki jezik povezuje gušteraču sa slinom (*slinivka břišní* – doslovno: trbušna slinavka). U ruskom jeziku došlo je do punoglasja (*č-ere-sla, чересла*), a u praslavenskome do metateze likvida u odnosu na staroslavenski (*-er- : -rě-*). U slovačkom jeziku ta se žlijezda naziva ‘podželučanom’ (*podžalúdková žláza*) pa se tako određuje njezino značenje prema smještaju u utrobi, tj. ispod želuca (Kačala 2003: 499).

Jajnik je dio ženske spolne žlijezde koja proizvodi jajašca za oplodnju. Sličan je korijen u svim uspoređivanim jezicima (usp. Gluhak 2005: 285/286). Ovaj organ prozirne tvorbe ne navode posebno ni Gluhak ni Borys, oba imaju samo natuknicu *jaje* te jajnik ne navode kao derivat. U hrvatskome ima sufiks *-nik* koji ga razlikuje od osnovnoga oblika *jaje*, a taj sufiks nalazimo u svim analiziranim jezicima, kao i u praslavenskom liku **aje* koji nema prejetacije. U slovačkom i češkom jeziku postoji proteza *v-*.

Jajovod je cijev koja jajašca odvodi do mjesta u ženskome tijelu gdje može biti oplodeno muškom spolnom stanicom. Njegov je korijen također povezan s jajetom, složenica je i postoji u svim promatranim jezicima. Nema ga izdvojenoga u konzultiranim etimološkim rječnicima.

Maternica je ženska žlijezda za razvoj ploda. Povezana je s korijenom riječi *mati, mater* i *matica*. Poljski je korijen *mać-* sa sufiksom *-ica* koji u staroslavenskom i praslavenskom označava augmentativne imenice, dok u hrvatskom, poljskom i slovačkom sufiks *-ica* daje imenicama deminutivni oblik.

**Matica* u praslavenskom jeziku označavala je 'izvor', zatim 'osnovu, početak' te 'majku' i 'maternicu' (Boryš: 2005: 309). Ruski naziv maternice – *matka* – istozvučnica je poljskoj riječi *matka* u značenju 'majka' kao i praslavenski oblik **mati*. Češki leksem sličnoga korijena, *matice*, označava tehnički element koji se naziva 'matica', 'navoj'. Zato smo češku maternicu koja ima oblik *děloha* stavili u zgradu.

Rodnica (lat. *vagina*) u ostalim slavenskim jezicima ima korijen *poch-*, *poš-*, od staroslavenskoga glagola *chovati* 'skrivati, štititi'. Boryš navodi ps. imenicu **pochŕva* ('futrola, tok za mač, pokrov'), a povezuje ju s glagolima **chovati* ('štititi, skrivati') i **šiti* (2005: 449). U hrvatskom jeziku korijen *rod-* povezuje se s rađanjem djeteta iz maternice. Slovački oblik *pošva* u etimološkom se rječniku upućuje na glagol *šiti*, *šivati* (Králik 2003: 461 i 580).

Crijevo / crijeva su cijevi u kojima se „kiseli” prerađena hrana i preuzimaju korisne, a izbacuju štetne tvari iz organizma. U staroslavenskom, slovačkom i češkom jeziku korijen je sličan hrvatskomu (*čbrěvo*, slovač. *črevo*, češ. *střevo*) te postoji zajednički sufiks *-vo* prošireno u drugim tematskim imenicam, npr. u hrani (*pivo*). Iznimku čini poljski oblik *jelito / jelita* za koji Boryš ne vidi sigurnu etimologiju (2005: 231). Drugi zajednički korijen za crijevo i kobasicu u crijevu jest poljska imenica *kiszka* koju poznaje i ruski jezik (*кишка*). U ruskom dijalektu *кууа* je 'kiselo tijesto za beskvasni kruh'. Polazni praslavenski dijalektalni oblik **kyšbka* znači 'utrobu, nutrinu organizma' te 'crijevo', što je nastalo od praslavenskoga glagola **kisēti*; **kisnŕti* – 'fermentirati' (Boryš 2005: 231), a to se povezuje sa životinjskom utrobom koja se kod čišćenja ubijene životinje lakó pokvari (ukiseli). Poljski leksem *jelito* Boryš (2005: 212) izvodi iz praslavenskoga **elito* / **olito*, za koje likove ne može naći sigurnu etimologiju. U češkom dijalektu riječ *kyša* s deminutivom *kyška* označava 'kiselo mlijeko' i 'kiselinu' (Boryš 2005: 231).

4. Interni somatizmi kao pragmemi i sastavnice pragmafrazema

U ovom poglavlju nisu svi leksemi kojima se nazivaju nutarnji organi zastupljeni kao sastavnice pragmafrazema. Kao sastavnice ne funkcioniraju leksemi: *slezena*, *štitnjača*, *gušterača*, *dvanaesnik*. Katkada postoji žargonski oblik pragmem (jednoga leksema) koji je iskazan somatizmom, a označuje terminološko ili frazeologizirano značenje (npr. *živac* 'nervozna (živčana) osoba'; *srce* 'pragmem obraćanja dragoj osobi').

Nadnatuknice pokazuju koji interni somatizmi sudjeluju u pragmafrazemu kao njegova sastavnica. Na prvom su mjestu hrvatski idiomi definirani značenjem, a potom se pridružuju pragmafrazemi istoga značenja ako postoje u ostalim analiziranim slavenskim jezicima. Izostavljeni su oni jezici u kojima nema istoga značenja pragmafrazema s dotičnom sastavnicom. Ako je slavenski pragmafrazem s drugačijom sastavnicom, a ima isto značenje kao hrvatski,

upućujemo ga na njegovu sastavnicu (npr. *imati nerv (žicu)* za što; p. v. (vidi) VENA; r. v. ŽILA. Kad u jednom jeziku postoje dva oblika pragmafrazema s istom sastavnicom a različitom rekcijom, stavljamo ih jedan iza drugoga, a odvajamo ih točkom i zarezmom. Unutar hrvatskoga značenja rekciju ne izdvajamo kurzivom; pragmafrazeme bilježimo italikom, a rekciju običnim grafemima. Jezike odvajamo kraticom prvoga početnog slova naziva (č. – češki jezik, p. poljski jezik, r. ruski jezik itd.).

Zbog ograničenoga mjesta odabirani su pragmafrazemi koji su isti ili slični u navedenim slavenskim jezicima, a u poseban redak s hrvatskom definicijom značenja izdvojeni su oni koji se razlikuju od hrvatskoga značenja i imaju jedinstvena prenesena značenja somatizma.

UNUTRAŠNJOST, NUTRINA, INTIMA, DUŠA

č. *naše vlastni nitro* 'naša intima'; *nitro človeka* 'ljudska duša, duhovni život, psihika'

ŽIVAC, NERV

živac 'nervozna osoba'; p. *klębek nerwów*;

imati nerv (žicu) za što 'imati smisla za što'; p. v. VENA; r. v.;

ŽILA

ići na živce komu 'uzrujavati, nervirati koga'; p. *dzialać na nerwy* komuš; *grać komuš na nerwach*; r. *действовать на нервы кому*; *узрать на нервах* koro; s. *liezt' niekomu na nervy*; č. *jít (lézt) někomu na nervy*

ŽILA

žila kucavica 'glavna prometnica, arterija';

iz petnih žila 'iz sve snage'; p. *wyprówać sobie (z siebie) żyły*

krv se leđi u žilama komu 'netko je strašno uplašen'; s. *krv tuhne (mrzne)* niekomu *v žilách*;

r. *иметь какую жилку* 'imati talent za što';

č. *básnická žíla* 'pjesnički talent', v. WENA

VENA, WENA

p. *wena* do *czegoś* 'strast, nadahnuće'

SRCE

srce! 'vokativ obraćanja dragoj osobi'; p. *serduszko!*

imati srce na mjestu 'biti zadovoljan, smiren'; r. *сердце на месте* y koro; s. *mať serdce na mieste*; č. *mit srdce na pravém (pravým) místě*

srce je sišlo u pete komu 'uplašio se tko'; r. *сердце унало* (*оборвалоось*) у кого; s. *serdce* mu *padlo do nohavic*; č. *mít srdce <až> v kalhotách*

od <svęg> *srca* 'rado, sasvim, iskreno'; p. z *calego serca*; r. *om vsego serdca*; č. *od (ze) srdce rád; celým srdcem*

PLUĆA

disati (živjeti) *punim plućima* 'nesputano (slobodno) živjeti'; *punim plućima* (*disati i sl.*) 'jako, duboko disati'; s. z *plných plúc zelena pluća grada* 'parkovi i nasadi'; p. *zielone pluca miasta*; č. *plíce velkoměsta*

p. *zrywać sobie pluca* 'vikati, derati se <iz petnih žila>'; r. *драть (надрыватъ) горло*; č. *křičet z plných plic (z plna hrdla)*

KOST, KOŠĆ

biti kost u grlu komu 'biti smetnja'; p. *być (stanąć / stawać) kością w gardle* komuś; r. *стоять костью в горле* у кого (кому);

biti kost i koža 'biti mršav kao kostur'; p. <*sama*> *skóra i kości*; r. *одна кожа да кости*; s. *kost a koža*; č. <*být*> *kost a kůže*

biti od kosti (krvi) i mesa 'biti običan čovjek s ljudskim slabostima'; p. *być z krwi i kości*; s. z *mäsa a krvi (kosti)*; č. *být <jen> z kostí a masa (masa a kostí, masa a krve)*

p. *ktoś z krwi i kości* 'prava, nepatvorena osoba'

s. *to je kost!* 'to je prava ljepotica'

KOSTUR, KOŠCIOTRUP, SZKIELET

s. *to je kostra!* 'to je prava mačka (ljepotica)!'

živi (*hodajući*) *kostur* 'mršava osoba'; p. *żywy (chodzący) szkielet* (*kościotrup*); s. *je ako kostra*

kostur iz ormara 'kompromitirajuća skrivana tajna'; p. *trup w szafie*; č. *kostlívce ve skříní*

ŽELUDAC

diže se (*okreće se, prevrće se*) *želudac* komu <od koga, čęga> 'gadi se komu tko, što'; p. *żołądek podchodzi do gardła* komuś 'mučno (zlo) je komu <od čęga>'; s. *żalúdok sa mu obracia (dviha)*; č. *obrací se (zvedá se) mu žaludek*

UTROBA, KISZKI

utroba se okreće (*prevrće*) komu od čęga 'zlo je komu od čęga'; p. *kiszki się przewracają* komuś od czegoś

u utrobi zemlje 'duboko pod zemljom, u središtu, u unutrašnjosti zemlje'; s. *v útrobach zeme*

JETRA, v. ŽIVAC, NERV

ići na jetra komu 'iritirati, nervirati koga';

s. *jatrit'* 'razjarivati, dražiti'; → v. ŽLČ

ŽUČ, ŽLČ

izliti / izlijevati (*proliti / prolijevati*) <*svu*> *žuč* na koga, na što 'izraziti / izražavati svoje ogorčenje na koga, na što'; p. *wylać / wylewać żółć* na kogoś; r. *излить свою жёлчь на кого-л.*; s. *vyliat si žlč* na niekom;

s. *žlč* v ňom z(o)vrela (*vzkipela*) 'rasrdio se tko'; č. *hnout / pohnout někomu žluči* 'razljutiti koga'

BUBREG

živjeti kao bubreg u loju 'dobro živjeti'

MJEHUR

rasprsnuti se (*rasplinuti se*) *kao mjehur od sapunice* 'splanuti (o emocijama, napetosti i sl.); r. *лопнуть как мыльный пузырь*

p. *latać niczym* (*jak*) *kot z pęcherzem* 'bezglavo jurcati amo-tamo, juriti kao bez glave'

s. *nadutý ako mechúr* 'biti pun sebe (napuhan)'

CRIJEVO / CRIJEVA, KISZKI, JELITO

vući se kao prebijeno crijevo 'hodati polagano i nevoljko';

sljepo crijevo 'zabačeno ili neprohodno mjesto';

krći u crijevima komu 'gladan je tko'; p. *kiszki marsza grają* komuś; s. *švřka v črevách* komu;

č. *ty jelito jedno!* 'lopužo jedna!'

č. *být hloupý jako jelito* 'biti glup kao noć'

U svim uspoređivanim jezicima postoji frazem 'ići komu na živce (na jetra)', rašireni su pragmafrazemi s gorčinom žuči, uz utrobu se često rabi želudac ('diže se komu želudac / utroba'), a u poljskom jeziku i crijeva se prekreću ('kiszki się przewracają'). 'Bubreg u loju' kao simbol dobrobiti poznat je samo u hrvatskom jeziku, dok drugi jezici u tom značenju rabe lekseme koji nisu nazivi organa (npr. polj. 'żyć jak pączek w maśle' v. nutritemi). 'Kost i koža' u svim jezicima označuju jako mršavu osobu, slično je i s uporbom 'kostura'. 'Mjehur' nije sastavnica hrvatskih pragmafrazema, ali ga ima u

poljskom jeziku ('*latać jak kot z pęcherzem*') i u slovačkome gdje se 'napuhanac, naduvenko' uspoređuje s napuhanim mjehurom. Srce kao somatski leksem sastavnica je velikog broja pragmafrazema, a ovdje je naveden pozitivan i negativan pragmafrazem ('*srce je na mjestu komu*' i '*srce je sišlo u gaće /u petu/ komu*').

5. Zaključak

U tablici su navedena 23 leksema za nutarnje organe u ljudskom tijelu. Većina pokazuje sličnost korijena u uspoređivanim jezicima, rijetki imaju u hrvatskom jeziku drugačiji korijen (npr. živac je *nerv* u ostalim jezicima; rodница je u nekim jezicima *pochwa*, *pošva* od korijena **chovati* i **šiti*).

Unutrašnjost ljudskoga tijela može se nazvati hiperonimom *utroba*. Dijaletalni hrvatski sinonim *drob* odnosi se na ljudsku i životinjsku nutrinu organizma. U poljskom jeziku taj korijen (*drób*) označuje *perad* čije meso služi za hranu. Slavenski korijen leksema *trbuh* opisali smo u eksternim somatizmima (kao vanjski izgled izbočenoga prednjeg dijela tijela). U medicini latinski leksem *abdomen* odnosi se na trbušnu šupljinu (polj. *jama brzuszna*), tj. na dio unutrašnjosti, poglavito na crijeva, jajnike, slezenu, gušteraču, jetra, žuč. U razgovornom hrvatskom jeziku razlikuju se želudac i trbuh, prvi u gornjem dijelu trbušne šupljine, a drugi u donjem njezinu dijelu.

Žila se uspoređuje s niti, tetivom, strunom ili žicom zbog njezine duljine i tankoće.

Žlijezda se povezuje sa žlijebom te s dobivanjem željeza iz limonita čija struktura je grudasta pa podsjeća na oblik žlijezde.

Smatralo se da je srce u sredini tijela (usp. *srd-ce*), u praslavenskome je bio korijen **sirdi-ko* koji se nalazi i u korijenu glagola 'srditi se', a u pruskom je oblik **seyr-* označavao 'volju i misao'. Srčanost je ujedno hrabrost, srditost radi nepravde te pokreće čovjeka na voljno djelovanje.

Pluća se izvode iz korijena **pleu-* ('plutati') jer su lagana i plivaju iznad vode. U ruskom jeziku zato se zovu 'ljohkie' (lagani).

Kost u praslavenskome ima korijen **kes-*, što je sadržano u glagolu 'česati, gepsti' te u pridjevu 'bit čvrst'.

Želudac ima korijen iz praslavenske riječi **želōd*, što pokazuje sličnost s plodom hrasta – žirom.

Bubreg je posuđenica iz turkijskih jezika, gdje je značio 'bubriti'. Nalazimo ga samo u hrvatskom, ruskom i slavenoruskom jeziku, poljski ima posuđenicu iz njemačkoga, a slovački i češki upotrijebili su korijen za 'leđa' zbog mjesta u tijelu gdje se nalazi bubreg.

Žuč je u praslavenskom jeziku povezivana s gorčinom, a u poljskom sa žutom bojom.

Mjehur je sličan mijehu i ima istu funkciju spremnika za tekućinu.

Štitnjača u svim jezicima nosi značenje štita, a izvodi se iz praslavenskoga korijena **skei-* gdje je značio 'cijev'.

Dvanaesnik je crijevo dugo 12 palaca (inča) i taj broj je u korijenu svih proučavanih jezika za naziv toga organa.

Slezena je povezana s korijenom *slad-* (od 'slatkoća') te s oblikom *slez* (upućuje na 'sluz' te na naziv za žljezdani želudac u preživača).

Gušterača se izvodi iz indoeuropskoga oblika **gleub-*, što znači 'udubina' te 'skriven, tajan' jer se teško pronađe u organizmu.

Rodnica je u ostalim slavenskim jezicima povezana s korijenom **chovati* ('skrivati') i **šiti* ('šivati'), a leksem *pochwa* ili *pošva* ima još i značenje 'futrole' i 'toka za mač', na što upućuje njezin oblik.

Zanimljivo je da se *crijevo* u nekim jezicima naziva i sinonimom *kiszka*, čiji korijen *kis-* označava da se u crijevima hrana kiseli.

Kako vidimo, nazivi organa povezani su s različitim slikama oblika iz vanjskoga svijeta (udubina, cijev, žlijeb, futrola, mijeh, žir, nit, struna). Za naziv nekih organa važan je okus (gorčina, slatkoća), neki imaju nazive prema duljini (dvanaesnik – 12 palaca), drugi su povezani sa značenjem glagola *plutati* ('pluća') ili *gepsti*, *česati* ('kost'). Hrvatski naziv nerva – 'živac' stavlja se u vezu s pulsiranjem (*živac* < 'živ, živahan') pa otuda i preneseno značenje za živčanu osobu koja je nemirna. Središnje mjesto među unutarnjim organima ima *srce*, čiji korijen upravo označuje sredinu, ali i srčanost i srditost.

Literatura

- Bąba, Stanisław i Jarosław Liberek (2001): Słownik frazeologiczny współczesnej polszczyzny, PWN, Warszawa
- Boryś, Wiesław (2005): Słownik etymologiczny języka polskiego, Lexis, Kraków, kratica B
- Gluhak, Alemko (1993): Hrvatski etimološki rječnik, „A. Cesarec”, Zagreb, kratica G
- Hessen, Dymir i Ryszard Stypuła (1979): Wielki słownik polsko-rosyjski, A-Ó i P-Ż, PWN – Wiedza Powszechna – Wydawnictwo „Russkij jazyk”, Moskva – Warszawa
- Kačala, Ján i Mária Pisárčiková (red.)(2003): Krátky slovník slovenského jazyka, VEDA, Vydavateľstvo slovenskej Akadémie Vied, Bratislava
- Králik, Ľubor (2015): Stručný etymologický slovník slovenčiny, VEDA, vydavateľstvo SAV, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra, Bratislava
- Kursar, Maria i Dubravka Sesar (2005): Slovačko-hrvatski i hrvatsko-slovački praktični rječnik s gramatikom, Školska knjiga, Zagreb

- Matasović, Ranko, Tijmen Pronk, Dubravka Ivšić i Dunja Brozović Rončević (2016): Etimološki rječnik hrvatskoga jezika, sv. 1. A – Nj, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, kratica M
- Menac, Antica, Željka Fink Arsovski, Radomir Venturin (2014): Hrvatski frazeološki rječnik, Naklada Ljevak, Zagreb
- Menac, Antica, Željka Fink Arsovski, Irina Mironova Blažina, Radomir Venturin (2011): Hrvatsko-ruski frazeološki rječnik, Knjigra, Zagreb
- Müldner-Nieckowski, Piotr (2003): Wielki słownik frazeologiczny języka polskiego, Świat Książki, Warszawa
- Orloš, Teresa Zofia (ur.) (2009): Wielki czesko-polski słownik frazeologiczny, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków
- Pintarić, Neda et al. (2014): *Zajednički fitonimni korijeni u pet slavenskih jezika u usporedbi sa staroslavenskim i/ili praslavenskim uz primjenu u frazeologiji i pragmatici* (Pula, 20 godina kroatistike, u tisku)
- Pintarić, Neda i Eva Tibenská (2015): *Zajednički slavenski korijeni u apelativnim nazivima voda*, U: Tradycja i wyzwania. Metodologia badań slawistycznych XX i XXI wieku, red. Halina Mieczkowska, Elżbieta Solak, Przemysław Fałowski, Natalia Palich, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, str. 147–154, ISBN 978-83-233-3858-1, 384 stranica
- Pintarić, Neda et al. (2016): *Univerzalni slavenski korijeni u leksemima i frazemima kolorema*, u: Slavenska Filologija: Prilozi jubileju prof. em. Milenka Popovića, FFPress, Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Odsjek za istočnoslavenske jezike i književnosti, str. 99–107, ISBN 978-953-175-590-0
- Pintarić, Neda, Irina Mironova Blažina (2016): *Zajednički zoonimni korijeni u hrvatskom, poljskom i ruskom jeziku usporedbi sa staroslavenskim (i praslavenskim)*, u: „Paisievi četenija”, Slavistika, 29-31 oktombri 2015 g., Naučni Trudove, tom 53, kn. 1, sb. B, Plovdivski universitet „Paisij Hilendarski”, Filološki fakultet, Plovdiv, str. 20–45, ISSN 0861-0029
- Pintarić, Neda et al. (2016): *Slavenski emotivi zajedničkih korijena i njihovo značenje u pragmemima i pragmafrazemima*, u: Emocje w językach i kulturach świata, red. E. Komorowska i A. Szalchta, Uniwersytet Szczeciński, Szczecin, str. 295–306, ISBN 978-83-7867-399-6
- Pintarić, Neda et al. (2016): *Univerzalni korijeni nutritema i frazemi s nutritemom sastavnicom u odabranim slavenskim jezicima* (HDPL Rijeka, 12. – 14. svibnja 2016., u tisku)
- Pintarić, Neda et al. (2016): *Slični korijeni ornitonima i njihova pragmatična uporaba u odabranim slavenskim jezicima* (u tisku: RFD, Rijeka)
- Pintarić, Neda et al. (2016): *Habitemi (nazivi odjeće i obuće) univerzalnih slavenskih korijena s pragmafrazemima kao sastavnicama* (u tisku, Uniwersytet Jagielloński, Kraków)

- Pintarić, Neda (2016): *Zajednički slavenski korijeni u somatizmima glave* (u tisku za zbornik u čast prof. Stipi Botići)
- Pintarić, Neda et al. (2017): *Zajednički korijeni eksternih somatizama u određenim slavenskim jezicima* (HDPL, Rijeka, u tisku)
- Pintarić, Neda et al. (2017): *Zajednički korijeni naziva narodnih glazbala u odabranim slavenskim jezicima*, u: „Život mora biti djelo duha”, Zbornik posvećen Dubravki Sesar, ur. Zrinka Kovačević i Ivana Vidović Bolt, Disput, Zagreb, str. 229–248.
- Pintarić, Neda et al. (2017): *Zajednički slavenski korijeni kalendarskih naziva i njihova primjena u pragmafrazemima* (u tisku za zbornik pok. prof. B. Lászla)
- Pintarić, Neda et al. (2017): *Zajednički slavenski korijeni za nazive posuda i pribora za jelo te pragmemi i pragmafrazemi s njihovim sastavnicama* (u tisku, za zbornik u čast prof. Branki Tafri)
- Pintarić, Neda (2017): *Slični korijeni meteoronima u pojedinim slavenskim jezicima i njihova primjena u leksemnim pragmemima i pragmafrazemima* (u tisku: predano za zbornik u čast prof. Ivi Pranjkoviću)
- Sesar, Dubravka (2002): Češko-hrvatski i hrvatsko-češki praktični rječnik s gramatikom, Školska knjiga, Zagreb
- Skok, Petar (1971, 1972 i 1973): Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, sv. I., II. i III., JAZU, Zagreb
- Skorupka, Stanisław (1974): Słownik frazeologiczny języka polskiego A-P i R-Ż, Wiedza Powszechna, Warszawa

Summary

Neda Pintarić

MUTUAL ROOTS OF INTERNAL SOMATYSMS IN SEVERAL SLAVIC LANGUAGES

The paper deals with forms and meanings of internal somatysms in Croatian, Polish, Russian, Oldslavic, Slovak and Czech languages. Somatysms as lexemes are presented in the table. There are analysed idioms which include somatysms named in the table.

Keywords: internal somatysms; etymology; pragmatics; phraseology

SAŠA POTOČNJAK

Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet
spotocnjak@ffri.hr

SANCTUS MARINUS CIVITAS ARBENSIS: POPULARIZACIJA KULTA SVETOGA MARINA U RAPSKOJ BISKUPIJI OD KRAJA 16. STOLJEĆA*

UDK: 27-772(497.5Rab)"15"
27-36Marinus, sanctus

Izvorni znanstveni članak

Štovanje se svetačkih kultova manifestira kroz različite žanrove i oblike preko kojih se određena zajednica (samo) određuje i reprezentira. Nakon otkrića, a zatim i prijenosa relikvije sv. Marina iz San Marina, u Rapskoj biskupiji započinje intenzivna reafirmacija i popularizacija kulta sv. Marina građanina Raba, i to prolazeći sve faze identifikacije i kolektivnoga rituala: od prijenosa relikvije (translationes), posvećenja crkve, ustanovljenja službenoga blagdana (i feste) pa sve do fiksiranja narativnoga, hagiografskoga teksta kojemu je funkcija pokušaj (re)konstrukcije specifičnoga lokalnoga identiteta.

Ključne riječi:
sveti Marin; Rapska biskupija; franjevci; hagiografija; kult svetaca; relikvije

1. Uvod

Tijekom kasnoga srednjega i ranoga novoga vijeka u rapskoj su komuni postojali razni načini i oblici štovanja svetaca, popularizirani najčešće u okviru bratovštinskih aktivnosti. Rapske su bratovštine, iako lokalnoga značaja, ispunjavale sličnu svrhu kao i drugdje, a to je promicanje pučkih pobožnosti i kulta pojedinih svetaca.¹

* Rad je rezultat istraživanja na znanstvenom projektu „Hrvatska pisana baština od 17. do 19. stoljeća” (br. 13.04.1.2.03) voditeljice prof. dr. sc. Diane Stolac, koji financira Sveučilište u Rijeci.

¹ Najstariji do sada poznati izvori u kojima se spominju rapske bratovštine sa zabilježenim nazivima prema imenima svetaca notarski su spisi dvaju notara: Nicolai de Bononia (25. 1. 1369. – 9. 11. 1371.) i Nicolai Curtarodulo [Curtarolo] (25. 7. 1372. – 29. 5. 1382.) koji se

Svaka je bratovština na otoku Rabu organizirala svoju djelatnost oko određene crkve, kapele ili oltara koja je posvećena svecu² čiji kult istoimena bratovština promiče pa je i jedna od važnih aktivnosti *bratima* bila upravo briga za uzdržavanje svečeve crkve i njezina inventara. Bitan je preduvjet bilo posjedovanje i čuvanje same relikvije,³ da bi kult osobiti vrhunac zadobio fiksanjem pisanoga teksta odnosno legendarnoga narativa o životu odabranoga sveca.⁴

Uzme li se u obzir posjedovanje relativno velikoga broja svetačkih moći, vrlo aktivnu bratovštinsku djelatnost te evidentno i kvantitativno značajnu

čuvaju u arhivu Franjevačkoga samostana svetoga Bernardina Sijenskoga u Kamporu na otoku Rabu (svi ostali rapski notarski spisi čuvaju se u DA u Zadru). Na temelju tih izvora fra Odorik Badurina prvi je izradio registar / indeks rapskih bratovština i uvrstio ga u *Kroniku samostana u Kamporu* (dalje u tekstu VKK). Prema navedenoj je literaturi moguće pretpostaviti da je na otoku Rabu u periodu od 14. do 20. stoljeća djelovalo najmanje 39 bratovština. Usp. o rapskim bratovštinama vidjeti u: Toić, A. *Rapske bratovštine i o biskupu Ivanu Luki Garagninu*. Udruga rapskih samostreličara, Rab, 1995.; Pederin, I. *Rab u osvjetljenju humanizma i renesanse*. Grafički zavod Hrvatske, Zagreb, 1989.; Srdoč-Konestra, I. – Lajšić, S. *Obrednik po Garagninu. Prilog proučavanju književnojezične baštine grada Raba*. Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci, 2008.

² Svetačke je kultove kasnoga srednjega vijeka moguće pratiti, osim kroz imena bratovština, i uz pomoć toponomastičkih istraživanja (evidentiranjem titulara kapela i crkava). Na temelju provedena prvoga dijela hagiološko-hagiografskoga istraživanja proizlazi da je na otoku Rabu do 16. stoljeća prisutno najmanje 59 svetačkih titulara (osim terenskih istraživanja, najvažniji su pisani izvori *Arch. Capituli Arbi*, Liber 15 i Liber 19, te VKK fra O. Badurine) koji obuhvaćaju najmanje sto crkava i kapela (teritorij samo otoka Raba, bez drugih dijelova nekadašnjega distrikta rapske komune). Taj broj nije konačan i kontinuirano raste uvedemo li u korpus relikvije, oltare, skulpture i hagiografske tekstove.

³ Kult pojedinoga sveca u rapskoj je zajednici svakako bio potpomognut posjedovanjem relikvija koje su se čuvale u sanktuariju rapske katedrale. Katalog svetačkih moći (*Catalogus Reliquiarum Arbensium*) koje su se još u 18. st. nalazile u rapskom sanktuariju donosi Farlati, D., *Illyrici sacri. Tomus quintus. Ecclesia Jadertina cum suffraganeis, et ecclesia Zagrabiensis*. Venetiis, 1775., str. 271–272. Iz Farlatijeva je popisa izostalo desetak relikvija, dok je iscrpniji popis u 17. st. sastavio rapski notar Šimun Galzigna, odnosno u prijepisu u 18. st. notar Šimun (Simon) Cernotta Bizza (1731. – 1756). U više različitih rapskih arhiva često i kontinuirano se nailazi na popise-inventare relikvija.

⁴ Ilustrativan je primjer najpoznatije legende u rapskoj biskupiji o čudima sv. Kristofora čiji je tekst fiksirao rapski biskup Hermolais. Kult sv. Kristofora sadrži sve faze identifikacije i kolektivnoga rituala: od prijenosa relikvije, posvećenja crkve / kapele, osnivanja bratovštine, uspostavljanja službenoga blagdana (i feste) do fiksiranja narativnoga teksta. Hagiološki kontekst vidjeti primarno u Praga, G., „La traslazione di S. Niccolò e i primordi delle guerre normanne nell' Adriatico”, u: *Scritti sulla Dalmazia*, vol. II. Centro di ricerche storiche – Rovigno, Collana degli Atti N. 38, Rovigno, 2014., str. 97–267. Isto je i s legendom o sv. Križu proplakalom iz 16. st. koja se reafirmira u 18. st. zalaganjem biskupa Garagnina i obnavljanjem istoimene bratovštine. O tome u: Srdoč-Konestra, I. – Lajšić, S., nav. djelo (2008).

prisutnost sakralnih objekata na prostoru rapske biskupije tijekom kasnoga srednjega i ranoga novoga vijeka, ostaje relativno neistraženo pitanje postojanja lokalne (rapske) hagiografske literature.⁵ Ali i samo pitanje uloge pojedinih svetačkih kultova u oblikovanju identiteta ranonovovjekovne rapske zajednice, što je obuhvaćalo ne samo kulturno-povijesni već i gospodarsko-politički kontekst.⁶

2. Rukopisi legende o svetom Marinu i svetom Leu (*Vita sanctorum Marini i Leonis*)

Sveti Marin kršćanski je svetac koji je živio u vrijeme progona cara Dioklecijana. S obzirom na to da su ključni događaji u životu sv. Marina oni sa sv. Leom hagiografski narativ uglavnom objedinjuje oba životopisa pod nazivom legenda o sv. Marinu i Leu. Smatra se da su ta dva mladića po zanimanju klesari kao građevinski radnici 298. godine došli iz tadašnje rimske provincije Dalmacije u tada razrušeni Rimini kako bi sudjelovali u njegovoj obnovi. Ondje su širili kršćanstvo. Nakon što ih je tadašnji biskup Riminija sv. Gaudencije zaredio za đakone sudjelovali su u misijama protiv arijanizma. Živeći pustinjačkim životom, sv. Marin se skrasio na brdu Monte Titano gdje je osnovao Republiku San Marino, a sv. Leo na obližnjem brdu Montefeltro gdje je osnovao istoimeni gradić San Leo.⁷

⁵ Već je tzv. kritička hagiografija svetačkim legendama počela pristupati kao *narativnim izvorima* za proučavanje kultova svetaca u njihovom širem, društvenom kontekstu. O takvom metodološkom pristupu u Marinković, A. „Hagiologija: izvori i metode”, u: *Hagiologija. Kultovi u kontekstu*. Leykam international, Zagreb, 2008., str. 7. U kontekstu istraživačkoga pristupa valja napomenuti da se uz hagiografiju (prikupljanje, popisivanje i identificiranje izvora) razvila *hagiologija* kao disciplina koja hagiografijama pristupa s ciljem *analize i kontekstualizacije u interdisciplinarnom metodološkom okružju*. Marinković, A., nav. djelo (2008), str. 7.

⁶ U prilog identitetskom određenju: (...) *za osnivanje grada ili samo naselja traži se i simbolička motivacija, napose religioznog značaja, a u tome posebnu ulogu ima kult svetaca kao zaštitnika cijelih gradova, gradskih četvrti, ljudskih djelatnosti i životnih situacija. Patronat sveca nad nekim mjestom ili područjem ljudskog života u srednjem vijeku, a i kasnije, osim religioznog, koji je primarni, nosi sa sobom i niz drugih aspekata i utjecaja na život i prostor te nerijetko ima presudnu ulogu u organizaciji prostora. Ti su utjecaji najčešće psihološki (zavjeti često donose olakšanje u psihičkim napetostima), kulturni (patronat sveca povod je značajnih umjetničkih djela i kulturnih događaja), društveno-gospodarski (bratovštine kao sredstva rješavanja društvenih problema te hodočašća kao određeni oblik „turističke” privrede), politički (preko svetaca često se šire strani utjecaji pa i vlast osvajača; (...). Badurina, A., Tadić, M., *Hagiotopografija Istre i dubrovačkog područja*. Radovi IPU 12-13/1998–1989 (59–63), str. 59.*

⁷ Prema: Farlati, D., nav. djelo (1775), str. 273; Mombricitus, M., *Sanctuarium seu Vitae sanctorum. Novam hanc editionem curaverunt duo monachi Solesmenses. Tomus secundus. Parisiis, apud Fontemoing et socios, editores, 1910.*, str. 95–102; 284–285. Od mlade litera-

Prema jednoj tiskanoj varijanti ove legende iz 15., što su u 17. preuzeli bollandisti, a u 18. stoljeću u D. Farlati, mjesto je rođenja ove dvojice mladića otok Rab, a u novije vrijeme čak i mjesto Lopar na otoku Rabu, iako za tu (popularnu) tezu zasad nema neposrednih dokaza.⁸

U kroatističkoj se hagiografskoj i hagiološkoj literaturi, dosad, uglavnom nije raspravljalo o sv. Marinu.⁹ Tomu je mogući razlog vjerojatno što se sv. Marin uglavnom povezivao s osnutkom Republike San Marino. Također, zamjetno je da u hrvatskoj književnoj povijesti dosad nisu bile poznate hrvatskim jezikom zapisane hagiografske varijante koje bi izravno tematizirale život i djelo sv. Marina.¹⁰

ture vidjeti Donati, A., *San Marino tra storia e leggenda da Omero a san Pier Damiani. Edizione critica della «Vita sanctorum Marini et Leonis». Fonti, documenti, manoscritti, incunaboli*, San Marino, 2010. Usp. još o životu sv. Marina i Lea i u pojedinim povijesnim monografijama i raspravama: Fattori, O., *Arbe - San Marino. Cronistoria*. Arti grafiche Sammarinesi, San Marino, 1943.; Aebischer, P., *La „Vita Sancti Marini“*. Biblioteca di San Marino, San Marino, 1980.; Burigana, R., *La leggenda „Sancti Marini“*. *Una storia religiosa tra Rimini e il monte Titano*. Aiep Editore, San Marino, 1992.; Donnini, M., *Una rilettura della Vita Sanctorum Marini et Leonis*, u: „Scuola secondaria superiore“. XXXIX annuario. Anno scolastico 2011 – 2012, San Marino, str. 227–278. O sv. Marinu također u Badurina, A., *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*. Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2000, str. 426. Opširno o životu i hagiografiji dvojice svetaca i u Badurina, O., *Kronika župe grada Raba, Rab*, [1946?], str. 4–9.

⁸ *Molti secoli dopo la composizione della Vita dei santi Marino e Leone, i Bollandisti raccolsero una notizia, riscontrata da fonti tarde anche sul monte Titano, secondo cui il santo sarebbe venuto dall'isola di Arbe. Sull'isola però, come in tutta la Dalmazia, non c'è alcuna prova di questa notizia*. Donati, A., nav. djelo (2010.), str. 73. S druge strane moguće je pratiti popularnost tzv. 'loparske' teze: *Najznačajnija ličnost u povijesti stanovnika Lopara, prema povijesnoj građi kao i legendi jest sv. Marin – osnivač i zaštitnik jedne od najstarijih republika na svijetu – Republike San Marino (...). U novije vrijeme se Općina Lopar spremna postaviti kameni spomenik sv. Marina (...). Teza o sv. Marinu u Loparu je dobila svoju potvrdu i u toponomastici Lopara, gdje se ističe jedno katastarsko područje zemljišta u Loparu koje nosi ime „kod sv. Marina“. Ta katastarska čestica datira iz 1913. godine (...)*. Ribarić, V., *Legenda o sv. Marinu Rabljaninu iz Lopara*. Nakladnik Općina Lopar i Turistička zajednica Općine Lopar, 2010., str. 12–13; 22.

⁹ Iznimka su kratke natuknice u leksikonima (npr. v. Badurina, A., nav. djelo (2000), str. 426) te u popularnoj literaturi (Ribarić, V., nav. djelo (2010); Pahljina, A., *Crtice o sv. Marinu i sv. Leu: umjetnički prikazi na otoku Rabu*. „Loparska beseda“, Lopar, lipanj, 2016., str. 31–33).

¹⁰ Po svemu sudeći legenda o sv. Marinu i sv. Leu iako rasprostranjena na latinskome Zapadu prije 13. stoljeća, ipak nije bila uvrštena npr. u popularno srednjovjekovno štivo *Legenda Aurea* Jacopa de Voragine (13. st.). U hrvatskoj srednjovjekovnoj književnosti zasada nije poznato da bi bila dijelom korpusa hrvatskoglagoljske hagiografsko-martirske književnosti. Vidjeti na primjer Voragine, J., *Zlatna legenda ili štiva o svecima*. Sv. I. i II., prev. Stjepan Pavić. Demetra, Zagreb, 2014–2015; Hercigonja, E., *Povijest hrvatske književnosti*. Knjiga 2., Liber – Mladost, Zagreb, 1975; Petrović, I., „Hagiografsko-legendarna

4

Latinska legenda o sv. Marinu i sv. Leu (*Vita sanctorum Marini et Leonis*) datira u drugu polovicu 9. i u 10. stoljeće,¹¹ a najčešće je bila dio srednjovjekovnih pasionala i brevijara koji su u najvećem dijelu korpusa pronađeni na prostoru današnje Republike Italije.

Na temelju objavljene literature do danas je poznato i sačuvano najmanje šest kasnosrednjovjekovnih kodeksa koji sadrže ovu latinsku *Vitu* te najmanje sedam ranonovovjekovnih kodeksa od kojih su dva izgubljena.¹² Ti se kodeksi nalaze u talijanskim bibliotekama, a ujedno nose i oznaku grada gdje se čuvaju, iako su različite provenijencije: San Colombano di Bobbio, Santo Stefano in Bologna, Morimondo, San Gaudenzio di Rimini, San Giovanni Evangelista di Ravenna.¹³

To su prema S. Donghi sljedeći pasionali i brevijari: ms. 1473 iz 1180. godine (Biblioteca Universitaria, Bologna), ms. Vat. Lat. 1190 iz 11.–12. stoljeća (Biblioteca Apostolica Vaticana, Vatikan), ms. 6 iz 12.–13. stoljeća (Biblioteca del Seminario Vescovile / Centro studi Nicolò Rusca, Como), ms. Sc-Ms. I iz 12. stoljeća (Biblioteca Civica Gambalunga, Rimini), ms. F II 10 iz 11.–12. stoljeća i ms. F III 16 iz 10. stoljeća (oba u Biblioteca Nazionale Universitaria, Torino).¹⁴

Ranosrednjovjekovni rukopisi koji sadrže latinsku *Vitu* datiraju u 15., 16. i 17. stoljeće. To su: ms. H. 3 i ms. H. 81²⁰ (oba u Biblioteca Vallicelliana u Rimu), ms. 99 i ms. 101²¹ (oba u Biblioteca Alessandrina u Rimu), ms. Urbi-

književnost hrvatskog srednjovjekovlja i senjski „Marijini mirakuli“. Izvori, žanrovske, tematske i tipološke karakteristike“. Slovo, sv. 34 (1984), str. 181–201.; Grabar, B. „Tiskani glagoljski Baromićev brevijar“. Slovo, sv. 34 (1984), str. 159–180. S obzirom na kulturno-povijesni kontekst i popularizaciju kulta sv. Marina, s hrvatske strane Jadrana očekivano je prisustvo ove hagiografije u (lokalnim) izvorima tek od 16. i 17. stoljeća. Sv. Marin (na dan 4. rujna) uvršten je u službeni *Rimski martirologij* (*Martyrologium Romanum*), vidjeti na: <http://www.liturgialatina.org/martyrologium/19.htm> (pristupljeno 7.11.2017. u 11.15 sati)

¹¹ Donnini, M., nav. djelo (2011–2012), str. 227.

¹² Detaljan popis kodeksa s detaljnim opisom kodeksa te popratnom studijom objavljen je u Donghi, S., *I testimoni medievali della Vita Sancti Marini: analisi codicologica e paleografica*. Università degli studi della Repubblica di San Marino. Scuola superiore di studi storici. Aiep, 2007. Podaci o signaturama te broju kodeksa u ovome su radu u cijelosti preuzeti iz navedene talijanske studije (2007, str. 13–19).

¹³ Preuzeto iz Donghi, S., nav. djelo (2007), str. 14. Važnu tekstološko-kritičku raspravu o rukopisima (varijantama) legende o sv. Marinu i sv. Leu objavljena je u Donati, A. – Zanfini, P. *Vita dei santi Marino e Leone. Introduzione*. Donati, A., nav. djelo (2010), str. 197–211, ujedno i kritičko izdanje legende: *Vita sanctorum Marini et Leonis. La Vita dei santi Marino e Leone*. Edizione critica e traduzione italiana. A cura di A. Donati. Donati, A., nav. djelo (2010), str. 215–235.

¹⁴ Donghi, S., nav. djelo (2007), str. 15–19.

nate lat. 1499 (Biblioteca Apostolica Vaticana), ms. 23 (olim 214) (u Münsteru u Njemačkoj) te ms. L 22 suss. (Biblioteca Ambrosiana u Milanu).¹⁵

U 15. stoljeću (1478/80?) B. Mombritius objavio je u *Sanctuarium seu Vitae sanctorum* dvije legende: *Passio sanctorum Leonis et Marini martyrum* te *Passio sancti Marini pueri*.¹⁶ U tim se varijantama legende kao podrijetlo sv. Marina i sv. Lea još uvijek navodi Dalmacija, što je podatak koji ujedno odgvara dosad pronađenim srednjovjekovnim rukopisima:

*Confluentes itaque hinc inde ex universis Europae partibus Galliarum et Germaniae populi Italiae et Dalmatiae incolae Romani et barbari: et qui inhabitabant Macedoniam favore regio compulsi undique relictis urbibus dulcibusque natis terra marique delati convenerunt: et castra metati sunt apud Ariminum: Inter quos viri dei ex divina providentia de finibus Dalmatiae per Illirici fluctus aequora in littus Hesperiae navigio delati sunt. Convenientes itaque apparuerunt: unus cui nomen erat Leo: alter vero qui Marinus vocabatur.*¹⁷

Desetak godina kasnije Petrus de Natalibus u *Catalogus sanctorum et gestorum eorum* u legedi o svetom Marínu ispovjedniku (*De sancto Marino confessore*) za Marina i Lea navodi da su ne samo iz Dalmacije već da su građani Raba:

(...) *que circa annos domini .ccxx. reparari cepit: contigit ut ex dalmatie partibus duo magistri dolandorum lapidū advenirent: videlicet Marinus & Leo qui ex arben civitate oriundi christiani ab infantia domino serviebāt: de labore manuum suarum pauperibus elemosynas tribuentes.*¹⁸ (istaknula S. P.)

¹⁵ Isto. Ovdje valja spomenuti podatak da je Lorenzo Fondra (Zadar) u 17. st. u rukopisu *Istoria della insigne reliquia di San Simeone profeta*, koji je prvi put tiskan sredinom 19. stoljeća, naveo u kratkoj biografskoj natuknici o Stefanu Cortese (Cortesii) iz 15. st., da je imenovani osim što je bio opat benediktinskoga samostana sv. Petra u Supetarskoj Drazi na otoku Rabu te rektor crkve sv. Marije Velike u Zadru, prepisao mnoge pergamene i stare knjige, između ostaloga i život sv. Marina. Fondra, L., *Istoria della insigne reliquia di San Simeone profeta*. Fratelli Battara, Zara, 1855., str. 370–371. Vjerojatno isti S. Cortese (*Stefano de Cortesi Arcidiacono di Zara*) spominje se i na *Indulgenciji* (1489) samostanu sv. Andrije Apostola u gradu Rabu. To bi značilo da postoji još jedna varijanta odnosno rukopis legende o sv. Marínu i to iz 15. st., a koja je nastala ili u Zadru ili na Rabu, vjerojatno na latinskome jeziku.

¹⁶ Mombritius, M., nav. djelo (1910), str. 95–102, 284–285.

¹⁷ Mombritius, M., nav. djelo (1910), str. 96.

¹⁸ Isto navodi i Donati, A., nav. djelo (2010), str. 90 u bibliografskoj bilješci br. 402. Citat preuzet prema: Petrus de Natalibus, *Catalogus sanctorum et gestorum eoru[m] ex diversis*

Otada, posebice otkrićem i prijenosom relikvija (kosti) sv. Marina na otok Rab od kraja 16. stoljeća započinje intenzivna reafirmacija i popularizacija kulta sv. Marina u Rapskoj biskupiji.¹⁹

3. Pronalazak i prijenos relikvija svetoga Marina

Otkriće 'tijela' odnosno kostiju sv. Marina te prijenos relikvija u rapsku biskupiju krajem 16. stoljeća detaljno su opisali i javnosti predstavili naročito bolandisti u *Djelima svetaca*.²⁰ Isto donosi i D. Farlati uz prijepis korespondencije između Marina Bonettija, Marina Bizze i tadašnjega rapskoga biskupa Pasquala Padavina.

Naime, kosti sv. Marina pronašao je 1586. godine sanmarineški arhiprezbiter Marinus Bonettus (Marino Bonetti) s nekoliko kapucina u istoimenoj crkvi sv. Marina na brdu Monte Titano u Republici San Marino. Pronađeni kovčeg s 'tijelom' potom je izložen na velikom oltaru uz najveće počasti.²¹ Odmah je zatim jedan kapucin iz samostana Monte Fiore, navodno Rabljanin, zamolio Magistrat grada San Marino da mu dopuste odnijeti pokoju svečevu kost na otok Rab – u „svečevu domovinu”. Ustupljene su mu dvije kosti s popratnim pismom, ali je kapucin nakon nekoga vremena navodno optužen za prijevaru i bačen u tamnicu, dok su relikvije koje su trebale otputovati na otok Rab predane kapucinskom vikaru.²²

Broj relikvija koje je posjedovala neka biskupija reprezentirao je njezinu moć,²³ pa se i u Rapskoj biskupiji pojavio veliki interes za relikvijom sv. Mari-

voluminibus collectus. Liber octavus. De sanctis de mense septembris occurrentibus, cap. Xxxvi. Venetiis, 1506. Prvo izdanje 1493.

¹⁹ U reafirmaciji svetačkih kultova, u prvom redu iz lokalnih martirologija, rapska biskupija nije bila izuzetak. O tome posebno vidjeti rad Basić, I. „*De inventione Sancti Felici: rekognosciranje relikvija i reafirmacija kulta sv. Feliksa u Splitu u kontekstu poslijetridentske obnove*”, u: *Splitska hagiografska baština: povijest, legenda, tekst*. Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa održanog u Splitu od 26. do 27. rujna 2011., ur. J. Belamarić, B. Lučin, M. Trogrlić, J. Vrandečić, Književni krug Split, Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta u Splitu, Split, 2014., str. 271–313.

²⁰ *Acta Sanctorum*. Editio novissima, curante Joanne Carnandet. Septembris tomus secundus. Parisiis et Romae apud Victorem Palme bibliopolam, 1868., str. 208–220. (Isto i u izdanju *Acta Sanctorum*, Antwerpen, iz 1748.: *De s. Marino Diacono Conf. Patrono reipublicae cognomine in Italia*; str. 208–220).

²¹ Farlati, D., nav. djelo (1775), str. 273–274. Marinus Bonetus je potanko opisao taj događaj 10 godina poslije (1596).

²² Fattori, O., *Su l' „Autenticità delle Ossa” del Santo Fondatore della „Libertas Perpetua” venerata nella Basilica della Repubblica di San Marino*, u: Museum, Anno X, Gennaio – Dicembre, MCMXXVI, str. 55–56. (45–67).

²³ Mlacović, D. *Građani plemići. Pad i uspon rapskog plemstva*. Leykam international, Zagreb, 2008., str. 192–193.

na. U prijenosu svečevih kostiju na Rab najvažniju su ulogu imali osim M. Bonettija, rapski plemić i kanonik te kasnije i barski nadbiskup Marin Bizza (1570–1625)²⁴ te tadašnji rapski biskup Pasqual Padavini (1588–1621).²⁵

Marin Bizza, kako se navodi u literaturi, piše u San Marino i moli M. Bonettija da mu ustupi jednu svečevu relikviju za potrebe privatnoga štovanja te naposljetku moli u pismu papu Klementa VIII. da se Rapskoj biskupiji i službeno dodijeli relikvija sv. Marina. Tako relikvije sv. Marina dolaze na Rab 1595. godine.²⁶ M. Bonetti ih šalje u zatvorenoj i zapečaćenoj kutiji po izaslaniku iz San Marina na čemu mu se Rabljani zahvaljuju posebnim pismom.²⁷ Relikvije sv. Marina prvotno su se smjestile u crkvu sv. Franje na Komrčaru, a zatim su 28. siječnja 1596. godine prenesene u Katedralu u sanktuarij²⁸ i to uz veliku svečanost i procesiju u kojoj su uz biskupa sudjelovali čitav rapski kler i rapski knez.²⁹

*Quandoquidem Rev. dominationi vostrae placuit civitatem hanc ornare sacris reliquiis costae gloriosi corporis S. Marini popularis nostri, gratias agimus quam possumus maximas de tam caro et pretioso dono.... Heri sanctissimae istae reliquiae approbatae fuerunt et repositae apud alias in sanctuario hujus ecclesiae cathedralis... Arbae XXIX Januarii MDXCVI etc.*³⁰

²⁴ Marin Bizza poznat je i kao barski nadbiskup odnosno autor izvještaja *Relatione della visita fatta da me Marino Bizzi, Arcivescovo d'Antivari, nelle parti della Turchia, Antivari, Albania e Servia alla Santità di Nostro Signore Papa Paolo Quinto*. Priredio F. Rački, Starine JAZU, 1888, 51–156. Više u: Gliubich, Simeone, *Dizionario biografico degli uomini illustri della Dalmazia*. Vienna – Zara, 1856., str. 38; Polonijo, M., „Loparanin – turski paša”. Krčki kalendar, 1955., str. 62–63.; Kolumbić, N. BIZZA, *Marin (Bizzi, Bizzius, Bicius)*. *Hrvatski biografski leksikon*, LZMK, Zagreb, 2009–2017, na: <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=2030> Datum posjete 14.12.2017.

²⁵ Spisi rapskoga biskupa Pasquala Padavina (16./17. st.) čuvaju se u rapskom biskupskom arhivu (*Archivium episcopale Arbi, II. habet 794 folia. Acta episcopi: Paschalis Padavini, Veneti*). Uvidom u ovaj fond zasad nije pronađena korespondencija biskupa Padavina koju navode D. Farlati i bolandisti.

²⁶ Prema: *Acta Sanctorum* (1868), str. 214; Farlati, D., nav. djelo (1775), str. 274–275.

²⁷ Prema Farlati, D., nav. djelo (1775), str. 275–276. Nemamo podatak jesu li sva ova pisma sačuvana i u originalu ili samo u prijepisu u literaturi. I dalje ostaje otvorena mogućnost da se nalaze u arhivu u San Marinu.

²⁸ Prema isto.

²⁹ Sve prema: *Acta Sanctorum*, isto; Farlati, isto, Badurina, O., *VKK, Liber III*, str. 37. Ista je vijest zabilježena i u Arhivu don Leona Spalatina: *Memorie della nobile famiglia de Spalatinis*, fol. 141b – pod brojem 369 i godinom 1596.

³⁰ *Acta Sanctorum* (1868), str. 214; isto i u Farlati, D., nav. djelo (1775), str. 276.

4. Izgradnja crkve sv. Marina i sv. Didaka u gradu Rabu te prijenos posvetne ploče u Republiku San Marino

Već deset godina po prijenosu relikvija sv. Marina, u gradu je Rabu u Kaldancu, sagrađena i posvećena crkva sv. Marinu i franjevačkom svecu Didaku.³¹ Naime, franjevci su samostana sv. Bernardina Sijenskoga iz Kampora već u gradu Rabu imali izgrađen hospicij i kapelu³² uz koje rapski dobročinitelj Dinko (Domenico) Dokula³³ godine 1600. kupuje kuću od Nikole Scaffe za 30 dukata te ju daruje franjevcima kako bi od te kuće napravili crkvu.³⁴

³¹ Crkva nije posvećena sv. Marinu i sv. Leu kako bi se moglo očekivati, već je crkvi uz sv. Marina pridodan titular rano novovjekovnoga franjevačkoga sveca sv. Didaka (u. 1463; kanoniziran je 1588.) što novoizgrađenu crkvu smješta u kontekst djelovanja franjevačkoga reda na otoku Rabu i društvenih procesa koji su zahvatili zajednicu u vremenu katoličke obnove. Proglašenje Didaka svetim dogodilo se uoči prijenosa kostiju sv. Marina u rapsku biskupiju. O sv. Didaku vidjeti: *St. Didacus. Catholic Encyclopedia* na <http://www.newadvent.org/cathen/04781a.htm> (posjećeno 7.11.2017. u 13.11 sati). Također valja istaknuti: *Štovanje svetaca je – u različitim kontekstima i na različite načine – na mjesnoj razini uključivalo i iznova potaknuto pobožnost prema lokalnim svetim zaštitnicima starog postanka, nerijetko ranokršćanskim mučenicima, čiji su kultovi doživljavali ponovan procvat paralelno s naglašavanjem »mladih« svetaca karakterističnih za ranonovovjekovno razdoblje. (...) Drugim riječima, dolazi do ciljane reafirmacije vrlo starih kultova lokalnih (ili lokalno čašćenih) svetaca koji su trebali iznova nadahnuti pobožnost zajednice u skladu s novim duhom katoličke obnove.* Basić, I., nav. djelo, str. 272.

³² Prema Farlati, D., nav. djelo (1775), str. 279. U dokumentu iz 1525. godine (pergamena br. III) koji se čuva u arhivu franjevačkoga samostana sv. Bernardina Sijenskoga u Kamporu na otoku Rabu spominje se kuća i kapela u gradu Rabu franjevaca iz Kampora, što se odnosi na kuću franjevačkoga hospicija uz koji će se kasnije smjestiti crkva sv. Marina.

³³ Dinko Dokula (Domenico Docula) oporukom iz 1614. godine osnovao je društvo javne dobrotvornosti na Rabu, koje se skrbrilo za siromašne djevojke; poznati rapski dobročinitelj. Spisi u arhivu i knjižnici samostana sv. Bernardina Sijenskoga u Kamporu 4852 / 9 – C IV – 26, te u DA u Rijeci.

³⁴ O darovnici D. Dokule prema Badurina, O., *VKK, L III*, str. 44–45. Ovdje valja spomenuti i to da crkvu sv. Marina ne valja poistovjećivati s jednom drugom i to starijom crkvom sv. Martina. Crkva sv. Marina i sv. Didaka ucrtana je uz istoimeni hospicij i u katastarsku mapu iz 1828. godine (DAS, Arhiv mapa za Istru i Dalmaciju, 514 Rab) u dijelu grada Raba koji se zove Kaldanac, u blizini nekadašnje rapske katedrale. U recentnim studijama iz povijesti umjetnosti kontinuirano se proteže tvrdnja da su crkva sv. Marina i ona sv. Martina jedna te ista građevina te da su stariji istraživači (kao npr. W. Schleyer i V. Brusić koji kao nalazište predromaničkoga zoomorfno-pluteja obojica navode dvorište pokraj crkve sv. Marina) moguće pogriješili, vidjeti u: Jarak, M., *Starokršćanska i ranosrednjovjekovna skulptura otoka Raba*. *Starohrvatska prosvjeta* 37/2010, str. 92.; Jurković, M., „Un raro motivo iconografico sulla scultura altomedievale – i *senmurv* di Arbe e Nevidane”, u *Scripta in honorem Igor Fisković. Zbornik povodom sedamdesetog rođendana*. International Research Center for Late Antiquity and the Middle Ages, Motovun, University of Zagreb, Zagreb – Motovun, 2015., str. 44–45.; Jarak, M., *Studije o kasnoantičkoj i ranosrednjovjekovnoj skulpturi s otoka Raba*. FF Press, Zagreb, 2017., str. 106–109. Crkva sv. Martina

Godine 1605. crkva je posvećena sv. Marinu i sv. Didaku,³⁵ a godine 1666. dobiva i papinske povlastice oprosta.³⁶ Ta je crkva imala i posebnu posvetnu oltarnu ploču s epigrafskim natpisom:³⁷

Prijepis epigrafa *ad litteram*:

ECC·ET·ALTAR·CÔSEC·FVIT
ADHONOR·DEI·ET·SS·CONF·
MARINI·ET·DIDAC·AR·DÑO
PASQ·PATAV·ÊPO·ARBÊSE·
DIE DÑI XXIII APR·M[...]V³⁸

Crkvu su sv. Marina i sv. Didaka u gradu Rabu održavali franjevci iz Kampora³⁹ sve do kraja 19. stoljeća.⁴⁰ Nakon što je crkva desakralizirana tek je

spominje se već u 14. st., a zavedena je i u Inventaru Rapskoga kaptola (Arch. Capituli Arbi, liber 15, Rab, p. 33b–34a) te detaljno opisana u *Velikoj kampsorskoj kronici* (L IV, str. 112–113) u kojoj O. Badurina navodi i točne dimenzije same građevine (10,30 m × 4 m). Ta je crkvica smještena u jednoj od sporednih ulica u koje se iz smjera Varoša ulazi iz Srednje ulice ili Gornje ulice. Poput crkve sv. Marina i ona je na prijelazu iz 19. u 20. st. pretvorena u kovačnicu, no u onu obitelji Legac.

³⁵ O posvećenju ove crkve izvješćuje i najstarija kronika otoka Raba: *Arbenses post reliquiam s. Marini an(n)o 1595. acceptam, templum eidem et altare edificarunt quod in eidem et s. Didaci honorem an(n)o 1605. consecravit ipse praesus ist docet inscriptio (...). Cronaca della citta d'Arbe*, str. 41, i 291. Isto u prijepisu donosi i Badurina, O., VKK, L III, str. 56.

³⁶ Prema Badurina, O. VKK, L III, str. 149. Original *Indulgencije* čuva se u arhivu franjevačkoga samostana sv. bernardina Sijenskoga u Kamporu.

³⁷ Iako je posveta oltarne ploče zapisana već u bolandističkoj literaturi te u ostalim tiskaninim historiografskim publikacijama (npr. Farlati, D., nav. djelo (1775), Fattori, O., nav. djelo (1980)) danas je na otoku Rabu taj podatak gotovo nepoznat.

³⁸ Ovaj je prijepis napravljen 2015. g. izravno s oltarne ploče u San Marinu. Fonološka transkripcija epigrafa objavljena je u: Fattori, O., "Il sacrificio di ARBE novella Olocausta del Carnaro", u: *Museum*, Anno V, N. 1-4, MCMXXI, str. 139.: *ECCLESIA ET ALTAR CONSECRATUM FUIT / AD HONOREM DEI ET SANCTORUM CONFESSORUM / MARINI ET DIDACI A REVERENDO DOMINO / PASQALE PATAVINO EPISCOPO ARBENSE / DIE DOMINI XXIII APRILIS M (DC) V*

³⁹ U VKK se navodi da se tijekom 18. st. crkva dvaput obnavljala te da je biskup blagoslovio njezino zvono. Prema Badurina, O. VKK, L III, str. 212; 274. Također, u *Inventaru* je franjevačkoga samostana u Kamporu u 1753. godini zaveden trošak od 40 L za trošak restauracije: (...) *per restauro della ch. Di s. Marino in ospicio (d'Arbe). Liber Inventariorum*. Arhiv franjevačkoga samostana sv. Bernardina Sijenskoga u Kamporu, 18. st., str. 88–95.

⁴⁰ Održavanje crkve i hospicija stvaralo je određeni trošak. Misa se u toj crkvi posljednji put održala 1876. godine, a 1880. godine franjevci su morali prodati kuću uz crkvu u kojoj

manji dio njezina inventara sačuvan: drvene skulpture sv. Marina i sv. Didaka darovane su ženskom benediktinskom samostanu sv. Andrije Apostola u gradu Rabu, dok je oltarna ploča s posvetnim natpisom prvotno 1918. godine smještena u atrij Kneževa dvora u gradu Rabu odakle je 1921. godine prenesena u Republiku San Marino i uzidana u zid kripe Sv. Petra ispod Bazilike sv. Marina gdje se i danas nalazi.⁴¹

5. Popularizacija kulta i hagiografski narativ o sv. Marinu građaninu Raba

Popularizacija kulta sv. Marina na otoku Rabu na temelju dostupnih arhivskih izvora počinje krajem 16. i početkom 17. stoljeća, a vrhunac dostiže u 18. stoljeću kada je u rapskoj komuni uvedena i službena svetkovina u čast sv. Marinu ispovjedniku.

Na sjednici kneževa vijeća koja je održana 1701. godine zaključeno je da kult sv. Marina i sv. Lea valja i služeno promovirati jer su ta dva sveca rođena, kako se tada smatralo, u gradu Rabu: (...) *la divotione verso li gloriosi ss. Marino e Leo Confessori, che havendo sortito per fortuna singolare di questa citta (...).*⁴² Uz oficij i svetu misu za sv. Marina đakona građanina Raba (*s. Marin diacono cittadino di Arbe*) u rapskoj se biskupiji uvodi i službena *fešta* (blag-

je tada besplatno stanovao jedan najamnik. Na poslijetku su franjevci zbog neimaštine odlučili istom kupcu kuće, Josipu Kukulicu prodati i samu crkvu koji ju je prenamijenio u kovačnicu. Godine 1940. crkva je u cijelosti srušena i na njezinu je mjestu sagrađen stan za gradskoga kapelana, a nakon što ju je ponovno otkupila rapska župa i pripojila župnoj kući. Cijeli historijat prema Badurina, O., VKK, L III, str. 778,3c, str. 787, str. 801–802; VKK, L, V, str. 110.

⁴¹ Iako o prijenosu oltarne ploče nalazimo podatke i u VKK, L, IV, str. 212–213, o tom je događaju znatno opširnija tadašnja sanmarineška literatura (posebno o tome: Fattori, O., nav. djelo (1921), str. 137–146). Ploča je prvotno bila smještena u atrij nekadašnje *Biblioteca e il Museo Governativo*, danas Državne biblioteke San Marino, a zatim je nakon bombardiranja tijekom Drugoga svjetskoga rata sklonjena i ugrađena u kriptu podno bazilike sv. Marina. O historijatu prijenosa oltarne ploče iz crkve sv. Marina s otoka Raba i njezinoj ugradnji u Baziliku sačuvano je detaljno izvješće u *Atti Commissione Governativa 1916-1943, Seduta 17. Agosto 1922.; Seduta 20. Aprile 1942.* Biblioteca di Stato e Beni Librari della Repubblica di San Marino. Na svesrdnoj pomoći u potrazi za 'pločom s otoka Raba' u Republici San Marino, kao i na pretraživanju literature i pronađenoj dokumentaciji osobito se zahvaljujem gospođi Claudiji Malpeli iz Državne biblioteke San Marina (Biblioteca di Stato e Beni Librari della Repubblica di San Marino). Zahvaljujem gospodinu Leu Marinu Morgantiju i gospodinu Nikši Šimetoviću na smjernicama i istraživačkoj podršci oko teme sv. Marina u San Marinu, kao i gospodinu Massimu Manciniju na praktičnoj pomoći tijekom istraživanja.

⁴² Prijepis zapisnika sjednice kneževa vijeća iz 1701. godine donosi Badurina, O. VKK, L, III, str. 195–196.

dan u čast sv. Marinu) na dan 28. siječnja kada je svečeva relikvija prenesena iz San Marina u Rab.⁴³

*Il Vescovo ed il Clero secolare della Diocesi d'Arbe in Dalmazia (...) Pespongono ossequiosamente, che celebrano la Festività di S(an) Marino diacono cittadino di Arbe con rito doppio solenne di secondo classe li ventiotto Gennaro, giorno in cui si fecela traslazione di una reliquia del detto Santo donata alla Città di Arbe dalla Republica di S(an) Marino e che in quella Città fiorisce la divozione al Sacro Cuor di Giesu (...).*⁴⁴

U arhivu franjevačkoga samostana sv. Bernardina Sijenskoga u Kamporu u rukopisu *Cronaca delle Città d'Arbe*⁴⁵ vjerojatno iz 18. stoljeća, nalazi se rukopisni uvezani umetak (umetnut između označenih f. 84v i f. 85r) na hrvatskome jeziku pod naslovom *Počine život svetoga Marina ispovidnika Raba Djaka (Pocigne xiuot Suetoga Marina ispouidnika Raba Diaca)*. Riječ je o hagiografskome zapisu (tzv. *štenju*) iz 18. stoljeća koji je vrlo vjerojatno logičan nastavak sveopće popularizacije kulta sv. Marina na otoku Rabu.

Hrvatski je tekst umetnut u latinske lekcije o sv. Marinu i sv. Leu koje su bile namjenjene čitanju na svetkovine (*feste*) svetaca. Umetnuta legenda popraćena je i kratkim opisom na latinskom jeziku pod naslovom *De Sancto Marino Cive Arbense* u kojem prepisivač napominje da je samu legendu 'prepisao' iz starijih izvora. Zapravo ju je preveo s latinskoga jezika i dijelom adaptirao, i to ponajviše umetanjem etnika u hagiografski okvir: legenda počinje tvrdnjom da su sv. Marin i sv. Leo Rabljani (*Marin i Leun z Raba Karstiane*) kao što i završava istom tvrdnjom da je sv. Marin Rabljanin ujedno i patron grada Raba (*ki dakle Rabljani budući nas Patriun*).

Pritom prepisivač u svojoj napomeni ne zaboravlja istaknuti 'prastaru' tradiciju po kojoj sv. Marin građanin Raba pripada rapskoj obitelji *Marinci* (*Marinculić*). Izvodi i obiteljsko stablo u kojem se osim obitelji Nimire spominju još neka domaća prezimena:

In hoc nostro Civitate est tradito antiquarum silicat Sanctum Marinum esse Civem huius Arbensis Civitatis, et familiam Marinci vulgo Marinculich, qu(a)e adhuc in multis civibus reperitur,

⁴³ *Arch. Capituli Arbi*, liber 43, *Documenta*, str. 104. Riječ je o prijepisu starijega dokumenta o ustanovljenju blagdana koji je napravio rapski kanonik Girolamo Marinellis.

⁴⁴ *Arch. Capituli Arbi*, liber 43, *Documenta*, isto.

⁴⁵ Posebna zahvala pripada franjevcima samostana sv. Bernardina Sijenskoga u Kamporu na otoku Rabu, posebno predstojniku samostana fra Ivanu Gavranu, što su mi omogućili uvid u građu te rad na rukopisima koji se čuvaju u njihovu arhivu, kao i objavljivanje hagiografske legende sv. Marina iz *Rapske kronike (Cronaca delle Città d'Arbe)*.

*descendens a stirpe s(anc)ti Marini [...] vero et multi sunt et eadem cognatione desedentes. - - - - Aliqui vero dieunt familiam Nimiream vulgo Nimira desendere a s(anc)to Marino, qu(a)e ad presens numerosa inter nobiles familias existit (...).*⁴⁶

Uvođenje i popularizacija štovanja sv. Marina u rapskoj se biskupiji namće kao 'strateški identitetski čin'⁴⁷ kojemu je cilj osigurati što veću važnost same biskupije, potvrđenu tvrdnjom o mjestu rođenja (Rab kao svečeva prva domovina / očevina pa čak i djedovina) te posjedovanjem relikvije stečene izravno iz svečeve domovine. U taj se proces konstruiranja svečeva identiteta ugradio i pokušaj pronalaska genealoških veza između svetoga Marina i određene rano novovjekovne rapske plemićke obitelji; i našli su je u znamenitoj rapskoj obitelji Nimira pa se ta obitelj smatrala nasljednicima sv. Marina!⁴⁸

Tako je priča o podrijetlu sv. Marina zapravo priča o rapskoj biskupiji kao njegovu patrimoniju te je kao takva morala dobiti i svoj narativni oblik koji je mogao biti višestruko eksploatiran u obliku popularnog *čten'ja* na lokalni svečev blagdan⁴⁹. Stoga, naracija i završava identifikacijom rapskoga puka odnosno molbom-opomenom Rabljanima o tome kako i zašto valja štovati svetoga Marina.

Zapisivač je posegnuo i za poznatim pučko-bratovštinskim zazivom Bogu kojim Rabljani mole da ih sačuva kuge, rata i gladi. Taj je zaziv reaktualiziran

⁴⁶ *Cronaca delle Città d'Arbe*, f. 84v.

⁴⁷ O reprezentaciji podrijetla i njegovoj funkciji u oblikovanju određenoga kulturnoga imaginarija posebno valja vidjeti rad: Blažević, Z. – Coha, S., „Zrinski i Frankopani – strategije i modeli heroizacije u književnom diskursu”. Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Vol. 80, 2008, str. 91–117. Sličan je proces prisutan i u konstruiranju kulturnoga identiteta rapske biskupije odnosno sv. Marina: Naime, u sklopu ranonovovjekovnih kulturnih praksa upravo je genealogija bila jedan od najpopularnijih obrazaca sistematizacije svijeta i razrješavanja aporije između povijesnog kontinuiteta i promjene. Osim toga, zahvaljujući egzemplarnoj sposobnosti konstruiranja individualnih i kolektivnih identiteta u formi materijalizirane, odnosno u sadašnjosti otjelovljene i personalizirane prošlosti kao neprijepornog dokaza vrline, genealogija je smatrana simboličkim iskazom i pandanom božanski providena staleškoga poretka i moralne izvrsnosti koje automatski osigurava i garantira hereditarna transmisija. Blažević, Z. – Coha, S., isto. str. 92.

⁴⁸ Badurina, O. također ističe da je riječ o pseudogenealogiji potvrđujući to i maticama rođenih i krštenih iz 16. i 17. st. Vidjeti Badurina, O., *VKK*, L III, str. 323. O rapskoj obitelji Nimira, njihovu rodoslovlju te načinu stjecanja i gubitka plemstva vidjeti Mlacović, D., nav. djelo (2008), str. 268–269.

⁴⁹ Datum je u rapskoj biskupiji određen datumom stjecanja relikvija (28. siječnja), a ne datumom otkrića svečevih kostiju (5. rujna) pa se blagdan u čast ovoga sveca na otoku Rabu i u Republici San Marino ne podudaraju.

tijekom obnove pučke bratovštine Presvetoga križa proplakaloga, oko godine 1765.,⁵⁰ a inkorporiran je i u hrvatsku varijantu legende (oko godine 1778).

6. Život svetoga Marina ispovidnika Raba Djaka

Fonološka transkripcija:⁵¹

Počine život Svetoga Marina ispovidnika Raba Djaka. Hoteći Dioklecijan, i Masimijan ponoviti grad od Rimana nigdi godišća našego spaseña dvisto i dvajset. Meju mnogimi [...] koji bihu došli bi Marin i Leun s Raba Karstijane [...] koji dilahu kamen'ja, oni ča dobivahu svojima rukama činahu [...]tva [...] vidjahu da mnogi kar(s)tjani da jesu u trudih napaćeni, [...]jući tuko njihove poglavje davahu nim pomoć. Marin kupi jednoga tovara za učiniti bratu Leotu. Nakon tri godišća Leun nikolikimi pojde na verh ki se zove Fereto. Kadi učini ući jednu celu⁵², i ondi staše za Bogu služiti. A Marin osta s družimi karstjani zidajući Riman dokle bude izvaršen i podilujući [...] [...] pomoć tužnim karstjanom [...] njih da ne puste viru svetu. Ne pustiše za trud molitvu [...]z[...] i. Dospivši [...]jedan'je on za [...]jati jedan [...] na nebu pričao pripovidati i obrati Isukarstu, još[...] [...] i do [...]. I jedna // žena od djavla potahnuta pride iz Dalmatije u Riman, i pojde sucu, i pitao Marina da ju uzme za svoju ženu kako ona govoraše da je pravo. Koju stvar odvrze Marin, ona ga osudi da je karstjanin za koju stvar Marin obnoć pobignu na varh koji se zove Tirano kadi pribiva za jedno godišće u jednoj tesnoj spiži u kojoj ne vidi ga nijedan čovik. Budući potle našast i poznan od seļanova, ona sardita žena pojde ga najti, moleći ga da ju uzme za ženu. A Marin učinivši suprot noj zlamen sve-

⁵⁰ Misli se na bratovštinsku pjesmi osobito popularnoj tijekom 18. st. *Štujmo bratjo blagdan danas*: (...) i da nas oslobodi od zla svakoga // i očuva ovo misto od kuge, glada, rati (...). O tome vidjeti u Srdoč-Konestra, I. – Lajšić, S., nav. djelo (2008).

⁵¹ Tekst je transkribiran prema rukopisu, koji se čuva u franjevačkom samostanu sv. Bernardina Sijenskoga u Kamporu na otoku Rabu u rukopisnom kodeksu pod naslovom *Cronaca delle Città d' Arbe* između f. 84 [zapravo 82v] i f. 85r (listovi su zasebno numerirani od 83r do 84v). Fonološka je transkripcija provedena prema načelima zacrtanim u Vončina, J. *Tekstološka načela za pisanu baštinu hrvatskoga jezičnog izraza*. SHK, Matica hrvatska, Zagreb 1999.: [c] – /c/, /č/, /k/, /š/; [ch], [chi] – /č/, /k/; [g] – /g/, /j/; [gn], [gnī] – /ñ/; [gl] – /l/; [gh] – /g/; [h] – /h/, /k/; [i] – /i/, /j/; [j] – /j/, /i/; [y] – /j/, /j/, /i/, /u/; [s] – /s/, /š/; [ss] – /s/, /š/; [sc] – /s/, /č/; [t] – /t/, /c/; [u] – /u/, /v/; [z] – /z/, /s/; [zc] – /c/; [x], [ž] – /ž/.

Kratice su razriješene u oblim zgradama, umetnuto je intervokalno [j], nečitki dijelovi teksta ostavljeni su u uglatim zgradama, kraj folija je označen dvijema kosim crtama, točke slijede izvornik, riječi su rastavljene te su primijenjena ortografska pravila standardnoga hrvatskoga jezika.

⁵² Rkp. *cellu* – prema *cella*, ćelija. Od 16. stoljeća, npr. koludrica ne ishojaše van is cele. (*Transit*, 246), u: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, JAZU, dio I, A-ČEŠUĀ. Tisak Dioničke tiskare, Zagreb, 1880–1882., str. 767.

toga križa zatvori se u celu kadi za let dan ne okusi jisbine stojeći vazda na molitvi. Zatim potle ona žena oslobojena djavla poznavši njegove privare, i pitavši ga prošćen'je odkrivši u gradu zloće koje biše dilovala po potaknut'ju djavla. Marin od mnogih budući pohojan[...] i uzida jednu crikvu na ime Svetoga Petra [Apustola]. Jedan mo[gućni] človik po[šavši] za izgoniti Marina od onuda naj[de] moleći Marin kako jedna stena koja [se] // nemogaše gibati, nemogući govoriti, [...] kojega vidivši ovo izprosi od Marina zdravje sinu svomu, i obrati se Isukarstu sa svom svojom obiteļom. Sveti Gaudentio poslan od svetoga Occa Pape za biskupa u Riman pride totu Leuna i Marina [...] [...] videći njihovo ponižen'je, [...]moću života dobrotu čudi i druge kriposti, redi Leuna misnika, a Marina djaka kojih jime[nova] pomoćnikov protiva poluvircem. Marin imajući želju od parvan'je samoće, vraćajući se u celu namiriše na jednoga medvida koji mu biše pojil tovara on učini da medvid namjesto tovara nosi mu njegove robe. Zdvignuši se opeta heresija od Martinijana, bihu progoneći u Rimanu i kerstjane za koju stvar sveti Gaudentio biskup s mnogimi družimi pobignu; ništar ne mañe Sveti Marin pribiva u svojoj celi služeći Bogu temeljitim načinom počinu u miru u godišći Gospodinovih dvisto i pedeset i sedam, i ondi zakopan. I sada se naziva Pena Svetoga Marina ki dakle Rabljani budući naš patrijun, imali bihmo stope njegove nastojati // naslidovati i štovati njegov blagdan i prikazati mu naše potrebe, neka on sprid licem Boga Semogućega sprosī nam milost potribite, i da nas oslobodi od zla svakoga i očuva ovo misto od kuge, glada, rati, da po njegovin dostojanstvu s nim budemo uživati slavu koju nam je pripravil Gospodin Bog. Amen.

7. Zaključak

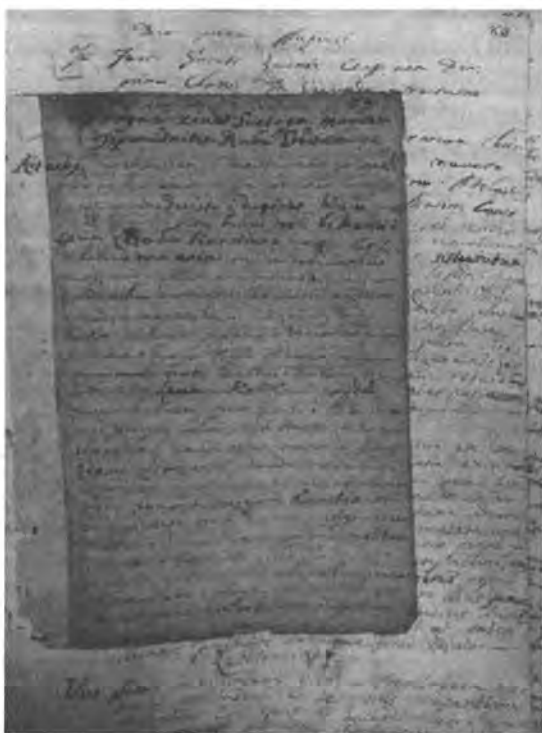
Štovanje se svetačkih kultova manifestira kroz različite žanrove i oblike preko kojih se određena zajednica (samo)određuje i reprezentira. Riječ je o raznovrsnim (kulturnim) dobrima počevši od moći svetaca oko kojih se razvija tzv. kult relikvija, preko specifičnoga fenomena pučkih pobožnosti i to naročito u okrilju bratovštinske djelatnosti, štovanja svetačkih kultova posredstvom svetačkih slika i skulptura, svetačkih titulara crkava, kapela i oltara; te naposljetku zapisa o svecima mučenicima kao što su tzv. *acta martyrum* i popularnih (usmenih i pisanih) legendarno-pripovjednih iskaza o svečevu životu i djelu.⁵³

Kako ističe N. Lonza: *Oblikovanje svetačkog „pantheona” neke srednjovjekovne zajednice jedan je od najvažnijih aspekata samodefiniranja identiteta. Izbor patrona, nabava moći, određivanje titulara glavnim crkvama i uvođenje blagdana promišljeni su i dalekosežni činovi kojima se artikulira slika o statusu*

⁵³ Prema Hoško, E. „Temeljni oblici štovanja svetaca kroz povijest crkve”. *Bogoslovska smotra*, 44/1, 1974, str. 22–38.

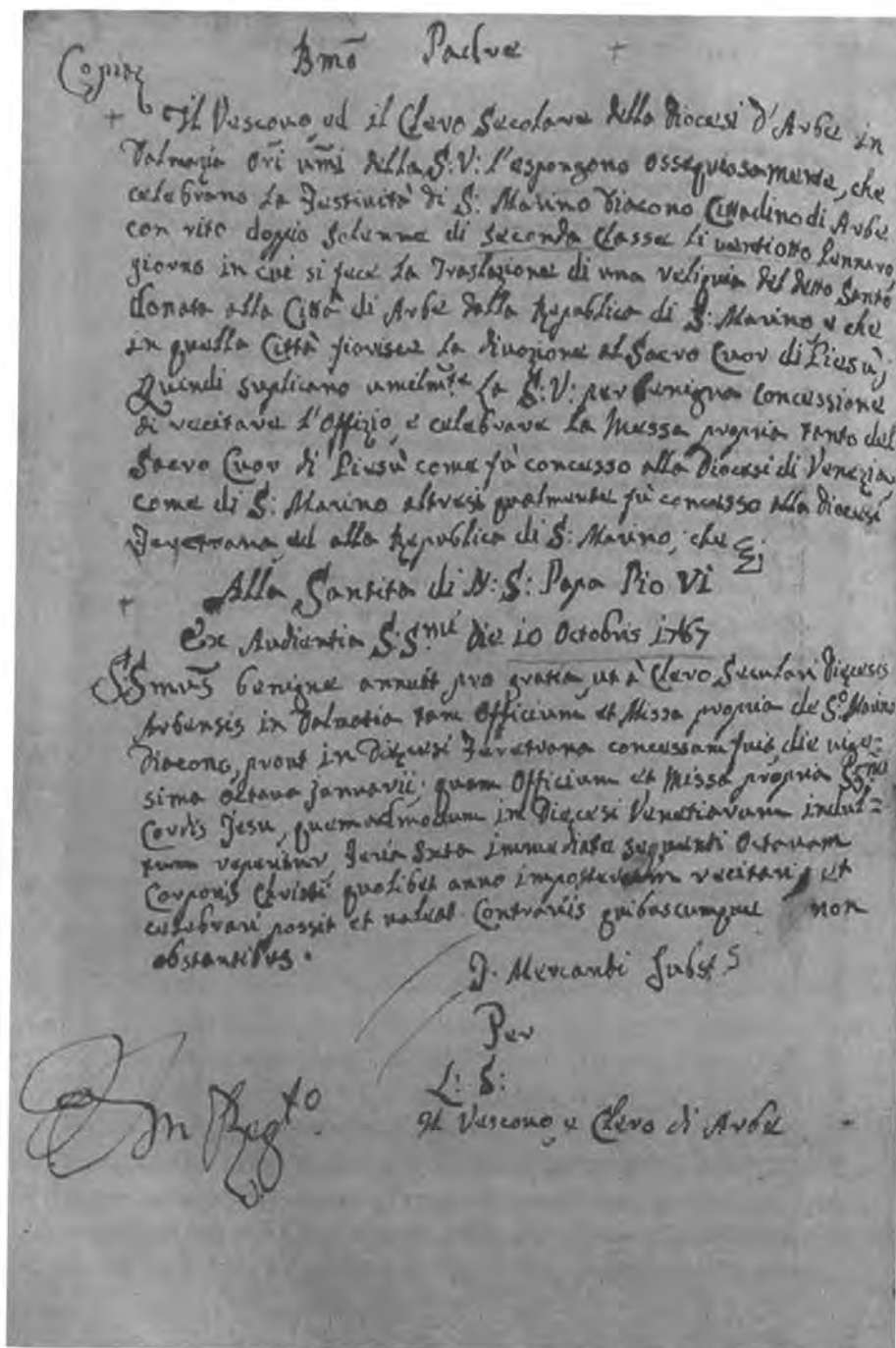
nekog grada ili države, o njegovoj tradiciji i korijenima.⁵⁴ S time da valja istaknuti da su narativni hagiografski izvori gotovo bez iznimke poprimali lokalna obilježja, nadilazeći svoje bizantsko-latinske matice, kako bi pritom (iz)vršili važnu identitetsku funkciju u oblikovanju identiteta same zajednice i to kroz figuru odabrana sveca. Upravo je za takvu rekonstrukciju ilustrativan primjer rapske komune i hagiografskoga narativa o sv. Marinu uz pomoć kojega je rapska zajednica kroz nekoliko stoljeća izgrađivala jedan dio svojega (kulturnoga, ali i političkoga) identiteta. Nakon ukinuća Rapske biskupije (1828) kult sv. Marina sve je manje prisutan u gradu Rabu, međutim, ponovnu reafirmaciju doživljava 60-ih godina 20. stoljeća, i to ponovno kao sredstvo oblikovanja (kulturno-turističkoga) identiteta lokalne zajednice.

8. Prilozi

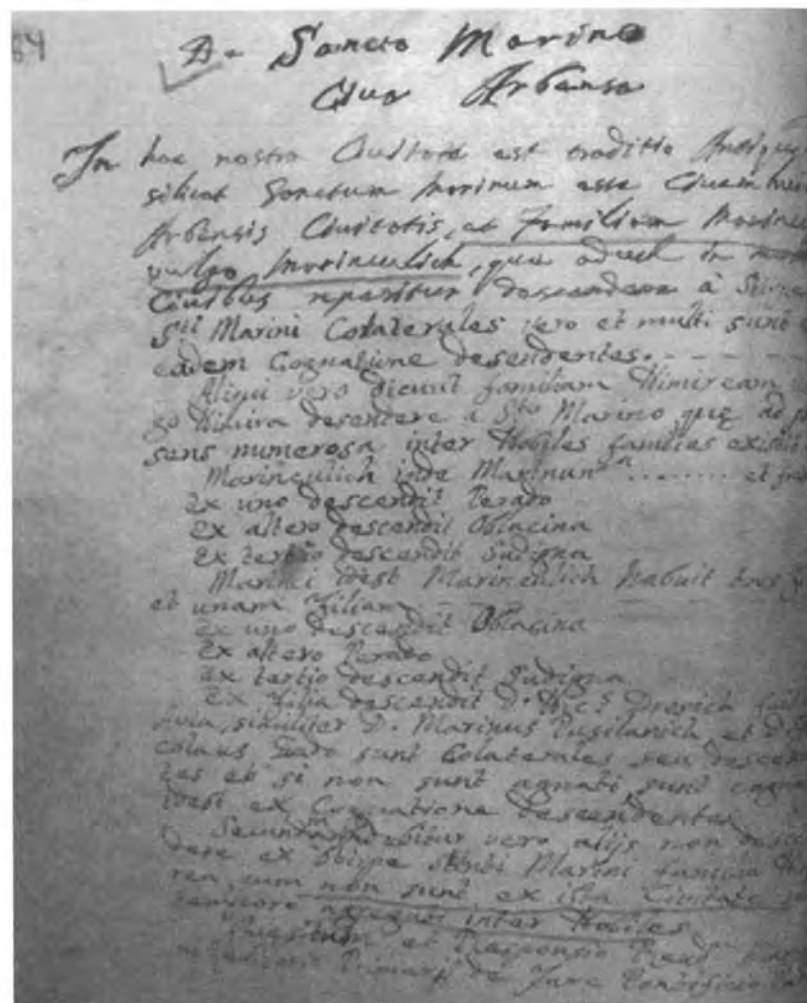

Prilog br. 1.: rukopis Života svetoga Marina ispovidnika Raba Djaka na hrvatskome jeziku u *Cronaca della citta d'Arbe* (Rapska kronika). Arhiv i knjižnica samostana sv. Bernardina Sijenskoga u Kampoju, Rab, sign. 4545/8-c II-10.

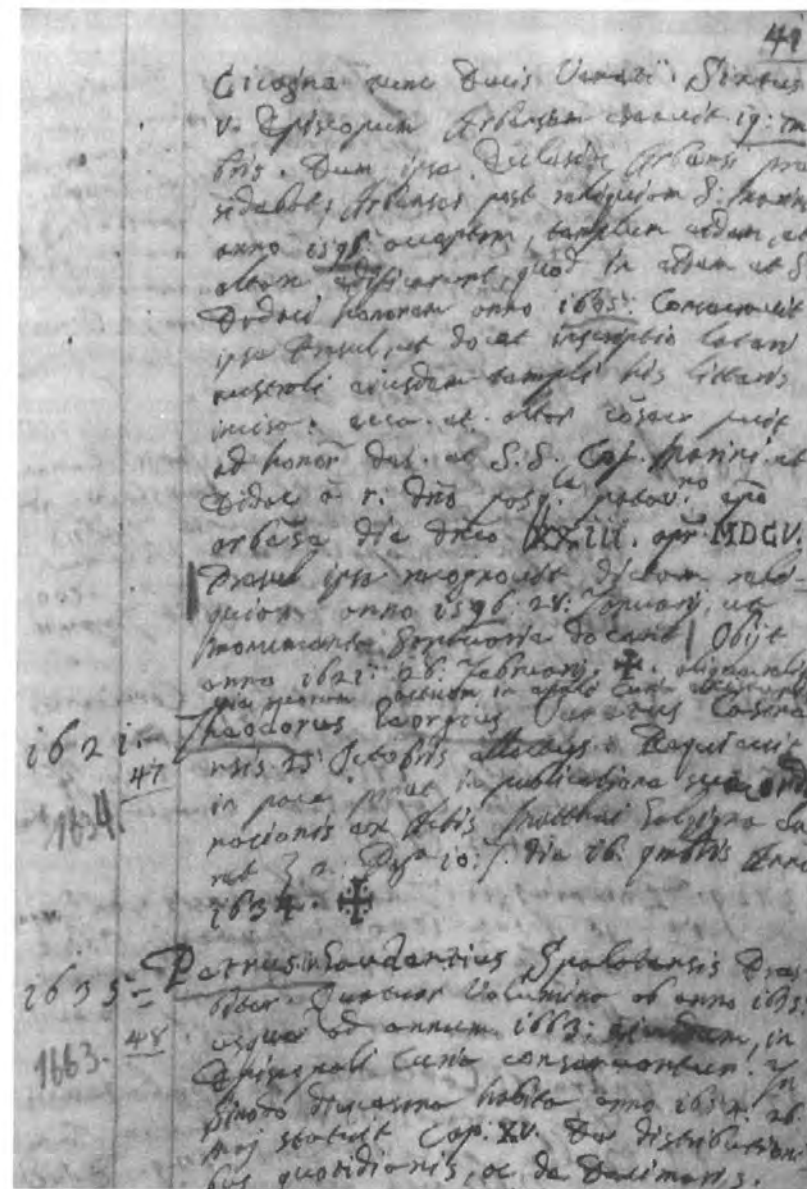
⁵⁴ Lonza, Nella, „Građa državnih institucija kao hagiografsko vrelo: dubrovački primjer”, u: *Hagiologija. Kultovi u kontekstu*. Ur. A. Marinković i T. Vedriš. Leykam international, Zagreb, 2008., str. 105.

Prilog br. 2.: prijepis odluke kneževa vijeća o ustanovljenju blagdana sv. Marina građanina Raba. *Arch. Capituli Arbi, Liber 43, Documenta*, Arhiv bivšega Rapskoga kaptola, Župni ured Rab.

Prilog br. 3.: genealogija sv. Marina građanina Raba. *Cronaca della citta d'Arbe* (Rapska kronika). Arhiv i knjižnica samostana sv. Bernardina Sijenskoga u Kamporu, Rab, sign. 4545/8-c II-10.

Prilog br. 4.: bilješka o izgradnji i posvećenju crkve sv. Marina i sv. Didaka u gradu Rabu, rukopis, *Cronaca della citta d'Arbe* (Rapska kronika). Arhiv i knjižnica samostana sv. Bernardina Sijenskoga u Kamporu, Rab, sign. 4545/8-c II-10.

Izvori i literatura

- Acta Sanctorum*. Editio novissima, curante Joanne Carnandet. Septembris tomus secundus. Parisiis et Romae apud Victorem Palme bibliopolam, 1868.
- Arch. Capituli Arbi*, Liber 15, rukopis, Arhiv bivšega Rapskoga kaptola, Župni ured Rab.
- Arch. Capituli Arbi*, Liber 19, rukopis, Arhiv bivšega Rapskoga kaptola, Župni ured Rab.
- Arch. Capituli Arbi*, Liber 43, *Documenta*, rukopis, Arhiv bivšega Rapskoga kaptola, Župni ured Rab.
- Archivium episcopale Arbi, II. habet 794 folia. Acta episcopi: Paschalis Padavini, Veneti*, rukopis, Arhiv bivše Rapske biskupije, Župni ured Rab.
- Atti Commissione Governativa 1916-1943, Seduta 17. Agosto 1922.; Seduta 20. Aprile 1942*. Biblioteca di Stato e Beni Librari della Repubblica di San Marino.
- Badurina, O., *Kronika samostana u Kaboru (Velika kamporska kronika, dalje u tekstu VKK)*, rukopis, Arhiv i knjižnica franjevačkoga samostana sv. Bernardina Sijenskoga u Kaboru, Rab.
- Badurina, O., *Kronika župe grada Raba*, rukopis, Župni ured Rab, Rab, [1946?].
- Bizza, M., *Relatione della visita fatta da me Marino Bizzi, Arcivescovo d'Antivari, nelle parti della Turchia, Antivari, Albania e Servia alla Santite di Nostro Signore Papa Paolo Quinto*. Priredio F. Rački, Starine JAZU, 1888, 51–156.
- Cronaca della citta d'Arbe (Rapska kronika)*, rukopis, Arhiv i knjižnica samostana sv. Bernardina Sijenskoga u Kaboru, Rab, sign. 4545/8-c II-10.
- Indulgencija samostanu sv. Andrije Apostola u gradu Rabu*, Rim, 1489., Arhiv benediktinskoga samostana sv. Andrije Apostola u gradu Rabu, pergamenta br. 3.
- Katastarska mapa iz 1828. godine, DA Split, Arhiv mapa za Istru i Dalmaciju, 514 Rab, Split.
- Liber Inventariorum*. Arhiv franjevačkoga samostana sv. Bernardina Sijenskoga u Kaboru, 18. st.
- Memorie della nobile famiglia de Spalatinis*, rukopis, Arhiv don Leona Spalatina (privatni arhiv), Rab.
- Mombritius, M., *Sanctuarium seu Vitae sanctorum. Novam hanc editionem curaverunt duo monachi Solesmenses*. Tomus secundus. Parisiis, apud Fontemoing et socios, editores, 1910.

- Natalibus, P., *Catalogus sanctorum et gestorum eoru[m] ex diversis voluminibus collectus*. Liber octavus. De sanctis de mense septembris occurrentibus, cap. Xxxvi. Venetiis, 1506. Prvo izdanje 1493.
- Pergamena br. III*, Arhiv franjevačkoga samostana sv. Bernardina Sijenskoga u Kaboru, Rab, 1525.
- Rimski martirologij (Martyrologium Romanum)*, mrežne stranice: <http://www.liturgialatina.org/martyrologium/19.htm>.
- Spisi Javne dobrotvornosti* (Dinko Dokula), Arhiv i knjižnica samostana sv. Bernardina Sijenskoga u Kaboru, Rab, sign. 4852/9-c IV-26.
- Voragine, J., *Zlatna legenda ili štiva o svecima*. Sv. I. i II., prev. Stjepan Pavić. Demetra, Zagreb, 2014-2015.

*

- Aebischer, P., *La „Vita Sancti Marini“*. Biblioteca di San Marino, San Marino, 1980.
- Badurina, A., Tadić, M., *Hagiotopografija Istre i dubrovačkog područja*. Radovi IPU 12-13/1998–1989., str. 59–63.
- Badurina, A., *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*. Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2000.
- Basić, I., „*De inventione Sancti Felici*: rekognosciranje relikvija i reafirmacija kulta sv. Feliksa u Splitu u kontekstu poslijetridentske obnove“, u: *Splitska hagiografska baština: povijest, legenda, tekst*. Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa održanog u Splitu od 26. do 27. rujna 2011., ur. J. Belamarić, B. Lučin, M. Trogrlić, J. Vrandečić, Književni krug Split, Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta u Splitu, Split, 2014., str. 271–313.
- Blažević, Z. – Coha, S., „*Zrinski i Frankopani – strategije i modeli heroizacije u književnom diskursu*“. Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Vol. 80, 2008., str. 91–117.
- Burigana, R., *La leggenda „Sancti Marini“*. Una storia religiosa tra Rimini e il monte Titano. Aiep Editore, San Marino, 1992.
- Catholic Encyclopedia* na <http://www.newadvent.org/cathen/04781a.htm>.
- Donati, A., *San Marino tra storia e leggenda da Omero a san Pier Damiani*. Edizione critica della «*Vita sanctorum Marini et Leonis*». *Fonti, documenti, manoscritti, incunaboli*, San Marino, 2010.
- Donghi, S., *I testimoni medievali della Vita Sancti Marini: analisi codicologica e paleografica*. Università degli studi della Repubblica di San Marino. Scuola superiore di studi storici. Aiep, 2007.
- Donnini, M., *Una rilettura della Vita Sanctorum Marini et Leonis*, u: „*Scuola secondaria superiore*“. XXXIX annuario. Anno scolastico 2011 – 2012, San Marino, str. 227–278.

- Farlati, D., *Illyrici sacri. Tomus quintus. Ecclesia Jadertina cum suffraganeis, et ecclesia Zagrabiensis*. Venetiis, 1775.
- Fattori, O., „Il sacrificio di ARBE novella Olocausta del Carnaro”, u: *Museum*, Anno V, N. 1-4, MCMXXI.
- Fattori, O., „Su l' „Autenticità delle Ossa” del Santo Fondatore della „Libertas Perpetua” venerate nella Basilica della Repubblica di San Marino”, u: *Museum*, Anno X, Gennaio – Dicembre, MCMXXVI, str. 45–67.
- Fattori, O., *Arbe – San Marino. Cronistoria*. Arti grafiche Sammarinesi, San Marino, 1943.
- Fondra, L., *Istoria della insigne reliquia di San Simeone profeta*. Fratelli Battara, Zara, 1855.
- Gliubich, S., *Dizionario biografico degli uomini illustri della Dalmazia*. Vienna – Zara, 1856.
- Grabar, B., „Tiskani glagoljski Baromićev brevijar”. *Slovo*, sv. 34 (1984), str. 159–180.
- Hagiologija. Kultovi u kontekstu*. Ur. A. Marinković i T. Vedriš. Leykam international, Zagreb, 2008.
- Hercigonja, E., *Povijest hrvatske književnosti*. Knjiga 2., Liber – Mladost, Zagreb, 1975.
- Hoško, E., „Temeljni oblici štovanja svetaca kroz povijest crkve”. *Bogoslovska smotra*, 44/1, 1974., str. 22–38.
- Jarak, M., *Starokršćanska i ranosrednjovjekovna skulptura otoka Raba*. *Staro-hrvatska prosvjeta* 37/2010, str. 77–109.
- Jarak, M., *Studije o kasnoantičkoj i ranosrednjovjekovnoj skulpturi s otoka Raba*. FF Press, Zagreb, 2017.
- Jurković, M., „Un raro motivo iconografico sulla scultura altomedievale – i *senmurv* di Arbe e Nevidane”, u *Scripta in honorem Igor Fisković. Zbornik povodom sedamdesetog rođendana*. International Research Center for Late Antiquity and the Middle Ages, Motovun, University of Zagreb, Zagreb – Motovun, 2015., str. 43–51.
- Kolumbić, N., *BIZZA, Marin (Bizzi, Bizzius, Bicius)*. *Hrvatski biografski leksikon*, LZMK, Zagreb, 2009–2017, na: <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=2030>.
- Mlacović, D., *Građani plemići. Pad i uspon rapskog plemstva*. Leykam international, Zagreb, 2008.
- Pahljina, A., *Crtice o sv. Marinu i sv. Leu: umjetnički prikazi na otoku Rabu*. „Loparska beseda”, Lopar, lipanj, 2016., str. 31–33.
- Pederin, I., *Rab u osvjet humanizma i renesanse*. Grafički zavod Hrvatske, Zagreb, 1989.

- Petrović, I., „Hagiografsko-legendarna književnost hrvatskog srednjovjekovlja i senjski „Marijini mirakuli”. *Izvori, žanrovske, tematske i tipološke karakteristike*”. *Slovo*, sv. 34 (1984), str. 181–201.
- Polonijo, M., „Loparanin – turski paša”. *Krčki kalendar*, 1955., str. 62–63.
- Praga, G., „La traslazione di S. Niccolò e i primordi delle guerre normanne nell' Adriatico”, u: *Scritti sulla Dalmazia*, vol. II. Centro di ricerche storiche – Rovigno, Collana degli Atti N. 38, Rovigno, 2014., str. 97–267.
- Ribarić, V., *Legenda o sv. Marinu Rabljaninu iz Lopara*. Nakladnik Općina Lopar i Turistička zajednica Općine Lopar, 2010.
- Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, JAZU, dio I, A-ČEŠUĀ. Tisak Dioničke tiskare, Zagreb, 1880–1882.
- Srdoč-Konestra, I. – Lajšić, S., *Obrednik po Garanjinu. Prilog proučavanju književnojezične baštine grada Raba*. Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci, 2008.
- Toić, A., *Rapske bratovštine i o biskupu Ivanu Luki Garagninu*. Udruga rapskih samostreličara, Rab, 1995.

Riassunto

Saša Potočnjak

SANCTUS MARINUS CIVITAS ARBENSIS: LA POPOLARIZZAZIONE DEL CULTO DI SAN MARINO NELLA DIOCESI DI ARBE DALLA FINE DEL XVI SECOLO

Il rispetto del culto sacro si manifesta attraverso diversi generi e forme con quali una comunità si (solo)determina e rappresenta. Dopo la scoperta, e poi il trasferimento di reliquia di S. Marino da San Marino a Rab, nella diocesi di Rab inizia l'intensa riaffermazione e divulgazione del culto di S. Marino "cittadino di Arbe", passando attraverso tutte le fasi di identificazione e rituale collettivo: dal trasferimento di reliquia, santificazione della chiesa, fondazione della festività ufficiale, fino alla fissazione del testo agiografico narrativo, la cui funzione è tentare una ricostruzione della specifica identità locale.

Parole chiave: Santo Marino; Diocesi di Arbe; i francescani; l'agiografia; il culto delle reliquie

SANDRA POŽAR

Staroslavenski institut
sudec@stin.hr

ČAKAVSKO-ROMANSKI JEZIČNI DODIR U INVENTARU SAMOSTANA SV. MARIJE MAGDALENE U PORTU NA OTOKU KRKU (1734. – 1878.)

UDK: 003.349.1(497.5)(210.7KrK)“17/18”
81'246.2(497.5)(210.7KrK)“17/18”

Izvorni znanstveni članak

Inventar samostana sv. Marije Magdalene u Portu na otoku Krku iz 18. i 19. stoljeća, čiji je tekst u transliteraciji objavio A. Badurina (2013), vrijedan je izvor za istraživanje čakavsko-romanskih jezičnih dodira na otoku Krku. Dodir čakavskoga i romanskoga sloja odražava se u njemu na svim jezičnim razinama, a očituje se u glasovnoj prilagodbi posuđenica, u sužavanju sklonidbene paradigme (pod krčkorumunjskim utjecajem), u kalkovima sintaktičkih konstrukcija, u hibridnoj tvorbi riječi i u leksičkim posuđenicama iz različitih vremenskih slojeva (dalmatski, mletački i talijanski).

Ključne riječi:
čakavsko-romanski jezični dodir; doseljenički govori otoka Krka; pragmatična glagoljska pismenost; Inventar samostana sv. Marije Magdalene u Portu na otoku Krku

1. Uvod

Jezična slika otoka Krka, koja je svojim bogatstvom jednako vrijedan predmet istraživanja i slavističkoj i romanističkoj filologiji, u vremenu od 15. do 19. stoljeća odaje utjecaje četiriju romanskih idioma: dalmatskoga (veljotškoga), mletačkoga, krčkorumunjskoga i talijanskoga (usp. Spicijarić Paškvan 2014). Uz široko rasprostranjen mletački i talijanski, druga su dva idioma specifično krčki. U 15. su stoljeću naime na sjeverozapadni dio otoka Krka naseljeni zavelebitski Vlasi (Bolonić, Žic Rokov 1977: 350–351), čiji su potomci bili govornici krčkorumunjskoga idioma, koji izumire s trećom četvrti 19. stoljeća (1875.).¹ Krajem 19. stoljeća izumire i drugi specifično krčki romanski idiom, veljotski, najdulje očuvani primorski istočnoromanski idiom,

¹ To je godina smrti njegova posljednjega govornika, Mate Bajčića iz poljičkoga sela Bajčići (Milčetić 1884: 51, Bolonić 1986: 25).

koji se govorio u gradu Krku i njegovoj okolici (primjerice u obližnjem Puntu).²

Svi su navedeni romanski utjecaji zabilježeni i u glagoljskoj pismenosti franjevac trećoredaca otoka Krka (usp. Botica, Kovačić, Kuhar 2015: 12–13; Kovačić 2015; Požar 2018). Inventarna knjiga koja je poslužila kao izvor za istraživanje čiji se rezultati predstavljaju ovim prilogom posvećenim profesoricu Mariji Turk nastajala je u Dubašnici još za života posljednjih naraštaja govornika krčkorunjskoga i veljotskoga. Novopridošli Vlasi u Dubašnici početkom druge polovine 15. stoljeća dobivaju od kneza Ivana Frankapana na privremeno korištenje kapelu svete Marije Magdalene (Galović 2004: 72), gdje su u prvoj četvrtini 16. stoljeća franjevci trećoredci, kojima su kapelu dodijelile mletačke vlasti 1480. godine, izgradili samostan. Dokumenti o utemeljenju samostana svjedoče da je ondje prije njihova dolaska u potleušici uz kapelu stanovao jedan redovnik pustinjač (Galović 2004: 71–72), i to glavotočki (Ivančić 1910: 225–227). Zahvaljujući povijesnim izvorima objavljenim u posljednje vrijeme (Botica, Kovačić, Kuhar 2015) poznato je da je dosta članova samostana bilo upravo domaćih, s područja Dubašnice i Šotoventa (Milohnići, Poljica), a među njima je bilo, dakako, i potomaka vlaških doseljenika koji su bili govornici krčkorunjskoga.³

Inventarna knjiga samostana sv. Marije Magdalene vođena je kurzivnom glagoljicom i, manjim dijelom, latinicom od 1734. do 1878. godine u portanskom samostanu sv. Marije Magdalene franjevac trećoredaca. Njezinu latiničnu transliteraciju objavio je 2013. godine franjevac trećoredac A. Badurina (Badurina 2013), dok je prve podatke o njoj objavio V. Štefanić (1960). Hrvatski franjevci trećoredci, koji i danas drže samostan sv. Marije Magdalene

² Noviji pregled problematike, kao i probranu bibliografiju vezanu uz dalmatski, pa u tom okviru i uz veljotski, vidi u Miljačić (1999). Veljotski se u literaturi, i to ne samo romanističkoj, mahom ističe kao jedan od rijetkih jezika kojemu je poznat datum izumiranja, i to prema datumu pogibije njegova pretpostavljenoga posljednjega govornika Tone Udine Burbura (10. lipnja 1898. godine). Međutim, taj datum ne treba shvaćati doslovno iz već poznatih razloga. Prvo, treba uzeti u obzir da dotični govornik nije govorio sam sa sobom – poznato je da se Udina nije služio tim jezikom dvadesetak godina prije Bartolijeva istraživanja, pa se smrt jezika ne može vremenski izjednačiti s govornikovom smrću. Nadalje, što je još važnije, prije dvadesetak godina iznio je povjesničar P. Strčić (1999) povijesne pokazatelje da Udina nije bio posljednji govornik veljotskoga. Od ranije je poznato da Udina, nagluh i bezub (a k tomu nije bio ni izvorni govornik), nije bio najsretniji Bartolijev odabir obavjesnika; dapače, taj je izbor bio u najmanju ruku čudan, a djelomice i politički motiviran, tvrdi Strčić (usp. Strčić 1999: 262). No Strčić pokazuje kako Udina Burbur ne samo da nije bio posljednji govornik nego i da su postojali prikladniji obavjesnici od njega (Strčić 1999: 260–261). Povrh svega, ne treba zaboraviti da je Bartoli imao i druge obavjesnike (usp. Bartoli 1906: 31–43), ali čini se da su oni ostali u drugom planu zbog kontroverznoga Burbura.

³ O tome je autorica pisala u zasebnu radu (Požar 2018).

u Portu, stigli su na otok Krk u drugoj polovini 15. stoljeća, i to najprije na Glavotok 1468. godine (Ivančić 1910: 30–31; 217–222). Osim što su trećoredci očuvali hrvatski crkvenoslavenski jezik u liturgiji do 20. stoljeća, odnosno do početka primjene odredaba Drugoga vatikanskoga koncila (usp. npr. Kuhar 2015), glagoljicom su se služili duboko u novi vijek za svakodnevne praktične potrebe. Takvi su se tekstovi pisali govornim čakavskim jezikom. U krug tih administrativnih i pravnih spomenika ulazi i *Inventar*. Osim glagoljskom pismenošću portanski trećoredci služili su se i latinicom i latinskim jezikom te mletačkim, a za potrebe komuniciranja s nadređenom Talijanskom kongregacijom trećoredskih provincija i talijanskim. Stoga se, kako ističu Botica, Kovačić, Kuhar (2015: 12–13), može s pravom govoriti o njihovoj dvopismenosti i višejezičnosti.⁴ Obje su se te pojave odrazile u *Inventaru*.

Inventar je pisan inovativnim krčkim govorima ikavsko-ekavskoga dijalekta čakavskoga narječja kako su opisani u literaturi: danas (Lukežić, Turk 1998) i u vrijeme gotovo suvremeno obrađivanoj građi (Milčetić 1895). Zahvaljujući svojoj praktičnoj namjeni tekst bilježi organski idiom.⁵ Vrijednost je *Inventara* za jezičnopovijesno istraživanje i u tome što je zbog naravi teksta svaki izraz datiran, kao što je uobičajeno i za pravne spomenike. Istraživanjem su obuhvaćeni listovi ispisani glagoljicom: od 1r (prije 1734., jer zapisu iz te godine prethodi još jedan koji nije datiran) do 80v b (1830). Latinični dio inventara uzet je u obzir samo komparativno zbog višesmislenosti grafije.

Čakavski se idiom u *Inventaru* snažno prožima s romanskim idiomima, a posljedice se toga dodira očituju na svim jezičnim razinama: od grafije (utjecaj talijanske latinične grafije), fonetike i fonologije (u prilagodbi posuđenica), preko fleksijske morfologije (ujednačivanje sklonidbene paradigme) i sintakse (kalkovi u sintaktičkim konstrukcijama) do leksika (posuđivanje tvorbenih sredstava i leksema u cjelini, poznato iz više vremenskih slojeva: dalmatski, mletački, talijanski).

2. Grafija i ortografija

Budući da su se trećoredci usporedno služili glagoljicom i latinicom, u *Inventaru* je ostavio trag utjecaj talijanske latinične grafije: *pignate* (80r a), *od cemle* (80r a).⁶ Treba naglasiti da je to izrazito rijetko; dapače, navedene potvrde jedine su pronađene i nalaze se na istoj stranici.

⁴ Za podudarno stanje u „svjetovnoj” Dubašnici usp. HNOK 2016: 16.

⁵ Praktična namjena knjige, nasuprot svećanoj, i okolnosti njezina nastanka u brzini imaju i nedostatak: to je velika mogućnost pogreške zbog brzoga pisanja. Iako je autorica, sudjelujući u pripremi Badurininog izdanja, stekla uvid u izvornik, u vrijeme pisanja rada nažalost nije bila u mogućnosti provjeriti u njemu problematična mjesta.

⁶ U slučaju potonje potvrde treba ostaviti i mogućnost da je riječ o pojavi interpretacije glasa /z/ iza prethodnoga /d/.

U ortografiji je zabilježeno kolebanje u pisanju rezultata jednačenja po mjestu tvorbe kao i kod domaćih riječi, pa nalazimo dublete: *bumbačni* (25v) ~ *bunbačnih* (33r), *tambuć* (57r) ~ *tanbuć* (63v), *štampe* (12v) ~ *štanpa* (29r), *novembra* (67v) ~ *novembra* (62v). Takvo je kolebanje bilo svojstveno i ranijoj glagoljaškoj tradiciji (usp. Mihaljević 2014: 68).

3. Fonologija i fonetika

Glasovne promjene provedene su jednako kao i na domaćem glasovnom materijalu. Njihov pregled razvrstan je niže s obzirom na samoglasnike i suglasnike. Međutim, ono što je najkarakterističnije za korpus jest neujednačenost glasovne prilagodbe posuđenica.

3.1. Glasovna prilagodba posuđenica

Glasovna prilagodba posuđenica gotovo redovito ima neustaljen rezultat, kako kod svakodnevnih pojmova, npr. *frmentun* ~ *frementun* ~ *fermentun* ~ *farmentun* ~ *fermantun*, tako i u slučaju termina (katkad i latinskih), iz vjersko-liturgijskoga ili uopće duhovno-intelektualnoga područja, npr. *rituval* ~ *retoval* ~ *retujali* ~ *retual*. Izraz varira očito stoga što nije fiksiran (u rječniku ili sl.). Dijelom je toj neustaljenosti zasigurno uzrok tipična pojava neujednačena pismovnoga fiksiranja popratnoga samoglasnika uz sekundarno slogotvorno /ō/,⁷ a s time je nerijetko povezana i metateza likvida. Primjerice za niz leksema *frmentun* (11r) ~ *frementuna* (15v) ~ *fermentuna* (39v, 59r) ~ *farmentuna* (27v, 79r a), nastalih prema mletačkom *formenton* 'kukuruz', može se pretpostaviti da je od polaznoga mletačkoga oblika dobiveno sekundarno slogotvorno /ō/, potom je ono dobilo drugi samoglasnik uza se, nakon čega je došlo do metateze. Treba istaknuti da se neustaljenost izraza odnosi i na antroponime, usp. primjerice prezime *Petrlin* (21r, 21v) ~ *Petarlin* (24r) ~ *Petralinu* (28r).

U raznolikosti prednjači naslovni pojam inventara čiji se izraz pojavljuje u sedam inačica: *inventarij* (4r) ~ *iventarij* (9r) ~ *anevetarij* (15v) ~ *aniventarij* (20v) ~ *anavantarii* (35r) ~ *aneventarii* (24r) ~ *anaventarii* (28r), pri čemu većina njih kombinira latinski uzor *inventarium* (ili mletački *inventario*) i mletački *aventario*.⁸ Na temelju oblika *iventarij* nije sigurno je li se /n/ u prvom slogu potpuno izgubilo kao rezultat daljinskoga razjednačivanja ili je nazalnost sačuvana u izgovoru samoglasnika /i/,⁹ ili je pak oblik rezultat kontaminacije s oblikom *aventario*. U nizu *ištrumenti* (14v) ~ *ištermenti* (37r) ~

⁷ Usp. u omišaljskom govoru fiksacije s popratnim samoglasnikom /e/ (Turk, Spicijarić Paškvan 2015: 209).

⁸ Usp. Boerio 1867, pod dotičnim natuknicama.

⁹ Tomu bi pak uzrok bio alofonski ostvaraj fonema /n/ ispred /v/.

štromenti (8v) ~ *štermenti* (44r) prema mletačkom *istroment-* za prvu potvrdu može se pretpostaviti zatvaranje samoglasnika, u drugoj je potvrdi došlo do premetanja, u trećoj je otpao prvi slog, a u četvrtoj se dogodilo i otpadanje i premetanje. Otpadanje početnoga sloga često je u glagoljaškoj pismenosti, čiji su pisari bili čakavski govornici. U dijalektološkoj se literaturi ta pojava objašnjava strukturom čakavskoga sloga (usp. Lukežić, Turk 1998: 33; Turk, Spicijarić Paškvan 2015: 208).¹⁰ U nizu leksema *rituvali* (17r) ~ *retovali* (56v, 69r b, 78r a) ~ *retujali* (63v) ~ *retuali* (74r a) na djelu su različiti ostvaraji međusamoglasničkih sonanata.

Variranja su moguća i kod istoga zapisivača; primjerice na stranici 25v u nizu od pet redaka nalazimo četiri rješenja: *tavaoli*, *tavaioli*, *taiolih*, *tavaloli*.

Primjerima metateze likvida može se dodati manje sustavno premetanje slogova, npr. *terbenakulu* (47v) ~ *tabernakul*, *rakataš* (43r), *rakotaš* (49r) ~ dalm. **grattā caseu-* / mlet. *gratacasa*.

3.2. Samoglasnici

Zatječe se sekundarno slogotvorno /ō/: *tabrnakul* (9r, 24r) ~ *tabernakul*, *frmentuna* (11r) ~ *fermentuna*, *farmentuna* i sl. Od ostalih potvrđenih pojava treba spomenuti zatvaranje samoglasnika pred sonantom, primjerice u inačicama: *jarbul* (23v) ~ *jarbol*, *multar* (57v) ~ *mortar*.

3.3. Suglasnici

Potvrđeno je razjednačivanje na daljinu:¹¹ *škandalet* (1r) ~ *škaldalet*, *multar* (57v) ~ *mortar*, *rankurić* (19v) ~ *rankunić*; jednačenje po mjestu tvorbe i stezanje udvojenih suglasnika u fonološkoj riječi: *čš* → *šš* → *š*: *vrči od vešurte* (10r) (← *več šorte*). Na djelu su i međusobne zamjene sonanata: *n* ~ *l* *sanadiž* (8v), *sanadiže* (44r) ~ *saladiž* (6r), *saladiže* (34v). Pojednostavnjuju se suglasničke skupine, npr. *štr* → *šr* (*šrapuntini* 68v a). Iznimka je tomu neprovođenje promjene *l* → *j*, u skladu s odupiranjem aglutinirane skupine *l + j* pojednostavnjenju (usp. Milčetić 1895: 110; Lukežić, Turk 1998: 80), npr. *famila* (52v), gdje se na temelju navedenih dijalektoloških opisa može utvrditi izgovor [l]. Pojednostavnjenje te skupine zatječe se u imenu mjeseca srpnja (*luja*, 47v) i u toponimu *Veja* (u *Veju*, 68v a). Međutim, u prvom je slučaju to moglo biti potaknuto glasom /l/ u prethodnom slogu, pa bi posrijedi zapravo bilo daljinsko razjednačivanje.

Talijanska odnosno mletačka afrikata /dʒ/ ispred prednjih samoglasnika prilagođava se, odnosno transfonemizira kao /j/: *arjento* (12v) ~ *argento*; *šijel* (8v), *šijel* (14v) ~ *sigilo*. Ispred neprednjih samoglasnika, koliko se može za-

¹⁰ Treba dodati da ista pojava postoji i u talijanskom i mletačkom (usp. Gačić 2003: 23).

¹¹ Ta je pojava potvrđena i kod posuđenica iz latinskoga, usp. *bervijali* (74r a) ~ *bervijari*.

ključiti na temelju jedne potvrde, a i s preduvjetom da je točna pretpostavka o njezinu uzoru, dolazi do otvrdnjivanja: *kavadun* ~ *cavagion*.¹²

Zanimljive se pojave zatječu i pri premoščivanju zijeve. Protetsko /j/ pojavljuje se ispred /a/: *jagunera* (65v) ~ *agunara*, *jarmižem* (77r a) ~ *armiž* (usp. Miloš 2015: 170). Među samoglasnike neprednjega položaja mogu se umetati i /j/ i /v/: *retujali* (63v) ~ *rituvali* (17r) ~ *retovali* (56v, 69r b, 78r a).¹³ Zanimljiv je oblik *šuvamani* (37r), iz kojega je najprije ispalo /g/ (što može biti obavijest o njegovu izgovoru), a zatim je na njegovo mjesto umetnuto međusamoglasničko /v/.¹⁴ Uočava se i ispadanje međusamoglasničkoga /j/ i /v/, npr. *tavaoli* (68v b) ~ *tavajoli*; *taulin* (14v) ~ *tavulin*; *paunace* (79v b) ~ *pavunace*.

3.4. Fonetika

Na fonetskom planu pozornost privlači obezvučenost na početku nekih riječi, npr. *b* → *p*: *parilci* (8v), *panci* (29v). Budući da se pojavljuje kod posuđenih osnova (prva) ili leksema u cjelini (potonja), nameće se pitanje nije li ta pojava odraz fonetskoga ostvaraja u jeziku davatelju.¹⁵ Iako obezvučenje nije u skladu sa značajkama talijanskoga konsonantizma, nego im je dapače suprotno, da ipak nije riječ o slučajnoj pojavi posvjedočenoj samo u *Inventaru*, potvrđuju drugi krčki spomenici pragmatične glagoljske pismenosti. Tako se u više isprava o posinovljenju fratara trećoredaca samostanu na Glavotoku (iz 1784. i 1785.) umjesto *buletin* 'ceduljica' pojavljuje ostvaraj *paletin*: *deržeći u rukah šekreti paletini (voti)* (Botica, Kovačić, Kuhar 2015: 81, 84–87).¹⁶ U slučaju potvrde *panci* izvor bi mogla biti i talijanska riječ *panco* 'klupa za sjedenje' čije je značenje blisko onomu riječi *banco* 'stol'.¹⁷ No treba napomenuti da se u svim ostalim inventarnim upisima pojavljuje /b/, pa se očekuje da je riječ o istom predmetu. Pitanje je li tu posrijedi neka lokalna značajka ostaje za daljnje istraživanje.

Obezvučenost se na jednom mjestu kod istoga zapisivača pojavljuje na početku, ali i u sredini te na kraju riječi: *z pneci* (43r) ~ *Bneci*, *katin* (44r) ~ *kadin*, *trapit* (44r) ~ *trapid*. No ti se oblici mogu smatrati individualnom pisarskom značajkom toga zapisivača ili govornom značajkom eventualnoga suradnika koji mu je diktirao, ili pak pisarskom pogreškom (u pisanju ili u

interpretaciji čuvenoga pri diktiranju). Zapisivač je Josip Milovčić, za kojega je utvrđeno da je bio govornik krčkorunjskoga (Požar 2018).

4. Morfologija i morfosintaksa

Iz teorije jezičnih dodira poznato je da je morfologija krajnja razina djelovanja inojezičnoga utjecaja, što znači da zatečene pojave potvrđuju dugotrajne i intenzivne jezične dodire (usp. Matasović 2001: 69).

Jezični se dodir kada je riječ o morfologiji *Inventara* najosjetnije odrazio na morfosintaktičkom planu, gdje se susreću padežni sinkretizmi koji u različitim smjerovima homonimiziraju oblike za izražavanje različitih padežnih značenja, što u konačnici kao posljedicu može imati padežnu redukciju i analitizam. Iako u *Inventaru* ta pojava nije imala toliko zamah, u njemu se, uz slavenske sinkretizme, kao što je genitivno-akuzativni, razaznaju slučajevi sinkretizma koji upućuju na romanski utjecaj.

Kao rezultat intenzivna i dugotrajna dodira s romanskim idiomima, tipičan za inovativne doseljeničke govore (Lukežić, Turk 1998: 208, 229–230), čest je akuzativno-lokativni sinkretizam na račun lokativnoga oblika: *dvi koze doma a na pašu ni edne* (1v), *u šakreštiju banci od jelovine* (4v), *kamenice za ule u konobu* (8v), *lancana ka je na sidro* (15r), *krave ke su na pašu* (20r), *škrin u kamare i po mostiru* (23r), *koze ke su na bravariju* (24r), *venci od kositera na kih stoi (!) pijati na stol* (49r), *od mostira S(ve)te Marije Mandalene na Dubašnicu* (52v), *veruge ke stoe na pca* (50r, 55r), *železo ko stoi na ogn'išće* (53v), *slamnica 1 u Veju* (68v a), *zvonci u hor* (72r a), *kasuni za muku 2 i veli u magazin* (78v a). Ta je pojava potvrđena i kod pridjeva pri elipse imenice: *oltar S(veto)ga Mikula od braščine / na isti (...)/ na isti (...)/ na isti (...)* (67v a), *Parvo S(ve)ta Crikva i u noi oltari no 3 / na veli tabarnakul od mramora* (69r a), a iznimno i kod zamjenica: *stol na koga se ji* (54r) ~ *na komu se ji* (49r).

Širenju je navedene pojave moglo pridonijeti pojavljivanje istih prijedloga mjesnoga značenja uz različite padeže – upravo akuzativ i lokativ – pri čemu se gubi opreka između značenja mjesta i smjera, odnosno statičnosti i kretanja, što se tumači kao odraz romanskoga utjecaja.¹⁸ Uz prijedlog *u* i *na* kod kojih je to uobičajeno, u toj pojavi rijetko sudjeluje i prijedlog *prid* uz koji se oblici akuzativa pojavljuju umjesto instrumentalnih, usp. *prid veliki oltar*, *prid S(ve)ti Rok*, *prid S(ve)ti Mikula* (9r) ~ *prid oltarom* (11v); *prid isti kandela od latuna* (70v a) ~ *prid istim* (67v a). Prijedlog *prid* naoko se pojavljuje i uz oblike padeža uz koje hrvatska padežna sintaksa to ne dopušta. Takva bi potvrda

¹⁸ Tako tumači P. Ivić (1981: 77), govoreći o tome u kontekstu pojava koje je D. Brozović nazvao adrijatizmima (usp. Lukežić, Turk 1986: 249). Treba podsjetiti da je neutralizirana razlika između značenja mjesta i smjera značajka jezika balkanskoga jezičnoga saveza, što ne mora biti u protuslovlju s navedenim tumačenjem.

¹² Usp. nasuprot tomu u Milčetić (1895: 109): *jorno*, *jovedi*.

¹³ Za v usp. Miloš 2015: 170.

¹⁴ Usp., makar samo tipološki, takvu pojavu uobičajenu u talijanskim dijalektima (Rohlf 1966: 473).

¹⁵ Takve su pojave u talijanskom jeziku rezultat germanskoga utjecaja u langobardskim posuđenicama (usp. Rohlf 1966: 197; Meyer-Lübke 1911: 63).

¹⁶ Usp. i rječnik, str. 235.

¹⁷ Zahvaljujem kolegi Vinku Kovačiću na konzultacijskoj pomoći u vezi s ovom pojavom.

bila *prid istoga* (67v a, 69r a). Međutim, u njoj je po svoj prilici prijedlog *prid* pomiješan sa značenjski i formalno bliskim prijedlogom *sprid*, što potvrđuje i obrnuta pojava: *sprid istim* (79v a). Sasvim je osobita pojava izostanak deklinacije uz taj prijedlog, kao u potvrdi *prid S(ve)ti Mikula* (9r).

U množini imenica *a*-sklonidbe nalazimo i pojavu nominativno-akuzativnoga sinkretizma, pri čemu su u akuzativu zabilježeni oblici s provedenom drugom palatalizacijom, jednaki nominativnima, npr. *za težaci* 6× (~ *za težaki* 1×), *za junaci* (50v, 62v). Da akuzativni oblik nije refonologiziran, nego da je riječ o nominativnom obliku, pokazuje istraživanje I. Lukežić i M. Turk koje su u doseljeničkim krčkim govorima utvrdile rasap množinske paradigme, odnosno njezino svođenje na dva oblika: uopćeni nominativni i dativni kao jedini morfološki različit (Lukežić, Turk 1986: 248; Lukežić, Turk 1998: 230).¹⁹ Takva je padežna redukcija potvrđena i kod zamjenice: *voli s ki se ore* (59r). Navedenim se primjerima množinske padežne redukcije može pribrojiti i jedna potvrda u jednini: nominativni oblik u genitivu jednine srednjega roda u inventarnom upisu *sira od ovo lito* (75r).

U *Inventaru* se zatječe i odraz dodira čakavskoga s krčkorumunjskim idiomom koji je poblizje opisan u Požar 2018. Riječ je o genitivno-dativnom sinkretizmu pod utjecajem rumunjskoga kod pisara koji su bili potomci vlaških doseljenika i kao takvi se očituju kao dvojezični. To su potvrde: *de broka od marjetu* (17r; 1745)²⁰ u zapisu gvardijana Josipa Milovčića i *važić za S(ve)-to ule od srebru* (68r a; 1790) u zapisu gvardijana Mihovila Uravića.

5. Sintaksa

Sintaksa je uz morfologiju krajnja razina djelovanja inojezičnoga utjecaja, pa i takvi utjecaji potvrđuju dugotrajne i intenzivne jezične dodire (usp. Matašević 2001: 69). Ovdje se kao zanimljive mogu izdvojiti atributne konstrukcije, i to konstrukcija *za + infinitiv* finalnoga značenja i konstrukcija *od + genitiv* za izražavanje svojstva u najširem smislu.

Konstrukcija *za + infinitiv* rezultat je talijanskoga utjecaja i osjetno prevladava nad uporabom glagolske imenice s tim prijedlogom: *sita za muku sijat* (1r), *dižica za črpat vino* (8r), *banki za klečati* (12r), *badnić za broskvu kisat* (22v), *mihi za prosit vino* (37r), *gradele za peći ribu* (40v), *mina za mirit žito* (50r), *osti za ribarit ribu* (52v), *kože (...) za činit postoli* (62v), *voli opašni za ubit* (65r), *barilci za nosit pit* (68v a), *kosiri za rizat* (74v a), *kade za solit meso* (76v a), *voli za stavit u sol* (80v b). Glagolska imenica, očekivana u domaćem

sustavu, pojavljuje se na tom položaju vrlo rijetko: *mašteli za pranje* (8r), *mihi za prošnu* (14v).

Prijedložna konstrukcija *od + genitiv* opća je čakavska pojava, ali i ne samo čakavska.²¹ Osim za izražavanje posvojnosti i pripadnosti u *Inventaru* ta konstrukcija služi za izražavanje svojstva u najširem smislu, odnosno različitih tipova adnominalnoga genitiva i rezultat je talijanskoga utjecaja (Sočanac 2002: 137). Osobito pritom treba istaknuti značenje namjene. Budući da se namjena u hrvatskoj padežnoj sintaksi tipično izražava prijedlogom *za* (usp. Silić – Pranjković 2005: 229), ova pojava također upućuje na smanjenje broja padeža koji su u uporabi. U nastavku su potvrde konstrukcije *od + genitiv* razvrstane s obzirom na vrste genitivnoga značenja (usp. Silić – Pranjković 2005: 201–205):

- a) značenje posvojnosti i pripadnosti: *s dicu od po(kojnoga) Mika* (61v), *prid većim dilom od famile* (2r), *pol kože od vola* (1v), *kusi od kandalot* (4v), *dil od trate* (8v), *noži od kuhine* (78r b);
- b) objasnidbeno značenje: *inventarii' od robe* (6v), *škrina od depožita* (62r), *barili od lokarad* (62v), *libar od instrumenti* (62r), *libar od intrade* (62r), *libar od soli* (76v b), *važić od S(veto)ga ula* (76r a), *krave od fruta* (80v b);
- c) kvalitativno značenje: *piruni od već šorte* (10r), *paramenti (...)* *od kolura deveršoga* (40v), *jalovica od leta* (51r);
- d) značenje mjere: *svič od trih unač* (9v), *sviče od tri unče* (48v);
- e) značenje namjene: *mažinin od kafe* (62v), *mašteli od mere* (64v), *škra-vade od oštii* (76r a), *kamenice od ula* (78v a), *moštra od relikvie* (79v b), *voli od štente* (80v b).

Posuđivanje je atributnih konstrukcija na najvišem stupnju kada su oba člana konstrukcije inojezična, dakle kada dolazi do unutarrečeničnoga prebacivanja kodova. Pod prebacivanjem kodova podrazumijeva se, u skladu s pristupom L. Sočanac (2002: 137–138), slijed više od jedne riječi, odnosno barem dviju, preuzetih iz jezika davatelja u odgovarajućem sintaktičkom odnosu.²² Ovdje je to uglavnom spoj prijedloga (rjeđe priloga) i imenice: *dvi pošade . jedna de volo* (1v); *pavijun za tabernakul de broka di arjento* (12v); *pavijun od feraline de diverši kolori novi* (12v); *sedla alla šćavona* (23v). Potonja je grafijska pojava udvojenoga *l* jedina potvrda neintegrirana inojezičnoga elementa.

¹⁹ U prilog tvrdnji o nominativno-akuzativnom sinkretizmu govori i ova nedvojbeno potvrda iz latiničnoga dijela *Inventara*: *Ovog leta bi ucinjena sala i nova kamera, popravljen krov, zbukana sagrestija i druge popravke po mostiru* (85r a).

²⁰ Pogrešno umjesto *arjentu*.

²¹ Usp. za izricanje posvojnosti tom konstrukcijom u hrvatskim književnim jezicima Hu-deček 2006: 66–87.

²² Usp. i Filipović 1986: 38.

6. Leksik

Među romanskim posuđenicama u *Inventaru* zatječu se općeprošireni leksemi u hrvatskom kao *bevanda*, *boca*, *gvardijan*, *jarbol*, *kalež* itd., ali i neki jedinstveni leksemi koji nisu zabilježeni u rječnicima. Najčešće su posuđenice iz mletačkoga (venecijanizmi). Iako bi se očekivalo da je crkvena i liturgijska terminologija većinom preuzeta iz latinskoga, pokazuje se da su – osim nekoliko leksema kao što su *parament* 'štola' (*paramentum*), *patena* 'plitica za hostiju' (*patena*), *refetorij/refitorij* 'blagovaonica' (*refectorium*), *tabernakul* 'svetohranište' (*tabernaculum*), *velum* 'liturgijski ogrtač' (*velum*) i sl. – i u tom području zastupljene mletačke posuđenice. Naredni pregled prikazuje leksičke romanizme po brojnosti, tako da slijedi najprije mletački sloj, a potom ostali.

6.1. Mletački

Mletačke posuđenice zatječu se kako u terminološkoj tako i u svakodnevnoj uporabi, a najčešće su imenice. Neke su od njih i u mletačkom posuđenice (najčešće iz grčkoga jezika), ali to se ovdje ne navodi jer je neposredni izvor mletački dijalekt.²³

6.1.1. Imenice

Imenice primljene iz mletačkoga daleko pretežu nad ostalim vrstama riječi. Česti su među njima termini. S obzirom na prostore i djelatnosti koje se navode u *Inventaru* te se imenice mogu razvrstati u ove značenjske skupine:²⁴

a) liturgijski pribor: *borsa* 'bursa (za korporal)' (mlet. *borsa*, Boerio), *kalež* 'kalež' (mlet. *calese*, Boerio), *kandalota* 'velika oltarna svijeća' (mlet. *candeloto*, Boerio),²⁵ *kandela* 'viseći svjećnjak, kandilo' (mlet. *candela*, Boerio), *kandelir* 'stojeći svjećnjak' (mlet. *candelier*, Boerio), *lemozina* 'milodar' (mlet. *lemosina*, Boerio), *moštra* 'relikvijar u obliku monstrance' (mlet. *mostra*, Boerio), *navižela* 'posudica (lađica) za tamjan' (mlet. *navesela*, Boerio), *šegreta* 'kanonska tablica na oltaru' (mlet. *segrete* 'dio mise koji svećenik govori šapćući', Boerio), *ščavet* 'čakavski lekcionar' (~ mlet. *schiaivo*, Boerio), *važet* 'posudica' (mlet. *vaseto*, Boerio);

²³ Primjerice leksem *pirun* izvorno je balkanski grecizam, ali je na jadranskoj obali posuđen iz sjevernotalijanskih govora (Skok, s.v. *pirun*).

²⁴ U zgradama se navodi utvrđeni ili pretpostavljeni mletački uzor i izvor. Kao izvori poslužili su rječnici G. Boerija (Boerio 1867), L. Miotta (Miotto 1991), M. Dorie (Doria 1987), ERHSJ P. Skoka (Skok 1971.–1974.), JE V. Vinje (Vinja 1998.–2016.), Akademijin *Rječnik* (ARJ 1880.–1976.) i pregled predmletačkih romanizama u Ligorio 2014: 67–268. Radi preglednosti uz rječnike se ne navodi godina izdanja i broj stranice, nego samo natuknica. Ako je natuknica jednaka onoj iz korpusa, ona se ne ponavlja, nego se navodi samo oznaka „s.v.”.

²⁵ Badurina 2013: *kandalot*.

b) liturgijsko ruho, tkanine i ostali materijal: *damašk* 'damast' (mlet. *damasco*, Boerio), *facol* 'pokrivalo za kalež' (mlet. *fazzol*, Boerio), *ferandina/ferentina* 'vrsta tkanine' (mlet. *fiorentina*), *kanava* 'konoplja' (mlet. *canava*, Skok, s.v. *kanap*), *koredur/kurador* 'trava za punjenje jastuka' (mlet. *curador*, Boerio), *kota* 'roketa, kratka svećenička košulja' (mlet. *cota*, Boerio), *kamiž* 'alba, duga svećenička košulja' (mlet. *camise/camiso*, Boerio), *kambrad* 'fina tkanina' (mlet. *cambrada*, Boerio), *merlo* 'čipka' (mlet. *merlo*, Boerio),²⁶ *pavijun* 'zavjesica svetohraništa' (~ mlet. *pavion* 'zastavica na brodu', Boerio), *raž* 'vrsta debele tkanine' (*rassa*, Boerio), *rens* 'vrsta tkanine', nazvana po francuskom gradu Reimsu (mlet. *renso*, Boerio), *štrita* 'antependij' (?) (mlet. *streto* 'uzak', Boerio);

c) kuhinjski predmeti (pribor za kuhanje, jelo i pranje) i njihovi dijelovi: *bacil* 'umivaonik/posuda za pranje suda' (mlet. *bacil/bacin*, Boerio), *fugera* 'pomično ognjište' (mlet. *foghera*, Boerio, Miotto), *gradele* 'rešetke za pečenje' (mlet. *gradela*, Miotto), *kacol* 'grabilica (za juhu, vodu)' (mlet. *cazzola*, Boerio), *kana* 'cijev za raspirivanje vatre' (mlet. *cana*, Boerio), *kanaveta* 'prijenosni stalak za bocu' (*caneveta*, Boerio), *kavadun* 'stalak, nogari na ognjištu' (mlet. *cavagion* (?), Boerio), *kogoma* 'lončić za vrenje vode' (mlet. *cogoma*, Boerio), *konkula/kongula* 'posuda u kojoj se mijesi kruh' (mlet. *concolo*, Boerio), *mažin* 'mlinac' (mlet. *masenin*, Boerio), *mortar* 'mužar' (mlet. *morter*, Boerio), *paleta* 'lopatica (za ognjište)' (mlet. *paleta*, Boerio), *pijat* 'tanjur' (mlet. *piato*, Boerio), *pinjata* 'posuda za kuhanje' (mlet. *pignata*, Boerio), *pirun* 'vilica' (mlet. *piron*, Boerio), *pošada* 'nož' (mlet. *possada*, Boerio), *teča* 'zdjela' (mlet. *techia*, Boerio), *terina* 'zdjela' (mlet. *terina*, Miotto), *trapie* 'tronožac; stalak na ognjištu' (mlet. *trepie*, Boerio);²⁷

d) namještaj i kućanski uporabni predmeti: *banak* 'klupa' (mlet./tal. *banco*, Boerio), *bušta* 'korice' (mlet. *busta*, Boerio), *intimela* 'jastučnica' (mlet. *intimela*, Boerio), *kadin* 'umivaonik' (mlet. *cadin*, Miotto), *kasun* 'škrinja' (mlet. *casson*, Boerio), *kavical* 'nogari kreveta' (mlet. *cavazzal*, Boerio; *cavezal*, Miotto), *kušin* 'jastuk' (mlet. *cussin*, Boerio), *kvadar* 'slika' (mlet. *quadro*, Boerio), *koltra* 'zavjesa' (Badurina) / 'prekrivač' (Boerio; mlet. *coltra*), *lučerna* 'uljanica' (*lucerna*, Boerio), *pelij* 'kožuh' (mlet. *pele*, Boerio),²⁸ *svaž* 'okvir slike' (mlet. *svanza* 'prozorski okvir', Boerio), *šaket* 'vrećica' (mlet. *sacheta*, Boerio), *ščavina* 'grubi pokrivač' (mlet. *schivina*, Boerio), *škaldalet/škandalet* 'termofor' (mlet. *scaldaleto*, Boerio), *štramac* 'madrac' (mlet. *stramazzo*, Boerio), *štrapuntin* 'vrsta madraca' (mlet. *strapontin*, Boerio),²⁹ *šugaman* 'ručnik'

²⁶ Budući da nije potvrđen nominativ jednine, taj je oblik rekonstruiran prema pretpostavljenom izvoru.

²⁷ Prema Skoku moglo bi biti i starije: lat. *tres ped-ia* (Skok, s.v. *pedati*).

²⁸ Usp. i Skok, s.v.: lat. *pellis* → tal. *pelle*.

²⁹ U popisu manje poznatih riječi uz izdanje (Badurina 2013: 212) navodi se i inačica *štrapuvin* istoga značenja, ali, budući da sličan oblik nije pronađen u rječnicima, sasvim je

(mlet. *sugaman*, Boerio), *tambuč* 'sito za brašno za hostije' (mlet. *tambuchio*, Boerio), *tavajol* 'ubrus' (mlet. *tavaiol*, Miotto);

e) pomorstvo i ribolov – brod, njegovi dijelovi i oprema: *armiž* 'konop za sidrenje' (mlet. *ormiso*, Miotto), *barbeta* 'konop za manji brod' (mlet. *barbeta*, Boerio), *gajeta* 'vrsta broda' (mlet. *gaeta*, Boerio), *lancana* 'uže za mreže' (mlet. *lanzana*, Miotto), *tenda* 'pokrivalo' (mlet. *tenda*, Boerio); *agunara* 'mreža za gavune' (usp. mlet. *agon*, Boerio), *grip* 'mreža za potezanje' (mlet. *gripo*, Vinja, s.v. *grip*), *palandara* 'mreža za velike ribe (Badurina: tunu)' (mlet. *palandara*, Miotto), *popona* 'mreža s tri čvora' (mlet. *popona*, Miotto), *tarantela* 'vrsta mreže (Badurina: potegača, Miotto: za sardele)' (mlet. *tarantela*, Miotto), *tramačana* 'mreža za potezanje' (mlet. *tramagio*, Boerio; istromlet. *tramaciar*, Vinja, s.v. *tramačana*),³⁰ *trata* 'mreža za potezanje' (mlet. *trata*, Boerio);³¹

f) poljodjelstvo – posude i pribor: *baril* 'bačvica' (mlet. *baril*, Boerio), *butraka* 'usoljena riba' (mlet. *botarga*, Boerio), *karatel* 'bačvica' (mlet. *caratelo*, Boerio), *maštel* 'otvorena bačva' (mlet. *mastela*, Boerio), *mezarola* 'plosnata drvena prenosiva bačvica'³² (mlet. *mezarola*, Boerio), *tinjer* 'bačva za mošt' (~ mlet. *tinazzo*, Boerio),³³ *toš* (?) 'mlin za masline' (moguće od mlet. *torchio*, Skok, s.v. *torkul*), *sić* 'vjedro' (mlet. *sechia*, Boerio);

g) stočarstvo: *fit* 'najam' (mlet. *fito*, Boerio), *frut* 'plod' (mlet. *fruto*, Boerio), *partid* 'udio u iznajmljivanju' (mlet. *partido*, Skok), *štenta* 'posao' (mlet. *stento*, Boerio);

h) poljoprivedni i prehrambeni proizvodi: *bevanda* 'razvodnjeno vino' (mlet. *bevanda*, Boerio), *biguli* 'vrsta tjestenine' (mlet. *bigoli*, Boerio), *biž* 'grašak' (mlet. *biso*, Boerio), *čikulata* 'čokolada' (mlet. *chiocolata*, Boerio), *fažol* 'grah' (mlet. *fasolo*, Boerio), *frementun/fermentun/farmentun* 'kukuruz' (mlet. *formenton*, Boerio), *intrada* 'urod' (mlet. *intrada*, Boerio), *kafe* 'kava' (mlet. *cafe*, Boerio), *maneštra* 'brašno(?)' (~ mlet. *ministra* 'vrsta juhe', Boerio),³⁴ *ma-*

moguće da je taj oblik rekonstrukcija teško čitljiva mjesta (jer postoji grafijska sličnost među ta dva oblika), pa se ovdje zanemaruje.

³⁰ U popisu manje poznatih riječi i na dotičnim mjestima u izdanju teksta *Inventara* lekssem je prenesen u obliku *tramaščana* (zbog dvostruke vrijednosti glagoljskoga grafema *šta*), a ovdje je ispravljen u skladu s natuknicom u JE (Vinja, s.v. *tramačana*).

³¹ Ta posuđenica može biti i starija, tj. dalmatska, od lat. *tracta* (usp. Skok, s.v. *trat* (II); Ligorio 2014: 257).

³² 30–40 litara (Badurina 2013).

³³ Usp. *tinjir*, zabilježeno u Milčetićima (Vinja, s.v. *tinac*).

³⁴ U prvotnoj inačici članka ovdje je navedeno značenje 'tjestenina', prema rječniku u izdanju *Inventara* (Badurina 2013: 209). Međutim, anonimni recenzent izrazio je sumnju u to značenje, na čemu mu zahvaljujem, te na temelju poznavanja krčkoga stanja predložio značenje 'gušća juha'. No to je također problematično jer se *maneštra* navodi u rubrici *intrada*, a

stura 'mješavina žitarica' (mlet. *mistura*, ARJ),³⁵ *mufa* 'ukiseljeno vino' (mlet. *mufa*, Boerio), *špaleta* 'plečka' (mlet. *spaleta*, Boerio);

i) oruđe i oružje: *rankun* 'kosir' (usp. mlet. *roncola*, Boerio), *mušketun* 'poluga za podizanje kamena' (Badurina) / 'vrsta puške' (Boerio) (mlet. *moscheton*, Boerio), *mušketa* 'vrsta puške (kubura)' (mlet. *moschetta*, Boerio);

j) oprema za konja: *gropiera* 'podrepni remen' (mlet. *gropiera*, Boerio), *forniment* 'oprema' (mlet. *fornimento* 'odjeća', Boerio);

k) mjere: *kvarta* 'mjera za težinu'³⁶ (mlet. *quarta*, Boerio), *kvartarol* 'mjera za tekućinu'³⁷ (mlet. *quartariol*, Boerio), *mac* 'svežanj (svijeća)' (mlet. *mazzo*, Boerio);

l) kovine: *latun* 'mjed' (mlet. *laton*, Boerio), *peltar* 'fini kositar' (*peltre*, Boerio),³⁸ *ram* 'bakar' (mlet. *rame*, Boerio);

m) prostorije: *kamara* 'soba' (mlet. *camara*, Boerio), *šakreštija* 'sakristija' (mlet. *sacrestia*, Boerio);

n) administracija: *depožit* 'vrijednosti koje se pohranjuju' (mlet. *deposito*, Boerio), *gvardijan* 'gvardijan' (mlet. *guardian*, Boerio), *ištrument* 'isprava, dokument' (mlet. *istromentar*), *kvateran* 'bilježnica' (mlet. *quaderno*, Boerio),³⁹ *prokaratur* 'prokurator' (mlet. *procurator*, Boerio), *šijil* 'pečat' (mlet. *sigilo*, Boerio), *škudarijol* 'knjiga računa' (mlet. *scodarol*, Boerio), *špolij* 'ostavština' (lat. *spolium*, ali glasovno mletački);

o) ostalo: *kolor/kolur* 'boja' (mlet. *color*, Boerio).

teško je zamislivo da bi redovnici čuvali juhu među suhim pričuvama hrane. Osim toga, među samostanskim inventarom mjestimično se navode i *šaketi za maneštru* (npr. 69v b). Budući da se u nazivu rubrike u kojoj se popisuju namirnice od stranice 35r (1756.) navodi *maneštra* (Ovdi zdola slidi žito i vino (i) ule i maneštra i ostalo, 35r) na mjestu gdje se dotad navodila *muka* (npr. Ovdi zdola slidi žito i vino i ule i muka (i) ostalo, 31r, 1753.), moguće bi bilo pretpostaviti i značenje 'brašno' (na što bi upućivali kasniji zapisi *maneštre od ozimca* na stranici 73ra iz 1798. i na stranici 76vb iz 1804. godine), ili možda 'krupica'. Tu pak problem stvara činjenica što se u nastavku popisa na stranici 35r ipak spominje *muka* (a ne *maneštra*) od *šenice* i *ozimca* (ječma). U ARJ (s.v. *maneštra*) navodi se značenje 'sve ča se ji' iz *Zbornika za narodni život i običaje* 1, 6. To bi značenje bilo na tragu onoga koje stoji u romanskom etimološkom rječniku uz staromilanski oblik *menestra* „Gericht, Speise“, 'jelo' (usp. Meyer-Lübke 1911: 409, s.v. *ministrare*). Stoga ovo pitanje, čini se, ostaje otvoreno, kao što bi se vjerojatno moglo utvrditi i na nekim drugim mjestima u ovom članku. No svakako i sama duljina ove bilješke upućuje, vjerujem, na vrijednost *Inventara* kao jezičnoga izvora.

³⁵ Usp. i glagol *mastruzzar* 'drobiti' (Boerio).

³⁶ Oko 50 kg (Badurina 2013).

³⁷ Oko 15 litara (Badurina 2013).

³⁸ Nominativ nije potvrđen, nego je uspostavljen analogijom prema, primjerice, *quadro* → *kvadar*.

³⁹ Ligorio (2014: 214): predmletački.

6.1.2. Ostale vrste riječi

Od ostalih vrsta riječi zastupljeni su pridjevi: *bunbažin* 'pamučni' (mlet. *bombasina*, Boerio), *divers*⁴⁰ 'različit' (mlet. *diverso*, Boerio), *frol* 'istrošen' (usp. mlet. *fruo* 'potrošnja' Boerio; Miotto), *mezan* 'srednje debljine' (mlet. *mezan*, Boerio), *pavunac* 'ljubičast' (mlet. *pavonazo*, Miotto), *rgan* 'prugast' (mlet. *riga*, Boerio), *ščet* 'valjan' (mlet. *schieto*, Boerio).

Među glagolskim oblicima čestoćom se izdvajaju glagolski pridjevi: *arman* 'opremljen' (mlet. *armar*), *duperan* 'koji je u uporabi', *neduperan* 'izvan uporabe' (mlet. *doperar*, Boerio), *konsuman* 'potrošen' (mlet. *consumar*, Boerio), *rakaman* 'vezen' (mlet. *recamar*, Boerio), *šušpenjan* 'izvan uporabe' (mlet. *sosponder*, Boerio). Osim njih potvrđeni su infinitivi *kalat* 'bacati' (mlet. *calar*, Boerio), *peštat* 'usitnjavati' (mlet. *pestar*, Boerio), *travažat* 'pretakati' (mlet. *travasat*, Boerio), te 1. lice jednine prezenta glagola *dir* 'govoriti, reći': *dim* u značenju 'što će reći, to jest'.

Prilog: *atorno* 'uokolo' (mlet. *atorno*, Boerio).

6.2. Dalmatski

U *Inventaru* se zatječu dalmatski leksički ostatci koji su dijelom općeprošireni (svedalmatski), a većinom su poznati i danas. To su: *bneci* 'Mletci' (lat. *Venetici*, Skok, s.v. *Beneci*), *bolančun* 'velika vaga' (*bolanča* ← **balanzia*, Ligorio 2014: 86),⁴¹ *bumbak* 'pamuk' (**bombāce*-, Ligorio 2014: 88),⁴² *duplir* 'ophodna svijeća' (lat. *duplerius*, Skok, s.v. *dupal*; Ligorio 2014: 128), *jarbul* 'jarbol' (lat. *arbores*, Skok, s.v. *arbor*), *katrida* 'stolica' (lat. *cathedra* → **catrēda*, Ligorio 2014: 103),⁴³ *komin* 'ognjište' (**camīnu*, Ligorio 2014: 93), *komoštre* 'lanac za kotao iznad ognjišta' (grč./lat. *kremastr-*, Skok, s.v. *kamastri*), *konestra* 'košara' (lat. *canestrum*, Skok, s.v. *konjestar*), *kr(a)patur/karpatur/kerpatur* 'prekrivač' (lat. *coopertorium*, Skok, s.v. *kupijerta*), *lancun* 'plahta' (lat. *lindeolum*, Skok, s.v. *lincun*), *lokarda* 'vrsta ribe' (lat. *lacertus*, Skok, s.v. *argitla*), *lopiž* 'lonac' (lat. *lapideus*, Skok, s.v. *Lapad*), *mostir* 'samostan' (lat. *monasterium*, Skok, s.v. *monastir*); *p(e)ršura/persura/paršura* 'tava' (lat. *frixoria*, Skok, s.v. *pršura*), *rakataš/rakotaš* 'ribež' (**grattā caseu-*, Ligorio 2014: 146),⁴⁴ *siglič* 'metalna posuda za blagoslovljenu vodu' (lat. *situlus*; Skok, s.v. *sidlo*), *stodira* 'vaga' (**statērea*, Ligorio 2014: 247–248),⁴⁵ *žmul* 'čaša' (lat. *modiolus*, Skok, s.v. *munčjela*).

⁴⁰ Nominativ nije potvrđen, nego rekonstruiran.

⁴¹ Sufiksacija moguće po uzoru na mlet. *balanzon* (Boerio).

⁴² Skok pretpostavlja križanje triju grčkih oblika, s čime se Vinja ne slaže.

⁴³ Usp. i mlet. *catreda* (Boerio).

⁴⁴ Usp. i mlet. *gratacasa* (Boerio).

⁴⁵ Usp. i mlet. *stadera* (Boerio).

6.3. Posuđenice iz ostalih romanskih idioma

Sporadično se u *Inventaru* zatječu i druge romanske posuđenice, kako starije, tako i one suvremene mletačkima.⁴⁶ Među starijima su *rakno* (srlat. *racana*; Skok, s.v. *rakno*), *cicerka* 'slanutak' (lat. *cicer*, sufiks iz tal. *cicerchia*; Skok, s.v. *cacarica*), starotalijanska posuđenica *kokina* 'vrsta jedra i broda s takvim jedrom' (starotal. *cocca*, *cochina*; Vinja, s.v.), a njima se može pridružiti i leksem *bisage* dospio iz nekoga balkanskolatinskoga varijeteta (lat. *bisacium*, Skok, s.v. *bisaci*).⁴⁷

Balkanskoromanskomu sloju pripadaju dva leksema. Prvi je od njih *velenca* 'vrsta pokrivača' (Skok, s.v. *valinca*), balkanska riječ nastala prema imenu katalonskoga grada Valencije.⁴⁸ Drugi leksem, *šugare*, pripada stočarskoj terminologiji, a označava 'mlado janje' (*sugar* 'dojenče' ← rumunjski glagol *a suge* 'sisati'; Flora 1968: 117), odnosno 'kasnije (krajem ljeta) rođeno janje' (Skok 1912: 656). P. Skok (1912) navodi njegovo podrijetlo od meglenorumunjskoga *sugár* 'janje koje još siše', a spominje ga kao drugi naziv za *trze*, također rumunjskoga podrijetla. Leksem *sugar* postojao je u krčkorumunjskom, gdje ga Skok (1937: 117) tumači vezano uz krčki toponim *Sugare*. Čini se da bi u *Inventaru* taj oblik i mogao biti toponim jer zapisi mahom glase: *ovac u šugare na paši* ili slično, a jedanput je u izdanju dotični oblik transkribiran velikim slovom: *Šugore* (75r; Badurina 2013: 164).⁴⁹

Nekim se posuđenicama mogući izvori mogu pronaći u drugim sjeverno-jadranskim dijalektima – furlanskom: *pladanj* 'pladanj' (furl. *pladine*, Skok, s.v.), *unjul* 'jednostruk' (furl. *uñul*, Skok, s.v. *unjuo*), te trščanskom: *bukaleta* 'vrčić za piće, čaša' (tršč. *bucaleta*, Doria), *maniga* 'ručka' (tršč. *manigo*, Doria).⁵⁰

Konačno, nekim su leksemima morali biti pretpostavljeni talijanski uzori: *arjento* 'srebro' (tal. *argento*), *bedena* 'tkanina od tanko predene vune' (tal. *bedena*, Skok, s.v. *bedina*), *cingul* 'svećenički pojas' (tal. *cingola*; Vinja, s.v. *cigul*), *incirka* 'oko' (tal. *incirca*), *šalum* 'usoljeno meso' (tal. *salume*), *tavala* [lj] 'ubrus' (tal. *tovaglia*), *tavulin* 'stolič' (tal. *tavolino*).

⁴⁶ Ovdje se izostavljaju stare posuđenice iz latinskoga: *bačva*, *daska*, *konoba*, *konop*, *konostanj*, *križ*, *oltar*, *vino* (usp. Ligorio 2014: 22).

⁴⁷ Ako se pritom zanemari pretpostavka – koju navodi Skok – da se *g* pojavilo križanjem s grčkim.

⁴⁸ Oblik podudaran ovomu u korpusu zatječe se u arumunjskom: *velență*.

⁴⁹ Protiv toponima govori potvrda *pol krave na šugare* (80v b), ali ona govori i protiv opće imenice u tom značenju. Moguće je da je oblik *krave* zbog teže čitljivosti pogrešno pročitano umjesto *krav*, ili pak da je pogrešno segmentiran umjesto *krav e*.

⁵⁰ Usp. i mlet. *manego* (Boerio).

6.4. Problemi i zanimljivosti

Nejasno je podrijetlo leksema *saladiža/sanadiža* 'mreža stajaćica', za koji V. Vinja (s.v. *sanadiža*) navodi mogućnost da se eventualno poveže uz vrstu broda i mreže *sagena* (lat., grč. σαγήνη).

Pozornost izaziva pretpostavljeni oblik *vijandan* koji se odnosi na *facol* ('pokrivalo za kalež'), a za koji Badurina (2013) u popisu manje poznatih riječi navodi značenje 'obrubljen', što bi se možda moglo povezati uz mletačke oblike *viandante* i *viandon* 'lotalica' (Boerio). Međutim iz nekih se zapisa čini da je riječ o vrsti tkanine (*facoli od viadane* 7r, *viandane* 9v). Moguće je da su ta mjesta bila teže čitljiva, pa je zbog toga oblik samo pogrešno interpretiran umjesto oblika *sagdani* (koji se nalazi na istom mjestu u zapisima koji slijede za ovima, a u kurzivnoj glagoljici izgleda slično). Problematičan je i leksem *kalaman* 'vrsta tkanine' koji nije pronađen u rječnicima, a leksemu *tabina* 'vrsta svile za misno ruho' nejasno je podrijetlo.⁵¹

Valja pribilježiti leksem *trapid* 'tronožac', kao inačicu prema *trapie*, koji čini se, u suvremenim krčkim govorima nije zabilježen u značenju 'tronožac (klupica, stolčić)', nego samo kao 'stalak na ognjištu' (usp. Spicijarić Paškvan 2014: 81–82). Također treba spomenuti i nedoumice pojedinih pisara, odnosno miješanje oblika *trapid* s oblikom *tapid* 'prostirka'.⁵²

6.5. Tvorba riječi

Na tvorbenoj se razini uočava izvođenje domaćim tvorbenim sredstvima od strane (romanske) osnove, katkad i obrnuto, čime se dobivaju hibridne izvedenice. Time su strane riječi snažnije integrirane u sustav jezika primatelja.⁵³ To je uobičajeno pri izvođenju umanjenica, npr. *važić*, *pirunić*, *kašetica* 'škrinjica' (mlet. *casseta*, Boerio), *kolonica* 'stupić' (mlet. *colona*, Boerio), *siglič* (lat. *situlus*; Skok, s.v. *sidlo*). Od njih se značenjski razlikuju izvedenice *biželka* i *bižatka* 'grašak'(?), od kojih se prva može dovesti u vezu s talijanskom umanjenicom *pisello* (Skok, s.v. *biz*), a druga s mletačkom umanjenicom *biseto* (Boerio, s.v.).

Hibridne izvedenice sufiksom *-ara* označavaju ribolovne sprave i mreže. Iako postoji hrvatski sufiks takva glasovnoga sastava, on nije zabilježen u tom značenju (usp. Babić 2003: 130–132), tako da ovaj sufiks potječe od romanskoga *-aria* (usp. Skok, s.v. *-ar²*); npr. *kopitara* 'sprava za vađenje kopita (vrsta školjke)'.⁵⁴

⁵¹ Nalazimo ga još u ARJ kao *tabin* ('vrsta tkanine'), s navođenjem Belostenca kao izvora. No u Belostenčevu ga rječniku ne nalazimo.

⁵² U ARJ je pod natuknicom *trapid* navedeno značenje 'sag'.

⁵³ To je, prema R. Filipoviću (1986: 119) sekundarna adaptacija (usp. Sočanac 2004: 150).

⁵⁴ Takve su izvedenice očito nastale po uzoru na bliskoznačne lekseme stranih osnova poput *agumara*, *palandara*.

Uobičajene su pridjevske izvedenice od imenične strane osnove, npr. *bumbačni* 'pamučni'.⁵⁵ Zabilježena je i hibridna prefiksalna tvorba glagola: *prizuntat* 'pridodati' (mlet. *zontar*, Boerio), a zanimljiv je talijanski utjecaj u tvorbi pridjeva i glagolskoga pridjeva: *nevalate* (8v), *pokrivite* (5r). Postoji i obrnut slučaj: hrvatski glagolski oblici (najčešće trpni glagolski pridjevi) mogu biti izvedeni od mletačkih glagolskih osnova, npr. *arman* (mlet. *armar*), *duperan*, *neduperan* (mlet. *doperar*), *konsuman* (mlet. *consumar*), *rakaman* (mlet. *recamar*), *šušpenjan* (mlet. *sospender*). Zabilježena je i potvrda glagolske izvedenice od strane imenične osnove: *zapeňjan* 'založen' (mlet. *pegno*, Boerio).

7. Zaključak

U radu su prikazani rezultati istraživanja čakavsko-romanskih jezičnih dodira u *Inventaru samostana sv. Marije Magdalene u Portu na otoku Krku*, spomeniku glagoljske pragmatične pismenosti portanskih franjevac trećoredaca iz 18. i 19. stoljeća. S obzirom na trajanje i jačinu tih dodira, ne čudi da su romanski utjecaji zabilježeni na svim jezičnim razinama; osim utjecaju podložnije leksičke i potom fonološke razine, zahvaćene su i morfološka i sintaktička. U radu se pojave promatraju s obzirom na izvor utjecaja (pojedine romanske idiome), te se pokazuje da u fonologiji i sintaksi prevladava mletački odnosno u širem smislu talijanski utjecaj, u morfologiji je izrazita specifičnost krčkorumunjski utjecaj, a u leksiku je najizrazitiji mletački utjecaj, dok se čuvaju i dalmatski leksički ostatci. Bogatstvo posvjedočenih pojava pokazuje vrijednost pragmatične pismenosti za jezična istraživanja koja se sastoji u tome što bilježe organski idiom. Morfološki i tvorbeno posuđenice su u visokom stupnju prilagođene i integrirane u domaći sustav, što najbolje očituju hibridne izvedenice. S druge strane, posuđenice nisu glasovno fiksirane, nego im je izraz promjenljiv.

Izvor

Badurina, Anđelko (2013) *Inventar samostana sv. Marije Magdalene u Portu na otoku Krku (1734. – 1878.)*, Glosa Rijeka i Provincijalat franjevac trećoredaca glagoljaša Zagreb.

Literatura

ARJ = *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, ur. Đ. Daničić, M. Valjavec, P. Budmani, T. Maretić, S. Musulin, S. Pavešić, JAZU, Zagreb, 1880.–1976.
Babić, Stjepan, *Tvorba riječi u hrvatskome književnome jeziku. Nacrt za gramatiku* [treće, poboljšano izdanje], HAZU – Globus, Zagreb, 2002.

⁵⁵ No s druge strane, nema ujednačenosti; nasuprot navedenu primjeru usp. prilagođenicu *bunbažin*.

- Bartoli, Matteo G., *Das Dalmatische. Altromanische Spraschreste von Veglia bis Ragusa und ihre Stellung in der apennino-balkanischen Romania* [Schriften der Balkankommission, Linguistische Abteilung, IV], Kaiserliche Akademie der Wissenschaften, Wien, 1906.
- Boček, Vit, *Studie k nejstarším romanismům ve slovanských jazycích* [Studia etymologica Brunensia 9], Nakladatelství Lidové noviny, Praha, 2010.
- Boerio, Giuseppe, *Dizionario del dialetto veneziano* [terza edizione aumentata e coretta], G. Cecchini, Venezia, 1867.
- Bolonić, Mihovil, „Pet stoljeća naših sela”, *Otok Krk: Zapadni dio*. Krčki zbornik, 16 [Posebna izdanja Povijesnoga društva Krk 9], 1986., str. 17–71.
- Bolonić, Mihovil, Ivan Žic Rokov, *Otok Krk kroz vijekove*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1977.
- Botica, Ivan, Vinko Kovačić, Kristijan Kuhar, *Knjige posinovljenja, novicijata i zavjetovanja franjevac trećoredaca glagoljaša otoka Krka (1717. – 1914.)*, Provincija franjevac trećoredaca glagoljaša i Staroslavenski institut, Zagreb, 2015.
- Doria, Mario, *Grande dizionario del dialetto triestino: storico, etimologico, fraseologico*, Il Meridiano, Trieste, 1987.
- Filipović, Rudolf, *Teorija jezika u kontaktu. Uvod u lingvistiku jezičnih dodira*, JAZU – Školska knjiga, Zagreb, 1986.
- Flora, Radu, „Rumunsko-jugoslavenski odnosi”, *Enciklopedija Jugoslavije*, 7, Jugoslavenski leksikografski zavod, Zagreb, 1968., str. 107–118.
- Gačić, Jasna, „Jezična slojevitost na istočnoj obali Jadrana i dalmatinskomletački dijalekt”, *Filologija*, 41, 2004., str. 21–32.
- Galović, Tomislav, *O Dubašnici i njezinim ljudima: Prinosi za povijest dubašljanskoga kraja na otoku Krku*, Općina Malinska-Dubašnica i Adamić, Malinska-Dubašnica – Rijeka, 2004.
- HNOK 2016. = *Hrvatskoglagoljski notarijat otoka Krka. Notari Dubašnice, sv. 1. Treći notarski protokol Jura Sormilića (1726. – 1734.) / Croatian Glagolitic notary service of Krk. Notaries of Dubašnica, vol. 1. Third Notarial Protocol of Jure Sormilić (1726 – 1734)*, prir. Tomislava Bošnjak Botica, Ivan Botica i Tomislav Galović, Hrvatski državni arhiv, Staroslavenski institut, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Povijesno društvo otoka Krka, Zagreb, 2016.
- Hudeček, Lana, *Izricanje posvojnosti u hrvatskome jeziku do polovice 19. stoljeća*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, 2006.
- Ivančić, Stjepan, *Povjestne crte o samostanskom III Redu sv. O. Franje po Dalmaciji, Kvarneru i Istri i poraba glagolice u istoj redodržavi: sa priložima*, Odlikovana tiskarna E. Vitaliani, Zadar, 1910.
- Ivić, Pavle, „Prilog kategorizaciji pojedinih grupa čakavskih govora”, *Hrvatski dijalektološki zbornik*, 5, 1981., str. 67–81.
- Kovačić, Vinko, „Dokumenti iz 15. stoljeća na talijanskom jeziku u prvom svesku *Bartolijeva zbornika*”, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, 47/1 [Tematski blok Trećoredska glagoljaška tradicija u europskom kontekstu], 2015., str. 449–461.
- Kuhar, Kristijan, „Trećoredska glagolitika”, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, 47/1 [Tematski blok Trećoredska glagoljaška tradicija u europskom kontekstu], 2015., str. 61–68.
- Ligorio, Orsat, *Problem leksičke stratifikacije u adrijatistici*, doktorski rad (rukopis), Sveučilište u Zadru, 2014.
- Lukežić, Iva, Marija Turk, „Mjesni govor Milohnića”, *Otok Krk: Zapadni dio*. Krčki zbornik, 16 [Posebna izdanja Povijesnoga društva Krk 9], 1986., str. 231–253.
- Lukežić, Iva, Marija Turk, *Govori otoka Krka*, Libellus, Crikvenica, 1998.
- Matasović, Ranko, *Uvod u poredbenu lingvistiku*, Matica hrvatska, Zagreb, 2001.
- Meyer-Lübke, Wilhelm, *Romanisches etymologisches Wörterbuch*, C. Winter, Heidelberg, 1911.
- Mihaljević, Milan, „Pismo i fonemski sustav”, *Hrvatski crkvenoslavenski jezik*, priredio M. Mihaljević, Hrvatska sveučilišna naklada i Staroslavenski institut, Zagreb, 2014., str. 49–90.
- Milčetić, Ivan, „Čakavština Kvarnerskih otoka”, *Rad JAZU*, 121, 1895., str. 92–131.
- Miloš, Irena, „Fonološki opis govora Dubašnice”, *Hrvatski dijalektološki zbornik*, 19, 2015., str. 169–177.
- Miotto, Luigi, *Vocabolario del dialetto veneto-dalmata* [seconda edizione riveduta e ampliata], Edizioni Lint, Trieste, 1991.
- Muljačić, Žarko, „Dalmatski”, *Fluminensia*, 11/1–2, 1999., str. 1–30.
- Muljačić, Žarko, *Das Dalmatische: Studien zu einer untergegangenen Sprache*, Böhlau, Köln, 2000.
- Požar, Sandra, „Tragovi krčkorumunjskih govornika u pragmatičnoj glagoljskoj pismenosti franjevac trećoredaca na otoku Krku”, *Zbornik u čast akademiku Augustu Kovačecu povodom 80. rođendana*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2018. (u postupku objavljivanja).
- Rohlf, Gerhard, *Grammatica storica della lingua italiana e dei suoi dialetti: Fonetica*, Einaudi, Torino, 1966.
- Skok, Petar, „Zur Kunde des romanischen Elements in der serbokroatischen Sprache”, *Zeitschrift für romanische Philologie*, 36, 1912., str. 641–656.

- Skok, Petar, „Studi toponomastici sull'isola di Veglia”, *Archivio glottologico italiano*, 29, 1937., str. 113–119.
- Skok, Petar, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–IV, uredili M. Deanović i Lj. Jonke, JAZU, Zagreb, 1971.–1974.
- Skok, Petar, Vojmir Vinja, „Dalmatski”, *Enciklopedija Jugoslavije*, 3, Jugoslavenski leksikografski zavod „Miroslav Krleža”, Zagreb, 1984., str. 370–373.
- Sočanac, Lelija, „Talijanizmi u hrvatskome jeziku”, *Suvremena lingvistika*, 53–54, 2002., str. 127–142.
- Sočanac, Lelija, *Hrvatsko-talijanski jezični dodiri*, Nakladni zavod Globus, Zagreb, 2004.
- Spicijarić, Nina, „Romanizmi u nazivlju kuhinjskih predmeta u govoru Dubašnice na otoku Krku – etimološka i leksikološka obrada”, *Fluminensia*, 21/1, 2009., str. 7–24.
- Spicijarić Paškvan, Nina, „Dalmatski (veljotski) i mletački utjecaji u govorima otoka Krka”, *Krčki zbornik*, 70, 2014., str. 71–88.
- Strčić, Petar, „Otok Krk u doba 'posljednjega' dalmatofona Antona Udine Burbura (XIX. st.)”, *Folia onomastica Croatica*, 7, 1999., str. 237–266.
- Štefanić, Vjekoslav, *Glagoljski rukopisi otoka Krka*, JAZU, Zagreb, 1960.
- Turk, Marija, Nina Spicijarić Paškvan, „O romanizmima u omišaljskom govoru”, *Zbornik u čast Katice Ivanišević*, uredila I. Srdoč-Konestra, Filozofski fakultet, Rijeka, 2015., str. 205–224.
- Vinja, Vojmir, *Jadranske etimologije. Jadranske dopune Skokovu etimologijskom rječniku. I–IV* [Djela HAZU 74], HAZU – Školska knjiga, Zagreb, 1998.–2016.

Summary

Sandra Požar

CHAKAVIAN-ROMANCE LANGUAGE CONTACT IN THE INVENTORY OF THE MONASTERY OF ST. MARY MAGDALENE IN PORAT ON THE ISLAND OF KRK (1734 – 1878)

The pragmatic literacy of Glagolitic scribes is invaluable for historical linguistics because it often records elements of the organic idioms which were not a part of the contemporary literary language. This paper explores the reflection of the Chakavian-Romance contact on the language of the Inventory of the monastery of St. Mary Magdalene in Porat on the island of Krk, a written trace of the 18th and 19th centuries pragmatic Glagolitic literacy of the Third Order Regular Friars. The corpus was closely examined in order to explore the extent to which the elements of Romance idioms were characteristic of the written Chakavian language of the pragmatic Glagolitic writings produced in the monastery. The identified Romance elements were classified according to the linguistic levels and with regard to their Romance source idiom. Due to the long duration and intensity of the Chakavian-Romance language contacts, the influences of Romance language varieties were unsurprisingly observed at all linguistic levels. Namely, apart from the more mutable lexical and phonological levels, morphological and syntactic levels were also affected. The phonology and syntax were influenced by Venetian or – in a broader sense – Italian, the morphology was particularly influenced by the Krk-Romanian, whereas the lexical system was mostly influenced by Venetian, together with some Dalmatian lexical remnants. Morphologically, loanwords are highly adapted and integrated into the Chakavian system, which is best seen in hybrid word formation. On the other hand, loanwords are not phonological fixed, but their expression varies.

Keywords: Chakavian-Romance language contact; immigrant dialects of the island of Krk; pragmatic Glagolitic literacy; Inventory of the monastery of St. Mary Magdalene in Porat on the Island of Krk

NINA SPICIJARIĆ PAŠKVAN

Zavod za povijesne i društvene znanosti, Rijeka
Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti
ninaspicijaric@gmail.com

FONOLOŠKA PRILAGODBA MLETAČKIH POSUĐENICA U ČAKAVSKIM GOVORIMA SVETOGA VIDA MIHOLJICE I NJIVICA NA OTOKU KRKU

UDK: 811.163.42'344(497.5)(210.7Krk)

Izvorni znanstveni članak

Cilj je rada obraditi fonološku prilagodbu odabranih primjera mletačkih posuđenica u govorima Svetoga Vida Miholjica i Njivica na otoku Krku. Ishodište za ovo istraživanje je prilog prof. dr. sc. Marije Turk „Fonološki sustav i podsustavi u krčkim govorima“, objavljen u okviru knjige Govori otoka Krka, 1998. koju je napisala u suautorstvu s prof. dr. sc. Ivom Lukežić. Prema navedenom prilogu, u radu će se dati fonološki opis govora Njivica i Svetoga Vida Miholjica te će biti prikazan fonološki opis mletačkoga dijalekta. Osim toga, usporedno će se sagledati fonološke značajke tih dvaju sustava te sukladno tomu analizirati fonološka adaptacija mletačkih posuđenica u navedenim čakavskim govorima.

Ključne riječi:
*mletačke posuđenice;
čakavski; fonologija;
prilagodba; otok Krk*

1. Uvod

Romansko-slavenski jezični dodiri na otoku Krku započinju dolaskom Slavena na taj otok. Isprva je riječ o dodirima doseljenog slavenskog stanovništva s Rimljanima, a kasnije s Mlečanima. Romanske posuđenice na otoku Krku obuhvaćaju dva sloja; čine ih stariji romanizmi, tj. posuđenice iz vulgarnolatinskoga i dalmatskoga jezika te noviji romanizmi u koje se ubrajaju leksemi iz talijanskoga standardnog jezika i mletačkoga dijalekta.

U više je radova¹ dokazano da krčki govori obiluju romanizmima te da su u njima najzastupljenije posuđenice iz mletačkoga. Cilj je ovoga rada provesti

¹ Usp. Spicijarić 2009, Spicijarić Paškvan 2013 itd.

analizu fonološke prilagodbe mletacizama u dvama krčkim govorima, i to govoru Svetoga Vida (dalje u tekstu Sveti Vid ili SV) i Njivica (NJ). Fonološki će se analizirati građa sakupljena tijekom 2010. i 2011. godine² za potrebe izrade doktorske disertacije, koja je u disertaciji bila etimološki i leksikološki obrađena. Građu čine romanizmi koji pripadaju semantičkoj sferi kućanstva, jer se pošlo od pretpostavke da je to sfera u kojoj će romanske posuđenice, tj. mletacizmi biti najzastupljeniji.

Pod pojmom mletacizam podrazumijeva se posuđenica iz mletačkoga dijalekta, potvrđena u dijalektalnim rječnicima mletačkoga repertoara. U navođenju primjera skraćenica mlet. će se rabiti za primjere iz rječnika *Dizionario del dialetto veneziano* (Boerio, 1856), dal.mlet. za primjere iz dalmatinskog mletačkog (Miotto, *Vocabolario del dialetto veneto-dalmata*, 1991) te krč.mlet. za primjere iz krčkoga mletačkog zabilježene na terenu.³

2. Dosadašnja istraživanja čakavskih govora na otoku Krku

Krčki čakavski govori spadaju u skupinu srednjočakavskoga, odnosno ikavsko-ekavskoga čakavskog dijalekta (Lukežić 1990), a odlikuju se općekačavskim obilježjima, ali i brojnim arhaičnim te novijim čakavskim karakteristikama. Prema pravilu Jakubinskog i Meyera, refleks *ě* ispred dentalnih konsonanata *d, t, s, z, r, l, n* kada su finalni ili kada ih slijede ne prednji vokali (*a, o, u*) je ekavski, dok je u drugim pozicijama ikavski (cfr. Lisac 2009: 96, 97; Moguš 1977: 39, 40).

Tijekom desetljeća, brojni su se autori bavili proučavanjem pojedinih čakavskih krčkih govora. Pritom valja istaknuti R. Strohala (1913) koji je proučavao govor Vrbnika, zatim K. H. Meyera (1926) koji je opisao govor Njivica, fonološki opis Dobrinja priredio je D. Brozović (1981), govorom Milohnića bavile su se autorice I. Lukežić i M. Turk (1986), govorom Svetog Vida Miholjice M. Turk i H. Turk (1990), govorom Krasa S. Hozjan (1990, 1992), čakavštinom zapadnog dijela otoka Krka M. Turk (1992), fonološki opis Dubašnice dala je I. Miloš (2015), a dosad su objavljena i dva rječnika, i to rječnik Čičića (Turčić 2002) i Omišlja (Mahulja 2006).

Od kraja 19. stoljeća do danas nastali su i brojni radovi koji su razmatrali porijeklo i opis krčkih govora, ali i pokušavali dati njihovu klasifikaciju. To su primjerice I. Milčetić (1895), M. Maček (1963), Z. Junković (1982–1983) K. H. Meyer (1996), Sulojdžić et al. (1992–1993), dok se ovaj prilog oslanja na

² Zahvaljujem informantima Jelici Spicijarić (1923.), Veri Justinić (1935.), Jeli Žic (1921.), Josipu Šamaniću (1940.), Mariji Turk (1947.), Ivanu Bogoviću (1941.) i Tonici Hrabrić (1926.).

³ Zahvaljujem informantima Mariji Frleti (1933.), Anči Fabijanić (1959.), Mariji Luisi Seršić (1937.).

klasifikaciju iznesenu u već spomenutoj knjizi autorica I. Lukežić i M. Turk, *Govori otoka Krka*, 1998.

Autorice krčke govore dijele na starinački i doseljenički mikrosustav. Unutar starinačkog mikrosustava razlikuju arhaično-konzervativni (Omišalj, Dobrinj i Vrbnik s pripadajućim selima) i konzervativno-inovativni model (Punat i Baška s okolnim mjestima), dok se doseljenički mikrosustav dijeli na konzervativniji (područje Dubašnice)⁴, inovativniji (Šotovento do Vrha i Korniča) i interferentni (Njivice, Sveti Vid Miholjice) model.

3. Interferentni model doseljeničkog mikrosustava krčkih govora unutar čakavskoga sustava

U krčkim govorima pa tako i u interferentnom modelu doseljeničkog mikrosustava prisutno je sedam čakavskih jezičnih značajki (Lukežić – Turk 1998: 22–33): 1. zamjenica *ča* s fonološkim inačicama *če, čo, ca*; 2. tendencija jake vokalnosti (supstitucija starohrvatskog poluglasa): *manojo* > *manul/monun/monun*; 3. odraz jata /*ě*/; 4. izgovor suglasnika *ć* (izgovara se kao palatalni ploziv /*tʃ*/; osim u Baški gdje je izgovor blizak štokavskom /*č*/); 5. prijelaz dočetnog *-m* u *-n* (izuzev Omišlja gdje *-m* ostaje); 6. ostvaraji određenih suglasničkih skupina: /**dj*/ > /*ʒ*/ > /*j*/ (*měja*); /*daj*/ > /*ʒ*/ > /*j*/ (*grôzje*); /**tj*/ > /*tʃ*/, /*č*/ (*sviča*); /*taj*/ > /*tʃ*/, /*č*/ (*brăca*); /**stj*/, /**skj*/ > /*štʃ*/, /*šč*/ (*klišća, ognjîšće*); 7. druge glasovne promjene (a. promjene suglasnika u rubnim zonama sloga, b. disimilacije, c. depalatalizacije, d. dokidanje vokala).

Osim čakavskih jezičnih karakteristika općenito, krčke govore karakteriziraju i lokalne značajke na temelju kojih su ih autorice klasificirale. U ovom se radu neće govoriti o značajkama svakoga pojedinog modela, već će se opisati jedino interferentni model doseljeničkog mikrosustava koji obuhvaća govore Svetoga Vida i Njivica.

Govori doseljeničkog sustava obuhvaćaju zapadni dio otoka Krka, a govori Svetoga Vida i Njivica nalaze se na rubnom prostoru toga mikrosustava. Stoga, govori interferentnoga modela posjeduju, osim čakavskih značajki te značajki doseljeničkog mikrosustava, također i značajke prisutne u govorima starinačkoga mikrosustava (Lukežić – Turk 1998: 105).

3.1. Vokalski sustav Svetoga Vida i Njivica⁵

Interferentni model doseljeničkog mikrosustava posjeduje vokalski sustav od pet jedinica: /*a*/, /*e*/, /*i*/, /*o*/, /*u*/ . Svaka jedinica može biti kratka, duga, naglašena i nenaglašena.

⁴ Izuzev sela Sveti Vid Miholjice.

⁵ Opis vokalskoga sustava preuzet je iz Lukežić – Turk 1998: 105–109.

Vokalski sustav karakteriziran je pomakom prema zatvorenijoj artikulaciji dugih vokala /e/, /o/ i /a/. Ta je pojava izraženija u govoru Svetoga Vida, dok je u govoru Njivica prisutna kod vokala /a/, a kod /e/ i /o/ prisutna je tek kod pojedinih leksema. Osim toga, zatvoreni izgovor u govoru Svetoga Vida u nizu prvotno dugih vokala može imati i diftonški karakter.⁶

U govorima Svetoga Vida i Njivica odraz je starohrvatskog poluglasa (ə > *ǫ > ǫ) u svim položajima i primjerima vokal /a/ (npr. *posāl, dāska*); odraz slogotvornoga /r/ ostvaruje se bez popratnoga vokala (npr. *črn, smrt*) ili sa slabo čujnim vokalskim elementom (npr. *črv, pārst*); odraz ishodišnojezičnoga slogotvornoga /l/ je /u/ (l̥ > u) u imeničkim riječima (npr. *būha, sūza*) i u prezentskoj osnovi glagola (npr. *tūče, obūčen*), dok je u infinitivnoj osnovi glagola 1. vrste -li (l̥ > lē > li) (npr. *oblīc, slīc*); odraz nazalnoga vokala /ɛ/ je /a/ po formuli j, č, ž + ɛ > ja, ča, ža (npr. *žājan*), dok je u ostalim slučajevima refleks /e/ (npr. *mēso, kjēt*); odraz /ě/ iza palatala je /a/ (npr. *njāzlo*); a odraz ishodišnojezične skupine vǝ i vǝ- (< vǝ, vǝ-) je višestruk. U ovim govorima prevladava odraz vǝ i vǝ- > u (npr. *udēlala je, u Riku*), no postoje i drugi ostvaraji: vǝ i vǝ- > va, va- (npr. *vā nju, vāvik*) i vǝ- > v (u pojedinim leksemima pred sonantom, npr. *vnūk*), ravnopravne alternacije u govoru Njivica vǝ i vǝ- > va, v, u (npr. *v/u Riku, va/u crīkvu*) te vǝ + suglasnik > ø + suglasnik (npr. *stāt, tōrak*).

3.2. Konsonantski sustav Svetoga Vida i Njivica⁷

Interferentni model doseljeničkog mikrosustava posjeduje konsonantski sustav od 22 jedinice: /p/, /b/, /t/, /d/, /k/, /g/, /c/, /č/, /ć/, /z/, /ž/, /s/, /š/, /h/, /f/, /m/, /n/, /l̥/, /v/, /r/, /j/, /l/. U njemu izostaje fonem /l̥/,⁸ a njegovu funkciju preuzimaju fonemi /ž/ i /j/. Također nedostaju fonemi /ž/ i /j/. Svaka konsonantska jedinica ostvariva je u svim položajima u riječi, a do distribucijskih ograničenja dolazi kod suglasničkih skupina.

U ovim govorima protetski suglasnik /j/ javlja se u riječima koje počinju vokalom /i/ (npr. *jīgla*); dočetno -l ostvaruje se u imenskim vrstama riječi (npr. *fažōl, postōl*), dok je kod glagolskog pridjeva radnog dokinut⁹ (npr. *buškā, kantā*); odraz ishodišnojezične strukture sǝ i sǝ- je višestruk: sǝ > z (s, š, ž)¹⁰ (npr. *z Osīpon, š njū*); sǝ > zi ispred frikativa /s/, /z/, /š/, /ž/ (npr. *zi ženū, zi*

⁶ Diftongacija je karakteristična za konzervativniji model doseljeničkih govora (govore Dubašnice).

⁷ Opis konsonantskog sustava preuzet je iz Lukežić – Turk 1998: 109–112.

⁸ Time je ovaj model podudaran s arhaično-konzervativnim modelom starinačkoga mikrosustava.

⁹ Time je ovaj model blizak omišaljskom i dobrinjskom govoru, koji spadaju u arhaično-konzervativni model starinačkoga mikrosustava.

¹⁰ Pozicijski uvjetovane inačice /z/.

siron); sǝ- > za u pojedinim leksemima (npr. *zašit*); odraz ishodišnojezične strukture *izǝ je dvojak: dolazi do redukcije inicijalnoga vokala i poluglasa *izǝ > z (s, š, ž)¹¹ (npr. *stlīc, z Rike*) te *izǝ > zi (zi se rabi kao prijedlog ispred riječi koje počinju frikativom /s/, /z/, /š/, /ž/) (npr. *zikopāt, zi škōle*); i starojezični dočetak *-vje prelazi u -je kod glagolskih i zbirnih imenica (npr. *ūfan'je; grōzje*), a u pojedinim leksemima u Njivicama prešao je u -i (npr. *ūji*).

4. Venetski i mletački sustav

Prema Zamboniju (1974: 9) dijalekti Veneta podijeljeni su na sljedeći način: 1. venecijanski lagunarni dijalekt s varijantama Chioggie, otoka Pellestrina, Burana, Caorla i kopna; 2. središnji venetski (*dialetto padovano-vicentino-polesano*); 3. zapadni venetski dijalekt (*dialetto veronese*); 4. sjeverni venetski (*dialetto trevigiano-feltrino-bellunese*) i 5. venetski ladinski dijalekti (*dialetto comelicano, cadorino, livinalesse*).

Za utjecaj na hrvatske govore istočnojadranske obale posebno mjesto zauzeo je venecijanski lagunarni dijalekt (*dialetto veneziano 'lagunare'*). Naime, to je govor grada Venecije koji tijekom jačanja Mletačke Republike kao pomorske i trgovačke sile prvo prodiro u mletačku unutrašnjost, a zatim i na istočnu jadransku obalu te Sredozemlje. Budući da na istočnoj jadranskoj obali to nije autohtoni govor koji se razvio iz latinskoga, već je uvezen iz Venecije, njegov drugi naziv je i *Colonial Venetian (kolonijalni mletački)*.¹²

Utjecaj mletačkoga na Jadranu bio je već prisutan u 11. st. no njegova evolucija kulminira u 14. i 15. stoljeću. To se odražava tako što se u brojnim gradovima duž obale istočnoga Jadrana (primjerice u Trstu, Rijeci, istarskim gradovima, Krku, Malom Lošinj, Zadru itd.) razvijaju varijante mletačkoga dijalekta.

Stari se venecijanski govor uvelike razlikuje od modernog, a njegove su arhaične značajke sačuvane u mletačkom idiomu te u jezičnim reliktima duž jadranske obale. Otok Krk pao je pod Mletačku Republiku 1480. godine te su u njegovim čakavskim govorima prisutne brojne mletačke posuđenice.

U nastavku će biti navedene značajke mletačkoga dijalekta u okviru venetskoga.

¹¹ Pozicijski uvjetovane inačice /z/.

¹² Izraz *Colonial Venetian* uveo je američki slavist Charles E. Bidwell 1967. godine. Za imenovanje venecijanskoga govora izvan Venecije, u lingvističkoj se literaturi koriste i termini *East Venetian* (Kahane H i R. – Koshansky 1953–1954; Kahane H i R. – Tietze 1958), *veneziano „de là da mar“* (Folena 1968–1970) ili *veneziano oltremare* (Ursini 1987). O varijantama nazivlja usp. Muljačić 2000: 103–111.

4.1. Vokalski sustav mletačkoga¹³

Mletački dijalekt, kao i ostali venetski idiomi imaju vokalski sustav od 7 jedinica /a/, /ɛ/, /e/, /ɔ/, /o/, /u/. Po tome su bliski standardnom talijanskom jeziku. Kako bi se dobila preciznija slika značajki mletačkoga dijalekta, usporedno će se navoditi i primjeri za standardni talijanski jezik.

Od ostalih karakteristika valja istaknuti: čuvanje završnoga vokala /a/ (mlet. *dona* – tal. *donna* 'žena', mlet. *balanza* – tal. *bilancia* 'vaga'; ispuštanje završnih vokala /e/ i /o/ nakon nazala (mlet. *pan* – tal. *pane* 'kruh', mlet. *can* – tal. *cane* 'pas') i u sufiksima *-ol*, *-iol*, *-ier* (mlet. *boscarol* – tal. *boscaiulo* 'šumar', mlet. *barcariol* – tal. *barcariolo* 'osoba koja malim brodom prevozi putnike', mlet. *barbier* – tal. *barbiere* 'brijač'); ispuštanje završnoga /e/ nakon /l/, /r/ (mlet. *miel* – tal. *miele* 'med', mlet. *mal* – tal. *male* 'zlo' nasuprot mlet. *pao* – tal. *palo* 'kolac', mlet. *peo* – tal. *pelo* 'dlaka' te mlet. *dar* – tal. *dare* 'dati', mlet. *fior* – tal. *fiore* 'cvijet', nasuprot mlet. *duro* – tal. *duro* 'tvrd', mlet. *toro* – tal. *toro* 'bik'), a njegovo čuvanje ako je u izvornoj riječi bila geminata (mlet. *cae*, *cale* – tal. *calle* 'staza') ili ako /e/ ima morfološku ulogu (mlet. *véne* – tal. *vene* 'vene'); umjesto toskanskoga *-a-*, mletački ima *-e-*: tal. *chicchera* – mlet. *chicara* 'šalica'; umjesto toskanskoga *-i-*, mletački ima *-e-*: tal. *settimana* – mlet. *setemana* 'tjedan'; umjesto toskanskoga *-e-*, mletački ima *-i-*: tal. *speciale* – mlet. *spicier* 'lječar'; umjesto toskanskoga *-i-*, mletački može imati *-u-*: tal. *civetta* – mlet. *zueta* 'sova'.

4.2. Konsonantski sustav mletačkoga¹⁴

Mletački konsonantski sustav broji 27 jedinica /p/, /b/, /t/, /d/, /k/, /g/, /č/, /ž/, /m/, /n/, /ñ/, /f/, /v/, /s/, /z/, /l/, /r/.

Za mletački još je karakteristična: redukcija latinskih geminata (mlet. *late* – tal. *latte* 'mlijeko', mlet. *note* – tal. *notte* 'noć'); sonorizacija bezvučnih suglasnika u intervokalnom položaju u nekim slučajevima do ispadanja (tal. *catena* – mlet. *cadena*, *caéna*, tal. *cuccuma* – mlet. *cogoma*, tal. *moneta* – mlet. *mone-da*, *monea*, tal. *sapore* – mlet. *saór* 'okus'); neutralizacija nazala /n/, /m/ > /ŋ/ u završnoj poziciji ili u zatvorenom slogu (tal. *cantare* 'pjevati' – mlet. *cantar* /*kantar*/, tal. *comprare* 'kupiti' – mlet. *conprar* /*konprar*/); čuvanje konsonantskih skupina *cl-*, *pl-* u starim venecijanskim tekstovima: *veclo* 'star', *clamare* 'zvati', *plano* 'ravan', koje su se u venecijanskom razvile u *vecio*, *ciamar*, *piano*¹⁵,

¹³ Prema Devoto – Giacomelli 1972: 32–33; Zamboni 1974: 10–11; Gerersdorfer 1979: 13–16; Skubic 2002: 67–71; Sočanac 2004: 88.

¹⁴ Prema Boerio 1856: 10–12; Rohlf's 1966: 193–435; Devoto – Giacomelli 1972: 33–39; Zamboni 1974: 33–39; Cortelazzo 2000: 322; Skubic 2002: 67, 68, 71–74.

¹⁵ Prvo je došlo do promjene u govorima središnje Italije *pl* > /*pj*/, *cl* > *cchj* /*kj*/ (Toskana), a zatim i *cchj* > *ccj* /*čj*/ (primjerice u mletačkom) (Devoto – Giacomelli 1972: 34, 35).

a kasnije je došlo i do treće promjene – lenicije tipa *vegio* (u Veneciji usporedno postoje pojedini leksemi s lenicijom i bez nje, npr. *vecio* – *vegio*); čuvanje diftonga u otvorenom slogu iz lat. /*ě*/ (tal. *miele* – mlet. *mièl* 'med', tal. *tiene* – mlet. *tién* 'drži', tal. *pecora* – mlet. *piegora* 'ovca', tal. *pietra* – mlet. *piera* 'kamen'), no rijetko iz lat. /*ō*/ (tal. *cuore* – mlet. *cuor* 'srce' nasuprot tal. *duomo* – mlet. *domo* 'katedrala', tal. *fuoco* – mlet. *fógo* 'vatra', tal. *nuovo* – mlet. *nóvo* 'nov', tal. *uomo* – mlet. *omo* 'čovjek'); sibilizacija lat. /*k*/, /*g*/ ispred /*e*/, /*i*/ (tal. *brace* – mlet. *brase* 'žeravica', tal. *cento* – mlet. *cento* /*sento*/ 'sto'; tal. *ginocchio* – mlet. *zenochio* /*zenočo*/ 'koljeno').¹⁶

5. Fonološka prilagodba mletacizama

U ovome se radu promatra stupanj prilagodbe mletacizama na fonološkoj razini. Kada pojedini leksem iz jednoga jezika uđe u drugi, prilagođava se fonološkom sustavu jezika primaoca. Prema mjestu artikulacije, vokalski sustav mletačkoga i promatranih čakavskih govora je podudaran no razlika je u stupnju otvorenosti dvaju vokala. Naime, u mletačkom je prisutna razlika u otvorenosti otvorenoga i zatvorenoga /*ɛ*/ – /*e*/ i /*ɔ*/ – /*o*/ što nije slučaj u promatranim čakavskim govorima.

Konsonantski sustavi dvaju jezika razlikuju se po tome što mletački nema velar /*h*/, prepalatal /*ž*/ te nema distinkcije /*č*/ – /*ć*/ . Dva navedena čakavska govora nemaju /*ž*/.

U ostalim su slučajevima suglasnici podudarni po načinu i po mjestu tvorbe. Osim toga, u dvama čakavskim govorima nalazimo sve suglasnike iz mletačkog osim /*ž*/, što pojednostavljuje fonološku prilagodbu posuđenica. Budući da razmatrani romanski i hrvatski idiomi imaju prilično slične fonološke i grafičke sustave, relativno velik broj romanskih posuđenica nije se trebao fonološki prilagoditi. Prema Filipoviću (1986: 72–76) postoje tri vrste fonološke prilagodbe: potpuna, djelomična i slobodna transfonemizacija što se može vidjeti i kod mletačkih posuđenica.

5.1. Potpuna transfonemizacija

Riječ je o izostanku glasovne promjene prilikom jezičnog posuđivanja i to je najčešća pojava kod mletacizama, npr. mlet. *borò* > *borò* 'komoda'; mlet. *terina* > *terina* 'zdjela'; mlet. *machina* > *mākina* 'stroj' itd.¹⁷

¹⁶ Grafija je preuzeta iz Boerija 1856. koji /*č*/ bilježi kao *chi* (v. Boerio 1856: 10).

¹⁷ Fonološki oblici posuđenica formirani su prema izgovoru modela, što znači da je ortografija prilagođena jeziku primaoca. To je vidljivo kod određenih fonema: npr. fonem /*ñ*/ se u mlet. (kao i u standardnotalijanskom) bilježi kao *gn*, a u hr. kao *nj*; /*k*/ se u tal. bilježi kao *c*, *ch*, *q*, a u hr. kao *k* itd.

5.2. Djelomična transfonemizacija

Ona se sastoji od zamjene fonema jezika davaoca djelomično podударnim fonemima jezika primaoca. U analiziranoj je građi to vidljivo kod prilagodbe otvorenih talijanskih vokala /ɛ/ i /ɔ/ i njihovom zamjenom manje otvorenim hrvatskim vokalima, npr. mlet. *gamèla* > *gamèla*.¹⁸

5.3. Slobodna transfonemizacija

Radi se o prilagodbi koja se odnosi na foneme jezika davaoca koji nemaju ekvivalente u jeziku primaocu pa se adaptacija temelji uglavnom na ortografiji. U ovu skupinu spadaju diftonzi prisutni u mletačkome, koji su u analiziranoj građi prilagođeni na sljedeće načine: a) umetanjem epentetskoga /j/: /ia/ > /ija/ – krč.mlet. *bonagrazia* > *bonegràcija* (Nj, SV) 'zastornica'; krč.mlet. *dumiana* > *dumijàna* (Nj, SV) 'opletena boca za vino'; mlet., krč.mlet. *piato* > *pijät* (Nj, SV) 'tanjur'; dal.mlet., krč.mlet. *scanzia* > *škancija* (Nj, SV) 'stalaža'; mlet., krč.mlet. *sedia* > *šèdija* (Nj, SV) 'stolica s naslonom'; /ie/ > /ije/ – dal.mlet., mlet., krč.mlet. *zucariera* > *cukarijèra* (Nj, SV) 'posuda za šećer'; mlet. *tripie* > *tripije* (Nj, SV) 'tronožac'; b) umetanjem epentetskoga /v/: /au/ > /avu/ – krč.mlet. *baül* > *bavül* (Nj, SV) 'vrsta sanduka'; c) stezanjem diftonga u jedan fonem: /io/ > /o/ – dal.mlet., krč.mlet. *caziol* > *kacòl* (Nj, SV) 'zaimača'; /ie/ > /i/: mlet., krč.mlet. *candelier* > *kandalir* (SV), *kandelir* (Nj, SV) 'svijećnjak'; mlet., krč.mlet. *cantier* > *kantir* (Nj, SV) 'greda za bačve'; te d) konsonantizacijom: /u/ > /v/ – mlet., dal.mlet., krč.mlet. *guantiera* > *gvancèra/gvantjèra* (SV), *vančèra* (Nj) 'poslužavnik'; mlet. *quadro* > *kvâdar* (Nj, SV) 'okvir za sliku' e) konsonantizacijom /i/ > /j/: /ie/ > /je/ – mlet., dal.mlet., krč.mlet. *guantiera* > *gvantjèra* (SV) 'poslužavnik'; dal.mlet., krč.mlet. *spiritiera* > *špiritjèra* (Nj, SV) 'kuhalo na špirit'; /io/ > /jo/ – krč.mlet. *piover* > *pjôver* (Nj, SV) 'nadstrešnica'.

5.4. Ostale fonološke promjene

U nastavku će se razmatrati ostale fonološke prilagodbe mletačkih posuđenica koje nisu uvjetovane nepodudarnošću dvaju fonoloških sustava. Pritom valja istaknuti da su spomenute samo one fonološke promjene koje su zastupljene u analiziranoj građi.

5.4.1. Fonološke promjene u vokalskom sustavu

5.4.1.1. Vokal /a/

/a/ > /e/: mlet., krč.mlet. *bonagrazia* > *bonegràcija* (Nj, SV) 'zastornica'; krč.mlet. *lavandin* > *levandin* (SV) 'umivaonik';

/a/ > /i/: mlet. *tovagiol*, dal.mlet. *tavaiol*, krč.mlet. *tavaiole* > *tavijolč* (Nj) 'salveta';

zatvaranje /a/ > /ã/: mlet. *quadro* > *kvâdar* (SV, Nj) 'okvir za sliku'; mlet. *vâso* > *vâž* (Nj) – *vâž* (SV) 'vaza'; mlet. *balanza* > *balânča* (Nj, SV) – *balânča* (SV);

5.4.1.2. Vokal /e/

/e/ > /a/ (> /ã/): mlet., krč.mlet. *candelier* > *kandalir* (SV) 'svijećnjak'; mlet. *teler* (*da fenestra*) > *talâr* (Nj, SV) – *talâr* (SV) 'drveni okvir vrata ili prozora'; mlet. *svegiarin*, dal.mlet. *šveiarin*, krč.mlet. *sveiarin* > *žvajarin* (SV) 'budilica';

/e/ > /i/: mlet., dal.mlet., krč.mlet. *pergolo* > *pîrgul* (Nj) 'balkon'; mlet. *retrato* > *liträt* (Nj) 'slika'; mlet. *sechio*, dal.mlet., krč.mlet. *secio* > *sč* (Nj, SV) 'vjedro';

/e/ > /o/: mlet., dal.mlet., krč.mlet. *lochet* > *lökot* (Nj, SV) 'loko';

5.4.1.3. Vokal /o/

/o/ > /a/: mlet., dal.mlet. *polenta* > *palènta* > *palentâč* (Nj), *palentâr* (SV) 'vrsta kuhače za palentu'; mlet., dal.mlet. *scoazera*, dal.mlet., krč.mlet. *sco-vazera* > *škavacèra* (Nj, SV) 'lopatica za smeće';

/o/ > /u/: mlet., dal.mlet., krč.mlet. *bronzin* > *brünac* (SV) 'kotao'; krč.mlet. *brustolin* > *bruštulin* 'pržionik za kavu' (Nj, SV); mlet., krč.mlet. *fondamento* > *fundamènt* (Nj, SV) 'temelj kuće'; mlet., dal.mlet., krč.mlet. *condoto* > *kundôt* (Nj, SV) 'vanjski zahod'; mlet., krč.mlet. *cantonal* > *kantunâl* (Nj, SV) 'kutni ormarić'; dal.mlet., krč.mlet. *copo* > *küpa* (SV) 'crijep'; mlet., dal.mlet., krč.mlet. *pergolo* > *pèrgul* (SV), *pîrgul* (Nj) 'balkon'; mlet., krč.mlet. *piron* > *pirûn* (Nj, SV) 'vilica'; mlet., krč.mlet. *pomolo* > *pömul* (Nj, SV) 'ručica'; mlet., krč.mlet. *scatola* > *škätula* (Nj, SV) 'kutija'; mlet. *tromba* > *trûmba* (SV) 'cijev peći'; mlet., dal.mlet. *ora* > *ûra* (Nj, SV) 'sat'; mlet., dal.mlet., *gorna*, *gorla*, krč.mlet. *gorle* > *gûrla* (Nj, SV) 'oluk';

Dočetak *-one* > *-un*: mlet. *bozzon* > *bocûn* (Nj, SV) 'trbušasta staklena posuda od 5l'; mlet., dal.mlet., krč.mlet. *canton* > *kantûn* (Nj, SV) 'ugao'; mlet. *casson*, krč.mlet. *casson* > *kasûn* (Nj, SV) 'sanduk'; mlet. *porton* > *portûn* (SV), *prtûn* (Nj) 'dvorišna metalna vrata'; krč.mlet. *tapon* > *tapûn* (Nj, SV) 'veliki čep za bačvu';

5.4.1.4. Nepostojano /a/¹⁹ javlja se u primjerima u kojima je tijekom morfološke prilagodbe imenica muškog roda došlo do ispadanja dočelnoga *-o* ili nastavka za deminutiv *-in*: mlet. *banco* > *bänak* (Nj, SV) 'klupa'; mlet. *bersò*, krč.

¹⁸ Kod fonološke prilagodbe romanizama, u djelomičnu transfonemizaciju spada i degeminacija konsonanata, no budući da mletački nema geminata, u ovom se radu degeminacija konsonanata neće razmatrati.

¹⁹ Valja naglasiti da se u primjerima Omišlja i Vrbnika umjesto /a/ umeće /e/, a u Dobrinju /o/, analogno odrazu starohrvatskog poluglasa (a > *ä > ä > a, e, o).

mlet. *bàrso* > *bàras* (Nj, SV) 'pergola'; mlet., dal.mlet., krč.mlet. *bronzin* > *bronàc* (Nj), *brùnac* (SV) 'kotoš'; mlet. *quadro* > *kvàdar* (Nj, SV) 'okvir za sliku';

5.4.1.5. Redukcija vokala zbog slogotvornoga /r/: mlet. *portun* > *prtùn* (Nj) 'dvorišna metalna vrata'; dal.mlet., krč.mlet. *scartaza* > *škrtàča* (Nj, SV) 'četka za pod'; dal.mlet., krč.mlet. *scartozo* > *škrtòc*, *škrtòč* 'papirnata vrećica' (SV); mlet., krč.mlet. *credenza* > *krdènča* 'kredenca' (Nj, SV). U posljednjem primjeru slogotvorno se /r/ ostvaruje i sa slabo čujnim vokalskim elementom (/r/ > *ðr* > *ar*): mlet. *credenza* > *kardènča* (Nj, SV).

5.4.2. Fonološke promjene u konsonantskom sustavu

Tijekom prilagodbe mletačkih posuđenica došlo je i do niza suglasničkih fonoloških promjena. To je potvrđeno i na primjerima u analiziranoj građi.

5.4.2.1. Prijelaz /k/ > /č/: krč.mlet. *chianti* > *čànta* (Nj) 'vrsta staklene boce, opletene do pola';

5.4.2.2. Jotacija /tj/ > /č/: mlet., dal.mlet., krč.mlet. *guantiera* > *gvančera* (SV), *vančera* (Nj, SV) 'poslužavnik'; dal.mlet. *rostiera* > *loščera* (Nj) 'pleh'; dal.mlet., krč.mlet. *spiritiera* > *špiričera* (Nj, SV) 'kuhalo na špirit';

5.4.2.3. Disimilacija sonanata /r/ - /r/ > /l/ - /r/: mlet. *retrato* > *letràt* (Nj, SV), *litràt* (Nj) 'slika'; dal.mlet. *rostiera* > *loščera* (Nj) 'pleh';

5.4.2.4. Premetanje: (/k/ - /t/ > /t/ - /k/) dal.mlet., krč.mlet. *cuciarin* > *kučarin* > *čukarin* (Nj) 'žličica'; (/r/ - /l/ > /l/ - /r/) dal.mlet. *rastelàda* > *leštrlàd* (staro - Nj) 'rukohvat'; (/k/ - /p/ > /p/ - /k/) dal.mlet., krč.mlet. *copo* > *okùpa* > *opùka* (Nj) 'crijep';

5.4.2.5. Ispadanje početnog suglasnika u pojedinim suglasničkim skupinama: mlet., dal.mlet., krč.mlet. *guantiera* > *vančera* (Nj, SV) 'poslužavnik';

5.4.2.6. Ispadanje početnoga sloga: mlet., dal.mlet. *fersora*, krč.mlet. *frsora* > *cùra/cùrica* (SV), *sùra/sùrica* (Nj) 'tava';

5.4.2.7. Haplogija: mlet. *masenin*, dal.mlet. *mašinin*, krč.mlet. *masin* > *mažin* (Nj, SV) 'mlinac za kavu';

5.4.2.8. Umetanje labijala *m* ispred drugog labijala: dal.mlet. *sopreso*, krč.mlet. *sopresso* > *šumprěš* (Nj, SV) 'glačalo na ugljen';

5.4.2.9. Ostale konsonantske prilagodbe:

/s/ > /š/: mlet., krč.mlet. *casseta* > *kašeta* (Nj, SV) 'vrsta maloga sanduka'; dal.mlet. *cusin*, mlet., krč.mlet. *cussin* > *kušin* (Nj, SV) 'jastuk'; mlet., dal.mlet., krč.mlet. *passaman* > *pašamàn* (Nj, SV) 'rukohvat'; dal.mlet. *presa* > *preša* (Nj, SV) 'preša, tijesak'; mlet., krč.mlet. *sacheto* > *šakèt* (Nj, SV)

'platnena vrećica'; mlet., dal.mlet., krč.mlet. *susta* > *šùsta* (SV), *šùsta* (Nj, SV) 'opruga, ležaj na opruge'; mlet., krč.mlet. *sedia* > *šediija* (Nj, SV) 'stolica s naslonom'; mlet. *soffitta*, dal.mlet., krč.mlet. *sufita* > *šufit* (Nj, SV) 'tavan'; dal.mlet., *sopreso*, krč.mlet. *sopresso* > *šumprěš* (Nj, SV) 'glačalo na ugljen';

/z/ > /ž/: mlet., krč.mlet. *cornise*, dal.mlet. *cornise* > *korníž* (Nj, SV) 'fasadni vijenac'; krč.mlet. *masin* > *mažin* (SV), *mažinin* (Nj) 'mlinac za kavu'; mlet., krč.mlet. *vàso* > *vāž* (SV), *vāž* (Nj) 'vaza'; krč.mlet. *sara* > *žàra* (Nj, SV) 'zemljana posuda'; mlet. *svegiatin*, dal.mlet. *šveiatin*, krč.mlet. *sveiatin* > *žvajatín* (SV), *žvejarín* (Nj, SV) 'budilica';

/s/ > /c/: mlet., dal.mlet. *fersora*, krč.mlet. *frsora* > *sùra* > *cùra/cùrica* (SV) 'tava';

/c/ > /č/: mlet., dal.mlet., krč.mlet. *balanza* > *balànča* (Nj, SV), *balànča* (SV) 'vrsta vage'; mlet., krč.mlet. *credenza* > *kardènča* (Nj, SV), *krdènča* (Nj, SV) 'kredenca'; dal.mlet., krč.mlet. *scartàza* > *škartàča* (SV), *škrtàča* (Nj, SV) 'četka za pod'; dal.mlet., krč.mlet. *scartozo* > *škartòc* (SV), *škrtòč* (SV) 'papirnata vrećica';

Promjene konsonantskih skupina *st*, *sk*, *sp* - > *št*, *šk*, *šp* -:

/st/ > /št/: krč.mlet. *brostolin*, mlet., dal.mlet., krč.mlet. *brustolin* > *bruštulin* (Nj, SV), *bruštulin* (Nj, SV) 'pržionik za kavu'; mlet. *busta* > *bùšta* (Nj, SV) 'limena posuda za čuvanje šećera, kave i sl.'; mlet., krč.mlet. *lastra* > *laštra* (Nj, SV) 'staklo'; mlet. *mastelo*, dal.mlet. *mastela*, krč.mlet. *mastel* > *maštèl* (Nj), *maštèl* (SV) 'čabar, kobao'; mlet., krč.mlet. *rastelo* > *raštèl*, *raštèl* (SV) 'rukohvat'; mlet., dal.mlet., krč.mlet. *susta* > *šùsta* (Nj, SV) 'opruga, ležaj na opruge'; mlet., dal.mlet. *stagnada* > *štanjàda* (Nj) posuda za mlijeko; dal.mlet. *sterica* > *štèrika* (Nj, SV) 'svijeća'; mlet. *stecadenti*, dal.mlet. *sticadente* > *štikadènt* (Nj, SV) 'čačkalica'; mlet. *strazza*, dal.mlet., krč.mlet. *straza* > *štràca* (SV) 'stara krpa obično za pod'; mlet., dal.mlet., krč.mlet. *stramazo* > *štramàc* (Nj, SV) 'madrac'; mlet., krč.mlet. *stuco* > *štük* (Nj, SV) 'strop';

/sk/ > /šk/: mlet., dal.mlet. *bruschin* > *bruškín* (SV) 'četka za pod'; krč.mlet. *scrigna* > *škrinja* (Nj, SV) 'škrinja'; mlet., krč.mlet. *scatola* > *škätula* (Nj, SV) 'kutija'; mlet., dal.mlet. *mascolo* > *màškula* (SV) 'donja šarka, muški pant'; mlet., dal.mlet., krč.mlet. *scafa* > *škáf* (Nj, SV) 'sudoper; kameni sudoper'; dal.mlet., krč.mlet. *scanzia* > *škancija* (Nj, SV) 'stalaža'; dal.mlet., krč.mlet. *scartozo* > *škartòc* (Nj, SV), *šk(a)rtòc*, *škrtòc* (SV) 'papirnata vrećica'; dal.mlet., krč.mlet. *scartaza* > *šk(a)rtàča* (SV) 'četka za pod'; krč.mlet. *scovazera* > *škvacera* (Nj, SV) 'lopatica za smeće';

/sp-/ > /šp-/: mlet., dal.mlet., krč.mlet. *spina* > *špina* (Nj, SV) 'slavina'; dal. mlet., krč.mlet. *spiritiera* > *špiričera* (Nj, SV), *špiritjera* (Nj, SV) 'kuhalo na špirit'; mlet. *sporta*, krč.mlet. *športa* > *špōrta* (Nj, SV) 'vrsta cjedila od užeta za preradu maslina'.

6. Zaključak

Analiza dvaju fonoloških sustava pokazala je visoki stupanj sličnosti, stoga je fonološka prilagodba posuđenica svedena na minimum. Može se reći da je fonološka prilagodba mletačkih posuđenica u dvama čakavskim govorima provedena u skladu sa zakonitostima lingvističkoga posuđivanja te u skladu s čakavskim sustavom i podsustavom kojemu govori pripadaju.

Fonološka se prilagodba posuđenica u ovome radu zbog sličnosti dvaju fonoloških sustava najviše očituje u potpunoj transfonemizaciji, dok je nešto manji broj posuđenica prošao kroz djelomičnu transfonemizaciju. U analiziranoj su građi ovoga rada uglavnom zabilježene slobodne fonološke promjene.

Literatura

- Bidwell, Charles (1967) „Colonial Venetian and Serbo-Croatian in the Eastern Adriatic: A case study of Languages in Contact”, *General Linguistics*, VII, 13–30.
- Boerio, Giuseppe (1856/1998) *Dizionario del dialetto veneziano, seconda edizione*, Giunti, Venezia.
- Brozović, Dalibor (1981) „Fonološki opisi srpskohrvatskih/hrvatskosrpskih govora: Čakavsko narječje – Dobrinj”, *Fonološki opisi*, 9, Odjeljenje društvenih nauka, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1981.
- Cortelazzo, Manlio (2000) „Il veneziano coloniale: documentazione e interpretazione”, *Processi di convergenza e di differenziazione nelle lingue dell'Europa medievale e moderna*, ur. Fabiana Fusco, Vincenzo Orioles i Alice Parmeggiani, Udine, 317–325.
- Devoto, Giacomo, Gabriella Giacomelli (1972) *I dialetti delle regioni d'Italia*, Sansoni, Firenze.
- Folena, Gianfranco (1968 – 1970) „Introduzione al veneziano „de là da mar””, *Bollettino dell'Atlante Linguistico Mediterraneo*, 10–12, 331–376.
- Gerersdorfer, Vera (1979) „Romanizmi u dubrovačkom govoru”, *Zadarska revija*, XXVIII, 1, 1–21.
- Hozjan, Snježana (1990) „Fonološki prikaz mjesnog govora Krasa”, *Rasprave za jezik*, 16, 45–66.

- Hozjan, Snježana (1992) „Govor Krasa na otoku Krku (deklinacija)”, *Rasprave Zavoda za hrvatski jezik*, 18, 43–55.
- Junković, Zvonimir (1982 – 1983) „Kratki poluglas u krčkim govorima”, *Filologija*, 11, 393–403.
- Kahane, Henry i René, Olga Koshansky (1953 – 1954) „Venetian Nautical Terms in Dalmatia”, *Romance Philology*, 7, 2–3, 156–170; 333–342.
- Kahane, Henry i René, Andreas Tietze (1958) *Turkish Nautical Terms of Italian and Greek Origin*, University of Illinois Press, Urbana.
- Lisac, Josip (2009) *Hrvatska dijalektologija 2, Čakavsko narječje*, Golden marketing-Tehnička knjiga, Zagreb.
- Lukežić, Iva (1990) *Čakavski ikavsko-ekavski dijalekt*, ICR, Rijeka.
- Lukežić, Iva, Marija Turk (1986) „Mjesni govor Milohnića”, *Otok Krk-zapadni dio*, ur. Josip Žgaljić, Krk, 231–253.
- Lukežić, Iva, Marija Turk (1998) *Govori otoka Krka*, Libellus, Crikvenica.
- Mahulja, Ivan (2006) *Rječnik omišaljskoga govora*, Riječki nakladni zavod, Rijeka-Omišalj.
- Małecki, Mieczysław (1963) „O podjeli krčkih govora”, *Filologija*, 4, 223–235.
- Meyer, Karl H. (1926) „Zur Mundart von Njivice auf Krk (Veglia)”, *Archiv für slavische Philologie*, 40, 242–265.
- Meyer, Karl H. (1996 [1928]) *Čakavština otoka Krka*, prijev. Marija Turk, ICR, Rijeka.
- Milčetić, Ivan (1895) „Čakavština Kvarnerskih otoka”, *Filologija*, 42, 92–131.
- Miloš, Irena (2015) „Fonološki opis Dubašnice”, *Hrvatski dijalektološki zbornik*, 19, 169–177.
- Miotto, Luigi (1991) *Vocabolario del dialetto veneto-dalmata. Seconda edizione riveduta e ampliata*, Lint, Trieste.
- Moguš, Milan (1977) *Čakavsko narječje*, Školska knjiga, Zagreb.
- Muljačić, Žarko (2002) „Limbarazzo della scelta: veneziano orientale, veneziano coloniale, veneziano de là da mar?”, ...E c'è di mezzo il mare: lingua, letteratura e civiltà marina, *Atti del XIV Congresso dell'A.I.P.I (Spalato, 23. – 27. kolovoza 2000.)*, 1, ur. Bart Van den Bossche, Corinna Salvadori Lonergan, Michel Bastiaensen, Firenze, 103–111.
- Rohlf, Gerhard (1966) *Grammatica storica della lingua italiana e dei suoi dialetti. Fonetica*, Einaudi, Torino.
- Skubic, Mitja (2002) *Romanski jeziki*, Filozofska fakulteta, Ljubljana.
- Sočanac, Lelija (2004) *Hrvatsko-talijanski jezični dodiri*, Nakladni zavod Globus, Zagreb.

- Spicijarić, Nina (2009) „Romanizmi u nazivlju kuhinjskih predmeta u govoru Dubašnice na otoku Krku – etimološka i leksikološka obrada”, *Fluminensia*, XXI, 1, 7–25.
- Spicijarić Paškvan, Nina (2013) *Lessemi di origine romanza relativi alla sfera semantica dell'economia domestica attestati negli idiomi dell'isola di Veglia: analisi etimologica e lessicologica*, doktorska disertacija, Filozofska fakulteta, Ljubljana.
- Strohal, Rudolf (1913) „Dijalekat grada Vrbnika na otoku Krku u prošlim vjekovima uspoređen sa sadašnjim”, *Rad JAZU*, 199 (84), 67–152.
- Sulojđić, Anita, Ana Marković, Petar Šimunović, Božidar Finka (1992 – 1993) „Govori otoka Krka-uvod u antropološka istraživanja”, *Filologija*, 20–21, 431–449.
- Turčić, Branko (2002) *Sedmoškoyani. Prvi čakavski rječnik*, Adamić, Rijeka.
- Turk, Marija (1992) „Glagolski oblici u čakavštini zapadnog dijela otoka Krka”, *Fluminensia*, 1, 109–112.
- Turk, Marija, Hrvoje Turk (1990) *Od Miholjica do Sv. Vida*, Mjesna zajednica Sv. Vid Miholjice, Župni ured Sv. Vida.
- Ursini, Flavia (1987) „Sedimentazioni culturali sulle coste orientali dell'Adriatico: il lessico veneto-dalmata del Novecento”, *Atti e memorie della società dalmata di storia patria*, XV, 20–179.
- Zamboni, Alberto (1974) *Veneto*, Picini, Pisa.

Riassunto

Nina Spicijarić Paškvan

ADATTAMENTO FONOLOGICO DEI PRESTITI VENEZIANI NEGLI IDIOMI CIACAVI DI SVETI VID MIHOLJICE E NJIVICE SULL'ISOLA DI VEGLIA

Lo scopo del presente lavoro è stato quello di analizzare gli esempi dei prestiti veneziani in prospettiva fonologica, negli idiomi di Sveti Vid Miholjice e Njivice sull'isola di Veglia. Il punto di partenza dell'analisi è stato l'articolo di Dott.ssa Ric. Marija Turk „Fonološki sustav i podsustavi u krčkim govorima” (Il sistema e i sottosistemi fonologici negli idiomi dell'isola di Veglia), pubblicato nell'ambito del libro Govori otoka Krka (Gli idiomi dell'isola di Veglia), scritto insieme alla Dott.ssa Ric. Iva Lukežić nel 1998. Conforme al detto articolo, questo lavoro riporta la descrizione fonologica degli idiomi di Sveti Vid Miholjice e Njivice, nonché la descrizione fonologica della lingua veneziana. Inoltre, parallelamente sono state osservate le caratteristiche fonologiche dei detti sistemi, e di conseguenza è stato analizzato anche l'adattamento fonologico dei prestiti veneziani in due idiomi ciacavi.

Parole chiave: prestito veneziano; ciacavo; fonologia; adattamento; l'isola di Veglia

ANETA STOJIC

Odsjek za germanistiku
Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet
astojic@ffri.hr

O LEKSIČKOME UDRUŽIVANJU RIJEČI – PRILOG PROUČAVANJU KOLOKACIJSKIH SVEZA

UDK: 81'373.7

Prethodno priopćenje

U radu se tematiziraju zakonitosti kolociranja leksema odnosno semantički odnosi koji vladaju u kolokacijskoj svezi. Uočavanje kolokacijske problematike i zanimanje za istraživanje toga fenomena kontinuirano je prisutno kroz povijest modernih lingvističkih istraživanja. S obzirom na to da se radi o leksikološkoj univerzaliji ambivalentne prirode, to je rezultiralo pojmovnom i terminološkom raznolikošću u obilježavanju ovoga fenomena, ali i različitim tipologijama sintagmatskih sveza kod raznih istraživača s različitim kriterijima definiranja stabilnosti sintagmatskih sklopova. To se osobito odnosi na vrste i broj mogućih morfosintaktičkih struktura kolokacija kao i na semantički odnos koji vlada među sastavnicama u kolokacijskoj svezi. Polazište je ovoga rada pretpostavka da funkcionalno povezivanje morfosintaktičkoga i leksičko-semantičkoga opisa kolokacijskih sveza može pridonijeti boljem razumijevanju ove složene jezične pojave, što je ujedno i cilj ovoga priloga.

Ključne riječi:
kolokacijska sveza; osnova;
kolikator; semantička
kohezija; kolokabilnost

1. Uvod

U dosadašnjim se istraživanjima o kolokacijskim svezama¹ pojavljuju različita poimanja toga leksičkog fenomena koja se općenito mogu odrediti prema širini poimanja: u užemu je smislu kolokacija shvaćena kao jezična po-

¹ Za istraživanje kolokacijskih sveza motivirala me moja mentorica na doktoratu, prof. Marija Turk, kojoj se ovom prilikom od srca želim zahvaliti. Usmjeravala me je u mojim istraživanjima te recenzirala knjigu *Kolokacije – prilog teoriji i praksi* (Stojić 2012b) na kojoj se temelji ovaj prilog.

java koja se povezuje s tipičnom, konvencionalnom i rekurentnom vrstom kombinacije leksema. U širem smislu kolokacijom se smatra svaka sveza riječi koja je sintaktički i semantički kompatibilna. U tom je smislu pojam kolokacije usporediv s pojmom kookurentnosti. Zajedničko obilježje obaju pristupa jest da se uglavnom izbjegava točno određivanje samoga pojma kolokacije te se u većini radova autori ograničavaju na nabranje pojedinih svojstava. Najčešće se uz pojmove *učestalo supojavljivanje* navode opisni pridjevi poput *tipičan, karakterističan, upadljiv, vjerojatan, predvidiv/nepredvidiv, uobičajen, reproduktivan* itd. (Pöll 1996: 18). Ipak ostaje otvoreno pitanje zašto pojedini leksemi kolociraju s drugim točno određenim leksemima, odnosno koji su čimbenici utjecali na stvaranje kohezije među sastavnicama kolokacijske sveze. Drugo je pitanje koja je veza između semantičke kohezije i značenja sastavnice koja se nalazi u kolokacijskome odnosu, te na koji se način značenje sastavnice mijenja u kolokacijskoj svezi. Ova pitanja do sada jesu razmatrana, no uvijek pojedinačno i polazeći od različitoga poimanja kolokacije koje često obuhvaća i kolokacije u širem smislu². I dalje ostaje otvoreno središnje pitanje zakonitosti kolociranja dvaju leksema. Cilj je ovoga rada posredstvom funkcionalnoga opisa kolokacijske sveze odgovoriti na gore postavljena pitanja i tako doprinijeti boljemu razumijevanju ove složene leksičko-semantičke jezične pojave.

2. Funkcionalni opis kolokacijske sveze

Kolokacija je sveza riječi na sintagmatskoj razini. Stoga kod opisa kolokacija prije svega prevladava sintaktički aspekt koji određuje unutarnju i vanjsku strukturu kolokacije. U svojoj morfološkoj strukturi kolokacije odgovaraju općim gramatičkim pravilima pojedinoga jezika, tj. stvaraju svezu riječi prema istim pravilima kao i slobodne sintagme. Sastavnice pripadaju određenim vrstama riječi i tako tvore sintaktičke obrasce³. Važan kriterij za određivanje same strukture kolokacijske sveze pitanje je broja članova kolokacija. Dok se unutar širega poimanja kolokacijskih sveza općenito govori o višerječnim izrazima, uži pristup kolokacijsku svezu određuje kao binarnu strukturu. Od osnovnih kolokacija moguće je tvoriti proširene konstrukcije uz dodavanje drugih elemenata koji determiniraju značenje dijelova kolokacije, npr. kolo-

² Za temeljni pregled istraživanja kolokacijske problematike u domaćoj i stranoj literaturi vidi Stojić 2012b i Blagus Bartolec 2014.

³ Hausmann (1985: 119) razlikuje šest osnovnih struktura koje su primjenjive i na hrvatski jezik (Stojić/Murica 2010: 116): 1. glagol + imenica (osnova), npr. *tražiti pravdu, donijeti odluku*; 2. pridjev + imenica (osnova), npr. *crno vino, mladi krumpir*; 3. imenica (osnova) + glagol, npr. *telefon zvoni, pas laje*; 4. imenica + imenica (osnova), npr. *prstohvat soli, šalica kave*; 5. prilog + pridjev (osnova), npr. *potpuno miran, smrtno ranjen*; 6. prilog + glagol (osnova), npr. *ispravno postupiti, oštro kritizirati*.

kacija *steći radnu naviku* sastoji se od triju elemenata, međutim može se rastaviti u dvije osnovne kolokacije: *steći naviku* i *radna navika*⁴.

Uz određivanje broja sastavnica u osnovnoj kolokacijskoj svezi, bitno je i određivanje statusa sastavnice. Naime, one nemaju isti hijerarhijski status: jedan je element osnova, a drugi ovisi o toj osnovi. Ovakva se podjela u lingvističko-teorijskome smislu pokazuje iznimno korisnom jer omogućava funkcionalni opis na morfosintaktičkoj i semantičkoj razini. Jedna je sastavnica osnovna, temeljna i hijerarhijski nadređena zbog svoje semantičke samostalnosti pa se naziva *osnova* ili *ključna riječ* čine prikladnima. Druga je sastavnica hijerarhijski podređena, semantički zavisna od druge, a naziva se *kolokat* ili *kolikator*⁵. Ipak, ovo poimanje primjenjivo je na velik broj leksičkih sveza pa se zbog toga javlja pitanje gramatičkoga statusa kolokacija. Bensonova podjela na leksičke i gramatičke kolokacije (1985: 61ff) počiva na shvaćanju da i funkcionalne riječi ulaze u definiciju kolokacija. Hausmann polazi od užega shvaćanja kolokacija prema kojemu gramatičke kolokacije ne pripadaju ovoj vrsti sintagmatske sveze (1985: 119). On ih naziva konstrukcijama. No, bez obzira na različito poimanje gramatičkoga statusa, vrijednost obaju pristupa upućuje na važnu činjenicu, a to je da ono što Benson naziva gramatičkim kolokacijama i ono što Hausmann smatra kolokacijama u užemu smislu povezuje zajednička odlika odnosa unutar sveze. On je, naime, asimetričan jer jedna sastavnica dominira, dok druga ovisi o njoj. Ovo je polazište ključno za određivanje kolokacije na semantičkoj razini. Naime, osim unaprijed zadane mogućnosti kombiniranja sastavnica u nekome jeziku, značenjski je aspekt onaj koji kolokacije čini složenim leksičko-semantičkim fenomenom. U nastavku će se ova problematika razraditi, uključujući i dijakronijsku perspektivu koja je često marginalizirana u kolokacijskim istraživanjima, a koja predstavlja važan, štoviše, neizostavan faktor kod semantičkoga opisa kolokacija, na što je već uputio Firth (1957).

⁴ Slično tvrdi i Hausmann koji je kolokacije dugo smatrao isključivo binarnim kombinacijama, a tek u kasnijim radovima (2004: 317ff) osnovnu strukturu kolokacije širi na trostruku (*Tripelkollokation*) koja se sastoji od dviju binarnih kolokacija spojenih u jednu tzv. trostruku strukturu (*Tripel-Struktur*). Njemačke kolokacije *Kritik an jdm. üben* 'kritizirati koga' i *massive Kritik* 'žestoka/oštra kritika' spojile su se u *massive Kritik an jdm. üben* 'žestoko/oštro kritizirati koga'.

⁵ U literaturi razvidna je neusustavljenost naziva za sastavnice koje tvore kolokaciju. Hausmann je prvi 1984. godine uveo nazive *osnova* (*Basis*) i *kolikator* (*Kollokator*) za jedinice koje tvore kolokaciju, a koji su uvriježeni još i danas. U britanskome kontekstualizmu (Jones/Sinclair 1974: 24) uvriježeni su nazivi *čvor* (*node*) za osnovu i *kolokat* (*collocate*) za kolikator, dok Melčuk i dr. (1995: 126ff) koriste termine *ključna riječ* (*mot clé*) za osnovu i *vrijednost funkcije* (*valeur*) za kolikator. U literaturi na hrvatskome jeziku uz naziv *osnova* pojavljuju se i nazivi *ključna riječ* (Pritchard 1998), *nosiva riječ*, *osnovna natuknica* (Mihačević 1991), *ključni element* (Borić 2002) ili se općenito koristi izraz *kolokat* za obje sastavnice (više o neujednačenoj terminologiji u području kolokacijske problematike u hrvatskome jeziku Stojić/Murica 2010, Stojić 2012b te Blagus Bartolec 2012, 2014).

2.1. Motiviranost značenja

Kolokacijske se sveze u najširem smislu mogu svesti na dva stupnja semantičke motivacije (Turk 2000): primarna motivacija prisutna je u svezama čije sastavnice ulaze u svezu na osnovi svojih primarnih značenja (*ljetni dan*), dok je sekundarnu motivaciju moguće razgraničiti na dva tipa semantičkih odnosa između kolokacijskih sastavnica koje pokazuju odmak od svojega primarnoga značenja: metonimijski (*džepna knjiga*, *mliječni zub*) i metaforički (*sljepi putnik*, *teška glavobolja*). Nadalje, po pitanju motiviranosti značenja treba razlikovati kolokacije čije je značenje motivirano izvanjezičnim čimbenicima od kolokacija čije je značenje motivirano unutarjezičnim razlozima. Primjer za izvanjezično motivirano značenje kolokacije jesu sveze u kojima se pojavljuju onomatopejski leksemi poput *mijaukati*, *gukati*, *meketati* i sl., a koje se povezuju s leksemima koje označavaju životinju koja se na dotični način glasa, dakle *mačka mijauče*, *golub guče*, *koza mekeće* itd. Značenje kolokacije koje je uvjetovano unutarjezičnim razlozima temelji se na konvenciji. Zadana je sveza isključivo moguća zbog arbitrarnoga udruživanja jednoga leksema s drugim, iako bi sintaktička i semantička pravila mogla dopustiti i druge kombinacije, npr. uz kolokacijsku svezu *dati gol* u hrvatskome jeziku teorijski bi bile moguće i sveze poput **strijeljati/pucati gol* koja se koristi u njemačkome jeziku (*ein Tor schießen*) ili **označiti cilj* koja se koristi u francuskome jeziku (*marquer un but*). Ista se izvanjezična stvarnost u različitim jezicima ostvaruje različitim leksemima. Dodjeljivanje se čini posve arbitrarnim što upućuje na idiosinkraziju⁶. Ako je sveza riječi idiosinkratična, onda je njezinu stvaranju prethodio nepravilan proces. Konecny (2010: 167) smatra da bi upravo istraživanje toga procesa moglo pokazati je li određena riječ u sintagmi nekada bila motivirana ili ne. Autorica to ilustrira na primjeru njemačkoga glagola *lichten*. Sa sinkronijskoga aspekta ovaj glagol u kolokacijskoj svezi *einen Anker lichten* 'podići sidro' predstavlja sastavnicu koja se u suvremenome njemačkom jeziku u tome značenju izvan kolokacije ne koristi. Čini se da je ova sveza riječi arbitrarne prirode. Međutim, pri dijakronijskome promatranju pokazuje se da je glagol *lichten* etimološki povezan s njemačkom sintagmom *leicht machen* 'olakšati'. To se može dovesti u svezu s činom podizanja sidra jer brod s podignutim sidrom lako može krenuti u plovidbu.

⁶ Pojam je idiosinkratični kada ima imanentna svojstva koja se ne mogu objasniti na temelju općih pravila. Većina lingvista polazi od pretpostavke da se na području kolokacija idiosinkrazija očituje u značenjskome odnosu među sastavnicama. Smatraju da je povezivanje leksema u kolokacijsku svezu posve arbitrarne prirode. Upravo pri međujezičnome promatranju to postaje i očitim, npr. *postaviti stol* / njem. *den Tisch decken* 'pokriti stol' / engl. *set the table* 'namjestiti stol' / fr. *mettre la table* 'staviti stol' / tal. *apparecchiare la tavola* 'pripremiti stol' itd. Za neizvornoga govornika gotovo je nemoguće predvidjeti koja je kombinacija riječi u drugome jeziku „dopuštena” odnosno uobičajena, a koja nije dopuštena (Cop 1991: 2776).

Značenje se ovakvim tumačenjem ipak čini motiviranim pa se nameće zaključak da je ova sveza nekada bila slobodna te je s vremenom postala vezana. Koheziju između kolokatora i osnove pospješila je činjenica da je glagol s vremenom izgubio svoje primarno značenje pa tako sintagmu *einen Anker lichten* danas određujemo kao zadanu svezu riječi koja predstavlja specifičnost njemačkoga jezika i koja time postaje idiosinkratična. Konecny (ibid. 176ff) polazi od pretpostavke da stupanj idiosinkrazije ovisi o tipu kolokacijske sveze i da slijedom toga postoje kolokacije s manjim stupnjem idiosinkrazije i one s višim stupnjem idiosinkrazije. Sam stupanj ovisi o konceptualizaciji pojave koja se ostvaruje u kolokacijskoj svezi, a određeni se stupanj može utvrditi dijakronijskim istraživanjem značenja pojedine kolokacije. Prema Cowieu (1998: 59) značenje još uvijek aktivne metafore riječi s prenesenim značenjem u svezi može pomoći dekodirati značenje riječi koja se s njom nalazi u svezi. Iz toga proizlazi da su procesi koji su doveli do semantičkih promjena ipak slijedili određena pravila te time nisu posve idiosinkratični. Pitanje koji će se procesi u jednome jeziku aktivirati i kako će se iskazati jezičnim sredstvima, ipak je idiosinkratične naravi. To znači da je kod kolokacija zapravo idiosinkratičan samo čin kojim se u jeziku nešto na određeni način verbalizira. U tom je pogledu jezik arbitraran koliko i nearbitraran. Arbitraran u smislu predvidljivosti i nearbitraran u smislu naknadne interpretacijske mogućnosti relevantnih fenomena (usp. Dobrovol'skij 2001: 90)⁷.

2.2. Semantička kohezija

Sa sinkronijskoga aspekta sastavnice u određenoj kolokacijskoj svezi označavaju sadržaj čije je značenje postalo konvencionalno u određenoj jezičnoj zajednici. Tim činom ujedno se ostvaruje semantička kohezija među sastavnicama. Ona se manifestira kod onih višechlanih izraza čije se značenje ne može izvesti iz zbroja značenja pojedinih sastavnica, već zajedno tvore novo značenje. Prema Teubertu (1999) kolokacije se razlikuju od slobodnih sintagmi upravo svojstvom semantičke kohezije. Ona može imati različite intenzitete, ovisno o stupnju kolokabilnosti. Kolokabilnost je svojstvo jezičnoga sustava koje upravlja leksičkim povezivanjem riječi. Što je viši stupanj kolokabilnosti, to je slabiji stupanj kohezije (Iliescu 2006: 192). Kolokabilnost je također uvjetovana svojstvom zamjenjivosti koja podrazumijeva mogućnost

⁷ Posve drugačije stajalište imaju oni autori koji kolokacije ne određuju kao kompatibilnu svezu riječi, već kao sintagme koje su se ustalile u jeziku na temelju učestale uporabe. Kolokacije su dakle funkcionalne jedinice izraza koje se utvrđuju uporabom (Rothkegel 1994: 517) te ih se određuje u odnosu na semantičku funkciju cijeloga izraza. Kolokacija tvori novu semantičku jedinicu i zbog toga je nepotrebno istraživati motivaciju značenja pojedinačnoga izraza (Burger 1998: 66ff). Takvo tumačenje ne dopušta stupnjevanje idiosinkrazije, već se ono samo može tumačiti sinkronijskim međujezičnim promatranjem kolokacija.

zamjene jednoga leksema u kolokaciji drugim leksemima sličnoga značenja. Ako se sastavnica ne može zamijeniti sinonimima, kohezija je veća, npr. kod kolokacije *jaka kava* nije moguća zamjena sinonimskim pridjevom *snažno*. U drugim je kolokacijama ipak moguća zamjena, *jak vjetar* i *snažni vjetar*, pa je riječ o semantičkoj koheziji slabijeg intenziteta.

Paradigmatska zamjenjivost jedne sastavnice određuje leksičku stabilnost. Kod kolokacija s manjim stupnjem stabilnosti promjenjiva je jedna sastavnica, osnova ili kolokator, npr. udovoljiti zahtjevu, uvjetu, kriteriju. Stupanj leksičke stabilnosti ovisi o kolokacijskome rasponu kolokatora. Kolokacije s kolokatorima drugačijih gramatičkih svojstava zadovoljavaju načela istoga ograničenja. Tako su na primjer pored kolokacije *jak/snažan argument* moguće i sveze *snažno argumentirati* i *snaga argumenta*.

Riječi općenitoga značenja imaju veći kolokacijski raspon od riječi specifičnoga, užega značenja (Pritchard 1998: 278). Tako se na temelju kolokacijskoga raspona kolokatora, kolokacije mogu svrstati u tri kategorije (usp. Lengert 2001: 819f):

1. kolokacije s visokim stupnjem kolokabilnosti – kolokatori su višeznačni glagoli koji nemaju izraženu semantiku poput *faire* u francuskome, *make* u engleskome, *machen* u njemačkome itd. U kolokacijama s takvim glagolima u ulozu kolokatora, osnova preuzima semantičko određivanje, npr. franc. *faire jouer* 'pokrenuti', engl. *make a wish* 'poželjeti', njem. *Freude machen* '(raz)veseliti'⁸;
2. kolokacije s ograničenim stupnjem kolokabilnosti – sastavnice kolokacije moguće je kombinirati sa sinonimskim leksemima, npr. glagol *obnašati* moguće je povezati s osnovama *dužnost* i *funkcija* jer pripadaju srodnim semantičkim poljima;
3. kolokacije s jedinstvenim stupnjem kolokabilnosti⁹ – sastavnice se pojavljuju isključivo u kolokacijskim svezama kao na primjer pridjev *okorjelo* u hrvatskome ili *grièvement* u francuskome, *eingefleischt* u njemačkome itd.

Što je manji kolokacijski raspon, to je jači stupanj leksikalizacije i kohezije, a kolokacijska ograničenja određuju kolokacijski raspon pojedinih riječi, odnosno skup konteksta u kojemu se mogu pojaviti. Načelo reduciranoga i selektivnoga leksičkog kombiniranja univerzalno je obilježje svih jezika, dok

⁸ Potonji primjer upućuje i na međujezične razlike na razini izraza. U nekim se jezicima ista izvanjezična stvarnost ostvaruje u obliku kolokacijske sveze, a u drugima kao monoleksem (usp. Stojić/Štiglic 2012a: 273).

⁹ Lengert ove sveze naziva i izoliranim kolokacijama jer je taj tip kolokacija najmanje prisutan i moguće ga je upotrebljavati u samo jednome kontekstu.

su pravila takva slaganja i njihove semantičke implikacije u svakome jeziku različite (Borić 2000: 202). Na temelju semantičkih obilježja selekcijska ograničenja određuju koji leksemi unutar određenih sintaktičkih okvira smiju kolocirati, a koji ne (Kohn 1992: 374). Chomsky semantički opis povezivanja leksema naziva selekcijskim restrikcijama pri čemu svoju teoriju temelji na pretpostavci da se značenje leksema može analizirati na temelju značenjskih obilježja. Palmer (1976: 94) zastupa mišljenje da je distribucija leksema uvjetovana njihovim značenjem i da pojedini leksemi, iako u određenoj mjeri sinonimi, nemaju potpuno isti opseg kolociranja. Postoji ograničenje kolociranja (*collocational restriction*) uvjetovana semantičkim razlozima:

1. neke se kolokacije ne ostvaruju zbog samoga značenja, npr. **zelena krava*: takve kolokacije pokazuju izvanjezične zapreke s obzirom na to da denotat ili ne postoji ili nije moguć u stvarnome svijetu;
2. neki su leksemi udruženi s onima s kojima dijele sadržajna svojstva, npr. **ljupki momak*: ova se kolokacija ne susreće u jeziku jer pridjev *ljupko* u većini slučajeva kolocira s imenicama za ženski rod;
3. neka su ograničenja uvjetovana kolokacijskom prirodom, npr. *kiselo mlijeko*.

Upravo ova zadnja skupina oslikava srž kolokacijske problematike. Zašto neke riječi kolociraju samo s nekima, a ne nekim drugima, čak i onima koje pripadaju istome semantičkome polju poput ovome, mliječni proizvodi? Leksem *kiselo* ima potpuno restriktivan kolokacijski raspon, no pitanje je ovisi li to o imenici *mlijeko* s kojom se pojavljuje ili naprosto o konvencionalizaciji upotrebe, jer se *kiselo* uvijek koristilo samo s *mlijeko*, a ne i sa *jogurt*, *margarin*, *maslac*, *sir* itd.

2.3. Značenjski odnosi i semantičke modifikacije

Turk (2010: 537) izdvaja značenjski aspekt pri opisu kolokacija iznoseći da one imaju cjelovito značenje za razliku od posebnih značenja svojih sastavnica. Pritom se značenje iste riječi može mijenjati u različitim kolokacijama. Prema Hausmannu (1993: 475) kolokatori zajedno s osnovom u kolokacijskoj svezi odražavaju raznolike semantičke odnose koje autor prikazuje uz pomoć pojma semiotakse (*Semiotaxis*). Ona općenito predstavlja semantičku dimenziju na sintagmatskoj razini. Hausmann međutim ovu dimenziju preslikava na semantički odnos koji vlada u kolokacijskoj svezi pa kolokator određuje kao sastavnicu koja je semiotaktički ovisna od osnove koja je semiotaktički autonomna. Polazište za ovakvo promišljanje jest pitanje je li značenje riječi autonomno ili je potreban kontekst koji riječi zapravo daje njezin identitet. Prema Hausmannu značenje kolokatora određuje se prisutnošću kolokacijske osnove s kojom je on kontekstualno povezan. Kontekstom smatra leksičko

okruženje riječi na razini *parole*, a ne situacijski kontekst. S obzirom na status osnove i kolokatora, semantički je odnos asimetričan. Da bi se definiralo značenje kolokatora, potrebna je barem jedna osnova ili je potrebno više njih. Dakle, kolokator ima semantičku ulogu određivanja značenja ključne riječi, a ne obrnuto. Prema Hausmannu osnova svoje temeljno značenje prenosi na značenje cijele kolokacije. Pritom se značenje kolokatora mijenja. Na temelju te činjenice kolokatore je moguće klasificirati prema stupnju njihove semantičke promjene (usp. Stein 1998: 68f):

- a) temeljno se značenje kolokatora ne mijenja, primjerice *veliki strah*,
- b) kolokator zadržava dio značenja, često općenitije seme, kao u *veliko nevrijeme* obilježje intenziteta ostaje, ali se gubi lokalna dimenzija;
- c) između prvotnoga značenja i značenja kolokatora više nema veze, npr. *okorjeli neženja*. Takve se kolokacije nazivaju „otrcanom metaforom”.

Ovakva podjela upućuje na različit stupanj transparentnosti kolokacije. Prema tome, sastavnica u funkciji kolokatora u kolokacijskoj svezi prolazi određenu semantičku promjenu. Razlog tome je u višeznačnosti kolokatora. Kada se višeznačni leksem upotrijebi u kolokacijskoj svezi, njegovo se značenje diferencira od značenja njegovih sinonimskih parnjaka, te on istodobno prestaje biti višeznačan. Ovisno o osnovi s kojom kolocira, kolokator dobiva svoje specifično značenje. Aisenstadt (1979: 73) slijedom toga izvodi sljedeću klasifikaciju kolokatora:

1. kolokator ima usko, specifično značenje, npr. engleski pridjev *shrug* 'slegnuti' u svezi *shrug one's shoulders* 'slegnuti ramenima';
2. kolokator ima preneseno, često apstraktno značenje, npr. engleski glagoli *grind* 'strugati' i *clench* 'stisnuti' u svezama *grind one's teeth* 'škrgutati zubima' i *clench one's fists* 'stisnuti šake';
3. kolokator je semantički prazan odnosno gramatikaliziran, npr. glagol *give* 'dati' i *take* 'uzeti' u svezama *give a laugh* 'smijati se' i *take a decision* 'donijeti odluku/odlučiti'.

Konecny (2010: 291) smatra da je semantička modifikacija kolokatora kod prvoga i drugoga tipa rezultat metaforičkih i metonimijskih procesa, te da se radi o kognitivno motiviranim relacijama. Treći tip ne smatra kolokacijama, već sintagmama s funkcionalnim glagolom. Također smatra da analizu kolokacija treba provoditi od kolokatora, a ne od osnove jer se na taj način može utvrditi kolokacijski raspon sastavnica. Isto tako u analizu treba uključiti cijelo kolokacijsko polje, tj. sve moguće osnove uz pojedini kolokator. Autorica nakon provedene analize kolokacija talijanskoga jezika utvrđuje da su moguće osnove uz pojedine kolokatore uvijek konceptijski ili semantički srodne. One tvore makrostrukturu (usp. Irsula 1994: 33) u kojoj vlada semantički odnos hiponimije,

hiperonimije ili kvazi-sinonimije, npr. talijanski glagol *abbaia* 'laje' povezuje se s osnovama *l'animale* 'životinja', *il cane* 'pas', *il cagnolino* 'štene' itd. Konecny (2010: 602ff) u zaključku iznosi da se konceptualna srodnost između osnove i kolokatora temelji na dvama semantičkim procesima – na metonimiji i na metafori. Metonimijski se procesi mogu utvrditi kod tipa 1 i 2, dok se prijenos metaforičkoga značenja može utvrditi samo kod kolokacija tipa 2.

Pitanje je također koja sastavnica u kolokacijskoj svezi bira drugu sastavnicu i o čemu ovisi izbor. Konecny (2003: 105ff) s tim u vezi govori o odnosu između sastavnica kolokacija koji može biti unilateralan i bilateralan. Unilateralan odnos postoji kada osnova bira kolokator, ali kolokator ne implicira osnovu. U bilateralnom odnosu sastavnice se međusobno impliciraju. Kolokator je tada obično izrazito ekspresivan leksem. Stupanj kolokabilnosti ograničen je ili unikalnan, a stupanj je kohezije visok. Bilateralan odnos Konecny ilustrira sljedećim kolokacijskim svezama: *ein Pferd wiehert* 'konj rže', *eine Kuh melken* 'musti kravu', *ein Verbrechen begehen* 'počiniti zločin' ili *einen Streit schlichten* 'ublažiti svađu'. Leksem *wiehern* 'rzati' ima unikalni stupanj kolokabilnosti, dok *melken* 'musti' može kolocirati s drugim osnovama. Glagol *melken* 'musti' isključivo se supopavljuje s osnovama koje pripadaju istome semantičkom polju (životinja koja se može musti). Leksem *begehen* 'počiniti' i *schlichten* 'ublažiti' izvan se kolokacijskih sveza rijetko koriste. Bilateralan odnos također se vidi u činjenici da se osnova ponekad može izostaviti. Tako se primjerice glagol *schlichten* 'ublažiti' lako može koristiti bez osnove. Unilateralan odnos postoji u kolokacijskim svezama čiji kolokator dopušta visok stupanj kolokabilnosti, ima slabu ekspresivnost i slabu intenziju. Osnova i kolokator nemaju zajedničke seme. Konecny unilateralan odnos ilustrira na primjeru kolokacijske sveze u talijanskom jeziku: *fare/avanzare/formulare una proposta* 'dati prijedlog'. Osnova bira jedan od mogućih kolokatora kako bi se izrazio potreban sadržaj. Autorica navodi da je teško odrediti je li odnos između sastavnica kolokacijske sveze unilateralan ili bilateralan. Ne postoji jasna granica te stoga govori o kontinuumu na kojemu treba svrstati kolokacije. Bez obzira na to radi li se o unikalnoj ili bilateralnoj kolokacijskoj svezi, osnova i kolokator se međusobno uvjetuju. Implikacija i usmjerenost povezane su s asocijativnošću. Asocijacija se u području leksika tumači kao neproizvoljno nizanje jezičnih znakova na temelju psiholoških procesa (Donalies 1994: 342). Naime, iz rasporeda leksičkih jedinica u mentalnome leksikonu i povezanosti pohranjenih koncepcija proizlaze asocijativne veze. Asocijativnost je u kolokacijama reverzibilna. Leksem *musti* asocira na leksem *krava*, a leksem *krava* na *musti*, ali i na neke druge lekseme poput *mukati*, *pasti* ili *uzgajati*. Usmjerenost asocijacija kod kolokacija dakle nije nužno jednosmjerna, već je stupanj asocijativnosti u različitim smjerovima različitoga intenziteta (Gladysz 2003: 62). Tako na primjer pridjev *blond* u njemačkome jeziku direktno asocira s leksemom *kosa*, pa je stoga riječ o leksemu s visokim stupnjem asocijativnosti. S druge pak strane,

leksem *kosa* ima širi sintagmatski potencijal pa će i stupanj asocijativnosti biti niži. Stupanj je asocijativnosti dakle indirektno proporcionalan opsegu kolokacijskoga potencijala. Pritom je sama asocijativnost uvjetovana izvanjezičnom stvarnošću u kojoj su određeni predmeti, svojstva ili činjenice uzajamno povezani ili asocijativnost proizlazi iz unutarjezične konvencije koja uvjetuje da se određeni leksemi supojavljaju u okruženju drugih.

3. Zaključak

Na temelju provedene semantičke analize kolokacijskih sveza proizlazi zaključak da ovu leksičku svezu karakterizira niz različitih svojstava koja se uzajamno prožimaju i time uvjetuju udruživanje leksema u kolokacijsku svezu. Glavne su odrednice za semantički opis kolokacije status sastavnice kao osnove i kolokatora, modifikacija značenja kolokatora, postojanje zajedničkih sema osnove i kolokatora, pripadnost mogućih osnova istome semantičkom polju, motiviranost značenja koja je vidljiva sa sinkronijskoga aspekta, izvanjezična uvjetovanost značenja kolokatora za stvaranje semantičke kohezije u kolokacijskoj svezi te čestotnost osnova s kojima može kolocirati određeni kolokator. Prisutnost odnosno odsutnost jednoga od ovih čimbenika određuje stupanj semantičke kohezije i time čvrstoću kolokacijske sveze na kontinuumu između slobodnih kombinacija i frazema. Upravo činjenica da kolokacije karakterizira svojevrsna neodređenost u formalnome i semantičkome smislu, a ne isključivost i determiniranost, otežava jasan opis kolokacija te se ova jezična pojava mora prihvatiti kao fenomen koji je u svoj svojoj prirodi stupnjeviti, kao i to da s obzirom na rečeno precizno određivanje neke sveze kao kolokacije u užemu smislu pa slijedom toga jasno razgraničavanje od sličnih sintagmatskih sveza u jeziku¹⁰ zapravo nije moguće.

Literatura

- Aisenstadt, Ester, „Collocability Restrictions in Dictionaries”, *ITL Review of Applied Linguistics* 45, 1979., str. 71–74.
- Benson, Morton, „Collocations and Idioms”, u: Ilson, Robert, *Dictionaries, Lexicography and Language Learning*, Pergamon, Oxford, 1985, str. 61–68.
- Blagus Bartolec, Goranka, „Kolokacijske sveze prema drugim leksičkim svezama u hrvatskom jeziku”, *Fluminensia* 24/2, 2012., str. 47–59.
- Blagus Bartolec, Goranka, *Riječi i njihovi susjedi*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, 2014.
- Blagus Bartolec, Goranka, „Slobodno i čvrsto u jeziku”, u: Stolac, Dijana i Anastazija Vlastelić, *Jezik kao predmet proučavanja i jezik kao predmet*

poučavanja, Zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog skupa Hrvatskoga društva za primijenjenu lingvistiku održanoga od 12. do 14. svibnja 2016. godine u Rijeci, Filozofski fakultet u Rijeci, Srednja Europa, Zagreb, 2017., str. 57–70.

- Borić, Neda, „Kompleksni jezični znakovi s osvrtom na praktične probleme njihova prevođenja”, *Strani jezici* 29/4, 2000., str. 201–208.
- Borić, Neda, „Leksikografska prezentacija kolokacijskih sklopova”, *Strani jezici* 31/1–2, 2002., str. 55–63.
- Burger, Harald, *Phraseologie. Eine Einführung am Beispiel des Deutschen*, Erich Schmidt Verlag, Berlin, 1998.
- Cop, Margaret, „Collocations in the Bilingual Dictionary”, u: Hausmann, Franz Josef i dr., *Wörterbücher, Dictionaries, Dictionnaires. An International Encyclopaedia of Lexicography*, de Gruyter, Berlin, 1991., str. 2775–2778.
- Cowie, Anthony P., „Shafts of light and fertile soil. Metaphors and restricted collocations”, u: Heid, Ulrich, *Proceedings of the 3rd International Symposium on Phraseology*. Institut für Maschinelle Sprachverarbeitung, Stuttgart, 1998., str. 57–70.
- Dobrovol'skij, Dmitrij, „Zur Motivation in der Idiomatik”, u: Häcki-Buhofer, Annelies i dr., *Phraseologiae amor. Aspekte europäischer Phraseologie. Festschrift für Gertrud Gréciano zum 60. Geburtstag*. Baltmannweiler, Schneider Verlag, Hohengehren, 2001., str. 89–98.
- Donalies, Elke, „Idiom, Phraseologismus oder Phrasem? Zum Oberbegriff eines Bereichs der Linguistik”, *Zeitschrift für germanistische Linguistik* 22, 1994., str. 334–349.
- Firth, John Rupert, „Modes of Meaning”, u: Firth, John Rupert, *Papers in Linguistics 1934–1951*, Oxford University Press, London, 1957., str. 190–215.
- Gladysz, Marek, *Lexikalische Kollokationen in deutsch-polnischer Konfrontation*, Peter Lang, Frankfurt/Main, 2003.
- Hausmann, Franz Josef, „Wortschatzlernen ist Kollokationslernen. Zum Lehren und Lernen französischer Wortverbindungen”, *Praxis des neusprachlichen Unterrichts* 31, 1984., str. 395–406.
- Hausmann, Franz Josef, „Kollokationen im deutschen Wörterbuch. Ein Beitrag zur Theorie des lexikographischen Beispiels”, u: Bergenholtz, Henning i Mugdan, Joachim, *Lexikographie und Grammatik. Akten des Essener Kolloquiums zur Grammatik im Wörterbuch 28. – 30.6.1984*, Niemeyer, Tübingen, 1985., str. 118–129.
- Hausmann, Franz Josef, „Le dictionnaire de collocations”, u: Hausmann, Franz Josef i dr., *Wörterbücher, Dictionaries, Dictionnaires, svezak I/ članak 95*, de Gruyter, Berlin, 1989., str. 1010–1019.

¹⁰ Više o tome u Blagus Bartolec 2012, 2014 i 2017, Stojić 2012b i Stojić/Košuta 2013.

- Hausmann, Franz Josef, „Ist der deutsche Wortschatz lernbar? Oder: Wortschatz ist Chaos“, *Info DaF* 20/5, 1993., str. 471–485.
- Hausmann, Franz Josef, „Was sind eigentlich Kollokationen?“, u: Steyer, Kathrin, *Wortverbindungen mehr oder weniger fest. Institut für Deutsche Sprache*, godišnjak 2003., de Gruyter, Berlin, 2004., str. 309–334.
- Iliescu, Maria, „Kollokationen in den romanischen Sprachen“, u: Dietrich, Wolf i dr., *Lexikalische Semantik und Korpuslinguistik. Tübinger Beiträge zur Linguistik* 490, 2006., str. 189–208.
- Irsula Peña, Jesus, *Substantiv-Verb-Kollokationen: kontrastive Untersuchungen Deutsch-Spanisch*. Peter Lang, Frankfurt/Main, 1994.
- Jones, Susan/Sinclair, John, „English lexical collocations. A study in computational linguistics“, *Cahiers de Lexicologie* 24, 1974., str. 15–61.
- Kohn, Kurt, „Bemerkungen zur Kollokationsproblematik“, u: *Texte, Sätze, Wörter und Moneme. Festschrift für Klaus Heger zum 65. Geburtstag*. Heidelberger Orientverlag, Heidelberg, 1992., str. 369–387.
- Konecny, Christine, *Divergenze e convergenze in collocazioni italiane e tedesche*, magistrski rad Sveučilišta u Innsbrucku, 2003.
- Konecny, Christine, *Kollokationen: Versuch einer semantisch-begrifflichen Annäherung und Klassifizierung anhand italienischer Beispiele*, Martin Meidenbauer, München, 2010.
- Lengert, Joachim, „Phraseologie“, u: Holtus, Günter i dr. *Lexikon der Romanistischen Linguistik*, svezak I/1, članak 31, Niemeyer, Tübingen, 2001., str. 802–853.
- Melčuk, Igor A. i dr., *Introduction à la lexicologie explicative et combinatoire*, Duculot, Paris, 1995.
- Mihaljević, Milica, „Višerječne natuknice i podnatuknice u jednojezičnom općem rječniku hrvatskog jezika“, *Rasprave Zavoda za hrvatski jezik* 17, 1991., str. 133–144.
- Palmer, Frank, *Semantics*, Cambridge University Press, Cambridge, 1976.
- Pöll, Bernhard, *Portugiesische Kollokationen im Wörterbuch: Ein Beitrag zur Lexikographie und Metalexikographie*, Romanistischer Verlag, Bonn, 1996.
- Pritchard, Boris, „O kolokacijskom potencijalu rječničkog korpusa“, *Filologija* 30–31, 1998., str. 285–304.
- Rothkegel, Anneli, „Kollokationsbildung und Textbildung“, u: Sandig, Barbara, *Europhras 1992. Tendenzen der Phraseologieforschung*, Brockmeyer Bochum, 1994., str. 499–523.
- Stein, Achim, *Einführung in die französische Sprachwissenschaft*, Metzler, Stuttgart/Weimar, 1998.

- Stojić, Aneta/Murica, Sanela, „Kolokacije – teorijska razmatranja i primjena u praksi na primjerima iz hrvatskoga i njemačkoga jezika“, *Fluminensia* 22/2, 2010., str. 111–126.
- Stojić, Aneta/Štiglic, Tamara, „Kollokationen im deutsch-kroatischen Sprachvergleich“, *Jezikoslovlje* 12/2, 2012a, str. 263–282.
- Stojić, Aneta, *Kolokacije – prilog teoriji i praksi*, Sveučilište u Rijeci, Rijeka, 2012b.
- Stojić, Aneta/Košuta, Nataša, „Zur Abgrenzung von Mehrwortverbindungen“, *Zagreber germanistische Beiträge* 21/2, 2012c, str. 359–373.
- Teubert, Wolfgang, „Korpuslinguistik und Lexikographie“, *Deutsche Sprache* 4, 1999., str. 293–313.
- Turk, Marija, „Višečlani izrazi s desemantiziranom sastavnicom kao nominacijske jedinice“, u: *Riječki filološki dani* 3, Filozofski fakultet, Rijeka, 2000., str. 477–486.
- Turk, Marija, „Status kolokacija u hrvatskim jednojezičnim i dvojezičnim rječnicima“, u: Bačić-Karković i dr. *Riječki filološki dani: Zbornik radova sa 6. međunarodnoga znanstvenog skupa Riječki filološki dani*, Filozofski fakultet, Rijeka, 2010., str. 537–547.

Zusammenfassung

Aneta Stojić

FUNKTIONALE BESCHREIBUNG VON KOLLOKATIONEN

Kollokationen sind typische, spezifische und charakteristische Wortverbindungen in einer Sprache. Abhängig von der Deutung der Kollokationen und dem zugrundeliegenden Kriterium für ihre Klassifikationen lassen sich in der einschlägigen Literatur unterschiedliche Typologien von Kollokationen finden, was ihre eindeutige Beschreibung wesentlich erschwert. Das betrifft insbesondere die Arten und die Anzahl von möglichen morphosyntaktischen Strukturen sowie die semantischen Beziehungen zwischen den Kollokationsbestandteilen. Mit dem Ziel einer funktionalen Beschreibung zum besseren Verständnis dieses ambivalenten sprachlichen Phänomens wird in diesem Beitrag eine Analyse von kollokationalen Verbindungen auf der lexikalisch-semantischen Ebene durchgeführt.

Schlüsselwörter: Kollokationen; Basis; Kollokator; semantische Kohäsion; Kollokabilität

BRANKA TAFRA

branka.tafra47@gmail.com

RAZGRANIČAVANJE ISTOZNAČNOSTI I BLISKOZNAČNOSTI

UDK: 811.163.42'373.42

Izvorni znanstveni članak

U jezikoslovnoj kroatistici, i ne samo u njoj, ne postoji suglasnost o tome što je bliskoznačnost, ali ni o tome što je istoznačnost. U hrvatskim se udžbenicima često nalaze primjeri za istoznačnost i bliskoznačnost koji nisu ni u kakvu leksičko-semantičkom odnosu. Razlog je tomu nerazrađenost uvjeta koje leksemi trebaju zadovoljavati da bi se uopće moglo govoriti o bilo kojoj vrsti paradigmatičkih odnosa. Stoga će se u ovom radu ponovno preispitati stajališta o sinonimiji i bliskoznačnosti kao vrsti sinonimije te dati nov, drugačiji pogled na njih.

Ključne riječi:
*sinonimija; paronimija;
istoznačnost;
bliskoznačnost;
sličnoznačnost*

1. Uvod

Vraćanje ovoj temi¹ ne znači da će rasprava o njoj biti završena jer je sinonimija takva tema koja se ne može iscrpiti i o kojoj se znanstvenici neće nikada složiti. Raspon se mišljenja kreće od potpunoga negiranja postojanja sinonima do njihove složene tipologije. Već je toliko napisano o tome da ne bi u ovaj rad, sve da nije ograničen opsegom, da je višestruko duži, stao ni kratak osvrt na najvažniju literaturu i na različita stajališta o toj temi, a pogotovo se ne bi mogla zaokružiti rasprava o bilo kojoj sastavnici bogate problematike. Stotine su sinonimnih rječnika samo engleskoga jezika, a svaki od njih plod je druge teorije. Naime, da bi se rječnik sinonima uopće napravio, mora se prvo utvrditi što su sinonimi. Dok se mnogi rječnici mogu izraditi kompilacijom, takav se postupak ne može primijeniti na rječnik sinonima jer on tipološki

¹ Ovo je nastavak autoričinih istraživanja istoznačnosti i bliskoznačnosti tijekom trideset i pet godina traganja za odgovorima (Tafra 1982, 1996, 2003, 2005, 2015, 2018; Tafra i Košutar 2018).

pripada lingvističkim rječnicima, što znači da autor mora biti znanstvenik, leksikolog, jer prije početka rada mora najprije definirati što je sinonimija i potom ju razgraničiti od drugih leksičko-semantičkih odnosa. Stoga rječnici sinonima osim upotrebne vrijednosti za svoje korisnike, kao što ju inače ima svaki rječnik, ima i dodatnu vrijednost – znanstvenu. Koliko je istraživanje sinonimije otišlo daleko, govori i činjenica da se, primjerice, u ruskom jezikoslovlju ona toliko mnogo istraživala tako da je prepoznatljiva ruska sinonimijska škola. Postavlja se opravdano pitanje zašto uopće opet otvarati tu temu. Dva su razloga. S jedne strane tu je hrvatski školski program u kojem je, kao i pod homonimijom, uvršteno svašta što se teorijski nikako ne može opravdati. S druge strane, jaka je i znanstvenička potreba da se teorijski objasni što je pogrešno u kroatističkom učenju o sinonimima i blisko značnicama, ali i da se izazovu nositelji drugačijih stajališta kako bi se našla najbolja rješenja.²

Od svih leksičko-semantičkih odnosa sinonimija je oduvijek najviše privlačila pozornost mnogih istraživača raznih profila. U nemogućnosti da ukratko prikazemo barem glavna stajališta u literaturi zbog njezina preobilja, u raspravi će se u tematskim poglavljima vidjeti djelić suprotstavljenih mišljenja. Što se tiče kroatističke literature, malo je teorijski utemeljenih radova, a više je radova koji se oslanjaju na tuđe teorije. Svakako treba izdvojiti dvije knjige. Jedna je *Sinonimija i sinonimičnost u hrvatskome jeziku* Bernardine Petrović, monografija u kojoj je sinonimiji pristupljeno vrlo široko i temeljito pa se u njoj na jednom mjestu mogu naći mnogi podaci o sinonimiji i bogata literatura, a druga je *Rječnik sinonima hrvatskoga jezika* Ljiljane Šarić i Wiebke Wittschen. U dubinu problematike Ljiljana je Šarić ušla u više svojih radova jer je upravo rad na rječniku širom otvorio svijet sinonimije, što i sama spominje (Šarić 2011: 305).

Na početku postavljamo tri hipoteze:

- a) Nisu sve jezične jedinice koje znače isto sinonimi.
- b) Nisu sve jezične jedinice koje se mogu zamijeniti bez značenjskih posljedica za iskaz sinonimi.
- c) Blisko značnice nisu vrsta sinonima, odnosno blisko značnost ne može biti dio istoznačnosti.

2. Pojmovlje i nazivlje

Potrebno je objasniti nekoliko pojmova i njihove nazive. Naziv *sinonimija* i njegov sinonimni parnjak *istoznačnost*, međunarodnica i domaći naziv, općeprihvaćeni su nazivi u hrvatskom jeziku. Definicija je također općeprihvaćena:

² *Kako je to tema u kojoj smo se slavljena, moja vršnjakinja, i ja često kao profesorice „družile“ na predavanjima, posvećujem joj ovaj nastavak „razgovora“ u nadi da će ih biti još mnogo, stvarnih ili zamišljenih.*

dva ili više leksema koji imaju isto značenje nazivaju se sinonimi. Čini se da je općeprihvaćen i naziv *blisko značnica* za vrstu sinonima. Ako su dva, sinonimni su par, a ako ih je više, čine sinonimni niz.³ Vrlo su rijetka drugačija mišljenja, na primjer Siliću su „dublete riječi različitoga izraza i istoga sadržaja, sinonimi – riječi različitoga izraza i sličnoga sadržaja, a varijante (inačice) riječi djelomično različitoga izraza i istoga sadržaja“ (Silić 1998: 174). Hrvatski su mu nazivi za dublete *istoznačnice*, a za sinonime *sličnoznačnice* ili *suznačnice*. Njegov je zaključak da jezik sustav ne poznaje sinonime, što nije osamljeno gledište. Siliću su riječi suznačne (sinonimi) samo u odnosu jedna prema drugoj u različitim kontekstima, različitim po vremenu, po prostoru, kulturi itd. Iz razmatranja isključujemo varijante (inačice) jer su one drugi lik istoga, dakle variranje izraza jednoga leksema.

Što se tiče sličnoznačnosti i blisko značnosti, odnosno sličnoznačnica i blisko značnica, ti nam nazivi nisu sinonimni premda se u domaćoj jezikoslovnoj literaturi često upotrebljavaju sinonimično. Tako Šarić (2011: 306) pod naziv *sinonim* uvrštava isto, blisko i slično značenje: „U ovom radu *sinonim* pokriva riječi istog značenja (...), i one bliskog, i one sličnog značenja, dakle sve one kategorije koje donose tipični rječnici sinonima.“ Za nas su to tri različita pojma. Budući da motivirajuće riječi *blizak* i *sličan* nisu sinonimi, ni motivirane riječi ne mogu biti sinonimi. Sličnost može biti slučajna, na primjer na izraznoj razini u rimotvornosti *zrak* i *mrak*, ili pak sličnost referenata kao što su *malina* i *kupina*, ali ti primjeri nisu sinonimi. Sličnost se može stupnjevati, dok se istost ne može, pa stoga isključujemo sličnoznačnost kao vrstu istoznačnosti, odnosno kao vrstu leksičko-semantičkoga odnosa. Za blisko značnost smo postavili kriterije, koji nemaju veze sa sinonimijom, ali o tome poslije.

Bernardina Petrović (2005) već naslovom knjige sugerira da su joj *sinonimija* i *sinonimičnost* dva pojma. Za nju je sinonimija „leksička pojavnost utemeljena na asocijativnome povezivanju različitih leksema koje (sic!) imenuju iste ili bliske semantičke sadržaje“ pa sinonimni leksemi moraju imati „isti arhisem i barem jedan isti sem ili više istih sema“ (Petrović 2005: 15). Budući da sinonimiju razmatra na dvjema razinama, na paradigmatskoj i sintagmatskoj, pravi terminološku razliku te „na paradigmatskoj razini riječ je o *sinonimiji* kao pojavi u sustavu, a na sintagmatskoj riječ je o *sinonimičnosti* kao pojavi u kontekstu“ (Petrović 2005: 13). Slažemo se da se sinonimija, kao i drugi leksičko-semantički odnosi, treba promatrati na dvjema razinama, iako ima jezikoslovaca (npr. Marphy 2003) koji ne priznaju njihovo postojanje izvan konteksta.

³ U sinonimnom bi rječniku mjesto *niza* naziv mogao biti *sinonimno gnijezdo* analogno tvorbenomu *gnijezdu* u rječnicima kojima makrostrukturu obilježavaju članci po tvorbenim gnijezdima. *Niz* je dobar naziv za sinonime u starijim hrvatskim rječnicima u kojima su se nizale istoznačne riječi jedna do druge, npr. *ocat*, *kvasina*, *sirćet* (Tafra 2018). Za Hrvatski WordNet Raffaelli i Katunar (2012) rabe naziv *sinonimski skup* (eng. *synset*).

Zbog nazivoslovne sustavnosti za nas je *sinonimija* hiperonim, a *sinonimnost* i *sinonimičnost* kohiponimi. Bilo da je riječ o apstraktnoj razini ili o konkretnoj, o mogućnosti ili o ostvaraju, ako se između značenja dvaju leksema može staviti znak jednakosti, riječ je o sinonimima. Razlika postoji samo u uvjetima koje leksemi trebaju zadovoljiti da bi bili sinonimi. U jeziku kao sustavu ta su pravila mnogo stroža⁴ nego u kontekstu jer u kontekstu u sinonimijske odnose mogu stupati leksičke jedinice bez nekih većih ograničenja. Svojtvo leksema da može biti sinonim naziva se *sinonimnost*, a svojtvo leksema da se ostvaruje kao sinonim naziva se *sinonimičnost*. U jeziku kao sustavu jezična je jedinica leksem pa je sinonimija značenjski odnos istovjetnosti među leksemi. U kontekstu sinonimične mogu biti riječi i jedinice veće od riječi (sintagme, frazemi, kolokacijske sveze ...). Odnos je to mogućnosti i ostvarenosti, paradigmatike i sintagmatike, što se vidi zorno u ovoj tablici:

sinonimija

<i>langue</i>	<i>parole</i>
paradigmatski odnosi	sintagmatski odnosi
sustav	kontekst
apstraktnost	konkretnost
leksem	riječ/riječi
mogućnost	ostvarenost
sinonimnost	sinonimičnost

Najlakše je na primjerima parova domaća riječ – posuđenica testirati sinonimnost i sinonimičnost. Hrvatski će lektori *printer* zamijeniti riječju *pisač*. I tu neće pogriješiti, ali će pogriješiti ako riječi *muzika* i *kozmos* u tekstu bez ikakve dvojbe, kao što redovito čine, zamijene riječima *glazba* i *svemir* jer i rječnici tako određuju (usp. ŠRHJ). U većini je slučajeva takva zamjena poželjna jer je riječ o sinonimnim parovima u kojima parnjaci imaju isto značenje pa se preporučuju domaće riječi. Međutim, ti parnjaci nisu sinonimični u svim tekstovima, što vrlo zorno pokazuje Bujić (2010: 22): „Riječ *musices* nije ovdje izvedena iz latinskoga korijena, nego iz izvornijega grčkoga koji je obuhvaćao više od stvarnoga zvučanja i protezao se na spekulaciju o zvuku kao elementu kozmičkoga ustroja, te o simboličkoj vezi između apstraktnosti broja i poretka u fizičkom svijetu. Srednji vijek i renesansa su naslijedili taj složeni pojam, koji je mnogo širi od pojma 'glazba.'” Nesinonimičnost potvrđuju poslovice, frazemi, kolokacijske sveze: *koliko para, toliko muzike; to je druga muzika; mačja muzika; i komarac je (komu) muzika; živa muzika* itd. U Bujića se nalazio i pridjev *kozmički* koji je lektor zamijenio pri-

⁴ O tome poslije.

djevom *svemirski*.⁵ Iako su ta dva pridjeva sinonimi u jeziku kao sustavu, oni u svim kontekstima nisu sinonimični kao uostalom ni *muzika* i *glazba*. U sintagmi *istraživati svemir/kozmos* zamjena ne mijenja značenje te je samo stvar izbora autora teksta. Takva zamjena ne bi bila ispravna u prijevodima antičkih tekstova s grčkoga, ali ni u ovom primjeru: „Bachovu glazbu može se opisati kao svojevrsan dijalog s metafizičkim kozmosom. Njezina formalno-kompozicijska struktura prenosi univerzalne, kozmičke poruke” (HRWAC). Ni u rječotvorju nije moguća zamjena: *mikrokozmos*, *makrokozmos*, *kozmiologija*, *kozmički* u kolokacijskoj svezi: *kozmički brojevi*. Jezikoslovci bi takve primjere nazvali bliskoznačnicama zato što nisu zamjenjivi u svim kontekstima. Mi ih smatramo sinonimima kad su god zamjenjivi. *Bliskoznačnice* kao naziv zadržavamo za drugi tip leksičko-semantičkoga odnosa koji ilustrira još jedan primjer iz Bujićeva teksta. U njem se nalazi pridjev *simbolički* koji se ne može zamijeniti pridjevom *simbolični*, iako su ta dva pridjeva bliskoznačnice, ali nisu sinonimični, što dokazuje da bliskoznačnice ne mogu biti vrsta sinonima.

3. Granice sinonimije

Sporenja se vode o tome ima li uopće sinonima jer je već sâm izbor jedne od dviju ili više mogućnosti razlog za poništavanje njihove istoznačnosti. Ako se pogleda tablica i pojednostavi problem, vidi se da su na lijevoj strani sinonimni leksemi svi leksemi⁶ koji se mogu definirati jedan drugim, odnosno koji imaju jednake definicije, dok su na desnoj sinonimi riječi, leksičke sveze, sintagme, frazemi, sve što se može zamijeniti jedno drugim, a da iskaz ostane, kako bi filozofi rekli, istinosan. Sporenja ne bi ni bilo da su za sinonimiju jedini uvjeti da dvije jezične jedinice znače isto i da y može zamijeniti x, i obratno, bez promjene značenja iskaza.

I izvan konteksta zna se da su *suma* i *zbroj*, *narcis* i *sunovrat* sinonimi, *mrtav* i *živ* antonimi, dok homonimi (*bob* i *bob*) i nisu toliko problem konteksta, koliko jezika kao sustava. U rječnicima se obično prednost daje jednomu sinonimnomu parnjaku pa se na nj upućuje onaj drugi, npr. *link* v. *poveznica*,⁷ *slušalac* v. *slušatelj* (ŠRHJ), ili sinonim zamjenjuje opisnu definiciju, npr. *slovnica ling gramatika* (Šonje). Međutim, tek se u kontekstu može vidjeti jesu li *odličan*, *krasan*, *savršen*, *izvrstan*, *sjajan* (niz je otvoren) sinonimi, odnosno u kojem se kontekstu mogu zamijeniti, a u kojem ne mogu. Stoga ne treba dokazivati da je sinonimija ovisna o kontekstu, ali ne treba ni dokazivati da će sinonimi u rječniku imati jednake definicije⁸ ili će se najčešće jedan parnjak

⁵ Korisno je da osim lektora tekstove čitaju svi koji sudjeluju u procesu objave publikacije.

⁶ Da se ne bi miješali nazivi, dalje će se govoriti o riječima.

⁷ Ne navode se potpuni rječnički članci.

⁸ Sve što vrijedi za sinonimičnost riječi, vrijedi i za pojedina značenja višeznačnice koja samostalno stupaju u sinonimijske odnose.

upućivati na drugi kod kojega je zajednička definicija. Problem je većine jezikoslovnih rasprava o sinonimiji što se ne vodi dovoljno računa o razgraničenju jezika *in potentia* i jezika *in actu*, odnosno o nemiješanju *langue* i *parole*.

3.1. Nastanak sinonima

Sinonimija se javlja na svim jezičnim razinama, a ovdje se zadržavamo samo na leksičkoj. Više je načina kako nastaju sinonimi.

A. Sinonimi nastaju kao rezultat dodira među jezicima

Posuđenica i domaća riječ referiraju na isti referent. Pritom su moguća dva procesa:

- a) Posuđenica ulazi u leksik iako postoji domaća riječ za isti pojam (*živac, nerv*).
- b) Ne postoji domaća riječ za neki pojam pa se posuđuje iz drugoga jezika te se nakon usvajanja i prilagođavanja strane riječi naknadno stvara domaća riječ. Tako su nastali sinonimi, primjerice, u informatičkom nazivlju (*kompjuter, računalo; ekran, zaslon; internet, međumrežje*).

B. Sinonimi nastaju kao rezultat unutarjezičnih procesa

- a. tvorbom (*slušalac, slušatelj*)
- b. sinonimizacijom sekundarnih značenja (*isplivati /iz dugova/, izići, izvući se (iz dugova/, osloboditi se /dugova/)*)
- c. nominacijom istoga pojma različitim jezičnim znakovima (*djelatnik, radnik*).

Često se u znanstvenoj literaturi ne razlikuje varijantnost istoga i sinonimičnost u istome⁹ pa se sinonimija miješa s varijantnošću te se navode ovakvi primjeri kao sinonimi, iako je riječ o inačicama: *sport, šport; spiljski, špiljski; mornarov, mornarev* (ŠRHJ); *kompjuter, kompjutor; kad, kada* (Jelaska 2007). S druge strane, Šipka (1998: 44) i Gortan-Premk (2004: 143) ne priznaju da postoje istokorijenski sinonimi tipa *slušalac, slušatelj*. Budući da su *-lac* i *-telj* sinonimni sufixi, i izvedenice su sinonimi, osim ako njihovom desinonimizacijom ne nastanu paronimi, npr. *davalac* 'jezik' i *davatelj* 'osoba' (Tafra 2005).

3.2. Kandidati za sinonime

U svakom jeziku na svim razinama postoji više izraza za jedan sadržaj, ali to ne znači da je uvijek posrijedi sinonimija jer riječi, ostanimo na leksičkoj razini, moraju ispuniti neke preduvjete da bi bile kandidati za sinonime. Tri su uvjeta:

- a) isti leksičko-gramatički i isti semantički razred
- b) isti idiom
- c) isti vremenski presjek leksičkoga razvoja.

„Ta su tri kriterija temeljna da bi leksemi uopće mogli biti kandidati da s drugima stupe u sinonimijske, homonimijske, paronimijske ili antonimijske odnose. Tek ako zadovolje te kriterije, provjeravaju se kriteriji za pojedinu vrstu leksičko-semantičkoga odnosa” (Tafra i Košutar 2018). Ti bi uvjeti trebali biti samorazumljivi, ali su postavljeni zato što se u literaturi vrlo često u sinonimijski odnos stavljaju riječi iz više idioma, a ne samo iz jednoga, i iz više razdoblja među kojima ne postoji leksički kontinuitet. Samorazumljivo bi trebalo biti i da u leksičko-semantičke odnose stupaju riječi u svom kanonskom liku pa da se u udžbenik ne stavlja primjer *snovi, sni* jer nije istoga ranga kao par *žena, supruga*. Osim što riječi trebaju biti u svom kanonskom liku, one trebaju biti i iz istoga leksičko-gramatičkoga razreda ako se sinonimija promatra na paradigmatškoj razini. Stoga na toj razini frazem *krasti bogu dane* i glagol *dangubiti* nisu sinonimi, nisu sinonimi ni *kukavica* i *plašljiv*, ali su u kontekstu sinonimični jer se mogu zamijeniti.

3.2.1. Isti idiom

U literaturi se sinonimima proglašavaju riječi koje pripadaju različitim idiomima unutar jednoga jezika, ali i različitim jezicima. Prve Jelaska (2007: 214) naziva unutarjnim, a druge vanjskim sinonimima. Nije jasno zašto znanstvenici dopuštaju sva moguća miješanja samo za sinonimiju, a ne i za druge pojave u jeziku. Nikomu neće pasti na pamet da primjere *lađa* i *meja* ili *nôga* i *stûp* pripiše istomu sustavu te da proglašava antonimima *dead* i *živ*, ali se zato *rajčica, paradajz, poma, pomidora, pomador* te *magarac, osel, tovar, kenjac* olako proglašavaju sinonimima. Postoje situacije u kojima će Šime jednom reći *pjat, poma* i sl., a drugi put *tanjur, rajčica* i sl., ili mala Sara koja s mamom govori kineski, s tatom engleski, a s bakom i djedom hrvatski pa djedu jednom veli *prljavi car*, a drugi put *prljavi auto*, dok baki kaže: *Baka, look!* Riječ je o idiolektima koji mogu biti mješavina raznih idioma. Jednako tako svako književno djelo možemo smatrati da je pisano književnim idiolektom u kojem autori kreiraju svoje sinonimne nizove. Da bi metodološki pristup bio ispravan, sve se jezične pojave trebaju proučavati u jednom idiomu, u jednom jeziku, u sinkronijskom presjeku. Prema tomu, nije dovoljno da riječi znače isto, one moraju zadovoljiti tri preduvjeta da bi bile sinonimi, što potvrđuje našu prvu pretpostavku. U hrvatskom standardnom jeziku ne mogu biti sinonimi *poma* i *rajčica, osel* i *magarac*, a naravno ni *car* i *auto*, ali u tekstovima ti parovi mogu biti sinonimični, primjerice sinonimi su *zrak* i *luft*: *Šta se bojite pa to je zrak, luft je to!* (Riznica). S druge strane malomu čakavcu nisu sinonimične riječi *nona, baka, baba* i *mamīca*, iako znače isto, jer ih on situacijski

⁹ O tom razgraničenju i o povijesnoj sinonimiji više u Tafra 2015, 2018.

raspoređuje na različite osobe. No, u standardnom jeziku sinonimi su samo *baka* i *baba*,¹⁰ dok druge dvije riječi pripadaju drugomu idiomu. Petrović (2005: 191) uz književne primjere tipa *Govorim o svom vrijednom štćeniku, o kokotu, pijevcu, pijetlu, orozu* predlaže naziv *međudijalektna sinonimija*. Budući da nema međujezične sinonimije, antonimije, homonimije itd., onda ne bi trebalo biti ni međudijalektna sinonimije jer je riječ o različitim sustavima.

3.2.2. Zamjenjivost

Zamjenjivost je školski primjer testa za dokazivanje sinonimičnosti. S obzirom na to da uvijek postoji „neka stilistička, emotivna, društvena itd. vrijednost koja, pa makar i malo, razlikuje riječi prividno istoga značenja” (Berruto 1994: 85), ne bi se zamjenjivošću mogla postići identičnost svih sastavnica značenja.¹¹ O tome se ovdje neće raspravljati, ali se želi vidjeti je li svaka moguća zamjenjivost dokaz da je riječ o sinonimičnosti. Hiponim i hiperonim mogu se zamijeniti bez značenjskih promjena (*Voli svoga psa/terijera*), zamjena je moguća i kod metonimije (*Čitam Krležu/Zastave*), kad su riječi iz istoga značenjskoga polja (*dječak, dječacić*) itd. Često se kaže da je upotrijebio istoznačnicu mjesto tuđice, ali je u tom slučaju riječ o istovrijednici. Dok su *internet, međumrežje, mreža* sinonimi (istoznačnice), to se ne može reći za *attachment* i *privitak* zato što je *internet* dio hrvatskoga leksika, a *attachment* nije. Šarić i Wittschen (2008) imaju u rječniku više sinonimnih nizova sličnih ovomu: *afiks, predmetak, prefiks; dometak, sufiks; umetak, infiks*. Nije riječ o jednom sinonimnom nizu, nego o trima koji su kohiponimi u odnosu na hiperonim *afiks*. Premda su domaći nazivi u sinonimnim parovima zamjenjivi u svakom kontekstu, postoje situacije u kojima će govornik izabrati samo jedan parnjak zbog raznih razloga (jezični je čistunac, primatelji poruke manje su ili više obrazovani ili on sam ne poznaje sinonimni parnjak itd.). Hiperonim vrlo često može zamijeniti hiponim, ali ne uvijek, u ovom slučaju kad se treba reći koji su, na primjer, sufiksi za tvorbu *nomen agentis*. Time se i druga naša pretpostavka da svaka supstitucija nije dokaz sinonimijskoga odnosa pokazala točnom.

Postoji mnoštvo razloga zašto se dvije riječi mogu zamijeniti u jednoj rečenici, a u drugoj ne mogu. Sinonimni parnjaci *faktor* i *čimbenik* mogu se zamijeniti u rečenicama a) i b), dok se u rečenici c) *faktor* ne može zamijeniti jer je terminologiziran.

- Modernizam se javlja kao čimbenik sociološke i ideološke naravi.*
- Najvažniji je faktor nedavnih izbora bila ekonomska situacija.*
- Koncentracija vodikovih ili hidroksidnih iona može se mijenjati za faktor 10¹⁵ ili više.* (Riznica)

¹⁰ Emotivna razlika u upotrebi može se neutralizirati. V. poglavlje 4.

¹¹ O sastavnicama značenja više Zgusta 1971.

3.3. Razredba

Dosta se raspravljalo o vrstama sinonima. Primjerice, Cruse (2004: 154) razlikuje tri vrste sinonima: „the absolute synonyms, the propositional synonyms and the near-synonyms”. Sve se podjele temelje na činjenici da se sinonimi u kontekstu razlikuju po raznim obilježjima. Mnogi su autori prepoznali te razlike i pokušali ih razvrstati. Tako Edmonds i Hirst (2002) nabrajaju nekoliko tipova varijacija: denotacijske, stilističke, ekspresivne, strukturne (kolokacijske, sintaktičke, selekcijske). No, najčešća je podjela sinonima na dvije vrste, na one koji se mogu zamijeniti, ako se uopće mogu, u svim kontekstima (apsolutni, potpuni, pravi) i na one koji se ne mogu zamijeniti u svim kontekstima (parcijalni, djelomični, nepotpuni). Šarić (2011: 313) zaključuje: „Pravi bi ili potpuni sinonimi morali biti zamjenjivi u svim kontekstima a da se ni značenje ni početna zamisao ne promijeni. Ipak, ta pretpostavka stvara ozbiljan metodološki problem: tko je u stanju provjeriti sve moguće kontekste, i kako se to može napraviti? Tu je zadaću nemoguće izvesti.”

U hrvatskim se školskim udžbenicima sinonimi dijele po opsegu sadržaja na potpune i djelomične (bliskoznačnice) te po usvojenosti na kontekstualne (individualne) i samostalne (općejezične). Navedeni su ovi primjeri za sinonime koji se razlikuju po opsegu sadržaja (širi – uži): *žena – supruga* i *hlače – traperice* i po učestalosti: *snovi – sni* (Fon-Fon 4: 25). Primjeri nisu iste razine, *snovi* i *sni* nisu kanonski likovi, pripadaju morfologiji, *hlače* i *traperice* su odnos hiperonima i hiponima, a prvi je primjer odnos višeznačnice i jednoznačnice. *Žena* je višeznačnica i u kontekstu se ostvaruje samo jedno značenje kojim ona ulazi u sinonimijski odnos s različitim riječima, pa i s jednoznačnicom *supruga*. Te su dvije riječi sinonimične, primjerice, u rečenici: *Pravočina je pozorno slušao svoju suprugu* (Riznica), koja može glasiti i *Pravočina je pozorno slušao svoju ženu*, a da se u značenju rečenice nije ništa promijenilo. Naime, zadnja riječ u obje rečenice znači ‘odrasla ženska osoba koja živi s mužem u bračnoj ili u izvanbračnoj zajednici’. Višeznačnica se uvijek ostvaruje u tekstu samo u jednom svom značenju i samo ono može stupati u značenjski odnos s drugim riječima pa zato višeznačnica svojim značenjima tvori s drugim riječima složenu mrežu leksičko-semantičkih odnosa, npr. višeznačnica može biti sastavnicom više sinonimnih nizova, što lijepo pokazuje *Rječnik sinonima* (Šarić i Wittschen 2008) u kojem imenica *bistrina* tvori tri sinonimna niza:

bistrina f 1 *bistroća, bistrost, bistrac, prozirnost, kristalnost, transparentnost, čistoća, nezamućenost* 2 *inteligencija, pamet, razum, um, oštroumnost, bistroumnost, prodornost, darovitost, znanje, upućenost, sposobnost, talent* 3 *jasnoća, jednostavnost*

Jezikoslovci bi imenice *bistrina* i *prozirnost* svrstali u bliskoznačnice zato što nisu zamjenjive u svim kontekstima ne vodeći računa o tome da su one sinonimične samo u jednom svom značenju, ostala se značenja ne uspoređuju, i da njihova zamjena ne utječe na značenje:

Točno je da se čistoća i prozirnost [bistrina] Atlantskog oceana uz obalu Floride ne može uspoređivati s našim Jadranom,

dok se ne mogu zamijeniti

*Otkrije se sva prozirnost [*bistrina] i lažna vrijednost pojedinih stavova,*

a moguće ih je upotrijebiti obje nesinonimično:

Upozorila je na istodobno uranjanje i uzdizanje, na težnju prema dvama elementima što ih karakterizira bistrina i prozirnost prema vodi i prema zraku.¹²

Šarić (2011) s pravom tvrdi da se lako mogu odrediti antonimi izvan konteksta (*živ – mrtav, velik – malen*), dok je kontekst najčešće pokazatelj sinonimijskih odnosa. Odnos sinonimije i konteksta, ali i odnos sinonimije i polisemije utjecao je na razlike u tipologiji pojedinih autora, što se vrlo dobro vidi u knjizi Rajne Dragičević (2007). U ovom se radu podjela sinonima na potpune i djelomične (bliskoznačnice) odbacuje. Kad se utvrdi što su sinonimi, oni se tada mogu razvrstati, ovisno o kriteriju, na istokorijenske i raznokorijenske; leksičke, frazeološke, tvorbene, morfološke, sintaktičke; jednoznačne i višeznačne itd.

Sinonimnost se dokazuje identičnim definicijama, a sinonimičnost zamjenom dviju jezičnih jedinica (riječi ili jedinica većih od riječi) samo u jednom kontekstu bez promjene značenja iskaza.¹³ Ako su zamjenjive u drugom kontekstu, sinonimične su i u njem. Dinamičnost se tih odnosa može vidjeti na jednostavnom primjeru. U jeziku kao sustavu *debljina* i *pretilost* su sinonimi, u kontekstu također jer označuju isti pojam. No, zbog izvanjezičnih razloga, u situaciji kad je neka brošura tiskana za stanovništvo različita stupnja obrazovanosti, ili kad učitelj govori u nižim razredima osnovne škole o zdravoj prehrani, te dvije riječi neće biti sinonimične jer će se upotrebljavati samo *debljina*. Ako izostaje mogućnost izbora, nema ni sinonimije.

¹² Podvukla B. T. Primjeri su iz Riznice.

¹³ Raffaelli i Katunar (2012) također postavljaju uvjet za uvrštavanje u *sinonimski skup* (njihov naziv) zamjenjivost barem u jednom kontekstu.

4. Granice bliskoznačnosti

U hrvatskom je jezikoslovlju odavno (Babić 1966) usvojena podjela sinonima na istoznačnice i bliskoznačnice prema zamjenjivosti u kontekstu. Takva je podjela uobičajena i u svjetskom jezikoslovlju.¹⁴ Terminološka paradigma ima manjkavosti jer je naziv *istoznačnica* sinonim za *sinonim*, a u podjeli mu je podređenica, i jer *bliskoznačnica* nema svoj sinonimni parnjak, internacionalizam. Šarić i Wittschen (2008) smatraju da naziv *sinonim* uz (rijetke, za njih možda samo u terminologiji) istoznačne odnose, pokriva i odnose koji se mogu nazvati bliskoznačnicama ili sličnoznačnicama. Raffaelli (2015: 206) također smatra da „pravih ili apsolutnih sinonima nema” pa zato govori o *parasinonimiji* upravo zato što se (para)sinonimi uvijek razlikuju. Prema tomu, *bliskoznačnost* se upotrebljava u dvama značenjima, kao vrsta istoznačnosti i kao zamjena za istoznačnost koja se ne priznaje.

Iako Jelaska na prvi pogled ima prihvatljivo rješenje jer tvrdi da „osim istoznačnosti, bliskoznačnice su načinjene i od raznoznačnosti” (2007: 213), ipak je nelogično da riječ istodobno bude i istoznačna i raznoznačna. Ili je jedno, ili drugo. Ako se, primjerice, *žalostan* i *tužan* mogu zamijeniti u rečenici bez značenjske promjene, tada su istoznačnice, a ako ne mogu, onda nisu ni bliskoznačnice ni istoznačnice.

Što bi uopće bila bliskost odnosno sličnost značenja? Samo se kvalitativna sličnost može povezati sa sličnošću, dakle kad dvije stvari dijele manje ili više zajedničkih svojstava, dok se sinonimnost vezuje uz kvantitativnu istovjetnost,¹⁵ što bi značilo da u našem slučaju dvije riječi referiraju na jedan, isti referent. Za sličnost smo rekli da može biti slučajna, iako ne mora.

Blisko nam se mogu činiti krava i koza jer su domaće životinje, ali nisu slične, dok ovca i koza već jesu po veličini, načinu prehrane itd. Jednojačane su blizanke slične, mogu biti bliske, a i ne moraju ako se otuđe u nekim godinama. Tako je u životu, a i u jeziku se sličnost i bliskost mogu razgraničiti. Naziv *bliskoznačnice* za vrstu sinonimije nema opravdanja jer za nju nema čvrstih kriterija. Stoga smatramo da je treća postavljena pretpostavka točna i da su dosadašnja stajališta o bliskoznačnosti kao vrsti sinonima neodrživa. Ponovit ćemo da je nemoguće da se jezikoslovci slože što je blisko kad se stljećima nisu složili što je isto značenje (Tafra 1996). Vjerojatno će većina biti suglasna s tvrdnjom da su sve riječi iz tvorbene porodice bliskoznačnice jer imaju barem jedno zajedničko značenjsko obilježje. No, nikomu ne pada na pamet da glagole *napisati, dopisati, prepisati, ispisati, propisati, nadopisati* proglašavaju bliskoznačnicama, vrstom sinonima, iako su zaista po značenju bliski. Bliska značenja imaju i hiponimi u odnosu na hiperonim, mogu se zamjenji-

¹⁴ Npr. Zgusta (1971): *synonymy* i *near-synonymy*, Marphy (2003): *synonymy* i *similarity*.

¹⁵ Zahvaljujem Dušanu Dožudiću na poticajnim filozofsko-jezikoslovnim e-razgovorima.

vati pa ih unatoč tomu ne smatramo sinonimima, npr. *Idem danas kardiologu* ili *Idem danas doktoru*. *Bliskoznačnice* su najprimjereniji naziv za paronime jer su oni bliski izrazno i sadržajno zato što su istokorijenske riječi (Tafra 1996, 5).

Ostaje pitanje bez odgovora koliko bliskoznačnice trebaju imati istoznačnosti da bi bile vrsta istoznačnica, a da ne prevagne raznoznačnost. Prema literaturi izlazi da se između krajnjih točaka, između istoznačnosti i raznoznačnosti smješta bliskoznačnost kao nekakav srednji član, iako ona to nije. Bliskoznačnost se može odbaciti iz sinonimije ako se odrede kontekstualni (semantički, sintaktički, morfološki, kolokacijski), pragmatički i drugi uvjeti za neutralizaciju razlika među sinonimima (Apresjan 2013: 445).

5. Zaključak

Sva se dosadašnja razilaženja jezikoslovaca mogu pojednostavljeno svesti na tri točke:

- a) istoznačnost (sinonimija) postoji
- b) istoznačnost (sinonimija) ne postoji zbog razlika u konotaciji i/ili upotrebi
- c) istoznačnost postoji, a bliskoznačnost je vrsta istoznačnosti.

Za sva tri se stajališta moraju dati argumenti. Prva se tvrdnja najlakše može dokazati terminološkim primjerima. Hrvatski će se govornici složiti da su *računalo* i *kompjuter* istoznačnice jer nema dvojbe da referiraju na isti referent. Druga se tvrdnja može dokazati na dva načina. Jedan je da izbor jednoga parnjaka ili člana istoznačnoga niza znači da govorniku svi nisu jednaki, nisu istoznačni jer je izabrao upravo jedan, a ne drugi. Drugi dokaz neistoznačnosti leži u činjenici da vrlo često postoje ograničenja u upotrebi zbog različita kolokacijskoga potencijala. Smatrajući da nema istoznačnica, zagovornici druge tvrdnje umjesto istoznačnica upotrebljavaju naziv *bliskoznačnice* i pritom iznose dosta primjera za nezamjenjivost u kontekstu, što je dovoljno da ih isključe iz istoznačnosti. Treća tvrdnja polazi od činjenice da ima leksičkih jedinica koje referiraju na isti referent pa su one istoznačnice jer su u kontekstu zamjenjive, a one koje se ne mogu u svim kontekstima zamijeniti, vrsta su istoznačnica, odnosno one su bliskoznačnice.

U ovom smo radu prvo razgraničili istoznačnost kao paradigmatički leksički odnos i istoznačnost koja se ostvaruje na sintagmatskoj razini. Dalje, odbacili smo pitanje postojanja apsolutnih sinonima, ali i postojanje bliskoznačnosti kao vrste sinonimije jer smatramo da blisko ne može biti vrsta istoga, ali i da nema objektivnih kriterija za dokazivanje bliskoznačnosti kao vrste sinonimije. Bliskost (a i sličnost) daje se stupnjevati pa ne može biti istost koja se ne može stupnjevati. Čak se odnosi suprotnosti koji se mogu

stupnjevati svode na binarni odnos suprotnosti, koji se ne stupnjuje, što i jest uvjet za njihovu antonimnost. *Bliskoznačnost* je sinonim za paronimiju, tj. za leksičko-semantički odnos dviju riječi iste vrste, iste tvorbene porodice, bliska značenja, ali međusobno isključive u istom kontekstu (*mesni // mesnat*). Budući da su paronimi istokorijenske riječi, djelomično podudarne izrazom i sadržajem, oni imaju jak potencijal zamjenjivosti zbog zvukovne i značenjske bliskosti, ali se, za razliku od sinonima, u kontekstu isključuju, ne zamjenjuju (Tafra 2005). Za njihovo određivanje postoje jasni kriteriji pa hrvatski naziv *bliskoznačnice* kao sinonim za paronime terminološki potpuno odgovara.

Primijeni li se kognitivna prototipna teorija za određivanje sinonimije (Jelaska 2007), ili pak granularnost značenja (Edmonds i Hirst 2002), ili neutralizacija kontekstualnih, pragmatičkih i drugih razlika (Apresjan 2013), pa i neutralizacija nedistinktivnih značenjskih obilježja (Tafra 1981), ili neki drugi pristup, rezultat je isti: postoje riječi koje su značenjski podudarne, što se u rječnicima potvrđuje podudarnošću desne strane, odnosno prijevodom u isti metajezak, a u kontekstu su zamjenjive bez promjene priopćajne vrijednosti.

Postavili smo tvrdnju da nešto ili jest isto ili nije. Da bi se utvrdilo što je isto, odnosno što je istoznačnost u jeziku, moraju se dati kriteriji za određivanje sinonimnosti i sinonimičnosti. Kriteriji će se razlikovati ovisno o tome istražuje li se sinonimija u logici, retorici, stilistici, ili pak u jezikoslovlju, ali i u njemu se drugačije treba pristupati s dijakronijskoga¹⁶ od sinkronijskoga stajališta, drugačije u leksikologiji, u leksikografiji, u sintaksi, ili u strukturalnoj i kognitivnoj semantici, a pogotovo će se pogled na nju razlikovati iz kuta strojnoga prevođenja. Na svakoj će se razini drugačije određivati sinonimija kao značenjski odnos u kojem, desosirovski rečeno, više izraza označuje isti sadržaj. Čvrsti se kriteriji za određivanje leksičko-semantičkih odnosa mogu dati samo za jezik kao sustav. Rječnici više ili manje uspješno, ovisno o njihovoj kakvoći, otkrivaju leksičku sinonimnost. Kontekst pak otkriva da govornici „konceptualiziraju i konstruiraju sinonime” (Šarić 2011: 321), svaki na svoj način, označujući isti sadržaj različitim jezičnim jedinicama. U jednom su kontekstu one sinonimi, a ako u drugom nisu zamjenjive zbog bilo kojih razloga, jezičnih ili izvanjezičnih, one nisu u tom kontekstu sinonimične te ih ne treba nazivati bliskoznačnicama ili nepotpunim, nepravim sinonimima, ili pak nekim drugim nazivom.

¹⁶ O tome više Tafra 2018. i Tafra i Košutar 2018.

Literatura

- Apresjan 2013: Ю. Д. Апресян, "Новый объяснительный словарь синонимов русского языка", предисловие ко второму изданию, у: *Славянская лексикография*, Издательский центр, Москва.
- Babić, Stjepan, 1966: *Jezik*, Školska knjiga, Zagreb.
- Berutto, Gaetano, 1994: *Semantika*, Prevela Iva Grgić, Antibarbarus, Zagreb.
- Bujić, Bojan, 2010: „Odjeci talijanske muzike u kulturi hrvatskoga priobalnoga područja u šesnaestom stoljeću”, *Kroatologija* 1(1): 21–38.
- Cruse, Alan, 2004: *Meaning in Language: An Introduction to Semantics and Pragmatics*, Oxford University Press, Oxford.
- Dragičević 2007: Рајна Драгићевић, *Лексикологија српског језика*, Завод за уџбенике, Београд.
- Edmonds, Philip, Graeme Hirst, 2002: „Near-synonymy and Lexical Choice”, *Computational Linguistics* 28 (2): 105–144.
- Fon-Fon 4: Dujmović-Markusi, Dragica, 2009: *Fon-Fon 4*, udžbenik hrvatskoga jezika za četvrti razred gimnazije, 5. izdanje, Profil, Zagreb.
- Gortan-Premk 2004: Даринка Гортан-Премк, *Полисемија и организација лексичког система у српском језику*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд.
- HRWAC: <https://reldi.spur.uzh.ch/hr-sr/2016/05/02/hrvatski-mreznik-korpus/> (Pristupljeno 27. 10. 2017.)
- Jelaska, Zrinka, 2007: „Načela određivanja sinonima”, u: *Filološki studii*, Sveučilište sv. Ćirila i Metoda u Skoplju, Skoplje – Perm – Ljubljana – Zagreb.
- Marphy, M. Lynne, 2003: *Semantic Relations and the Lexicon*, Cambridge University Press.
- Petrović, Bernardina, 2005: *Sinonimija i sinonimičnost u hrvatskome jeziku*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb.
- Raffaelli, Ida, 2015: *O značenju. Uvod u semantiku*, Matica hrvatska, Zagreb.
- Raffaelli, Ida, Daniela Katunar, 2012: „Leksičko-semantičke strukture u Hrvatskom WordNetu”, *Filologija* 59: 69–101.
- Riznica: <http://riznica.ihj.hr/index.hr.html> (Pristupljeno 23. 9. 2017.)
- Silić, Josip, 1998: „Leksik i norma”, *Radovi Zavoda za slavensku filologiju* 32: 169–175.
- Šarić, Ljiljana, 2011: „Kognitivna lingvistika i sinonimija: teorija i leksikografska praksa”, *Croatia et Slavica Iadertina* 7 (2): 305–325.
- Šarić, Ljiljana, Wiebke Wittschen, 2008: *Rječnik sinonima hrvatskoga jezika*, Jesenski i Turk, Zagreb.
- Šipka, Danko, 1998: *Osnovi leksikologije i srodnih disciplina*, Matica srpska, Novi Sad.
- ŠRHJ: Dunja Brozović Rončević (glav. ur.), 2012: *Školski rječnik hrvatskoga jezika*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje – Školska knjiga, Zagreb.
- Šonje: Jure Šonje (ur.), 2000: *Rječnik hrvatskoga jezika*, Leksikografski zavod – Školska knjiga, Zagreb.
- Tafra, Branka, 1982: „Sinonimija”, u: *Leksikografija i leksikologija*, zbornik referata, SANU, Filološki fakultet u Beogradu, Matica srpska, Filozofski fakultet u Novom Sadu, Beograd–Novi Sad.
- Tafra, Branka, 1996: „Bliskozačni odnosi u leksiku”, *Filologija* 26: 73–84.
- Tafra, Branka, 2003: „Leksičke pogreške zbog sličnosti”, *Govor* XX (1–2): 431–448.
- Tafra, Branka, 2005: „Desinonimizacija”, u: *Od fonetike do etike*, Zbornik o sedamdesetogodišnjici prof. dr. Josipa Silića, Disput, Zagreb.
- Tafra, Branka, 2015: „Raznolikošću do jednosti – franjevački put književno-jezične ujednače”, u: *Zbornik o Stipanu Margitiću*, Zbornik radova sa znanstvenoga skupa „Fra Stipan Margitić i Bosna srebrena (1650.–1750.)”, Sarajevo, 22.–24. svibnja 2014, Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu – Institut za latinitet BiH, Zagreb.
- Tafra, Branka, 2018: „Leksičko-semantički odnosi u hrvatskom jeziku iz dijakronijske perspektive”, u: *Istorijska leksikologija slavenskih jezika*, Moskva (u tisku).
- Tafra, Branka, Petra Košutar, 2018: „Sinonimija iz slavenskoga dijakronijskoga kuta”, u: *Zbornik o Jerolimu Lipovčiću*, Hrvatski studiji, Zagreb (u tisku).
- Zgusta, Ladislav, 1971: *Manual of Lexicography*, Mouton, Den Haag.

Summary

Branka Tafra

DELINEATION BETWEEN SYNONYMY AND NEAR-SYNONYMY

In this paper we first deal with the delineation between synonymy as a paradigmatic lexical-semantic relation and synonymy that is realised on the syntagmatic level. Furthermore, we reject the existence of absolute synonymy, but also the existence of near-synonymy as a type of synonymy because we hold the view that 'near' cannot be a subtype of the 'same' and because we believe that there are no objective criteria that could be used to prove the existence of near-synonymy. 'Near' and 'same' are gradable, and therefore they cannot be a non-gradable 'sameness'. Near-synonymy is a synonym for paronymy, that is, for the lexical-semantic relation between two words that belong to the same class of words, that belong to the same word-formation family, that have a similar meaning, but are mutually exclusive with respect to context (mesni // mesnat). Since paronyms are derived from the same root, they partially share the form and meaning and have a strong potential for interchangeability due to the similarity of pronunciation and meaning. However, unlike synonyms, when placed in context they are mutually exclusive and not interchangeable. Since clear criteria for classifying paronyms exist, the Croatian term near-synonym as a synonym for the term paronym is terminologically satisfactory.

Keywords: *synonymy; paronymy; near-synonymy; close synonymy*

ВАСИЛ ТОЦИНОВСКИ

Institut za makedonsku književnost, Skopje, Makedonija
vtocinosvki@hotmail.com

ЈАС НАСПРЕМА ДРУГИОТ И ДРУГОТО

UDK: 821.163.3(497.5)-94
323.15(497.5=163.3)

Pregledni članak

Книгата раскази Sjećanja на Makedoniju од Јудита Реј Худачек е редок и вреден прилог кој рамносилно ги поседува вредностите и на книжевно-историски и на естетско ниво за спротивставувањето кое подразбира обединување/помирување на своето јас со оној другиот и со она другото. Вистината како врвно начело од животот е применета и во книжевноста. Друга мера нема. Прозниот израз на хрватската авторка го красат едноставноста, веселоста, духовитоста и мудроста кои како охридски бисер, речено во дослух со нејзините македонски приказни, се нанижуваат и ја дополнуваат убавината на човекот и на творечкиот дух и карактер. Раскажувачкиот ерос е доследно практикуван од првиот до последниот расказ кои хронолошки подредени можеме да речеме оти создаваат и романескна форма. Или поточно автобиографски роман со нагласена наративна постапка на јас исписот.

Клучни зборови:
*македонско-хрватски
врски; сеќавања за
Македонија; Јудита Реј
Худачек*

Во традицијата на македонската книжевност малубројни се дела од странски автори чија тема биле зборот, времето и просторот на Македонија. Наспрема некои такви појави во периодот меѓу двете светски војни, денеска состојбата е позагрижувачка. Глобализацијата, човековата изолација и отуѓеност, економската криза и постојаните големи преселби на народите како да ставиле цврста граница меѓу субјектот наспрема другиот и другото/другоста како носители на сопствени јазични и културни средини. Како автор имав можност тоа да го доживеам и низ сопствен пример. Во 2010 година излезе од печат книгата раскази *Sušacko ropodne* како дел од моите животни и творечки

врвици остварени во Риека. Присвојната замена во еднина има суштинско значење за настанување на делото што таа година Хрватското книжевно друштво во Риека му го додели престижното признание *Књижевно перо* за најдобра прозна книга. Тие и такви доживувања и признанија ги дополнува промоциите во Риека, Загреб и Осиек со промоторите Горан Калоѓера, Фикрет Џаџан и Хелена Саблик Томиќ. Две години потоа се појави и македонското издание наградено со *Прозни мајстори* во 2013 година. Во 2015 година книгата ги имаше второто дополнето издание на хрватски и преводот на полски јазик насловен *Од другата страна на морето*. Книжевната критика ја проследи со дваесет и две студии, рецензии, осврти и прикази.¹

Активниот/ангажиран однос на творец кој одреден дел од својот живот го минал во друга/туѓа земја што подразбира вклопување во нова ментална, јазична и културна средина на впечатлив начин нашето внимание го привлече книгата раскази *Sjećanja na Makedoniju* од Јудита Реј Худечек.² Средбата беше можност и за сопствено преиспитување на искуствата со *Sušajko porodne*. Во приказната за ова издание свое место имаат издавачот Хрватско-македонското друштво во Загреб и соиздавачот Лена Џаџиќ, претставничка на македонското малцинство во Загребската жупанија. Прифаќајќи ја тезата оти во животот нема случајности, а тоа ќе рече дека авторот и делото се неделива целина мислиме оти се неопходни да се забележат и неколку податоци од биографијата на авторката. Худечек (1949, Сисак) гимназијалното образование го завршила во Приједор, Босна и Херцеговина, а дипломирала германистика на Универзитетот *Св. Кирил и Методиј* во Скопје, Македонија. Работниот век го поминала во Меѓународниот центар за услуги во културата во Загреб, заминувајќи во пензија како просветен работник. Мајка е на три сина. Сето време активно го исполнува во Хрватскиот сојуз за есперанто и во Хрватско-македонското друштво. Посебно внимание и љубов вградила во работата со луѓе кои имаат посебни потреби. Преведува од македонски јазик. Постдипломски интерлингвистички студии завршила на Универзитетот *Адам Мицкиеевч* во Познан, Полска. Пропатувала во различни страни на светот, но забележува/нагласува оти најубавите денови ги минала во Македонија. Потписник е на книгите *Žena u makedonskoj pjesmi* и *Vino nas veže i spraja*, а нејзината *Priča o Ekeku* оригинално напишана на есперанто застапена е во двојазичната *Malu antologiju bolivijeske književnosti*.

¹ За книгата пишувале: Даниела Бачиќ Карковиќ, Андријана Кос Лајтман, Горан Калоѓера, Никола Шимиќ Тонин, Олга Лалиќ Крофицка, Васил Дрвошанов, Весна Мицулиниќ Прешњак, Лидија Павловиќ Ѓргиќ, Ива Чрњар, Маша Црногорац, Аркадиуш Франио и други.

² Judita Rey Hudeček. *Sjećanja na Makedoniju*. Zagreb: Hrvatsko-makedonsko društvo. 2016.

Со овие неколку битни податоци од животните и творечки врвици на Јудита Реј Худечек можеме да влеземе и да ги разбереме нејзините сеќавања за Македонија. Така тие беа прифатени и поздравени на промоциите во Загреб и во Скопје. Првиот контакт отворено и искрено потврдува оти таа не е само запишувач/летописец на луѓе, времиња и настани кои некогаш биле живот, туку се самовградила во нив како мисла и смисла на егзистенцијата. Според неа животот е божји подарок составен од многу убави и тажни мигови во кои луѓето доаѓаат, поминуваат и заминуваат. Остануваат притоа само спомените за саканите и добри луѓе. А сето тоа треба да се запише, да се остави трајна трага за да не се забораваат и како никогаш да не биле, да исчезнат нештата. *Sigurno se i vama dogodilo da ste naišli na tekst u kojem je netko u dvije riječi uspio iskazati ono što vi već odavno znate, ali niste uspjeli tako lijepo formulirati. Kad sam nedavno čula da onaj tko se sjeća živi dva puta odmah sam uzviknula: Živa istina! To je to! To je i jedan od razloga zašto pišem ovi knjigu.* Сеќавањето има одредена функција и значење, но голема е одговорноста пред пишаниот збор. А тој е среќа која што со раздавање/дарување не се троши туку се размножува. Љубовта кон македонскиот народ и македонската земја им е позната на пријателите кои одамна ја наговараат да почне со пишување на книгата за Македонија. Худечек ги бара корените или почетоците на таа голема и необична љубов, па ја отвора дилемата оти можеби во некој минат живот била Македонка. Во неа тече хрватска крв и нешто унгарска и чешка, во нивниот дом никогаш не се разговарало за Македонија, се до катастрофалниот скопски земјотрес во 1963 година. И времето потоа кога таа доаѓа во него на студии и почнуваат македонските приказни во кои како што забележува авторката Македонија повеќе не била само бурек. Книгата ја составуваат дваесет и осум кратки прозни состави кои се своевидна мешавина од многубројни книжевни, новинарски и публицистички видови и жанри.

Книгата *Sjećanja na Makedoniju* од Јудита Реј Худечек го освојува читателот веднаш и неодложно. Таа е летопис или поточно автобиографија на една млада жена исполнета со радост и љубов, љубопитна и храбра во освојување на нови знаења и вистини. Наративната јас форма не е само формула за личните/субјективни мисли и доживувања, туку таа е стожер околу кој се преплетуваат судбините на поединецот како општествено битие во непосредната ангажираност со колективното постоење и меморирање. Раскажувањето се одликува или поточно го красат едноставност и духовитост. Точно и доследно на своите места се поставени зборот, времето и просторот како одраз на животот и светот. Во нивното хронолошко претставување има помали отстапувања кои вешто се применуваат во динамичноста и интригантноста на текстот.

Оттука тој се чита со интерес и во еден здив. Во оваа книга како подарок за секој читател и за сечиј дом има ковчеже со ненаметливи поуки за љубов, добрина, доверба, почит, разбирање, соработка. Во кратките и ефектни прозни целини или поточно фрагменти, раскажувачот е во функција на пораки кои зближуваат и обединуваат, па отворено се крева гласот против интригата и омразата, недовербата и разградувањето. Зборовите на Худечек градат мостови од суница кои ги поврзуваат и обединуваат најдалечните и најстрмни брегови. Затоа оваа книга и ја именуваме како освојувач на човековите мисли и чувства.

Веселоста и радоста се симболи на младоста. Тоа е духот на оваа *јас* книга која што ги поставува правилата за почит и љубов кон себеси. Тоа точно предупредува оти ако тоа самите не го сториме за себе, да не очекуваме работата да ни ја заврши некој друг. Или со еден збор се отвора единствениот пат до вистината за човекот, животот и светот. Јазикот на еден народ е знак на идентификација. Тоа е песната што ја пее секој народ, таа е највеличествената симфонија на неговиот идентитет и непокор, традиција и континуитет. Оттука во наративната структура на книгата што претставува и своевиден автобиографски роман, мошне умело во раскажувачката постапка и во дијалозите се користи македонскиот јазик. Со него се дополнуваат или поточно се заокружуваат многуте ликови и карактери (Цвета, Кире, Соња, Перо, Томе, Зора, Сотир) кои се дел од скопските студентски години на главниот лик Дуда или поточно Јудита Реј Худечек. *Knjiga pripovjetki Judite Rey Hudeček pruža puno više od osobnih zapisa o nekim prošlim događajima iz života autorice što ih običavamo zvati sjećanjima. Sjećanja na Makedoniju prava su čitateljska poslastica, priče su ispričane s izvanredno vještím pripovjedačkim erosom. Uz sjećanja na vedrinu studentskih godina, jedru mladost, te cjeloživotnu povezanost s Makedonijom autorica nas očarava i svojom jedinstvenom osobnošću. Čudesno radostnala i zainteresirana za saznanja o svijetu oko sebe uz poseban senzibilitet prema kulturi kao pripovjedač osvaja čitatelja i neočekivanim pikanterijama. Najснаžнија димензија испричаних сјеќања и овој knjizi ipak je povezivanje ljudi u njihovoj esenciji, u toploj jednostavnoj ljudkosti i u ljubavi prema životu. Korak do koraka, priča do priče, upoznajemo se uz pomoć sjećanja, približavamo se jedni drugima da bi smo se više voljeli*, запишала Соња Зубовиќ.³

Младата студентка исполнета со многубројни соншита, копнежи и фантазии како потстанарка станува дел од македонскиот дом и семејство кои имаат сопствени бои, мириси и вкусови и тоа за неа е големо и вистинско откритие (*Gazde i gazdarice, Rado ide Tome u vojnike, Novi stan, Ja sam joj majka, Kengur Zoki, Ženski grijeh, Cure za udaju*). Ја спознава добрата и едноставна македонска душа во која што има место за секого

³ Текстот е од задната корица на книгата.

и за сешто. Таа е предобра, не ретко наивна и несфатлива, но вечна придружничка и во добро и во зло. Нејзини возвишени столбови се домот и семејството. Тие ниту се купуваат ниту се продаваат, се поседуваат, постојано се сакаат и се бранат. Зборот на домаќинот е закон на куќата. Семејството се негова чест и достоинство. Никаде во светот како во Македонија забележува авторката, не видела толкава семејна грижа и гордост за своите ќерки и синови, внуци, снаи и зетовци, братучеди. Домаќинката е глава во семејството. Пишувајќи за тетка Соња, Худечек спонтано дефинира оти нејзиниот мирен тон имал резултат на камилица. Без расправи добивала се што ќе посакала, била во состојба да победи за *сите кутри и слаби жени* за кои татковски се грижел чичко Киро. Посвојувањето на дете или поточно кога најблиските им ги даруваат своите рожби на браќа и сестри кои не можат да имаат деца (*Ja sam joj majka*) е необична, трогателна приказна која што има повеќезначни димензии. Тоа е филозофија со сопствена етика за родот и породот, за коренот, домот и семејството, за слободниот човек кој единствено е тоа ако е среќно битие. Рожбата и нејзиното подигнување се мера за вредноста на неговиот ентитет во еднаш и кратко дадениот живот. *Позајмувањата* се познати вистини меѓу членовите на семејството.

Постземјотресниот период на македонската метропола е време на забрзана обнова и изградба. Но и време на старите добри навики на маалските и сосетските односи децидно содржани како правило без исклучок во изреката оти со комшиите треба убаво да се живее. Тоа е мисла и смисла на скопските маала и населби, но и во новите облакодери и згради кои никнувале како печурки по дожд. Меѓу симболите на македонските патријархални дом и семејство е и *детето од фамилија*. За еден странец поимот е неразбирлив. Но прифатлив зашто станува збор за пристојно дете кое знае што е ред, срам и честитост, што ги слуша постарите, добро учи, не пие, не пуши, дома не се прибира доцна. Сите биле такви, забележува авторката, но како да не се биде е гостољубив! Зарем тоа не е пристојност и ред? Сродувањето или вклопувањето во новата средина е комплетно. Гостите треба убаво да се пречекаат, а нив секој ден ги имало се повеќе. Како сето тоа да се усогласи, е нова дилема пред младата и темпераментна Хрватка. Како дел од македонскиот дом и семејство по завршување на студиите таа со себе ќе го понесе и клучот од станот. Таа тука припаѓа, секогаш е добредојдена, и во ниедно време клучот ќе ја згрижи во топлото македонско домашно огниште. Тоа и се збиднало по десет години. А се како да било вчера во взаемноста на добрината и љубовта. Еден од клучните ликови во прозата на Худечек е чичко Сотир, сопственик на станот во Кула 13. Воодушевен од Марија, тетка на Дуде која што дошла

да ја види внуката, не може да разбере како таа останала сама и немажена (*Ženski grijeh*). Простодушноста и практичниот дух, мудроста од животното искуство не е само лично расудување, туку тоа е животна филозофија на македонскиот човек. Покажува на садот полн со круши а кој бил на масата. Една од друга поубави, за мерак и кога ќе бидат понудени за јадење едноставно човек не знае која да ја одбере. Така и таа, нејзината тетка, пребирала многу и не знаела што да одбере. Го навредила Господа. Тој и дал, ама таа не земала. А штета, не можел да се помири старецот, грев и беља, а румена, се гледа оти е и домаќинка. Леле, леле голем грев ќе ја фати..., со малку и одбрани зборови насликана е фреската на македонското срце.

Стројниците или стројниклакот не се непозната, но секако е карактеристична македонска појава што Јудита Реј Худечек есеистички ја запишува во текстот *Cure za udaju*. Стројниците се луѓе – институции чија грижа се среќата, мирот и спокојството, љубовта со одбраниот животен сопатник, долгиот семеен живот и материјална благостојба. Сотир на својот гостин дедо Ристо му ги фали своите потстанарки Зора од Кочани, Вера од Ресен, Велика од Битола и Дуде од Хрватска кои се одлични невести за неговите внуци. Зборувал тој за нив толку убаво што ни во сон девојките не можеле да помислат оти се толку добри. И нагласувал оти сите студираат, учени се и утре ќе бидат добри домаќинки за кои се потребни и добри домаќини. Девојките не сакале да прифатат средба, а стројникот останал без подарок на чевли. Во записот *Koza Aleksandra* сочувано е сведоштвото оти во седумдесеттите години на минатиот век скопјани немале поголема приврзаност за домашни миленичиња. Тоа е луцидно одбран детал да се проговори за времето на индустријализацијата кога луѓето масовно ги напуштале селата и се доселувале во град. А Македонците како извонредни семејни луѓе, забележува авторката, го имале златното правило неколку генерации да живеат под ист покрив, и тоа било правило без исклучок. Но новите времиња ги менувале старите навики. Сотир со сопругата Илинка дошле во град кај своите деца, што ќе прават сами на село, па набргу се вработил како чувар во една фабрика. Да му мине времето се купил коза која не можел да ја чува на работа, па ја донел во станот. Просторот и времето се промениле, но човекот си останал со своите стари навики и љубови.

Иако живееле во библиска земја, Македонците не ги доживеале како посебно религиозни луѓе, го започнува Худечек записот *Bog neka čuva djeci*. Иако Османлиите во Македонија владееле петстотини и дваесет години, ги донеле својата култура, јазик и вера, Македонците останале заколнати христијани. Впрочем додава авторката, на охриѓани не им биле потребни икони, зашто нивниот град имал 365 цркви, по една за

секој ден. Луѓето оделе на гости за слави и именденови, гозбите биле мрсни и посни, се пееле најубави песни, но ниту во недела не видела оти одат во црква. Денеска се одгласува тага за минатите времиња. А луѓето повеќе жалат за нешта кои не ги направиле отколку за работи што ги направиле, заклучува авторката. Љубопитниот творечки дух ги бележи народните обичаи и верувања, одбележувања и манифестации. Прочка како една од најубавите работи кои ги научила во Македонија. Ден кога помладите одат во посета кај постарите и бараат да им се простат грешките и гревовите. Празник кога се признава вината и кога се прекршува сопственото достоинство. Одговорот кој воедно е и благослов: *Нека ти е простено од Господ и од мене* дарува мир и спокојството на душата. А таа душата е една и иста. Ја носат припадниците на многу национални заедници кои ја градат мултинационалната Македонија. Во старите и добри времиња на соживот на Македонци, Албанци, Турци, Власи, Роми, Египќани под едно небо за кои пишува Худечек а кои денеска се заборавени и обезвреднети во едно превртено и безумно време. Таа присуствувала на обредот сунет и на Ѓурѓовден кај црномурестите, насмеани и безгрижни луѓе Роми што научила да ги доживува како сограѓани кои живеат малку поинаку, во друг дел од градот, и ништо повеќе. Дел од тие и такви приказни е *Besa ili časna riječ kraj Vardara*. Во тие постземјотресни години луѓето и дење и ноќе се чувствувале сигурни. Но секое правило има исклучок. Таа со својот младич шетале покрај Вардар и седнале да здивнат на една клупа. Од мракот неочекувано излегла група момчиња што оддавала впечаток на непријатно друштво. Итрата и мудра Дуда прикривајќи го стравот почнала разговор и го поканила друштвото на дружба. Се заврзал дијалог на запознавање и спријателување, во кое водачот Фикрет со почит и се обратил на девојката оти во секоја непогода може да се повика на него и притоа никој ништо нема да им напакости. Бесата или дадениот збор се заклетва за верност и пријателство. Времиња на некогашната земја Југославија опеани романтично и носталгично кои секако нема никогаш повеќе да се вратат, но не треба и да се потценат и заборават (*Sredit ću ga, Vjere ću se odreći, Kao lisica za ovnom, Ključevi, moi i Zorin*) оти имаат немерлива вредност зашто биле клуч на најсреќното време во животот на писателката.

Јудита Реј Худечек е реален човек и објективен творец. Во своите раскази рамноправно вклучува и теми од историјата на Македонија. Таа е лична карта на еден народ во која нема чувства и емоции, туку постојат само документирани факти и аргументи. Црните периоди/дупки од историски, тоа ќе рече судбински мигови најчесто се отфрлаат или подзабораваат. Според напишаното правило тоа е во функција на актуелните политика и дипломатија. Тие и такви состојби извонредно добро и уверливо се отсликани во расказот *Djeca izbjeglice*. Времето е

непосредно по Втората светска војна, а просторот е егејскиот дел од етничка Македонија кој по нејзината поделба и припаднал на Грција. Земјата што се самоименува како колевка на демократијата, ќе ја измисли Граѓанската војна со цел да се истера македонското население од нивните родни огништа. Геноцидот е совршен; децата се одвојуваат од родителите и во долги колони се растураат на сите страни од стариот континент. Мајката никогаш повеќе не ги видела своите рожби, браќата и сестрите се заборавиле и отуѓиле. Пеплосувањето на домот и семејството, забраната за употреба на мајчиниот македонски јазик во корен го уништуваат македонскиот национален идентитет. Така се спознава вистината за Егејците во убавата и хумана земја во која живееле *братски народи* кои се заколнувале оти вечно ќе ги делат доброто и злото, запишува авторката. А татковината на тој народ останала поделена на три дела: пирински, егејски и вардарски. Судбината на триесет илјади деца е трагедија како ука и поука за човештвото. Худечек забележува оти не е специјалист за историја ни за хуманитрани прашања, па ја поставува дилемата зошто децата не биле згрижени во вардарска Македонија или во соседните земји, туку за навек биле однесени во многу европски земји и во Азија! Нивното згрижување на прв поглед можеби изледа хумано, но тоа всушност е одвратна стапица. *Grci su se pak borili za svoje interese i nastojali su uništiti makedonski nacionalni ideji*, констатира авторката. Коментари не се потребни. Кратко и точно изречена е целата вистина за уште една мрачна точка од историјата на човештвото.

Книжевното дело како трајна вредност опстојува со сопствените општочовечки и универзални димензии. Прозата на Реј Худечек оттука не е само сведоштво за минатото, туку е четиво и предупредување за злото. И денеска Грција ги оспорува историските вистини за Македонците и за Македонија, создава апсурди и парадокси во кои се сплеткал светот од Обединетите Нации до Европска Унија, ограничувајќи ги правата и слободите на македонскиот народ кои природно ги поседува и ги користи како придобивки на цивилизацијата. Во летото на 1980 година, писателката е дел од Светскиот конгрес на есперантисти кој се одржувал во Солун и Атина. Средбата со старецот и разговорот на јазик кој пријателите не го разбирале ги избавил од нокното заскитување и ги вратил во нивниот хотел. За возбудата и неизвесноста кои го поставиле прашањето на кој јазик тие разговарале, имала дециден одговор: *Pa na međunarodnom, makedonskom. Da nije bilo njega mogli ste se slikati s vašim velikim jezicima. To vam je tako, a vi kako hoćete.* И во пост скриптурм: *Usput rećeno Grci i danas tvrde da tamo ne žive nikakvi Makedonci, a neki drugi da ne postoji makedonski jezik.* Тогаш во мракот и заскитаноста на есперантистите во расказот *Makedonski u Grčkoj* кој бил човекот кој го говорел својот мајчин

македонски јазик и воопшто кој има право да му го одредува националното потекло и чувство! Секој народ ја пее својата песна. Тоа е таа песна што е задоена со мајчиното млеко и осознаена со првиот изговорен збор на мајчиниот македонски јазик. Тоа е оној клуч не од сребро и злато, оти тие се свиткуваат, туку клуч од железо и челик кој не се крши и ги отвора сите врати. Нема потреба од било какви нови и дополнителни истражувања, доволно е да се слушне песната *Македонско девојче*, така е именуван и расказот, која што едноставно се возвишила како химна на македонскиот народ. Песната е мелем за сите рани. *No, jednom sam uhvatila samu sebe kako ju pjevushim baš onako za dušu, razmišljajući o tome kako Makedonka ostaje Makedonka ma gdje bila*, кликнува Јудита Реј Худечек.

Писателката во Македонија живеела или поточно студирала пет години. Време на нејзино зреење и осознавање, надоградување како личност и карактер. Оттука и сознанието оти Македонија е заразна земја. Таа едноставно за сите е ветена земја, непресушен извор на загатки и возбудувања. Затоа ако некој не е подготвен за изненадувања, нека се држи понастрана од Македонија. Таа е библиска земја и има сопствена библија. Ја има својата книга над книгите. Останува таа никогаш недочитана зашто постојано отвора нови врати и понудува други/поинакви вистини. Човекот и животот се честички од бесконечноста на космосот. Самокритичноста е голема пофалба за Јудита Реј Худечек. *Tijekom svojih pet godina u Makedoniji udisala sam ju punim plućima, osjećala svim osjetilima, pa čak sam u svojoj mladelačkoj uobraženosti mislila kako sam puno o njoj naučila. Usporedila bih to s osjećajem čovjeka koji je pročitao jednu knjigu, pa misli kako je pokupio sva znanja svijeta. Danas, s puno više godina pa i pameti, znam da sam u ruci imala komplet knjiga kojima nisam ni predgovor pročitala.* Древната мудрост укажува оти цел живот всушност учиме, учиме и тоа нема крај. Учењето како и животот постојат до последен здив. Но, да возвратиме со искреност кон авторката, оти и ние Македонците за себе многу осознавме и дознавме од нејзините чудесни спомени/сеќавања за Македонија. Така во приказната за *Egipćani* и за древните времиња исполнети со многу легенди и преданија мудро е актуелизирано прашањето за идентитетот и за родовската припадност. Проблемот на Египћаните всушност е во јазикот. *S gibitkom jezika izgubili smo i pokazatelj identiteta.* Нема подобра вистина од онаа што ќе се почувствува и доживее во своите мисли и срце. Негациите и разграбувањата на македонската самобитност и во овие мигови е жестока битка на одбрана за опстојување. Нејзин предводник е онаа мисла на пророкот Блаже Конески да си го чуваме јазикот, оти додека го имаме јазикот ја имаме и татковината.

Сеќавањата за Македонија на Јудита Реј Худечек се постојано, би рекле, неуморно влегување од макрокосмосот во микрокосмосот и обратно. Потрага за нови вистини и приказни, какви што се оние за *Matka* и *Kava na ohridski*. Вториот пример го издвојуваме како прозен бисер во кој блескоти мудроста и едноставноста на творечкиот испис. По многу време од скопските години престојувајќи покрај најстарото европско езеро Охридското Езеро, душата се отвора како школка и потекуваат размисли и чувства кои поставуваат совршено рамновесие меѓу своето јас и оние другиот и другото. Не сум Македонка, но никој не може да ми забрани да ја сакам нели, воздивнува и гласно прашува. Љубовта е слепа, кога некого или нешто сакаш ги гледаш само убавите работи. Ма не само да ги гледаш туку и ги зголемуваш, заклучува бодро и весело. *Ljepotu dana koji je osvanuo nije trebalo uveličavati. Bio je to zadnji dan naše turneje po Makedoniji. Idemo još na poludnevni izlet, pa poslije ručka krećemo ravno za Zagreb. Nagledali smo se svakakvih ljepota, najeli ukusne hrane, napili dobrog vina, održali koncerte, snimili sate i sate meterijala za dokumentarac... Naš plan je u potpunosti ispunjen. Teško da se može dodati još štogod za pamćenje. Tako sam barem mislila, ali...* На поканата од келнерот за прво утринско кафе како магично доживување, таа постојано вели оти најнапред мора да претрча до банка за да извлече пари. Ма кој ја прашува за пари, подвикнува македонскиот Џемс Бонд како што го именува, и нека не измислува и смислува многу, туку веднаш и со задоволство да го густира своето прво и единствено утринско кафе. Како цел живот да се познаваат и биле заедно. Насмевката од таа случка цел ден и го красела лицето. Што ли имало во тоа прво утринско охридско кафе! Да не било помешано со македонски афион, опиум, најкавалитетен на светот! Повеќе не се произведувал, но секако било тоа. Зашто едноставно и до ден денешен признава авторката, во себе го има истото чувство за таа возвишена среќа. Луѓето отсекогаш точно знаеле каде и со кого да се сретнат и да поприкажат. Изборот бил личен или поточно слободен. Така била испеана и копнежливата песна за тоа *што ми е мило ем драго на Струга дуќан да имам, на Струга дуќан да имам, струшките моми да гледам...* Ете тука се нашла и нашата хрватско-македонска мома Јудита или како што нагалено ја викале Дуда.

Се нижат деновите и годините, како што се прелистуваат со возбуда и страниците на книгата *Sjećanja na Makedoniju*. Полека и стрпливо, со почит и внимание се изодува патот од почеток до крај. Од поставените македонски поими за детето од фамилија до она друго дете со ѕвезда. Посвојната замена тука има суштинско значење. Присвојувањето и препишувањето на македонскиот идентитет и традиција (српски, бугарски, албански, грчки и уште каков ли не) е редовна појава како дел од долгорочна државничка стратегија за негирање и ограничување на

правата и слободите на македонствувањето. Јудита Реј Худечек е само потврда/пример повеќе од многустолетните македонско-хрватски книжевни, културни и јазични врски кои и денес се беспрекорен пример како два народа се почитуваат, сакаат и соработуваат. Довербата е обострана, друга алтернатива не постои. Почитувањето и применувањето на јазикот на еден народ е најдобриот пат и до неговите мисли и чувства. Завршниот расказ *Dijete sa zvijezdom* посветен на Тоше Проевски почнува со трактатот: *Svaki jezik je riznica puna neprocjenivog blaga koje svojim govornicima osiguravaju posebno mjesto u kulturnoj karti svijeta. Jezik nije samo nizanje riječi, on je sitnovез satkan od sjećanja na minula vremena, просторе i ljudi koji su ga govorili. Nitko ne može reći da poznaje neki narod ako ne poznaje njegov jezik. Moguće je naučiti sve podatke o njemu, i brojeve i datume, ali se njima ne dopire до душе.* Така комуницирале и соработувале пејачката група *Езерки* од Загреб од една и македонската естрадна ѕвезда Тоше Проевски од друга страна. Двата брега се споиле во една и единствена песна. А детето со ѕвезда дошло до нив како зрак светлина што се пробрла низ пукнатините од вратата во мрачната соба. Гласно забележало оти надвор блескоти сонце и само треба да се отвори вратата и лесно/веднаш се доаѓа до него. Тоше како што запишува авторката, влегол во темнината на нашите омразувања и непријателства. Едноставно покажал како може да не грее и топли сонцето, ако вратите не се држат затворени. И уште докажал оти земјите и народите можат да се освојуваат и со добрина и со песна, а не само со топови. Дали само така им се причинувало или не, но вистината била дека од небото меѓу нив дошло македонското дете со ѕвезда.

Книгата раскази *Sjećanja na Makedoniju* од Јудита Реј Худечек е редок и вреден прилог кој рамносилно ги поседува вредностите и на книжевно-историско и на естетско ниво за спротивставувањето кое подразбира обединување/помирување на своето јас со оној другиот и со она другото. Вистината како врвно начело од животот е применета и во книжевноста. Друга мера нема. Прозниот исказ на хрватската авторка го красат едноставноста, веселоста, духовитоста и мудроста кои како охридски бисер, речено во дослук со нејзините македонски приказни, се нанижуваат и ја дополнуваат убавината на човечкиот и творечкиот дух и карактер. Раскажувачкиот ерос е доследно практикуван од правиот до последниот расказ кои хронолошки подредени можеме да речеме оти создаваат и романескна форма. Или поточно автобиографски роман со нагласена наративна постапка на јас исписот. Како љубопитен дух таа ги следи и бележи и најситните настани и детали околу себе и ги става под строгоста на писателовата лупа. Худечек умее од најситниот или безначен миг и детал да создаде интригантна приказна. Станува збор за автор кој има што да каже и знае како тоа треба да се каже. Динамичниот

и хуманистички карактер како творечка тенденција постојано го држи на штрк љубопитството на читателите со неочекувани пресврти, пикантерији, ставови и заклучоци. Нивните патишта и предизвици имаат една цел. Човековата едноставност и топлина, значи станува збор само и единствено за добриот човек, ја имаат во себе љубовта кон животот. Како што одминува животот, како што веќе беше речено, Јудита Реј Худечек од еден до друг текст стрпливо и макотрпно чекор по чекор го освојува патот на нашето зближување што само по себе подразбира и поголема доза на љубов.

Summary

Vasil Tocinovski

ME OPPOSED TO THE OTHER AND OTHERNESS

In the tradition of Macedonian literature, there are very few works written by foreign authors, whose subjects were the word, time and territory of Macedonia. As if the globalization, human isolation and alienation, economic crisis and the existing large migrations of peoples have put strong borders between the subject versus the other / otherness as carriers of their own linguistic and cultural backgrounds. The story book Sjećanja na Makedoniju by Judista Ray Hudeček is a rare and valuable addition that equally possesses the values on both literary-historical and aesthetical level of opposition which means unifying/reconciling one's self with another's. The Croatian author's prose statement is marked by simplicity, gaiety, wit and wisdom that as Ohrid pearls, said in line with her Macedonian stories are threaded and complement the beauty of the human and creative spirit and character.

Keywords: stories; Macedonian-Croatian relations; I; the other and otherness

IVANA VIDOVIĆ BOLT

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
ividovic@ffzg.hr

O NOVIJIM ZONIMNIM FRAZEOLŠKIM KALKOVIMA U HRVATSKOM I POLJSKOM JEZIKU

UDK: 811.163.42'373.45
811.162.1'373.45

Izvorni znanstveni članak

U hrvatskom i poljskom jeziku u uporabi su razmjerno nove ustaljene desemantizirane sveze sa zoonimnom komponentom, prisutne uglavnom u publicističkom funkcionalnom stilu. Budući da su sveze iste strukture i istoga značenja potvrđene u nekoliko drugih europskih jezika, pokušat će se utvrditi kontekst u kojem su nastale, njihov simbolički potencijal te opisati uporabna sfera u dvama odabranim, ali i drugim europskim jezicima.

Ključne riječi:
frazološki kalk; zoonim;
hrvatski; poljski

1. O rasprostranjenosti i podrijetlu frazema

Među češće spominjanim temama frazeoloških studija i rasprava svakako su rasprostranjenost frazema i njihovo podrijetlo. Veća rasprostranjenost frazema, kao i učestalost uporabe, potiču govornike i na razmišljanje o podrijetlu desemantiziranih sveza.

Ovisno o rasprostranjenosti ustaljenih desemantiziranih sveza razlikujemo nacionalne i internacionalne frazeme (Vidović Bolt 2011: 46). Nacionalni su frazemi uglavnom „nastali u jednom jeziku odnosno narodu i pokazuju njegove specifične osobine” (Menac 2007: 83), odraz su posebnosti određenoga nacionalnog prostora, jezičnoga i kulturnoga identiteta govornika jednoga jezika, koje se najčešće zamjećuju u onomastičkoj komponenti. Potvrđuju to Turk i Opašić (2008: 26) ističući da su nacionalni frazemi, između ostaloga, „prepoznatljivi (...) i po vlastitim imenima kao frazemskim sastavnicama”¹,

¹ U određivanju isključivo nacionalnoga statusa frazema treba biti oprezan jer su u sastavu pojedinih frazema i imena stranih ili biblijskih osoba kao i mitoloških bića: *bogat kao Rockefeller, od Adama <i Eve>, bogat kao Krez, lijep kao Apolon* i sl.

npr. *Katica za sve, držati se kao mila Gera* itd. Tim frazemima, kao i onima s drugim onomastičkim komponentama koje su povezane uglavnom s jednim nacionalnim prostorom (*Martin u Zagreb, Martin iz Zagreba, završiti u Vrapču, otići na Mirogoj, puno (mnogo) je vode proteklo* <Savom> i sl., te frazemima u čijem se sastavu spominju npr. važna razdoblja (*od stoljeća sedmog*) zajedničko je obilježje uglavnom otežana mogućnost prevodenja na drugi jezik.

Osnovni pouzdan kriterij u određivanju je li frazem isključivo nacionalni, neovjerenost je takvoga frazema u drugom jeziku odnosno drugim jezicima.

Internacionalni su frazemi ustaljene desemantizirane sveze zabilježene u više jezika. Njihovo je podrijetlo povezano s određenim kontekstom koji je govornicima manje ili više poznat, npr. hrv. *peta kolona*, bug. *нема колона*, češ. *pátá kolona*, engl. *the fifth column*, fr. *cinquième colonne*, njem. *die fünfte Kolonne*, polj. *piąta kolumna*, rus. *пятая колонна*, šp. *quinta columna*, tal. *la quinta colonna* itd.

Budući da mnoge jezične zajednice pripadaju sličnom, a katkad i gotovo istom kulturnom i civilizacijskom krugu, zamijećen je i velik broj frazema s identičnom ili gotovo identičnom strukturom i leksičkim sastavom, stoga i podudarnim značenjem (Fink 2017: 113).

Među internacionalnim frazemima izdvajaju se frazemi različitoga podrijetla koji se mogu razvrstati u nekoliko skupina. Dio internacionalnih frazema svakako čine biblijski (*nevjerni Toma, čuvati koga, što kao zjenicu oka* <svoga>, *paziti na koga, na što kao na zjenicu oka* <svoga>, *baciti / bacati bisere* (*biserje*) *pred svinje* itd.) i antički (*trojanski konj, jabuka razdora, Ahilova peta, gordijski čvor* itd.).

Internacionalni status određene frazeološke veze, dakle, zastupljenost u više jezika, postiže se dvama postupcima. Jedan postupak podrazumijeva izravan prijenos jer ne uključuje prijevod, kao što je slučaj s frazemima poput lat. *ad acta, alma mater, mea culpa*, engl. *fifty-fifty*, tal. *salto mortale* i sl. Drugi je način prijenosa potpuno ili djelomično kalkiranje (Menac 2007: 110), a rezultat su kalkovi² (v. Turk 2013) ili polukalkovi.

Kalkovi (potpuni kalkovi) sveze su u kojima su sve frazemske sastavnice prevedene „na jezik primatelj, pri čemu stupanj te potpunosti nije formalno uvijek isti. On je veći ako se u jeziku primatelju uzimaju iste vrste riječi i gramatički oblici kao u jeziku davatelju.” (Menac 2007: 111). Djelomično kalkiranje rezultira polukalkovima, svezama riječi u kojima „se jedan dio frazema kalkira, tj. prevodi na jezik primatelj, a drugi se iz jezika davatelja preuzima u

manje-više nepromijenjenom obliku, odnosno u obliku posuđenice.” (*ibid.*: 112).

Kalkiranje frazema odraz je njihova preslikavanja u drugi jezik odnosno prihvaćanja (Turk 2013) koje može biti izravno ili pak posredstvom kojega drugog jezika.

Međutim, kad je riječ o frazeološkim kalkovima, valja posebno istaknuti da često nije moguće s potpunom sigurnošću odrediti iz kojega je jezika određeni frazem preuzet, odnosno je li postojao jezik posrednik (Turk 2013; Fink 2017 i dr.). Na to upozorava i Menac (2007: 114) ističući kako je „teško i odrediti izvor pojedinog frazema (a pod izvorom možemo ovdje razumijevati i jezik i područje i tekst u kojem je nastao), osobito onih s općim značenjem i širom upotrebljivošću elemenata”.

Zasebnu skupinu čine frazemi koji su također ovjereni u brojnim jezicima, ali njihova prisutnost nije posljedica rasprostranjenosti, nego odraz velikoga broja jezičnih univerzalija zastupljenih u mnogim jezicima: *gladan kao vuk, jak kao medvjed, lagati kao pas, lijep kao slika, vjeran kao pas, lukav kao lija, imati glavu i rep, ružan kao noć* itd.

2. Zoonimni frazeološki kalkovi u hrvatskom i poljskom jeziku

Frazemi potvrđeni u više jezika privlače pozornost jer, između ostaloga, prevoditelji i leksikografe lišavaju dugotrajne, nerijetko bezuspješne potrage za podudarnom desemantiziranom svezom.

Našu su pozornost zaokupile ustaljene desemantizirane sveze zabilježene i u engleskom jeziku, a koje u svojem sastavu imaju zoonimnu komponentu. Riječ je o hrvatskim desemantiziranim svezama *šepavi patak, šepava patka, psi rata, ratni psi, papirnati tigar, tigar od papira*, koje su u hrvatski jezik također „ušle” kalkiranjem – prenošenjem izraza iz jednoga jezika u drugi jezik i to doslovnim prevodenjem njegovih elemenata (*šepavi patak* odnosno *šepava patka, psi rata, papirnati tigar*) ili pak (i) prilagodbom jeziku primatelju (*ratni psi* te *tigar od papira*).

Navedene desemantizirane sveze pronalaze svoje ekvivalente i u poljskom jeziku: *kulawa kaczką, kulawy kaczor, papierowy tygrys, psy wojny*.

Iako je, kao što smo već istaknuli, često vrlo teško ili gotovo nemoguće odrediti „ishodište i putove širenja” (Turk 2013: 278) frazeoloških jedinica, za navedene nam je desemantizirane sveze pomnija analiza potvrdila izvore.

2.1. Frazemima *psi rata* i *ratni psi*, kao i frazemom *psy wojny*, opisuju se vojnici plaćenici, vojnici koji u ratnim sukobima sudjeluju kao profesionalno plaćene osobe, a ne zbog vlastitih vjerskih, ideoloških, nacionalnih i političkih stavova i povoda.

² Turk (2013: 64) objašnjava da naziv kalk rabi kad govori o sintaktičkom i frazeološkom transferu. Također iscrpno opisuje kako Betz već 1949. u svojoj klasifikaciji spominje frazeološki kalk, naziva ga *Lehnwendung* i ilustrira primjerom njem. *den Hof machen* prema fr. *faire la cour* (Turk 2013: 84).

To potvrđuju i primjeri uporabe:

Od samog su početka rata u Siriji takozvane pobunjeničke snage iz 83 zemlje koje čine najgori „*psi rata*” iz cijelog svijeta predvođeni Al-Qaidom, (<http://www.tjedno.hr/obama-i-psi-rata-gube-siriju/> – posjet 25. rujna 2017.)

Poslije desetak dana Budimir ih je morao razoružati, oduzeti im uniforme i jednostavno otjerati. Ne vjerujem da su izišli iz Hrvatske. *Psi rata* uvijek nađu svoje mjesto, pogotovo u kaosu koji je bio na pomolu i čiji su se programeri oslanjali upravo na takve beskrupulozne avanturiste. (Riznica, Vjesnik – posjet 25. rujna 2017.)

Iako postoji stereotipna slika o „*ratnim psima*” kao tetoviranim snagatorima izbačenim iz regularnih vojski (Rambo, op. a.), to danas nije tako. (<http://www.poslovni.hr/after5/ratni-psi-i-u-recesiji-lako-pronalaze-posao-142049> – posjet 25. rujna 2017.)

Psy wojny miały zająć się walką z rebeliantami z ruchu Houthi. Z kolei Arabia Saudyjska do walki z nimi w jej imieniu zakontraktowała setki sudańskich żołnierzy. (<http://www.polskatimes.pl/artykul/9246399,psy-wojny-powraca-ja-coraz-wiecej-najemnikow-walczy-na-swiecie,id,t.html> – posjet 24. rujna 2017.)

Psy wojny powracają. Coraz więcej najemników walczy na świecie (<http://www.polskatimes.pl/artykul/9246399,psy-wojny-powraca-ja-coraz-wiecej-najemnikow-walczy-na-swiecie,id,t.html> – posjet 24. rujna 2017.)

Chyba nawet hieny mają więcej ludzkich odruchów niż *psy wojny* Władimira Putina. (<https://dorzeczy.pl/3743/Zostaniecie-zhanba.html> – posjet 24. rujna 2017.)

Hrvatske frazeme *psi rata* i *ratni psi* te poljski frazem *psy wojny*, unatoč strukturnim i morfološkim razlikama³, promatramo kao kalkove engleske sveze *dogs of war* nastale prema sintagmi znanoj iz drame *Julije Cezar* Williama

³ Propitujući zastupljenost frazema *psi rata* u odnosu na frazem *ratni psi* te frazema *tigar od papira* u odnosu na *papirnat tigar*, Jelčić (2016: 70) ističe da je „prijedjovsko-imenička varijanta ovih frazema daleko manje zastupljena u korpusu u odnosu na njihove ustaljene oblike (*psi rata* i *tigar od papira*)”. Međutim, kako u hrvatskim korpusima izostaje dovoljan broj potvrda ili ih uopće nema, smatramo da se ne može sa sigurnošću ponuditi odgovor.

Shakespearea – *Cry “Havoc!” and let slip the dogs of war...* (3. čin, 1. prizor), te zahvaljujući naslovu filma snimljenom 1980. godine – *The Dogs of War* (Hrnjak 2015: 211). Film je režirao John Ervin u Belizeu, a prema romanu Fredericka Forsytha (1974) o skupini europskih i afričkih plaćenih vojnika koje je unajmio britanski industrijalac da bi britanski rudari nesmetano mogli iskapati vrijedne minerale u afričkoj državi Zangaro.

Isti je frazem ovjeren i u drugim europskim jezicima: fr. *chiens de guerre*, rus. *псы войны*, slč.: *vojnovi psi*, šp. *perro de guerra* itd.

2.2. Desemantizirane sveze *šepavi patak* i *šepava patka* te njihovi poljski ekvivalenti *kulawy kaczor* i *kulawa kaczką*⁴ odnose se na osobu koja će još samo kratko vrijeme obnašati određenu, uglavnom vodeću (rukovodeću) funkciju odnosno na osobu koja je pri kraju svojega mandata ili određenoga radnog ugovora.

Dvije ključne pozicije obnašaju ljudi s – „ograničenim vijekom trajanja”. Dva „*šepava patka*”. (<http://www.dw.com/hr/šepave-patke-iz-nogometne-bundeslige/a-14899103-0> – posjet 29. rujna 2017.)

Ulogu „*šepavog patka*” od ovog tjedna igraju još dva ugledna trenera. Minhenski Bayern je početkom tjedna demonstrirao kako funkcionira „*lame duck*”-sustav. Umjesto da nakon serije od tri uzastopna poraza (i „katastrofalnog tjedna”, kako je rekao šef Uprave Karl-Heinz Rummenigge) odmah uruči otkaz treneru van Gaalu, Bayern je odlučio ispratiti Nizozemca tek nakon završetka sezone. (<http://www.dw.com/hr/šepave-patke-iz-nogometne-bundeslige/a-14899103-0> – posjet 29. rujna 2017.)

77 dni kulawego kaczora. Inaczej niż w Europie, nowa władza w USA – prezydent elekt i jego ekipa – na długo przed objęciem stanowisk uczy się rządów i tajemnic państwa. (<https://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/swiat/272639,1,przejmowanie-wladzy-przez-amerykanskiego-prezydenta-elekta.read?page=4&moduleId=4781> – posjet 29. rujna 2017.)

„*Kommiersant*” zauważa, że „zdaniem większości ekspertów, odstąpienie Baracka Obamy od obiecanych przez niego radykalnych reform i pogarszająca się sytuacja w gospodarce mogą nie tylko kosztować go reelekcję, ale również uczynić z niego „*kulawą ka-*

⁴ Sudeći prema potvrdama uporabe frazema, češće se rabi frazem s mocijskim parnjakom koji se odnosi na ženku: *kaczka* (dosl. patka).

czkę” prawie na 1,5 roku przed upływem kadencji prezydenckiej. (<https://wiadomosci.wp.pl/rosji-grozi-konfrontacja-z-usa-6082139320414849a> – posjet 29. rujna 2017.)

Navedene frazeološke jedinice kalkovi su česte sveze u američkom političkom diskursu – *lame duck*, koja označava da se određena osoba ili skupina ljudi nalazi u završnoj fazi svojega mandata, tj. da će ih uskoro zamijeniti netko drugi ili neki drugi. Najčešće je riječ o dužnosnicima kojima ubrzo istječe mandat, a koji ili nisu ponovno izabrani ili se, zbog postojećih pravila, ne mogu još jednom kandidirati niti biti izabrani. Mišljenje da je riječ o kalkovima i u hrvatskom i u poljskom jeziku potkrjepljuju ovjereni primjeri uporabe u kojima se spominje veza s američkim političkim svijetom.

Budući da su na izborima 7. studenoga njegovi protivnici iz Demokratske stranke preuzeli kontrolu nad oba doma Kongresa, u sljedeće dvije godine Bush neće moći povući ni jedan značajan politički potez ako ga ne odobre demokrati. Za njega se već govori da je *šepavi patak*, kako Amerikanci nazivaju političare koji su na funkciji, ali nemaju zbiljsku moć. (hrWaC)

Naime, premda je „*lame duck*” („*šepava patka*”, posprdni izraz za predsjednika čiji je nasljednik već izabran), dok god ne preda dužnost Baracku Obami 20. siječnja, Bush je još uvijek glavni američki zapovjednik koji raspolaže kodovima za nuklearno oružje. (<https://m.vecernji.hr/vijesti/je-li-george-w-bush-ponovo-poceo-piti-849296> – posjet 30. rujna 2017.)

Jarosław Kaczyński we „wSieci”: Przywołując określenie amerykańskie można powiedzieć, że Tusk jest dziś „*kulawą kaczką*” (<https://wpolityce.pl/polityka/332156-kaczyński-we-wsieci-przywołując-określenie-amerykańskie-mozna-powiedzieć-ze-tusk-jest-dzis-kulawa-kaczka> – posjet 30. rujna 2017.)

Izraz *šepavi patak* odnosno *šepava patka* (*lame duck*) prvi je put zapisao Horacije Walpole u pismu datiranom 28. prosinca 1761. i upućenom prijatelju sir Horaciju Mannu, inače britanskom izaslaniku u Toskani. U pismu se pojavljuje pitanje: „Znaš li što su bik i medvjed i *šepavi patak*?” Naime, na tržištu gdje su bikovi (*Bulls*), koji se klade na dobitak, i medvjedi (*Bears*), koji se klade na gubitak, *šepavi* je patak onaj tko ne može slijediti skupinu i koji kao takav postaje žrtva predatora. Ujedno se taj izraz u slengu odnosi na oso-

³ Svezu *šepavi patak* rabimo i kao predstavnika sveze s drugim mocijskim parnjakom – *šepava patka*.

bu koja ne plaća svoje dugove (*defaulter*) (*The Dictionary of American Slang* prema <http://blogs.elpais.com/cafe-steiner/2014/11/pato-cojo-obama.html>).

Ipak, sveza *lame duck* može se dovesti u vezu i s igrom *Ducks-and-Drakes* (hrv. *žabica* – bacanje plosnatoga kamena na mirnoj vodenoj površini tako da nekoliko puta odskoči). Naime, smatralo se da je osoba koja igra takvu igru vrlo rasipna. To bi značilo da je mnogo prije postojanja londonske burze riječ *patka* asocijala na izgubljene stvari, a pritom dakako i na novac, pa je moguće naslutiti da je upravo igra *Ducks-and-Drakes* (poznata od 1580. godine) prethodila izrazu *lame duck* (<https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/lame-duck>).

Pronađen je podatak da je sveza *šepavi patak* zabilježena 1926. godine i odnosila se na predsjednika, konkretno na predsjednika Calvina Coolidgea kojem je novinar Appleton Post-Crescenta posvetio članak *Making a lame duck of Coolidge*. (<http://blogs.elpais.com/cafe-steiner/2014/11/pato-cojo-obama.html>).

Isti izvor navodi da je Andrew Johnson, nasljednik ubijenoga predsjednika Lincolna (1860–1865), nakon rasprave s pukovnikom Johnom Weissom Forneyjem, u ono vrijeme tajnikom Senata, rekao da ne želi raspravljati s ‘mrtvim patkama’ (*dead ducks*). Potom se uobičajilo članove Kongresa koji nisu bili izabrani na izborima u studenom, ali koji su, neovisno o tome, ostajali na funkciji do ožujka sljedeće godine, nazivati ‘šepavim patkama’. Nedostatci takve prakse potaknuli su senatora Norrisa da predloži povijesno poznat 20. amandman na Ustav Sjedinjenih Američkih Država (poznat i kao ‘amandman šepavoga patka’) prema kojem je skraćeno razdoblje od izbora zastupnika u novom sazivu do njihova stupanja na dužnost (<http://blogs.elpais.com/cafe-steiner/2014/11/pato-cojo-obama.html>).

U engleskom se jeziku sveza *lame duck* odnosi i na osobu koja je nesposobna, čovjeka kojem je nanesena nepravda, ali i na brod odnosno vozilo koje se ne može kretati zbog financijskih poteškoća (ODEI: 339). U njemačkom jednojezičnom rječniku (DDU: 433) uz natuknicu *Ente* (*patka*) pronalazimo i *lahme Ente*, ali i objašnjenje da je riječ o kolokvijalnoj svezi pejorativne konotacije kojom se opisuje osoba koja se teško i sporo kreće, ali i sporo vozilo.

U talijanskom se izraz *anatra zoppa* odnosi na nesposobnu i neodlučnu osobu, dok je u novinarskom diskursu uglavnom u vezi s fenomenom svojstvenim političkom svijetu Sjedinjenih Američkih Država, točnije kad predsjednik postaje svjestan ograničene slobode djelovanja jer mu većina u Kongresu nije sklona (DIDM). Sveza se rabi i u opisu osobe kojoj istječe mandat (uglavnom za razdoblje od posljednjih šest mjeseci, u Italiji znano kao *il semestre bianco*) te kad npr. gradonačelnik nema većinu u Gradskoj skupštini. I u drugim europskim jezicima potvrđena je zastupljenost te frazeologizirane sveze: fr. *canard boiteux*, slč.: *chromá kačka*, šp. *pato cojo* itd.

2.3. Hrvatskim frazemima *papirnat* tigar i *tigar od papira* te poljskim frazemom *papierowy tygrys* opisuje se 'prividna (lažna) opasnost, ono čega se ne treba bojati, ono što neopravdano (neutemeljeno) ulijeva strah; onaj kojega se ne treba bojati, onaj koji neopravdano (neutemeljeno) ulijeva strah' (RHAF: 187). Sve tri sveze zabilježene su u nacionalnim jezičnim korpusima. *Hrvatski jezični portal* (HJP) tumači značenje frazeološke sveze *tigar od papira* mnogo uže 'pol. država, velika sila i sl. koja je jaka samo naoko, koja je slabija nego što se čini ili se prikazuje'. Prema *Velikom rječniku poljskoga jezika* (WSJP) frazem *papierowy tygrys* odnosi se na osobu, prividno snažnu i opasnu organizaciju ili instituciju, a u stvarnosti slabu, dok *Veliki frazeološki rječnik* (WSF: 574) objašnjava da je riječ o nekom tko je u presudnom trenutku prevrtljiv (nepouzdan).

Primjeri uporabe potvrđuju da se frazemima opisuje strah, zazor od koga ili čega naizgled jačega, utjecajnijega i opasnijega:

Atomska bomba je *papirnat* tigar kojim američki reacionari plaše narod. Ona izgleda strašno, ali u stvari nije. Svi reacionari su papirnat tigrivi. (Mao Ce Tung) (<http://citati-izreke.net/Rat2.html> – posjet 24. rujna 2017.)

Da sam na mjestu ravnatelja, ne bih se puno živcirao. Naša policija je *papirnat* tigar, što je dokazano u Zagrebu. (hrWaC)

To znači da antimonopolska agencija više neće biti *tigar od papira* ili ukras tržišnog natjecanja. (<http://www.poduzetnistvo.org/news/antimonopolska-agencija-vise-nije-tigar-od-papira> – posjet 24. rujna 2017.)

Opstao je na vlasti, a onda je 1994. naredio da se tajno uništi kompletna zaliha oružja za masovno uništenje. Ipak, i bez toga nastavio je blefirati i provoditi apsurdnu taktiku, uvjeravajući Amerikance da im i dalje predstavlja ozbiljnu prijetnju. Vojna moć Saddama Husseina bila je zapravo *tigar od papira*, a on tigar bez zuba. (Riznica, Vjesnik – posjet 24. rujna 2017.)

Korea Północna zada straty, ale przegra. Wojsko Kima to *papierowy tygrys*. (<https://www.wykop.pl/link/1437757/korea-polnocna-zada-straty-ale-przegra-wojsko-kima-to-papierowy-tygrys/> – posjet 23. rujna 2017.)

Atak jest najlepszą formą obrony. Przestań się bać! Obudź się, bo to, czego się boisz to tylko *papierowy tygrys*! (<https://wojdabejda.wordpress.com/2015/08/19/odwagi-nie-bojmy-sie-papierowego-tygrysa/> – posjet 23. rujna 2017.)

Legia to na razie „*papierowy tygrys*” polskiej ligi. Straszy przed meczem, rozśmiesza i denerwuje po zakończeniu. Jesienią w Bełchatowie odpadła po rzutach karnych z Pucharu Polski. (NKJP)

Bogaty Saudyjczyk – reprezentant międzynarodówki kapitałowej, który na dodatek nigdy w życiu nie przechodził ukąszenia heglowskiego – jest we Francji czymś naturalnie obcym. Funkcjonuje także opinia, że ibn Laden to *papierowy tygrys*. (NKJP).

S obzirom na postojanje engleske sveze *paper tiger* i podudarno značenje sa značenjem istraživanih frazema, zaključujemo da je riječ o kalkovima. *Paper tiger* engleski je prijevod kineskoga izraza *zhilao hu* koji se rasprostranio nakon intervjua Anne Louise Strong s Mao Ce Tungom 6. kolovoza 1946. u kojem je papirnatim tigrom nazvao američki imperijalizam i sve protivnike. Otad je u uporabi sveza a *paper tiger* (dosl. papirnat tigar).

Ekvivalente pronalazimo i u drugim europskim jezicima: slč.: *papierový tiger*, tal. *tigre di carta*, fr. *le tigre de papier*, šp. *tigre de papel*. U njemačkom i švedskom zabilježeni su jednočlani izrazi: njem. *Papiertiger*, šved. *papperstiger*.

3. Zaključak

Iako je neupitno da je uglavnom „teško utvrditi u kojem je jeziku frazem nastao i kako se proširio” (Turk 2013: 84), sve navedeno sugerira nam zaključak da je riječ o kalkovima (iako je sveza *paper tiger* izvorno nastala na kineskom), dakle, da su analizirani i opisani frazemi obaju slavenskih jezika preslikani izravno iz engleskoga. Frazemi u obama jezicima imaju ekvivalente u engleskom jeziku, a za hrvatske frazeme *papirnat tigar* i *tigar od papira* te poljski frazem *papierowy tygrys*, kao i frazeme u drugim europskim jezicima, engleski je poslužio kao posrednik (*paper tiger*). Naime, s obzirom na visok stupanj podudarnosti frazema na različitim razinama, ali i na činjenicu da nije riječ o univerzalnim obilježjima odabranih životinja preslikanima na frazeološku razinu, nameće se zaključak da se frazemi u tim jezicima nisu razvili neovisno jedan o drugom.

Frazeološke se sveze najčešće pojavljuju u publicističkom funkcionalnom stilu, i to nerijetko u funkciji naslova, čime se privlači pozornost potencijalnih primatelja informacije (Mihaljević i Kovačević 2006: 6).

Većem dijelu frazeoloških kalkova zajednička je struktura pridjev + zoonimna imenica u jednini: *šepava patka*, *šepavi patak*, *kulawa kaczk*, *kulawy kaczor*, *papierowy tygrys*, *papirnat tigar*. Frazem *ratni psi* jedina je sveza sa zoonimnom komponentom u množini. *Psi rata* i *psy wojny* dva su potpuno

ekvivalentna frazema strukture zoonimna imenica u množini + imenica u genitivu jednine. Od svih analiziranih frazema izdvaja se *tigar od papira* strukturnoga tipa imenica N jd + prijedlog OD + imenica G jd. Frazemi s obama mocijskim parnjacima potvrđeni su i u hrvatskom i u poljskom jeziku – *šepavi patak* i *šepava patka* te *kulawa kaczk*a i *kulawy kaczor*.

Među predstavljenim frazeološkim kalkovima uočeni su potpuni kalkovi, ali i kalkovi s „manjim stupnjem kalkiranja” jer se pojavljuju po dva kalka za englesku svezu (*psi rata* – *ratni psi*; *papirnati tigar* – *tigar od papira*).

Posebnost je analiziranih frazeoloških kalkova u tome što im se točno može objasniti motivacija, poznato je tko je odnosno što je bilo poticaj za difuziju takvih sveza (izjava). Zanimljivo je da su se kalkovi brže ustalili u jeziku i leksikografski evidentirali (iznimka su *šepava patka* i *šepavi patak*, *kulawa kaczk*a i *kulawy kaczor* te *ratni psi*), nego neke sveže nacionalnoga karaktera, npr. *biti kao vegeta*. Zoonimna komponenta u sastavu ovih frazema potvrđuje specifičan odnos između čovjeka i životinje, ali frazeološke jedinice nisu odraz odabranih posebnosti nijedne od triju životinja – patke, psa i tigra.

Zastupljenost analiziranih frazema u medijskom diskursu i leksikografska ovjerenost frazema *psi rata*, *papirnati tigar* i *tigar od papira* te *papierowy tygrys* potkrjepljuje naznake o sve zapaženijoj uporabnoj čestotnosti s obzirom na potpunu desemantiziranost frazeoloških sveza, kao i visok simbolički potencijal.

Literatura

- DDU – *Duden Deutsches Universalwörterbuch*, 2. prerađeno izdanje, Dudenverlag, Mannheim i Wien, 1989.
- DIDM – *Dizionario italiano De Mauro* – <https://dizionario.internazionale.it>.
- Fink, Željka, „Što sve prolazi ispod radara? (O upotrebi jednog novijeg hrvatskog frazema)”, u: *Život mora biti djelo duha*, ur. Zrinka Kovačević i Ivana Vidović Bolt, Disput, Zagreb, 2017., str. 113–119.
- HJP – *Hrvatski jezični portal* – <http://hjp.znanje.hr>
- Hrnjak, Anita, *Rodni elementi u hrvatskoj i ruskoj frazeologiji*, Doktorska disertacija, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2015.
- Jelčić, Jasmina, „Frazeološki kalkovi strukturnoga tipa pridjev + imenica preuzeti iz engleskog u hrvatski jezik”, *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 42/1, 2016., str. 61–74.
- Menac, Antica, *Hrvatska frazeologija*, Knjigra, Zagreb, 2007.
- Mihaljević, Milica i Barbara Kovačević, „Frazemi kroz funkcionalne stilove”, *Jezik* 53/1, 2006., str. 1–16.
- ODEI – Cowie, A. P., R. Mackin i I. R. McCaig, *Oxford Dictionary of English Idioms*, Oxford University Press, Oxford, 1994.

- RHAF – Vidović Bolt, Ivana, Branka Barčot, Željka Fink Arsovski, Barbara Kovačević, Neda Pintarić i Ana Vasung, *Rječnik hrvatskih animalističkih frazema*, Školska knjiga, Zagreb, 2017.
- Turk, Marija, *Jezično kalkiranje u teoriji i praksi: prilog lingvistici jezičnih dodira*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2013.
- Turk, Marija i Maja Opašić „Supostavna raščlamba frazema”, *Fluminensia* 20/1, 2008., str. 19–31.
- Vidović Bolt, Ivana, *Životinjski svijet u hrvatskoj i poljskoj frazeologiji I.*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2011.
- WSF – Kłosińska Anna, Elżbieta Sobol i Anna Stankiewicz, *Wielki słownik frazeologiczny PWN z przysłowiami*, PWN, Warszawa 2005.
- WSJP – *Wielki słownik języka polskiego* – <http://wsjp.pl/index.php?pw=0>.

Izvori

- G = Google mrežni pretraživač – www.google.hr
- hrWaC = Hrvatski mrežni korpus hrWaC – <http://nlp.ffzg.hr/resources/corpora/hrwac/>
- NKJP – Pelcra = Narodowy Korpus Języka Polskiego – <http://nkjp.pl/poliqarp/nkjp300/>
- RIZNICA = Hrvatska jezična riznica – riznica.ihj.hr

Summary

Ivana Vidović Bolt

ON RECENT ZOONYMIC PHRASEOLOGICAL CALQUES IN CROATIAN AND POLISH

Relatively new phrasemes with a zoonymic component can be observed in Croatian and Polish, mostly present in the publicistic style, e.g. psi rata, ratni psi, šepava patka, šepavi patak, papirnati tigar and tigar od papira. Since phrasemes with the same structure and meaning have been attested in several European languages, we aim to explain the context of their formation and their symbolic potential, as well as describe their sphere of usage in the two selected languages, but also in other European languages.

Keywords: *phraseological calques; zoonym; Croatian; Polish*

JASNA VINCE

Staroslavenski institut
jvince@stin.hr

ZNAČENJE NEPRIJATELJSKOGA DJELOVANJA U HRVATSKOGLAGOLJSKIM TEKSTOVIMA

UDK: 811.163.42'01'373

Izvorni znanstveni članak

Tema je rada značenje neprijateljskoga djelovanja i njegovo izricanje u hrvatskom crkvenoslavenskom jeziku. Sustavno se prikazuju i raščlanjuju sve sastavnice koje sudjeluju u prenošenju toga značenja. Najvažnija je među njima punoznačni glagol, nositelj leksičkoga značenja. U glagola nepotpuna značenja tu ulogu preuzima imenička dopuna ili predikatni pridjev. Izvor neprijateljskoga čina u neobilježenim je iskazima redovito u nominativu. Za izricanje mete služe različiti prijedložni i padežni izrazi. Kada je riječ o prijedložnim izrazima, po obavijesnosti prednjače oni s dativom. U njima se prijedložno i padežno značenje usmjerenosti podudaraju. Prema očekivanju, među padežima bez prijedloga najvažniju ulogu u izricanju drugoga sudionika događaja ima dativ.

Ključne riječi:
*neprijateljsko djelovanje;
izvor; meta; prijedlozi;
padeži; glagoli; hrvatski
crkvenoslavenski jezik*

1. Uvod

Prirodnim jezicima svojstveno je da se u njima istim leksičko-sintaktičkim sklopovima izriču različita značenja, a isto se značenje prenosi na više načina. Time se istraživačima otvara mogućnost da pojedine značenjske segmente prikažu u svojoj njihovoj leksičkoj i sintaktičkoj raznolikosti. Tema je ovoga rada značenje neprijateljskoga djelovanja.¹ Osnovno su sredstvo kojim se u hrvatskom crkvenoslavenskom jeziku priopćuje da tko komu čini što na-

¹ Poticaj za nj dao mi je kratak odlomak iz gramatike starocrkvenoslavenskoga jezika Radoslava Večerke (1993). U 115. paragrafu odjeljka posvećena prvomu objektu posebno se obrađuje „[d]ie Rektion der Verben mit der Bedeutung 'jemandem wohl tun, nutzbar sein' und 'jemandem Schaden, Böses antun'“ (Večerka 1993: 269–270). Na te sam podatke nadogradila rezultate vlastitih proučavanja jezika hrvatskoglagoljskih spomenika.

žao glagoli *vrěditi*, *habiti*, *ishabiti*, *uditi*, *nauditi*, *zlěditi*, *pakostiti*, *pakostovati*, *nasilstvovati*, *stužati* itd. s imenskom skupinom u dativu koja otkriva prema komu/čemu je takva radnja uperena. Mjesto dativa katkada zauzimaju i drugi padežni i prijedložni izrazi, nerijetko uz iste glagole. Glagole *glagolati*, *reči*, *tvoriti*, *stvoriti*, *podati*, *iměti* u kojih značenje neprijateljskoga stava izostaje nužno je dopuniti kojom iz uskoga kruga imenica koje kao izravni objekti sudjeluju u gradbi takva značenja. I tu je pogođeni pojam najčešće, ali ne isključivo u dativu. Počinitelj je u većini slučajeva iskazan nominativom.

Istaknimo još nešto. Iako u našoj građi pretežu primjeri s osobama kao izvorom i ciljem negativnoga činjenja, česti su i oni s neživim prvim i/ili drugim sudionikom događaja.

Slijedi pregled izražajnih mogućnosti hrvatskoga crkvenoslavenskoga – književnoga jezika koji u sebi sjedinjuje osobine naslijeđenih starocrkvenoslavenskih tekstova i plodove višekratnih naknadnih redakcija. Stanje zatečeno u hrvatskoglagoljskim, pretežno liturgijskim tekstovima pisanima hrvatskim tipom crkvenoslavenskoga jezika u znatnoj se mjeri poklapa s onim u starocrkvenoslavenskom, koje je ocrtao Radoslav Večerka, osobito u onom dijelu naše građe koji pripada tekstovima sjeverne redakcije. Znatnih odstupanja nema ni u jače pohrvaćenim, neliturgijskim tekstovima iz odabranoga korpusa. Štoviše, sustav padežnih i prijedložnih izraza svojstvenih promatranomu korpusu prepoznat će kao svoj i suvremeni govornici hrvatskoga jezika.

Primjeri na kojima se istraživanje temelji crpeni su iz kartoteke za *Rječnik crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije* koji se priređuje u Staroslavenskom institutu u Zagrebu i iz fotokopija izvora koje se čuvaju u tom institutu.

2. Izricanje drugog sudionika događaja

2.1. Padežni izrazi

Promotrimo prvo tipične slučajeve, one u kojima je pojam na koji loše djelovanje smjera izražen dativom. S njime se rjeđe nadmeću akuzativ, genitiv, nominativ i instrumental. Svi su spomenuti padeži osim instrumentala potvrđeni uz glagol *vrěditi* u nekoliko odlomaka iz *Otkrivenja*. Stoga će nam primjeri iz posljednje novozavjetne knjige biti polazište za daljnja razmatranja.

2.1.1. Dativ

U prvim dvjema rečenicama objektu u dativu prethodi glagol *vrěditi* (u inačici drugoga primjera glagol *habiti*).

- (1) imže bē dano vrěditi z(e)mli i moru i drěvom (MVat₄ 220b) – Ap 7,2
- (2) ne vrědite z(e)mli ni moru ni drěvom' (MVat₄ 220b) ~ ne habite z(e)mli ni moru ni drěvomъ (BrVat₆ 128a) – Ap 7,3

Dativ uz glagole *nasilstvovati*, *zlobovati*, *habiti*, *zlěditi*, *porugati se*, *dosaditi*, *zazliti*, *vstužati*, *ponositi*, *oponositi*, *posměti se*, *sagrěšiti*, *uprotiviti se*, *prěvrěditi*, *škoditi*, *naškoditi* ocrtan je u primjerima (3)-(16).

- (3) domomъ nasilstvovahu (BrVO 449d) – Mi 2,2
- (4) ukrěpi ni m(o)lú te g(ospod)i na zlobuúčee n(a)mъ (MNov 265a)
- (5) da k tomu nečisti dьěvň i slugi ego habiti ni zlediti imъ ne v'zmogutъ (Nov 265b)
- (6) prědadet' bo i ězikom' i porugaúť se emu i dosadet' emu (BrVO 146d) – L 18,32
- (7) sь prěmisliv' rod' zazli ocem' n(a)šimъ otmetati mladěnce ih' (BrVO 264b) – A 7,19
- (8) vstužaučei mi ukrěplaút se (MRoč 67c) – Jr 15,18
- (9) i otvěčau ponosečim' mně sl(o)vo (PsLob 78r) – Ps 118,42
- (10) ěvi se imъ i(su)sъ i oponosi never'stviú i žestosrdiú ihъ (BrLab₂ 187d)
- (11) g(ospod)ъ že posmeet se emu (PsLob 23r) ~ porugaet' se (CPar 34r) – Ps 36,13
- (12) išceli dušu moú ěko sagrěšihъ t(e)bě (BrLab₂ 76d)
- (13) něšť iže uprotivit se rucě ego (BrVO 444c) – Dn 4,32
- (14) ni prěvrězdu emu va istině moei (PsLob 59v) – Ps 88,34
- (15) samъ sebi š'kodi (RegBen 32a)
- (16) ne mogu mu naškoditi (CTk 162v)

Da se druga osoba koja stoji u podređenu odnosu prema prvoj (ostvarenoj u nominativu) kodira upravo dativom, posve je očekivano.² Manje je uobičajena i stoga rjeđa imenica s neživim referentom u dativu, kao *z(e)mli*, *moru* i *drěvom'* (1) i (2), *domomъ* (3), *never'stviú* i *žestosrdiú* (10) i *rucě* (13). I dok *ruka* u (13) i *domъ* u (3) metonimijski označuju jednu odnosno više osoba, iz primjera (10) jasno se iščitava Kristova osuda grijehâ, a ne njihovih počinitelja. U rečenici (15) izvor i cilj djelovanja stekli su se u jednoj osobi.

² „NOMINATIVE is the case of the first human being participating in the narrated event. *Semantically*: the referent of a NP in the nominative relation is [+ human] and [- generic]. It is also [- localistic]” (Topolińska 1986: 60). „DATIVE is the case of the second human being participating in the narrated event. *Semantically* it is [+/- human], [-/+ generic] and [-/+ localistic]. Let us say at once that the number of NP^Ds that are [- human], [+ generic] and [+ localistic] is negligible” (isto, 63).

2.1.2. Akuzativ

Pojam podložan neprijateljskomu djelovanju može se oblikovati i kao objekt prijelaznoga glagola, dakle kao izravni objekt u akuzativu. Neki su od tih glagola: *vrěditi*, *habiti*, *nasilstvovati* u prethodnom odjeljku potvrđeni uz dativ neizravnoga objekta. Ima i primjera s dativom i akuzativom kao prijevodnim inačicama uz iste glagole, primjerice *stužati* u (23) i *ozlobiti* u (24). Pritom je dativ znak starine. Najočitiiji je znak miješanja dviju rekcija istoga glagola – *vrěditi* kolebljivost pisara Vida, usp. akuzativ *zemplû* ~ dativ *moru*, *drěvomъ* (25).

- (17) oblasti ihъ vrěditi č(lově)ki v peti měsecъ (BrVO 271c) – Ap 9,10
 (18) da nikaže zloba habit' e (MRoč 224c)
 (19) i b(o)gi nъše porugaeši i posmėvaeši (BrN₂ 485c)
 (20) sudi g(ospod)i pakostuūčih' me (CPar 31v)
 (21) ače zaziraet' nasъ sr(ъd)ce (MVat₄ 135c) – 1J 3,20
 (22) nasil'stvuūčee ničihъ (BrVO 448d) – Am 4,1
 (23) stužauče mi vrazi moi ti iznemogu i padu (PsLob 16r) ~ ki stužauč' me (CPar 25v) – Ps 26,2
 (24) da niedino protivnoe ne ozlobit' im' (BrVO 153d) ~ ozlobit' e (BrVat₅ 74c)
 (25) imže bē dano vrěditi z(e)mlû i moru i drěvomъ (BrVO 270c) – Ap 7,2

Zamjena dativa akuzativom nije bez posljedica po smisao: „S objektom u dativu izriče se samo odnos upravljen prema nekome ili nečemu bez dubljega ili stalnijega zahvaćanja. S objektom u akuzativu izriču ti glagoli odnos koji duboko zahvaća ono na što je uperen i po tome je često nešto trajno, a ne samo prolazna situacija.” (Katičić 1986: 120–121). Osim potrebom za stilskom razvedenosti, smjena padeža uvjetovana je i jezičnopovijesnim i tekstološkim razlozima. Kada je riječ o biblijskim prijevodima, poznata je veća naslonjenost na latinski u pisanim spomenicima južne redakcije nego u spomenicima koji toj redakciji nisu podvrgnuti. Otuda potječe razlika između starijega dativa BrVO i novijega akuzativa u predstavniku južne redakcije BrVat₅ (24). Usporedba biblijskih perikopa hrvatskoglagoljskoga misala i starohrvatskih lekcionara otkriva da je u potonjima uporaba akuzativa na mjestu očekivanoga dativa još izraženija³, a veća sklonost prema akuzativu zapaža se i u tekstovima iz hrvatskoglagoljskoga *Pariškog zbornika* (23) koji nisu tek redigirani, poput onih iz spomenika južne redakcije, već su „iznova prevedeni s *Vulgate* na hrvatski tip crkvenoslavenskog jezika, a nije sačuvan raniji prijevod sa LXX” (Tandarić 1993: 276). Iz toga možemo zaključiti kako i latinski jezik utječe na odabir padeža, u našem slučaju akuzativa.

³ Usp. Vince 2008b: 71–72.

2.1.3. Genitiv

Inačica primjera (2) zapisana u (26) te primjer (27) oslikavaju izricanje zanižanoga izravnoga objekta pomoću genitiva. U maksimalnom sustavu, kao što je poznato, genitiv u toj okolini stoji umjesto akuzativa, ali se pod određenim uvjetima može njime zamijeniti.⁴ Smjer promjene je poznat – od genitiva prema mlađemu akuzativu.

- (26) ne vrědēte z(e)mle ni mora ni drěva (BrVO 270c) – Ap 7,3
 (27) ače sr(ъd)ce n(a)še ne zazrit' n(a)sbъ⁵ (BrVO 293b) – 1J 3,21

S neživim sudionicima događaja, prvim⁶ (27) i drugim(a) (26) već smo se susreli u (21), odnosno (1) i (2).

2.1.4. Nominativ

Ogledajmo i sintaktički obrat u kojem se za prikaz događaja poseže za pasivom. Kako to i inače biva u pasivnim izričajima, trpitelj – u našem slučaju osoba kojoj se čini nažao – postaje subjekt u nominativu, a uzročnik takva djelovanja iskazuje se besprijedložnim instrumentalom (29) ili prijedložnim izrazima *ot* + G (28), *po* + L (32),⁷ a može ostati i neizrečen (30), (31). Kada je pak riječ o glagolskim oblicima, potvrđena su oba pasivna participa, prezent-ski (31) i preteritni (30), (33) kao i finitni oblik + *se* (28), (29), (32). Podatci o izricanju prvoga sudionika događaja i radnje pripadaju odjeljcima 4 i 3.

Slijede primjeri s glagolima *vrěditi*, *ishabiti*, *dosaditi*, *ponositi*, *huliti* i *posmėėti se*, već viđenima u drukčijim padežnim okolinama.

- (28) poběžđai ne imat' vrěditi se ot smr'ti v'toroe (BrVO 266b) – Ap 2,11
 (29) da nega hudobu vsi ne ishabet se (RegBen 41a)
 (30) азъ онъ нѣkada raskošanъ inagdu dosaždēnъ esmъ (BrN₂ 211b) – Job 16,13

⁴ Pojava je to svojstvena svim slavenskim idiomima, ali nije u svima jednako zastupljena. Za hrvatski crkvenoslavenski jezik vidi Reinhart (1993: 251–263) i Vince 2008a.

⁵ Oblik *n(a)sbъ* uz negaciju radije interpretiramo kao genitiv, nego kao (takoder moguć) akuzativ množine. Sljedeći je „kandidat” za genitivnu rekciju primjer (22). Ukoliko tu nije riječ o genitivnom obliku kojim se izriče akuzativ za živo, *ničihъ* je partitivni genitiv. Za (20) to objašnjenje nije prihvatljivo jer je u *Pariškom zborniku* genitivni oblik za akuzativ u množini pridjeva i participa pove uobičajen.

⁶ Izricanje prvoga sudionika događaja predmet je odjeljka 4.

⁷ U rečenici s priložnom oznakom društva *meū simi že oh(rvst)b stoečimi* (33) naslućuje se zloradost skupine prema neimenovanoj osobi – meti. Stoga bi i tu mogla biti riječ o svojevrsnom živom pokretaču radnje (u množini).

(31) ponosimi bo o imeni is(u)h(rъsto)vě b(la)ž(e)ni bivaete (BrVO 288c)
– 1P 4,14

(32) suť bo něci po nihže ime h(rъsto)vo hulit se (BrVO 226b)

(33) meŭ simi že oh(rъst)ь stoečimi posměčnъ bě (BrLab, 152a)

Primjer je nežive mete izražene nominativom *ime* (32).

2.1.5. Instrumental

Rugati se pripada rijetkim glagolima koji osim u dativu dopuštaju i dopunu u instrumentalu, što zorno prikazuje sljedeći prijevod:

(34) rugahu se nim' (CPar 244v) ~ rugahu se emu (MHrv 71d) – Mt 27,29

U razredbi besprijedložnih instrumentala u hrvatskim srednjovjekovnim stihovima sličan izričaj, *ner se jaše mnog rugati* smješten je u odjeljak naslovljen „Instrumental imenica za bića u značenju sredstva u užem smislu“ (Kapetanović, Štrkalj Despot 2010: 106).⁸ U obrazloženju primjera na istoj stranici čitamo: „Takav tip instrumentala Ivić (1954: 42) naziva instrumentalom 'prividno sprovedničke funkcije' te ističe kako je on običan i za neke druge slavenske jezike (staroslavenski, ruski, poljski), ali se u svima javlja 'u ranijim fazama razvoja slovenskih jezika' i danas je u 'većini jezika već gotovo sasvim izumro'“. I doista, u prvoj je inačici našega primjera osoba (riječ je o Kristu) srozana na sredstvo za življavanje, dok u drugoj ta ista osoba (u dativu), kolikogod ponižena, ostaje (drugi) sudionik događaja ili „osoba meta“, kako se obično opisuje temeljno značenje dativa. Akuzativ pak u istim okolnostima čovjeka predočuje kao puki predmet poruge, o čemu svjedoči jedan suvremeni prijevod s akuzativom izravnoga objekta: *izrugivahu ga*. Primjer (31), u kojem je drugi sudionik događaja odabirom nominativa promaknut na mjesto subjekta kako bi postao tema izvješća u tom je prijevodu također u akuzativu: *Pogrđuju li vas ... blago vama*. Na drugom mjestu prema nominativu (28) stoji dativ, padež što ga traži glagol *nauditi*: *Pobjedniku neće nauditi druga smrt*.

⁸ Instrumental izravnoga objekta izmjenjuje se s akuzativom uz glagole koji izriču pripadnost. Od potonjega se razlikuje nižim položajem na „ljestvici neotuđive pripadnosti“. O tome više u Vince 2008: 69.

⁹ Tako Palić, pozivajući se na Dąbrowsku (1997: 16–17), osobu metu definira kao „osob[u] koja se nalazi pogođena nekom akcijom, nekim procesom ili nekim stanjem koji se odvijaju unutar njezine osobne sfere ili se njima djeluje na njezinu osobnu sferu“ (Palić 2010: 197).

2.2. Prijedložni izrazi

2.2.1. Dativ

S dativom se u ulozu izricanja djelovanja neugodna po primatelja slažu prijedlozi *kb*, *vprěki* i još nekoliko prijedloga sa zajedničkim korijenom: *proti*, *protivъ*, *protivu*, *protu*, *sproti*, *supročъ*, *suprotivъ* i *suprotivu*.¹⁰ Nerijetko dva pa i više njih dolaze usporedno. Svi su nabrojani prijedlozi osim *kb* izvedeni i u njima se razabire značenje suprotstavljanja. Za njih je stoga negativna sastavnica značenja u predikatu kao zalihosna (samo) poželjna¹¹, a za prijedlog *kb* ona je nužna: *peč(a)lb tvorū* (35). Sam prijedlog *kb*, međutim, u ovoj okolini nije obavezan, kako to dokazuje druga inačica istoga primjera s besprijedložnim dativom. I tu je, međutim, u prenošenju neprijateljskoga djelovanja ključan objekt *pečalb*, jer isti glagol s dopunama suprotnoga značenja služi za izricanje pozitivno usmjerenih namjera i djela: *v'zovu k' b(og)u višnemu b(o)gu ki dobro stvori mně* (CPar 50v) – Ps 56,3. Još neki od takvih „neutralnih“ glagola – a mogli bismo ih nabrojiti još – potvrđeni su u negativnom kontekstu u (36), (38), (42), (43), (45), (47):

(35) aće bo aзь peč(a)lb k v(a)мь tvorū (BrLab₂ 86c) ~ vam' (BrVO 115c)
– 2C 2,2

(36) oni že s' ěrostiū mnoga vprěki emu tvorahu i g(lago)lahu (BrVat₆ 180b)

(37) ni protiviti proti z(a)k(o)nu naučiše se (BrLab₁ 179a)

(38) eđa ubo proti č(ově)комь prenie moe e(stъ) (BrN₂ 213a) – Job 21,4

(39) i da sud' primu protiv' emu (CPar 272v)

(40) k(a)ko vzmožemъ mali brati se protivъ množas'tvu krepku (BrLab₂ 251b)

(41) něstъ vamъ boriti se protivu plti i krvi (BrVO 233a)

(42) t(e)bi edinomu sagrěšihъ i zlo supročъ t(e)bě stv(o)rihъ (CIvan 138a)

(43) suprotiv' zakonu hodeća tvorita nepravdu plku g(ospod)nu (BrLab₂ 208a)

(44) suprotivu oněmъ iže ot krivoe pr(a)vdi oholiti se učetъ (BrLab₂ 215b)

(45) i podai mně silu sproti vragomъ (BrVat₆ 156c) ~ prot(i)vu (BrN₂ 468d)

¹⁰ Nasuprot njima, među staroslavenskim prijedlozima s dativom za izricanje neprijateljskoga stava naveden je samo prijedlog *protivъ*, a ni on nije potvrđen u kanonskim spomenicima (Večerka 1993: 270).

¹¹ U primjeru (37) obavijest je pojačana prijedlogom istoga korijena kao i glagol.

- (46) i brati se vačnetь m(u)žь protivu bratu svoemu i edinь každo protivu priētelu svoemu gradь protivu gradu c(ěsa)rstvo protivu c(ěsa)rstvu (BrLab₂ 21c) ~ i vzborit' se m(u)žь protu br(a)tu svoemu i mužь protu priētelū svoemu gradь protu gradu i kr(a)lev'stvo protivu kralevstvu (BrPm 21a) – Is 19,2
- (47) ače kto suprotiv' komu imať tužbu (MVat₄ 20b)~ protivu (MNov 22a) ~ suprotivu (MRoč 15d) – C 3,13

I u ovom poduljem popisu primjera našli su se neki s neživim pokretačem zbivanja: *prenie* (38) ili isto takvom metom: *zakonь* (37), *plbtь*, *krьvь* (41). Stojeći za skupine ljudi, imenice *gradь*, *cěsarstvo* i *kralevstvo* (46) nastupaju u objema ulogama. Pokretači zbivanja u (38) i (46) pripadaju stoga odjeljku 4.

2.2.2. Genitiv

U prethodnom odjeljku potvrđen je prijedlog *protu* s dativom. U ovom on upravlja genitivom, slijedeći tako opću zakonitost što ju iskazuju prijedlozi s dativom, tj. povlačenje pred genitivom.¹² I tu se značenje suprotstavljanja postiže prijedlozima *protu* i *protivu* pridodanim neutralnomu glagolu *biti*.

- (48) i budetь vsemogi protu nepriētelь tvoihь (BrN₂ 213c) ~ protivu nepriēt(e)lemь svoimь (BrMosk 203d)¹³ – Job 22,25

Prostorni prijedlog *kb* dijeli zajedničko obilježje s prijedlogom *do* time što izvješćuje o približavanju željenomu cilju.¹⁴ Zato ne iznenađuje što se i u ulozu koja je predmet ovog rada dva prijedloga rabe usporedno. Povezuje ih i to što su vrijednosno neutralni pa se njima jednako uspješno prenosi značenje korisnoga i štetnoga djelovanja na primatelja. To vrijedi i za prijedlog *sb* s instrumentalom (2.2.4.) te za prijedlog *o* s lokativom (2.2.5.).

- (49) ače rečete hulu do b(og)a sedrakova misahova i avdenagovla v pagubu da budutь (BrVO 442d) – Dn 3,96

2.2.3. Akuzativ

Značenje 'protiv' donose i dva prijedloga s akuzativom. Prvi od njih, *na* zastupljen je u brojnim rečenicama uz glagole i imenice negativna sadržaja,¹⁵

¹² Kod prijedloga *kb* izbjegavanje dativne rekcije očituje se na drugi način, izostavljanjem prijedloga. Usp. Vince 2010: 814, bilj. 51. U našem primjeru (35) to ne bi urodilo promjenom značenja.

¹³ Citirano prema Zaradija Kiš 1997: 128.

¹⁴ Usp. Vince 2010: 817.

¹⁵ Usp. i *n(a) n(e)bo* u primjeru (56).

ali i uz neutralno *imēti* (54) kojemu, kako se može zaključiti iz konteksta, sam osigurava negativno značenje.¹⁶

- (50) g(ospod)ь borit se o nihь na ni (BrVO 197b) – Ex 14,25¹⁷
- (51) vzrptaše vse množastvo s(i)n(o)vь iz(drai)i(e)vihь na moisē i ēruna (MHrv 66c) – Ex 16,2
- (52) ere nēst' n(a)mь branь na pltь i krvь da na knezi i vlasti na mirostroiteli t'mi (MHrv 132d) – E 6,12
- (53) na lūdi tvoe zlobovaše vičem' (CPar 73v) ~ lukavnovaše (PsLob 55v) – Ps 82,4
- (54) imam' na te ēko vstavlaeši ženu ezavel' (BrVO) – Ap 2,20

Značenje negativne usmjerenosti (i to prema čemu, a ne prema komu) prvotno prostornoga prijedloga *vzb* iscrpljuje se u sljedećem primjeru:¹⁸

- (55) žestoko estь tebe vz ostьn' nalēgati (MVat₄ 174b) – A 9,5

2.2.4. Instrumental

Prijedložni izraz *prēdb* + I pridružuje se izrazu *na* + A kako bi u istoj rečenici glagol *sagrešiti* upotpunili podatkom o onima za koje grešnik žali što ih je svojim postupkom uvrijedio (56). To su (ne-osoba) *nebo* i (osoba) *otac*, kojemu se pokajnik prvo izravno obraća, a potom ga kao metu izriče ličnom zamjenicom. Kada je pak riječ o glagolu sa značenjem 'boriti se', tada se onaj kojemu je neprijateljsko djelovanje namijenjeno meće u instrumental uz prijedlog *sb*, kao u (57) i (58). Želi li se naglasiti uzajamnost djelovanja, odabire se prijedlog *među* (59). Sami prijedlozi *sb* i *među* neutralni su s obzirom na odnos među dvjema stranama. Dok iz promatranih primjera s glagolima i glagolskim skupinama *vboriti se sb* + I (57), *branь stvoriti sb* + I (58) i *račenie stvoriti meū* + I i I (59) iščitavamo sukob među pojmovima u instrumentalu, u nekim drugim izrazima među njima vlada sklad ili o naravi njihova odnosa ne doznajemo ništa.

- (56) o(t)če sagrišihь n(a) n(e)bo i pred' toboū (MHrv 41d) – L 15,18

- (57) si sb agancem vboret' se (BrN₂139d) – Ap 17,14

¹⁶ Suvremenomu hrvatskomu jeziku stran je izraz *na* + A za izricanje suprotstavljanja. Na njegovu mjestu obično ćemo naći *protiv* + G, kao u primjerima (50)-(54) te u prvoj inačici primjera (56): *sagriješih protiv Neba i pred tobom* ~ *sagriješih Bogu i tebi* – (L 15,18). Drugi je prevoditelj u primjeru (56) oba puta posegnuo za tipičnim sredstvom oblikovanju promatranoga značenja – dativom: *Bogu i tebi*.

¹⁷ Kako bih otklonila svaku nedoumicu, donosim i navod iz *Vulgate: Dominus enim pugnat pro eis contra nos*.

¹⁸ Usp. Gerodes (1963: 364).

- (58) *брань* stvoru š nîmi (BrVO 266b) – Ap 2,16
 (59) stvoreno e(stь) ubo dlgo račenie meû domotъ saulovimъ i meû domotъ davidovimъ (BrLab₂ 210c) – 2Rg 3,1

2.2.5. Lokativ

Riječ je o lokativu s prijedlogom *o* koji tu upućuje na odbojan stav prema osobi kao meti. U izmijenjenim okolnostima, uz glagol s povoljnim značenjem upravo je suprotno.¹⁹ Kako se vidi, i taj izričaj uz neke glagole alternira s dativom (60).

- (60) posmēet se mnē (BrVO 145a) ~ o mnē (BrN₂ 69b) – Gn 21,6
 (61) izide o mnē ruka g(ospod)na (BrVO 463c) – Ru 1,13

3. Izricanje radnje

Već je spomenuta bliskoznačnost punoznačnih glagola i izrazâ s glagolom nepotpuna značenja, primjerice *huliti* (32) i *reči hulu* (49); *vboriti se* (57) i *брань створити* (59). Primjer (62) ocrtava smjenu pridjeva *suprotivn'* i *protivanь* u imenskom predikatu²⁰ s glagolom istoga korijena *protiviti se*.

- (62) *suprotivn' est' dēlom našim'* (MVat₄ 68b) ~ *protivanь* (MNov 69b) ~ *protivit' se* (MRoč 57b) – Sap 2,12

U primjerima (2), (11), (53) i (63)-(66) meti u dativu prethode različito združeni glagoli *zlobovati*, *lukavstvovati*, *vražđovati*, *vražđati*, *ređiti*, *pakostiti*, *pakostovati*, *uditi*, *napakostiti*, *nauditi*, *habiti*, *ishabiti*, *posmēeti se*, *porugati se*.

- (63) *ēko ti porazi vse vražđuūčee mnē* (PsLob 2r) ~ *vražđuūčee* (PsFr 3a) ~ *protivečih se* (CPar 10r) – Ps 3,8
 (64) *iže pakostitъ v(a)mbъ* (BrN₂ 415b) ~ *pakostuetъ* (BrVat₉ 287b) ~ *uditъ* (BrVat₆ 104d)
 (65) *čto emu napakostih' ne znaū* (CPar 271v) ~ *naudih'* (COxf 25c)
 (66) *da nikoeže zlo habit' imъ* (MRoč 22a) ~ *ishabit'* (MVat₄ 28c)

Glagol *ozlobiti* s dativom *im'* i akuzativom *e* u (24) prijevodna je inačica glagolâ *habiti* i *ishabiti* s dativom u (66).

¹⁹ Usp. primjer (50).

²⁰ U (38) i (48) predikat je također oblikovan uz pomoć glagola *biti*.

4. Izricanje prvog sudionika događaja

Važnost nominativa kao padeža prvoga sudionika događaja koji je ujedno i subjekt – u našem slučaju riječ je o takvome koji drugomu čini zlo – odražava se i na broj njegovih potvrda koji daleko nadmašuje sve ostale. Prema očekivanju, promjenom rečenične perspektive nominativ se dodjeljuje pogođenomu pojmu kao subjektu, a izvor zbivanja iskazuje se priložnim oznakama *otъ* + G, *po* + L, instrumentalom ili se kao nevažan posve izostavlja.²¹ Zgusnuti sintaktički sklopovi s nefinitnim (neličnim) glagolskim oblicima ne mogu izravno prenijeti podatak o pokretaču radnje, pa se on razabire iz sintaktičke okoline, kodiran različitim padežima. U našim rečenicama s infinitivom to su dativ (*vambъ, imъ*): *nēstъ vambъ boriti se protivu plti i krvi* (41), *imže bē dano vrēditi z(e)mli i moru i drēvom* (1) i akuzativ (*ihъ*): *oblasti ihъ vrēditi č(lovē)ki v peti mēsecbъ*. Od padeža u kojima se pojavljuju aktivni particip prezenta i prvi preterita zapaženi su nominativ: *vstužaučei mi ukrēplaut se* (8), dativ: *i otvēcaū ponosečim' mnē sl(o)vō* (9) i prijedložni akuzativ: *ukrēpi ni m(o)lū te g(ospod)ni na zlobuūčee n(a)mbъ* (4).

Među pokretačima zlih čina našli su se i neki apstraktni, ili bar neživi: *zloba* (18), *sr(ъd)ce*²² (21), (27) *protivnoe* (24), *smr't'* (28), *hudoba* (29), *ruka* (61)²³.

5. Zaključak

U hrvatskoglagoljskim se tekstovima u izricanju pojma podložnoga neprijateljskomu djelovanju smjenjuju različiti padežni i prijedložno-padežni sklopovi, nerijetko kao prijevodne inačice uz iste glagole. Za padežne izraze razlikovan je dakako padež, usp. smjenu dativa i akuzativa *mi ~ me* (23), *im' ~ e* (24); dativa i genitiva: *zemli ... moru ... drēvom* (2) ~ *zemle ... mora ... drēva* (26); dativa i instrumentala: *emu ~ nim'* (34). Ono što razlučuje prijedložne izraze oblik je prijedloga: *sproti ~ prot(i)vu* (45), *suprotiv' ~ protivu ~ suprotivvu* (47) ili njegova reakcija, usp. dativ i genitiv: *protu priētēlū svoemu* (46) ~ *protu nepriētēlbъ tvoihъ* (48) ili oboje, usp. *protu* s genitivom i *protivu* s dativom: *protu nepriētēlbъ tvoihъ ~ protivu nepriēt(e)lemъ svoimъ* (48); na s akuzativom i *prēdbъ* s instrumentalom: *n(a) n(e)bo ~ pred' toboū* (56). Na koncu, prijedložnomu izrazu može odgovarati padežni, usp. *o* s lokativom i besprijedložni dativ: *o mnē ~ mnē* (60).

Pokretač djelovanja u golemoj je većini slučajeva u nominativu. Ostali padeži s prijedlogom ili bez njega mnogo su skromnije zastupljeni.

Obilju izražajnih mogućnosti pridonose i glagoli. Neki se od njih pojavljuju i uz više padežnih i prijedložnih izraza. Kada je riječ o njihovom značenju,

²¹ Vidi odjeljak 2.1.4.

²² Dakako, nije mišljeno kao dio tijela, nego kao sjedište osjećaja.

²³ Usp. istu imenicu u ulozi drugoga sudionika događaja (13).

izbor je sužen na glagole koji izriču (neprijateljsko) djelovanje, uključujući i ono riječima, što znači da glagoli negativnih osjećaja tom djelokrugu ne pripadaju.²⁴ Značenje suprotstavljanja sadržano je ili u korijenu glagola, što je češće, ili u njegovoj dopuni. U glagolima *huliti* (32), *vboriti se* (57) i u imeničkim dopunama glagolâ *reči* i *stvoriti: hula* (49) i *branь* (59) prepoznamo isti korijen – u drugom slučaju u nejednakim prijevojnima stupnjevima. Pridjev i glagol u predikatima primjera (62) također dijele isti korijen.

Podulji popis primjera otkriva široku lepezu imenskih riječi koje se pojavljuju kao pasivni i aktivni sudionici ocrtanoga događaja – od onih sa samoga vrha ljestvice obosobljenosti, tj. ličnih zamjenica i osobnih imena, pa sve do apstraktnih imenica.²⁵ Da se i stvari u određenim okolnostima poimaju kao stvorovi, najbolje će nas uvjeriti primjeri u kojima jedni uz druge stoje *mužь, bratь, prijetelь, gradь*,²⁶ *kraljevstvo, césarstvo* (46), a tako i *plьtь, krvь, knezi, vlasti, mirostroitelji* (52) i *nebo, ti* (56).

Kratice izvora

BrLab₁ – I. ljubaljski (beramski) brevijar, kraj 14. st.

BrLab₂ – II. ljubljanski (beramski) brevijar, 15. st.

BrMosk – Moskovski brevijar, 1442.-1443.

BrN₂ – II. novljanski brevijar, 1495.

BrPm – Pašmanski brevijar, druga polovica 14. st.

BrVat₅ – Vatikanski brevijar Illirico 5, sredina 14. st.

BrVat₆ – Vatikanski brevijar Illirico 6, treća četvrt 14. st.

BrVO – Brevijar Vida Omišljanina, 1396.

CIvan – Ivančićev zbornik, 14.-15. st.

COxf – Oxfordski zbornik, 15. st.

CPar – Pariški zbornik, 1375.

CTk – Tkonski zbornik, prva četvrt 16. st.

MHrv – Misal Hrvoja Vukčića Hrvatinića, 1404.

MNov – Misal kneza Novaka, 1368.

MRoč – Ročki misal, 1420.

²⁴ Valja ipak naglasiti da i među njima ima razlike. Jedni se, kao (*vz*)*nenaviděti* vladaju kao prototipni glagoli, tj. oni kojima se izriče radnja, a drugi, kao *mrzěti*, ne: *nepravdu vznenaviděhь i mr'zě mi* (PsLob 81v) – Ps 118,163.

Za usporedbu značenja osnova sadržanih u tim dvama glagolima vidi Vukoja 2011: 169–240.

²⁵ Usp. Janda 1996: 326.

²⁶ Postupanje s imenicom za neživo kao da joj je referent osoba potvrđeno je i u sklonidbi; usp. genitiv za akuzativ imenice *plьkvь*: „Kako bi se izbjeglo ponavljanje dvaju istih oblika, akuzativ imenice *plьkvь* u rečenici *pl'ka pl'ka prěmožetь* (BrVO 169a) glasi *pl'ka*, iako se njome imenuje skupina ljudi, a ne jedna osoba.” (Vince 2014: 97).

MVat₄ – Vatikanski misal Illirico 4, 14. st.

PsFr – Frašičičev psaltir, 1463.

PsLob – Lobkovicom psaltir, 1359.

RegBen – Regula sv. Benedikta, kraj 14. st.

Literatura

Dąbrowska, Ewa, *Cognitive Semantics and the Polish Dative*, Mouton de Gruyter, Berlin – New York, 1997.

Gerodes, Stanislav, „Staroslavjanske predlogi”, u: *Issledovanija po sintaksisu staroslavjanskogo jazyka*, Izdatelstvo Českoslovačkoj akademii nauk, Praga 1963., str. 313–369.

Grabar, Biserka, Anica Nazor, Marija Pantelić, *Hrvatskoglagoljski misal Hrvoja Vukčića Hrvatinića: Trankripcija i komentar*, Staroslavenski institut „Svetozar Ritig” – Mladinska knjiga – Akademische Druck- und Verlagsanstalt, Zagreb, Ljubljana, Graz, 1973.

Ivić, Milka, *Značenja srpskohrvatskog instrumentala i njihov razvoj: Sintaksičko-semantička studija*, Srpska akademija nauka – Institut za srpski jezik, Beograd 1954.

Janda, Laura, „Figure, Ground and Animacy in Slavic Declension”, *Slavic and East European Journal* 40/2, 1996., str. 325–355.

Kapetanović, Amir, Kristina Štrkalj Despot, „Instrumental u hrvatskim stihovima srednjega vijeka”, u: *Sintaksa padeža: Zbornik radova znanstvenoga skupa s međunarodnim sudjelovanjem Drugi hrvatski sintaktički dani, Osijek, 13. – 15. studenoga 2008.*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje – Filozofski fakultet, Osijek, Zagreb, 2010., str. 101–127.

Katičić, Radoslav, *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika: Nacrt za gramatiku*, JAZU – Globus, Zagreb, 1986.

Maretić, Tomo, *Lekcionarij Bernardina Splječanina po prvom izdanju od god. 1495.*, Djela JAZU, knj. 5., Zagreb 1885.

Palić, Ismail, „Semantičko-sintaksička tipologizacija dativa u bosanskom (hrvatskom, srpskom) jeziku”, u: *Sintaksa padeža: Zbornik radova znanstvenoga skupa s međunarodnim sudjelovanjem Drugi hrvatski sintaktički dani, Osijek, 13. – 15. studenoga 2008.*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje – Filozofski fakultet, Osijek, Zagreb, 2010., str. 193–212.

Reinhart, Johannes, *Untersuchungen zur Syntax des Kroatisch-Kirchenslavischen*, Habilitationsschrift, Universität Wien, 1993.

Rešetar, Milan, *Zadarski i Rašinin lekcionar*, Djela JAZU 13.

Rječnik crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije, I. svezak. Staroslavenski institut u Zagrebu, Zagreb 2000.

- Tandarić, Josip Leonard, *Hrvatskologoljska liturgijska književnost*, Kršćanska sadašnjost – Provincijalat franjevac trećoredaca, Zagreb, 1993.
- Topolińska, Zuzanna, „Anthropocentric Language Theory as Organizing Principle of the Slavic Case System”, *Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego = Bulletin de la Societe Polonaise de Linguistique*, LII, 1996., str. 57–72.
- Večerka, Radoslav, *Altkirchenslavische (Altbulgarische) Syntax, II: Die innere Satzstruktur*, U. W. Weiher, Freiburg i. Br., 1993.
- Vince, Jasna, „Uzmak genitiva izravnoga objekta”, *Slovo* 56–57, 2008., str. 615–626.
- Vince, Jasna, „Izravni objekt i njegove inačice u hrvatskome crkvenoslavenskome jeziku”, *Slovo* 58, 2008., str. 63–86.
- Vince, Jasna, „Prostorni prijedložni izrazi u hrvatskom crkvenoslavenskom jeziku”, *Slovo* 60, 2010., str. 791–826.
- Vince, Jasna, „Imenice”, u: Milan Mihaljević (prir.) *Hrvatski crkvenoslavenski jezik*, Hrvatska sveučilišna naklada – Staroslavenski institut, 2014., str. 91–132.
- Vukoja, Vida, „Usporedba značenja leksema hrvatskih crkvenoslavenskih osnova *nenavid-* i *mrǫz-*”, *Slovo* 61, 2011., str. 169–240.
- Zaradija Kiš, Antonija, *Knjiga o Jobu u hrvatskologoljskoj književnosti*, Hrvatsko filološko društvo, Zagreb, 1997.

Summary

Jasna Vince

THE MEANING OF THE HOSTILE ACTIVITY IN CROATIAN GLAGOLITIC TEXTS

A subject of the paper is the meaning of the hostile activity and its expression in Croatian Church Slavonic. All the components participating in conveying this meaning are systematically surveyed and analyzed. The most important among them are the verbs conveying a lexical meaning. If the verb lacks this meaning, its role is taken over by the a nominal complement or a predicative adjective. In an unmarked sentence a case of the source of the hostile activity is the nominative. To render a target various prepositional and nominal expressions are used. As for prepositional phrases, the largest amount of information about the second participant in the event is contained in those with the dative. In them a directive meaning of the preposition and the nominal phrase coincide. As expected, among the nominal phrases the most important are those in the dative. The majority of examples on which our conclusions are based is drawn from the corpus for the Dictionary of the Croatian redaction of Church Slavonic being prepared in the Old Church Slavonic Institute in Zagreb.

Keywords: hostile activity; source; target; prepositions; cases; verbs; Croatian Church Slavonic

SILVANA VRANIĆ

Odsjek za kroatistiku
Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet
silvana.vranic@fri.uniri.hr

VIŠERJEČNE STRUKTURE U NOVALJSKOMU GOVORU

UDK: 811.163.42'373.7(497.5Novalja)

Izvorni znanstveni članak

U članku se prikazuju višerječne strukture: kolokacije i frazemi prema tipu sveza u govoru Novalje. S obzirom na pretežitost frazema zabilježenih u Rječniku govora Novalje na otoku Pagu Silvane Vranić i Iva Oštarića, veća je pozornost posvećena frazemima, njihovim kategorijalnim značenjima, odnosima frazemske sastavnice pojedinačnih frazema i međusobnim odnosima frazema te frazeološkom posuđivanju.

Ključne riječi:
novaljski govor, kolokacija, strukturalna analiza frazema; kategorijalno značenje frazema; unutarfrazemski i međufrazemski odnosi; frazeološko posuđivanje

1. O višerječnim strukturama u hrvatskoj frazeologiji

Ovaj je članak* potaknut radom što ga je Marija Turk, jedna od najpoznatijih hrvatskih frazeologinja i autorica vrsnih radova o kontaktnoj lingvistici, posvetila akademiku Milanu Mogušu o njegovu rođendanu (Turk 2016). Cilj je ovoga rada u čast prof. dr. sc. Marije Turk metodologijom primijenjenom u njezinu spomenutom članku prikazati višerječne strukture u novaljskomu govoru koje su uključene u rječnik toga govora (Vranić, Oštarić 2016).¹

Među višerječne se strukture u hrvatskomu jeziku ubrajaju kolokacije i frazemi. Aneta Stojić i Sanela Murica u pregledu tumačenja pojma kolokacije

* Istraživanje je za ovaj rad provedeno u okviru potpore Sveučilišta u Rijeci *Prilozi za istraživanje čakavskih dijalekata na području zapadne Hrvatske* voditeljice Silvane Vranić.

¹ Naime, u tom sam rječniku nastojala najvećma slijediti upravo pristup leksikografskoj obradi višerječnih struktura kakav, uz neke druge autore (npr. Tafra 1994), zastupa u svojim radovima i Marija Turk (2000). Koristim se prilikom zahvaliti Profesorici što mi je spremno pomogla kadgod sam joj se obratila pitanjem o nekom segmentu vezanom za uključene višerječnih struktura u taj rječnik.

u hrvatskoj literaturi ističu učestalo udruživanje leksema u sintagmu i značenjski potencijal članova kao najčešće kriterije prema kojima se neka sveza određuje kolokacijom (2010: 112). Prema definiciji Marije Turk kolokacija se javlja „samo u jednom obliku” (prema uobičajenosti pojavljivanja), nezamjenjiva je (jer ima funkciju naziva)² i ima cjelovito značenje, odnosno desemantizirane sastavnice³ (Turk 2010: 537, 2016: 179).

Nasuprot tomu, frazem kao višerječna struktura neraščlanjiva je semantičko-sintaktička cjelina „koja je u rečenici zaseban, ali integrativan član rečeničnoga ustroja” (Vajs, Žic Fuchs 1998: 363), a obilježuje ju uglavnom čvrst, stabilan poredak najmanje dviju sastavnica (dviju autosemantičkih ili autosemantičke i sinsemantičke sastavnice) i novo značenje, barem dijelom različito od značenja neke njezine sastavnice (Matešić 1978: 212, Menac 2007: 15). Za razliku od kolokacija, mnogi frazemi imaju varijante i zamjenjivi su frazemima s bliskim ili jednakim značenjem, pa i slobodnom vezom riječi s jednakim značenjem (Turk 2016: 179).⁴

Tri su temeljna polazišta analize frazema: semantičko (značenjski kriterij, motiviranost, podrijetlo), sintaktičko (funkcija u rečenici) i strukturno (Fink Arsovski 2002: 8). Potonja se analiza odnosi na oblik, odnosno opseg, leksički sastav i noseću sintaktičku sastavnicu frazema (Menac 1978: 221, Fink Arsovski 2002: 8).

2. Višerječne strukture u novaljskomu govoru

U hrvatskoj frazeologiji pretežita podjela frazema unutar strukturne analize na fonetsku riječ⁵, svezu riječi, frazemsku rečenicu i polusloženice primijenjena je i u novaljskom rječniku. Međutim, riječ je o formalnoj podjeli koja ne govori uvijek o kategorijalnom značenju frazema (Fink 2000: 93), pa će se u

² No kada je riječ o zamjeni pojedinih sastavnica sinonimima, sve kolokacije nisu jednako stabilne jer „kod nekih se sveza riječi može ustanoviti da je jedna sastavnica u određenoj mjeri zamjenjiva nekim sinonimima, ali ne i svim sinonimnim izrazima jednoga semantičkog polja”, pa je u njih stabilnost nešto niža (Stojić, Murica 2010: 114).

³ Iako se idiomatičnost kao obilježje u prvom redu veže za frazeme, mora se pridružiti i kolokacijama jer „i značenje nekih kolokacija može biti djelomično preneseno” (Stojić, Murica 2010: 115).

⁴ Ponekad su jednake sintagme i frazemi i kolokacije (koje se sastoje od baze, najčešće promjenjive vrste riječi, većinom imenice, i kolokatora), ovisno o kontekstualnoj uključenosti. A. Stojić i S. Murica navode primjer *odskočne daske*: kao kolokaciji značenje joj je ‘sportska daska s koje se izvode skokovi’, a kao frazemu ‘položaj s kojeg tko namjerava napredovati’ (2010: 115).

⁵ Neki autori, poput Josipa Matešića i Marka Samardžije, frazem definiraju kao spoj najmanje dviju autosemantičnih riječi, pa takve strukture ne smatraju frazemima (Matešić 1978: 212, Samardžija 1995: 83–86).

ovom članku upozoriti i na tu razliku. Usto će se izdvojiti modeli frazemskih inačica i pojasniti unutarfrazemski i međufrazemski odnosi u novaljskomu govoru zabilježeni u *Rječniku govora Novalje na otoku Pagu*, kao i neki elementi frazeološkog posuđivanja.

U tom su rječniku kolokacije i frazemi zastupljeni u oprimjerenjima, ali se težilo uključiti ih u pripadajuću natuknicu: kolokacije prema načelu imenice kao nosive riječi, a frazeme prema morfološkomu načelu⁶. Izdvojene će se kolokacije i frazemi u ovom članku prikazati unutar pripadajućih pojedinačnih tipova višerječnih struktura.

2.1. Strukturna analiza višerječnih sveza

2.1.1. Analiza prema opsegu

2.1.1.1. *Fonetska riječ* sadrži autosemantičku i jednu ili više sinsemantičkih riječi: *na fõrcu* ‘silom’, *bez glåsa* ‘zanijemio, zapanjen’, *spod glåsa* ‘tihim glasom, tiho’, *ni måkac* ‘ni malo (pokrenuti)’, *pred målo* ‘maločas’, među kojima su i usklićni, npr. *i bõg* ‘i gotovo, ništa više’, *ni Bõgu* ‘nikako’.

2.1.1.2. *Sveza riječi* odnosi se na dvije ili više autosemantičke riječi uz koje može stajati i sinsemantička riječi. Sintaktička veza koja se formira među sastavnicama može biti neovisnoga i ovisnoga tipa⁷ (Menac 2007: 18).

Neovisna sveza riječi samostalna je sveza koja se obično sastoji od dva člana iste vrste riječi povezana sastavnim, rastavnim ili suprotnim veznicima: *dån i nõc* ‘stalno, neprestano’, *kõst i kõža* ‘jako mršav’, *kũhan i pẽčen* ‘uvijek nazočan’, komu *křivo* ili *pråvo* ‘unatoč mišljenju drugih, bez obzira što drugi misle’, *ni nån nebu ni nån zemlji* ‘na neodređenome mjestu, u neodređenoj situaciji’, *ni månje ni vřše* ‘točno toliko’, <nĩ> *ni tråga ni glåsa* komu, čemu (od koga, od čega) ‘nema koga, čega, nema ni najmanje vijesti (naznake) o komu, o čemu, nestati, ne javljati se’.

Ovisne sveze riječi su kongruencija ili sročnost, rekcija ili upravljanje (glagolska, imenička i pridjevska) i pridruživanje (Menac 2007: 18).

Glagolske sveze

Sveza prelaznoga glagola i imenice u akuzativu (i uz odredbenu riječ, Menac-Mihalić, Menac 2011: 21): *đignut alårum* ‘uznemiriti, uzbuniti’, *držåt båndu (strånu)* komu ‘biti za koga u sporu dviju strana’, *båçit beřtĩmu/beřtĩmiju* ‘opsovati’, *napovĩdat blågdani/blåjdani* komu ‘ukoriti koga’, *çapåt*

⁶ Unatoč takvom polazištu, u *Rječniku* je ostalo i neizdvojenih frazema, npr. *mřzlo kakõ jacõri, dåt/dåvåt kåparu, zgubĩt võlju*, i kolokacija, npr. *přvi glås* ‘pjevač koji vodi pjevanje skupine’.

⁷ U članku objavljenom 1978., jednakoga naslova kao i poglavlje u knjizi, A. Menac rabi izraze nezavisna i zavisna veza (1978: 221).

bodâc 'oboljeti od upale pluća', *Bôga uvrîdît/vrîdât* 'psovati', *dobît/dobîvât* (zarâdît) *bôlest* 'razboljeti se', *uvâtît boleščînu* 'razboljeti se, dobiti bolest', *omâstît bîk* '1. dobro se najesti, 2. okoristiti se', *nabît/nabîjât bubrîzi* komu 'teško pretući koga', *očitât/čitât bûkvicu* komu 'izreći komu oštre ocjene o radu, ponašanju i sl.', *dobît bulamân* 'dobiti batinom', *dîgnut čelô* 'biti ponošan', *ogûlît (škapulât) děl* 'dobiti batine', *speljât dîtè* 'iznijeti trudnoću', *dobît facolîc* 'pretrpjeti verbalni napad', *čînît/čînt fîntu* 'praviti se (ob. da se ne zna ili ne vidi)', *dîgnut glâs na koga* 'viknuti na koga, protiviti se komu', *puštît glâs* 'proširiti vijest, razglasiti što', *dîgnut/dîzat glâvu* 'postati/postajati samosvjesniji (hrabriji)', *dîgnut/dîzat glâvu u ôblaci* 'uzoholiti se', *okrênût/okrîcât glâvu od koga*, čega 'ignorirati koga, što', *prîgnût glâvu/prîgînjat glâvu pred kin* 'pokoriti se/pokoravati se, ponizno priznati/priznavati čiju moć, vlast', *razbîjât glâvu* 'dugotrajno, uzaludno misliti o čemu', *skalât glâvu* 'ubiti, pogubiti', *spâšît glâvu* 'spasiti život, uspjeti ostati živ, sačuvati život', *zgubît glâvu* '1. poginuti, 2. zaljubiti se', *nadît îme* komu, čemu 'dati ime, imenovati', *zabît kâjlu* komu 'podvaliti komu, nasamariti koga', *zatvorît kanêlu* 'ne dati komu piti', *držât kanrîdu/katrîdu/krafîdu* 'zadržati poziciju, funkciju', *steplît kanrîdu/katrîdu/krafîdu* 'marljivo, dugo učiti (raditi)', *kalât kâpu* 'odobriti, odati priznanje za što', *hîtit kârte* 'zaigrati karte', *zakûhat (skûhat) kâšu* komu 'prirediti veliku neugodnost komu, dovesti u težak (neugodan) položaj koga', *grîst kolačîci* 'biti privilegiran', *odrît kôžu* komu 'naplatiti pretjerano visoku cijenu za rad, uslugu ili robu', *zgubît kûlju* 'smršavjeti', *zamišât kuljâtu* 'dovesti u nepriliku, prouzročiti nevolju', *držât mêru* 'biti umjeren', *tûc môre (ocejân)* 'ploviti', *načûlît ũši* 'htjeti dobro čuti, prislušivati', *pojîst kôricu krûha* 'savladati osnovno', *čapât/čepât Bôga zâ bradu* 'napraviti (postići) nešto što se činilo nemogućim (neostvarivim), učiniti (postići) nešto o čemu drugi maštaju'. Uz negaciju dolazi obično genitiv: *ne čît ni čûha ni dûha* 'biti potpuno mirno, tiho'.

Sveza glagola i imenice u akuzativu proširene atributnom riječju: *užívât Bôga svôga* 'uživati u životu', *glêdat svâku dlâku* 'biti sitničav', *potrošît Mâjke Bôžje dôtu* 'biti rasipan', *zgubît/gubît dðbar glâs* 'izgubiti/gubiti ugled (reputaciju)', *uvâtît lîpe godîšća* 'doživjeti visoke godine, starost', *imât lîpo grlo* 'lijepo pjevati', *mîrit svâku kûnû* 'vrlo štedljivo trošiti', <dât> *přvu rûku (drûgu, trêtu, četřtu)* 'nanijeti prvi (drugi itd.) sloj (boje), izvršiti prvo prskanje (vinograda) i sl.'.

Sveza glagola i imenice u kosom padežu (uz moguću odredbenu riječ): *pôc Bôgu* 'umrijeti', *dojâdît i Bôgu (i vrâgu)* 'biti svima jako dosadan, svima je dosta koga', *rêšît se bôlesti* 'ozdraviti', *dât/dâvât dijâvlu/djâvlu (vrâgu)* koga 'nije briga za koga', *čapât se krâja* 'pristati, zaustaviti uz obalu', *hîtit hâlu (dijâvlu/djâvlu, vrâgu)* 'otarasiti se čega', *ne imât kûće i kûćîšća* 'ne imati ničega svoga', *dât se mîru* 'biti miran, ne uzrujavati se', *ne dât mîra* komu 'uznemiravati koga, mučiti koga, dosađivati komu', *ne imât mîra* 'biti nemiran', *imât mðta* 'biti

spretan u čemu', *ne dât Bôgu sòli* 'biti škrt, pretjerano uzdržljiv u davanju', *dijâvlon/djâvlon poslâ imât* 'upuštati se u sumnjive poslove'.

Sveza glagola s imenicom u kosom padežu proširena atributnom riječju: *môlît koga drâgin Bôgon* 'preklinjati koga, usrdno moliti', *mîslît svojôn glâvôn* 'misliti samostalno (bez tuđih utjecaja)', *imât <dðsti> svojîh gðvan* 'biti u velikoj neprilici, imati teške probleme'.

Sveza glagola i prijedloznog izraza (s imenicom, ali i proširene pridjevskom riječju, s glagolom, prilogom, s mogućom odredbenom riječju): *pôc na bându* 'odvojiti se', 'otići u zahod', *dât po Bôgu* 'nekoga pretući', *pôc na bûru* 'silom otići iz kuće, biti izbačen iz kuće', *rîvat se u bûru* 'ploviti oštro u buru', *na dijâvla/djâvla mîslît* 'imati loše namjere', *pôc na dîtinstvo* 'poseniliti', *mlâtit ni u drîvo ni u kâmen* 'dangubiti', *pâst u debulêcu* 'onemoćati', *pâst u dičînu* 'biti zaokupljen djecom', *dôci (dolâzit) <dîlo, svê> na vidîlo* 'očitovati se, manifestirati se, postati/postajati jasno (jasnim), pokazati se/pokazivati se u pravom svjetlu, izići/izlaziti na javu', *čapât se/čepât se zâ glavu* 'naglo uvidjeti pogriješku, naći se u čudu', *igrât se z glâvôn* 'izvrgavati se životnoj opasnosti', *udrît ũ glavu* 'obratiti se na najvišu instituciju', *ulît (utûvît) ũ glavu* 'naučiti koga što izravnom podukom', *okrênût se/okrîcât se u grôbu* 'zaprepastiti se/zaprepašćivati se, ne moći podnijeti/podnositi što (o pokojniku)', *čecnut na guzîcu* 'doživjeti neuspjeh', *hîtit koga na guzîcu* 'jako se napiti', *dobît po Isûsu* 'dobiti zasluženu kaznu', *zasêst na čîgovu kanrîdu/katrîdu/krafîdu* 'preuzeti čiju poziciju', *igrât na kârte* 'igrati karte, kartati se', *hodît na golê kolêna* 'biti neizmerno zahvalan', *kòlat u kòlu* 'udružiti se s kim', *bît od koristi* 'biti dobra pomoć, koristiti', *zâc na krâj so kin, so čin* 'riješiti probleme skopčane s kim, s čîm', *razapêt na križ* koga 'javno okriviti/okrivljivati koga, oštro kritizirati koga, izmučiti/mučiti optužbama koga', *presîc u krîžîman* 'nagao nastup zdravstvenih smetnji u leđima, nagla bol', *bružîjât komu va štûmku* 'izazivati revolt', *na krûh stâviti* koga 'pripremiti koga za samostalan život i rad, odgojiti koga tako da je sposoban za samostalan život', *dobît/dobîvât po lêbrîman* 'biti izudaran', *zêt pod mðtiku* 'iskopati motikom', *pôc na mûfu* 'izgubiti od starosti duhovnu svježinu, postati senilan', *kljêknut prid* koga 'pokoriti se, pokazati poniznost', *igrat se so kin* 'biti neozbiljan, raditi nešto kao iz zabave', *pûcat od vručîne* 'biti jako vruće', *bît za hîtit kantûn* 'biti nekoristan, suvišan', *dâvât komu za krîvo* 'ne podržavati koga'.

Sveza glagola i priloga uglavnom je u odnosu pridruživanja: *bâcît/bâcât* koga *nâzad* 'unazaditi, vratiti/vraćati na prijašnje pozicije ili na ono stanje namjera ili planova kakvo je bilo prije nedaće, nepredviđenih okolnosti', *bît (dôc) gûsto <komu>* 'biti u gužvi, u opasnosti', *bît ce* komu *krîvo* 'žalit ce tko', *bît nâčîstu so kin* ili *so čin* 'doći do jasnih odnosa, do jasnih spoznaja', *pôc bilo* 'po svaku cijenu, bez obzira na sve, u besćenje', *dobrð dôc* komu 'koristiti, pomoći komu', *dobrð se držât u čemu* 'dobro podnositi što', *držât se dâlje od čega* 'ne miješati se u što', *hodît nânoge* 'pješačiti', *ðholo mličit* 'obilno davati mlijeko'.

Sveza glagola i druge vrste riječi: bit dōbar so kin 'biti u dobrim odnosima s kim', *bit gotōv* 'umrijeti', *bit pod kokošōn zlēžēn* 'biti naivan', *bit žēljan kōru krūha pojīst* 'siromašno živjeti', *ne imāt komu čā rēc* 'nemati komu što prigovoriti', *skuvāt čākōd/čākōd/ništo na jušicu* 'skuhati jušno'.

Imeničke sveze

Sveza imenice i pridjeva (pridjevske riječi)

Česte su sveze imenice i pridjeva (pridjevske riječi), pri čemu je imenica glavna riječ, a obje se sastavnice dekliniraju i u kongruentnom su odnosu: *dijāvlovo/djāvlovo dēlo* 'previše (u lošem smislu)', *vrāžje dīlo* 'nečasno djelo, loš učinak', *vēlo dobā* 'kasno uvečer, kasni sati', *dobrā dūšā* 'dobar čovjek', *prōdana dūšā* 'čovjek koji je odustao od svojih uvjerenja iz interesa ili karijerizma', *vrāžja dūšā* 'zao čovjek', *ūsko grlo* 'tijesan, uzak prostor', *kūrbina guzīca* 'svačiji', *vrūca kantrīda/katrīda/kratīda* 'neugodan položaj (posao), odgovorna pozicija (funkcija) povezana s rješavanjem teških (problematičnih) pitanja', *māčji kāšalj* 'jednostavan/jednostavno, beznačajan/beznačajno, lak/lako', *nīki dijāval/djāval (hāl)* 'nešto loše', *tūja kūca* 'onaj tko odlazi iz obitelji', *špōrki zajīk* 'bezobrazno ophođenje', *zlōčesti zajīk* 'onaj koji govori loše o drugima, klevetati, ogovarati', *bīrani zajīk* 'razgovarati, govoriti o čemu biranim riječima', *dūgi zajīk* 'brbljavost, razgovorljivost, nepromišljenost u govoru'.

Jednaku strukturu imaju i zastupljene kolokacije: *čōravi brodīt* 'brodet bez ribe', *prōšni dāni* 'dani u svibnju (7., 10., 12., 14., 27. i 30.) za kojih se molilo Boga da ne puhne olujna bura', *čīsti gubitāk* 'negativan rezultat poslovnih aktivnosti poduzeća u nekom roku', *dēbeli kām* 'časnik mladinih svatova', *mihōljsko lēšce* 'pozno ljeto oko Sv. Mihovila', *pōzno lēto* 'bablje ljeto, ljeto koje se protegne do Sv. Mihovila', *belo mēso* 'bijelo meso, kokošje meso s prsa', *māli prst* 'mezimac, mali prst', *māla mīsa* 'rana jutarnja misa', *mlāda mīsa* 'prva misa novog svećenika (mladomisnika) nakon njegovog ređenja', *rasplāčeno ūho* 'vrsta biljega u ovce, prorezana uška od vrha do sredine', *strēlo ūho* 'vrsta biljega u ovce, cijelom dužinom prorezana uška', *križni pūt* 'hod Isusa na Golgotu; vjerski obred obilaska 14 postaja koje simboliziraju taj hod'.

Podtip je takve sveze besprijedložna imenička ili glagolska rekcija koja je ograničena na jedan padež (obično genitiv), a funkcija joj je atributno-predikatívna (Menac 2007: 28), npr. (*čovik/ženā* ili *bit*) *širōke dūšē* 'nesebična narav čovjeka' ili tip *vēdra čelā* (npr. *zakūčit*) 'bez ustručavanja, zahvaljujući svojem poštenju i časti', kojemu je funkcija adverbna.

Zabilježene su i prijedložne sveze u kojima je imenica ograničena na jedan padež: *na dijāvla/djāvla <paklēnoga>* (*skūp, drāg, zlōčest* i sl.) 'jako (skup, zločest i sl.)', *radi mīra u kūci* 'izbjegavajući svađu, nezgodna pitanja (u obitelji, društvu itd.)'.

Sveza imenice i imenice

Takvu strukturu s obje imenice u N imaju kolokacije: *fremētūn zubār* 'kukuruz zuban', *kāšalj hripāvāc* 'hripavac (*Pertussis*)'.

Sveza imenice u nominativu i imenice u kosom padežu (obično u G) rijetko je besprijedložna, a samo se glavna imenica sklanja: *kōrica krūha* 'malo, ništa, ni ono najosnovnije', *šāka jāda* 'slabašna osoba, jad i bijeda, sinja kukavica', no uz negaciju obje imenice mogu biti u genitivu: *ni čūha (zdāha) vētra* 'zrak je potpuno miran'.

Imenice uz prijedložne sveze (ograničene na jedan padež) mogu imati atributivnu ulogu, npr. *grihotā od Bōga* 'velika (neprežaljena) šteta', *māli od kužīne* 'pogrd. onaj koji obavlja najjednostavnije poslove, potrkalo', *ūra od partēnce* 'vrijeme polaska', *mānā s nēba* 'neočekivana sreća (povoljna okolnost) što stiže bez ikakva truda (napora), dar, spasonosni dobitak', *čelō od stolā* 'uvrh stola, počasno mjesto za stolom', ali i adverbnu ulogu: *na prāvdi Bōga* 'bez razloga, ni za što stradao', *u cvētū/cvētu mlādosti* 'u najljepše doba života, mladosti', *bōgu iza lēd* 'u zabit, daleko', *Bōgu (va) rukāh* 'nesigurno, predodređeno'.

Jednaku strukturu imaju i neke kolokacije: *kōlp od vētra* 'udar vjetra', *makarūni na iglu* 'makaroni koji dobivaju formu omotavanjem tijesta oko igle za pletenje vunjenih odjevnih predmeta, novaljski kulinarski specijalitet', *māli od kužīne* 'kuharski naučnik na brodu', *škāre od rīza* 'škare kojima se reže loza'.

Sveza imenice i broja: prvo vrīme 'na početku'

Jednaka je struktura zastupljena u samostalnim kolokacijama, npr. *prvi frūt* 'prvi plod', *prvi glās* 'pjevač koji vodi pjevanje skupine'.

Pridjevske sveze

Sveza pridjeva i imenice (u kojoj je pridjev ili glagolski pridjev trpni glavna riječ i sklanja se, a imenica je u kosom padežu, moguća je uz nju pridjevska riječ): *dijāvlon/djāvlon osīnut* 'izbezumljen (bijesan), nekontrolirana (nepri-mjerena, neprilična) ponašanja', *pūn dijāvla/djāvla <paklēnoga>* 'jako zao', *udrivēn mokrōn kīpon* 'smušen, izgubljen'.

Često je takva sveza u predikatnoj funkciji uz glagol biti: *<bit> glādan krūha* 'živjeti siromašno, biti uvijek na rubu gladi', *<bit> tvrde glāvē* 'teško shvaćati', i pridjevske zamjenice: *<bit> svojē glāvē* 'biti tvrdoglav, svojeglav'.

Sveza pridjeva i pridjeva rijetka je: *mrtāv hlādan* 'posve hladnokrvan', kao i pridjev uz prijedložne sveze: *pod stāri dāni* 'pod starost, u starosti'.

Sveze drugih vrsta riječi rijetko su zastupljene, npr. zamjenice: *čā prvo* 'što prije', *čā pūt* 'bezbroy puta', među kojima su i prijedložni izrazi: *na kōga dijāvla/djāvla <paklēnoga>* 'na što loše, na koje zlo', *za svojū dūšu* 'za svoje

zadovoljstvo, za svaku málu 'za beznačajnu stvar', za svi cekini ovoga svita 'ni za što na svijetu', na svoju ruku 1. 'samostalno, samoinicijativno, po svojoj volji (odluci, inicijativi)', 2. 'čudan, neobičan, nepredvidiv, iskrivljen, uvrnut, otkaćen'; brojevi u prijedlozima: od prve ruke (znat, zēt i sl.) 'izravno, direktno, bez posrednika'; prilozni: poč poto.

2.1.1.3. Frazemska rečenica

Frazemske su rečenice frazemi kojima je rečenica temeljni oblik (Menac 2007: 18). U literaturi su klasificirane u jednostavne i složene (Fink Arsovski 2002: 8, Menac 2007: 16–19).

U novaljskomu su rječniku zabilježene mnoge jednostavne frazemske rečenice (među kojima su i krnje, npr. ni gláho čüt komu 'drago je čuti komu', čüje se 'priča se, ljudi govore', krivo je komu 'nije komu drago', ni krivo komu 'ne može se žaliti tko'): Bôg će koga poživít 'dulje će tko živjeti, neće umrijeti tko', Bôg će proviđit 'izraz pouzdanja', Bôg će se komu smilovat 'umrijet će tko', Bôg je däl/dät će komu 'imati, dobiti (ob. bez vlastita udjela)', Bôg je koga säpel (kaštigäl) 'stigla je kazna koga', Bôg koga čüva 'siguran je tko', Bôg je koga väzel sēbi 'umro je tko, preminuo je tko', mögal bi komu Bôg dät 'neka se tko ni ne usudi', ne bi koga Bôg 'ne bi ništa bilo komu', ne bi <ni> Bôg koga opämetil 'neće se tko urazumiti', ne bi ni Bôg (zäspal, znäl i sl.) 'nemoguće je (zaspati, znati i sl.)', neće ni Bôg komu <više> pomöc 'nema komu <više> spasa', ne möre ni Bôg koga <više> späsīt 'nema komu <više> spasa', päli su (päst će) böci komu 'smršavio je (smršavjet će) tko', bölest je koga čapäla 'razbolio se tko', brīgä je koga (za koga, što) 'stalo je komu (do koga, čega)', břk se komu smijē 'pokazivati zadovoljstvo, veseliti se, imati veseo izraz lica', büra će hitit 'zapatat će bura', čä me brīgä 'ne tiče me se <za koga, za što>', čä ću ti rēc 'nema se što reći', čä će rēc 'što znači', ni kriv dēl komu 'nije oštećen tko (ob. materijalno)', bit će dijävla/djävli 'bit će nepravilno, to će loše završiti', dijäval/djäval će dōc 'zlo je neizbježno', dijävli/djävli koga zēli su/zimlju 'uništiti/uništavati koga', dijäval/djäval je bil 'nitko nije bio', dijäval/djäval (hāl, Bôg) koga ponesē/nōsi 'navučiti/navlačiti nevolju na sebe izazovnim (objesnim) ponašanjem', dijävli/djävli (vräg) koga donesū/dñili su (donesē/donēsäl je) 'nepoželjan je tko došao', ki je dijäval/djäval (hāl, vräg) komu 'što je komu', neće dijävli/djävli od koga zäc vān 'neće tko postati dobar', svi su dijävli/djävli u komu (s kin) 'zao je tko', pükal je gläs 'saznalo se, doznalo se, pročulo se', ne grē ü glavu komu 'ne može shvatiti tko, što', ni ö glavu 'nije prijeko potrebno žuriti, nema žurbe, nije najvažnije, nije pitanje života ili smrti', godišća su dōšle 'ostario je tko', hāli (dijävli/djävli) su u komu 'jako je zao tko', ne dā hāl mīra komu 'nešto tjera u napast koga', hāla će koga uhälit/hāla je koga uhälila 'zadesit će/zadesila je koga nesreća', kōkoš je komu pämet pözobala 'odnosi se na glupu, ograničenu osobu', kōža se jēži komu 'u velikom je strahu tko, uzbudio se tko', nāšla křpa zäkrpu 'svatko nađe sebi ravnog, od-

govarajućeg (u negativnom smislu)', kūd ćeš bölje/lipše u retoričkom pitanju u značenju 'ne može biti drugačije, tj. bolje/ljepše', ne triba komu librič za beštīmät 'olako psuje tko', čapälo/čepälo je/čapä/čepä ludilo koga 'poludio je/poludi tko', otö je /svē/ čigovo mäslö 'za to je kriv tko, time potajno upravlja tko', sväka je na mēstu komu 'pametno govori ili radi tko', käsno je popödne na mīsu hodīt 'raditi što u krivo vrijeme', möžjani/möžljani se okrīču komu 'ludi tko', kūd koga Bôg nōsi 'kamo tko nepromišljeno ide'.

Složene frazemske rečenice

Nezavisno složene frazemske rečenice, npr. pit u dröb, a ne ü glavu 'ne pretjerivati u piću da ne bude loših posljedica', čä ću, dī ću 'naći se u neugodnoj situaciji u kojoj nije lako donijeti odluku'.

Zavisno složene frazemske rečenice: ne čēsät se kadī koga ne srbī 'ne upletati se u tuđe probleme', koga prezovü drīsko, drīsko i ostāne 'zauvijek nositi dobiveni pečat', povērovat da se tovār pö nebu välja 'biti lakovjeran, naivan'.

Neki frazemi imaju oblik zavisne surečenice s priloškim kategorijalnim značenjem: ko Bôg dā 'ako se posreći <komu>, budu li okolnosti zadovoljavajuće, budu li se stvari dobro razvijale', kakö Bôg zapovīda 'na pravi način, kako treba', kakö (kakövoga) ga je Bôg däl 'onakav kakav je stvoren, bez izmjena', <kako da> su crvi gužīci 'komu nemiran je tko', da se svē dīmi 'svim silama, vrlo živo, žustro'.⁸

2.1.1.4. Zasebnu vrstu frazema čine poredbeni frazemi (Menac, Fink Arsovski, Venturin 2014: 3).

Pridjevski poredbeni frazemi sastoje se od pridjeva, poredbene riječi i imenice ili komparativa pridjeva, prijedloga od i imenice u genitivu (koja može biti i proširena atributnom riječju): süh kakö bakalār 'izrazito mršav', lipa kakö bëba 'jako lijepa', pijän kakö čēp 'potpuno pijan', dōsadan kakö čīmavica 'jako dosadan', dūžan kakö Gřška 'jako zadužen, koji ima mnogo dugova', bēl kakö křpa 'vrlo, izrazito blijed', döbar kakö krüh 'jako dobar', mökar kakö lüža 'mokar do kože', ljüt kakö rīs 'vrlo ljut, pun ljutnje (bijesa)', pämetniji od dijävli/djävli <päklēnoga> 'jako pametan'.

Glagolski poredbeni frazemi uglavnom se sastoje od glagola, poredbene riječi i imenice, koja može biti proširena atributnom riječju i mogućom odredbenom riječju, ili prijedloznom izrazu: rādīt kakö cřv 'raditi vrlo marljivo

⁸ Četvrtu bi skupinu prema dijelu literature činili frazemi sa strukturom polusloženice (Menac, Fink Arsovski, Venturin 2014: 3). Branka Tafra upozorava da sve jedinice koje se pišu sa spojnicom „nisu istoga ranga" i „da se i kod frazema mora voditi računa i o izrazu i o sadržaju" (1995b: 54). U ovom su rječniku polusloženice koje bi se mogle uključiti u frazeme rjeđe zastupljene, npr. käd-täd 'koliko se god čekalo, makar u dalekoj budućnosti', vämo-nämo 'sad na ovu sad na onu stranu, sad ovdje sad ondje'.

i ustrajno', *pasät kakö fūrija* 'brzo prolaziti', *skäkät kakö čifal* 'biti vrlo snalažljiv, okretan', *tūc kakö/ko krūpōn* 'žestoko se okomiti kritikom na koga', *potēzat se kakö kuljān* 'kretati se jako sporo, tromo', *čapät se/čepät se kakö čeper mēsa* koga 'ne dati se odvojiti od koga, nametljivo dosađivati komu', *bižät kakö dijävli/djävli od* koga 'sumanuto bježati od koga', *čūvät se koga/čega kakö dijävla/djävla <paklënoga>* 'izbjegavati koga/što', *lüftat se kakö glādan gospodīn* 'besposličariti', *bīt komu kakö bubriḡu u löju* 'živjeti u blagostanju', *hodīt kakö na mēd* 'hrliti na što (prema čemu), oduševljeno (s radošću) ići kamo', *mlāfīt kakö po dijävlu/djävlu* 'nemilosrdno tući koga'.

Priložni poredbeni frazemi (pri čemu se priložna sastavnica i ne mora ovjeriti): <čisto> *kakö apotēki* 'savršeno uredno i čisto', <dobrō> *ka Bōg* 'izvršno', *škūro kakö u grōbu* 'jako (potpuno) mračno', *tēško kakö nādo* 'vrlo teško', *mřzlo kakö jacēri* 'jako hladno'.

Poredbeni frazemi bez određenog polazišta (nulti tip): *kakö dān i nōc* 'potpuno različito', *kakö Bōg* 'sve u redu, izvršno', *kakö Bōga* (pāzīt) 'jako', *kakö Bōg zapovīda*,⁹ *kakö (kakövoga) ga je Bōg dāl*, *kakö da je vrāgu s kāpe pāl* ki 'netašan je tko, vragoljast je tko, objestan je tko, prepreden je tko', *kakö da koga vrāzi nagānju* 'izrazito brzo', *kakö vrāg <paklēni>* 'jako'.

2.1.1.5. Različīt oblik od ustaljenih frazema ima *frazeshema*. Riječ je o obliku kojemu „sastav nije stalan te se jedna njegova sastavnica obično može zamijeniti drugom riječju iste vrste i oblika”, odnosno „sama shema nosi osnovnu frazeološku funkciju” (Menac 2007: 42). U *Rječniku govora Novalje na otoku Pagu* zastupljene su imeničke frazesheme: *bōg bōgova* 'odličan, izvrstan, sjajan', 'odlično, izvršno, sjajno' (prema shemi imenica u N jd. + ista imenica u G mn.); glagolske: *čā bilo da bilo* 'bilo što bilo, ma što se dogodilo', <pa> *kūd püklo da püklo* 'što god da se dogodilo, ma što bilo, kako god bilo' (prema shemi odnosna zamjenica ili prilog + glag. pridj. radni + da + isti glag. prid. radni); mješoviti tip: *dān po dān* 'vrlo skoro' (prema shemi imenica + po + ista imenica); *čā jē da jē* 'makar što bilo, bez obzira na to što je' (prema shemi odnosna zamjenica + glagol + da + isti glagol), *kakö jē da jē* 'treba biti zadovoljan i s tim' (prilog + glagol + da + isti glagol).

2.2. Kategorijalno značenje frazema

Kategorijalno se značenje frazema određuje prema semantičkom i sintaktičkom aspektu. Prema semantičkom aspektu razlikuje se nekoliko tipova ovisno o tomu čime se izražava značenje. O glagolskom se frazemu govori kada se značenje izražava glagolom ili glagolskim skupom riječi, o imeničkom ako se značenje izražava imenicom ili imeničkim skupom riječi, o pridjevskom kada se značenje

⁹ Kada je isti frazem ponavlja, značenje se ne piše. Iznimkom su primjeri u dijelu o polisemiji i međufrazemskim odnosima radi lakšega praćenja.

izražava pridjevom, o priložnom kada se značenje izražava prilogom, o zamjeničkom kada se kategorijalno značenje iskazuje zamjenicom. Kategorijalno se značenje ne mora podudarati sa strukturnim (Fink-Arsovski 2002: 9). Pritom je važan sintaktički aspekt jer se ovisno o funkciji koju frazemi imaju u rečenici mogu odrediti vrste kategorijalnoga značenja frazema (funkciju predikata izvršavaju glagolski frazemi; subjekta, objekta ili dijela imenskog predikata imenički; priložne oznake priložni frazemi; atributa ili dijela imenskoga predikata pridjevski frazemi itd.). Razlikuju se i modalni i uzvični frazemi koji „mogu postati (ukoliko se ne upotrebljavaju kao samostalna cjelina) umetnuti dijelovi rečenice” (Fink-Arsovski 2002: 9). Drugim riječima, predstavljaju tzv. komunikacijske frazeme, odnosno značenjski su rečenice.

U *Rječniku govora Novalje na otoku Pagu* zabilježeni su frazemi s imeničkim kategorijalnim značenjem: *mānā s nēba*, *tūja kūca*; glagolskim: *kljēknut prid* koga, *dāt/dāvāt kāparu* 'platiti predujam'; priložni: *bōg bōgova*; *u trēn ōka* 'začas', *mřzlo kakö jacēri*, *spod glāsa* 'tihim glasom, tiho', <bit> *glādan krūha* 'čživjeti' siromašno, <biti> uvijek na rubu gladi', *ni mākac* 'ni malo (pokrenuti)', *pred mālo* 'maločas', *prvo vrīme* 'na početku', *na prāvdi Bōga*, *u cvētū/cvētu mlādosti*, *bōgu iza lēd* 'u zabiti, daleko', *Bōgu (va) rukāh* 'nesigurno, predodređeno', *radi mīra u kūci* 'izbjegavajući svađu, nezgodna pitanja (u obitelji, društvu itd.)'; pridjevski: *bez glāsa* 'zanijemio, zapanjen', *bōg bōgova*; rjeđe zamjenički: *ki je dijävval/djävval (hāl, vrāg)* komu 'što je komu', *niki dijävval/djävval (hāl)*; usklični: *Bōže mōj!* 'u dijaloškim situacijama u značenju radosti, čuđenja ili ozlojađenosti, nezadovoljstva', *čūvaj Bōže!* 'nipošto, ni govora, nikako, ne dolazi u obzir', *ne dāj Bōže* 'nikako, ni u kojem slučaju', *ne dāj (dāl)* komu *Bōg!* 'želja da se što ne dogodi', *hōd z Bōgon!* 'ne pričaj gluposti', *dāj Bōže/neka Bōg dāl* 'neka mi se ispuni želja, neka bude tako', *pitaj bōga* 'ne zna se, tko bi znao', *Bōg koga pomīluj!* 'neka se Bog smiluje komu', <samo> *Bōg znā!* 'tko zna', *hāli (dijävli/djävli, vrāg)* komu *zēli (zēl)* ča! /kletva/, *nek se frīga!* 'neka ide k vragu, baš me briga', *dijävli/djävli <koga> znāju!* 'nije poznato, nitko ne zna, ne zna se', *hodī/hōd z dijävlon/djävlon <paklēnin>!* 'blaži prijekor sugovornika', *neka drāga dīmi!* 'neka bude što ima biti'¹⁰.

2.3. Varijantnost strukture frazema

2.3.1. *Frazemske varijante* u novaljskomu su rječniku zabilježene na fonetskoj, morfološkoj, tvorbenoj, sintaktičkoj i na leksičkoj razini u više tipova (Menac 2007: 17–19).

Fonološke varijante (razlikuju se pojedinim fonemima): *bīt čē dijävla/djävla*, *zmaknūla/zmaknut čē se kantrīda/katrīda/kratīda* komu 'izgubio je/izgubit će tko poziciju', *čapät se/čepät se zā glavu*, *napovīdat blāgdani/blājđani* komu.

¹⁰ Ovakvi primjeri predstavljaju osamostaljeni dio glagolske rekcije (Menac 2007: 23).

Morfološke varijante (razlikuju se oblicima): *dāj Bōže/neka Bōg dā, mētnut/mečāt sēbi u tāšku, prīgnūt glāvu pred kin/prīgīnjat glāvu pred kin, stāvīt/stāvljāt na vāgū* ča 'odmjeriti/odmjeravati (odvagnuti/vagati) što, izvršiti/vršiti procjenu čega'.

Tvorbene varijante (razlikuju se tvorbenim morfemima): *dobīt/dobīvāt (zarādīt) bōlest/uvātīt boleščīnu, kakō ga je Bōg dāl/(kakōvoga) ga je Bōg dāl*.

Sintaktičke varijante (razlikuju se odnosima unutar rečenice): *komu krīvo ili prāvo/kōmu krīvo, kōmu prāvo, pasāt <kroz> sīto i rešetō* 'doživjeti svašta, proći kroz svakojaka životna iskušenja'.

Leksičke varijante (jedna sastavnica frazema može se zamijeniti istoznačnicom ili suznačnicom različita korijenskoga morfema, ali i riječju iz istoga semantičkoga polja ili asocijativnoga niza te antonimom, Zubčić 1999: 153, Menac 2007: 172, 188): *hāli (dijāvli/djāvli, vrāg) komu zēli (zēl) ča, hāli (dijāvli/djāvli) su u komu, hāli (dijāvli/djāvli, vrāg) <koga> znāju, držāt bāndu (strānu) komu, kūd ćeš bōlje (līpše), tūc mōre (ocejān), līpa kakō bēba/līpa (šēsna) kakō pūpa* 'jako lijepa, zgodna, skladna', *dojādīt i Bōgu (vrāgu), pōč bīlo/pōč pōto, svōj dān/svojē vrīme* 'prije, nekada, nekoć', *bīt dobrē rūkē* 'biti darežljiv (velikodušan), rado (lako) darivati'/*bīt rūkē obilāte* 'biti darežljiv'.

Kvantitativne varijante (u kojima se dodavanjem ili izostavljanjem pojedine sastavnice ne mijenja značenje frazema, ali se koriste za naglašavanje i pojačavanje značenja, Menac 2007: 96, 150): *hodī/hōd z dijāvlon/djāvlon <paklēnin>, <dōbar> kakō grōm/grōn* 'izvrstan', *<samo> Bōg znā, imāt <dōsti> svojih gövan, <čisto> kakō apotēki, <dobrō> ka Bōg, bīt u <pūnoj> snāgi* 'biti jak i zdrav, biti u najboljim godinama'.

2.4. Unutarfrazemski i međufrazemski odnosi

Frazemi i njihove sastavnice ulaze u različite semantičke odnose (Menac-Mihalić 2011: 27–28). Unutarfrazemski su odnosi monosemija i polisemija. U prvom se tipu jednom sadržaju pridružuje jedan izraz, a značenje je neizmijenjeno bez obzira na kontekst u kojem se ovjerava (Bogović 1999: 154). U novaljskomu su govoru mnogi frazemi monosemični, npr. *hōd z Bōgon, speljāt dītē*. O polisemiji se govori kada se jednom izrazu pridružuje više sadržaja, a frazemi mogu biti u odnosu intersekcije, pri čemu im je zajednički barem jedan semem. Takvi su u novaljskomu govoru primjerice *omāsīt bīk* '1. dobro se najesti, 2. okoristiti se'. Drugi odnos unutar polisemije, inkluziju, obilježuje sadržanost cjelovitoga značenja jednoga frazema u značenju drugoga (Tafra 1986, Turk-Bogović 1998, Bogović 1999, Matešić 2006). U novaljskomu rječniku ovjerena je u frazemima poput *zabādāt nōs u* ča '1. upletati se u tuđe stvari, miješati se u što, 2. biti pretjerano znatiželjan'.

Međufrazemski su semantički odnosi: sinonimija, antonimija i homonimija.

Sinonimni su uglavnom različiti frazemi sa srodnim značenjem, ali i frazemi s potpuno podudarnim značenjem ili apsolutni sinonimi koji su znatno rjeđi. Potonji su potpuno semantički podudarni, imaju isti tip sveze, ali različite sastavnice i mogu se zamjenjivati bez značenjskih ili stilističkih razlika.

Struktorno (i semantički) *podudarni frazemi: tūp kakō babūlj* 'vrlo glup'/*tūp kakō sikīra* 'jako glup'.

Struktorno nepodudarni mogu imati sastavnice istih vrsta riječi srodnoga značenja (uglavnom su apsolutni sinonimi): *nēče ni Bōg komu <više> pomōč* 'nema komu <više> spasa'/*ne mōre ni Bōg koga <više> spāsīt* 'nema komu <više> spasa', *dobīt/dobīvāt (zarādīt) bōlest/uvātīt boleščīnu/lēc u postīlju* 'razboljeti se', kao i „*različite sastavnice uz sličan tip sveze*” (Menac 2007: 173): *prīgnūt glāvu/prīgīnjat glāvu pred kin* 'pokoriti se/pokoravati se, ponizno priznati/priznavati čiju moć, vlast'/*kljēknut prid koga* 'pokoriti se, pokazati poniznost', *Bōg će se komu smīlovat* 'umrijet će tko'/*Bōg je koga vāzel sēbi* 'umro je tko, preminuo je tko', *<bīt> glādan krūha* 'živjeti siromašno, biti uvijek na rubu gladi'/*bīt željan kōru krūha pojīst* 'siromašno živjeti' ili *osim različitih sastavnica imaju i različit tip sveze: dōbar kakō krūh* 'jako dobar'/*zlāto od čovika* 'dobar, dragocjen čovjek', *pōč òkolo* 'dangubiti'/*mlāfīt ni u drīvo ni u kāmēn* 'dangubiti', *imāt līpo grlo* 'lijepo pjevati'/*pīvat kakō zvōn* 'lijepo pjevati', *svōga Bōga (vīdit, tj. dobīt itd.)* 'biti zaslužno kažnjen, dobiti batine'/*ogūlīt (škapulāt) dēl* 'dobiti batine', *dobrō dōc* komu 'koristiti, pomoći komu'/*bīt od koristi* 'biti dobra pomoć, koristiti', *bōg bōgova* 'odlično, izvrsno, sjajno; odličan, izvrstan, sjajan'/*pūna šāka brādē* 'baš dobro, odlično, izvrsno, ne može bolje', *pitaj bōga* 'ne zna se, tko bi znao'/*<samo> Bōg znā* 'tko zna', *obzīdāt šōldiman kūcu* 'biti jako bogat'/*imāt pūnu tāšku* 'imati mnogo novca, biti pri novcu, biti bogat', *pōč Bōgu/bīt gotōv* 'umrijeti'.

Antonimija je međufrazemski odnos pri kojemu zamjenjivanje sastavnica dovodi do suprotnog značenja (Menac 2007: 77).

Antonimijski parovi sa strukturnom podudarnošću (apsolutni ili pravi): *bīt na dobrōmu glāsū* 'biti poznat po dobru, uživati ugled, biti cijenjen (poštovan)' – *bīt na lošēmu glāsū* 'biti poznat po čemu lošem, imati lošu reputaciju, ne biti cijenjen (poštovan)', *imāt vōlju* 'pokazivati zanimanje (interes) za što' – *zgbūt vōlju* 'izgubiti zanimanje (interes) za što', *ōči cōrīt* komu 'varati, lagati, skrivati istinu' – *otvorīt ōči* komu 'objasniti komu pravu istinu', *muškā rūkā* 1. 'strogost (ob. u odgoju)', 2. 'spretnost (vještina) u obavljanju popravaka u kući (osobito u tzv. muškim poslovima), fizička snaga' – *žēnska rūkā* 1. 'urednost, smisao za lijepo (red) (osobito u tzv. ženskim poslovima)', 2. 'blagost, popustljivost (ob. u odgoju)', *vrūce kakō paklū* 'nesnosno vruće' – *mřzlo kakō jacēri* 'jako hladno'.

Antonimi bez strukturne podudarnosti: ne dāt Bōgu sōli 'biti škrt, pretjerano uzdržljiv u davanju' – *potrošīt Mājke Bōže dōtu* 'biti rasipan', *bīt željan*

kõru krũha pojĩst 'siromašno živjeti' – *bĩt komu kakõ bubrĩgu u lõju* 'živjeti u blagostanju'.¹¹

Homonimni frazemi imaju isti izraz, a različit sadržaj, odnosno višeznačni su. Pri utvrđivanju se homonimije zapravo promatraju različita značenja pojedinačnoga frazema koja, za razliku od polisemije, ne smiju imati niti jednu zajedničku sastavnicu (Turk – Bogović 1998: 205). U novaljskomu su rječniku zastupljeni: *čũvaj Bõže* 1. 'strašan, užasan, ispod svake razine', 2. 'nipošto, ni govora, nikako, ne dolazi u obzir', *zgubĩt glãvu, muškã rũkã, žẽnska rũkã, na svojũ rũku, põc vazjũgo* 1. 'poći prema jugu', 2. 'umrijeti, završiti na groblju'.

2.5. Frazeološko posuđivanje

U novaljskomu su govoru ovjereni nacionalni i posuđeni frazemi. Manji je broj frazema koji bi se mogao pripisati samo novaljskomu govoru ili i bližim paškim govorima. Takvi su primjerice novaljski: *põc vazjũgo, pãrtit vazjũgo, põc dõli* u značenju 'umrijeti, završiti na groblju', dok se frazemi: *pijãn kakõ sũpa*, s varijantom *pijãn ko sũpa*, u značenju 'jako pijan', *dobĩt bulamãn, õholo mličit, napovĩdat blãgdani/blãjdani* komu ovjeravaju i u susjednim govorima. Veći je broj frazema potvrđen u nekom ili u više čakavskih govora,¹² primjerice *pojĩst õe slãma tovãra* komu 'više štete nego koristi'¹³, *čĩnit/čĩnt fintu, skũro kakõ u grõbu, mõkar kakõ lũža*¹⁴, a mnogi su jednaki u drugim dvama narječjima i u hrvatskom standardnom jeziku, npr. *bĩt komu kakõ bubrĩgu u lõju, mĩslit svojõn glãvõn, bĩt na dobrõmu glãsũ, nãšla kĩpa zãkrpu, kũhan i pẽčen*. Među potonjima neki su i sasvim suvremeni, npr. *dĩgnut/dĩzat tlãk* komu 'uzrujati/uzrujavati koga, izazvati/izazivati čiju ljutnju (bijes)'.¹⁵

Najveći je broj posuđenih frazema ili njihovih sastavnica iz talijanskoga jezika, odnosno njegova venecijanskoga dijalekta ušao kao rezultat bliskoga ili intimnoga posuđivanja (manje su brojni oni podudarni s njemačkim frazemima ili s frazemima obaju jezika ili nekih drugih jezika) (Turk 1998: 295, Menac-Mihalić, Menac 2011: 20). Neki se romanski frazemi ovjeravaju u različitim ili u svim sustavima hrvatskoga jezika (Turk 1998: 295, Menac-Mihalić,

¹¹ Neki frazemi s jednakim ili sličnim značenjem mogu u sebi kao sastavnicu koja se varira sadržavati antonime. Tako je i u govoru Novalje u primjerima poput *dojãdit i Bõgu (i vrãgu)*.

¹² Usporedba je onemogućena time što brojni čakavski govori, kao ni drugi organski govori hrvatskoga jezika, nemaju svoje rječnike, a ako i imaju, nisu zastupljeni isti frazemi, bilo u oprijemljenjima ili natuknicama. Kada je riječ o usporedbi sa standardnim jezikom, znatno je lakše uspostaviti odnose jer postoje podrobni frazeološki rječnici. Jednako je i s utvrđivanjem posuđenih frazema.

¹³ Prema potvrdi Filipa Galovića moguća je i varijanta *pojĩst õe slama konja* komu u šoltanskim govorima.

¹⁴ Primjerice u govoru Maloga Iža (Jelić 1987: 100).

Menac 2011: 29–32), pa tako i u novaljskomu govoru: *kakõ Bõg zapovĩda, dĩgnut/dĩzat glãvu u õblaci, kõst i kõža, bĩt na korjũ* 'poslije teškoća naći se u boljim prilikama', *u trẽn õka, rũku na sĩce* 'otvoreno, iskreno govoreći', *ni nã nebu ni nã zemlji*. Česti su frazemi koji imaju barem jednu jedino romansku sastavnicu ili leksičku varijantu romanskoga podrijetla čakavske sastavnice (Turk 1998: 295) i podudarnu strukturu ili romansku sastavnicu, ali općehrvatsku strukturu: *na fõrcu, põc fõndo* 'potopiti se', *bãcĩt beštĩmu/beštĩmiju, mõkar kakõ lũža, dobĩt facolić, čĩnit/čĩnt fintu, zatvorĩt kanõlu, skalãt glãvu, pãst u ãfãn* 'onesvijestiti se', *špõrki zajĩk, dobĩt bulamãn, držãt kantrĩdu/katrĩdu/kratĩdu, steplĩt kantrĩdu/katrĩdu/kratĩdu, kalãt kãpu, mžzlo kakõ jacẽri*¹⁵, *dãt/dãvãt kãparu, nãgal kakõ šuferĩn* 'jako nagao', *ogũlit (škapulãt) dõl, držãt bãndu (strãnu) komu, lipa kakõ bẽba/lĩpa (šẽsna) kakõ pũpa, prõc (pasãt) lišo* 'nekažnjeno, glatko se izvući'.

Među zabilježenim su frazemima česti općeeuropski frazemi biblijskoga izvora: *križni pũt* 'težak (trnovit) život, život pun muka (tegoba), patnja, mrcvarjenje, velik napor', *razapõt na križ* koga, *Bõže mõj, fala Bõgu* 'naravno, naravna stvar, dakako, tako je', *zmĩvit komu glãvu ko zmijĩ* 'uništiti koga', *mãnã s nẽba*.

Novaljske su višerječne sveze svojom strukturom uglavnom podudarne onima u drugim hrvatskim idiomima. U ovom je članku prikazan samo dio tih struktura i samo dio mogućih analiza njihovih sastavnica s vjerom da ih mijene koje prodiru u sustav novaljskoga govora neće narušiti, posebice frazeme u kojima dijalektne značajke opstaju i kada se na razini sustava mogu pratiti inovacije.

Literatura

- Bogović, Sanja, „Frazeologija grobničkih govora”, u: *Grobnički zbornik 4*, Katedra Čakavskoga sabora Grobinštine, Rijeka, 1996., str. 341–362.
- Bogović, Sanja, „Frazeologija ikavsko-ekavskoga mjesnoga govora Drage”, *Fluminensia* 11/1–2, 1999., str. 143–163.
- Fink, Željka, „Tipovi adjektivnih frazeologizama (na materijalu ruskog i hrvatskog jezika)”, *Filologija* 20–21, 1992–1993., str. 91–101.
- Fink, Željka, „O jednom tipu frazeoloških varijanti (na materijalu hrvatskih ili srpskih ruskih frazeologizama)”, u: *Rječnik i društvo, zbornik radova sa znanstvenog skupa o leksikografiji leksikologiji održanog 11–13. X. 1989.*, HAZU, Zagreb, 1993., str. 65–70.
- Fink, Željka, „Sinonimni nizovi frazeologizama kojima se opisuje čovjekova vanjština (na materijalu hrvatskog i ruskog jezika)”, *Strani jezici* 1, 1993., str. 20–27.

¹⁵ Neki leksemi odavno su dijelom pasivnoga rječnika, ali se u frazemima, poput leksema *jacera* u ovomu frazemu, ovjeravaju.

- Fink, Željka, „Tipovi frazema-fonetskih riječi”, u: *Riječki filološki dani* 3, Filozofski fakultet u Rijeci, Rijeka, 2000., str. 93–98.
- Fink-Arsovski, Željka, *Poredbena frazeologija: pogled izvana i iznutra*, FF press, Zagreb, 2002.
- Hudeček, Lana, Milica Mihaljević, „Homonomija kao leksikografski problem”, *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 35, 2009., str. 159–185.
- Ivir, Vladimir, „Kolokacije i leksičko značenje”, *Filologija* 20–21, 1992–1993., str. 181–189.
- Jelić, Roman, „Pabirci iz govora Maloga Iža”, *Čakavska rič* 2, 1987., str. 83–112.
- Kolenić, Ljiljana, *Riječi u svezama: prilog povijesnoj frazeologiji*, Matica hrvatska, Ogranak Osijek, Osijek, 2006.
- Matešić, Josip, „O poredbenom frazemu u hrvatskom jeziku”, *Filologija* 8, 1978., str. 211–217.
- Matešić, Josip, *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Školska knjiga, Zagreb, 1982.
- Matešić, Josip, „Frazeologija i dijalektologija”, *Hrvatski dijalektološki zbornik* 9, Zagreb, 1995., str. 83–88.
- Matešić, Mihaela, „Frazeologija mjesnoga govora Vrbovskoga”, *Fluminensia* 18/2, 2006., str. 37–81.
- Menac, Antica, „O strukturi frazeologizma”, *Jezik* XVIII/1, 1970., str. 1–4.
- Menac, Antica, „Neka pitanja u vezi s klasifikacijom frazeologije”, *Filologija* 8, 1978., str. 219–226.
- Menac, Antica, „Iz problematike frazeološke sinonimije u ruskom i hrvatskom književnom jeziku”, *Filologija* 9, 1979., str. 185–191.
- Menac, Antica, „Frazeologija u različitim tipovima jednojezičnih hrvatskih rječnika”, *Filologija* 22–23, 1994., str. 161–168.
- Menac, Antica, *Hrvatska frazeologija*, Knjigra, Zagreb, 2007.
- Menac, A., Fink-Arsovski, Ž., Venturin, R., *Hrvatski frazeološki rječnik*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2003.
- Menac, Antica, Mira Menac-Mihalić, „Frazeologija suvremenih bračkih čakavskih pjesnika”, u: *Riječki filološki dani* 2, Filozofski fakultet u Rijeci, Rijeka, 1998., str. 303–312.
- Menac-Mihalić, Mira, „Izrazi za 'malo' u čakavskim rječnicima”, *Filologija* 30–31, 1998., str. 267–271.
- Menac-Mihalić, Mira, „Problemi izrade višedijalektnoga frazeološkog rječnika”, *Filologija* 38–39, 2002., str. 49–55.
- Menac-Mihalić, Mira, *Frazeologija novoštokavskih ikavskih govora u Hrvatskoj*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje i Školska knjiga, Zagreb, 2005.

- Menac-Mihalić, Mira, Antica Menac, *Frazeologija splitskoga govora s rječnicima*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, 2011.
- Mihaljević, Milica, „Višerječne natuknice i podnatuknice u jednojezičnom općem rječniku hrvatskoga jezika”, *Rasprave Zavoda za hrvatski jezik* 17, 1991., str. 133–143.
- Nežić, Ivana, Maja Opašić, „Prilog semantičkoj analizi frazema govora Brovinja”, u: *Šesti Hrvatski slavistički kongres – Zbornik radova*, Hrvatsko filološko društvo, Zagreb, 2016., str. 365–375.
- Nežić, Ivana, „Romanizmi u frazemima južnih labinskih govora”, u: *Riječki filološki dani* 8, Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci, Rijeka, 2010., str. 613–630.
- Samardžija, Marko, *Leksikologija hrvatskoga jezika*, Školska knjiga, Zagreb, 1995.
- Stojić, Aneta, Sanela Murica, „Kolokacije – teorijska razmatranja i primjena u praksi na primjerima iz hrvatskoga i njemačkoga jezika”, *Fluminensia* 22/2, 2010., str. 111–125.
- Tafra, Branka, „Razgraničavanje homonomije i polisemije (leksikološki i leksikografski problem)”, *Filologija* 14, 1986., str. 381–393.
- Turk, Marija, „Naznake o podrijetlu frazema”, *Fluminensia* 1–2, 1994., str. 37–47.
- Turk, Marija, „Prilog proučavanju čakavske frazeologije (na građi iz krčkih govora)”, *Suvremena lingvistika* 43–44, 1997., str. 313–324.
- Turk, Marija, „Frazeologija krčkih govora”, u: *Govori otoka Krka* (u suautorstvu s Ivom Lukežić), Libellus, Crikvenica, 1998., str. 265–298.
- Turk, Marija, „Višečlani izrazi s desamentiziranom sastavnicom kao nominacijske jedinice”, u: *Riječki filološki dani* 3, Filozofski fakultet u Rijeci, Rijeka, 2000., str. 477–486.
- Turk, Marija, „Status kolokacija u hrvatskim općim jednojezičnim i dvojezičnim rječnicima”, u: *Riječki filološki dani* 8, Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci, Rijeka, 2010., str. 537–547.
- Turk, Marija, „O višerječnim svezama u *Senjskom rječniku* Milana Mogušaa”, *Hrvatski dijalektološki zbornik* 20, 2016., str. 179–187.
- Turk, Marija, Sanja Bogović, „O nekim semantičkim odnosima u frazeologiji” u: *VI. međunarodni slavistički dani (zbornik radova)* 3/1, Sambotel/Pečuh, 1998., str. 203–211.
- Tafra, Branka, „Gramatički kriteriji za rječničku natuknicu”, *Rasprave Zavoda za hrvatski jezik* 20, 1994., str. 299–312.
- Tafra, Branka, „Leksikalizacija kao leksikološki i leksikografski problem”, u: *Jezična norma i varijeteti*, Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku, Zagreb – Rijeka, 2000., str. 575–582.
- Tafra, Branka, „Frazeološki izazovi”, *Jezik* 52/2, 2005., str. 48–61.

- Tafra, Branka, „Što je hrvatskoj leksikografiji natuknica?“, u: *Stručak riječima ispunjen. Zbornik radova posvećen Antici Menac o njezinu 90. rođendanu*, Filozofski fakultet, Zagreb, 2012., str. 111–132.
- Nada Vajs, Milena Žic Fuchs, „Definicija i frazem u jednojezičnom rječniku“, *Filologija* 30/31, 1998., str. 363–368.
- Vranić, Silvana, „Iz kostrenske frazeologije“, u: *Zbornik Život, kultura i povijest Kostrene*, Katedra Čakavskoga sabora Kostrena, Kostrena, 2005., str. 139–152.
- Vranić, Silvana, Marija Barišić, „Frazeologija mjesnoga govora Krčula“, u: *Libar žminjski: libar drugi*, Katedra Čakavskoga sabora Žminj, Žminj 2008., str. 133–145.
- Vranić, Silvana, Ivan Oštarić, *Rječnik govora Novalje na otoku Pagu*, Grad Novalja, Ogranak Matice hrvatske u Novalji i Filozofski fakultet u Rijeci, Novalja, 2016.
- Žic Fuchs, Milena, „Semantičke i leksikografske definicije“, *Filologija* 22/23, 1994., str. 275–280.

Summary

Silvana Vranić

MULTI-WORD UNITS IN THE DIALECT OF NOVALJA

The paper focuses on multi-word units: collocations (dĕbeli kŭm) and phrasemes according to the type of the relation between the words they consist of. The analysis is based on phrasemes found in the Rječnik govora Novalje na otoku Pagu by Silvana Vranić and Ivo Oštarić. Considering that phrasemes are dominant in this dictionary, we give more attention to the structural analysis of phrasemes: phraseme words (pred mălo), independent (kŭhan i pĕĉen) and dependant relations between the words that constitute a phraseme (napovĭdat blăgdani/blăjdani komu) and phrasemic sentences (bŏlest je koga ĉapăla) (semi-compounds (kăd-tăd), not numerous, only mentioned), as well as of two special types – comparative phrasemes (mŏkar kakŏ lŭža) and idiomatic schemas (ďan po ďan). Since such an analysis is of a formal nature, we warn about the categorical meanings of phrasemes (na prăvdi Bŏga as an adverbial phraseme). One section is dedicated to the variability of phraseme components (e.g. on the morphological level dobĭt/dobĭvăt (zarăďit) bŏlest / uvătit bolešĉĭnu), intra-phraseme relations of monosemy and polysemy (omăstĭt bŕk) and inter-phraseme relations: synonymy (pŏĉ ōkolo / mlătĭt ni u drĭvo ni u kămen), antonymy (imăt vŏlju – zgubit vŏlju) and homonymy (zgubit glăvu). In the section on phraseological borrowing, phrasemes are presented according to the geographic areas in which they are used: those attested in the idioms of Novalja (părtit vazjŭgo), in the neighbouring idioms on the island of Pag (ŏholo mlĭĉĭt), in Čakavian idioms (ĉĭnĭt/ĉĭnt fintu), in the standard Croatian language and its organic idioms (kŭhan i pĕĉen) and borrowed phrasemes (general European Biblical, e.g. zmŕvit komu glăvu ko zmĭji, from Italian, that is, Venetian dialect, e.g. mŕzlo kakŏ jacĕri).

Keywords: *the dialect of Novalja; collocation; structural analysis of phrasemes; categorical meaning of phrasemes; intra- and inter-phraseme relations; phraseological borrowing*

SANJA ZUBČIĆ

Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet
sanja.zubcic@ffri.uniri.hr

O STATUTU BRATOVŠTINE MAJKE BOŽJE GORIČKE IZ 1425. GODINE I NJEGOVU JEZIKU

UDK: 27-788(497.5Jurandvor)¹1425“(062)
003.349.1(497.5Jurandvor)¹⁴“

Izvorni znanstveni članak

U radu se sintetiziraju i prikazuju podatci o bratovštini Majke Božje Goričke s otoka Krka, a posebna je pozornost posvećena tekstu njezina statuta, nastalu 1425. godine, koji je među najstarijim hrvatskoglagoljskim bratovštinskim statutima. Prikazuje se odnos dvaju očuvanih listova prema cjelini danas izgubljena teksta te se pokušava dati prilog nekim još otvorenim pitanjima primarno s filološkoga aspekta.

Ključne riječi:
bratovština Majke Božje Goričke; statut; 15. stoljeće; hrvatski jezik; poluglas

Pozornost je posvećena i statusu poluglasa u tekstu, a s obzirom na vrlo stare ostvaraje, izvodi se zaključak o starini samoga teksta te se o tempu promjena te jezične značajke razmišlja u kontekstu razvoja povijesne gramatike.

Na kraju se teksta donose transliteracija i transkripcija danas dostupnih stranica.

1. Uvod

U kolekcionarskoj se zbirci Martina Schøyena (The Schøyen Collection)¹ danas čuvaju dva lista glagoljskoga rukopisa koji je predmet našega interesa. Schøyenova zbirka ustanovljena je dvadesetih godina 20. stoljeća, danas je smještena u Londonu i Oslu, a sadrži više od 20000 rukopisa nastalih u širokom vremenskom rasponu od 5000 godina. Ona predstavlja jednu od najbogatijih i vrlo rijetkih zbirki rukopisa koju karakterizira iznimna raznolikost u smislu geografskoga područja s kojega dolaze tekstovi, jezičnih i tekstološki značajki te različitih tipova pisama i materijala na kojima se pisalo. U tom smislu ova zbirka predstavlja kulturnu znamenitost na svjetskoj razini.

¹ O povijesti zbirke i eksponatima vidjeti više na <http://www.schoyencollection.com/about-schoyen-collection> (pristupljeno 22. studenoga 2017.).

Schøyenova zbirka sadrži samo jedan dokument na glagoljici, a on je katalogiziran u rubrici *Latin Book Scripts* i podrubrici *East European* zajedno s ćirilskim, armenijskim i gruzijskim tekstovima. Dva glagoljska lista zavedena su pod inventarnim brojem MS 1391 i naslovljena kao *Lay Fraternity Statutes (Dalmatia)*, odnosno Bratovštinski statuti (Dalmacija). U opisu stoji da se radi o rukopisu na pergamentu, pisanu na hrvatskom jeziku i nastalu na otoku Krku početkom 15. stoljeća. U fizičkom opisu stoji da se radi o dvama listovima dimenzija 29 × 21 cm te da je tekst dvostupačan, a dimenzija stupca iznosi 19 × 13 cm, s 26 redaka, naslovima pisanim crvenom tintom te iluminiranim inicijalima (dva se protežu kroz sedam redaka, a četiri kroz pola stranice) s vrpčasto-lisnatom dekoracijom u crvenoj i crnoj boji s žutim punilom (<http://www.schoyencollection.com/palaeography-collection-introduction/latin-book-scripts/east-european-book-scripts/ghagolitic/ms-1391>; pristupljeno 22. studenoga 2017.). Oba su lista pisana lijepom ustavnim glagoljicom.

Osim na mrežnim stranicama Schøyenove zbirke, o tekstu je dosta podataka obznanjeno i na mrežnoj stranici Društva prijatelja glagoljice (<http://www.croatianhistory.net/etf/norway.html>; pristupljeno 22. studenoga 2017.) gdje se donose i slike listova te njihova transliteracija. Tekst se ondje naziva *Batomaljski glagoljički listovi u Norveškoj*.

Budući da je ovaj tekst manje poznat hrvatskoj javnosti, a da se vjerojatno radi o jednom od najstarijih bratovštinskih² statuta,³ cilj je ovoga rada sintetizirati i prikazati podatke o cjelokupnom tekstu statuta, prikazati odnos dvaju danas očuvanih listova prema cjelini teksta te pokušati dati prilog nekim još otvorenim pitanjima primarno s filološkoga aspekta. Na kraju se teksta donosi transliteracija i transkripcija danas dostupnih stranica.

² O bratovštinama općenito te o bratovštinama u Hrvatskoj i na otoku Krku vidjeti više u Bolonić (1974). O bratovštinama u Baški pisao je A. Bozanić (2017: 145–147).

³ Statuti bratovština u uzobalnom dijelu Hrvatske uglavnom su pisani talijanskim ili latinskim jezikom. Najstariji takav na otoku Krku bio je onaj bratovštine Sv. Franje u Krku iz 1300. godine (Bolonić 1974: 466). Statuti pisani hrvatskim jezikom i glagoljicom rjeđi su (Štoković 1992–1993: 50; Benyovsky 1998). Na prostoru Istre takav je statut bratovštine Sv. Roka (Sv. Katarine i Sv. Blaža) iz Boljuna (1595.–1663.) (Sladonja 2003) dok su na Krku (osim u gradu Krku) oni bili brojni, ali je po M. Boloniću (1974: 466) jedini djelomično sačuvan ovaj koji je predmet našega interesa. Ostali su uništeni ili su nestali. Da je tomu bilo tako, svjedoče neki zapisi. Tako u ispravi kojom knez Ivan Frankopan prihvaća molbu bratima omišaljske bratovštine Sv. Marije te im daje na korištenje (*na fit*) pašnjak Ert stoji da je to uz uvjete koji su propisani „va kvaderni staroj va pismu od kneza Iv(a)na let Kristovih 1453.” (prema Štefanić 1960: 262). To dakle znači da je 1453. godine omišaljska bratovština Sv. Marije morala imati svoj statut kojim su propisane dužnosti bratovštine na koji se ovdje poziva. Čak i da je taj statut očuvan, još je uvijek mlađi od ovdje analiziranoga statuta.

2. Istraženost i datacija

O tekstu je prvi pisao Ivan Milčetić 1892. godine nakon što ga je dobio od Vinka Premude, koji ga je, prema V. Štefaniću (1960: 66), našao u Dragi Bašćanskoj gdje ga je bio našao pop Antun Žic. Prema Milčetićevoj bilježenju, rukopis se sastojao od pet listova dimenzija 29 × 20. Tekst je dvostupačan, a dimenzije stupca su 19 × 6 cm. U opisu dimenzija stupca, Milčetićev se zapis razlikuje od zapisa u Schøyenovoj zbirci gdje stoji da je stupac širok 13 cm, što nije točan podatak i valjalo bi ga ispraviti na kataloškom listiću. U kataloškom zapisu u Schøyenovoj zbirci nigdje se ne navodi da je rukopis bio u vlasništvu Vinka Premude već stoji da je nakon bratovštine koja ga je kreirala tekst pripadao Predragu Milovanoviću iz Beograda, potom do 1991. godine gospođi I. Požarić iz Zagreba, nakon toga kolekcionar Jeremyju Griffithsu iz Oxforda i od početka 21. stoljeća već spominjanoj zbirci. Važna je napomena (prema <http://www.croatianhistory.net/etf/norway.html>) da je tekst, dok je bio dio kolekcije dr. J. Griffithsa, analizirala i ugledna britanska paleoslavistkinja prof. dr. sc. Mary MacRobert. Iz osobnih kontakata s njom autorica ovoga priloga saznala je da tekst ekspertize nije objavljen te da je u njemu utvrđen tematski okvir teksta i određen kao bratovštinski statut, ponuđene su napomene o povijesnim i zemljopisnim okolnostima kao i nekolike primjedbe o paleografskim značajkama sa svrhom datacije teksta.⁴

Drugi je put taj rukopis spomenut 1911. godine u *Hrvatskoj glagoljskoj bibliografiji* iz pera Ivana Milčetića u kojoj na stranicama 407 i 408 ne donosi ništa nova. Istom se rukopisu 1935. godine vraća Mate Polonijo problematizirajući regule koje bratovštine propisuje ovaj statut. U *Glagoljskim rukopisima otoka Krka* V. Štefanić (1969: 66, 67) spominje tekst među rukopisima koji se više ne nalaze u Baški, a recentno ga spominju I. Žic (1996: 27) i A. Bozanić (2017: 146).

I. Milčetić ovaj je tekst nazvao Zakonom brašćine Svetoga Duha na temelju zapisa u 18. kapitulu koji kaže: *po zakonv brašćine s(ve)toga d(u)ha z bške*. M. Polonijo (1935: 75) sustavno je analizirao stare bratovštine na otoku Krku i utvrdio da su u Baški, prema zapisu svjedočenja popa Ivana Papića iz 1576. godine,⁵ postojale tri najstarije bratovštine: Sv. Duha, Sv. Marije Goričke⁶ i Sv. Ivana Krstitelja. Pop I. Papić i sam je bio upraviteljem bratovštine Sv. Duha,

⁴ Zahvaljujem Mary MacRobert na podatcima o njezinoj analizi.

⁵ Mletačka vlast i talijansko svećenstvo nisu podržavali djelatnost bratovština. Zbog toga biskup Pietro Bembo godine 1567. i 1571. izdaje stroge propise koje umnogome ograničavaju rad bratovština, a kako bi imao podroban uvid o njihovu točnom broju te o kaštaldima u Baški, Vrbniku, Dobrinju, Omišlju, Dubašnici i Poljicima, on 1576. godine izdaje nalog za njihovim popisivanjem. U Arhivu Krčke biskupije čuvaju se dva sveščića svjedočenja lokalnih svećenika o bratovštinama u njihovim kaptolima i oni čine osnovni izvor podataka o starim bratovštinama na otoku Krku. O tome više vidjeti u Polonijo 1935.

⁶ M. Polonijo rabi tri naziva za tu bratovštinu: *Sv. Marije na Gorici*, *Sv. Marije Goričke* i *Majke Božje Goričke*. Mi ćemo rabiti termin *Majke Božje Goričke*.

čitao je njezina pravila i zapisao da je bratovština bila ustanovljena pred više od tristo godina, dakle negdje u drugoj polovici 13. stoljeća.⁷ Ako je ta činjenica točna, onda se M. Polonijo s pravom pita kako ovdje analiziran rukopis može biti statut bratovštine Sv. Duha kad ga ona ima već 300 godina. M. Polonijo (1935: 75) dalje navodi, prema I. Papiću, da je po tom najstarijem statutu bratovštine Sv. Duha prije 150–200 godina (naravno, u odnosu na 1576. godinu) sastavljen statut nešto mlađe bratovštine Majke Božje Goričke. To znači, negdje u drugoj polovici 14. ili prvoj polovici 15. stoljeća. On stoga pretpostavlja da bi se ovaj statut mogao odnositi na bratovštinu Majke Božje Goričke postojanje koje je potvrđeno u generalnoj vizitaciji 20. studenoga 1550. (Polonijo 1935: 77), a ne na bratovštinu Sv. Duha. Ove teze prihvaća i V. Štefanić (1937).⁸ S obzirom na činjenicu da i I. Milčetić (1892: 139) piše da je bratovština koje su regule regulirane ovima statutom bila pod ingerencijom samostana Sv. Lucije u Jurandvoru,⁹ s čime se slaže i M. Polonijo (1935: 79), bit će da je M. Polonijo u pravu i da se radi o bratovštini Majke Božje Goričke za koju kaže da je imala sjelo u Sv. Luciji. Uz spomen samostana Sv. Lucije, M. Polonijo spominje kao sjelo bratovštine i svetište Uznesenja Majke Božje „na Gradu” (1935: 79). Da bratovštine imaju dva sjedišta nije uobičajeno jer su one pripadale crkvama, kapelama ili čak oltarima i jedan je od zadataka njihovih bratima bila briga o njima i bilo bi opterećujuće skrbiti o dvjema crkvama (Polonijo 1935: 65). Samo ime bratovštinu povezuje ponajprije s crkvom Majke Božje Goričke, a ovu dalje sa samostanom Sv. Lucije¹⁰ činjenica

⁷ A. Bozanić (2017: 146) kaže da je osnovana 1276. godine.

⁸ Uspriko suvislim argumentima koji idu u prilog ovoj tezi, niz je indicija koje povezuju te dvije bratovštine. Osim činjenice da je statut bratovštine Majke Božje Goričke sastavljen prema predlošku statuta bratovštine Sv. Duha (što potvrđuju i rezultati ovoga istraživanja koji se odnose na jezik), V. Štefanić (1937: 69, 70) ističe da „domaći ljudi pričaju da su u prijašnja vremena običavali članovi bratovštine (oni vele **svetog Duha**, istaknula SZ) čuvati noću mrtvaca u crkvi sv. Lucije, pa je stoga vjerojatno da su baš oni u zimskim noćima palili vatru na ploči” (misli se na Baščansku ploču). To potvrđuje starinu bratovštine Sv. Duha, ali je dovodi u vezu s crkvom Sv. Lucije, a ne sa crkvicom Sv. Duha pokraj crkve Sv. Ivana Krstitelja izvan zidina Baške, u kojoj joj je prema M. Poloniju (1935) bilo sjedište. Usto, znakovito je da se u svetištu Majke Božje Goričke, osim očekivanoga blagdana Velike Gospe, hodočasti i na blagdan Duhova (Štefanić 1937: 78). Ostaje stoga povjesničarima detaljnije se pozabaviti odnosom među dvjema bratovštinama.

⁹ Argument je za tu tezu spominjanje fra Andrije, monaha Sv. Lucije, na izgublenu posljednjem ili pretposljednem listu rukopisa. Naime, bratovštinama su u ono vrijeme upravljali kaštaldi, a nadzor nad bratovštinom obavlja opat, s time da član bratovštine mora biti i jedan monah. U bratovštini Majke Božje Goričke (prema popisu članova) to je fra Andrija iz benediktinskoga samostana Sv. Lucije što nedvojbeno potvrđuje vezu između samostana i bratovštine.

¹⁰ V. Štefanić (1937: 74) piše da je koncem 16. stoljeća posvećen oltar Majke Božje u crkvi Sv. Lucije koji je pripadao bratovštini Majke Božje Goričke.

da je crkva Majke Božje Goričke od osnutka do 17. stoljeća bila u sastavu benediktinskoga samostana Sv. Lucije (Štefanić (1937: 78); Bozanić (2017: 123)).¹¹ Pučka predaja kaže da je prva crkva Majke Božje Goričke sagrađena u 11. stoljeću u baščanskom polju, u predjelu zvanom *Goričica* pa je i teritorijalno bila mnogo bliže Sv. Luciji. Kako su od 13. stoljeća intenzivirani pljačkaški pohodi, anđeli su odnijeli kip Majke Božje na brežuljak *Grad* odakle su ga seljaci višekratno vraćali u crkvu da bi na koncu shvatili poruku koju im Marija šalje i na Gradu 1415. godine sagrađili novu crkvu ime koje je stvoreno tako da su imenu stare crkve dodali novu prostornu odrednicu – *Majka Božja Gorička na Gradu*, kako je naziva i M. Polonijo (Žic 1996: 27; Bozanić 2017).¹²

Za razliku od bratovštine Majke Božje Goričke, bratovština Sv. Duha imala je, prema M. Poloniju (1935: 79), središte u istoimenoj crkvi pokraj bivše župne crkve Sv. Ivana Krstitelja izvan gradskih zidina Baške. U trećem dijelu rasprave (1935: 77–80) naslovljenu *Statut bratovštine Sv. Duha ili M. B. Goričke?* M. Polonijo čvrstim povijesnim argumentima, utemeljenim primarno na dekretu biskupa Alberta Dujmija izdanu nakon vizitacije u Baški 20. studenoga 1550. dokazuje da ovaj statut uređuje pravila funkcioniranja i ustroja bratovštine Majke Božje Goričke. Na temelju spomenutoga dekreta, ali i rekonstrukcijom događaja M. Polonijo (1935: 77, 78) utvrđuje da je tekst nastao 1425. godine. I. Milčetić (1892: 140) navodi da je tekst zasigurno postojao i prije 1424. godine. Za filološke odnose razlika u godini je nebitna, a dobivena je različitom interpretacijom godine u kojoj je imenovan banom krčki knez Nikola koji se spominje na zadnjem očuvanu listu rukopisa. Naime, M. Polonijo navodi da je on imenovan banom 1424. godine prema podatku iz Klaićeve knjige *Krčki knezovi Frankapani* koja je objavljena 1901. godine (9 godina nakon objave Milčetićeve rada).

3. Struktura i sadržaj rukopisa

I. Milčetić (1892: 138) navodi da je vidio pet listova ovoga teksta i da je on razdijeljen na 22 kapitula. Budući da je na prvom očuvanu listu zapisan 9. kapitul, on pretpostavlja da su izgubljena prva dva lista, a možda i zadnji. Na zadnjem su popisano listu zapisana imena članova bratovštine, a I. Milčetić

¹¹ Osim nje, opatiji Sv. Lucije pripadale su još i crkve Sv. Jurja u Dragi Baščanskoj, Sv. Marije Magdalene u Bunculuki (pokraj Baške), Sv. Kuzme i Damijana kraj Vrbnika i Sv. Križa, vjerojatno u Jurandvoru (Štefanić 1937: 78).

¹² V. Štefanić (1937: 78) pak bilježi predaju po kojoj je crkva sagrađena po naročitoj želji Majke Božje koja je u snijegu uporno ostavljala tlocrt crkve. Na službenim mrežnim stranicama Biskupije Krk stoji „da su bivši kip Majke Božje iz donje crkvice u Jurandvoru na čudesan način u tri navrata pronašla djeca pastiri na ovom brdu, a Gospa je čudesnim znakom snijega početkom kolovoza (5. kolovoza – Gospa Snježna) označila mjesto gdje želi svoje svetišće” (<http://biskupijarkr.hr/?p=3561>, pristupljeno 15. prosinca 2017.).

kaže da je „tih imena moglo biti i više, nego je možda ispaao i jedan list na kraju” (1892: 139). Moguće je dakle da ih je ukupno bilo osam.

Danas su u Schøyenovoj zbirci očuvana dva lista, a stranica jednoga prikazana je u Milčetićevoj studiji (1892).¹³ Ovdje će se usporedbom s Milčetićevom transliteracijom utvrditi koji bi listovi mogli biti dva očuvana i kamo dolazi stranica donesena u Milčetićevoj raspravi. Kako bi se to napravilo, bilo je potrebno transliterirati tekst, a transliteracija očuvanih ostataka rukopisa donosi se u prilogu ovoga rada. D. Žubrinić na mrežnim stranicama Društva prijatelja glagoljice (<http://www.croatianhistory.net/etf/norv.html>; pristupljeno 22. studenoga 2017.) donosi transliteraciju no ona nije sastavljena po pravilima filološke studije,¹⁴ a usto se potkralo i nešto pogrešaka. Prilagođenu je transliteraciju na školskoj ćirilici objavio i I. Milčetić u spominjanoj studiji.

O strukturi rukopisa dosad je poznato sljedeće:

- izvornik je imao sedam ili osam listova
- I. Milčetić je od V. Premude dobio pet listova
- danas su u Schøyenovoj zbirci očuvana dva lista, a stranica jednoga priložena je u Milčetićevoj studiji (1892).

Na stranici priloženoj Milčetićevo radu (1892) popisani su 12. i 13. kapitul. Dvanaesti kapitul propisuje kakvi imaju biti kaštaldi,¹⁵ tj. upravitelji bratovštine, te što dobivaju za plaću. Navodi se da kaštald mora imati „blago

¹³ Preostali su listovi nedostupni iako se zna da se jedan od listova nalazi u nekoj privatnoj zbirci i nudi na prodaju (prema bilješci na stranici <http://www.croatianhistory.net/etf/norway.html>; pristupljeno 14. veljače 2018.), a prema nekim informacijama dva su lista toga teksta prije nekoliko godina bila ponuđena na prodaju Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu (na podatku zahvaljujem anonimnom recenzentu rada). Ukupno, to su tri lista koja je vjerojatno imao i I. Milčetić.

¹⁴ Primaran cilj te transliteracije bio je učiniti tekst dostupan široj javnosti i u tom je smislu ona posve ostvarila svoju svrhu. Filološki nije pogodna jer sam autor navodi da je ispuštao poluglas.

¹⁵ Budući da imenica *kaštald* uvijek dolazi u množini, vjerojatno je bilo više upravitelja bratovštinom. Prema Mažuranićevu rječniku (1908–1922: 489): „kaštalađ, *kastalad*, *kaštald*, *kastaldo*, m., *gastaldus*, rieč potekla iz longobard. prava. Du Can. svodi na saski: *gast* i *haldian* (čuvati), dakle *gastald* = čuvar gostiju. V. gospod. Mnogo različitih zvanja i časti nosi u razno doba to ime: predstojnici velikih i malih pokrajina, gradova, sela, dvorova, upravnici imanja, seoski glavari (vesnici) itd. Grčki pisac Teofan navodi i među vrstami obarskih boljara i *kastalde*. Izp. i Dahn *Urgeschichte* IV. 294. — U srednjeljat. jeziku značila je rieč i zastupnika stranke u parni = prokurator. U naših je izvorih obično *kaštalađ* crkveni otac, nastojnik imovine koje crkve. Može ih kod iste crkve ili bratštine (v. t. r. i *bravar*, cit. 4.) biti i više”. I. Milčetić (1892: 140) ističe da se u hrvatskoglagoljskim tekstovima u tom značenju koristi riječ *podžup*, a zapisana je i u popisu članova bratovštine Majke Božje Goričke - pod brojem 65 stoji *luka podžup*.

duševno” i za svoja se djela podčinjavati sudu Božjem, a ono što čini mora činiti veličajući Boga i na čast njegovoj majci, Djevici Mariji. Tako častan čovjek ima pravo dobiti za svoj trud za rad u bratovštini deseti dio vina te polovicu životinjske kože neke životinje koja će se oderati za potrebe bratovštine. Oni naravno imaju i svoje obaveze u smislu materijalnih priloga, molitve i posta. Trinaesti kapitul propisuje način na koji kaštaldi podnose račun članovima bratovštine.¹⁶ U tom se računu iznose svi prihodi i rashodi koje je bratovština ostvarila i izrijeckom stoji da se nikakav bratovštinski novac ne smije dirati bez odobrenja opata i starije, iskusnije braće. Račun se izlaže grupno, pred svim članovima. Prvi list iz Schøyenove zborke (nosi oznaku A) ima 14. kapitul pa je jasno da se on nastavlja na stranicu iz Milčetićevo rada. Četrnaesti kapitul propisuje kada se čita *madrigul*¹⁷ i kaže da se on čita pred svom braćom i to tako da je svi razumiju, dakle jasno i glasno s poštivanjem i ljubavlju prema braći i razumijevanjem te prihvaćanjem učinjenih bratovštinskih troškova. Na istom je listu i 15. kapitul o upravljanju bratovštinskim imetkom i prodaji uprihođenih dobara koji propisuje da se stečena dobra mogu prodati, ali uz obavezne konzultacije (*svetb*) sa starijim i iskusnijim bratimima. Šesnaesti kapitul propisuje obavezu inventarizacije za kaštalde koji odlaze s toga mjesta (*kašt(a)ldi ki vanb gredu*). Oni su dužni popisati pokretnine (*blago ko se gible*) i druga dobra. Inventarij se ima sastaviti u dva primjerka od kojih jedan ide novim upraviteljima, a drugi opatu ili nekom drugom uglednom članu u kojega bratimi imaju povjerenja. Cilj je toga postupka, osim da stanje bude jasno i transparentno, i da do konca godine bratimi vide uspješno funkcioniranje novoga vodstva te da *kaštaldi da ostaû pravi . i čis'ta bratiê budu veseli od' dobra*. U 17. kapitolu govori se o karitativnim djelatnostima, tj. o pomaganju siromašnim bratimima i o ukupu. O samim regulama ne saznajemo mnogo jer se tekst prekida.

Na sljedećem, ujedno i zadnjem dosad dostupnu listu, navodi se 21. kapitul. Nedostaje list sa završnim dijelom teksta 17. kapitula te 18., 19. i početnim dijelom 20. kapitula. Završni dio 20. kapitula dolazi na trećem listu i propisuje različite uvjete za primitak u bratovštinu pa se raslojavaju vlastela i bogati koji moraju *priložita od' blaga z(e)m(a)lskoga braćini*; siromašni i starci koji moraju dati onoliko *kako ugodno budi b(og)u . i negovi materi . i braćini krivo da ne budetb* te bratimi čiji su preci bili članovi bratovštine. Dvadesetprvi kapitul pro-

¹⁶ Radi se uvriježenu načinu funkcioniranja bratovština i samostana koji su u knjigama *datja* i *prijatja* popisivali prihode i rashode. Tako je, primjerice, grobnička bratovština Svete Marije Tepačke imala svoju knjigu koju je obradio i objavio I. Lukežić (2002), A. Badurina objavio je 1995. prvu blagajničku knjigu samostana franjevac trećoredaca glagoljaša u Martinšćici (1578.-1618.), a knjigu crkve i bratovštine Sv. Bartolomeja iz Roča (1523.-1611.) D. Vlahov (2006).

¹⁷ *Madrigul* ili *matrikula*, *madrigula* znači „maticu knjigu, u kojoj su popisi braće, temeljna pravila itd.” (Mažuranić 1908–1922: 687).

pisuje da se prvi ponedjeljak u listopadu moli za duše umrlih i odrešenje njihovih grijeha, a prikupljenom se milostinjom (*almazina*) raspolaze prema dogovoru s bratimima. Dvadesetdrugi kapitul je, prema I. Milčetiću, posljednji kapitul ovoga statuta. Počinje odredbama kako se prema zemaljskoj vlasti valja odnositi s osobitim poštovanjem. Osobito je važan dio ovoga kapitula spomen krčkoga, modruškoga i senjskoga kneza Nikole i supruge mu Doroteje kao zemaljskih vladara, ujedno i članova bratovštine. Prema I. Milčetiću (1892: 139), na zadnjem je listu od onih koji su mu bili dostupni, a on ga obrojčava kao petoga, popisano 108 članova bratovštine, od toga 76 braće i 32 sestre. Napominje i da je prva 42 brata i 15 sestara zapisala ruka koja je pisala ostatak teksta, a da sam kraj teksta piše druga ruka te da rukopis prima značajke kurziva. Drugom su rukom (i sitnijim slovima) dopisana i posljednja dva reda na samom kraju 2. lista iz Schøyenove zbirke (B list) pa je moguće da ih je dopisao taj isti pisar.

S obzirom na sadržaj i podatke u literaturi moguće je prikazati razvoj strukture rukopisa:

	1. list	2. list	3. list	4. list	5. list	6. list	7. list	8. list
IZVORNIK								?
MILČETIĆ			1.	2.	3.	4.	5.	?
SUVREMENO STANJE			recto verso 3.	4.		6.		

4. Napomene o jeziku

Ivan je Milčetić proveo detaljnu analizu jezika svih pet listova rukopisa (1892: 141–144) i teško je da bi se tomu imalo što dodati. Istaknut će se samo problem poluglasova koji je vrlo zanimljiv. Naime, pisar razlikuje štapić i apo-

strof. Apostrof se može nalaziti na mjestu poluglasa (3d, 24¹⁸ *brez'*; 4a, 19 *v'si*; 4c, 6 *napr(a)vlaû'*), ali i na mjestima na kojima ga etimološki nije bilo, među konsonantima ili konsonantima i sonantima u skupinama (3d, 5 *d'riti*; 4a, 21 *kaš'taldi*; 4b, 4 *b'ratii*; 4c, 7 *s'vetom'b*; 6a, 7 *b'račini*; 6c, 18 *v'ratb*). Ta je pojava potvrđena i u drugim hrvatskologoljskim tekstovima, pa i u natpisima.¹⁹ Mnogo češće, poluglas se bilježi štapićem, čak i na mjestima gdje se zasigurno nije izgovarao, poput kraja riječi. Naime, u hrvatskologoljskim tekstovima nije moguće utvrditi pravilnost u bilježenju štapića i apostrofa iako je „težnja njihovih pisara da tamo gdje *jer* ima glasovnu vrijednost stave *štapić*, a tamo gdje nema *apostrof*“ (Gadžijeva i dr. 2014: 69).

U nekoliko primjera zabilježen je nevokaliziran poluglas u jakom položaju (4d, 6 *kon'vcb*, ali i 6c, 3 *dobrotvorac'b*; 6d, 14 *č'bs'tb*, ali i 3c, 14 *č'as'tb*; 3d, 2 *tvkmo* (< *tvk'omo*)) no uvijek postoje inačice i s vokaliziranim poluglasom.²⁰ Ta je pojava zabilježena i u Vrbničkom statutu iz 1388. godine. Iako je u većini primjera jaki poluglas vokaliziran u *a*, zabilježeni su i primjeri: *dobit'k*, *dlž'n*, *nied'n*, *suč'c*, *d'n*, *pri's'l*, *Živ'c*, *piš'c*, *grad'c* i dr. (Šepić 1953: 16). Isto je potvrđeno i u Prvom vrbničkom brevijaru (*û'nvcb* 17; *kamič'vcb* 21c; *dvž'db* 91d, ali i *dan'b* 4, 2; te u sredini riječi *tv'če* 10, ali *tača* 11, 10 i dr.; prema Vajs 1910: 7), koji se sastoji od različitih dijelova koje I. Milčetić datira jednoznačno u početak 14. stoljeća (1911: 54), a V. Štefanić (1960: 326) tvrdi da su različiti njegovi dijelovi (naziva ih sveščićima) nastajali tijekom 13. i 14. stoljeća.

Zanimljiviji su međutim oni primjeri u kojima u statutu bratovštine na mjestu etimološkoga *a* pisar bilježi štapić, kao u 4a, 11 i 4d, 16 *br'otie*; 4a, 26 *tvko*; 6c, 21 *tvk(o)je*, ali i 3d, 7 *tako*; 4b, 20 *nv*; 4d, 15 *pr'vva*; 6b, 12 *mvhabesk'ihv*; 6c, 24 *nv'tural'b*.²¹ Leksem *bratija* u osam se pojavnica bilježi s osnovom *brat-* (usp. npr. 3d, 6 *bratie*; 4a, 9 i 6c, 8 *bratiû*). U primjeru 4a, 19 *vp'vsti* netko je naknadno, iznad štapića, upisao slovo *a*. Radi se o glagolu *vpasti* koji je zabilježen u tom obliku u svim hrvatskologoljskim tekstovima koji su bili korpusom za *Rječnik crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije* (usp. natu-

¹⁸ Oznake koje dolaze uz primjere navode se prema ovdje ponuđenoj transliteraciji, pa prvi broj označava broj lista u originalnom postavu, slovna oznaka uz nju broj stupca, s time da se oznake *a* i *b* odnose na stranice recto, a *c* i *d* na stranice verso. Numerička oznaka iza zareza označava redak u kojem je zapisana ili cijela riječ ili njezin početak, ako se rastavlja.

¹⁹ Usp. primjere iz Temporala Drugoga beramskoga (ljubljskoga) brevijara: 4a, 26 *z'vêzdah'b*; 136c, 31 *č'is'lu*; 139d, 24 *b'lûda*; 133c 1 *s'tvorena* i dr. Pojava je zabilježena i u glagoljskim natpisima na Krku (Omišalj i Vrbnik) i u Istri (Sv. Ivanac, Sv. Ivan od Šterne i Lindar): *t'vorit*, *s'lova*, *g'rob'*, *lin'daru*, *pos'tavlena* (Mihaljević; Sudec 2011: 407, 408).

²⁰ Nevokaliziran poluglas u nezadnjim slogovima potvrđen je u primjerima *tvkmo* i *č'vstb* (uz ovdje nepotvrđene *tv'gda*, *vs'bgda* i *lvstb*) i u drugim hrvatskologoljskim tekstovima (Gadžijeva i dr. 2014: 68).

²¹ I. Milčetić bilježi i ove primjere s danas izgubljenih listova: *pv'val'b*, *iv'vnb*.

knicu *vpasti* RCJHR: 541–542). Budući da je inicijalno bio zabilježen grafem za poluglas, koji se tu etimološki nikad nije nalazio, ova nam je naknadna intervencija u tekst važan pokazatelj da se poluglas u nezadnjim slogovima izgovarao vrlo slično vokalu *a*. Do zamjene grafema dolazi u primjerima u kojim je zamijenjeni vokal bio naglašen²² (*br̄tie* : bratie, *pr̄va* : prava, *vp̄sti* : *vp̄asti*), ali i u onima u kojima nije (*tv̄ko* : tako, *tv̄k(o)je* : takoje, *m̄habeskih̄* : m̄habeskih̄, *nb̄turalb̄* : *naturalb̄*) te u nenaglašenoga prijedloga *nb̄* koji ovdje dolazi s imenicom *hv(a)lu* koja je dijelom naglasnoga tipa *b*, s naglaskom na nastavku *s* koje se silina ne prenosi na proklitiku. Stoga je moguće pretpostaviti da se poluglas u nezadnjim slogovima izgovarao artikulacijski blisko vokalu *a* (neovisno o tome je li naglašen ili nije). Isto je potvrđeno u Prvom vrbničkom brevijaru (*pb̄stir'*, *p̄če* ('pače'), *nb̄plniše*, prema Vajs 1910: 7, 8), u drugom dijelu Drugoga beramskoga brevijara (Mihaljević 2011: 129)²³ te u Plominskom natpisu u kojem prema Fučićevu čitanju (1971: 230) stoji *se e pisal̄b̄*. I sam B. Fučić ističe neobičnost participnoga oblika jer bi se očekivalo *pisal̄b̄* prema *pisati*. Taj ga je oblik natjerao da se zapita: „Da li je fonetski moguće da je nevještom autoru ovoga natpisa zvučao približno jednako poluglas kao puni vokal (vokal *a*, op. SZ) pa je zbog sličnosti izgovora mogao da im zamijeni znakove? U koje vrijeme i u kojem kraju bi to bilo moguće” (1971: 230). Potvrde iz ovdje analiziranih tekstova svjedoče o tome da se to moglo događati upravo u sjevernom čakavskom arealu. Iako su u suvremenim krčkim govorima mogući i drugačiji ostvaraji u kratkim slogovima (usp. odraz *e* u vrbničkim i nekim creskim govorima te u omišaljskom, ili odraz *o* u dobrinjskim govorima (Lukežić; Turk 1998)), činjenica da je i u tim govorima dugi poluglas vokaliziran u *a* te potvrde iz Vrbničkoga statuta²⁴ iz 1388. u kojem su jaki poluglasovi vokalizirani uvijek u *a* (ili su ostali neovokalizirani) mogu upućivati na činjenicu da je i u govorima u kojima danas refleks poluglasa nije *a*, on takav nekoć

²² Podatci o mjestu naglaska koje pretpostavljamo za to vrijeme dobiveni su usporedbom s naglasnim mjestima u sjeverozapadnim čakavskim govorima u kojima je očuvano staro mjesto naglaska (Orbanić (Kalsbeek 1998); Orlec (Houtzagers 1985); Grobnik (Lukežić; Zubčić 2007)). Za one primjere koji u tim rječnicima nisu potvrđeni (poput *m̄habeskih̄*, *nb̄turalb̄*), mjesto je naglaska utvrđeno u prema pretpostavljenim pomacima u odnosu na suvremeni hrvatski standardni jezik (prema *Makabējci*, *natūra*).

²³ Štapić na mjestu etimološkoga *a* potvrđen je npr. u primjeru *nb̄s'* (< *nasb̄*) 61d, 9, 2. „Ta je pojava nešto češća na kraju retka (gdje je katkad u toj funkciji i apostrof), kada nije ostalo dovoljno mjesta: *ot kr̄b̄#la* (53c), *m̄b̄#r̄čelina* (55c), *prik̄b̄#zuet' se* (60c), *v'ziv'#etb̄ se* (62a), *gr' #d̄b̄* (= *gradb̄*) (62b), *sb̄#m̄b̄* (109c), *nb̄#litiem̄b̄* (111d), *naslb̄#ždenie* (112d)” (Mihaljević 2011: 129). Važno je ovdje istaknuti da se pretpostavlja da drugi dio Drugoga beramskoga brevijara prepisan sa starijega glagoljskoga predloška koji potječe najvjerojatnije s Krka.

²⁴ Vrbnički je statut nastao u Vrbniku 1388. godine i većina se odredbi odnosi upravo na vrbnički kaštel (općinu) pa je to valjani izvor kad govorimo o vrbničkom govoru. Dio odredbi odnosi se i na druge kaštele, zbog čega ga nekim nazivaju i Krčkim (Margetić; Strčić 2008).

bio.²⁵ U prilog tomu ide i Prvi vrbnički brevijar koji je najvjerojatnije nastao u samom Vrbniku, a u kojem je vokalizirani poluglas uvijek prešao u *a*, osim u sporadičnim potvrđama zamjenice *če* i u oblicima riječi *semrt'* i *deći* (< *dv̄ći*), za koje i V. Štefanić kaže da se ne mogu smatrati čisto lokalnim značajkama (1960: 326) jer se potvrđuju i u drugim hrvatskoglagoljskim tekstovima, ali *e*-refleks nije potvrđen u položajima tipa *-C/S̄C/S̄b̄*. Potvrde s *e*-refleksom poluglasa mnogo su češće u zapisima na marginama Prvoga vrbničkoga brevijara gdje je potvrđeno: *žaken* (f. 190), ali i *žakan* (f. 165, 173). Na 190. listu više je zapisa, a prema lokalnim jezičnim značajkama izdvaja se ovaj: *Početek mudrosti strah boži. To pisa žakan Paval da e dober človik*, u kojem supostoje oblici s *e-* (*Početek, dober*) i *a-* odrazom (*žakan, Paval*) poluglasa. Ti su zapisi redovito novijega datuma, a povećan broj primjera s *e*-refleksom može ići u prilog tezi da se radi o kasnijem ostvaraju. U Drugom beramskom brevijaru,²⁶ nastalu po krčkom predlošku, potvrđena je sporadično samo zamjenica *če*, i to u obama njegovim dijelovima: 1. dio: 11d 32, 5; 28a 28, 6; 30c 29, 4; 41a 8, 5; 41b 5, 3; 58b 24, 2; 2. dio: 6b 3, 6; 86b 29, 2. Detaljnija će istraživanja možda ukazati na primjere s *e*-refleksom poluglasa i u drugim primjerima. Činjenica da se u obama liturgijskim tekstovima potvrđuje *e*-refleks jakoga poluglasa u zamjenici *če*²⁷ otvara mogućnosti tezi da je *e*-refleks izvoran (u smislu izravne refleksacije poluglasa u taj glas) u čakavskim govorima u kojima je refleks poluglasa *e* ili *o*. Jednako tako, činjenica da je pojava zamjenice *če* sporadična i uvijek u supostojanju s crkvenoslavenskim oblikom *čvto/čto* ili čakavskim *ča* (dolazi najčešće u rubrikama u kojima su i inače frekventniji elementi narodnoga govora), a da zasad *e*-refleks poluglasa nije potvrđen u ostalim očekivanim pozicijama, u jednakoj mjeri relativizira tu tezu i upućuje na mogućnost da je *e*-refleks kasnijega postanja. Usto, ne smije se nikako izgubiti iz vida činjenicu da se ovdje radi o liturgijskim tekstovima pisanim visokim stilom hrvatskoga crkvenoslavenskoga jezika u kojem su elementi narodnoga jezika (osobito kada su ovako jako razlikovni u odnosu na postojeću normu) inače rijetki pa se značajke njihova jezika ne smiju poistovjetiti sa značajkama jezika pisara. Detaljnija istraživanja jezika primarno neliturgijskih tekstova nastalih u razdoblju između 13. i 16. stoljeća na području omišaljskoga, vrbničkoga i dobrinjskoga kaptola vjerojatno će iznijediti brojnije podatke za preciznija određenja.

²⁵ A. Šepić (1953: 16) prve potvrde za *e*-refleks kratkoga poluglasa u vrbničkom nalazi tek u tekstovima iz 17. stoljeća, u *Glagoljskoj notarskoj knjizi I. Stašića* (1638.–1663.), iako bilježi i brojne primjere s *a*-refleksom.

²⁶ Prema *Preslovljenom Temporalu Drugoga beramskog (ljubljskog) brevijara* i *Preslovljenom Temporalu Drugoga beramskog (ljubljskog) brevijara II. dio*.

²⁷ Prema M. Mihaljeviću (1997: 133) zamjenica *če* potvrđena je i ranije, „u vrbničkim fragmentima brevijara iz 13. st. i u bečkom fragmentu brevijara iz istoga stoljeća koji je bio zalijepljen na početku Novakova misala (Fg aNov), a vjerojatno potječe s Krka”.

Zanimljiviji se dio pitanja odnosi na dataciju te pojave. U suvremenoj povijesnoj gramatici hrvatskoga jezika različiti autori različito datiraju pojavu vokalizacije jakoga poluglasa. Prema R. Matasoviću pojavljuje se u 14. stoljeću, „a na čakavskom području poluglas je zamijenjen dosta ranije“ (2008: 156). I. Lukežić pojavu datira ranije i smješta je u razdoblje od početka 12. do konca 13. stoljeća te navodi da se prije 11. stoljeća jaki poluglas artikulacijski pozicionirao „u prostor između samoglasnika *e* i *a*, ili bliže zoni samoglasnika *e*“ (2012: 136). M. Mihaljević (2002: 200) svoje zaključke temelji na analizi konkretnih zapisa i utvrđuje da su u hrvatskoglagoljskim tekstovima prve zamjene poluglasa vokalom *a* potvrđene početkom 13. stoljeća u Splitskom fragmentu misala,²⁸ dok se u ćirilčkim tekstovima on počinje mijenjati tek koncem 14. stoljeća. Uzmemo li u obzir i najkasniju dataciju, poluglas je već u 14. stoljeću bio iščeznuo iz uporabe (ostaje kao dio pisanih tekstova iz tradicijskih razloga i poštivanja norme). Moguće je, i vrlo vjerojatno da taj proces na cijelom nacionalnom prostoru nije tekao jednolično pa je neprecizno pokušavati postaviti jedinstvenu dataciju. Primjeri iz Vrbničkoga statuta, nastaloga na samom kraju 14. stoljeća, i iz Prvoga vrbničkoga brevijara (13./14. stoljeće) u kojem se potvrđuju primjeri s vokaliziranim i nevokaliziranim jakim poluglasom potvrđuju da je proces vokalizacije jakoga poluglasa na sjevernom čakavskom prostoru u 14. stoljeću još uvijek trajao, a najvjerojatnije i završio.

Primjeri s nevokaliziranim jakim poluglasom i oni sa štapićem na mjestu etimološkoga vokala *a* potvrđeni u statutu bratovštine Majke Božje Goričke nastalu 1425. godine nisu očekivani u tako kasnom razdoblju što upućuje na stariji predložak i potvrđuje tezu M. Polonija (1935: 75) da je ovaj statut nastao po uzoru (vjerojatno i prema predlošku) na statut bratovštine Sv. Duha koji je sastavljen sredinom 13. stoljeća kada je jaki poluglas još mogao biti nevokaliziran. Tekst statuta ili regule pravni je tekst, a oni su u hrvatskom srednjem vijeku bili zapisivani latinskim ili narodnim hrvatskim jezikom s eventualnim crkvenoslavenizmima (Damjanović 1984: 97). Stoga ovaj tekst bilježi jezik blizak onodobnom govornom jeziku i daje važne podatke o govornoj stilizaciji kao i o rasponu jezičnih mijena od sredine 13. stoljeća, kada je datiran predložak, do 1425. godine, kada je nastao analizirani tekst, te je od velike važnosti za povijesnu dijalektologiju. Ona među njima koja se važnošću ističe jest zapis štapića na mjestu vokala *a* koji upućuje na to da se jaki poluglas artikulirao u domeni vokala *a*. Temeljitiya bi analiza jezika pravnih tekstova koji su pisani narodnim jezikom vjerojatno donijela preciznije zaključke.

²⁸ U Gadžijeva i dr. (2014: 68) granica je pomaknuta unaprijed; „Tipično hrvatska vokalizacija, tj. zamjena *jera* samoglasnikom *a*, nije zabilježena do druge polovice 13. st., točnije do *Ljubljanskog homilijara* u kojemu se pojavljuje više primjera. Sve do kraja 13. st. primjeri su vokalizacije *jera* vrlo rijetki, a nakon toga im se broj povećava.“

U primjeru *voskь* 4c, 23 nije umetnut epentetski poluglas (*vosəka*) koji će se vokalizirati što upućuje na starije jezično stanje jer su tada već potvrđeni u primjerima tipa: *větarь*, *petarь*, *mudarь*, *bratar'stvenoi* i dr. (primjeri iz Gadžijeva i dr. 2014: 81).

Od leksičkih posebnosti izdvaja se glagol *segundati* u oblicima: *segundaŭtь* 6a, 3; 6a, 14 i *segundala* 6a, 9 u značenju 'pomoći komu', 'podržati koga'. Taj glagol nije zabilježen u Mažuranićevu rječniku. U Akademijinu rječniku (1955: 812) potvrđen je glagol *sekundirati*, ali u značenju 'pratiti u glazbi' iako se navodi da je njegovo podrijetlo iz novolatinskoga gdje znači i 'biti komu svjedok'. U rječniku *Juridisch-politische Terminologie für die slavischen Sprache Oesterreichs* (1853) pod natunicom *secundant* kao hrvatske istoznačnice navode se samo *dvobojni drug*, *pristav*. P. Skok (1973: 192) ga ne izdvaja zasebno, ali navodi imenicu *sekunj* i glagol *sekunjat* u kojima je po njemu očuvan glagol *secundare* kao dalmatsko-romanski ostatak. V. Vinja (2004: 158) tu vezu ne prihvaća tvrdeći da se radi samo o formalnoj sličnosti. U kartičnom se korpusu *Rječnika crkvenoslavenškoga jezika hrvatske redakcije* koji se nalazi u Staroslavenskom institutu²⁹ nalaze kartice s natuknicom *sekunъdъ*, s potvrdom u izrazu *kara drugago i sekunda* u Vatikanskom šestom brevijaru (102d, 14), u značenju lat. *secundus*, te *segunъdъ* u izrazu *ot věčstva klara i segunъda* (41b, 21) u Drugom ljubljanskom brevijaru,³⁰ i to u njegovu drugom dijelu. Obje su riječi označene zvjezdicom što znači da ekscerptorima nisu bile jasne. U *Preslovljenom Temporalu Drugoga beramskog (ljubljskog) brevijara II. dio* taj je zapis transliteriran kao *ot vičstva kara i sekun'da* (33d, 12). U svrhu su ovoga istraživanja pregledani i čakavski rječnici govora Omišlja (Mahulja 2016), Crikvenice (Ivančić Dusper; Bašić 2013), Orleca (Houtzagers 1985), Orbanića (Kalsbeek 1998), Boljuna (Francetić 2015), Labina (Milevoj 2006), Medulina (Peruško 2010), Ista (Šmoljan 2015), Murtera (Juraga 2010), Senja (Moguš 2002), Novalje (Vranić; Oštarić 2016) u kojima također nije potvrđen. Nije zabilježen ni u brojnim raspravama o jeziku pravnih tekstova, osobito onih nastalih na sjevernom čakavskom području (usp. Šepić 1953; Moguš; Bujas 1976; Malić 1988; Hercigonja 1990; Moguš; Margetić 1991; Lukežić 1996; Mihaljević 2007; Kuzmić 2009). Moguće je stoga da je ovo prva potvrda toga leksema u značenju 'pomoći, podržati, biti komu svjedok'.

²⁹ Zahvaljujem ravnateljici Staroslavenskoga instituta dr. sc. Vidi Vukoji na odobrenju za korištenje kartotečne građe, a osobito dr. sc. Ani Šimić na kolegijalnoj pomoći.

³⁰ Drugi ljubljanski brevijar u posljednje se vrijeme sve češće naziva *Drugim beramskim brevijarom* (usp. npr. Mihaljević 2011: 126). To je tako stoga što se pretpostavlja da je rukopis nastao u beramskom skriptoriju.

5. Zaključak

U sadržajnom smislu analizirani rukopis predstavlja statut bratovštine Majke Božje Goričke koja je imala središte u crkvi Majke Božje Goričke na Gradu koja je bila pripadala benediktinskom samostanu Sv. Lucije u Jurandvoru. Tim se statutom reguliraju prava i obaveze članstva i upravitelja, tj. kaštalda kroz 22 kapitula te se popisuje članstvo. Teško je pouzdano potvrditi je li izvornik imao sedam ili osam listova. Nedvojbeno je da ih je Milčetić imao pet kad je pisao svoj rad 1892. godine. Nedostajali su 1. i 2. list te 8., ako je postojao. Ono što je došlo do naših dana i što je dostupno za istraživanje jesu dva lista iz Schøyenove zbirke te jedna stranica lista donijeta u Milčetićevoj raspravi iz 1892. godine. Sadržajnom analizom i praćenjem broja kapitula utvrđeno je da je stranica iz Milčetićeve rasprave verso stranica 3. lista izvornika. Prvi list Schøyenove zbirke, označen kao A, zapravo je 4. list izvornika, odnosno 2. Milčetićev list, dok je drugi ili B list iz Schøyenove zbirke 6. list izvornika, tj. 4. list iz Milčetićeva korpusa. Tijekom 20. stoljeća, vjerojatno nakon 1944. godine i smrti V. Premude koji ga je posjedovao, rukopis je destruiran te su njegovi dijelovi imali različitu sudbinu, a većina je još uvijek izgubljena. Dio ostavštine V. Premude ušao je u fond Arhiva Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, u zbirku Hrvatske glagoljske isprave (prema http://arhinet.arhiv.hr/details.aspx?ItemId=1_20758; pristupljeno 1. prosinca 2017.). Međutim, u Štefanićevu popisu (1970) glagoljskih rukopisa koji se čuvaju u HAZU nema zapisa o ovom rukopisu.

Pogledom na jezik ovoga teksta utvrđene su različite realizacije jakoga poluglasa u nezadnjem slogu. On je u tekstu najčešće vokaliziran, ali su potvrđeni i primjeri u kojima nije. Potonji potvrđuju tezu da je statut nastao na temelju statuta bratovštine Sv. Duha iz 13. stoljeća. Analizom tih primjera te njihovom usporedbom s drugim hrvatskoglagoljskim tekstovima (liturgijskim i pravnim) pokazano je kako je vokalizacija jakoga poluglasa na sjeveru čakavskoga teritorija u svoju završnu fazu ušla u 14. stoljeću. Primjeri u kojima je u analiziranim tekstovima na mjestu naglašenoga i nenaglašenoga etimološkoga *a* zabilježen znak za poluglas (štapić, apostrof ili poluglas u obliku ključa na Plominskom natpisu) svjedoče o tome da je artikulacija jakoga poluglasa morala biti vrlo bliska artikulaciji vokala *a*. Nevokalizirani jaki poluglas i poluglas u nezadnjim slogovima potvrđen je i u Vrbničkom statutu i Prvom vrbničkom brevijaru, iako su brojniji primjeri s vokalizacijom. Poluglas se sustavno reflektira u *a* i u kratkim i u dugim slogovima što nije očekivano s obzirom na refleks u suvremenom govoru, a što može upućivati na činjenicu da je suvremeni refleks kasnije razvijen. Ipak, u Prvom vrbničkom i Drugom beramskom brevijaru, nastalu prema krčkom predlošku, sporadično se potvrđuje i zamjenica *če*, moguće kao anticipacija budućega refleksa kratkoga poluglasa.

Popis literature i izvora

A) Pisani izvori

- Acta Croatica*, priredio I. Kukuljević Sakcinski, JAZU (*Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium*), knj. 1, Zagreb, 1863.
- Acta Croatica*, priredio Đ. Šurmin, JAZU (*Monumenta historico-juridica Slavorum Meridionalium* (1100–1499., vol. 6, sv. 1), Zagreb, 1898.
- ARJ: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, kn. 14., Zagreb, 1955.
- Badurina, Anđelko, *Datja i prijatja. Primici i izdaci samostana franjevac trećoredaca glagoljaša u Martinšćici na otoku Cresu: Knjiga I. 1578–1618*, Povijesni arhiv u Rijeci, Rijeka, 1995.
- Benyovsky, Irena, „Bratovštine u srednjovjekovnim dalmatinskim gradovima“, *Croatia christiana periodica* 41, 1998., str. 139–162.
- Bolonić, Mihovil, „Bratovština sv. Ivana Krstitelja u Vrbniku“, *Bogoslovska smotra* 43/4, 1974., str. 465–482.
- Bozanić, Anton, *Baška i bašćansko područje: povijesni hod i drevna župa*, Glosa, Rijeka, 2017.
- Damjanović, Stjepan, *Tragom jezika hrvatskih glagoljaša*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1984.
- Francetić, Ivan, *Rječnik boljunskih govora*, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Pula, 2015. (Izvorni rukopis uredila, priredila i popratila etimološkim komentarima Sandra Tamaro)
- Fučić, Branko, „Najstariji hrvatski glagoljski natpisi“, *Slovo* 21, 1971., str. 227–254.
- Gadžijeva, Sofija; Kovačević, Ana; Mihaljević, Milan; Požar, Sandra; Reinhart, Johannes; Šimić, Marinka; Vince, Jasna, *Hrvatski crkvenoslavenski jezik*, Hrvatska sveučilišna naklada – Staroslavenski institut, Zagreb, 2014.
- Hercigonja, Eduard, „Neke jezično-stilske značajke Vinodolskoga zakona (1288.) i Krčkoga (Vrbanskoga) statuta (1388.)“, *Slovo* 39–40, str. 87–125.
- Houtzagers, Hubrecht Peter, *The Čakavian Dialect of Orlec on the island of Cres*, Rodopi, Amsterdam, 1985.
- Ivančić-Dusper, Đurđica – Bašić, Martina, *Rječnik crikveničkoga govora*, Centar za kulturu dr. Ivan Kostrenčić, Crikvenica, 2013.
- Juraga, Edo, *Rječnik govora otoka Murtera*, Ogranak Matice hrvatske Murter – Županijski muzej Šibenik, Murter – Šibenik, 2010.
- Juridisch-politische Terminologie für die slavischen Sprache Oesterreichs*, Von der Commission für slavische juridisch-politische Terminologie. Deutsch-kroatische, serbische und slovenische Separat-Ausgabe, Beč, 1853.

- Kalsbeek, Janneke, *The Čakavian Dialect of Orbančić near Žminj in Istria, Rodopi, Amsterdam – Atlanta, 1998.*
- Kartoteka Rječnika crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije, Staroslavenski institut, Zagreb.
- Kuzmić, Boris, „Jezik Veprinačkog zakona (1507)”, *Fluminensia* 1-2, 2001., str. 1–24.
- Kuzmić, Boris, „Jezik hrvatskih srednjovjekovnih pravnih spomenika”, u: *Povijest hrvatskoga jezika. 1. knjiga: srednji vijek*, Croatica, Zagreb, 2009., str. 405–455.
- Lukežić, Irvin, *Knjiga brašćine Svete Marije Tupačke u Grobniku*, Katedra Čakavskog sabora Grobnišćine, Rijeka, 2002.
- Lukežić, Iva, „Hrvatski jezik u grobničkim urbarima iz 1610.-1612. i iz 1726. godine”, u: *Grobnički zbornik*, knj. 4, Katedra Čakavskoga sabora Grobnišćine, Rijeka, 1996., str. 319–330.
- Lukežić, Iva; Turk, Marija, *Govori otoka Krka*, Libellus, Crikvenica, 1998.
- Lukežić, Iva; Zubčić, Sanja, *Grobnički govor XX. stoljeća (gramatika i rječnik)*, Katedra Čakavskoga sabora Grobnišćine, Rijeka, 2007.
- Lukežić, Iva, *Zajednička povijest hrvatskih narječja*, Hrvatska sveučilišna naklada – Filozofski fakultet u Rijeci – Katedra Čakavskoga sabora Grobnišćine, Zagreb – Rijeka, 2012.
- Mahulja, Ivan, *Rječnik omišaljskoga govora*. Riječki nakladni zavod – Općina Omišalj, Rijeka – Omišalj, 2016.
- Malić, Dragica, *Povaljska listina kao jezični spomenik*, Znanstvena biblioteka Hrvatskoga filološkog društva, Zagreb, 1988.
- Margetić, Lujo; Strčić, Petar, *Krčki (vrbaški) statut iz 1388.*, Povijesno društvo otoka Krka – Društvo Krčana i prijatelja otoka Krka, Krk, 2008.
- Matasović, Ranko, *Poredbenopovijesna gramatika hrvatskoga jezika*, Matica hrvatska, Zagreb, 2008.
- Mažuranić, Vladimir, *Prinosi za hrvatski pravno-povijesni rječnik*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1908–1922.
- Mihaljević, Milan, „Jezična slojevitost Brevijara Vida Omišljanina iz 1396. godine”, *Filologija* 29, 1997., str. 119–138.
- Mihaljević, Milan, *Slavenska poredbena gramatika. 1. dio: Uvod i fonologija*, Školska knjiga, Zagreb, 2002.
- Mihaljević, Milan, „Dosadašnja čitanja darovnice slavnoga Dragoslava”, *Fluminensia* 1-2, 2007., str. 1–15.
- Mihaljević, Milan, „Bilješke o jeziku Drugoga beramskoga brevijara”, *Tabula* 9, 2011., str. 126–139.

- Mihaljević, Milan; Sudec, Sandra, „Jezik hrvatskoglagoljskih natpisa i grafiti”, u: *Az grišni diak Branko prdivkom Fučić. Radovi međunarodnoga znanstvenog skupa o životu i djelu akademika Branka Fučića (1920.-1999.)*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti – Institut za povijest umjetnosti – Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu – Staroslavenski institut – Sveučilišna knjižnica u Rijeci – Općina Malinska-Dubašnica, Malinska – Rijeka – Zagreb, 2011., str. 407–423.
- Milčetić, Ivan, „Prilozi za literaturu hrvatskih glagoljskih spomenika: II. Zakon brašćine svetoga duha u Baški”, *Starine* 25, 1892., str. 138–151.
- Milčetić, Ivan, „Hrvatska glagoljska bibliografija. I. dio: opisi rukopisa”, *Starine* 33, 1911., str. 1–505.
- Milevoj, Marijan, *Gonan po nase. Rječnik labinske cakavice*, Mathias Flacius, Labin, 2006.
- Polonijo, Mate, „O starim bratovštinama na Otoku Krku”, *Bogoslovna smotra* 23/1, 1935., str. 63–80.
- Moguš, Milan; Bujas, Željko, *Kompjutorska konkordancija „Razvoda istarskoga”*, Institut za lingvistiku Filozofskoga fakulteta, Zagreb, 1976.
- Moguš, Milan; Margetić, Lujo, *Zakon trsatski*, Izdavački centar Rijeka, Rijeka, 1991.
- Moguš, Milan, *Senjski rječnik*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti – Matica hrvatska Senj, Zagreb – Senj, 2002.
- Peruško, Marija, *Rječnik medulinskoga govora*, Medulin, 2010.
- RCJHR: *Rječnik crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije*, sv. 1., Staroslavenski institut, Zagreb, 2000.
- Skok, Petar, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, knj. 3, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1973.
- Sladonja, Mirjana, „Iz prošlosti istarskih bratovština: Knjiga Bratovštine sv. Roka (sv. Katarine i sv. Blaža) u Boljunu (1595. – 1663.)”, *Croatia christiana periodica* 52, 2003., str. 73–106.
- Smoljan, Ante, *Rječnik govora otoka Ista*, Ogranak Matice hrvatske u Zadru, Zadar, 2015.
- Šepić, Ante, „Jezik hrvatskih općinskih statuta istarskih i primorskih. Prilog historičkoj gramatici hrvatskog jezika”, *Rad JAZU* 295, 1953., str. 5–40.
- Štefanić, Vjekoslav, „Opatija sv. Lucije u Baški i drugi benediktinski samostani na Krku”, Tisak Nadbiskupske tiskare, Zagreb, 1937. (pretisak iz časopisa *Croatia sacra* 11–12, 1936., str. 1–86.).
- Štefanić, Vjekoslav, *Glagoljski rukopisi otoka Krka*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1960.

- Štefanić, Vjekoslav, *Glagoljski rukopisi Jugoslavenske akademije. 2. dio*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1970.
- Štoković, Alojz, „Bratovštine u središnjem dijelu Istre”, *VIA* 2–3, 1992.–1993., str. 49–63.
- Vajs, Josef, *Nejstarší breviář Chrvatsko-hlaholský (Prvý breviář Vrbnický)*, Král. české společnosti nauk, Prag, 1910.
- Vinja, Vojmir, *Jadranske etimologije. Jadranske dopune Skokovu Etimologijskom rječniku*, knj. 3, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti – Školska knjiga, Zagreb, 2004.
- Vlahov, Dražen, *Glagoljski rukopis iz Roča. Iz Knjige crkve i bratovštine sv. Bartolomeja (1523 – 1611)*, Državni arhiv u Pazinu, Pazin, 2006.
- Vončina, Josip, *Tekstološka načela za pisanu baštinu hrvatskoga jezičnog izraza*, Matica hrvatska, zagreb, 1999.
- Vranić, Silvana; Oštarić, Ivo, *Rječnik govora Novalje na otoku Pagu*, Grad Novalja – Ogranak Matice hrvatske u Novalji – Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci, Novalja, 2016.
- Žic, Ingrid, *U potrazi za frankopanskim kaštelima*, Glosa, Rijeka, 1996.

B) e-izvori

- Badurina Stipčević, Vesna; Botica, Ivan; Dimitrova, Margaret; Dürrigl, Marija-Ana; Hristova Šomova, Iskra; Kovačević, Ana; Kuhar, Kristijan; Mihaljević, Milan; Mokrović, Ljiljana; Požar, Sandra; Radošević, Andrea; Šimić, Marinka; Vela, Jozo; Vince, Jasna; Vučković, Josip; Zubčić, Sanja; Žagar, Mateo, *Preslovljeni Temporal Drugoga beramskog (ljubljskog) brevijara*, Staroslavenski institut, Zagreb, 2015. (dostupan na <https://beram.stin.hr/hr/transliteration/53>); pristupljeno 29. studenoga 2017.
- Badurina Stipčević, Vesna; Botica, Ivan; Dürrigl, Marija-Ana; Kovačević, Ana; Mihaljević, Milan; Mokrović, Ljiljana; Požar, Sandra; Radošević, Andrea; Šimić, Marinka; Vela, Jozo; Vince, Jasna; Vučković, Josip; Zubčić, Sanja; Žagar, Mateo, *Preslovljeni Temporal Drugoga beramskog (ljubljskog) brevijara II. dio*, Staroslavenski institut, Zagreb, 2017. (dostupan na <https://beram.stin.hr/hr/transliteration/803>); pristupljeno 28. studenoga 2017.
- http://arhinet.arhiv.hr/details.aspx?ItemId=1_20758; pristupljeno 1. prosinca 2017.
- (<http://www.croatianhistory.net/etf/norway.html>; pristupljeno 22. studenoga 2017.
- <http://www.schoyencollection.com/palaeography-collection-introduction/latin-book-scripts/east-european-book-scripts/glagolitic/ms-1391>; pristupljeno 22. studenoga 2017.

Transliteracija teksta³¹

3.c.³²

1. B(la)ž(e)ni³³ ap(osto)l̃
2. p(a)v(a)l̃ govo-
3. ri . ediñ ka-
4. ždo vlač̃-
5. u mazdu pr(i)-
6. met³⁴ . po svoem̃ us'-
7. ilii . i va apokalep-
8. sii . gl(agol)et̃ . dela ih̃.
9. nasleduduūt³⁵ e . i za-
10. to zameret̃ kašta-
11. ldi ki v rukã imut'
12. blago dušev'no ko
13. pred' b(o)žiim̃ velič-
14. astvom̃ . i na čas't̃
15. negovi materi d(ē)vi
16. m(a)rīi dana sut̃ za-
17. č̃ ako brezduševno
18. opravlenie ili prot-
19. u više pisanih̃ ka-
20. pituli čto lūbo
21. protivili budu m-

³¹ U transliteraciji je zadržan raspored teksta po retcima kakav je u izvorniku. Tekst je pisan po načelu *in continuo*, a u transliteraciji su riječi odvojene. Riječi koje su rastavljene na kraju retka imaju crticu. Po pravilima struke nisu unošeni interpunkcijski znaci niti velika slova. Velikim su slovima označeni samo inicijali i slova pisana u verzalu. Glagoljsko slovo **Ѣ** transliterirano je kao *ě*, slovo **Ѵ** kao *č*, **Ѥ** kao *u*, **Ѧ** kao *j*, štapić kao *v*, apostrof kao *'*. Sve su kratice razvezane u okruglim zagrada. U primjerima u kojima se razrješavaju riječi s mogućim dvojnim ostvarajima, priklonila sam se starijem (primjerice, skraćenicu *dvi* razriješla sam kao *d(ē)vi*, a ne s reflektiranim jatom).

³² Stranica verso 3. lista priložena je Milčetićevoj studiji (1892).

³³ U gornji lijevi rub stranice netko je naknadno upisao glagoljskim grafemima *kp . b i* (= 13), tj. naznačio je da se radi o 13. kapitulu što je važno jer nisu svi kapituli bili numerirani.

³⁴ I. Milčetić piše *pr(i)met̃*. Budući da je reprodukcija ove stranice u Starinama relativno loša, ponekad je teško razaznati štapić, a još teže apostrof. Budući da je I. Milčetić imao original, njegova su čitanja u tom smislu vjerojatno preciznija.

³⁵ Pisar je omaškom udvojio slog *du*. I. Milčetić čita *nasleduduūt*.

22. imo b(o)ži sudь . i naše
23. umačen'e s prav'du u-
24. iti ne možetъ . vidi-
25. vši da nimъ daemo
26. više ča ot blaga .

3.d.

1. priēti imutъ . deset-
2. o od vina . тъkmo za tru-
3. дь i opr(a)vlen'e bračin'sko
4. i polovicu kožь od ž-
5. ivinъ ke se budu d'rit-
6. i za ^{po}tribu bratie . I z-
7. ato tako stvorimo i
8. delamo da po zem(a)l's-
9. ko³⁶ opravlenie pridobit-
10. i možemo n(e)b(e)skie rado-
11. sti v koi onъ nasъ pov-
12. edetъ ki v trois'vi svr-
13. šepo živētъ . i c(ēsa)rstv-
14. uetъ b(og)ь vь vѣki vѣkomъ
15. Am(e)n(ь) . © ot računa ka-
16. ko kaštaldī imu d-
17. ati . (v)ī³⁷ Bud-
18. učī bratiē
19. na kupъ s'tvo-
20. retъ računъ
21. ot vsega ča su
22. priēli . i strati-
23. li . i vsagda .
24. brez' protivu d'-

³⁶ I. Milčetić ne piše apostrof.

³⁷ Redak počinje inicijalnim *b* i započinje riječ *Bud-uči*. Drugi dio reda čini slijed *ati* koji je nastavak riječi *dati* iz prethodnoga reda. Treći dio reda sadrži numeričku oznaku kapitula. Prema I. Milčetiću, taj je dio netko naknadno ispravljao upisujući na margini 13. Kako su glave svih kapitula pisane crvenim, vjerojatno je tako bio pisan tekst *ot računa kako kaštaldī imu dati . (v)ī*.

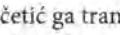
25. lžni budite .
26. na računъ ča b(og)ь da d-

4.a.

1. a prebiva prikaziva-
2. ti . I ne mozite nigd-
3. are pinezъ bračin'ski-
4. hъ nikomure . Zaēti br-
5. ez videniē op(a)ta . i ini-
6. hъ bolšihъ starii br(a)-
7. tie priloživši . da
8. na danъ računa . da v'-
9. se budi pred bratiū
10. na kupъ kako vprъsti³⁸ ne-
11. m(i)l(o)stъ brātīe ne hote .
12. © madrigula k(a)ko
13. i kada se . ima č'ta-
14. ti . , gī (= 14) . kapit(u)lu³⁹
15. Podobno e(stъ)⁴⁰ .

³⁸ Slovo *a* netko je naknadno upisao. Radi se o glagolu *vpasti* koji je zabilježen u tom obliku u svim hrvatskoglagoljskim tekstovima koji su bili korpusom za *Rječnik crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije* (usp. natuknicu *vpasti* RCJHR: 541–542).

³⁹ Očekuje se riječ *kapitulъ* no pisar je ovdje upotrijebio ligaturu *tlu*. Moguće je međutim da se pisar poigrao strukturom ligature pa da mu posljednje slovo znači ujedno *i* u i štapić. Naime, iako se grafem *u* piše kao spoj grafema *o* i štapića, ovdje je znak za štapić posve ravan dok je u drugim primjerima grafem *u* napisan tako da je znak za štapić blago zavnut te se u gornjem i donjem svojem dijelu spaja s grafemom *o*. To može značiti da on ima dvojnju funkciju, kao drugi dio grafema *u* i kao štapić, što i jest osnovna funkcija ligatura – dijeljenje zajedničkih slovnihih elemenata. Ako je tomu tako, skraćenicu bi se, nakon pravilnoga redosljeda elemenata, moglo razriješiti i kao *kapitulъ*.

⁴⁰ I. Milčetić znak iznad *e* čita kao apostrof ('*e*) što upućuje na orijentaciju prema govornom ostvaraju *je*. Znak iznad *e* ima oblik koji odgovara obliku title kojim se najčešće označuju alfabetske suspenzije (usp. titlu iznad *n* razriješenu kao *n(ašb)* 6a, 25) i slova koja imaju brojnu vrijednost (usp. oblik title iznad u značenju 20 + 1 6b, 10). Apostrof se najčešće označava kao u primjeru *krč'ki* 6d, 10 , što se znatno razlikuje od znaka iznad *e* o kojem se u ovoj bilješci govori. Usto, slijed *-je* na dočetu glagolske imenice (usp. 4b, 5 *stračen'e*; 4b, 9 *iden'e* i dr.) zapisan je kao , a I. Milčetić ga transliterira kao *veličen'e*, dakle, jednako kao 3. l. jd. prezenta glagola biti ('*e*), iako je znak iznad njih drugačiji. Stoga, smatramo da je znak iznad *e*, kada se radi o samostalnoj riječi

16. i hoćemo k-
17. ada se i-
18. ma . mad-
19. rigula čtati .
20. da budu v'sa bra-
21. tiê na kurpъ . kaš'ta-
22. ldi ki vanъ g'redu
23. postavite ml'čan-
24. ie . dokle se č'te m-
25. adrigula . tre da
26. se č'te tьko da v's-

4.b.

1. a brat'ê razumiû . I
2. kada bude čtana d-
3. a kaštaldi stari v'-
4. zdadu . lûbavъ b'ratii
5. to e(stъ) . karitatъ na stra-
6. čen'e bračine . tako kak-
7. o bi se pasali . Začъ ne
8. sabrasmo se za žrtv-
9. u . ni za iden'e da na to
10. da d(u)ha s(ve)toga m(i)l(o)st(ъ)⁴¹
11. n(a)съ z'va da večnoe ve-
12. selie . n(e)b(e)sko po plodu
13. dob'rihъ delъ . po vzd-
14. ržaniû tela uživ-
15. ati mozimo . © ot'
16. prodae . ili kako se

u značenju prez. 3. l. jd., zapravo titla pa smo je razrješavali kao *e(stъ)*. Tomu nije prepreka ni jezična realizacija jer su i drugdje u tekstu zabilježeni oblici glagola s nastavcima iz hrvatskoga crkvenoslavenskoga jezika (usp. 3c, 5 *pr(i)met*; 3c, 10 *zameretъ*; 3c, 16 *sutъ*).

⁴¹ I. Milčetić na kraju riječi stavlja apostrof. Budući da je ovdje upotrebljena klasična nadslovna oznaka za skraćivanje u obliku blago konkavne linije, koja se razlikuje od oznake za apostrof (kraća je i na desnom rubu zavinuta prema dolje, u obliku kuke), odlučila sam se na ovo čitanje.

17. ima prodati prihodiče⁴²
18. Da vse s redomъ n-
19. apriđъ poide to
20. ča e nъ hv(a)lu . b(og)a i nego-
21. ve matere sl(a)vne
22. d(ê)ve otlučeno hoćem-
23. o da kaštaldi ka-
24. ko litina . tako . i
25. prodae da bude
26. ot vsega ča b-

4.c.

1. i . b(og)ъ priobilibъ . ili bi
2. moglo prebiti po nihъ
3. razumu . da to leto
4. b'račina ne bi prosila
5. ničtože . imenuûči da
6. vse s' redomъ napr(a)vlaût'
7. i sa s'vetomъ starihъ br-
8. atъ . ako bi taka ričъ⁴³ bil-
9. a . © kako inoventa-
10. ri . ili pismo ima se
11. činiti . eï (= 16). k(a)p(i)t(ulъ).
12. Hoćemo da kašt(a)ldi
13. ki vanъ gredu
14. dlžni budi-
15. te na to v's-
16. e . da blago ko s-
17. e gible pokazati ta-
18. ko da se ot' tihъ riči či-
19. ni . inoventarii i ištrom-
20. entovъ pismo živene
21. uli ki p'čele . imaû pi-

⁴² Ovo je 15. kapitul.

⁴³ Po I. Milčetiću iznad riječi *ričъ* naknadno je kurzivom upisana riječ *potriba*.

22. nezi . i okroti vin'no⁴⁴ i i-
23. ne . riči⁴⁵ .ul'e voskь . I pro-
24. čaě . I da budu , b⁴⁶ (= 2) . Ino-
25. ventarii . trь da se
26. vidi . ako se s'klada-

4.d.

1. ta . i da se da edanь ka-
2. štaldomь novimь , a d'r-
3. ugi op(a)tu . ali nikomu dr-
4. ugomu dobru mužu n-
5. a koga bi se bratiē up'-
6. vali , da do kopьсь let-
7. a b'ratiē da poznaūt
8. i vesele se od bolšan-
9. iē novihь oficiēli . i
10. da vede računь čisť
11. ot' prebivaniē . ili ma-
12. n'kaniē . a kaštal'di d-
13. a os'taū pravi . i čis'ta
14. bratiē budu veseli
15. od' dobra . I prьva raču-
16. na . © Od nemoći brьti-
17. e Ili sestri . k(a)p(i)t(ulь) . ži (= 17).
18. Ače g'do iz bratie
19. oslabil bi vanь
20. s' te biskupie .
21. v seni v' rabi .
22. v' cresi . ali n-
23. a rici . ali oko-

⁴⁴ Imenica *vino* zabilježena je s udvojenim *n* kako nije zabilježeno u tekstovima koji čine korpus za *Rječnik crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije*. To je udvajanje vjerojatno analoškoga tipa prema pridjevima tvorenim sufiksom *-nъ* i osnovom koja zadržava na *n*, primarno se to odnosi na pridjev *vinьnъ*, koji ima i istu osnovu, ali i na brojne druge (*istukanьnъ*, *krupьnъ*, *plēnьnъ*, *rapьnъ*, *skvrьnьnъ* i dr.).

⁴⁵ Kasnija je ruka, kao i prethodno, iznad riječi *riči* upisala riječ *stvare*.

⁴⁶ Kasnija je ruka iznad kurzivom napisala riječ *dva*.

24. lu otoka . a ubo-
25. g⁴⁷ bi trebi se nare-
26. dilь položiti v' c-

6.a.

1. a d(u)še umrvše bra-
2. tie kako oni . kupno s' k-
3. aštaldi segund-
4. aūtь . Od' vlastelь
5. takoe hočemo . da
6. priložita od' bla-
7. ga z(e)m(a)lskoga b'rači-
8. ni onoliko kako s' kaš-
9. taldi segun'dala
10. budeta . I podob'no
11. pravo činili . Od ne-
12. močnikovь . ili sta-
13. ri . ki bi se priēli da
14. s kaštaldom' seg-
15. undaūtь . kako ugod-
16. no budi b(og)u . i negovi
17. materi . i bračini k-
18. rivo da ne budetь . a
19. od onihь ki od' davn-
20. a sutь b'rati s'kup-
21. leni . ako bili bi ubo-
22. zi na m(i)l(o)stь hočemo
23. da se imaūtь ob'rat-
24. iti mesto tega . d-
25. a m(o)liti . imutь otče n(ašь) .
26. I zdravu⁴⁸ m(a)riū . rekut'

⁴⁷ I. Milčetić piše *ubogь*.

⁴⁸ Iznad riječi je znak za skraćivanje. I. Milčetić to transliterira kao apostrof između *d* i *r* (*zdravu*).

6.b.

1. i timъ prosta budita
2. i ako bi тъki⁴⁹ bogati bi-
3. li . tada kaštaldi
4. š' nimi mozite pati-
5. žatí . da priložita
6. od' blaga milos'ti-
7. ve . mišlaučâ . © .
8. въ ob'hodni d(a)нъ leta . a-
9. Imoziê kako se ima
10. činiti . i kada . i . a (= 21) . k(a)p(i)t(ulъ) .
11. Piše se v' kniga-
12. hъ mъhabeskihъ⁵⁰
13. da s(ve)to . i sp(a)-
14. s(i)telno e(stъ) . mi-
15. šlenie mol-
16. iti za umr-
17. šee . da od grihovъ
18. otrešet se . I zat-
19. o hotes'mo naredi-
20. ti . da vsako let-
21. o pr'vi pondilakъ ki
22. se zgodi miseca
23. oktobra . da se mis-
24. e t'vore . almozina
25. koliko se more i ka-
26. ko bude močъ s'ka-

6.c.

1. zivati . za d(u)še bra-
2. тъ . i sestаръ n(a)šihъ . i do-

⁴⁹ I. Milčetić misli da je ovdje možda pisarska pogreška i da je ispravan oblik *tko*. Međutim, ta riječ dolazi uz sintagmu *bogati bili* pa bi morala biti u množini. Moguće je da se radi o obliku zamjenice *takъ*, *taka*, *tako* koja u N mn. ima gramatički morfem *-i*, a etimološki je *a* zabilježen kao poluglas, kao u potvrđenim primjerima s istom osnovom: 4a, 26 *tko*; 6c, 21 *tk(o)je*. Pretpostavljamo da je oblik *taki*, a u prilog tome ide i oblik te iste zamjenice *taka* u sintagmi *taka ričъ* 4c, 8.

⁵⁰ Iznad riječi je znak za skraćivanje.

3. brotvogacъ n(a)šihъ . I na
4. to kaštalda . dlž-
5. na budita s'vetъ i-
6. miti . k(a)ko se zgora u-
7. drži v kapituli . ka-
8. ko se imaû z bratiû .
9. svečati . © . prot-
10. i star(o)sti . ili t-
11. eškoče ne moči to s'yr-
12. šiti . kako z'gora u-
13. drži se da učim'ta
14. kaštalda . i . trъ . b . (= 22) .
15. . k(a)p(i)t(ulъ) . Kako katuličaska
16. vera skazuetъ .
17. ap(osto)la p(e)tra . biti k-
18. lûčara v'ratъ
19. n(e)b(e)skihъ . I t(a)ko
20. dlžni smo ver-
21. ovati . тъk(o)je
22. očito viditi
23. es'tъ . da zema-
24. lski g(ospodi)нъ нъturaъ e(stъ) .
25. principaъ . i mogući d-
26. ari . i časti dati s-

6.d.

1. vomu gosp(o)dstvo⁵¹ . i ne-
2. mu č(a)stъ podobit' se
3. na semъ s'viti dati
4. I ače čislo ne prispisъ
5. prvi biti nič'tože ma-
6. ne kako se gori udrži
7. našemu g(ospo)d(i)nu . I gospo-
8. e na g'lavi počet'ka č(a)-
9. stъ dati g(ospodi)nu g(ospodi)nu mi-
10. kuli . Knezъ krč'ki mod-

⁵¹ Vjerojatno *gospodstvu*.

11. ruški sen'ski . I pročaè
12. I gospoe negove gophe
13. K'negine dorotie . prva
14. čьs'tь i mes'to daet' s-
15. e . I ače bi imeli biti
16. na . i . 3 . (= 28) mesto pisanih'
17. biti za veličen'e d-
18. ari . i slobodi . po nih'
19. đano bračini vь ime
20. g(ospodin)a n(a)šego . is(u)h(rst)a sp(a)s(i)te-
21. la n(a)š(e)go . i metere⁵² neg-
22. ove d(ě)vi m(a)rii počene-
23. mo pr'vo :
24. Кнезь mikula . Knez-
25. a anža s(i)нь . Knegina
26. gospa dorotiè . © :
27. knez' iv(a)нь bana mikule sinь .
28. knegina gos'pa elizaběta -⁵³

Transkripcija⁵⁴

Blaženi apostol Paval govori: „Jedin každo vlašću mazdu primet po svojem usiliji”. I va apokalepsiji glagole: „Dela ih nasledujut je!”. I zato zameret

⁵² Treba *matere*.

⁵³ 27. i 28. red naknadno je upisan tanjim perom i sitnijim slovima.

⁵⁴ Prema definiciji J. Vončine (1999: 39) transkripcija je „postupak pri kojem težimo odrediti pravi izgovor pojedinoga teksta prema fonološkome stanju što je vrijedilo za sredinu u kojoj je tekst nastao” i za vrijeme u kojem je tekst nastao. Budući da je vrlo teško odrediti to fonološko stanje, sam je postupak transkripcije uvelike arbitraran i ovisan o osobi koja transkribira te može poslužiti samo kao stav te osobe, a nikako kao potvrda toga fonološkoga stanja na temelju koje se mogu izvoditi dalekosežni zaključci o povijesnoj gramatici.

Cilj transkripcije ovoga teksta jest učiniti ga pristupačnijim suvremenim čitateljima, a napravljena je prema transliteraciji koja se donosi u prilogu ovoga rada. Pritom su primijenjeni sljedeći postupci: č je transkribiran kao šć ili ć, ŭ kao ju, j kao j. Budući da su primjeri s reflektiranim jatom sustavno reflektirani prema pravilu Jakubinskoga i Meyera, prema istom su pravilu transkribirani i primjeri zapisani grafemom *ě* na mjestu etimološkoga jata. Kada taj grafem dolazi iza vokala, transkribira se kao *ja*. Najsloženija je transkripcija grafema *ь* i apostrofa: a) kada označavaju slabi poluglas ili dolaze gdje nije bilo poluglasa, izostavljeni su; b) u nekolicini primjera u kojima je zabilježen jak poluglas, on se transkribira kao ' (4d, 6 *коньць* > *konć*); c) na mjestima na kojima stoji *ь* na mjestu etimološkoga *a* (4a, 11 i 4d, 16 *bratie*; 4a, 26 *тѣко*), transkribira se kao *a*; d) kada dolazi ispred *e* u sekundarnim skupovima *naj*, *laj* i *taj*, transkribira se kao ' (4b, 9 *ideně* > *iden'je*; 4c, 23 *ulě* > *ul'je*; 4b, 1 *bratě* > *brat'ja*). Između dva-

kaštaldi ki v rukah imut blago duševno ko pred Božijim veličastvom i na čast negovi materi devi Mariji dana sut, zač ako brezduševno opravlenije ili protu više pisanih kapituli čo ljubo protivili budu, mimo Boži sud i naše umašćen'je s pravdu ujtj ne možet, vidivši da nim dajemo više ča ot blaga prijati imut: deset od vina t'kmo za trud i opravlen'je braščinsko, i polovicu kož od živin ke se budu driti za potribu bratije. I zato tako stvorimo i delamo da po zemalsko opravlenije pridobiti možemo nebeskije radosti v koj on nas povedet ki v Trojstvi svršeno živet i cesarstvujet Bog v veki vekom. Amen!

Ot računa, kako kaštaldi imu dati (13. kapitul). Budući bratija na kup, stvo- ret račun ot vsega ča su prijali i stratili. I vsagda brez protivu dlžni budite na račun, ča Bog da da prebiva, prikazivati. I ne mozite nigdare pinez braščinskih nikomure zajati brez videnija opata i inih bolših stariji bratije priloživši da na dan računa da vse budi pred bratiju na kup kako vpasti nemilost bratije nehote.

Madrigula, kako i kada se ima čtati (14. kapitul). Podobno jest i hoćemo, kada se ima madrigula čtati, da budu vsa bratija na kup. Kaštaldi ki van gredu, postavite mlčanije dokle se čte madrigula, tre da se čte tako da vsa brat'ja razumiju. I kada bude čtana, da kaštaldi stari vzdadu ljubav bratiji, to jest karitat na straćen'je braščine tako, kako bi se pasali, zač ne sabrasmo se za žrtvu ni za iden'je, da na to da duha svetoga milost nas zva, da večnoje veselije nebesko po plodu dobrih del, po vzdržaniju tela uživati mozimo.

Ot prodaje, ili kako se ima prodati prihodišće (15. kapitul). Da vse s redom naprid pojde to ča je na hvalu Boga i negove matere, slavne Deve, otlučeno, hoćemo da kaštaldi, kako litina tako i prodaja da bude ot vsega ča bi Bog priobilil, ili bi moglo prebiti po nih razumu da to leto braščina ne bi prosila ničože imenujući da vse s redom napravljajut i sa svetom starih brat, ako bi taka rič bila.

Kako inoventarij ili pismo ima se činiti (16. kapitul). Hoćemo da kaštaldi, ki van gredu, dlžni budite na to vse, da blago ko se gible pokazati tako da se ot tih riči čini inoventarij i ištromentov pismo živene, uli, ki pčele imaju, pinezi i okroti, vinno i ine riči, ul'je, vosk i pročaja. I da budu 2 inoventariji, tr da se vidi ako se skladata, i da se da jedan kaštaldom novim, a drugi opatu ali nikomu drugomu dobru mužu na koga bi se bratija upvali, da do konč leta bratija da poznajut i vesele se od bolšanija novih oficijali i da vede račun čist ot prebivanija ili mankanija, a kaštaldi da ostaju pravi i čista bratija, budu veseli od dobra i prava računa.

ju vokala, uključujući u njih i znakove za poluglas, umeće se intervokalno *j*, osim u primjeru 4c, 1 *priobilil*. U imenica stranoga podrijetla koje su u jednini i završavaju s *-ij*: a) dodaje se sonant *j* u primjeru 4c, 9 *inoventari* > *inoventarij*, b) ako na koncu takvih imenica stoje dva grafema *i*, drugi se transkribira kao *j* (4c, 19 *inoventarii* > *inoventarij*). Grafem *i* bilježi se kao *j* u onim slučajevima gdje je danas slijed *oj* (npr. u obliku glagola *ići*: 4b, 19 *poide* > *pojde*, u zamjenici 3d, 11 *koi* > *koj* i dr.). Na tekst su primijenjena pravopisna pravila o interpunkcijskim znakovima i o pisanju velikoga slova. Lako razrješive i evidentne pisarske pogreške su ispravljene (npr. 6d, 21 *metere* > *matere*). Glagoljska slova u brojnoj službi su transnumerirana.

Od nemoći bratije ili sestri (17. kapitul). Ašće gdo iz bratije oslabil bi van s te biskupije: v Seni, v Rabi, v Cresi, ali na Rici, ali okolu otoka, a ubog bi, treba se naredil položiti v c-

a duše umrvše bratije, kako oni kupno s kaštaldi segundajut. Od vlastel takoje hoćemo da priložita od blaga zemalskoga brašćini onoliko kako s kaštaldi segundala budeta, i podobno pravo činili od nemoćnikov ili stari, ki bi se prijali da s kaštaldom segundajut, kako ugodno budi Bogu i negovi materi i brašćini krivo da ne budet; a od onih ki od davna sut brati skupleni, ako bili bi ubozi, na milost hoćemo da se imaju obratiti, mesto tega da moliti imut Otče naš i Zdravu Mariju rekut, i tim prosta budita. I ako bi taki bogati bili, tada kaštaldi š nimi mozite patizati da priložita od blaga milostive mišlajuća.

V obhodni dan leta almozija kako se ima činiti i kada (21. kapitul). Piše se v knjigah mahabeskkih da sveto i spasitelno jest mišlenije moliti za umršeje da od grihov otrešet se. I zato hotesmo narediti da vsako leto prvi pondilak ki se zgodi miseca oktobra, da se mise tvore, almोजना, koliko se more, i kako bude moć skazivati za duše brat i sestar naših, i dobrotvorac naših. I na to kaštalda dlžna budita svet imiti, kako se zgora udrži v kapituli, kako se imaju z bratiju svečati.

Proti starosti ili teškoće ne moći to svršiti, kako zgora udrži se da učinita kaštalda (22. kapitul). Kako katuličaska vera skazujet, apostola Petra biti ključara vrat nebeskih, i tako dlžni smo verovati; takoje očito viditi jest, da zemalski gospodin natural jest principal i mogući dari i časti dati svomu gospodstvu, i nemu čast podobit se na sem sviti dati. I ašće čislo ne prispíš prvi biti, ničože mane, kako se gori udrži, našem gospodinu i gospoje na glavi početka čast dati gospodinu, gospodinu Mikuli, knez krčki, modruški, senski i pročaja; i gospoje negove, gospe knegine Dorotije, prva čast i mesto dajet se. I ašće bi imeli biti na 28 mesto pisanih biti za veličen'je dari i slobodi po nih dano brašćini. V ime Gospodina našego, Isuhrsta spasitela našego i matere negove Devi Mariji poćenemo:

Prvo :

knez Mikula, kneza Anža sin,
knegina, gospa Dorotija,
knez Ivan, bana Mikule sin,
knegina, gospa Elizabeta,

Summary

Sanja Zubčić

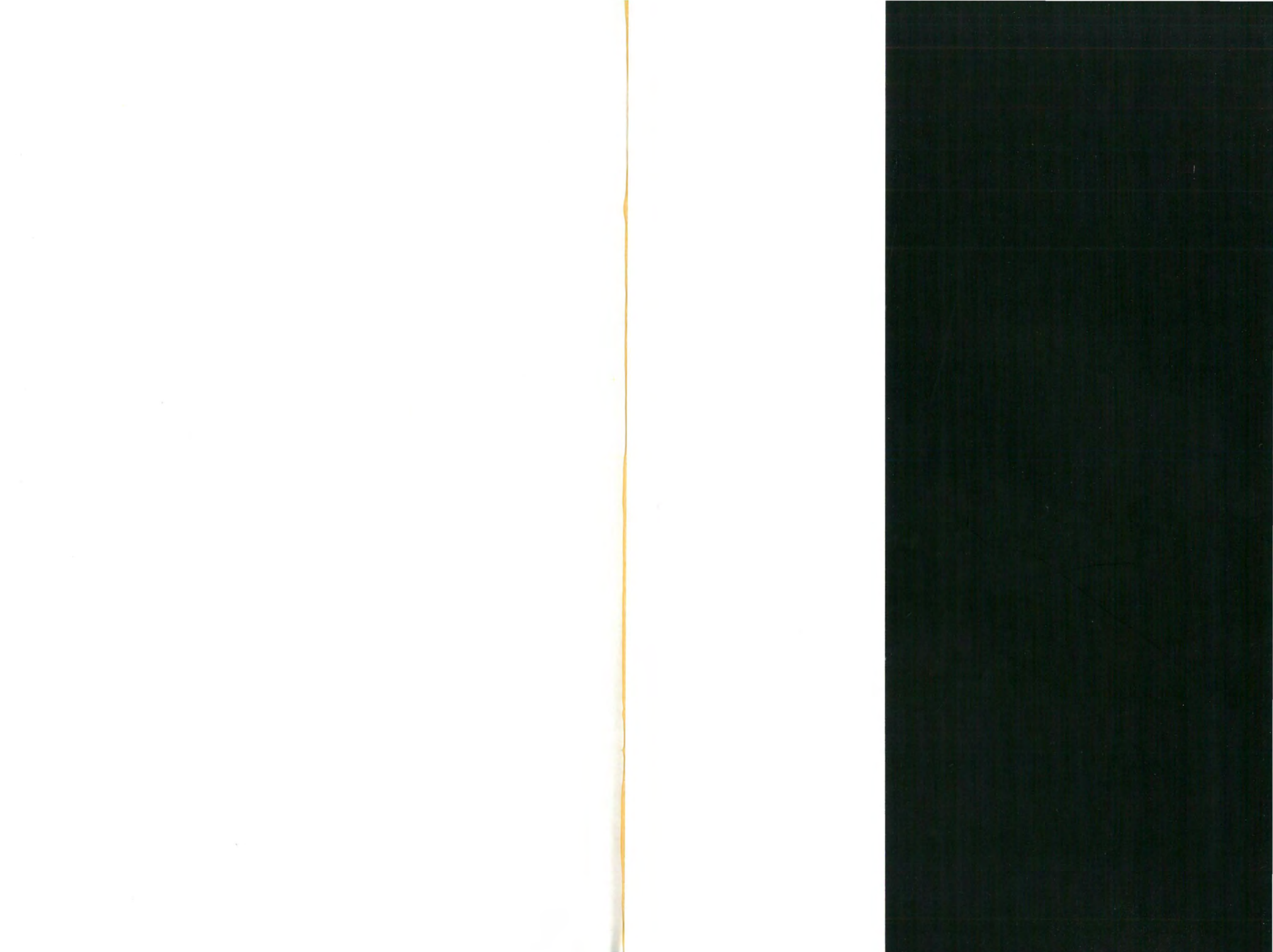
ON THE STATUTE OF THE OUR LADY OF GORICA CONFRATERNITY FROM 1425 AND ITS LANGUAGE

The paper synthesizes and shows data on the confraternity of Our Lady of Gorica from the Island of Krk, with special emphasis being placed on the text of its statute, originating from 1425, which is one of the oldest Croatian-Glagolitic confraternity statutes. The relation between two preserved folios and the, now lost, text as a whole is analysed and an answer to certain open questions from a philological standpoint is attempted.

Attention is also given to the status of jer in the text, and on the basis of a very old realisation, conclusions on the dating of the text are made and the rate of change of this linguistic feature is observed in the context of historical grammar.

The paper is concluded with transliterated and transcribed pages of the text.

Keywords: *confraternity of the Our Lady of Gorica; Krk; statute; 15th century; Croatian language; vocalisation of jer*

ISBN 978-953-7975-68-5

9 789537 975685